M. FABII QUINTILIANI INSTITUTIONUM ORATORIARUM LIBRI DUODECIM.

AD USUM SCHOLARUM ACCOMMODATI, recisis quæ minùs necessaria visa sunt, ET BREVIBUS NOTIS ILLUSTRATI

A CAROLO ROLLIN, *antiquo Rectore Universitatis Parisiensis, Regio Eloquentiæ Professore, nec non Regiæ Inscriptionum ac Numismatum Academiæ Socio.*

TOMUS I.

PARISIIS,
Apud Viduam ESTIENNE, vi[â]
San-Jacobeâ, ad Virtutem.

M. DCC. XXXVI.

CUM PRIVILEGIO REGIS.

PRÆFATIO.

EX OMNIBUS antiquis Scriptoribus, qui magis quàm Fabius prodesse juventuti possit vel ad excolenda præstantissimis eloquentiæ præceptis ingenia, vel ad formandos optimis morum institutis animos, neminem prorsus, nisi me fortè amor suscepti operis fallit, reperiri posse arbitror.

Fabius perutilis.

ATQUE ut ab arte dicendi, de qua potissimum hîc agitur, initium ducam, fateor equidem scriptis ab Aristotele de Rhetorica libris nihil esse in hoc genere perfectius. Sic mentis humanæ sensus intimos reserat felix naturæ indagator; sic occultos illos meatus, quibus ad animum

I. Ad eloquentiam.

Qualis sit Rhetorica Aristotelis.

victrix penetrat oratio, pandit & explicat, ut quicunque assiduè versatus in ejus libris fuerit, huic omnia penitus eloquentiæ arcana patêre videantur. Sed præterquamquod Græci sermonis obscuritas & insolentia plerosque arcet ab aditu præclari operis, rerum ipsarum difficultas, & illa præcipiendi ratio paulo abstrusior, summam animi prudentiam judiciique maturitatem postulant, quæ nonnisi in magistris doctissimis occurrit, nedum ab imperitis adolescentibus exigi debeat.

Qualis Rhethorica Tullii.

Magis obvius, & ut ita dicam tractabilis, & tenellæ ætati longè accommodatior videtur Tullius. Nitida, facilis, & compta ejus oratio. Non ille, ut è vili Rhetorum officina tetricus dicendi magister, præcepta quædam vulgaria & contrita tradit sermone agresti atque horrido: sed ut homo politus & elegans, veterique illa urbanitate limatus, om-

nia ſale ſuo, & lepôre, & ſuaviſſimis facetiis ſic aſpergit, ut quanquam in libris quos de Rhetorica ſcripſit, nihil ſit omiſſum quod ad eloquentiam pertineat, paſſimque in iiſdem pelluceat collecta ex omni flore antiquitatis & cognitione artium præſtans eruditio, tamen totus ille ſermo ſimilior videatur jucundiſſimi inter confabulantes amicos colloquii, quàm graviſſimæ inter homines eruditos diſputationis. At ipſa illa varietas dialogorum, quæ mirè à tædio & ſatietate defendit orationem, nonnihil interdum obſcuritatis parit, ut difficile ſit, præſertim pueris, inter varias ac ſæpe diverſas diſputantium opiniones deprehendere quæ ſit vera Tullii ſententia. Sparſa inſuper huc & illuc præcepta, nec in certum digeſta ordinem, vix poſſunt in juſtum quoddam Rhetoricæ corpus coaleſcere, atque adeo prorſus ab uſu & con-

ſuetudine ſcholarum abhorrent.

Rhetorica Fabii commendatur.

Fabius ſic caret omnibus hiſce incommodis, ut neutrius tamen virtutes deſideret. Ariſtotelicam ſubtilitatem ſic Tullianæ elegantiæ floſculis diſtinguit, ut & juventutem detinere ſuaviter, & exercere altiſſimam quoque eruditionem ac ſcientiam poſſit.

1. Perſpicuitate & ordine præceptorum.

AC PRÆCEPTA quidem ipſa ſi conſideremus, nemo unquam artis Rhetoricæ vim omnem ſic expreſſit, ſic oratorem complexus eſt univerſum. Hunc ille ab ipſis incunabulis ad ultimam uſque ſenectutem ita deducit, nullam ut ejus vitæ partem carere optimis documentis ſinat. Ubique mirus ordo rerum, mira ſeries & concinnitas. Sic pleraque inter ſe connexa & apta, ut aliud ex alio naſcatur ac pendeat, nec à propoſito quidquam aberret. Clarè ac dilucidè, quæ præcipua dos & virtus docentis, proponit omnia de quibus dicturus eſt, & in

ſuas quidque partes accuratè diſtribuit, cautus tamen vitare diligenter vitium illud conciſæ nimiùm & velut articuloſæ partitionis, quæ nimia ſubtilitatis affectatione in eandem illam obſcuritatem recidit, contra quam reperta eſt.

QUANQUAM non tam præcepta ipſa apud Fabium attendenda cenſeo, quæ illi cum cæteris Rhetorum communia ſunt, quàm ſparſas per totum opus dijudicandi regulas, ad quas ſi adoleſcentes animum dirigant, optimis ſtatim ſanæ eloquentiæ elementis imbuantur. Quot enim ſint partes vel Rhetoricæ, vel orationis, quo tropi diſtent à figuris, quæ ſit teres, & ut aiunt, quadrata periodus, & alia ejuſmodi plurima non ſanè multum ad ſummam eloquentiæ conferunt: quæ ut ignorare forſitan magiſtris turpe ſit, ita ſcire non adeo præclarum. At noſſe quo

2. Sanis dijudicandi regulis.

quidque eorum præſtari modo poſſit: quando palam & apertè aggrediendus Judicis animus, quando furtim & quaſi per cuniculos ſubeundus: ubi oſtentandæ opes eloquentiæ, & explicanda omnis verborum ac ſententiarum magnificentia; ubi adhibendus ſimplex & verecundus, qualis timidam veritatem decet, orationis candor: quem ſtylum poſtulet argumentorum pugnacitas, quem vis aut lenitas affectuum: ſalibus ac jocis, an viribus & gravitate utendum: denique aſperè, an leniter; abundanter, an preſsè; magnificè, an ſubtiliter dicendum ſit; hoc ad eloquentiam maximi momenti eſt: hoc egregiè Fabius docet.

3. Styli elegantia.

NEC prudentiſſimi tantùm Rhetoris partes agit, ſed etiam facundiſſimi oratoris. Expertus nimirum longo uſu hoc inprimis curandum eſſe doctoribus, ut te-

neras adhuc mentes more nutricum molliùs alant, & ſatiari velut quodam jucundioris diſciplinæ lacte patiantur; nudaſque illas & jejunas artes, præterquamquod odium ſæpe faciunt ſtudiorum, omnem ſuccum ingenii bibere, nec pueris nocere minùs, quàm teneris plantis ſiccum & ſine humore ullo ſolum: admiſcuit præceptis ſuis quantum plurimum potuit nitoris & elegantiæ, ut ipſa jucunditate lectionis allecti lubentiùs ea diſcerent, & voluptate ad ſtudium traherentur. Hinc crebræ illæ ſimilitudines, quæ & lucem & gratiam præceptis non mediocrem afferunt. Hinc delectus ille ſimul & copia verborum optimorum & acrium ſententiarum, quibus tota hæc Rhetorica conſpergitur. Hinc denique mira illa figurarum varietas, quæ ſingulari acumine & quaſi ſale excitant animum: ita de horridis rebus nitida, de

jejunis plena, de pervulgatis nova quædam est illius oratio. Enimvero illa sunt ejusmodi, ut non minùs quàm ipsa præstantissimorum oratorum lectio, alere facundiam, & vires augere eloquentiæ possint.

4. Optimis præceptionibus de ratione legendi auctores.

At ipsa illa oratorum lectio quî prodesse possit, ubi meliùs quàm apud Fabium discitur? Hanc studiorum partem, omnium proculdubio maximè frugiferam, & fingendis ad eloquentiam adolescentibus non modò perutilem, sed prorsus necessariam, è schola Rhetorum sic tunc pravæ consuetudinis imperiosa lex abegerat, ut illi præceptis tantummodo fusiùs explicandis, & præparandis ad declamandum juvenibus tempus omne contererent. Ut erat acri judicio Fabius, & utilia præferebat ambitiosis, sentiebat præcipuo studiorum fructu fraudari pueros, cùm in omnibus ferè minùs præcepta valeant

quàm experimenta; dolebatque in rebus plerumque frivolis & inanibus operam illis & laborem perdi. Sed, ut vulgò accidit, quamvis ipse aliter sentiret, corroboratæ longo usu & apud omnes receptæ consuetudini cogebatur invitus ac reluctans velut torrenti cedere.

At in libris suis ut obviàm eat huic malo, non contentus monere sæpius hoc diligentiæ genus, quæ in explicandis auctoribus adhibetur, plus collaturum discentibus, quàm omnes omnium artes; in illud passim toto opere incumbit, ut demonstret quæ sit optima legendi auctores & interpretandi ratio. Explicare vim ac proprietatem cujusque vocis, verborum aut sententiarum elegantiam & acumen annotare, explanare historias si quæ occurrant, veterum legum ac consuetudinum doctam obscuritatem diligenter ac curiosè rimari; hæc

Quæ sint Rhetoris partes in explicandis auctoribus.

quidem omnia minimè ſpernit Fabius, ſed multum infra Rhetoris officium arbitratur.

Hujus præcipuas partes eſſe exiſtimat docere diſcipulos quæ ſit vera & incorrupta eloquentiæ ſanitas, in qua naturalis inſit non fucatus nitor : quàm ſæpe occurrat in orationibus latens conſilium, & occulta calliditas : qua arte ſenſim ac leniter irrepat orator in mentes audientium, qua luce ac brevitate narret, qua vi nervos argumentorum intendat, qua ſolertia ictus adverſarii vel ipſe eludat prudenter, vel in eum fortiter retorqueat : quemadmodum dominetur in affectibus, & modò impetu facto irrumpat in animos, modò eoſdem tanta jucunditate demulceat, ut ipſa illa quæ extorquet, impetrare eum credas, & judex non rapi videatur, ſed ultro ſequi.

Crebra & iterata ejuſmodi

lectione, qua non leviter transcurrunt optimos auctores, sed eos penitus introspiciunt, & quantum virtutis habeant intentis oculis studiosè scrutantur, accedit juvenibus limatum, & acre, & intelligens judicium. Assuescunt in legendo nihil omittere, sive quod in inventione, sive quod in elocutione observandum sit: artem orationis intimam, quæ plerumque latet, (& verò desineret ars esse, si appareret) sagaciter odorantur: sentiunt, judicio quasi gustu intus admonente, quæ in optimis scriptoribus maximè extant & eminent, & cur ea excellant. Ipsa etiam, si qua sint, vitia deprehendunt, nec unquam se inani verborum strepitu decipi & vano sententiarum fulgore patiuntur.

Tali lectione formatur judicium.

Hæc vera esse experientur adolescentes, si orationes Ciceronis legere maluerint, quàm in commentariis Rhetorum conse-

Ciceronis lectio, optima Rhetorica.

nescere. Hoc est enim certissimum & præstantissimum præceptorum genus, summi illius viri & in omnibus oratoriis virtutibus eminentissimi diligens observatio. Hunc igitur, auctore Fabio, spectent: hoc sibi proponant exemplum: tuncque se valde profecisse sciant, cùm illis Cicero valde placebit.

Universitatis Parisiensis laus.

Atque ego non possum hîc non vehementer gratulari Academiæ Parisiensi, apud quam multis jam abhinc annis invaluit laudabilis illa consuetudo, quam Fabius tantopere commendat. Personant certatim gymnasia illius omnia erudito strepitu adolescentium in singulis scholis Græcos Latinosque auctores quàm plurimos non minore judicii quàm memoriæ laude explanantium. Et verò quem fructum speres à publicis scholis, si per totum anni curriculum liber unus aut alter Virgilii & Livii, aut perbrevis una

Ciceronis oratio perlegatur? Quî poterunt adolescentes sibi parare vim & copiam verborum optimorum, unde tanquam è penu & reposito thesauro sumant quæ ad scribendum necessaria sunt, nisi lectione multa & idonea copiosam sibi supellectilem collegerint? Quî poterunt sibi ipsis induere rectam eloquentiæ formam, nisi assidua meditatione præstantissimi cujusque scriptoris suos imbuerint animos, & inde quasi colorem duxerint? Hujus autem in legendo & judicando solertiæ inter antiquos optimus, imò (penè dixerim) unicus magister Fabius.

5. Saluberrimis remediis contra corruptum dicendi genus.

PRÆCIPUUM quippe illius in scribendis hisce libris, quantum ex toto opere conjicitur, consilium fuit, ut imbutos jam ac corruptos pravis judiciis suorum animos, magisque ac magis quotidie à recta dicendi via aberrantes, ad meliorem ut ita dicam frugem, & ad saniora consilia revocaret.

Augusti tempore vigebat sana eloquentia.

Ferax eminentium in singulis artibus ingeniorum aurea illa ætas nascentis Augusti perductam ad summum culmen (quantum quidem humanæ res patiuntur) eloquentiam viderat. Quamlibet varia fuerit illius temporis oratorum velut indoles, diversique orationis vultus, in omnibus tamen eandem sanitatem eloquentiæ, & quandam judicii ac voluntatis similitudinem & cognationem agnoscas. Inerat illis species ac venustas, non adornata cincinnis, aut fuco illita, aut muliebribus quæsita pigmentis; sed qualis ex integra valetudine efflorescit, nativo quodam colore & succo tincta, sanguine & viribus nitens, plena denique masculæ cujusdam & incorruptæ dignitatis.

Seneca cœpit inclinare eloquentiam.

At paulatim labi visa est, & diffluere, & prorsus ab antiquo more & cultu degenerare eloquentia, omnemque illam rectæ & integræ dictionis salubritatem perdere. Qua

labe Romanos Seneca præſertim infecit, vir multis quidem virtutibus clarus, facilitate inventionis, ubertate doctrinæ, ſententiis, figuris, beatiſſima rerum verborumque copia; ſed nimiùm amator ingenii ſui, cui utinam temperare quàm indulgere maluiſſet, eóque periculoſior, quòd nonniſi dulcibus abundat vitiis. Apud eum ſcatent omnia ſententiis: ſed denſitas earum, ut in ſatis omnibus fructibuſque arborum accidit, ſibi obſtat invicem; & in tanta copia, quæ eſt ſine delectu, multas neceſſe eſt excidere leves, frigidas, ineptas. Quia lucere totam ubique orationem voluit, lumina illa non flammæ, ſed ſcintillis inter fumum emicantibus ſimilia dixeris. Minuti paſſim corruptique ſenſiculi; quibus & rerum pondus frangitur, & nimiùm conciſa ac velut ſoluta ſubſultat oratio, è ſingulis non membris ſed fruſtis collata. Ita nocent apud illum ipſæ præſertim

virtutes, ultra modum expetitæ: omnium in eloquentia vitiorum pessimum, quoties ingenium judicio caret, & specie boni fallitur. Nam cætera cùm vitentur, hoc petitur.

Mox ea prorsus degeneravit.

Ut autem sunt prona in deterius hominum ingenia, & pravi dociliora quàm recti, mala contagione novum hoc dicendi genus totam illico invasit urbem. Juvenes spretis veteribus, quos ille diversi nempe sibi conscius generis non destiterat lacessere, ad unius Senecæ imitationem compositi, illiusque præsertim vitiorum amatores, tantum ab illo defluxerunt, quantum ipse ab antiquis descenderat. Sordere cœpit purus inaffectatæ simplicitatis nitor, & quidquid natura dictasset. Non jam placuit nisi picta, & translucida, & versicolor oratio. Neglecta rerum cura est, ut haberetur ratio verborum, quibus hoc unum tamen attributum à natura officium est; servire sensi-

bus. Flosculis ac sententiolis respersa temerè omnia. Quasi lege sancitum fuit ut omnis locus, omnis sensus, in fine sermonis acumine feriret aurem: turpe autem ac propè nefas habitum respirare ullo loco, qui acclamationem non peteret.

Toto opere Fabius coruptum illud & fractum omnibus vitiis dicendi genus revocare ad severiora judicia contendit. Non ille quidem cultè & ornatè dicentibus inimicum se profitetur, ut satis scripta ejus declarant, omni qua par est gratia & venere nitentia: imò hac in re, ut & in cæteris omnibus, Tullium adolescentibus imitandum proponit, qui cùm omnia utilitati, tum partem quandam delectationi dabat; cùm & ipsam se rem agere diceret (agebat autem maximè) litigatoris: nam hoc ipso proderat, quòd placebat. Sed præcipit ut ornatus ille sit modestior, materiæ personisque ac-

Glischenti huic malo Fabius obstitit.

Ornatûs nimiam luxuriem amputavit.

commodatus, omnique fastu & ostentatione careat: inprimis autem ut nihil agat orator ipsius tantùm ornatûs gratia, nec unquam speciem orationis ab utilitate causæ sejungat. Nam plerosque præsentis cupido laudis à proposito abducit. Non quærunt quæ causæ prosint; sed quæ famam augeant; nec tam fortibus quàm fulgentibus armis curant præliari.

Ultima sit patrono famæ cura.

Esto, sibi ipse tunc paulo plus indulgeat orator, cùm non ad victoriam, sed ad solum finem laudis & gloriæ tendit. At ubi res agitur, & vera dimicatio est, ultimus sit famæ locus. Causa laudetur potiùs quàm patronus. Cogitet esse hominis improbi, atque etiam prævaricatoris, de plausu magis quàm de rei eventu laborare; audeatque se ipse tantisper oblivisci, dum litigatoris salus in tuto sit. Quanquam minùs cupidis opinionis plus fructûs venit, & spreta in tempore gloria, mox cum fœ-

nore cumulatior redit. Quædam enim non dum fiunt laudantur, sed cùm facta sunt: nec est orationis vera laus, nisi cùm finita est.

Adversùs eadem vitia præmuniendi nunc adolescentes.

Immoror in hac parte diutius, quia & ipse Fabius, cujus quantum in me est & sententias & verba ipsa usurpare non vereor, nihil in toto opere fusiùs ac sæpius tractat, & nostros quoque juvenes præmuniendos censeo adversùs hanc labem; quæ nostri etiam temporis nonnullos oratores infecit. Nos enim in omnia vitiorum deliciarumque genera ipsâ quoque ratione dicendi deflexim us. Atque ut de forensi eloquentia taceam, quæ tamen plus modestiæ & sobrietatis retinuit, quis non miretur ac doleat in sacra etiam pulpita irrupisse hanc dicendi lasciviam & luxuriem, quæ ne profanis quidem oratoribus permittatur? Scio multos esse qui de divinis rebus digné Deo differant, *magnificè sapientiam tractantes*, nec cauponantes

1. Mac. 2, 9.

2. Cor. 2. 17. aut *adulterantes verbum Dei.* Sed de aliis loquor.

Conciones sacræ non admittunt tam lætum dicendi genus.

An ejusmodi conciones, ubi vertuntur gravissima rerum æternarum momenta, lætum decet & hilare dicendi genus, quod aut puerilibus sententiolis lasciviat, aut casuris si leviter excutiantur flosculis niteat? An quisquam sanæ mentis ferat oratorem, ubi salus aut pernicies audientium agitur; curiosè verba aucupantem; in dimetiendis syllabis componendisque vocibus occupatissim; congerentem studiosè antitheta ut aurium voluptati serviat; anxiumque de fama ingenii, & cui esse diserto vacet? Commoveaturne quisquam illius adhortationibus aut increpationibus, quem tumidum, ac sui jactantem, & ambitiosum institorem eloquentiæ in tanto suo & aliorum discrimine videat? Quò fugerit interim ardor ille & impetus animi, quo flagrare ipse & inflammari debet, qui cæ-

teros cupit incendere? Non perdant hæc omnia necessarium de tantis rebus ac periculis agenti affectûs & solicitudinis colorem?

Contingit multis concionatoribus, quia non satis cogitant plerosque audientium, etiam eos qui in cæteris eruditi videntur, sæpe in rebus divinis infantes esse & novitios; contingit illis, inquam, ut dum magna tantùm & sublimia affectant, aut bene sonantes numeros nimis studiosè consectantur, *facti velut æs sonans aut cymbalum tinniens*, aut potiùs *quasi carmen musicum quod suavi dulcique sono cantitur*, nihil præter canoros strepitus & confusas voces edant, quibus aures fortasse mulceantur. Ita plerique ex illis concionibus, quò tanquam ad pingue convivium à patrefamilias invitati venerant ut cibo veritatis se se explerent, vacui & inanes revertuntur, pictisque illis epulis non pasti sed illusi, integram & jejunam famem domum

1. Cor. 13. 1.

Ezech. 33. 32.

Thren. 4. 4. referunt. *Parvuli petierunt panem, & non erat qui frangeret eis.*

Aliquem tamen ornatum postulant.

Neque hæc à me ideo dicuntur, ut à ſacris concionibus excluſum omnem ornatum velim. Uſus orationis non in hoc repertus eſt ut tantùm cognoſcant auditores, ſed aliquanto magis ut conſentiant. Quæ autem libenter audiunt, ea & magis attendunt, & faciliùs credunt: plerumque delectatione capiuntur, nonnunquam admiratione auferuntur. Habeatur itaque ratio hujus humanæ infirmitatis. Non ſit oratio neglecta & horrida, huc & illuc temerè errans, ejuſdem ubique formæ & velut unius ſoni; ne & contemptum oratoris, & divini ipſius verbi ſatietatem ac faſtidium creet. Meminerimus deberi hanc & rebus ipſis, & auditoribus reverentiam, ut nihil ad eos niſi accuratiſſimum, & quàm fieri poterit diligentiſſimè præparatum afferamus. Excitetur ſubinde

ſubinde oratio illis minimè vulgaribus ſententiis ac figuris, quæ convertant in ſe auditorem, nec languere patiantur, & faciant audiendi ſitim. Detur etiam aliquid aurium judicio, nitidius aliquid & numeroſius poſtulantium, quoniam penetrare altiùs in animum non poſſunt, quæ ſtatim in aure quaſi in veſtibulo offendunt.

Qualis debeat eſſe ille ornatus.

Sed ornatus ille virilis, fortis, & ſanctus ſit. Omnia potiùs ab argumento quàm ab oratore profecta credantur. Sublimitas ipſa rerum ac magnificentia nobiles quoque ſententias ac figuras pariat. Ac ne illis quidem etiam neceſſariis ornamentis aut nimiùm indulgeat orator, aut etiam ullatenus confidat, *ut non evacuetur crux Chriſti.* Grande nefas ac piaculum ducat vel leviter de fama ingenii ſolicitum eſſe, ubi agatur æterna populorum ſalus. Cogitet ſe *pro Chriſto legatione fungi*: apud nos *pauperes evangelizari*: *pauperum eſ-*

1. Cor. 1. 17.

2. Cor. 5. 20.

Matt. 15. 5.

Matt. 5. 3.

se regnum cælorum: atque adeo se maximè pauperibus esse debitorem. Itaque prima sit illi virtus perspicuitas. Id propositum habeat, non ut intelligere possit auditor, sed ne omnino possit non intelligere: quod quidem non consequetur, nisi tam clara fuerint quæ dicet, ut in animum ejus oratio, ut sol in oculos, etiamsi in eam non intendatur, incurrat.

Prima sit virtus perspicuitas.

Scriptæ fortasse orationes, præsertim illæ quæ ad pompam & ostentationem comparantur, meliùs admittant tersum illud, & limatum, & crebris luminibus micans dicendi genus, quale nunc maximè dominatur. Nam, ut ipse Fabius animadvertit, acres illas vibrantesque sententias, dum rem contineant, & copia non redundent, quis utiles neget? Feriunt animum, & uno ictu frequenter impellunt; & ipsa brevitate magis hærent, & dictione persuadent. At illa sententiarum ab-

Scriptæ orationes nitidiorem cultum patiuntur.

Lib. 12. c. 10.

rupta brevitas, qua nihil apud vacuas aures atque eruditas potest esse perfectius, & quæ otiosum lectorem fortasse minùs fallat, (libera enim lectio est, nec actionis impetu rapitur) apud occupatos sæpe variis cogitationibus homines, & plerumque ineruditos inprimis evitanda est: rapidè enim transvolat audientem, nec dum repetatur expectat, nihilque aliud præter inanem jucundioris soni memoriam relinquit.

Optima oratio quæ & grata doctis, & plana imperitis.

Quanquam, ut ego quod sentio liberè fatear, omne punctum tulisse mihi videtur oratio, etiam scripta, quæ, qualis est semper Tullii, & doctis probabilis, & plana imperitis erit; quæ sic ingeniosè limata fuerit, ut ad eam intelligendam opus tamen non sit ingenio; sic omni venere & gratia abundet, ut præ se ferat felicissimam facilitatem; sic arte & studio sit concinna, ut ab ipsa

natura fluere illaborata videatur. Optima enim minimè accersita sunt, & simplicibus atque ab ipsa veritate profectis similia. Sed plerique ista fastidiunt, tanquam sermonis quotidiani sint; & perire suum laborem atque ingenium putant, nisi statim appareat: nec attendunt, nihil in eloquentia, ut perfectius, sic etiam difficilius esse, quàm id quod dicturos se omnes fuisse putant, postquam audierunt. *Ut sibi quivis speret idem, sudet multum frustraque laboret Ausus idem.*

Horat. de arte Poetica.

Sed vereor ne me longiùs abduxerit hæc ad juvenes nostros de vitandis corruptæ eloquentiæ vitiis commonitio: nunc iidem paucis docendi quantum ad fingendos mores prodesse possit Fabius.

II. Fabius perutilis ad mores.

NON sine causa proditum est, ut quisque vivat, ita etiam dicere. Loquuntur plerumque homines perinde ut affecti sunt, opti-

musque animi secretorum testis & index sermo ipse. Hoc certè Fabio maximè contigit. In scriptis ejus, tanquam in speculo, vivam mentis illius imaginem facilè deprehendas. Mirus apparet ubique sinceritatis candor, & blanda conciliatrix animorum modestia, ab omni fastu & ostentatione longè abhorrens. Inest tanta illius gravitati aspersa comitas, tam suavis summæ eruditioni adjunctus urbanitatis lepos, ut licet non possis non vehementer admirari hominis doctrinam & ingenium, magis tamen ames indolem.

Se ipse in libris suis depinxit.

Dum vivis coloribus boni præceptoris speciem adumbrat, ipse non cogitans expressit suam. Scias sentire eum quæ dicit. Morum quàm studiorum longè antiquior illi cura, multóque potior apud illum ratio vivendi honestè, quàm vel optimè dicendi. Neque verò usquam oratorem discernit à viro bono, aut eloquentiam à virtute

Qualis debeat esse præceptor. Lib. 2. c. 2.

ſeparat, ratus ſi vis illa dicendi malitiam inſtruxerit, nihil perniciosius fore, peſſimèque illius magiſtros de rebus humanis meritutos, ſi latroni comparent hæc arma, non militi. Verè parentis erga diſcipulos ſuos animum induit, patiens in docendo, in emendando non acerbus; nec triſti auſteritate ſibi odium pariens, nec diſſoluta comitate contemptum; minimè iracundus, aut ſui impotens, nec tamen eorum, quæ corrigenda ſunt, conivens diſſimulator; ſolers peccata prævertere potiùs, quàm punire; longè alienus ab illa illiberali conſuetudine cædendi pueros, quæ plerumque & ſtudiorum & magiſtri odium affert; ſicque exiſtimans, ad emendanda vitia plus lenitate & patientia, quàm objurgatione & plagis profici.

Lib. 1. c. 3.

Quales diſcipuli.

Pauca tradit de diſcipulorum officiis, ſed quæ nunquam debeant ab eorum animis effluere.

Id unum eos admonet, ut præceptores suos non minùs quàm ipsa studia ament; & parentes esse, non quidem corporum, sed mentium credant. Sic enim eos libenter audient, emendati non irascentur, laudati gaudebunt, ut sint charissimi, atque etiam familiariter amici, studio merebuntur, in ipsos denique cœtus scholarum læti & alacres convenient. Vult idem dari sibi puerum, quem laus excitet, quem gloria juvet, qui victus fleat: quem vel levissima objurgatio acriùs mordeat, quàm gravissimæ pœnæ: qui non imperio & metu, sed amore officii & magistri, ad laborem feratur. Studium enim discendi, voluntate, quæ cogi non potest, constat.

Lib. 2. c. 10. Qui præceptorem sancti voluere parentis esse loco. Juven.

Lib. 1. c. 3.

Ea verò de educandis pueris præcipit, quæ parentibus etiam Christianis injicere pudorem debeant. Quoniam natura tenacissimi sumus eorum quæ rudibus

Qualis educatio puerorum. *Lib. 1. c. 1. & 2.*

annis percepimus, & hæc ipsa magis pertinaciter hærent, quæ deteriora sunt, ab ipsis puerorum adhuc vagientium cunis prudenter amovet quidquid teneras illorum mentes inficere vel leviter possit, acrémque tunc maximè parentibus diligentiam imperat formandi custodiendique in ætate prima pudoris, ne mollior illa educatio, quam indulgentiam vocant, quáque statim infantia deliciis solvitur, nervos omnes & mentis & corporis elidat. Nihil audiri in paterna domo, nihil spectari vult, quod possit obesse infantibus, ne discant hæc miseri, antequam sciant vitia esse. Protinus ne quid cupidè, ne quid improbè, ne quid impotenter faciant pueri, cavere diligenter parentes & magistros jubet. Si enim hæc vitia ætate & consuetudine obdurescant, frangas potiùs quàm corrigas.

Maxima debetur pucro reverentia. Juven.

Nullum ratus vacare spatium temporis oportere à cura fingendi

Proposita pueris ad scribendum

mores, præcipit, cùm ſcribere nomina puer incipiet, ne hanc operam in vocabulis vulgaribus & fortè occurrentibus perdat, iique verſus qui aut ad imitationem ſcribendi, aut ad memoriæ exercitationem proponentur, non otioſas ſententias habeant, ſed honeſtum aliquid monentes. Proſequitur enim hæc memoria in ſenectutem, & impreſſa animo rudi uſque ad mores proficit. Quid igitur cenſuiſſet de ſacris codicibus, qui *verba æternæ vitæ* continent, ſi ejus animo hæc divina lux affulſiſſet?

exempla utile quid habeant. *Lib.* 1. *c.* 1.

Cùm agit de lectione auctorum, fatetur hanc partem ſtudiorum admonitione magna egere, inprimis ut teneræ mentes, tracturæque altiùs quidquid rudibus & omnium ignaris inſederit, non modò quæ diſerta, ſed vel magis quæ honeſta ſunt, diſcant. Qui licentiùs ſcripſere, eos vel prorſus à ſuis diſcipulis amovet, vel certè ad firmius ætatis robur reſervat, cùm mores in

Auctores obſcœni ne legantur. *Lib.* 1. *c.* 5.

tuto fuerint. Non auctores modò, sed etiam partes operum eligit. *Horatium in quibusdam*, inquit, *nolim interpretari*. Operæ pretium est hominem Ethnicum sic loquentem audire Christianos scriptores & magistros, qui elegantiæ quàm pudoris studiosiores, incautis adolescentibus propinare non verentur hoc periculosius venenum quo dulcius. Maximam certè gratiam habere debemus eis, qui pietati simul & doctrinæ consulentes, plerosque auctorum Latinorum non solùm accuratissimis illustrarunt notis, sed etiam ab omni labe, quantum fieri potest, sic purgarunt, nihil ut ferè ampliùs ab ipsorum lectione castis auribus & animis timendum esse videatur.

Effœminata Musica & pronuntiatio vitetur. *Lib.* 1. *c.* 8. *&* 10.

Auctor est pueris, ut formandæ vocis causa Musicam discant; non eam quæ nunc, ait, in scenis effœminata, & impudicis modis fracta, si quid in nobis virilis roboris manebat, excidit; sed qua laudes for-

tium canebantur, quáque & ipsi fortes canebant. Ad pronuntiandi scientiam formetur puer: at nec vitia ebrietatis effingat, nec servili vernilitate imbuatur; nec amoris, avaritiæ, metûs discat affectum. Nam frequens imitatio transit in mores. Qui sic loquitur ac sentit, an pateretur obscœnis canticis strepere Christianas domos; legi privatim, aut palam pronuntiari refertas tenerrimis affectibus tragædias; aut etiam dari in theatro adolescentibus magistros & socios saltitandi ac declamandi, comœdos, mimos, scurras, balatrones, & cæteras id genus publicas pestes pudoris & honestatis?

De delectu præceptoris. *Res nulla minoris constabit patri quàm filius.* Juven.

Quid autem de magistri delectu statuat Fabius, discant parentes Christiani, quibus qui minimo sumptu constat, optimus is videtur; aut obvius quisque sufficit; aut nonnisi comptus, & elegans, & politulus quæritur; aut obsoleta eruditione hirsutus maximè placet.

Lib. 1. c. 1. 2. Lib. 2. c. 2. Jubet diligenti ſtudio eligi *præceptorem ſanctiſſimum quemque*, (cujus rei, inquit, præcipua prudentibus cura) à quo juvenis mores primùm, mox eloquentiam diſcat, quæ malè ſine moribus diſcitur: cujus diſciplinæ ſeveritas, pudor inprimis & caſtitas conſtet, ut & teneriores annos ab injuria ſanctitas docentis cuſtodiat, & ferociores à licentia gravitas deterreat: à quo puer nihil audiat niſi profuturum, nihil diſcat quod neſciſſe rectius fuerit. Plurimum illi de honeſto ac bono ſermonem eſſe vult, quia licet aliunde præcepta & exempla ſuppetant, tamen viva illa vox alit pleniùs, præcipuéque præceptoris, quem diſcipuli, ſi modò rectè ſunt inſtituti, & amant, & verentur.

De officiis patroni. Lib. 12. c. 7. Infinitus ſim, ſi, quæ in his libris occurrunt ad fingendos mores, velim colligere. Si noſtro auctori creditur, nunquam patronus ad dicendum accedet cupiditate lau-

dis & gloriæ adductus, multo minùs spe mercedis & lucri. Quod nunquam apud nos in disceptationem veniret, fusè apud Fabium tractatur, Gratisne semper oratori agendum sit. Paciscendi quidem ille piraticus mos, & imponentium periculis pretia procul abominanda negotiatio, longè ab illo aberit. Si sufficientia sibi (modica autem hæc sunt) possidebit, turpe ducet vendere operam, & sordido quæstu elevare tanti beneficii auctoritatem. Non defendet ille nisi viros bonos: nunquam injusta tuebitur sciens, nec portum illum eloquentiæ salutarem etiam piratis patefaciet.

Ante omnia liberum dabit iis, quorum negotia suscipiet, tempus ac locum, quamlibet verbosè res suas exponant; memor scilicet supervacua cum tædio audiri, necessaria cum periculo subtrahi: nec adeo pluribus se causis onerari sinet, quàm quas tueri optimè pos-

Lib. 12. c. 8. 9.

ſit. Litis omne inſtrumentum per ſe ipſe diligenter ſcrutabitur, nec ad id ſequeſtram alterius fidem & operam adhibebit.

Lib. 12. c. 9.

Nunquam à viro bono in rabulam latratoremque converſus, caninam, ut aiunt, eloquentiam aſperis maledictis exercebit. Turpis hæc voluptas, & inhumana, & nulli audientium bono grata, à litigatoribus quidem frequenter exigitur, qui ultionem malunt quàm defenſionem: at ſi quid modò liberi ſanguinis habeat, non ſuſtinebit petulans eſſe ad alterius arbitrium, tantúmque aberit ut imitetur eos qui conviciis implent vacua cauſarum, iiſque ſæpe fictis, modò ſit materia ingenii, mereaturque clamorem dum dicitur; ut ne vera quidem ſit objecturus, niſi id prorſus cauſæ neceſſitas exigat.

Fabii egregiæ virtutes.

QUID EST ferè quod nos Chriſtiana doctrina exculti ad hæc Fabii præcepta poſſimus adjicere, ſi tamen tam rigidæ & auſteræ diſci-

plinæ suscipere ipsi patrocinium audeamus? Quid tali virtutis indole perfectius, quid amabilius cogitari potest? Quæ laus modestiæ, pudoris, probitatis, abstinentiæ, justitiæ deesse ipsi videtur? Si quæ humanæ dotes inæstimabile Fidei donum mereri possint, quis illa dignior quàm Fabius?

Ejusdem vitia.

Caruit tamen pretiosa illa luce veritatis: imò sponte obviàm occurrenti, & ad sese ultro invitanti oculos occlusit pertinaciter, suasque illi tenebras prætulit. Accitus in eam [a] domum, quæ tota Christi bono odore fragrabat; quæ puris Evangelicæ doctrinæ irrigata fontibus nonnisi Pauli & Apostolorum verbis personabat, quæ inter summas opes inops, & in celso humanarum dignitatum culmine Christianè humilis, etiam in sexu fragi-

Christianæ religionis contemptus.

[a] Domus ac familia Clementis Consulis, cujus liberorum educatio commissa Quintiliano fuerat, Christianæ religionis professione claruit, pluresque Sanctos ac Martyres protulit, Clementem ipsum, & utramque Domitillam.

li sui cruoris bene prodigos martyres tuendæ religioni dare meruit: ipse Christiani nominis si non hostis, at certè contemptor, & incuriosus, ausus est *primum Judaicæ superstitionis auctorem*, hoc est, vel latorem antiquæ legis Moysen, vel potiùs, ut tunc loquebantur, Christum ipsum, *tanquam perniciosam cæteris gentem contraxisset*, contumeliosè insequi.

Lib. 3. c. 7.

Turpis adulatio erga Domitianum.

Lib. 4. Præf.

Quid commemorem illam vix in tali viro credibilem turpissimæ adulationis ignaviam, qua Imperatorem, generis humani dedecus, omni flagitiorum ac libidinum & crudelitatis genere infamem, ut Censorem sanctissimum, atque etiam, ne quid ignominiosæ assentationi deesset, ut cæleste Numen, populorum omnium non admirationi solùm, sed etiam adorationi proposuit? Quid impiam illam doloris acerbitatem in suorum immatura morte liberorum referam, quæ eò erumpit, ut ipsos etiam

Impia doloris acerbitas.

Lib. 6. Præf.

(quos tales opinabatur) incuſet Deos, nullamque terras ampliùs deſpicere providentiam teſtetur? En quò recidunt ſine Christo hominum Ethnicorum eminentiſſimæ virtutes. Fatendum tamen occurrere in Fabio permulta, quibus ad honeſtè vivendum adoleſcentes informentur, nec ullum eſſe ex antiquis auctoribus, qui plus ad fingendos mores conferre poſſit.

III. Quæ ſpectent hanc editionem Fabii.

QUI IGITUR contigit tot clarum titulis auctorem, fuiſſe hactenus & in publicis Scholis velut hoſpitem ac peregrinum, & in cæterorum hominum manibus adeo infrequentem? Non ſanè incuſari poteſt nec in magiſtris negligentia ſui officii, nec in aliis incuria rerum optimarum. Nunquam fortè acriùs quam nunc in Academia Pariſienſi ſtudia viguerunt: nulla ætas quàm noſtra fuit literarum & politioris humanitatis ſtudioſior. Imputandum illud ipſi Fabio, nec vitio dandum.

Occurrunt in ejus ſcriptis vel ab ipſo initio tot ſalebræ & aſperitates, ad quas ſtatim velut ad ſcopulum lectoris animus offendit, ut mirum non ſit pleroſque ab illorum lectione deterreri. Rhetorica, cui per plurimos annos operam dabant juvenes, ſic ferè in ſcholis apud illos tractabatur, ut olim apud nos Philoſophia. Cùm tunc multa eſſet inter Rhetoras de arte dicendi controverſia ſententiarum varietas, & in magnam rerum tenuitatem deſcenderent, eorum præceptis inerant neceſſariò plurimæ ſubtilitates, quæ nunc non poſſunt faſtidium non movere. Præterea multa ſunt abſtruſiora & difficiliora, quæ ut per omnes numeros penitus cognoſcere, ad ſummam ſcientiæ tunc neceſſarium erat, ita nunc incipientibus breviùs ac ſimpliciùs tradi magis convenit.

Hæc ego, & alia ejuſmodi, quæ ob nimiam obſcuritatem pleroſque offendunt, amputanda cenſui, ip-

so, ni fallor, non vehementer refragante Fabio. Pluribus enim locis admonet non esse tot præceptis obruendos juvenes, ne difficultate institutionis tam longæ atque perplexæ deterreantur, & quo tempore præcipuè alenda ingenia atque indulgentia quadam enutrienda sunt, asperiorum tractatu rerum atterantur. *Eligat itaque* (hoc ipse in alia re suadet) *peritus ille præceptor ex omnibus optima.*

Non eram nescius, cùm id opus aggressus sum, fore ut hic noster labor in varias reprehensiones incurreret. Quibusdam enim, & iis plerumque maximè eruditis, totum hoc displicet auctores edendi genus, quo aliquid ex eorum scriptis reciditur. Neque hi sanè, dum ita sentiunt, ratione prorsus & judicio carent. Postulo tamen ab iis enixè, primò, quod æquitatis est, ne me inauditum damnent: tum, quod erit eorum humanitatis & benevolentiæ, ut, etiamsi minùs rem

ipſam probent, aliquam tamen optimæ voluntatis meæ rationem habeant.

Cùm me totum hactenus meamque omnem induſtriam inſtituendæ optimis artibus juventuti impendiſſem, mei quoque otii fructus eidem conſecrandos exiſtimavi. Dolebam jampridem non poſſe in manus adoleſcentium tradi Fabium, memineramque olim me, dum Rhetoricam in Academia Pariſienſi profiterer, ſæpius optaſſe ut non alio Rhetore diſcipuli noſtri quàm Fabio uterentur. Ecquem enim meliorem ex antiquis haberent & dicendi præceptorem, & vivendi? Hos ſenſus, ut alia omnia, à clariſſimo viro hauſeram, quo in Rhetorica præſtantiſſimo magiſtro, & in omni reliqua vita optimo patre uſus ſum. Nec dubito quin cæteri Eloquentiæ profeſſores, ut ſunt acri judicio non minùs quàm ingenio præditi, etiamnum idem quoque ſentiant. Non

malè igitur & de adoleſcentibus, & de magiſtris, & de literis ipſis meriturus mihi videbar; ſi poſſem efficere ut reciſis illis velut ſpinis & ſentibus, quæ hactenus iter ad Fabium juventuti obſtruxerant, aditus in poſterum pateret omnibus ad amœnos illos & elegantes eloquentiæ hortos, omni florum & fructuum genere abundantes.

Habebam quoque in animo amantibus bonarum artium doctis viris & claris magiſtratibus hanc præſtare operam, ut cùm duris litigantium clamoribus & conviciis liberati ex urbe tanquam è vinculis ad villas ſuas evolant, peregrinationis ſuæ & ruſticationis ſocium haberent Fabium, ſed ſupervacuis exoneratum ſarcinulis, ſicque ad iter magis expeditum ac levem. Qui ſi jejunis diſputationum concertationibus aures præſertim tam delicatas raderet, verebar ne, ut parum jucundus in illo ruris otio comes, forſitan contumelioſè dimitteretur.

Denique non diffitebor me etiam in hoc opere suscipiendo consuluisse vires meas. Si totum Fabium longis & eruditis interpretationibus illustrari oportuisset, quales in Rhetoricam Aristotelis & Tullii habemus, quod fortasse optandum erat, sensi me tanto oneri longè imparem. Nec ambitiosæ modestiæ velo segnem inertiam tegi quisquam putet. Devorassem lubens difficultates omnes ac molestias tam ardui operis, si non viribus meis atque ingenio majus visum esset, & juvandæ in studiis artium juventutis proposito meo prorsus alienum.

Totum igitur in hoc laborem impendi, ut ad legendum Fabium allicerentur homines, & esset aliqua demum præstans Rhetorica, quæ studiosis eloquentiæ adolescentibus posset proponi. Hac mente è libris istis recîdi quæcumque minùs necessaria mihi visa sunt, hoc est quartam ferè totius operis

partem : ſpe certiſſima nixus fore ut, deterſo obſoletæ artis ac vetuſtatis ſqualore, Fabii labor noſtro ævo & judicio accommodatus longè clariùs eniteſceret. Triplici tamen ſignorum genere lectorem admonendum cenſui nunc pauciores aliquot verſus, nunc multo plures, nunc integra etiam capita omitti.

Nec quiſquam exiſtimet Rhetoricam hanc, etiam qualem nunc edimus, longiorem fore, quàm quæ tradi adoleſcentibus, & doceri in publicis ſcholis facilè poſſit. Si biennium Rhetoricæ impendatur, (& verò an poteſt brevius temporis ſpatium dari ſtudio rei ut pulcherrimæ omnium, ſic etiam difficillimæ?) totos duodecim Fabii libros poterunt adoleſcentes prælegente magiſtro evolvere. Sin (ut eſt nunc feſtina & præceps in promovendis liberis parentum ambitio, nec timent cruda in forum & curiam propellere ſuo-

rum ingenia) unius anni curriculo hæc ſtudia terminentur, poterunt in ſchola omitti plura, præclara quidem illa, ſed quæ ad Rhetoricam propriè non pertinent, eáque privatis lectionibus reſervari. Tales ſunt, quibuſdam exceptis, primi duo libri, & poſtremi tres: nec pauca ejuſmodi in reliquis occurrent, quæ facilè prudentes magiſtri obſervabunt.

Singulis capitibus præfixi ſummam eorum quæ in iis continentur. Accuratiſſimis quàm potui diſtinctionibus ſingula præcepta interpunxi, ut ſic diſcreta à ſe invicem & disjuncta haberent plus lucis ac perſpicuitatis, & legentem oblatis pluribus interquieſcendi invitamentis minùs fatigarent: qui ordo non id ſolùm præſtat, ut clariora fiant quæ dicuntur, rebus velut ex turba extractis; ſed oculos quoque & animum certo ſingularum partium fine reficit.

Cùm exempla à Fabio afferuntur,

tur, loca unde ducta ſunt, citatis etiam, quo faciliùs ad ea recurri poſſit, numeris aut verſibus, ad marginem appoſui, paucis omiſſis, quæ vel non extant, vel mihi exciderunt. Ubi Cicero eadem præcepta tractat quæ Fabius, id plerumque diligenter annotavi, ut hæc ſecum invicem conferri poſſint: nec, brevitatis cauſa, ab illius operibus diſtinxi Rhetoricorum ad Herennium libros, quamvis ſint incerti auctoris, vel potiùs, ut ipſe Fabius innuit, Cornificii.

Ad enodandas difficultates, quæ non paucæ occurrunt, breves Interpretum notas, ac præcipuè Turnebi, ſi tamen illius ſunt, ſingulorum nomine appoſito, adhibui; ratus nimirum, reperto quod eſt optimum, qui quærit aliud, pejus velle: nec illis unquam inſerui meas, niſi cùm erranti mihi in tenebris, & velut obſcura nocte deprehenſo, duces illi defuerunt.

Eruditiſſimos ex Academia no-

ſtra Pariſienſi, & aliunde etiam quàm licuit plurimos conſului, quorum prudentiſſimis admonitionibus non mediocriter me adjutum eſſe libentiſſimè fateor, inprimis autem doctiſſimi Culturii, qui mihi & perveteris amicitiæ vinculo, & fraterna quadam eorundem honorum ac munerum ſocietate conjunctiſſimus, non ſolùm patientiſſimas aures præbuit in audiendo hocce opuſculo, ſed, ut eſt in Rhetoricæ præceptis verſatiſſimus, & perpolitus omni genere eruditionis, ad expediendas Fabii difficultates maximo fuit adjumento.

Non diſſimulabo tamen plurimas adhuc ſupereſſe obſcuritatum ambages, ex quibus, tot licet præſidiis adjutus, extricare me nequaquam valuerim: quibus in locis nihil potui aliud quàm rei difficultatem & ignorantiam meam confiteri. Multa ſcilicet apud Fabium vitiata procul dubio & corrupta injuriâ temporum occurrunt, quæ

vetustissimi alicujus & emendatissimi Codicis lucem ac fidem valde desiderant. Perdiu quidem habui inter manus Regios & Colbertinos Fabii Codices manuscriptos. Sed cùm tunc commissæ juventutis cura totum me sibi vindicaret, non potui conferre cum eis nisi difficillima quædam & obscurissima loca; nec opis inde multum & auxilii accessit, cùm eorum antiquissimus ultra quingentos ferè annos non excurrat.

Cùm igitur tot vulneribus mederi aliunde non possem, necessum fuit sæpius conjectura uti: eáque cessit aliquando, si non ipse mihi nimiùm blandior, satis feliciter. Plurima certè loca mutatis aliquot voculis, aut etiam interpunctionibus, utcunque sanitati restitui, quorum indicem posterior Tomus continebit, ut & eorum, quæ explicare non potui. Nunquam tamen ausus mutare quidquam in ipso textu, satis habui admonere in

notis quid corrigendum videretur.

Quòd si contingat unquam, id quod vehementissimè desidero, ut in publicis scholis hæc Rhetorica doceatur, omnium sanè præstantissima; satis amplam quidem laboris mei mercedem adeptus videbor, si pro virili parte optimorum Juvenum adjuvare studia potuero. Inprimis autem juvabit grati ac memoris animi hoc qualecunque monumentum reliquisse Academiæ Parisiensi optimæ matri meæ, quæ me alumnum suum, in sinu suo ab ipsa pueritia eductum, saluberrimisque literarum & Christianæ doctrinæ elementis imbutum, postquam per omnes laborum & honorum gradus ad supremum etiam sui regimen evexit, dat nunc à cæteris omnibus curis immunem, Deo mihique ipsi meliùs ac liberiùs vacare; & quando negotium justum non ampliùs imponit mihi necessitas caritatis, indulgere otio sancto, quod quærit caritas veritatis.

S. Aug.

M. FABII QUINTILIANI VITA.

MARCUS Fabius Quintilianus Romæ natus est: quibus Consulibus, aut quo imperante Cæsare, non legi. Verissima conjectura adducor, ut fidem libris temporum non habeam, ubi legitur Quintilianus Calagura urbe Hispaniæ oriundus. Nam M. Valerius Martialis Calaguritani agri alumnus, cùm Iberos memoria dignos suis Epigrammatibus inserat, nullam de Quintiliano mentionem facit, sed eum separatim cum veneratione nominat:

Quintiliane vaga moderator summe juventa,
Gloria Romana Quintiliane toga.

Et ipse dicit, cùm esset adolescentulus, cognovisse Domitium Afrum, & Senecam: qui ambo sub Nerone periere. Seneca in libro sexto divisionum, Quintiliani declamatoris meminit, cujus adhuc extant multæ declamationes acutæ & breves, stylo aliquantulum remissiore. Is avus fuit M. Fabii Quin-

tiliani: qui Romæ multis annis rhetoricen cum ſumma laude docuit. Et ipſe rurſus Quintilianus mentionem facit patris, qui cauſſidicus fuit apud principem. Neque notitia, neque gratia caruit. Domitiani [a] enim Cæſaris nepotum cura ei delegata fuit. Diſciplinæ ejus caſtigatiſſimæ pleniſſimum teſtimonium Caius Cælius affert, qui ſub tali præceptore tantum profecit, ut ſui temporis oratores facilè ſuperaverit. Duxit uxorem ex nobili familia, ex qua liberos ſuſcepit: quæ acerbiſſima fatorum ſorte in primo juventutis flore rapta fuit. Alterum ex liberis, cùm librum de cauſis corruptæ eloquentiæ edidiſſet, amiſit: poſtea cùm rhetorices libros ſcriberet, [b] Marcellum unicum parentis lumen ac ſolatium rogo dedit, teſtis ipſe infelix ſenex ſuarum lacrymarum. Ejus filiola ex alia (ut [c] credo) uxore, Tutilii Equitis Romani filia, genita, nupſit Novio Celeri, viro claro. Quo tempore deceſſerit, affirmare non audeo, quoniam is qui tradit, fide caret.

a Intellige nepotes ſororis Domitiani.

b Fabius in præfatione lib. VI. filium hunc ſuum nominat Quintilianum.

c Dubitari poteſt utrum epiſtola Plinii, ubi mentio fit harum nuptiarum (eſt autem 32. lib. 6.) ſcripta ſit ad noſtrum Quintilianum.

SUMMA CAPITUM

QUÆ PRIMO TOMO CONTINENTUR.

LIBER I.

AD MARCELLUM VICTORIUM.

PROOEMIUM. pag. 1.
CAP. I. *De educatione futuri oratoris.* 10
CAP. II. *Utrum pueri utilius domi, an in scholis erudiantur.* 23
CAP. III. *Qua ratione puerorum ingenia dignoscantur, & quomodo tractanda sint.* 35
CAP. IV. *De Grammatica.* 38
CAP. V. *Quos libros prælegi pueris oporteat, & quomodo.* 45
CAP. VI. *De primis scribendi exercitationibus apud Grammaticum.* 51
CAP. VII. *Variis artibus instituendos,*

priusquam Rhetori tradantur, pueros. An illæ artes oratori futuro necessariæ sint. 53

CAP. VIII. *De Musice, & ejus laudibus.* 56

CAP. IX. *De Geometria.* 64

CAP. X. *De pronuntiatione & gestu.* 69

CAP. XI. *Plura simul discenda.* 74

LIBER II.

CAP. I. *Quando Rhetori sit tradendus puer.* 81

CAP. II. *De moribus & officiis præceptoris.* 85

CAP. III. *An protinus præceptore optimo sit utendum.* 90

CAP. IV. *Quæ debeant esse prima apud Rhetorem exercitationes.* 94

CAP. V. *De lectione oratorum & historicorum apud Rhetorem.* 105

CAP. VI. *Qui primi scriptores legendi.* 110

CAP. VII. *Quales materias discipulis dare ad scribendum Rhetor debeat.* 112

CAP. VIII. *Ediscant pueri selectos ex orationibus, vel historiis locos: raro autem, quæ ipsi scripserint.* 115

CAP. IX. *An secundùm sui quisque ingenii docendus sit naturam.* 116
CAP. X. *De officio discipulorum.* 121
CAP. XI. *Declamationes forensibus causis quàm simillimas esse oportere.* 122
CAP. XII. *Refelluntur, qui nihil egere praeceptis Eloquentiam putant.* 126
CAP. XIII. *Quare ineruditi ingeniosiores vulgo habeantur.* 128
CAP. XIV. *Quis modus sit in arte.* 132
CAP. XV. *Divisio totius operis.* 137
CAP. XVI. *Refutatis aliorum sententiis, docet Rhetoricam esse scientiam bene dicendi; ejus finem bene dicere.* 138
CAP. XVII. *An utilis sit Rhetorice.* 142
CAP. XVIII. *An Rhetorice sit ars.* 147
CAP. XIX. *Ex quo genere artium sit Rhetorice.* 155
CAP. XX. *Utrum plus conferat eloquentiae ars, an natura.* 156
CAP. XXI. *An virtus sit Rhetorice.* 158
CAP. XXII. *Materia Rhetoricae res omnes quae ei ad dicendum subjecta erunt.* 161

SUMMA CAPITUM.

LIBER III.

CAP. I. *De scriptoribus artis Rhetoricæ.* 167
CAP. II. *Quæ sit Rhetorices origo.* 174
CAP. III. *Quinque esse partes Rhetoricæ.* 176
CAP. IV. *Tria esse genera causarum.* 177
CAP. V. *Tria esse officia oratoris. Quæstiones esse vel infinitas, vel finitas.* 178
CAP. VI. *Triplicem esse statum.* 180
CAP. VII. *De genere demonstrativo.* 182
CAP. VIII. *De genere deliberativo.* 191
CAP. IX. *De genere judiciali.* 210

LIBER IV.

Præfatio. 213
CAP. I. *De Exordio.* 216
CAP. II. *De Narratione.* 237
CAP. III. *De Egressione.* 270
CAP. IV. *De Propositione.* 275
CAP. V. *De Partitione.* 277

SUMMA CAPITUM.

LIBER V.

Procemium. 286
CAP. I. *De probationum divisione.* 288
CAP. II. *De Præjudiciis.* 289
CAP. III. *De rumore & fama.* 292
CAP. IV. *De Tormentis.* ibid.
CAP. V. *De Tabulis.* 293
CAP. VI. *De Jurejurando.* 294
CAP. VII. *De Testibus.* 295
CAP. VIII. *De probatione artificiali.* 307
CAP. IX. *De Signis.* 309
CAP. X. *De Argumentis.* 311
CAP. XI. *De Exemplis.* 335
CAP. XII. *De usu argumentorum.* 345
CAP. XIII. *De Refutatione.* 351
CAP. XIV. *De Enthymemate.* 366

LIBER VI.

PROOEMIUM.

De fortuna sua ob amissos liberos & conjugem queritur. 371
CAP. I. *De Peroratione.* 378

CAP. II. *De Affectibus.* 395
CAP. III. *De Risu.* 406
CAP. IV. *De Altercatione.* 423
CAP. V. *De judicio & consilio.* 430

M. FABIUS

QUINTILIANUS

TRYPHONI BIBLIOPOLÆ

SALUTEM.

EFFLAGITASTI quotidiano [a] convitio, ut libros quos ad Marcellum meum, de institutione oratoria scripseram, jam emittere inciperem. Nam ipse eos nondum opinabar satis maturuisse: quibus componendis (ut scis) paulo plus quàm biennium, tot alioqui negotiis districtus, impendi: quod tempus non tam stylo, quàm inquisitioni instituti operis prope

[a] Per *convitium* intelligit acerrimas preces & quasi exprobrationes. *Epistolam hanc convitio efflagitarunt codicilli tui.* Cic. ad Quint. frat. l. 2. ep. 10. *Convicium*, quasi multæ simul voces.

infiniti, & legendis auctoribus, qui sunt innumerabiles, datum est. Usus deinde Horatii consilio, qui in arte poetica suadet, ne præcipitetur editio, *nonumque* [a] *prematur in annum*; dabam eis otium, ut refrigerato inventionis amore, diligentiùs repetitos tanquam lector perpenderem. Sed si tantopere efflagitantur, quàm tu affirmas, permittamus vela ventis, & [b] oram solventibus bene precemur. Multum autem in tua quoque fide ac diligentia positum est, ut in manus hominum quàm emendatissimi veniant.

[a] Domi contineatur opus scriptum: neque enim editio premi potest.

[b] E portu, è littore solventibus; quod inusitatum. Alii per *oram* intelligunt funem nauticum. Vide Liv. l. 22. n. 19. & l. 28. n. 36. Fabius eandem vocem usurpat. l. 4. c. 2. pag. 247. *sublatæ sunt anchoræ, solvimus oram, provecti sumus.*

MARCI

MARCI FABII QUINTILIANI IN ORATORIÆ INSTITUTIONIS LIBROS XII.

AD MARCELLUM VICTORIUM

PROOEMIUM.

I. Cur has institutiones oratorias scripserit, & cur eas Marcello Victorio dedicet. II. Qualem oratorem informet, perfectum scilicet moribus & doctrina. —— Et hîc probat sapientiam olim ab eloquentia non fuisse disjunctam. III. Partitio totius operis. IV. Quali stylo scripta sint hæc præcepta, & quibus prodesse possint.

I. POST IMPETRATAM studiis meis quietem, quæ per viginti annos erudiendis juvenibus impenderam, cùm à me quidam familiariter postularent, ut aliquid de

ratione dicendi componerem, diu ſum equidem reluctatus: quòd auctores utriuſque linguæ clariſſimos non ignorabam multa quæ ad hoc opus pertinerent, diligentiſſimè ſcripta poſteris reliquiſſe. Sed qua ego ex cauſa faciliorem mihi veniam meæ * deprecationis arbitrabar fore, hac accendebantur illi magis, quòd inter diverſas opiniones priorum, & quaſdam etiam inter ſe contrarias, difficilis eſſet electio: ut mihi ſi non inveniendi nova, at certè judicandi de veteribus injungere laborem non injuſtè viderentur. Quamvis autem non tam me vinceret præſtandi quod exigebatur fiducia, quàm negandi verecundia, latiùs ſe tamen aperiente materia, plus quàm imponebatur oneris ſponte ſuſcepi: ſimul ut pleniori obſequio demererer amantiſſimos mei: ſimul ne vulgarem viam ingreſſus, alienis demum veſtigiis inſiſterem. Nam cæteri ferè qui artem orandi literis tradiderunt, ita ſunt exorſi, quaſi perfectis omni alio genere doctrinæ, ſummam in eloquentia manum imponerent: ſive contemnentes tanquam parva, quæ priùs diſcimus, ſtudia: ſive non ad ſuum pertinere officium opinati, quando diviſæ pro-

* Recuſationis.

fessionum vices essent: seu, quod proximum vero, nullam ingenii sperantes gratiam circa res, etiamsi necessarias, procul tamen ab ostentatione positas: ut operum fastigia spectantur, latent fundamenta. Ego cùm nihil existimem arti oratoriæ alienum, sine quo fieri non posse oratorem fatendum est, nec ad ullius rei summam, nisi præcedentibus initiis perveniri: ad minora illa, sed quæ si negligas, non sit majoribus locus, demittere me non recusabo: nec aliter, quàm si mihi tradatur educandus orator, studia ejus formare ab infantia incipiam.

Quod opus, Marcelle Victori, tibi dicamus: quem cùm amicissimum nobis, tum eximio literarum amore flagrantem, non propter hæc modò (quanquam sunt magna) dignissimum hoc mutuæ inter nos charitatis pignore judicabamus, sed quòd erudiendo nato tuo, cujus prima ætas [a] manifestum iter ad ingenii lumen ostendit, non inutiles fore libri videbantur: quos ab ipsis dicendi velut incunabulis per

[a] Cujus prima ætas evidentibus indiciis ostendit hunc perventurum ad eloquentiam, quæ est ingenii lumen. *Ut enim hominis decus ingenium, sic ingenii ipsius lumen est eloquentia.* Brut. 59.

omnes, quæ modò aliquid oratori futuro conferant artes, ad summam ejus operis perducere destinabamus.

Atque eo magis, quòd duo jam sub nomine meo libri ferebantur artis Rhetoricæ, neque editi à me, neque in hoc comparati. Namque alterum sermone per biduum habito, pueri, quibus id præstabatur, [a] exceperant: alterum pluribus sanè diebus, quantum [b] notando consequi potuerant, interceptum, boni juvenes, sed nimiùm amantes mei, temerario editionis honore vulgaverant. Quare in his quoque libris erunt eadem aliqua, multa mutata, plurima adjecta, omnia verò compositiora, &, quàm nos poterimus, elaborata.

II. ORATOREM autem instituimus illum perfectum, qui esse nisi vir bonus non potest: ideóque non dicendi modò eximiam in eo facultatem, sed omnes animi virtutes exigimus. Neque enim hoc concesserim, rationem rectæ honestæque vitæ (ut quidam putaverunt) ad philosophos relegandam; cùm vir ille verè civilis,

[a] Privatim audiendo, & memoriter retinuerant.

[b] Compendioso genere scribendi. Unde dicti sunt *notarii*.

& publicarum privatarúmque rerum administrationi accommodatus, qui regere consiliis urbes, fundare legibus, emendare judiciis possit, non alius sit profectò quàm orator. Quare tametsi me fateor usurum quibusdam quæ philosophorum libris continentur, tamen ea jure veréque contenderim esse operis nostri, propriéque ad artem oratoriam pertinere. An si frequentissimè de justitia, fortitudine, temperantia, cæterísque similibus sit differendum, adeo ut vix ulla possit causa reperiri in qua non aliqua quæstio ex his incidat, eáque omnia inventione atque elocutione sint explicanda: dubitabitur, ubicumque vis ingenii & copia dicendi postulatur, ibi partes oratoris esse præcipuas?

Fuerúntque hæc ut Cicero apertissimè colligit, quemadmodum juncta naturâ, sic officio quoque copulata: ut iidem sapientes atque eloquentes haberentur. Scidit deinde se studium, atque inertia factum est, ut artes esse plures viderentur. Nam ut primùm lingua esse cœpit in quæstu, institutúmque eloquentiæ bonis malè uti, curam morum qui diserti habebantur, reliquerunt. Ea verò destituta, infir-

3. De Orat. 56-61. & 72. 73. & 107. 108. & 122. 123.

mioribus ingeniis velut prædæ fuit. Inde quidam contempto bene dicendi labore, ad formandos animos, ſtatuendáſque vitæ leges regreſſi, partem quidem potiorem (ſi dividi poſſet) retinuerunt: nomen tamen ſibi inſolentiſſimum arrogaverunt, ut ſoli ſapientiæ ſtudioſi vocarentur: quod neque ſummi Imperatores, neque in conſiliis rerum maximarum, ac totius adminiſtratione Reipublicæ præclariſſimè verſati, ſibi unquam vendicare ſunt auſi. Facere enim optima quàm promittere maluerunt. Ac veterum quidem ſapientiæ profeſſorum multos & honeſta præcepiſſe, & ut præceperunt, etiam vixiſſe, facilè concesserim: [a] noſtris verò temporibus, ſub hoc nomine maxima in pleriſque vitia latuerunt. Non enim virtute ac ſtudiis, ut haberentur philoſophi, laborabant, ſed vultum, & triſtitiam, & diſſentientem à cæteris habitum peſſimis moribus prætendebant.

Nunc autem quæ velut propria philoſophiæ aſſeruntur, paſſim tractamus omnes. Quis enim [b] modò de juſto,

[a] Videtur hæc ſcripſiſſe Fabius ejectis ex urbe Philoſophis Domitiani edicto.

[b] Quis nunc non loquitur de juſto, etiam vir peſſimus?

æquo ac bono, non & vir pessimus loquitur? Quis non etiam rusticorum aliqua de causis naturalibus quærit? Nam verborum proprietas ac differentia omnibus qui sermonem curæ habent, debet esse communis. Sed ea & sciet optimè, & eloquetur orator: qui si fuisset aliquando perfectus, non à philosophorum scholis virtutis præcepta peterentur. Nunc necesse est ad eos aliquando auctores recurrere, qui desertam (ut dixi) partem oratoriæ artis, meliorem præsertim, occupaverunt; & velut nostrum reposcere: non ut nos illorum utamur inventis, sed ut illos alienis usos esse doceamus.

Sit igitur orator vir talis, qualis verè sapiens appellari possit: nec moribus modò perfectus, (nam id mea quidem opinione, quanquam sint qui dissentiant, satis non est) sed etiam scientia, & omni facultate dicendi, qualis adhuc fortasse nemo fuerit. Sed non ideo minùs nobis ad summam tendendum est: quod fecerunt plerique veterum; qui etsi nondum quenquam sapientem repertum putabant, præcepta tamen sapientiæ tradiderunt. Nam est certè aliquid consummata eloquentia, neque ad eam pervenire

natura humani ingenii prohibet: quod si non contingat, altiùs tamen ibunt qui ad summa nitentur, quàm qui præsumptâ desperatione quò velint evadendi, protinus circa ima substiterint.

III. QUO magis impetranda venia erit, si ne minora quidem illa, verùm operi quod instituimus necessaria præteribo. Nam liber primus ea quæ sunt ante officium Rhetoris, continebit. Secundo, prima apud Rhetorem elementa, & quæ de ipsa Rhetoricæ substantia quæruntur, tractabimus. Quinque deinceps Inventioni, nam & huic Dispositio subjungitur: quatuor Elocutioni, in cujus partem Memoria ac Pronuntiatio veniunt, dabuntur. Unus accedet, in quo nobis orator ipse informandus est: ut qui mores ejus, quæ in suscipiendis, discendis, agendis causis ratio, quod eloquentiæ genus, quis agendi debeat esse finis, quæ post finem studia, quantum nostra valebit infirmitas, disseramus.

IV. HIS omnibus admiscebitur, ut quisque locus postulabit, dicendi ratio, quæ non eorum modò scientiâ, quibus solis quidam nomen artis de-

derunt, ſtudioſos inſtruat; &, ut ſic dixerim, [a] jus ipſum Rhetorices interpretetur: ſed alere facundiam, vires augere eloquentiæ poſſit. Nam plerumque nudæ illæ artes, nimia ſubtilitatis affectatione frangunt atque concîdunt quicquid eſt in oratione generoſius, & omnem ſuccum ingenii bibunt, & oſſa detegunt: quæ ut eſſe & adſtringi nervis ſuis debent, ſic corpore operienda ſunt. Ideóque nos non [b] particulam illam, ſicut plerique, ſed quicquid utile ad inſtituendum oratorem putabamus, in hos duodecim libros contulimus, breviter omnia demonſtrando. Nam ſi quantum de quaque re dici poteſt, perſequamur, finis operis non reperietur.

Illud tamen in primis teſtandum eſt, nihil præcepta atque artes valere, niſi adjuvante natura. Quapropter ei cui deerit ingenium, non magis hæc ſcripta ſunt, quàm de agrorum cultu ſterilibus terris. Sunt & alia ingenita quidem adjumenta, vox, latus patiens laboris, valetudo, [c] conſtantia, de-

[a] Intelligit præcepta Rhetoricæ neceſſaria, alluditque ad ſtylum Juriſconſultorum, qui leges jejunè & aridè interpretantur.

[b] Quæ mera præcepta continet.

[c] Corporis firmitas.

cor: quæ si modica obtigerunt, possunt ratione ampliari; sed nonnunquam ita desunt, ut bona etiam ingenii studiique corrumpant: sicut & hæc ipsa sine doctore perito, studio pertinaci, scribendi, legendi, dicendi multâ & continuâ exercitatione, per se nihil prosunt.

CAPUT I.

DE EDUCATIONE FUTURI ORATORIS.

I. Plerisque pueris non naturam deesse, sed curam. II. Quales debeant esse nutrices, parentes, pueri quibuscum educatur, pædagogi. III. A sermone Græco incipiendum. IV. Ante septimum annum literis posse institui pueros. ——Non tamen instandum nimis teneræ ætati. ——Cur tam parva tractet. V. De Lectione & Scriptura.

I. IGITUR nato filio, pater spem de illo primùm quàm optimam capiat. Ita diligentior à principiis fiet. Falsa enim est querela, paucissimis hominibus vim percipiendi quæ tradantur, esse concessam: plerosque verò laborem ac tempora tarditate ingenii perdere. Nam contrà plures re-

perias & faciles in excogitando, & ad discendum promptos. Quippe id est homini naturale: ac sicut aves ad volatum, equi ad cursum, ad sævitiam feræ gignuntur; ita nobis propria est mentis agitatio, atque solertia: unde origo animi cælestis creditur. ᵃ Hebetes verò & indociles non magis secundùm naturam hominis eduntur, quàm prodigiosa corpora, & monstris insignia: sed hi pauci admodum. Fuerit argumentum, quòd in pueris elucet spes plurimorum: quæ cùm emoritur ætate, manifestum est non naturam defecisse, sed curam. Præstat tamen ingenio alius alium, concedo; sed ut plus efficiat aut minus: nemo tamen reperitur, qui sit studio nihil consecutus. Hoc qui perviderit, protinus ut erit parens factus, acrem quàm maximè curam spei futuri oratoris impendat.

II. ANTE omnia, ne sit vitiosus sermo nutricibus: quas, si fieri posset, sapientes Chrysippus optavit: certè, quantum res pateretur, optimas eligi voluit. Et morum quidem in his haud

ᵃ Hæc duo vitia, *hebetes & indociles*, opponit duabus virtutibus, de quibus paulò ante dixit: *faciles in excogitando, & prompti ad discendum.*

dubiè prior ratio eſt : rectè tamen etiam loquantur. Has primùm audiet puer, harum verba effingere imitando conabitur. Et natura tenaciſſimi ſumus eorum quæ rudibus annis percipimus : ut ſapor quo nova imbuas, durat ; nec lanarum colores, quibus ſimplex ille candor mutatus eſt, elui poſſunt. Et hæc ipſa magis pertinaciter hærent, quæ deteriora ſunt. Nam bona facilè mutantur in pejus : nunc quando in bonum vereris vitia ? Non aſſueſcat ergo, ne dum infans quidem eſt, ſermoni qui dediſcendus ſit.

In parentibus verò quàm plurimum eſſe eruditionis optaverim. Verùm nec de patribus tantùm loquor. Nam Gracchorum eloquentiæ multum contuliſſe accepimus * Corneliam matrem, cujus doctiſſimus ſermo in poſteros quoque eſt epiſtolis traditus. Et Lælii filia reddidiſſe in loquendo paternam eloquentiam dicitur. Et * Quinti Hortenſii filiæ oratio apud Triumviros habita legitur, non tantùm a in ſexus honorem. Nec tamen ii quibus diſcere ipſis non contigit, minorem curam docendi liberos habeant : ſed ſint propter hoc ipſum ad cætera magis diligentes.

* *De Cornelia & Lælii filia vide Cicer. in Brut. 211.*

* *Vide hanc hiſtoriam apud Valer. Max. l. 8. c. 3.*

a Quæ oratio poſſit eſſe honori etiam viris.

De pueris inter quos educabitur ille huic ſpei deſtinatus, idem quod de nutricibus, dictum ſit.

De [a] pædagogis hoc ampliùs, ut aut ſint eruditi planè, quam primam eſſe curam velim: aut ſe non eſſe eruditos ſciant. Nihil enim pejus eſt iis qui paulum aliquid ultrà primas literas progreſſi, falſam ſibi ſcientiæ perſuaſionem induerunt. Nam & cedere præcipiendi peritis indignantur, & velut jure quodam poteſtatis, quo ferè hoc hominum genus intumeſcit, imperioſi atque interim ſævientes, ſtultitiam ſuam perdocent. Nec minùs error eorum nocet moribus. Siquidem Leonides Alexandri pædagogus, ut à Babylonio Diogene traditur, quibuſdam eum vitiis imbuit, quæ robuſtum quoque & jam maximum regem ab illa inſtitutione puerili ſunt proſecuta.

Si cui multa videor exigere, cogitet oratorem inſtitui, rem arduam: etiam cùm ei formando nihil defuerit, præterea plura ac difficiliora ſupereſſe. Nam & ſtudio perpetuo, & præſtantiſſimis præceptoribus, & pluribus diſciplinis opus eſt. Quapropter præcipienda

[a] Ductoribus comitibuſque puerorum, qui plerumque erant liberti.

ſunt optima: quæ ſi quis gravabitur, non rationi [a] defuerit, ſed homini.

Si tamen non continget, quales maximè velim, habere nutrices, pueros, pædagogos: at unus certè ſit aſſiduus dicendi non imperitus: qui ſi qua erunt ab his præſente alumno dicta vitiosè, corrigat protinus, nec inſidere illi ſinat: dum tamen intelligatur, id quod priùs dixi, bonum eſſe; hoc, remedium.

III. A SERMONE Græco puerum incipere malo: quia Latinus, qui pluribus in uſu eſt, vel nobis nolentibus ſe præbet: ſimul quia diſciplinis quoque Græcis priùs inſtituendus eſt, unde & noſtræ fluxerunt. Non tamen hoc adeo ſuperſtitiosè velim fieri, ut diu tantùm loquatur Græcè, aut diſcat, ſicut pleriſque moris eſt. Hinc enim accidunt & oris plurima vitia in peregrinum ſonum corrupti, & ſermonis: cui cùm Græcæ [b] figuræ aſſidua conſuetudine hæſerint, in diverſa quoque

[a] Subaudi, *quidquam*, ut ſit ſenſus: Non penes *rationem*, ſeu methodum ſteterit, quandoquidem optima præcepimus; ſed penes *hominem*, id eſt penes eos qui in inſtituendis pueris, quæ præcepta ſunt à nobis, exequi tanquam graviora & difficiliora noluerint.

[b] Per *græcam figuram* intelligit græcum idioma, ſeu rationem ac formam loquendi quæ Græcis ſit propria, nec latino idiomati conveniat.

loquendi ratione pertinacissimè durant. Non longè itaque Latina subsequi debent, & citò pariter ire. Ita fiet, ut cùm æquali cura linguam utramque tueri cœperimus, neutra alteri officiat.

IV. QUIDAM literis instituendos, qui minores septem annis essent, non putaverunt, quòd illa prima ætas & intellectum disciplinarum capere, & laborem pati non possit. In qua sententia Hesiodum esse plurimi tradunt, qui ante Grammaticum Aristophanem fuerunt. Nam is primus [a] ὑποθήκας, in quo libro scriptum hoc invenitur, negavit esse hujus poetæ. Sed alii quoque auctores, inter quos Eratosthenes, idem præceperunt. Melius autem, qui nullum tempus vacare cura volunt, ut Chrysippus: nam is, quamvis nutricibus triennium dederit, tamen ab illis quoque jam informandam quàm optimis institutis mentem infantium judicat. Cur autem non pertineat ad literas ætas, quæ ad mores jam pertinet? Neque ignoro, toto illo, de quo loquor, tempore vix tantum effici, quantum conferre unus postea possit annus. Sed tamen mihi qui id sense-

[a] *Præcepta*. Sic inscriptus liber qui Hesiodo tribuebatur.

runt, videntur non tam diſcentibus in hac parte, quàm docentibus pepercisſe. Quid melius alioqui facient, ex quo loqui poterunt? Faciant enim aliquid neceſſe eſt. Aut cur hoc, quantulumcunque eſt, uſque ad ſeptem annos lucrum faſtidiamus? Nam certè quamlibet parum ſit quod contulerit ætas prior, majora tamen aliqua diſcet puer eo ipſo anno, quo minora didiciſſet. Hoc per ſingulos annos prorogatum, in ſummam proficit: & quantum in infantia præſumptum eſt temporis, adoleſcentiæ acquiritur. Idem etiam de ſequentibus annis præceptum ſit, ne quod cuique diſcendum eſt, ſerò diſcere incipiat. Non ergo perdamus primum ſtatim tempus: atque eo minùs, quòd initia literarum ſolâ memoriâ conſtant: quæ non modò jam eſt in parvis, ſed tum etiam tenaciſſima eſt.

Nec ſum adeo ætatum imprudens, ut inſtandum teneris protinus acerbè putem, exigendamque plenam operam. Nam id in primis cavere oportebit, ne ſtudia qui amare nondum poteſt, oderit: & amaritudinem ſemel præceptam, etiam ultrà rudes annos reformidet. Luſus hic ſit: & rogetur,

& laudetur, & nonnunquam sciſſe ſe gaudeat. Aliquando ipſo nolente doceatur alius, cui invideat: contendat interim, & ſæpius vincere ſe putet: præmiis etiam, quæ capit illa ætas, * evocetur.

* Alias excitetur.

Parva docemus, inſtituendum oratorem professi: ſed eſt ſua etiam ſtudiis infantia: & ut corporum mox fortiſſimorum educatio à lacte cuniſque initium ducit, ita futurus eloquentiſſimus edidit aliquando vagitum, & loqui primùm incerta voce tentavit, & hæſit circa formas literarum. Nec ſi quid diſcere ſatis non eſt, ideo neceſſe non eſt. Quòd ſi nemo reprehendit patrem qui hæc non negligenda in ſuo filio putet, cur improbetur, ſi quis ea quæ domi ſuæ rectè faceret, in publicum promit? Atque eo magis quòd minora etiam faciliùs minores percipiunt: & ut corpora ad quoſdam membrorum flexus formari niſi tenera non poſſunt, ſic animos quoque ad pleraque duriores robur ipſum facit. An Philippus Macedonum rex Alexandro filio ſuo prima literarum elementa tradi ab Ariſtotele ſummo ejus ætatis philoſopho voluiſſet, aut ille ſuſcepiſſet hoc officium, ſi non ſtudio-

rum initia à perfectiſſimo quoque tractari, pertinere ad ſummam credidiſſet? Fingamus igitur Alexandrum dari nobis, impoſitum gremio, dignum tanta cura infantem (quanquam ſuus cuique dignus eſt) pudeat ne me in ipſis ſtatim elementis etiam brevia docendi monſtrare compendia?

V. NEQUE enim mihi illud ſaltem placet, quod fieri in plurimis video, ut literarum nomina & contextum priùs quàm formas parvuli diſcant. Obſtat hoc agnitioni earum, non intendentibus mox animum ad ipſos [a] ductus, dum antecedentem memoriam ſequuntur. Quæ cauſa eſt præcipientibus, ut etiam cùm ſatis affixiſſe eas pueris recto illo quo primùm ſcribi ſolent contextu, videntur, retroagant rurſus, & varia permutatione perturbent, donec literas qui inſtituuntur, facie norint, non ordine. Quapropter optimè, ſicut hominum, pariter & habitus & nomina edocebuntur. Sed quod in literis obeſt, in ſyllabis non nocebit.

Non excludo autem id quod eſt notum, irritandæ ad diſcendum infantiæ

[a] Formas ac figuras, &, ut ita dicam, tractus literarum.

gratia, eburneas etiam literarum formas in lusum offerre : vel si quid aliud, quo magis illa ætas gaudeat, inveniri potest, quod tractare, intueri, nominare jucundum sit.

Cùm verò jam ductûs sequi cœperit, non inutile erit eas tabellæ quàm optimè insculpi, ut per illos velut sulcos ducatur stylus. Nam neque errabit, quemadmodum in ceris (continebitur enim utrinque marginibus) neque extra præscriptum poterit egredi, & celeriùs ac sæpius sequendo certa vestigia, firmabit articulos : neque egebit adjutorio manum suam manu superimposita regentis. Non est aliena res, quæ ferè ab honestis negligi solet, cura bene ac velociter scribendi. Nam cùm sit in studiis præcipuum, quoque solo verus ille profectus, & altis radicibus nixus paretur, scribere * ipsum; tardior stylus cogitationem moratur, rudis & confusus intellectu caret : unde sequitur alter dictandi, quæ ex his transferenda sunt, labor. Quare cùm semper & ubique, tum præcipuè in epistolis secretis & familiaribus delectabit, ne hoc quidem neglectum reliquisse.

* *Ipsa scriptio.* Ipsum *deest in aliquot M. M.*

Syllabis nullum compendium est,

perdiſcendæ omnes (nec ut fit plerumque, difficillima quæque earum differenda) ut [a] in omnibus ſcribendis deprehendantur. Quinimò ne primæ quidem memoriæ temerè credendum: repetere & inculcare diu, fuerit utilius: & in lectione quoque non properare ad continuandam eam vel accelerandam; niſi cùm inoffenſa atque indubitata literarum inter ſe conjunctio ſuppeditare ſine ulla cogitandi ſaltem mora poterit: tunc ipſis ſyllabis verba complecti, & his ſermonem connectere incipiat. Incredibile eſt, quantum moræ lectioni feſtinatione adjiciatur. Hinc enim accidit dubitatio, intermiſſio, repetitio, plus quàm poſſunt audentibus: deinde cùm errarunt, etiam iis quæ jam ſciunt, diffidentibus. Certa ſit ergo in primis lectio, deinde conjuncta, & diu lentior, donec exercitatione contingat emendata velocitas. Nam proſpicere in dextrum (quod omnes præcipiunt) & providere, non [b] ra-

[a] Perdiſcendæ omnes ſyllabæ, ut dignoſcantur cùm agetur de ſcribendis eis, de ſcribendis omnibus ſyllabis. Quidam legunt *nominibus*. Videtur hæc fuiſſe conſuetudo apud veteres, ut pueri docerentur primùm noſſe ac legere literas, eaſdemque continuò pòſt ſcribere: tum ſyllabas ac vocabula legere, eademque mox ſcribere.

[b] Intelligit artem ac methodum.

tionis modò, sed usus quoque est: quoniam sequentia intuenti, priora dicenda sunt; &, quod difficillimum est, dividenda intentio animi, ut aliud voce, aliud oculis agatur.

Illud non pœnitebit curasse, cùm scribere nomina puer (quemadmodum moris est) cœperit, ne hanc operam in vocabulis vulgaribus, & fortè occurrentibus perdat. Protinus enim potest interpretationem linguæ secretioris, quas Græci [a] γλώσσας vocant, dum aliud agitur, ediscere, & inter prima elementa consequi rem postea proprium tempus desideraturam. Et quoniam adhuc circa res tenues moramur, ii quoque versus qui ad imitationem scribendi proponentur, non otiosas velim sententias habeant, sed honestum aliquid monentes. Prosequitur hæc memoria in senectutem, & impressa animo rudi, usque ad mores proficiet. Etiam dicta clarorum virorum, & electos, ex poetis maximè (namque eorum parvis cognitio gratior est) locos ediscere inter lusum licet. Nam & maximè necessaria est oratori (sicut suo loco dicam) memo- *Lib. 11. cap. 2.*

[a] Fabius ipse *glossemata* vocat voces minùs usitatas: hoc eodem lib. cap. 5.

ria : & ea præcipuè firmatur atque alitur exercitatione: & in iis de quibus nunc loquimur ætatibus, quæ nihildum ipsæ generare ex se queunt, propè sola est quæ * juvari curâ docentium possit.

* *Alii legant* : quæ juvare curam docentium possit.

Non alienum fuerit exigere ab iis ætatibus, quo sit absolutius os, & expressior sermo, ut [a] nomina quædam versúsque affectatæ difficultatis ex pluribus asperrimè coeuntibus inter se syllabis catenatos, & velut confragosos quàm citatissimè volvant. Χαλινοὶ Græcè vocantur. Res modica dictu: quâ tamen omissâ multa linguæ vitia, nisi primis eximuntur annis, inemendabili in posterum pravitate durantur.

[a] Ut *perterricrepus*. Apud Aristoph. σφραγιδονυχαργοκομήτας & κομπεφακελορρήμονα. Et versus ille antiquus : *fraxinus fixa ferox infesta infunditur ossis. Camer.*

CAPUT II.

Utrum pueri utilius domi, an in ſcholis erudiantur.

I. Refellit quæ contra publicas ſcholas objici ſolent, docetque 1. Eas non obeſſe moribus: —— & ibi acerrimè invehitur in perniciosam parentum indulgentiam. 2. Eas non obeſſe ſtudiis. II. Plurimis argumentis ſcholarum utilitatem demonſtrat.

SED nobis jam paulatim accreſcere puer, & exire de gremio, ac diſcere ſeriò incipiat. Hoc igitur potiſſimum loco tractanda quæſtio eſt, Utriúſne ſit domi atque intra privatos parietes ſtudentem continere, an frequentiæ ſcholarum, & velut publicis præceptoribus tradere. Quod quidem cùm iis à quibus clariſſimarum civitatum mores ſunt inſtituti, tum eminentiſſimis auctoribus video placuiſſe.

I. NON eſt tamen diſſimulandum, eſſe nonnullos, qui ab hoc propè publico more privata quadam perſuaſione diſſentiant. Hi duas præcipuè rationes ſequi videntur. Unam, quòd moribus magis conſulant fugiendo turbam hominum ejus ætatis, quæ ſit ad

vitia maximè prona : unde causas turpium factorum sæpe extitisse utinam falsò jactaretur. Alteram, quòd quisquis futurus est ille præceptor, liberaliùs tempora sua impensurus uni videtur, quàm si eadem in plures partiatur. Prior causa prorsus gravis. Nam si studiis quidem scholas prodesse, moribus autem nocere constaret, potior mihi ratio vivendi honestè, quàm vel optimè dicendi videretur. Sed mea quidem sententia, juncta ista atque indiscreta sunt. Neque enim esse oratorem nisi bonum virum judico : & fieri etiam si posset, nolo. De hac re igitur priùs.

1. CORRUMPI mores in scholis putant : nam & corrumpuntur interim, sed domi quoque : & sunt multa ejus rei exempla, tam læsæ hercle quàm conservatæ sanctissimè utrobique opinionis. Naturâ cujusque totum curáque distat. Da mentem ad pejora facilem, da negligentiam formandi custodiendique in ætate prima pudoris : non minorem flagitiis occasionem secreta præbuerint. Nam & esse potest turpis domesticus ille præceptor : nec tutior inter servos malos, quàm ingenuos parum modestos, conversatio

est.

eſt. At ſi bona ipſius indoles, ſi non cæca ac ſopita parentum ſocordia eſt, & præceptorem eligere ſanctiſſimum quemque, (cujus rei præcipua prudentibus cura eſt) & diſciplinam quæ maximè ſevera fuerit, licet; & nihilominus amicum gravem virum, aut fidelem libertum lateri filii ſui adjungere, cujus aſſiduus comitatus etiam illos meliores faciat, qui timebantur.

Facile erat hujus metus remedium. Utinam liberorum noſtrorum mores non ipſi perderemus. Infantiam ſtatim deliciis ſolvimus. Mollis illa educatio, quam indulgentiam vocamus, nervos omnes & mentis & corporis frangit. Quid non adultus concupiſcet, qui in purpuris repit? Nondum prima verba exprimit, & jam [a] coccum intelligit, jam conchylium poſcit. Ante palatum eorum quàm os inſtituimus. In lecticis creſcunt: ſi terram attigerint, è manibus utrinque ſuſtinentium pen-

[a] *Coccus*, vel *quiſquilium*, granum eſt illud, quo veſtes coccineæ, vel quiſquiliatæ tinguntur. *Conchylium*, genus conchæ & muricis, ex quo exprimitur color non abſimilis purpuræ. *Turn.* Quidam legunt *coccum*, & per *conchylia* intelligunt delicatos piſces: ut totus hic locus referatur non ad veſtium magnificentiam, ſed ad delicias ciborum. Per *palatum*, guſtum intelligit; per *os*, ſermonem. Pro *os*, multi legunt, *mores*.

dent. Gaudemus ſi quid licentius dixerint. Verba ne Alexandrinis quidem permittenda deliciis, riſu & oſculo excipimus. Nec mirum: nos docuimus, ex nobis audierunt. Omne convivium obſcœnis canticis ſtrepit; pudenda dictu ſpectantur. Fit ex his conſuetudo, deinde natura. Diſcunt hæc miſeri antequam ſciant vitia eſſe. Inde ſoluti ac fluentes non accipiunt è ſcholis mala iſta, ſed in ſcholas afferunt.

2. VERUM in ſtudiis magis vacabit unus uni. Ante omnia nihil prohibet eſſe iſtum neſcio quem unum etiam cum eo qui in ſcholis eruditur. Sed etiamſi jungi utrumque non poſſet, lumen tamen illud conventus honeſtiſſimi, tenebris ac ſolitudini prætuliſſem. Nam optimus quiſque præceptor frequentia gaudet, ac majore ſe theatro dignum putat. At verò minores ex conſcientia ſuæ infirmitatis hærere ſingulis, & officio fungi quodammodo pædagogorum non indignantur. Sed præſtet alicui vel gratia, vel amicitia, vel pecunia, ut doctiſſimum atque incomparabilem magiſtrum domi habeat: num tamen ille totum in uno diem conſumpturus eſt? aut poteſt eſſe ulla tam perpetua diſcentis intentio,

quæ non, ut visus oculorum obtutu continuo, fatigetur? Cùm præsertim plus secreti * temporis studia desiderent. Neque enim ediscenti, scribenti, & cogitanti præceptor assistit, quorum aliquid agentibus cujuscunque interventus impedimento est. Lectio quoque non omnis nec semper * præeunte vel interpretante eget. Quando enim tot auctorum notitia contingeret? Ergo modicum tempus est, quo in totum diem velut opus ordinetur: ideóque per plures ire possunt, etiam quæ singulis tradenda sunt. Pleraque verò hanc conditionem habent, ut eadem voce ad omnes simul perferantur. Taceo de a Partitionibus & Declamationibus Rhetorum: quibus certè quantuscunque numerus adhibeatur, tamen unusquisque totum feret. Non enim vox illa præceptoris, ut cœna, minus pluribus sufficit: sed ut sol, universis idem lucis calorisque largitur. Grammaticus quoque si de ratione loquendi disserat, quæstiones explicet, histo-

* *Vox ista*, temporis, *deest in Argent. editione.*

* Prælegente.

a *Partitiones* sunt distributiones thematis, quæ fieri solent à præceptore, cùm materiam declamationis dictat in suos locos divisam. *Declamationes* verò sunt eædem materiæ, quas præceptor diligenter à se domi elaboratas pronuntiat in schola, vel etiam dictat.

rias exponat, poemata enarret: tot illa diſcent, quot audient.

Atenim emendationi prælectionique numerus obſtat. Sit incommodum, (nam quid ferè undique placet?) mox illud comparabimus commodis. Nec ego tamen eò mitti puerum volo, ubi negligatur. Sed neque præceptor bonus majore ſe turba, quàm ut ſuſtinere eam poſſit, oneraverit: & in primis ea habenda cura eſt, ut is omnino fiat [a] nobis familiariter amicus: nec officium in docendo ſpectet, ſed affectum. Ita nunquam erimus in turba. Nec ſanè quiſquam literis ſaltem leviter imbutus, eum in quo ſtudium ingeniúmque perſpexerit, non in ſuam quoque gloriam peculiariter fovebit. Sed ut fugiendæ ſint magnæ ſcholæ (cui ne ipſe quidem rei aſſentior, ſi ad aliquem meritò concurritur) non tamen hoc eò valet, ut fugiendæ ſint omnino ſcholæ. Aliud eſt enim vitare eas, aliud eligere.

II. ET [b] ſi refutavimus quæ contrà dicuntur, jam explicemus quid ipſi ſequamur. Ante omnia, futurus orator,

[a] De patribus loquitur, vel de pueris. Utrobique ſenſus conſtat. Jan. Gebhard. ex MS. Bibl. Pal. legit *omnimodo* pro *omnino*.

[b] Et quoniam, ſi quidem refutavimus.

cui in maxima celebritate, & in media Reipublicæ luce vivendum est, assuescat jam à tenero non reformidare homines; neque illa solitaria, & velut umbratili vita pallescere. Excitanda mens & attollenda semper est, quæ in hujusmodi secretis aut languescit, & quendam velut in opaco situm ducit: aut contrà tumescit inani persuasione. Necesse est enim sibi nimium tribuat, qui se nemini comparat. Deinde cùm proferenda sunt studia, caligat in sole, & omnia nova offendit: ut qui solus didicerit, quod inter multos faciendum est.

Mitto amicitias, quæ ad senectutem usque firmissimè durant, religiosa quadam necessitudine imbutæ. Nec enim est sanctius sacris iisdem, quàm studiis initiari.

Sensum [a] ipsum, qui communis dicitur, ubi discet, cùm à se congressu, qui non hominibus solùm, sed mutis quoque animalibus naturalis est, segregarit?

Adde, quòd domi ea sola discere potest, quæ ipsi præcipientur: in scho-

[a] Per *sensum communem*, intelligit peritiam quandam & experientiam, quæ ex hominum congressu sensim colligitur, appellaturque à Cicerone *communis prudentia*. Turn.

la, etiam quæ aliis. Audiet multa quotidie probari, multa corrigi : proderit alicujus objurgata desidia, proderit laudata industria : excitabitur laude æmulatio : turpe ducet cedere pari, pulcrum superasse majores. Accendunt omnia hæc animos, & licet ipsa vitium sit ambitio, frequenter tamen causa virtutum est. Non inutilem scio servatum esse à præceptoribus meis morem, qui cùm pueros in [a] classes distribuerant, ordinem dicendi secundùm vires ingenii dabant : & ita superiore loco quisque declamabat, ut præcedere profectu videbatur. Hujus rei judicia præbebantur : ea nobis ingens palmæ contentio : [b] Ducere verò classem, multo pulcherrimum. Nec de hoc [c] semel decretum erat : tricesimus dies reddebat victo certaminis potestatem. Ita nec superior successu curam remittebat, & dolor victum ad depellendam ignominiam concitabat. Id nobis acriores ad studia dicendi faces subdidisse, quàm exhortationes docentium, pædagogorum custodiam, vota parentum, quantum animi mei

[a] Pueri ejusdem scholæ in varias classes, id est in varios ordines distribuebantur.

[b] Primum in sua classe, in suo ordine locum obtinere.

[c] In perpetuum.

conjectura colligere possum, contenderim.

Sed sicut firmiores in literis profectus alit æmulatio, ita incipientibus, atque adhuc teneris, condiscipulorum quàm præceptorum jucundior, hoc ipso quòd facilior, imitatio est. Vix enim se prima [a] elementa ad spem tollere effingendæ, quam summam putant, eloquentiæ audebunt; proxima amplectuntur magis: ut vites arboribus applicitæ, inferiores priùs apprehendendo ramos, in cacumina evadunt. Quod adeo verum est, ut ipsius etiam magistri, si tamen ambitiosis utilia præferet, hoc opus sit, cùm adhuc rudia tractabit ingenia, non statim onerare infirmitatem discentium, sed temperare vires suas, & ad intellectum audientis descendere. Nam ut vascula oris angusti, superfusam humoris copiam respuunt, sensim autem influentibus, vel etiam instillatis complentur: sic animi puerorum quantum accipere possint videndum est. Nam majora intellectu, velut parum aptos ad percipiendum animos non subibunt. Utile igitur est ha-

[a] Pueri qui primis elementis imbuuntur. Ut servitia, pro servis.

bere quos imitari primùm, mox vincere velis. Ita paulatim & superiorum spes erit.

His adjicio, præceptores ipsos non idem mentis ac spiritus in dicendo posse concipere singulis tantùm præsentibus, quod illa celebritate audientium instinctos. Maxima enim pars eloquentiæ constat animo. Hunc affici, hunc concipere imagines rerum, & transformari quodammodo ad naturam eorum de quibus loquimur, necesse est. Is porro quo generosior celsiórque est, hoc majoribus velut [a] organis commovetur: ideóque laude crescit, & impetu augetur, & aliquid magnum agere gaudet. Est quædam tacita dedignatio, vim dicendi tantis comparatam laboribus, ad unum auditorem demittere: pudet supra modum [b] sermonis attolli. Et sanè concipiat quis mente vel declamantis habitum, vel orantis vocem, incessum, pronuntiationem, illum denique animi & corporis motum, sudorem, & (ut alia prætercam) fatigationem, audiente uno: nonne quiddam pati si-

[a] Metaphora ducta ab artibus mechanicis. Illic enim majora pondera majori etiam difficultate & majoribus instrumentis moventur. *Pareus.*

[b] Sermonis quotidiani & familiaris.

mile furori videatur? Non a esset in rebus humanis eloquentia, si tantùm cum singulis loqueremur.

CAPUT III.

I. Quibus signis dignosci possint ingenia. II. Quonam modo tractandus sit discentis animus. III. De lusu puerorum. IV. Cadendos non esse pueros.

I. TRADITO sibi puero, docendi peritus ingenium ejus in primis, natur᾽ámque perspiciat. Ingenii signum in parvis præcipuum, Memoria est. Ejus duplex virtus; facilè percipere, & fideliter continere. Proximum, Imitatio: nam id quoque est docilis naturæ; sic tamen, ut ea quæ discit, effingat, non habitum fortè, & incessum, & si quid in pejus notabile est. Non dabit mihi spem bonæ indolis, qui hoc imitandi studio petet, ut rideatur. Nam probus quoque in primis erit ille verè ingeniosus: alioqui non pejus duxerim tardi esse ingenii, quàm mali. Probus autem ab illo segni & jacente plurimum aberit.

a Fabius more suo præclarum hoc caput concludit vivida & acri sententia, & velut aculeum in animis relinquit.

Hic meus, quæ tradentur, non difficulter accipiet: quædam etiam interrogabit: ſequetur tamen magis quàm præcurret. Illud ingeniorum velut præcox genus, non temerè unquam pervenit ad frugem. Hi ſunt qui parva facilè faciunt: & audaciâ provecti, quicquid * illic poſſunt, ſtatim oſtendunt. Poſſunt autem id demum, quod in proximo eſt: verba continuant: hæc vultu interrito nulla tardati verecundia proferunt: non multùm præſtant, ſed citò: non ſubeſt vera vis, nec penitus immiſſis radicibus nititur: ut quæ ſummo ſolo ſparſa ſunt ſemina, celeriùs ſe effundunt, & imitatæ ſpicas herbulæ, inanibus ariſtis ante meſſem flaveſcunt. Placent hæc [a] annis comparata, deinde ſtat profectus, admiratio decreſcit.

** Illic in quibuſdam Manuſcr. deſideratur.*

II. HÆC cùm animadverterit, perſpiciat deinceps quonam modo tractandus ſit diſcentis animus. Sunt quidam, niſi inſtiteris, remiſſi; quidam imperia indignantur: quoſdam continet metus, quoſdam debilitat: alios continuatio [b] extundit, in aliis plus impetus

[a] Cum annis collata. Deinde *ſtat*, id eſt, ſubſiſtit & ceſſat profectus.

[b] Continuus labor extundit aliquid ab aliis.

facit. Mihi ille detur puer, quem laus excitet, quem gloria juvet, qui victus fleat. Hic erit alendus ambitu hunc mordebit objurgatio, hunc honor excitabit: in hoc desidiam nunquam verebor.

III. DANDA est tamen omnibus aliqua remissio: non solùm quia nulla res est quæ perferre possit continuum laborem; atque ea quoque, quæ sensu & anima carent, ut servare vim suam possint, velut alterna quiete ᵃ retenduntur: sed quòd studium discendi, voluntate, quæ cogi non potest, constat. Itaque & virium plus afferunt ad discendum renovati ac recentes, & * acriorem animum, qui ferè necessitatibus repugnat. Nec me offenderit lusus in pueris: est & hoc signum alacritatis: neque illum tristem, sempérque demissum sperare possim erectæ circa studia mentis fore, cùm in hoc quoque maximè naturali ætatibus illis impetu jaceat. Modus tamen sit remissionibus, ne aut odium studiorum faciant negatæ, aut otii consuetudinem nimiæ. Sunt etiam nonnulli acuendis puerorum ingeniis non inutiles lusus,

* *Fortè legendum* alacriorem.

ᵃ Remittuntur. Laxantur. Hanc vim particula re habet. Recludo. Resigno.

cùm positis invicem cujuscunque generis quæstiunculis, æmulantur. Mores quoque se inter ludendum simpliciùs detegunt: modò nulla videatur ætas tam infirma, quæ non protinus quid rectum pravúmque sit, discat: tum vel maximè formanda, cùm simulandi nescia est, & præcipientibus facillimè cedit. Frangas enim citiùs quàm corrigas quæ in pravum induruerunt. Protinus ergo ne quid cupidè, ne quid improbè, ne quid impotenter faciat, monendus est puer; habendúmque in animo semper illud Virgilianum: *Adeo in teneris consuescere multum est.*

2. Georg. 272.

IV. CÆDI verò discentes, quanquam & receptum sit, & Chrysippus non improbet, minimè velim. Primùm, quia deforme atque servile est: & certè, [a] quod convenit, si ætatem mutes, injuria. Deinde, quòd si cui tam est mens illiberalis ut objurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas, ut pessima quæque mancipia, durabitur. Postremò, quòd ne opus erit quidem hac castigatione, si assiduus studiorum exactor adstiterit. Nunc ferè

[a] Quod convenit inter omnes, de quo omnes consentiunt.

negligentia pædagogorum sic [b] emendari videtur, ut pueri non facere quæ recta sunt cogantur, sed cur non fecerint puniantur. Denique cùm parvulum verberibus coegeris, quid juveni facias, cui nec adhiberi potest hic metus, & majora discenda sunt? Adde, quòd multa vapulantibus dictu deformia, & mox verecundiæ futura, sæpe dolore vel metu accidunt: qui pudor refringit animum & abjicit, atque ipsius lucis fugam & tædium dictat. Jam si minor in deligendis custodum & præceptorum moribus fuit cura, pudet dicere in quæ probra nefandi homines isto cædendi jure abutantur; quam det aliis quoque nonnunquam occasionem hic miserorum metus. Non morabor in parte hac: nimium est quod intelligitur. Quare hoc dixisse satis est, in ætatem infirmam, & injuriæ obnoxiam, nemini debere nimium licere. Nunc quibus instituendus sit artibus qui sic formabitur, ut fieri possit orator, & quæ in quaque ætate inchoanda, dicere ingrediar.

[b] Culpæ à pueris per negligentiam pædagogorum commissæ sic corriguntur, ut, &c.

CAPUT IV.

De Grammatica.

I. Grammaticæ laus. II. Orationis tres virtutes, ut emendata, ut dilucida, ut ornata sit. III. Sermonen constare ratione, vetustate, auctoritate, consuetudine. IV. De Ortographia.

I. PRIMUS in eo qui legendi scribendíque adeptus erit facultatem, grammaticis est locus. Nec refert de Græco, an de Latino loquar: quanquam Græcum esse priorem placet. Utrique eadem via est. Hæc igitur professio cùm brevissimè in duas partes dividatur, a rectè loquendi scientiam, & poetarum enarrationem, plus habet in recessu, quàm fronte promittit. Nam & scribendi ratio conjuncta cum loquendo est, & enarrationem præcedit emendata lectio, & mistum his omnibus b judicium est. Quo quidem ita severè sunt usi veteres grammatici, ut non versus modò censoria quadam virgula notare, & libros qui falsò viderentur inscripti,

a Correctè, emendatè.
b Ratio dijudicandi, discernendi: κριτικὴν vocant.

tanquam subdititios summovere familia permiserint sibi: sed auctores alios a in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero. Nec poetas legisse satis est. Excutiendum omne scriptorum genus: non propter historias modò, sed verba quæ frequenter jus ab auctoribus sumunt. Tum nec citra musicen grammatice potest esse perfecta, cùm ei de metris rhythmísque dicendum sit. Nec si rationem siderum ignoret, poetas intelligat: qui (ut alia mittam) toties ortu occasúque signorum in declarandis temporibus utuntur. Nec ignara philosophiæ, cùm propter plurimos in omnibus ferè carminibus locos ex intima quæstionum naturalium subtilitate repetitos, tum vel propter Empedoclem in Græcis, Varronem ac Lucretium in Latinis; qui præcepta sapientiæ versibus tradiderunt. Eloquentia quoque non mediocri est opus, ut de unaquaque earum quas demonstravimus rerum dicat propriè & copiosè. Quo minùs sunt ferendi, qui hanc artem ut te-

a *In ordinem redegerint*: inter vulgares & mediocres connumerarint. *Alios omnino exemerint numero*, tanquam in nullo pretio, in nullo numero habendos. Malè interpretes sic explicant: *eximios fecerint*.

nuem ac jejunam cavillantur : quæ nisi oratori futuro fundamenta fideliter jecerit, quicquid superstruxeris, corruet : necessaria pueris jucunda senibus dulcis * secretorum comes, & quæ vel sola omni studiorum genere plus habet operis quàm ostentationis.. *.

II. JAM cùm omnis oratio tres habeat virtutes, ut emendata, ut dilucida, ut ornata sit: quia dicere aptè (quod est præcipuum) plerique ornatui subjiciunt : totidem vitia, quæ sunt supradictis contraria, emendatè loquendi regula (quæ Grammatices prior est pars) examinet.. *.

III. EST sua loquentibus observatio, sua scribentibus. Sermo constat ratione, vetustate, auctoritate, consuetudine. Rationem præstat præcipuè analogia, nonnunquam & etymologia. Vetera majestas quædam, & ut sic dixerim, religio commendat. Auctoritas ab oratoribus vel historicis peti solet. Nam poetas metri necessitas excusat, nisi si quando nihil impediente in utroque modulatione pedum, alterum malunt: qualia sunt; *Imo de stirpe recisum.* & , *Aeriæ quo congeßere palum-*

12. Æn. 208. 3. Eclog. 69.

* In solitudine, in Musæo.

bes. & *Silice in nuda.* & similia: cùm summorum in eloquentia virorum judicium pro ratione, & vel error honestus est magnos duces sequentibus. Consuetudo verò, certissima loquendi magistra: utendúmque planè sermone, ut nummo, cui publica forma est. . *.

1. Eclog. 151

Verba à vetustate repetita, non solùm magnos assertores habent, sed etiam afferunt orationi majestatem aliquam, non sine delectatione. Nam & auctoritatem antiquitatis habent: & quia intermissa sunt; gratiam novitati similem parant. Sed opus est modo, ut neque crebra sint hæc, neque manifesta: quia nihil est odiosius affectatione: nec utique ab ultimis & jam obliteratis repetita temporibus, qualia sunt * *Topper* & *Antigerio*, & *Exantlare*, & *Prosapia*, & Saliorum carmina vix sacerdotibus suis satis intellecta. Sed illa mutari vetat religio, & consecratis utendum est. Oratio verò, cujus summa virtus est perspicuitas, quàm sit vitiosa si egeat interprete? Ergo ut novorum optima erunt maximè vetera, ita veterum maximè nova.

* *Topper.* i. e. citò. *Antigerio.* i. e. valde.

Similis circa auctoritatem ratio.

Nam ſi poteſt videri nihil peccare, qui utitur his verbis, quæ ſummi auctores tradiderunt, multum tamen refert non ſolùm quid dixerint, ſed etiam quid perſuaſerint. Neque enim ^a^ *Tuburcinabundum* & ^a^ *Lurcabundum* jam in nobis quiſquam ferat, licet Cato ſit auctor: nec *hos lodices*, quanquam id Pollioni placeat: nec *gladiola*, atqui Meſſala dixit: nec *parricidatum*, quod in Cælio vix tolerabile videtur: nec *collos* mihi Calvus perſuaſerit: quæ nec ipſi jam dicerent.

Supereſt igitur conſuetudo: nam fuerit penè ridiculum, malle ſermonem quo locuti ſunt homines, quàm quo loquantur. Et ſanè quid eſt aliud vetus ſermo, quàm vetus loquendi conſuetudo? Sed huic ipſi neceſſarium eſt judicium, conſtituendúmque in primis idipſum quid ſit, quod conſuetudinem vocemus. Quæ ſi ex eo quod plures faciunt, nomen accipiat, periculoſiſſimum dabit præceptum, non orationi modo, ſed (quod majus eſt) vitæ. Unde enim tantum boni, ut pluribus quæ recta ſunt placeant? Igitur ut velli, & comam in gradus frangere, & in balneis perpotare,

^a^ Eum qui raptim & impetu vorat.

quamlibet hæc invaserint civitatem, non erit consuetudo, quia nihil horum caret reprehensione; at lavamus & tondemus, & convivimus ex consuetudine: sic in loquendo, non si quid vitiosè multis insederit, pro regula sermonis accipiendum erit. Nam ut transeam quemadmodum vulgò imperiti loquuntur, tota sæpe theatra, & omnem circi turbam exclamasse barbarè scimus. Ergo consuetudinem sermonis, vocabo consensum eruditorum: sicut vivendi consensum bonorum.

IV. NUNC, quoniam diximus quæ sit loquendi regula, dicendum quæ scribentibus custodienda. Quod Græci ὀρθογραφίαν vocant, nos rectè scribendi scientiam nominemus.. *. Ego nisi quod consuetudo obtinuerit, sic scribendum quicque judico, quo modo sonat. Hic enim usus est literarum, ut custodiant voces, & velut depositum reddant legentibus. Itaque id exprimere debent, quod dicturi sumus.

Hæ ferè sunt emendatè loquendi scribendíque partes: duas reliquas significanter, ornatéque dicendi, non equidem grammaticis aufero: sed cùm mi-

hi officia rhetoris superſint, majori operi reſervo.

Redit autem illa cogitatio, quoſdam fore, qui hæc quæ diximus, parva nimiùm, & impedimenta quoque majus aliquid agentibus putent. Nec ipſe ad extremam uſque anxietatem, & ineptas cavillationes deſcendendum, atque his ingenia concidi & comminui credo. Sed nihil ex grammatica nocuerit, niſi quod ſupervacuum eſt. An ideo minor eſt M. Tullius orator, quòd idem artis hujus diligentiſſimus fuit, & in filio, ut in epiſtolis apparet, rectè loquendi aſper quoque exactor? Aut vim C. Cæſaris fregerunt editi de analogia libri? Aut ideo minùs Meſſala nitidus, quia quoſdam totos libellos non de verbis modò ſingulis, ſed etiam literis dedit? Non obſtant hæ diſciplinæ per illas euntibus, ſed circa illas hærentibus.

CAPUT V.

Quos libros prælegi pueris oporteat, & quomodo.

SUPEREST lectio : in qua puer ut ſciat ubi ſuſpendere ſpiritum debeat, quo loco verſum diſtinguere, ubi claudatur ſenſus, unde incipiat, quando attollenda vel ſubmittenda ſit vox : quid quoque flexu, quid lentiùs, celeriùs, concitatiùs, leniùs dicendum, demonſtrari niſi in opere ipſo non poteſt. Unum eſt igitur quod in hac parte præcipiam, ut omnia iſta facere poſſit, intelligat. Sit autem in primis lectio virilis, & cum ſuavitate quadam gravis, & non quidem proſæ ſimilis, quia carmen eſt, & ſe poetæ canere teſtantur : non tamen in canticum diſſoluta, nec [a] plaſmate (ut nunc à pleriſque fit) effœminata. De quo genere optimè C. Cæſarem prætextatum adhuc accepimus dixiſſe : *Si*

[a] *Plaſma* interpretantur potionem quandam, quæ faucium ſcabritiem tollat, & vocem liquidiorem reddat. *Liquido cum plaſmate guttur mobile colluerit. Perſ.* Alii pro vocis mollitudine accipiunt, quæ deditâ operâ ſic effingatur. *Vocem eliquat, & tenero ſupplantat verba palato. Perſ. Turnebus.*

cantas, malè cantas: si legis, cantas. Nec Prosopopœias, ut quibusdam placet, ad comicum morem pronuntiari velim: esse tamen flexum quendam, quo distinguantur ab iis in quibus poeta persona sua utetur.

Cætera admonitione magna egent: in primis, ut teneræ mentes, tracturæque altiùs quicquid rudibus & omnium ignaris insederit, non modò quæ diserta, sed vel magis quæ honesta sunt, discant. Ideóque optimè institutum est, ut ab Homero atque Virgilio lectio inciperet: quanquam ad intelligendas eorum virtutes firmiore judicio opus esset. Sed huic rei superest tempus: nec enim semel legentur. Interim & sublimitate heroici carminis animus assurgat, & ex magnitudine rerum spiritum ducat, & optimis imbuatur.

Utiles Tragœdiæ. Alunt & Lyrici: si tamen in his non auctores modò, sed etiam partes operis elegeris. Nam & Græci licenter multa, & Horatium in quibusdam nolim interpretari. Elegia verò, utique quæ amat, & Hendecasyllaba, quibus sunt [a] commata

[a] Versus *Sotadici* crebras habent cæsuras, & in sua vestigia retrorsum recurrunt, efficiuntque vel idem carminis genus, vel diversum. Porro res obscœnas plerumque tractant. *Turn.* Vetat Fabius dari legenda

Sotadeorum (nam de Sotadeis ne præcipiendum quidem est) amoveantur si fieri potest: si minùs, certè ad firmius ætatis robur reserventur. Comœdiæ, quæ plurimum ad eloquentiam conferre potest, cùm per omnes & personas & affectus eat; quem usum in pueris putem, paulò pòst suo loco dicam. Nam cùm mores in tuto fuerint, inter præcipua legenda erit. De Menandro loquor, nec tamen excluserim alios. Nam Latini quoque auctores afferent utilitatis aliquid. Sed pueris, quæ maximè ingenium alant, atque animum augeant, prælegenda: cæteris, quæ ad eruditionem modò pertinent, longa ætas spatium dabit.

Lib. 10. cap. 1.

Multum autem veteres etiam Latini conferunt, quanquam plerique plus ingenio quàm arte valuerint: in primis copiam verborum, quorum in Tragœdiis gravitas, in Comœdiis elegantia, & quidam velut ἀττικισμὸς inveniri potest. Oeconomia quoque in his diligentior, quàm in plerisque novorum erit, qui omnium operum solam virtutem sententias putaverunt.

pueris hendecasillaba quibus insunt particulæ versuum Sotadeorum effœminatæ, & ad obscœnitatem spectantes.

Sanctitas certè, & ut sic dicam, virilitas ab his petenda, quando nos in omnia deliciarum genera vitiáque, dicendi quoque ratione deflex imus. Denique credamus summis oratoribus, qui veterum poemata vel ad fidem caussarum, vel ad ornamentum eloquentiæ assumunt. Nam præcipuè quidem apud Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium, & cæteros qui sunt proximi, vidimus, Ennii, Accii, Pacuvii, Lucilii, Terentii, Cæcilii, & aliorum inseri versus, summa non eruditionis modò gratia, sed etiam jucunditatis, cùm poeticis voluptatibus aures à forensi asperitate respirent. Quibus accedit non mediocris utilitas, cùm sententiis eorum, velut quibusdam testimoniis, quæ proposuere confirment. Verùm priora illa ad pueros magis, hæc sequentia ad robustiores pertinebunt: cùm grammatices amor & usus lectionis, non scholarum temporibus, sed vitæ spatio terminentur.

In prælegendo grammaticus & illa quidem minora præstare debebit, ut partes orationis reddi sibi soluto versu desideret, & pedum proprietates: quæ adeo debent esse notæ in carminibus, ut etiam in oratoria compositione

tione desiderentur: deprehendátque quæ barbara, quæ impropria, quæ contra legem loquendi composita: non ut ex his utique improbentur poetæ (quibus, quia plerumque metro servire coguntur, adeo ignoscitur, ut vitia ipsa aliis in carmine appellationibus nominentur. *Metaplasmos* enim, & *schematismos*, & *schemata* vocamus, & laudem virtutis necessitati damus) sed ut commoneat[a] artificialium, & memoriam agitet.

Id quoque inter prima rudimenta non inutile demonstrare quot quæque verba modis intelligenda sint. Circa glossemata etiam, id est voces minùs usitatas, non ultima ejus professionis diligentia est. Enimvero majore cura jam doceat tropos omnes, quibus præcipuè non poema modò, sed etiam oratio ornatur: schemata utraque, id est figuras, quæque[b] λέξεως, quæque διανοίας vocantur. Quorum ego, sicut troporum, tractatum in eum locum differo, quo mihi de ornatu orationis dicendum erit.

[a] Ut commoneat verborum, quæ sunt artis poeticæ propria, & refricet memoriam fortè earumdem vocum alibi usurpatarum. Locus hic mihi suspectus est.

[b] Id est, verborum & sententiarum.

Præcipuè verò illa infigat animis, quæ in œconomia virtus, quæ in decoro rerum: quid personæ cuique convenerit; quid in sensibus laudandum, quid in verbis; ubi copia probabilis, ubi modus.

His accedat enarratio historiarum, diligens quidem illa, non tamen usque ad supervacuum laborem occupata. Nam receptas, aut * certè claris auctoribus memoratas exposuisse, satis est. Persequi quidem quod quisque unquam vel contemptissimorum hominum dixerit, aut nimiæ miseriæ, aut inanis jactantiæ est, & detinet atque obruit ingenia meliùs aliis vacatura. Nam qui omnes etiam indignas lectione schedas excutit, anilibus quoque fabulis accommodare operam potest. Atqui pleni sunt ejusmodi impedimentis grammaticorum commentarii, vix ipsis qui composuerunt, satis noti. Nam Didymo, quo nemo plura scripsit, accidisse compertum est, ut cùm historiæ cuidam tanquam vanæ repugnaret, ipsius proferretur liber, qui eam continebat, Quod evenit præcipuè in fabulosis usque ad deridicula, quædam etiam pudenda: unde improbissimo cuique pleraque fin-

* Saltem.

gendi licentia est, adeo ut de libris totis & auctoribus, ut succurrit, mentiantur tutò, quia inveniri, qui nunquam fuere, non possunt. Nam in notioribus frequentissimè deprehenduntur à curiosis. Ex quo mihi inter virtutes grammatici habebitur, aliqua nescire.

CAPUT VI.

DE PRIMIS SCRIBENDI EXERCITATIONIBUS APUD GRAMMATICUM.

ET finitæ quidem sunt partes duæ, quas hæc professio pollicetur, id est ratio loquendi, & enarratio auctorum: quarum illam methodicen, hanc historicen vocant. Adjiciamus tamen eorum curæ quædam dicendi primordia, quibus ætates nondum rhetorem capientes instituant. Igitur Æsopi fabellas, quæ fabulis nutricularum proximè succedunt, narrare sermone puro, & nihil se supra modum extollente: deinde eandem ᵃ gracilitatem

ᵃ Easdem fabellas; quas sermone puro & simplici narraverint, *stylo exigere*, i. e. accuratè & exactè scribere condiscant.

ſtylo exigere condiſcant : verſus primò ſolvere, mox mutatis verbis interpretari : tum paraphraſi audaciùs vertere, qua & breviare quædam, & exornare, ſalvo modò poetæ ſenſu, permittitur. Quod opus etiam conſummatis profeſſoribus difficile, qui commodè tractaverit, cuicunque diſcendo ſufficiet. Sententiæ quoque, & [a] Chriæ, & Ethologiæ, ſubjectis dictorum rationibus apud grammaticos ſcribantur, quia [b] initium ex ratione ducunt. Quorum omnium ſimilis eſt ratio, forma diverſa : quia Sententia univerſalis eſt vox, Ethologia perſonis continetur. Chriarum plura genera traduntur. Unum, ſimile ſententiæ, quod eſt poſitum in voce ſimplici : *Dixit ille*; aut, *Dicere ſolebat.* Alterum, quod eſt in reſpondendo : *Interrogatus ille* : vel, *cùm hoc ei dictum eſſet, reſpondit.* Tertium huic non diſſimile, cùm quis non dixiſſet, ſed aliquid feciſſet (etiam in ipſis factis eſſe

[a] *Chria* eſt commemoratio dicti, vel facti, vel utriuſque, quæ ad certam perſonam refertur. *Ethologia* autem ſpecies eſt Chriæ, quæ mores alicujus indicat. *Turn.*

[b] Nituntur ratione. Quidam legunt *lectione* : quia initium ducunt à lectione ſive Poetarum, ſive Hiſtoricorum, quæ ejuſmodi ſententias & Chrias ſuppeditat.

Chriam putant) ut; *Crates cùm indoctum puerum vidisset, pædagogum ejus percussit.* Et aliud penè par ei, quod tamen eodem nomine appellare non audent, sed dicunt χρειῶδες; ut *Milo, quem vitulum assueverat ferre, taurum ferebat.* a In his omnibus & declinatio per eosdem ducitur casus, & tam factorum quàm dictorum ratio est. Narratiunculas à poetis celebratas, notitiæ causa, non eloquentiæ tractandas puto. Cætera majoris operis ac spiritus, * Latini rhetores relinquendo, necessaria grammaticis fecerunt. Græci magis operum suorum & onera & modum norunt.

* *Vide quæ de iis dicuntur 1. cap. libri sequentis.*

CAPUT VII.

VARIIS ARTIBUS INSTITUENDOS, priusquam Rhetori tradantur, pueros. An illæ artes oratori futuro necessariæ sint.

HÆC de grammatica quàm brevissimè potui, non ut omnia di-

a Istæ omnes Chriæ eandem ferè habent formam, eosdem initio casus. Grammatici autem observant per omnes casus istam declinationem duci. *M. P.* *Cato dixit literarum radices amaras esse, fructus jucundiores. M. P. Catonis dictum fertur*, &c. *M. P. Catonem dixisse ferunt*, &c.

cerem, sectatus (quod infinitum erat) sed ut maximè necessaria: nunc de cæteris artibus, quibus instituendos, priusquàm tradantur Rhetori, pueros existimo, strictim subjungam, ut efficiatur orbis ille doctrinæ, quem Græci ἐγκυκλοπαιδείαν vocant. Nam iisdem ferè annis aliarum quoque disciplinarum studia ingredienda sunt: quæ quia & ipsæ artes sunt, & esse perfecta sine his orandi scientia non potest, nec rursus ad efficiendum oratorem satis valent solæ, an sint huic operi necessariæ, quæritur. Nam quid, inquiunt, ad agendam causam, dicendámve sententiam pertinet scire, quemadmodum in data linea constitui triangula æquis lateribus possint? aut quo meliùs vel defendet reum, vel reget consilia, qui citharæ sonos nominibus & spatiis distinxerit? Enumerent etiam fortasse multos quamlibet utiles foro, qui nec Geometren audiverunt, nec Musicos nisi hac communi voluptate aurium intelligant.

Quibus ego primùm hoc respondeo, quod & Marcus Cicero scripto ad Brutum libro frequentiùs testatur, non eum à nobis institui oratorem, qui sit, aut fuerit: sed imaginem quandam

Orat. 7.

concepiſſe nos animo perfecti illius ex nulla parte ceſſantis. Nam & ſapientem formantes eum qui ſit futurus conſummatus undique, & (ut dicunt) mortalis quidam deus, non modò cognitione cæleſtium vel mortalium putant inſtituendum, ſed per quædam parva ſanè, ſi ipſa demum æſtimes, ducunt, ſicut exquiſitas interim ambiguitates: non quia [a] Ceratinæ aut Crocodilinæ poſſint facere ſapientem, ſed quia illum ne in minimis quidem oporteat falli. Similiter oratorem (qui debet eſſe ſapiens) non Geometres faciet, aut Muſicus, quæque his alia ſubjungam: ſed hæ quoque artes, ut ſit conſummatus, juvabunt. Niſi fortè antidotum quidem, atque alia quæ morbis aut vulneribus medentur, ex multis atque interim contrariis quoque inter ſe effectibus componi videmus, quorum ex diverſis fit illa miſtura una, quæ nulli earum ſimilis eſt, quibus conſtat, ſed proprias vires ex omnibus ſumit; & muta animalia mel-

[a] *Ceratinas* & *Crocodilinas* captiones dixerunt ab exemplis. Quod non perdidiſti, habes: cornua, κέρατα, non perdidiſti: ergo habes cornua, Ex A. Gell. l. 16. c. 2. *Crocodilus* autem cùm pollicitus eſſet mulieri filium ſe redditurum, ſi illa verum dixiſſet; ait, non reddes. Ex Luciano ἐν βίων πράσει,

lis illum inimitabilem humanæ rationi ſaporem , vario florum ac ſuccorum genere perficiunt : nos mirabimur , ſi oratio , qua nihil præſtantius homini dedit providentia , pluribus artibus eget , quæ etiam cùm ſe non oſtendunt in dicendo , nec proferunt , vim tamen occultam ſuggerunt , & tacitè quoque ſentiuntur. Fuit aliquis ſine his diſertus : aſt ego oratorem volo. Non multum adjiciunt , ſed æquè non erit totum , cui vel parva deerunt ; & optimum quidem hoc eſſe [a] conveniet : cujus etiam ſi in arduo ſpes eſt , nos tamen præcipiamus omnia , ut ſaltem plura fiant. Sed cur deficiat animus ? Natura enim perfectum oratorem eſſe non prohibet : turpitérque deſperatur , quicquid fieri poteſt.

CAPUT VIII.

De Musice , et ejus laudibus.

ATQUE ego vel judicio veterum poteram eſſe contentus. Nam quis ignorat muſicen (ut de hac primùm loquar) tantum jam illis anti-

[a] Conſtabit , in confeſſo erit , optimum quidem hoc eſſe , cui nihil deerit.

quis temporibus non ſtudii modò, verùm etiam venerationis habuiſſe, ut iidem muſici, & vates & ſapientes judicarentur? Mittam alios * Orpheus & Linus: quorum utrumque diis genitum; alterum verò, quòd rudes quoque atque agreſtes animos admiratione mulceret, non feras modò, ſed ſaxa etiam ſylváſque duxiſſe poſteritatis memoriæ traditum eſt. Et Timagenes auctor eſt, omnium in literis ſtudiorum antiquiſſimam muſicen extitiſſe. Et teſtimonio ſunt clariſſimi poetæ, apud quos inter regalia convivia laudes heroum ac deorum ad citharam canebantur. Iopas verò ille Virgilii nonne canit: *Errantem Lunam, Soliſque labores, &c.* Quibus certè palam confirmat auctor eminentiſſimus, muſicen cum divinarum etiam rerum cognitione eſſe conjunctam. Quod ſi datur, erit etiam oratori neceſſaria. Si quidem (ut diximus) hæc quoque pars quæ ab oratoribus relicta, à philoſophis eſt occupata, noſtri operis fuit, ac ſine omnium talium ſcientia non poteſt eſſe perfecta eloquentia.

* *Quidam legunt*, ſic Orpheus: ſic Linus.

1. Æn. 746.

Atque claros nomine ſapientiæ viros nemo dubitaverit ſtudioſos muſi-

ces fuisse, cùm Pythagoras, atque eum secuti, acceptam sine dubio antiquitus opinionem vulgaverint, mundum ipsum ea ratione esse compositum, quam postea sit lyra imitata. Nec illa modò contenti dissimilium concordia, quam vocant ἁρμονίαν, sonum quoque his motibus dederunt. Nam Plato cùm in aliis quibusdam, tum præcipuè in Timæo, ne intelligi quidem, nisi ab iis qui hanc quoque partem disciplinæ diligenter perceperint, potest. Quid de philosophis loquor, quorum fons ipse Socrates jam senex institui lyra non erubescebat? Duces maximos & fidibus & tibiis cecinisse traditum, & exercitus Lacedæmoniorum musicis accensos modis. Quid autem aliud in nostris legionibus cornua ac tubæ faciunt? quorum concentus quanto est vehementior, tanto Romana in bellis gloria cæteris præstat. Non igitur frustra Plato civili viro, quem πλιτικὸν vocant, necessariam musicen credidit. Et ejus sectæ, quæ aliis severissima, aliis asperrima videtur, principes in hac fuere sententia, ut existimarent sapientum aliquos nonnullam operam his studiis accommodaturos. Lycurgus durissimarum La-

cedæmoniis legum auctor, musices disciplinam probavit. Atque eam natura ipsa videtur ad tolerandos faciliùs labores velut muneri nobis dedisse. Siquidem & remiges cantus hortatur: nec solùm in iis operibus, in quibus plurium conatus præeunte aliqua jucunda voce conspirat, sed etiam singulorum fatigatio quamlibet se rudi modulatione solatur.

Laudem adhuc dicere artis pulcherrimæ videor, nondum tamen eam oratori conjungere. Transeamus igitur id quoque, quòd grammatice quondam ac musice junctæ fuerunt. Siquidem Architas atque Aristoxenus etiam subjectam grammaticen musicæ putaverunt, & eosdem utriusque rei præceptores fuisse, cùm Sophron ostendit, mimorum quidem scriptor, sed quem Plato adeo probavit, ut suppositos capiti libros ejus, cùm moreretur, habuisse tradatur: tum Eupolis, apud quem Prodamus & musicen & literas docet. Et Maricas, qui est Hyperbolus, nihil se ex musice scire, nisi literas confitetur. Aristophanes quoque non uno libro sic institui pueros antiquitus solitos esse demonstrat. Et apud Menandrum in Hypoboli-

mæo, senex reposcenti filium patri, velut rationem impendiorum, quæ in educationem contulerat, * opponens, psaltis se & geometris multa dicit dedisse. Unde etiam ille mos, ut in conviviis post cœnam circumferretur lyra: cujus cùm se imperitum Themistocles confessus esset, ut verbis Ciceronis utar, habitus est indoctior. Sed veterum quoque Romanorum epulis fides ac tibias adhibere moris fuit. Versus quoque Saliorum habent carmen. Quæ cùm omnia sint à Numa rege instituta, faciunt manifestum, ne illis quidem qui rudes ac bellicosi videntur, curam musices, quantam illa recipiebat ætas, defuisse. Denique in proverbium usque Græcorum celebratum est, [a] *Indoctos à musis atque gratiis abesse.*

* *Alii legunt*: exponens. Psaltis, *id est, præceptoribus Musices.*

[c] 1. *Tusc.* 1.

[b] Verùm quid ex ea propriè petat futurus orator, differamus. Numeros musice duplices habet, in vocibus, & in corpore. Utriusque enim rei aptus quidam modus desideratur. Vocis rationem Aristoxenus musicus dividit in

[a] Dicebantur ἄμυσοι. ἀχάριτες.

[b] Hactenus longiusculum parergon de Musices laudibus. Sed venia danda Fabio, qui fortè studio Musices vehementer deditus, in eâ laudandâ paulo inconsultiùs amori suo indulsit.

ῥυθμὸν καὶ μέλος ἔμμετρον, quorum alterum modulatione, canore alterum ac sonis constat. Num igitur, non hæc omnia oratori necessaria? quorum unum ad gestum, alterum ad collocationem verborum, tertium ad flexus vocis, qui sunt in agendo quoque plurimi, pertinet. a Nisi fortè in carminibus tantùm & in canticis exigitur structura quædam, & inoffensa copulatio vocum, in agendo supervacua est: aut non compositio, & sonus in oratione quoque variè pro rerum modo adhibetur, sicut in musice. Namque & voce, & modulatione grandia elatè, jucunda dulciter, moderata leniter canit: totáque arte b consentit cum eorum quæ dicuntur, affectibus. Atqui in orando quoque intentio vocis, remissio, flexus, pertinet ad movendos audientium affectus: aliáque & collocationis & vocis (ut c eodem utar ver-

a Observa semper hîc, sive de musice, sive de eloquentia agatur, accuratè distingui duo membra, in quæ vocis rationem Aristoxenus dividit: quorum alterum modulatione, canore alterum ac sonis constat. *Structura quædam, & inoffensa copulatio vocum ... compositio, & sonus .... & voce, & modulatione .... aliaque & collocationis & vocis modulatione.*

b Tota arte consentit musice cum earum rerum quæ cantu exprimuntur affectibus.

c Modulatio propriè ad

bo) modulatione concitationem judicum, alia misericordiam petimus: cùm etiam organis, quibus sermo exprimi non potest, affici animos in diversum habitum sentiamus. Corporis quoque decens & aptus motus, qui dicitur Ἐυρυθμία, est necessarius, nec aliunde peti potest, in quo pars actionis non minima consistit: qua de re sepositus nobis est locus. Age, si habebit in primis curam vocis orator, quid tam musices proprium? Sed ne hæc quidem præsumenda[a] pars est, ut uno interim contenti simus exemplo C. Gracchi præcipui suorum temporum oratoris, cui concionanti consistens post eum musicus, fistulâ, quam τονόριον vocant, modos quibus deberet intendi, ministrabat. Hæc ei cura inter turbidissimas actiones, vel terrenti optimates, vel jam timenti fuit.

Lib. 11. cap. 3.

Libet propter quosdam imperitiores, etiam crassiore (ut vocant) musa, dubitationem hujus utilitatis eximere. Nam poetas certè legendos oratori futuro concesserint. Num igitur hi sine musice? At si quis tam cæcus ani-

collocationem solam pertinet: sed hîc voci quoque accommodatur.

[a] De voce dicturus est eodem lib. 11. c. 3.

mi est, ut de aliis dubitet, illos a certè qui carmina ad lyram composuerunt. Hæc diutius forent dicenda, si hoc studium velut novum præciperem. Cùm verò antiquitus usque à Chirone atque Achille ad nostra tempora apud omnes, qui modò legitimam disciplinam non sint perosi, duraverit, non est committendum ut illa dubia faciam defensionis solicitudine.

Quamvis autem satis jam ex ipsis, quibus sum modò usus exemplis, credam esse manifestum quæ mihi & quatenus musice placeat: apertiùs tamen profitendum puto, non hanc à me præcipi, quæ nunc in scenis effœminata, & impudicis modis fracta, non ex parte minima, si quid in nobis virilis roboris manebat, excîdit; sed qua laudes fortium canebantur, quáque & ipsi fortes canebant: nec b psalteria & spadices, etiam virginibus probis recusanda; sed cognitionem rationis, quæ ad movendos leniendósque affectus plurimum valet. Nam & Pythagoram accepimus, concitatos ad

a Subaudiendum aliquid. Fatebitur illos saltem, qui carmina ad lyram composuerunt, sine musice legi non posse.

b Instrumenta musica, ad mollitiem & luxuriam apta.

vim pudicæ domui afferendam juvenes, jussâ mutare in Spondeum modos tibicina, composuisse: & Chrysippus etiam nutricum, quæ adhibentur infantibus, [a] allectationi suum quoddam carmen assignat. Est etiam non inerudite ad declamandum ficta materia, in qua [b] ponitur tibicen, qui sacrificanti [c] Phrygium cecinerat, acto illo in insaniam, & per præcipitia delato, accusari, quòd causa mortis extiterit. Quæ si dici debet ab oratore, nec dici citra scientiam musices potest, quomodo non hanc quoque artem necessariam esse operi nostro vel [d] iniqui consentiant?

CAPUT IX.

DE GEOMETRIA.

IN GEOMETRIA partem fatentur esse utilem teneris ætatibus; agitari namque animos, & acui ingenia, ac celeritatem percipiendi venire inde

[a] *Allectatio*, est cantionis illecebra, quâ nutrices soporem *alliciunt* pueris.

[b] Ponitur loco thematis. Aldus legit *tibicinem*.

[c] *Phrygius modus* est acer & vehemens, qui hominem concitat, & in furorem accendit.

[d] Qui minimè favent arti nostræ.

concedunt : ſed prodeſſe eam, non ut cæteras artes, cùm perceptæ ſint, ſed cùm diſcatur, exiſtimant. Ea, [a] vulgaris opinio eſt : nec ſine cauſa ſummi viri etiam impenſam huic ſcientiæ operam dederunt. Nam cùm ſit geometria diviſa in numeros atque formas, numerorum quidem notitia non oratori modò, ſed cuicunque primis ſaltem literis erudito neceſſaria eſt. In cauſis verò vel frequentiſſimè verſari ſolet, in quibus actor, non dico ſi circa ſummas trepidat, ſed ſi digitorum [b] ſaltem incerto aut indecoro geſtu à computatione diſſentit, judicatur indoctus. Illa verò linearis ratio, & ipſa quidem cadit frequenter in cauſas : nam de terminis menſuríſque ſunt lites. Sed habet majorem quandam aliam cum arte oratoria cognationem.

Jam primùm ordo eſt geometriæ neceſſarius : nonne & eloquentiæ ? Ex prioribus geometria probat inſequentia, & certis incerta : nonne id in dicendo facimus ? Quid ? illa propoſitarum quæſtionum concluſio, non tota ferè conſtat ſyllogiſmis ? Propter quod

[a] Ea opinio eſt vulgi tantùm imperiti.

[b] Solum, etiam.

plures invenias qui dialecticæ similem; quàm qui rhetoricæ fateantur hanc artem. Verùm & orator, etiamsi raro, non tamen nunquam probabit dialecticè. Nam & syllogismis, si res poscet, utetur: & certè enthymemate, qui rethoricus est syllogismus. Denique probationum quæ sunt potentissimæ, [a] γραμμικαὶ ἀποδείξεις vulgò dicuntur. Quid autem magis oratio quàm probationem petit?

Falsa quoque verisimilia geometria ratione deprehendit. Fit hoc & in numeris per quasdam quas [b] ψευδογραφίας vocant, quibus pueri ludere solebamus. Sed alia majora sunt. Nam quis non ita proponenti credat: Quorum locorum extremæ lineæ eandem mensuram colligunt, eorum spatium quoque quod his lineis continetur, par sit necesse est? At id falsum est. Nam plurimum refert cujus sit formæ ille circuitus: reprehensique à geometris sunt historici, qui magnitudines insularum satis significari navigationis ambitu crediderunt. Nam ut quæque forma perfectissima, ita capacissima est. Ideóque illa circumcurrens linea si

[a] Id est, geometricæ demonstrationes.

[b] Fallacias in subductionibus rationum.

efficiet orbem, quæ forma est in planis maximè perfecta, amplius spatium complectetur, quàm si quadratum paribus oris efficiat. Rursus quadrata triangulis, triangula ipsa plus æquis lateribus, quàm in æqualibus. Sed alia forsitan obscuriora: nos facillimum etiam imperitis sequamur experimentum. Jugeri mensuram, ducentos & quadraginta longitudinis pedes esse, dimidióque in latitudinem patere, non ferè quisquam est qui ignoret: & qui sit circuitus, & quantum campi claudat, colligere expeditum. At centeni & octogeni in quamque partem pedes, idem spatium extremitatis, sed multo amplius clausæ quatuor lineis [a] areæ faciunt. Id si computare quem piget, brevioribus numeris idem discat: nam deni in quadrum pedes, quadraginta per oram, intrà centum erunt. At si quinideni per latera, quini in fronte sint: ex illo quod amplectuntur, quartam partem deducent eodem circumductu. Si verò porrecti utrinque undeviceni singulis distent, non plures intùs quadratos habebunt, quàm per quot longitudo

[a] In genitivo casu. Faciunt amplius spatium ejus areæ quæ intra quatuor lineas continetur.

ducetur: quæ circumibit autem linea, ejuſdem ſpatii erit, cujus ea quæ centum continet. Ita quicquid formæ quadrati detraxeris, amplitudini quoque peribit. Ergo etiam id fieri poteſt, ut majore circuitu minor loci amplitudo claudatur. Hoc in planis. Nam in collibus vallibúſque etiam imperito patet plus * ſoli eſſe quàm cæli.

Quid, quòd ſe eadem geometria tollit ad rationem uſque mundi: in qua cùm ſiderum certos conſtitutóſque curſus numeris docet, diſcimus nihil eſſe inordinatum atque fortuitum, quod ipſum nonnunquam pertinere ad oratorem poteſt. An verò cùm * Pericles Athenienſes Solis obſcuratione territos, redditis ejus rei cauſis, metu liberavit: aut cùm Sulpitius ille Gallus in exercitu L. Pauli de Lunæ defectione diſſeruit, ne velut prodigio divinitus facto militum animi terrerentur, non videtur eſſe uſus oratoris officio? Quod ſi Nicias in Sicilia ſciſſet, non eodem confuſus metu pulcherrimum Athenienſium exercitum perdidiſſet: ſicut Dion, cùm ad deſtruendam Dionyſii tyrannidem ve-

* *De Pericle Galloque Sulpitio vide Valerium l. 8. c. 11. de Nicia Thucyd. l. 7. de Dione Plutarchum.*

* Eam cæli, ſive aeris, partem, quæ reſpondet ſolo in collibus & vallibus, eſſe minùs patentem.

nit, non est tali casu deterritus. Sint exempla licet usus bellici, transeamusque quòd Archimedes unus obsidionem Syracusarum in longius traxit: illud utique jam proprium est ad efficiendum quod intendimus, plurimas quæstiones, quarum difficilior alia ratione explicatio est, ut de ratione dividendi, de sectione in infinitum, de celeritate augendi, linearibus illis probationibus solvi solere: ut, si est oratori (quod proximus demonstrabit liber) de omnibus rebus dicendum, nullo modo sine geometria esse possit orator.

CAPUT X.

I. Petendam pronuntiationem à Comœdis. II. Gestus institutionem à Palæstricis.

I. DANDUM aliquid comœdo quoque, dum eatenus qua pronuntiandi scientiam futurus orator desiderat. Non enim puerum quem in hoc instituimus, aut fœmineæ vocis exilitate frangi volo, aut seniliter tremere. Nec vitia ebrietatis effingat, nec servili vernilitate imbuatur: nec amoris, avaritiæ, metus discat affe-

ctum: quæ neque oratori ſunt neceſſaria, & mentem præcipuè in ætate prima teneram adhuc & rudem inficiunt. Nam frequens imitatio tranſit in mores. Ne geſtus quidem omnis ac motus à comœdis petendus eſt. Quanquam enim utrumque eorum ad quendam modum præſtare debet orator: plurimum tamen aberit à ſcenico, nec vultu, nec manu, nec excurſionibus nimius. Nam ſi qua in his ars eſt dicentium, ea prima eſt, ne ars eſſe videatur.

Quod eſt igitur in his doctoris officium? In primis vitia ſi qua ſunt oris, emendet: ut expreſſa ſint verba, ut ſuis quæque literæ ſonis enuntientur. Quarumdam enim vel exilitate, vel pinguetudine nimia laboramus: quaſdam velut acriores parum [a] efficimus, & aliis non diſſimilibus, ſed quaſi hebetioribus permutamus. Quippe *ρ* literæ qua Demoſthenes quoque laboravit, λ ſuccedit: quarumvis eſt apud nos quoque. Et cum *c*, ac ſimiliter *t*, non valuerunt, in *g* ac *d* molliuntur. Ne illas quidam circa [b] *ſ* literam do-

[a] Non planè & abſolutè pronuntiamus, Alii legunt: *efferimus*, *efflamus*, *effamur*.

[b] Metrum hoc Euripidis in Medea, ἔσωσά σ' ὡς ἴσασιν ἑλλήνων ὅσοι, à Poetis comicis irriſum, mi-

licias hic magister feret: nec verba in faucibus patietur audiri, nec oris inanitate resonare: nec, quod minimè sermoni puro conveniat, simplicem vocis naturam pleniore quodam sono circumlinire, quod Græci κατακεπλασμένον dicunt. Sic appellatur cantus tibiarum, quæ præclusis quibus clarescunt foraminibus, recto modò exitu graviorem spiritum reddunt.

Curabit etiam, ne extremæ syllabæ intercidant, ut par sibi sermo sit: ut quoties exclamandum erit, laterum conatus sit ille, non capitis: ut gestus ad vocem, vultus ad gestum accommodetur. Observandum erit etiam, ut recta sit facies dicentis, ne labra distorqueantur, ne immodicus hiatus rictum distendat, ne supinus vultus, ne dejecti in terram oculi, ne inclinata utrolibet cervix. Nam frons pluribus generibus peccat. Vidi multos quorum supercilia ad singulos vocis conatus allevarentur, aliorum constricta, aliorum etiam dissidentia, cùm altero in verticem tenderent, altero penè oculus ipse premeretur. Infinitum autem, ut mox dicemus, in his

Lib. XI cap. 3.

ros aliquando Athenis cachinnos in theatro excitavit.

quoque rebus momentum eſt. Et nihil poteſt placere, quod non decet.

Debet etiam docere comœdus, quomodo narrandum, qua ſit auctoritate ſuadendum, qua concitatione conſurgat ira, qui flexus deceat miſerationem. Quod ita optimè faciet, ſi certos ex comœdiis elegerit locos, & ad hoc maximè idoneos, id eſt actionibus ſimiles. Iidem autem non ad pronuntiandum modò utiliſſimi, verùm ad augendam quoque eloquentiam maximè accommodati erunt. Et hæc, dum infirma ætas majora non capiet. Cæterùm cùm legere orationes oportebit, cùm virtutes earum jam ſentiet, tum mihi diligens aliquis ac peritus aſſiſtat: neque ſolùm lectione formet, verumetiam ediſcere electa ex his cogat, & ea dicere ſtantem clarè, & quemadmodum agere oportebit, ut protinus pronuntiatione vocem, & memoriam exerceat.

II. NE illos quidem reprehendendos putem, qui paulum etiam Palæſtricis vacaverint. Non de his loquor, quibus pars vitæ in oleo, pars in vino conſumitur; qui corporis cura mentem obruerunt. Hos enim abeſſe ab eo quem inſtituimus, quàm longiſſimè

giſſimè velim. Sed nomen eſt idem iis à quibus geſtus motúſque formantur : ut recta ſint brachia, ne indoctæ ruſticæve manus, ne ſtatus indecorus, ne qua in proferendis pedibus inſcitia, ne caput oculíque ab alia corporis inclinatione diſſideant. Nam nec hoc eſſe in parte pronuntiationis negaverit quiſquam, nec ipſam pronuntiationem ab oratore ſecernet. Et certè quod facere oporteat, non indignum eſt diſcere, cùm præſertim hæc [a] Chironomia, quæ eſt (ut nomine ipſo declaratur) lex geſtus, & ab illis temporibus heroicis orta ſit, & à ſummis Græciæ viris, & ab ipſo etiam Socrate probata, à Platone quoque in parte civilium poſita virtutum, & à Chryſippo in præceptis de liberorum educatione compoſitis non omiſſa. Nam Lacedæmonios quidem etiam ſaltationem quandam, tanquam ad bella quoque utilem, habuiſſe inter exercitationes accepimus. Neque id veteribus Romanis dedecori fuit : argumentum eſt, ſacerdotum nomine ac religione durans ad hoc tempus ſaltatio ;

[a] *Chironomia*, geſtus eſt ſaltationis geſticulatricis. Eſt etiam lex geſtus & motus, quæ nomen ſortitur à *manuum lege*, propterea quòd illic maxima pars geſtus eſt poſita. *Turn.*

& illa in tertio Ciceronis de oratore libro verba Crassi, quibus præcipit, ut orator utatur *laterum* [a] *inclinatione forti ac virili, non à scena, & histrionibus, sed ab armis, aut etiam à palæstra:* cujus etiam disciplinæ usus in nostram usque ætatem sine reprehensione descendit. A me tamen nec ultra pueriles annos retinebitur, nec in his ipsis diu: neque enim gestum oratoris componi ad similitudinem saltationis volo, sed subesse aliqui ex hac exercitatione puerili, unde nos non id agentes, furtim decor ille discentibus traditus prosequatur.

CAPUT XI.

Plura eodem tempore doceri primam ætatem posse. 1. Quia hæc natura humani ingenii, ut plura simul agat. 2. Quia laborem studiorum faciliùs tolerant pueri. 3. Quia tunc maximè tempus suppetit. —— Segnitiem obstare quominus oratores multa discant.

QUÆRI solet, an etiamsi discenda sint hæc, eodem tempore tamen tradi omnia & percipi possint. Negant enim quidam, quia confundatur animus, ac fatigetur tot disci-

[a] Cicero habet, *inflexione*. 3. de Orat. 220.

plinis in diverſum tendentibus, ad quas nec mens, nec corpus, nec dies ipſe ſufficiat, & ſi maximè patiatur hæc ætas robuſtior, tamen pueriles annos onerari non oporteat.

1. SED non ſatis perſpiciunt quantum natura humani ingenii valeat: quæ ita eſt agilis & velox, ſic in omnem partem, ut ita dixerim, ſpectat, ut ne poſſit quidem aliquid agere tantùm unum: in plura verò, non eodem die modò, ſed eodem temporis momento vim ſuam impendat. An verò citharœdi non ſimul & memoriæ, & ſono vocis, & pluribus flexibus ſerviunt, cùm interim alios nervos dextra percutiunt, alios læva trahunt, continent, probant? Ne pes quidem otioſus, certam legem temporum ſervat: & hæc pariter omnia. Quid? nos agendi ſubita neceſſitate deprehenſi, nonne alia dicimus, alia providemus: cùm pariter inventio rerum, electio verborum, compoſitio geſtus, pronuntiatio, vultus, motúſque deſiderentur? Quæ ſi velut ſub uno conatu tam diverſa parent ſimul, cur non pluribus horis diverſa partiamur, cùm præſertim reficiat animos ac reparet varietas ipſa, contráque

ſit aliquanto difficilius in labore uno perſeverare ? Ideo & ſtylus lectione requieſcit, & ipſius lectionis tædium vicibus levatur. Quamlibet multa egerimus, quodam tamen modo recentes ſumus ad id quod incipimus. Quis non obtundi poſſit, ſi per totum diem cujuſcunque artis unum magiſtrum ferat ? Mutatione recreabitur : ſicut in cibis, quorum diverſitate reficitur ſtomachus, & pluribus minore faſtidio alitur.

Aut dicant iſti mihi, quæ ſit alia ratio diſcendi ? a Grammatico ſoli deſerviamus, deinde geometræ tantùm ? omittamus interim quod didicimus, mox tranſeamus ad muſicum, excidant priora ? & cùm Latinis ſtudebimus literis, non reſpiciamus ad Græcas ? & ut ſemel finiam, nihil faciamus niſi noviſſimum ? Cur non idem ſuademus agricolis, ne arva ſimul, & vineta, & oleas, & arbuſtum colant ? ne pratis, & pecoribus, & hortis, & alveatibus accommodent curam ? Cur ipſi aliquid forenſibus negotiis, aliquid deſideriis amicorum, aliquid rationibus domeſticis, aliquid curæ cor-

a An iſta alia ratio diſcendi erit, ſi Grammatico ſoli deſerviamus ? &c.

poris, nonnihil voluptatibus quotidie damus? quarum nos una res quælibet nihil intermittentes fatigaret. Adeo facilius eſt multa facere, quàm diu.

2. ILLUD quidem minimè verendum eſt, ne laborem ſtudiorum pueri difficiliùs tolerent. Neque enim ulla ætas minùs fatigatur. Mirum ſit forſitan, ſed experimentis deprehendas. Nam & dociliora ſunt ingenia, priuſquam obduruerunt. Id vel hoc argumento patet, quòd intra biennium quàm verba rectè formare potuerunt, quamvis nullo inſtante, omnia ferè loquuntur. At [a] novitiis noſtris per quot annos ſermo Latinus repugnat? Magis ſcias, ſi quem jam robuſtum inſtituere literis cœperis, non ſine cauſa dici [b] παιδομαθεῖς eos, qui in ſua quidque arte optimè faciant. Et patientior eſt laboris natura pueris quàm juvenibus. Videlicet ut corpora infantium nec caſus quo in terram toties deferuntur, tam graviter affligit, nec illa per manus & genua reptatio, nec poſt breve tempus continui luſus, & totius diei diſcurſus; quia pondus illis abeſt, nec ſe ipſi gravant: ſic animi quoque credo, quia minore

[a] *Novitii*, ſervi ſunt recenter empti.

[b] Qui à pueritia didicerunt.

conatu moventur, nec suo nisu studiis insistunt; sed formandos se tantummodo præstant, non similiter fatigantur. Præterea secundùm aliam ætatis illius facilitatem, velut simpliciùs docentes sequuntur: nec quæ jam egerint, metiuntur. Abest illis etiam adhuc laboris judicium. Porro, ut frequenter experti sumus, minùs afficit sensus fatigatio, quàm cogitatio.

3. SED ne temporis quidem unquam plus erit: quia his ætatibus omnis in audiendo profectus est. Cùm ad stylum secedet, cùm generabit ipse aliquid atque componet, tum inchoare hæc studia, vel non vacabit, vel non libebit. Ergo cùm grammaticus totum diem occupare non possit, nec debeat; ne discentis animum tædio avertat: quibus potiùs studiis hæc temporum velut [a] subsidia donabimus? Nam nec ego consumi studentem in his artibus volo: nec [b] moduletur, ut musicis

[a] *Temporum subsidia*, sunt quædam tempora, quæ à labore vacua in futurum aliquem usum velut asservantur. Alii legunt *subsectiva*, aut *succisiva*. Sic autem dicuntur tempora, quæ privatis vel publicis negotiis supersunt: atque ex iis subripiuntur, & quasi *subsecantur*, aut *succiduntur*. *Succisiva quadam tempora incurrunt, quæ ego perire non patior*. Cic. 1. de leg.

[b] Nec ita peritus sit canendi, ut cantiones musicis modis ipse donet.

modis cantica excipiat: nec utique ad minutissima usque geometriæ opera descendat. Non comœdum in pronuntiando, nec saltatorem in gestu facio: quæ si omnia exigerem, * suppeditabat tamen tempus. Longa est enim quæ discit ætas, & ego non de tardis ingeniis loquor. Denique cur in his omnibus, quæ discenda oratori futuro puto, eminuit Plato; qui non contentus disciplinis quas præstare poterant Athenæ, non Pythagoreorum, ad quos in Italiam navigaverat: Ægypti quoque sacerdotes adiit, atque eorum arcana perdidicit.

* Suppeteret tempus.

Difficultatis patrocinia præteximus segnitiæ. Neque enim nobis operis amor est: nec quia sit honesta, atque pulcherrima rerum eloquentia, petitur ipsa, sed ad vilem usum & sordidum lucrum accingimur. Dicant sine his in foro multi, & acquirant, dum sit locupletior aliquis sordidæ mercis negotiator, & plus voci suæ debeat præco. Ne velim quidem lectorem dari mihi, quid studia referant computaturum. Qui verò imaginem ipsam eloquentiæ divina quadam mente conceperit, quique illam (ut ait non igno-

bilis [a] tragicus) reginam rerum orationem ponet ante oculos, fructúmque non ex [b] ſtirpe advocationum, ſed ex animo ſuo, & contemplatione ac ſcientia petet, perpetuum illum, nec fortunæ ſubjéctum, facilè perſuadebit ſibi, ut tempora quæ ſpectaculis, campo, teſſeris, otioſis denique ſermonibus, ne dicam ſomno, & conviviorum mora conterunt, geometræ potiùs ac muſico impendat, quanto plus delectationis habiturus, quàm ex illis ineruditis voluptatibus? Dedit enim hoc providentia hominibus munus, ut honeſta magis juvarent. Sed nos hæc ipſa dulcedo longiùs duxit. Hactenus ergo de ſtudiis, quibus antequam majora capiat, puer inſtituendus eſt: proximus liber velut novum ſumet exordium, & ad rhetoris officia tranſibit.

[a] Eurip. in Hecuba verſ. 816. Πειθὼ δὲ τὴν τύραννον ἀνθρώποις μόνην. *Suadelam verò reginam inter homines ſolam.*

[b] Ex mercede cauſarum quam recipiebant advocati à clientibus.

MARCI FABII QUINTILIANI DE INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER II.

CAPUT I.

QUANDO RHETORI SIT TRADENDUS PUER.

TENUIT consuetudo, quæ quotidie magis invalescit, ut præceptoribus eloquentiæ Latinis quidem semper, sed etiam Græcis interim, discipuli seriùs quàm ratio postulat, traderentur. Ejus rei duplex est causa, quòd & rhetores utique nostri, suas partes omi-

serunt, & grammatici alienas occupaverunt. Nam & illi * declamare modò, & scientiam declamandi ac facultatem tradere, officii sui ducunt, idque intra deliberativas judicialésque materias; nam cætera ut professione sua minora despiciunt: & hi non satis credunt excepisse quæ relicta erant (quo nomine gratia quoque his est habenda) sed ad Prosopopœias usque, & ad suasorias, in quibus onus dicendi vel maximum est, irrumpunt. Hinc ergo accidit, ut quæ alterius artis prima erant opera, facta sint alterius novissima: & ætas altioribus jam disciplinis debita, in schola minore subsideat, ac rhetoricen apud grammaticos exerceat. Ita, quod est maximè ridiculum, non ante ad declamandi magistrum mittendus videtur puer, quàm declamare jam sciat.

* Fictas causas exercendi gratia agere. *Mosel.*

Nos suum cuique professioni modum demus. Et grammaticè (quam in Latinum transferentes, literaturam vocaverunt) fines suos norit, præsertim tantum ab hac appellationis suæ paupertate, intra quam primi illi constitere, provecta: (nam tenuis à fonte, assumptis poetarum historicorúmque viribus, pleno jam satis alveo

fluit; cùm præter rationem rectè loquendi, non parum alioqui copiosam propè omnium maximarum artium scientiam amplexa sit) & rhetorice, cui nomen vis eloquendi dedit, officia sua non detrectet, nec occupari gaudeat pertinentem ad se laborem: quæ dum operæ cedit, jam penè possessione depulsa est. Nec inficiabor ex iis aliquem qui grammaticen profitentur, eò usque scientiæ progredi posse, ut ad hæc quoque tradenda sufficiat. Sed cùm id aget, rhetoris officio fungetur, non suo.

Nos porro quærimus, quando iis quæ rhetorice præcipit, percipiendis puer maturus esse videatur. In quo quidem non id est æstimandum, cujus quisque sit ætatis, sed quantum in studiis jam effecerit. Et ne diutius disseram quando sit rhetori tradendus, sic optimè finiri credo, cùm poterit. Sed hoc ipsum ex superiore pendet quæstione. Nam si grammatices munus usque ad suasorias (quæ sunt apud rhetorem materiæ inter rudimenta dicendi) prorogatur, tardiùs rhetore opus est. Si rhetor prima operis sui officia non recusat, à narrationibus statim, & laudandi vituperandíque opusculis

cura ejus desideratur. An ignoramus antiquis hoc fuisse ad augendam eloquentiam genus exercitationis, ut theses dicerent, & communes locos, & cætera citra complexum rerum personarúmque, quibus veræ fictæque controversiæ continentur? Ex quo palam est quàm turpiter deserat eam partem rhetorices institutio, quam & primam habuit, & diu solam. Quid autem est in iis de quibus suprà dixi, quod non cùm in alia quæ sunt rhetorum propria, tum certè in illud judiciale causæ genus incidat? An non in foro narrandum est? qua [a] in parte nescio an [b] sit hoc vel plurimum. Non laus ac vituperatio certaminibus illis frequenter inseritur? Non communes loci; sive qui sunt in vitia directi, quales legimus à Cicerone compositos: seu quibus quæstiones generaliter tractantur, quales sunt editi à Quinto quoque Hortensio; ut sit-ne parvis argumentis credendum: & pro testibus, & in testes: in mediis litium medullis versantur? Arma sunt hæc quodam-

[a] Intelligit genus judiciale, in quo præcipua pars narratio; aut in narratione præcipuè consistere Rhetoricum artificium.

[b] Subauditur, *non*. *Nescio an non sit*: quod apud Latinos valde usitatum & elegans.

modo præparanda semper, ut his, cùm res poscet, utaris. Quæ qui pertinere ad oratorem non putabit, is ne statuam quidem inchoari credat, cùm ejus membra * fundentur. Neque hanc (ut aliqui putabunt) festinationem meam sic quisquam calumnietur, tanquam eum qui sit rhetori traditus, abducendum protinus à grammaticis putem. Dabuntur illis tum quoque tempora sua: neque erit verendum, ne binis præceptoribus oneretur puer. Non enim crescet, sed dividetur, qui sub uno miscebatur labor: & erit sui quisque operis magister utilior, quod adhuc obtinent Græci, à Latinis omissum est: & fieri videtur excusatè, quia sunt qui labori isti successerunt.

CAPUT II.

DE MORIBUS ET OFFICIIS PRÆCEPTORIS.

ERGO cùm ad eas in studiis vires pervenerit puer, ut quæ prima esse præcepta rhetorum diximus, mente consequi possit, tradendus ejus ar-

* De statua metallica loquitur: quod opus fusorium est, non sculptile. *Mosel.*

tis magistris erit. Quorum in primis inspici mores oportebit. Quod ego non id circo potissimum in hac parte tractare sum aggressus, quia non in cæteris quoque doctoribus idem hoc examinandum quàm diligentissimè putem, sicut testatus sum libro priore, sed quòd magis necessariam ejus rei mentionem facit ætas ipsa discentium. Nam & adulti ferè pueri ad hos præceptores transferuntur, & apud eos juvenes etiam facti perseverant: ideóque major adhibenda tum cura est; ut & teneriores an, nos ab injuria sanctitas docentis custodiat, & ferociores à licentia gravitas deterreat. Neque verò satis est summam præstare abstinentiam, nisi disciplinæ severitate convenientium quoque ad se mores astrinxerit.

Cap. 1. & 2.

Sumat igitur ante omnia parentis erga discipulos suos animum, ac succedere se in eorum locum, à quibus sibi liberi traduntur, existimet. Ipse nec habeat vitia, nec ferat. Non austeritas ejus tristis, non dissoluta sit comitas: ne inde odium, hinc contemptus oriatur. Plurimus ei de honesto ac bono sit sermo. Nam quo sæpius monuerit, hoc rariùs castigabit. Minimè iracundus, nec tamen eorum quæ emendan-

da erunt, diſſimulator : ſimplex in docendo, patiens laboris, aſſiduus potiùs quàm immodicus. Interrogantibus libenter reſpondeat, non interrogantes percontetur ultro. In laudandis diſcipulorum dictionibus nec a malignus, nec effuſus : quia res altera tædium laboris, altera ſecuritatem parit. In emendando quæ corrigenda erunt, non acerbus, minimèque contumelioſus. Nam id quidem multos à propoſito ſtudendi fugat, quòd quidam ſic objurgant, quaſi oderint. Ipſe aliquid, imò multa quotidie dicat, quæ ſecum audita referant. Licet enim ſatis exemplorum ad imitandum ex lectione ſuppeditet, tamen viva illa, ut dicitur, vox alit pleniùs, præcipuéque præceptoris, quem diſcipuli, ſi modò rectè ſunt inſtituti, & amant, & verentur. Vix autem dici poteſt, quantò libentiùs imitemur eos, quibus favemus.

Minimè verò permittenda pueris, ut fit apud pleroſque, aſſurgendi exultandíque in laudando licentia. Quin etiam juvenum modicum eſſe, cùm audient, teſtimonium debet. Ita fiet, ut ex judicio præceptoris diſcipulus pendeat,

a Nimis parcus. *Malignus* opponitur *benignus*, id eſt, liberalis.

atque id se dixisse rectè, quod ab eo probabitur, credat. Illa verò vitiosissima, quæ jam humanitas vocatur, invicem qualiacunque laudandi, cùm est indecora & theatralis, & severè institutis scholis aliena, tum studiorum perniciosissima hostis. Supervacua enim videntur cura ac labor, parata, quicquid effuderint, laude. Vultum igitur præceptoris intueri tam qui audiunt debent, quàm ipse qui dicit. Ita enim probanda atque improbanda discernent: [a] sic stylo facultas continget, auditione judicium. At nunc proni atque succincti ad omnem clausulam non exurgunt modò, verum etiam excurrunt, & cum indecora exultatione conclamant. Id [b] mutuum est, & ibi declamationis fortuna. Hinc tumor, & vana de se persuasio, usque adeo, ut illo condiscipulorum tumultu inflati, si parum à præceptore laudentur, ipsi de illo malè sentiant. Sed se quoque [c] præceptores intentè ac modestè audiri velint. Non enim judicio discipulo-

[a] Sic, scribendo, facilitatem comparabunt: audiendo quid præceptor de discipulorum scriptionibus sentiat, judicandi vim.

[b] Has laudes sibi invicem ac mutuò reddunt: & in his laudibus consistit omnis declamationum fortuna ac successus.

[c] Solebant adolescentes in schola laudare effusiùs

rum dicere debet magiſter, ſed diſcipuli magiſtri. Quin, ſi fieri poteſt, intendendus animus in hoc quoque, ut perſpiciat quæ quiſque, & quomodo laudet: & placere quæ bene dicet, non ſuo magis quàm eorum nomine delectetur, qui rectè judicabunt.

Pueros adoleſcentibus ſedere permiſtos, non placet mihi. Nam etiamſi vir talis, qualem eſſe oportet ſtudiis moribúſque præpoſitum, modeſtam habere poteſt etiam juventutem, tamen vel infirmitas à robuſtioribus ſeparanda eſt: & carendum non ſolùm crimine turpitudinis, verum etiam ſuſpicione. Hæc notanda breviter exiſtimavi. Nam ut abſit ab ultimis vitiis ipſe præceptor ac ſchola, ne præcipiendum quidem credo. Ac ſi quis eſt, qui flagitia manifeſta in deligendo filii præceptore non evitet, jam hinc ſciat cætera quoque quæ ad utilitatem juventutis componere conamur, eſſe ſibi, hac parte omiſſa, ſupervacua.

non ſolùm condiſcipulos, ſed ipſos etiam præceptores. Hoc quoque improbat Fabius.

CAPUT III.

An protinus præceptore optimo sit utendum.

Ne illorum quidem persuasio silentio transeunda est, qui etiam cùm idoneos rhetori pueros putaverunt, non tamen continuò tradendos eminentissimo credunt, sed apud minores aliquandiu detinent: tanquam instituendis artibus magis sit apta mediocritas præceptoris, cùm ad intellectum atque imitationem facilior, tum ad suscipiendas elementorum molestias minùs superba.

Qua in re mihi non arbitror diu laborandum, ut ostendam quanto sit melius optimis imbui, quanta in eluendis quæ semel insederint vitiis difficultas consequatur, cùm geminatum onus succedentes premat, & quidem dedocendi gravius ac prius, quàm docendi. Propter quod Timotheum clarum in arte tibiarum ferunt duplices ab iis quos alius instituisset, solitum exigere mercedes, quàm si rudes traderentur.

Error tamen est in re duplex: unus, quòd interim sufficere illos minores

existimant: & bono sanè [a] stomacho contenti sunt. Quæ quanquam & ipsa reprehensione digna securitas, tamen esset utcunque tolerabilis, si ejusmodi præceptores minus docerent, non pejus. Alter, ille etiam frequentior, quòd eós qui ampliorem dicendi facultatem sunt consecuti, non putant ad minora descendere: idque interim fieri, quia fastidiant præstare hanc inferioribus curam, interim, quia omnino non possint. Ego porro eum qui nolit, in numero præcipientium non habeo: posse autem maximè, si velit, optimum quemque contendo. Primùm, quòd eum qui eloquentia cæteris præstet, illa quoque per quæ ad eloquentiam pervenitur, diligentissimè percepisse credibile est. Deinde, quia plurimum in præcipiendo valet [b] ratio, quæ doctissimo cuique planissima est. Postremò, quia nemo sic in majoribus eminet, ut eum minora deficiant. Nisi fortè Jovem quidem Phidias optimè fecit, illa autem quæ in ornamentum

[a] Metaphora est à cibis ducta. Nam quemadmodum qui optimo sunt stomacho, delectum ciborum non habent; contra, qui malum, *eustomacha* quærunt & concoctu facilia: ita quoque parentes filiorum ingenio freti, delectum præceptorum non habent. *Turn.* Fortè hic aliquid mendi subest.

[b] Methodus, certus ordo ac modus docendi.

operis ejus accedunt, alius meliùs elaboraſſet: aut orator loqui neſciet: aut leviores morbos curare non poterit medicus præſtantiſſimus.

Quid ergo? non eſt quædam eloquentia major, quàm ut eam intellectu conſequi puerilis infirmitas poſſit? Ego verò confiteor: ſed hunc diſertum præceptorem, prudentem quoque, & non ignarum docendi eſſe oportebit, ſummittentem ſe ad menſuram diſcentis: ut velociſſimus quiſque, ſi fortè iter cum parvulo faciat, det manum, & gradum ſuum minuat, nec procedat ultrà quàm comes poſſit. Quid, ſi plerumque accidit, ut faciliora ſint ad intelligendum, & lucidiora multo, quæ à doctiſſimo quoque dicuntur? Nam & prima eſt eloquentiæ virtus, perſpicuitas: & quo quiſque ingenio minùs valet, hoc ſe magis attollere & dilatare conatur: ut ſtatura breves in digitos eriguntur, & plura infirmi minantur. [a] Nam tumidos, & corruptos, & tinnulos, & quocunque alio

[a] Carpit eos, qui dum virtutem aliquam nimis affectant, in vitium ei virtuti vicinum incidunt: quod dicitur *cacozelia*, id eſt vitioſa affectatio. *Tumidos*, qui ſublimitatem; *corruptos*, qui ſententiarum acumen & elegantiam; *tinnulos*, qui compoſitionis numerum & concinnitatem nimis ambitioſè ſectantur.

cacozeliæ genere peccantes, certum habeo non virium, ſed infirmitatis vitio laborare: ut corpora non robore, ſed valetudine inflantur: & recto itinere [a] lapſi plerumque divertunt. Erit ergo obſcurior etiam quo quiſque deterior.

Non excidit mihi, ſcripſiſſe me in libro priore, cùm potiorem in ſcholis eruditionem eſſe, quàm domi diceret, libentiùs ſe prima ſtudia, teneróſque profectus ad imitationem condiſcipulorum, quæ facilior eſſet, erigere. Quod à quibuſdam ſic accipi poteſt, tanquam hæc, quam nunc tueor, ſententia priori diverſa ſit. Id à me procul aberit. Namque ea cauſa vel maxima eſt cur optimo cuique præceptori ſit tradendus puer, quòd apud eum diſcipuli quoque meliùs inſtituti, aut dicent quod inutile non ſit imitari; aut ſi quid erraverint, ſtatim cor-

Cap. 2. pag. 31.

[a] Obſcurior hic locus, nec fortè mendo caret. Deberet in hoc ſecundo exemplo occurrere vitium aliquod ſub imagine virtutis latens, ut & in primo. Nam quando corpora inflantur, videri poſſit id ſignum eſſe virium, ſed ab infirmitate & vitio naſcitur. Ita qui divertunt à recto itinere, videri poſſunt diverticula quærere amœnitatis aut compendii cauſa: at id plerumque faciunt, quia *lapſi* ſunt, id eſt, quia à recto itinere aberrarunt; vel præ laſſitudine: quidam enim legunt, *laſſi*.

rigentur. At indoctus ille & probabit fortasse vitiosa, & placere audientibus judicio suo coget. Sit ergo tam eloquentia quàm moribus præstantissimus, qui ad Phœnicis Homerici exemplum dicere ac facere doceat.

L. 9. Iliad. 443.

CAPUT IV.

QUÆ DEBEANT ESSE PRIMÆ APUD RHETOREM EXERCITATIONES.

I. Historicæ narrationes. [Fœcunditas laudanda in adolescentibus. — In emendandis eorum scriptis, ne sit nimia severitas. — Assuescant scribere quàm poterunt accuratissimè.] II. Confirmatio & refutatio Narrationum. III. Laus & vituperatio hominum. IV. Communes loci, & Theses. — Damnat eos qui communes locos domi scriptos in promptu habent, ut iis data occasione utantur. V. Legum laus & vituperatio.

HINC jam quas primas in docendo partes rhetorum putem tradere incipiam : dilata parumper illa, quæ sola vulgò vocatur, arte rhetorica. Ac mihi opportunus maximè videtur ingressus ab eo, cujus aliquid simile apud grammaticos puer didicerit. Et quia narrationum, excepta qua in causis utimur, tres accipimus species:

Fabulam, quæ versatur in tragœdiis atque carminibus, non à veritate modò, sed etiam à forma veritatis remotam: Argumentum, quod falsum, sed vero simile comœdiæ fingunt: Historiam, in qua est gestæ rei expositio: grammaticis autem poeticas dedimus; apud rhetorem initium sit historia, tanto robustior, quanto verior.

L. 1. c. 4. pag. 53.

Sed narrandi quidem quæ nobis optima ratio videatur, demonstrabimus, cùm de judiciali parte dicemus. Interim admonere illud satis est, ut sit ea, neque arida prorsus, atque jejuna: (nam quid opus erat tantum studiis laborem impendere, si res nudas atque inornatas indicare satis videretur?) nec rursus sinuosa, & accersitis descriptionibus, in quas plerique imitatione poeticæ licentiæ ducuntur, lasciva. Vitium utrumque: pejus tamen illud quod ex inopia, quàm quod ex copia venit. Nam in pueris oratio perfecta nec exigi nec sperari potest: melior autem est indoles læta generosique conatus, & vel plura justo concipiens interim spiritus. Nec unquam me in his discentis annis offendat si quid superfuerit. Quin ipsis doctoribus hoc esse curæ velim, ut teneras adhuc

Lib. 4. cap. 2.

mentes more nutricum molliùs alant, & ſatiari veluti quodam jucundioris diſciplinæ lacte patiantur. Erit illud plenius interim corpus, quod mox adulta ætas adſtringat. Hinc ſpes roboris. Maciem namque & infirmitatem in poſterum minari ſolet protinus omnibus membris expreſſius infans. Audeat hæc ætas plura, & inveniat, & inventis gaudeat, ſint licet illa non ſatis interim ſicca & ſevera. Facile remedium eſt ubertatis: ſterilia nullo labore vincuntur. Illa mihi in pueris natura minimum ſpei dabit, in qua ingenium judicio præſumitur. Materiam eſſe primùm volo vel abundantiorem, atque ultrà quàm oporteat fuſam. Multum inde decoquent anni, multum ratio limabit, aliquid velut uſu ipſo deteretur: ſit modò unde excidi poſſit, & quod exculpi. Erit autem, ſi non ab initio tenuem nimiùm laminam duxerimus, & quam cælatura altior rumpat. Quod me de his ætatibus ſentire nemo mirabitur, qui apud Ciceronem legerit: *Volo enim ſe efferat in adoleſcente fœcunditas.* Quapropter in primis evitandus, & in pueris præcipuè, magiſter aridus, non minùs quàm teneris adhuc plantis ſiccum & ſine humore ullo ſolum.

2. *De Orat.* 88.

lum. Inde fiunt humiles ſtatim, & velut terram ſpectantes, qui nihil ſupra quotidianum ſermonem attollere audeant. Macies illis pro ſanitate, & judicii loco infirmitas eſt: & dum ſatis putant vitio carere, in idipſum incidunt vitium, quòd virtutibus carent. Quare mihi ne maturitas quidem ipſa feſtinet, nec muſta in lacu ſtatim auſtera ſint: ſic & annos ferent, & vetuſtate proficient.

Ne illud quidem quod admoneamus indignum eſt, ingenia puerorum nimia interim emendationis ſeveritate deficere. Nam & deſperant, & dolent, & noviſſimè oderunt: &, quod maximè nocet, dum omnia timent, nihil conantur. Quod etiam ruſticis notum eſt, qui frondibus teneris non putant adhibendam eſſe falcem, quia reformidare ferrum videntur, & cicatricem nondum pati poſſe. Jucundus ergo tum maximè debet eſſe præceptor, ut quæ alioqui naturâ ſunt aſpera, molli manu leniantur: laudare aliqua, ferre quædam, mutare etiam, reddita cur id fiat ratione: illuminare interponendo aliquid ſui. Nonnunquam hoc quoque erit utile, totas ipſum dictare * materias,

2. *Georg.* 362. *&c.*

* A ſe emendatas, & maxima parte compoſitas.

quas & imitetur puer, & interim tanquam suas amet. At si tam negligens ei stylus fuerit, ut emendationem non recipiat, expertus sum prodesse, quoties eandem materiam rursus à me [a] tractatam scribere de integro juberem: posse enim eum adhuc meliùs; quatenus nullo magis studia quàm spe gaudent. Aliter autem alia ætas emendanda est, & pro modo virium exigendum & corrigendum opus. Solebam ego dicere pueris aliquid ausis licentius aut lætius, laudare illud me adhuc; venturum tempus quo idem non permitterem. Ita & ingenio gaudebant, & judicio non fallebantur.

Sed ut eò revertar, unde sum egressus, narrationes stylo componi, quanta maxima possit adhibita diligentia volo. Nam ut primò, cùm sermo instituitur, dicere quæ audierint, utile est pueris ad loquendi facultatem: ideóque & retroagere expositionem, & à media in utramque partem discurrere sanè meritò cogantur, sed ad præceptoris [b] gremium, & dum aliud non possunt, & dum res ac verba connectere incipiunt, ut protinus memoriam fir-

[a] Fusiùs explicatam. Addebam *posse eum adhuc melius* scribere.

[b] Dum adhuc pueri sunt.

ment : ita cùm jam formam rectæ atque emendatæ orationis accipient, extemporalis garrulitas, nec expectata cogitatio, & vix surgendi mora, circulatoriæ verè jactationis est. Hinc parentum imperitorum inane gaudium, ipsis verò contemptus operis, & inverecunda frons, & consuetudo pessimè dicendi, & * malorum exercitatio, & quæ magnos quoque profectus frequenter perdidit, arrogans de se persuasio innascitur. Erit suum parandæ facultati tempus, neque à nobis negligenter locus iste transibitur. Interim satis est, si puer omni cura, & summo (quantum ætas illa capit) labore aliquid probabile scripserit : in hoc assuescat, hujus rei naturam sibi faciat. Ille demum in id quod quærimus, aut ei proximum, poterit evadere, qui antè discet rectè dicere, quàm citò.

* Exercitatio in rebus malis.

Lib. 10. *cap.* 7.

II. NARRATIONIBUS non inutiliter subjungitur opus destruendi confirmandíque eas, quod ἀνασκευὴ καὶ κατασκευὴ vocatur. Id porro non tantùm in fabulosis & carmine traditis fieri potest, verùm etiam in ipsis annalium monimentis : ut si quæratur an sit credibile super caput Valerii pugnantis sedisse corvum, qui os oculósque hostis

Galli roſtro atque alis èverberaret, ſit in utramque partem ingens ad dicendum materia. Ut de ſerpente quo Scipio traditur genitus, & lupa Romuli, & Ægeria Numæ. Nam Græcis hiſtoriis plerumque poeticæ ſimilis eſt licentia. Sæpe etiam quæri ſolet de tempore, de loco, quo geſta res dicitur. Nonnunquam de perſona quoque, ſicut Livius frequentiſſimè dubitat, & alii ab aliis hiſtorici diſſentiunt.

III. INDE paulatim ad majora tendere incipiet, laudare claros viros, & vituperare improbos: quod non ſimplicis utilitatis opus eſt. Namque & ingenium exercetur multiplici variáque materia, & animus contemplatione recti pravíque formatur, & multa inde cognitio rerum venit: exemplíſque, quæ ſunt in omni genere cauſarum potentiſſima, jam tum inſtruitur, cùm res poſcet, uſurus. Hinc illa quoque exercitatio ſubit comparationis, uter melior, utérve deterior: quæ quanquam verſatur in ratione ſimili, tamen & duplicat materiam, & virtutum vitiorúmque non tantùm naturam, ſed etiam modum tractat. Verùm de ordine laudis, contráque, quoniam tertia hæc rhetorices pars eſt, præcipiemus ſuo tempore.

Lib. 3. cap. 7.

IV. Et communes loci (de iis loquor, quibus citra personas in ipsa vitia moris est perorare, ut in adulterum, aleatorem, petulantem) ex mediis sunt judiciis: &, si reum adjicias, accusationes: quanquam hi quoque ab illo generali tractatu ad quasdam deduci species solent, ut si ponatur adulter cæcus, aleator pauper, petulans senex. Habent autem nonnunquam etiam defensionem. Nam & pro luxuria, & pro amore dicimus; & leno interim parasitúsque defenditur: sic ut non homini patrocinemur, sed crimini.

Theses autem quæ sumuntur ex rerum comparatione, ut rusticáne vita an urbana potior, Jurisperiti an militaris viri laus major, mirè sunt ad exercitationem dicendi speciosæ atque uberes: quæ vel ad suadendi officium, vel etiam ad judicium disceptationémque juvant plurimum. Nam posterior ex prædictis locus, in causa Murenæ copiosissimè à Cicerone tractatur. Sunt & illæ penè totæ ad deliberátivum pertinentes genus, ducendáne uxor, petendíne magistratus. Namque hæ, personis modò adjectis, suasoriæ erunt.

n. 19. & 6.

Solebant præceptores mei, neque inutili, & nobis etiam jucundo genere

exercitationis, præparare nos conjecturalibus causis, cùm quærere atque exequi juberent, cur armata apud Lacedæmonios Venus; & quid ita crederetur Cupido puer, ac volucer, & sagittis ac face armatus, & similia: in quibus scrutabamur voluntatem, cujus in controversiis frequens quæstio est; quod genus Chriæ videri potest.

Nam locos quidem, quales sunt de testibus, sempérne his credendum; & de argumentis, an habenda etiam parvis fides: adeo manifestum est ad forenses actiones pertinere, ut quidam nec ignobiles in officiis civilibus, scriptos eos, memoriæque diligentissimè mandatos, in promptu habuerint: ut quoties esset occasio, extemporales eorum dictiones his velut [a] emblematis exornarentur. Quo quidem (nec enim ejus rei judicium differre sustineo) summam videbantur mihi infirmitatem de se confiteri. Nam quid hi possint in causis, quarum varia ac nova semper est facies, proprium invenire, quomodo propositis ex parte diversa respondere, altercationibus velociter occur-

[a] *Emblema*, insertum quid & applicitum alteri significat. Ita apud Ciceronem *emblemata* dicuntur ornamenta quædam vasis aureis & argenteis inserta, quæ, cùm libitum erat, eximi poterant.

rere, testem rogare, qui etiam in iis quæ sunt communia, & in plurimis causis tractantur, vulgatissimos sensus verbis nisi tanto antè præparatis, prosequi nequeant? Necesse [a] est his, cùm eadem judiciis pluribus dicunt, aut fastidium moveant, veluti frigidi & repositi cibi: aut pudorem deprehensa toties audientium memoriâ infelix supellex: quæ sicut apud pauperes ambitiosos, pluribus & diversis officiis conteratur: cum eo [b] quidem quòd vix ullus est tam communis locus, qui possit cohærere cum causa, nisi aliquo propriæ quæstionis vinculo copulatus; appareátque eum non tam insertum quàm applicitum, vel quòd dissimilis est cæteris, vel quòd plerumque assumi etiam parum aptè solet, non quia desideratur, sed quia paratus est: ut quidam sententiarum gratia verbosissimos locos arcessunt, cùm ex locis debeat nasci sententia. Ita sunt autem speciosa hæc & utilia, si oriuntur ex causa. Cæterùm quamlibet pulcra locutio, nisi ad victoriam tendit, uti-

[a] *Necesse est his*, oratoribus scilicet, *cùm dicunt eadem in pluribus judiciis*, ut eadem illa sæpius repetita, *aut velut frigidi & repositi cibi moveant fastidium* audientibus, *aut velut infelix supellex deprehensa toties per memoriam audientium* moveant *pudorem* ipsis oratoribus.

[b] Præterquam quòd.

que supervacua, sed interim etiam contraria est. Verùm hactenus evagari satis fuerit.

V. LEGUM laus & vituperatio jam majores ac propè summis operibus suffecturas vires desiderant...

His ferè veteres facultatem dicendi exercuerunt, assumpta tamen à dialecticis argumentandi ratione. Nam fictas ad imitationem fori consiliorúmque materias apud Græcos dicere, circa Demetrium Phalerea institutum ferè constat. An ab ipso id genus exercitationis sit inventum (ut alio quoque libro sum confessus) parum comperi, sed ne ii quidem, qui hoc fortissimè affirmant, ullo satis idoneo auctore nituntur. Latinos verò dicendi præceptores extremis L. Crassi temporibus cœpisse, * Cicero auctor est: quorum insignis maximè Plotius fuit.

* *L. 3. de Orat. n. 93. Vide locum Ciceronis de Plotio, quem citat Suetonius lib. de claris Rhetoribus, n. 2.*

CAPUT V.

De Lectione Oratorum et Historicorum apud Rhetorem.

I: Rhetor discipulos suos historiæ & orationum lectione instruat. II. In id præsertim incumbat, ut virtutes demonstret, aliquando etiam vitia. III. Legat iis interdum vitiosas orationes. IV. Frequenter eos interroget. V. Ejusmodi exercitationem plus omnibus præceptis prodesse.

I. SED de ratione declamandi post paulò: interim, quia prima rhetorices rudimenta tractamus, non omittendum videtur id quoque, ut moneam quantum sit collaturus ad profectum discentium rhetor, si, quemadmodum à grammaticis exigitur poetarum enarratio, ita ipse quoque historiæ, atque etiam magis orationum lectione susceptos à se discipulos instruxerit: quod nos in paucis, quorum id ætas exigebat, & parentes utile esse crediderant, servavimus. Cæterùm sentientibus jam tum optima, duæ res impedimento fuerunt: quòd & longa consuetudo aliter docendi fecerat legem, & robusti ferè juvenes, nec hunc labo-

rem desiderantes, exemplum [a] nostrum sequebantur. Nec tamem etiam si quid novi vel serò invenissem, præcipere in posterum puderet. Nunc verò scio id fieri apud Græcos, sed magis per adjutores: quia non videntur tempora suffectura, si legentibus singulis præire semper ipsi velint.

II. ET hercle prælectio, quæ in hoc adhibetur, ut facilè atque distinctè pueri scripta oculis sequantur, etiam illa quæ vim cujusque verbi, si quod minùs usitatum incidat, docet, multum infra rhetoris officium existimanda est. At demonstrare virtutes, vel, si quando ita incidat, vitia, id professionis ejus atque promissi, qui se magistrum eloquentiæ pollicetur, maximè proprium est: eo quidem validiùs, quòd non utique hunc laborem docentium postulo, ut ad gremium [b] revocatis, cujus quisque eorum velit libri le-

[a] Non legebant in schola historicos & oratores, unde exempla scribendi peterent; sed proposita à nobis exempla sequebantur. Paulo inferiùs: *An verò declamabit quidem præceptor, ut sit exemplo suis auditoribus: non plus contulerint lecti Cicero ac Demosthenes?*

[b] Non id exigo à docentibus, ut tanquam si pueros instituant qui adhuc velut in gremio præceptoris versentur, quem quisque eorum velit librum explicent: quod fortasse tunc in usu erat privatim pueros docentibus.

ctioni deserviant. Nam mihi cùm facilius, tum etiam multo magis videtur utile, facto silentio, unum aliquem (quod ipsum imperari per vices optimum est) constituere lectorem, ut protinus pronuntiationi quoque assuescant: tum exposita causa, in quam scripta legetur oratio (nam sic clariùs quæ dicentur intelligi poterunt) nihil otiosum pati; quódque in inventione, quódque in elocutione annotandum erit: quæ in procemio conciliandi judicis ratio, quæ narrandi lux, brevitas, fides, quod aliquando consilium, & quàm occulta calliditas: (namque ea sola in hoc ars est, quæ intelligi nisi ab artifice non possit) quanta deinceps in dividendo prudentia, quàm subtilis & crebra argumentatio, quibus viribus inspiret, qua jucunditate permulceat, quanta in maledictis asperitas, in jocis urbanitas: ut denique dominetur in affectibus, atque in pectora irrumpat, animúmque judicum similem iis quæ dicit, efficiat. Tum in ratione eloquendi, quod verbum proprium, ornatum, sublime: ubi amplificatio laudanda, quæ virtus ei contraria: quid speciosè translatum: quæ figura verborum: quæ lenis &

quadrata, virilis tamen compositio.

III. Ne id quidem inutile, etiam corruptas aliquando & vitiosas orationes, quas tamen plerique judiciorum pravitate mirantur, legi palam pueris, ostendíque in his quàm multa impropria, obscura, tumida, humilia, sordida, lasciva, effœminata sint: quæ non laudantur modò à plerisque, sed (quod pejus est) propter hoc ipsum quòd sunt prava, laudantur. Nam sermo rectus, & secundùm naturam enuntiatus, nihil habere ex ingenio videtur. Illa verò, quæ utcunque deflexa sunt, tanquam exquisitiora miramur. Non aliter quàm distortis, & quocunque modo prodigiosis corporibus apud quosdam majus est pretium, quàm iis quæ nihil ex communis habitus bonis perdiderunt: atque etiam qui specie capiuntur, vulsis levatísque & inustas comas acu comentibus, & non suo colore nitidis, plus esse formæ putant, quàm possit tribuere incorrupta natura: ut pulcritudo corporis venire videatur ex malis moribus.

IV. NEC solùm hæc ipse debebit docere præceptor, sed frequenter interrogare, & judicium discipulorum

experiri. Sic audientibus ſecuritas aberit, nec quæ dicentur, perfluent aures, ſimúlque ad id perducentur, quod ex hoc quæritur, ut inveniant, & ipſi intelligant. Nam quid aliud agimus docendo eos, quàm ne ſemper docendi ſint?

V. HOC diligentiæ genus auſim dicere plus collaturum diſcentibus, quàm omnes omnium artes, quæ juvant ſine dubio multum: ſed latiore quadam comprehenſione, per omnes quidem ſpecies rerum quotidie penè naſcentium ire quî poſſunt? Sicut de re militari quanquam ſunt tradita quædam præcepta communia, magis tamen proderit ſcire, qua ducum quiſque ratione, in quali loco, tempore ſit uſus ſapienter, aut contrà. Nam in omnibus ferè minus valent præcepta, quàm experimenta. An verò declamabit quidem præceptor, ut ſit exemplo ſuis auditoribus: non plus contulerint lecti Cicero ac Demoſthenes? Corrigetur palam, ſi quid in declamando diſcipulus erraverit: non potentius erit emendare * orationem? quin

* Paulò antè præcepit, ut corruptæ aliquando & vitioſæ orationes in ſchola legerentur. Eas nunc emendari præcipit.

imò etiam jucundius. Aliena enim quisque vitia reprehendi mavult quàm sua. Nec deerant plura quæ dicerem : sed neminem hæc utilitas fugit : atque utinam tam non pigeat facere istud, quàm non displicebit.

CAPUT VI.

QUI PRIMI SCRIPTORES LEGENDI.

I. Legendos statim & semper optimos auctores. II. Cavendum ne pueri vel antiquioribus, vel recentioribus nimiùm se dedant.

I. QUOD si potuerit obtineri, non ita difficilis superer it quæstio, qui legendi sint incipientibus. Nam quidam illos minores, quia facilior eorum intellectus videbatur, probaverunt : alii floridius genus, ut ad alenda primarum ætatum ingenia magis accommodatum. Ego optimos quidem, & statim, & semper, sed tamen eorum candidissimum quemque, & maximè expositum velim; ut Livium à pueris magis quàm Sallustium : & * hic historiæ majoris est

* Livium intellige : neque enim apud Fabium *hic* ad ultimum membrum semper refertur.

auctor: ad quem tamen intelligendum jam profectu opus sit. Cicero, ut mihi quidem videtur, & jucundus incipientibus quoque, & apertus est satis: nec prodesse tantum, sed etiam amari potest: tum (quemadmodum [a] Livius præcipit) ut quisque erit Ciceroni simillimus.

II. DUO autem genera maximè cavenda pueris puto. Unum, ne quis eos antiquitatis nimius admirator, in Gracchorum, Catonísque & aliorum similium lectione durescere velit. Fient enim horridi atque jejuni. Nam neque vim eorum adhuc intellectu consequentur: & elocutione, quæ tum sine dubio erat optima, sed nostris temporibus aliena, contenti, quod est pessimum, similes sibi magnis viris videbuntur. Alterum, quod huic diversum est, ne recentis hujus lasciviæ flosculis capti, voluptate quadam prava delinientur, ut prædulce illud genus, & puerilibus ingeniis hoc gratius, quo propius est, adament.

Firmis autem judiciis, jámque extra periculum positis, suaserim & antiquos legere; ex quibus si assumatur

[a] In epistola ad filium: cujus mentio fit l. 10, c. 1. quæ utinam extaret.

ſolida ac virilis ingenii vis, deterſo rudis ſeculi ſqualore, tum noſter hic cultus clariùs eniteſcet: & novos, quibus & ipſis multa virtus adeſt. Nec enim nos tarditatis natura damnavit, ſed dicendi mutavimus genus, & ultrà nobis, quàm oportebat, indulſimus: ita non tam ingenio illi nos ſuperaverunt, quàm propoſito. Multa ergo oportebit eligere. Sed curandum erit, ne iis quibus permiſta ſunt, inquinentur. Quoſdam verò etiam quos totos imitari oporteat, & fuiſſe nuper, & nunc eſſe * quidem, libenter non conceſſerim modò, verùm etiam contenderim. Sed hi qui ſint non cujuſque eſt pronuntiare. Tutiùs circa priores vel erratur. Ideóque hanc novorum diſtuli lectionem, ne imitatio judicium antecederet.

*. Plinium, Tacitum; & alios ſuæ ætatis intelligit.

CAPUT VII.

QUALES MATERIAS DISCIPULIS DARE AD SCRIBENDUM RHETOR DEBEAT.

FUIT etiam in hoc diverſum præcipientium propoſitum, quòd eorum quidam materias quas diſcipulis

ad dicendum dabant, non contenti divisione dirigere, latiùs dicendo persequebantur: nec solùm probationibus implebant, sed etiam affectibus. Alii, cùm primas modò lineas duxissent, post declamationes, quod omisisset quisque, tractabant: quosdam verò locos non minore cura, quàm cùm ad dicendum ipsi surgerent, excolebant.

Utile utrumque: & ideo neutrum ab altero separo. Sed si facere tantùm alterum necesse sit, plus proderit demonstrasse rectam protinus viam, quàm revocare ab errore jam lapsos. Primùm, quia emendationem auribus modò accipiunt: divisionem verò ad cogitationem etiam & stylum perferunt. Deinde, quòd libentiùs præcipientem audiunt, quàm reprehendentem. Si qui verò paulò sunt vivaciores, in his præsertim moribus, etiam irascuntur admonitioni, & taciti repugnant. Nec ideò tamen minùs vitia apertè coarguenda sunt. Habenda enim ratio cæterorum, qui recta esse quæ præceptor non emendaverit, credent. Utraque autem ratio miscenda est, & ita tractanda, ut res ipsæ postulabunt. Namque incipientibus danda erit ve-

lut præformata materia secundùm cujusque vires. At cùm satis composuisse se ad exemplum videbuntur, brevia quædam demonstranda vestigia: quæ persecuti jam suis viribus sine adminiculo progredi possint. Nonnunquam credi sibi eos oportebit: ne mala consuetudine semper alienum laborem sequendi, nihil per se conari & quærere sciant. Quòd si satis prudenter dicenda viderint, jam propè consummata fuerit præcipientis opera. Si quid erraverint adhuc, erunt ad ducem reducendi. Cui rei simile quiddam facientes aves cernimus, quæ teneris infirmísque fœtibus cibos ore suo collatos partiuntur: at cùm visi sunt adulti, paululum egredi nidis, & circumvolare sedem illam præcedentes ipsæ docent: tum expertas vires, libero cælo suæque ipsorum fiduciæ permittunt.

CAPUT VIII.

EDISCANT PUERI SELECTOS ex orationibus vel historiis locos: rarò autem quæ ipsi scripserint.

ILLUD ex consuetudine mutandum prorsus existimo in his, de quibus nunc disserimus, ætatibus, ne omnia quæ scripserint, ediscant, & certa, ut moris est, die dicant. Quod quidem maximè patres exigunt, atque ita demum studere liberos suos, si quàm frequentissimè declamaverint, credunt: cùm profectus præcipuè diligentia constet. Nam ut scribere pueros, plurimúmque esse in hoc opere planè velim: sic ediscere electos ex orationibus vel historiis, alióve quo genere dignorum ea cura voluminum locos, multo magis suadeam. Nam & exercebitur acriùs memoria, aliena complectendo, quàm sua: & qui erunt in difficiliore hujus generis labore versati, sine molestia, quæ ipsi composuerint, jam * familiariùs animo suo affigent, & assuescent optimis, sempérque habebunt intra se, quod imitentur: etiam non sentientes, formam

* Edit. Argent. habet, familiaria.

orationis illam, quam mente penitus acceperint, expriment. Abundabunt autem copia verborum optimorum, & compositione, ac figuris jam non quæsitis, sed sponte & ex reposito velut thesauro se offerentibus. Accedit his & jucunda in sermone bene à quoque dictorum relatio, & in caussis utilis. Nam & plus auctoritatis afferunt ea, quæ non præsentis gratia litis sunt comparata: & laudem sæpe majorem, quàm si nostra sint, conciliant.

Aliquando tamen permittendum, quæ ipsi scripserint, dicere, ut laboris sui fructum etiam ex illa, quæ maximè petitur, laude plurimum capiant. Verùm id quoque tum fieri oportebit, cùm aliquid commodiùs elimaverint: ut eo velut præmio studii sui donentur, ac se meruisse ut dicerent, gaudeant.

CAPUT IX.

AN SECUNDUM SUI QUISQUE INGENII DOCENDUS SIT NATURAM.

VIRTUS præceptoris haberi solet, nec immeritò, diligenter in iis quos erudiendos susceperit, notare discrimina ingeniorum, & quò quem-

que natura maximè ferat, ſcire. Nam eſt in hoc incredibilis quædam varietas, nec pauciores animorum penè quàm corporum formæ. Quod intelligi etiam ex ipſis oratoribus poteſt, qui tantum inter ſe diſtant genere dicendi, ut nemo ſit alteri ſimilis: quamvis plurimi ſe ad eorum, quos probabant, imitationem compoſuerint. Utile deinde pleriſque viſum eſt, ita quemque inſtituere, ut propria naturæ bona, doctrinâ foverent, & in id potiſſimum ingenia quò tenderent, adjuvarentur. Ut ſi quis palæſtræ peritus, cùm in aliquod plenum pueris gymnaſium venerit, expertus eorum omni modo corpus animúmque, diſcernat cui quiſque certamini ſit præparandus: ita præceptorem eloquentiæ, cùm ſagaciter fuerit intuitus cujus ingenium preſſo limatóque genere dicendi, cujus acri, gravi, dulci, aſpero, nitido, urbano maximè gaudeat, ita ſe commodaturum ſingulis, ut in eo, quo quiſque eminet, provehatur: quòd & adjuta curâ natura magis evaleſcat; & qui in diverſa ducatur, nec in iis, quibus minùs aptus eſt, ſatis poſſit efficere, & ea, in quæ natus videtur, deſerendo faciat infirmiora.

Quod mihi (libera enim vel contra receptas persuasiones rationem sequenti sententia est) in parte verum videtur. Nam proprietates ingeniorum dispicere prorsus necessarium est. In his quoque certum studiorum facere delectum nemo dissuaserit. Namque erit alius historiæ magis idoneus, alius compositus ad carmen, alius utilis studio juris, & nonnulli rus fortasse mittendi. Sic discernet hæc dicendi magister, quomodo palæstricus ille cursorem faciet, aut pugilem, aut luctatorem, aliúdve quid ex iis quæ sunt sacrorum [a] certaminum. Verùm ei qui foro destinabitur, non in unam partem aliquam, sed in omnia quæ sunt ejus operis, etiam si qua difficiliora videbuntur, elaborandum est. Nam & omnino supervacua erat doctrina, si natura sufficeret.

An si quis ingenio corruptus, ac tumidus (ut plerique sunt) inciderit, in hoc eum ire patiemur? aridum atque jejunum non alemus, & quasi vestiemus? Nam si quædam detrahere necessarium est, cur non sit adjicere con-

[a] Quatuor sunt sacra Græciæ certamina, Nemea, Olympia, Isthmia, Pythia: in quibus omne genus certaminis fiebat. *Turn.*

cessum? Neque ego contra naturam pugno. Non enim deserendum id bonum, si quod ingenitum est, existimo: sed augendum, addendúmque quod cessat. An non clarissimus ille præceptor Isocrates, quem non magis libri bene dixisse, quàm discipuli bene docuisse testantur, cùm de Ephoro atque Theopompo sic judicaret, ut alteri frænis, alteri calcaribus opus esse diceret: aut in illo lentiore tarditatem, aut in hoc penè præcipiti concitationem adjuvandam docendo existimavit, cùm alterum alterius natura miscendum arbitraretur?

Imbecillis tamen ingeniis sanè sic obsequendum sit, ut tantùm in id quò vocat natura, ducantur. Ita enim, quod solum possunt, meliùs efficient. Si verò liberalior natura contigerit, & in qua meritò ad spem oratoris simus aggressi, nulla dicendi virtus omittenda est. Nam licet sit aliquam in partem pronior, ut necesse est, cæteris tamen non repugnabit, atque ea curâ paria faciet iis in quibus eminebat. Sicut ille (ne ab eodem exemplo recedamus) exercendi corpora peritus, non si docendum a pancratiasten susceperit, pu-

a *Pancratiastes* dicitur, qui omni nixu corporis &

gno ferire vel calce tantùm, aut nexus modò, atque in his certos aliquos docebit, ſed omnia quæ ſunt ejus certaminis.

Erit qui ex his aliqua non poſſit: in id maximè quod poterit incumbet. Nam ſunt hæc duo vitanda prorſus: unum, ne tentes quod effici non poſſit: alterum, ne ab eo quod quis optimè facit, in aliud, cui minùs eſt idoneus, transferas. At ſi fuerit qui docebitur, ille, quem adoleſcentes ſenem vidimus, [a] Nicoſtratus, omnibus in eo docendi partibus ſimiliter utetur: efficiétque illum, qualis hic fuit, luctando, pugnandóque (quorum utroque certamine iiſdem diebus coronabatur) invictum. Et quanto id magis oratoris futuri magiſtro providendum erit? Non enim ſatis eſt dicere preſsè

contentione adverſarium calce pugnoque ferit, & nexibus illigat; quod genus exercitationis appellatur *Pancratium*. *Turn.* Et eſt unum è quinque certaminibus, quibus conſtat Πένταθλον, ſeu quinquertium; quæ ſunt lucta, pugilatus, curſus, ſaltus, & pancratium. Sunt qui *Pancratiaſtas* pro *Pentathlis* intelligi volunt, id eſt iis qui quinque illa antiqua Græciæ certamina obibant. Et hunc ſenſum præſens locus poſtulare videtur.

[a] Nicoſtratus, ut meminit Pauſanias, Pancratiaſtes fuit fortiſſimus, qui eodem ſacro certamine victoriam & luctæ & pugilatus eſt adeptus. *Turn.*

tantùm,

tantùm, aut ſubtiliter, aut aſperè: non magis quàm [a] phonaſco acutis tantùm, aut mediis, aut gravibus ſonis, aut horum etiam particulis excellere. Nam ſicut cithara, ita oratio perfecta non eſt, niſi ab imo ad ſummum omnibus intenta nervis conſentiat.

CAPUT X.

De officio discipulorum.

PLURA de officiis docentium locutus, diſcipulos id unum interim moneo, ut præceptores ſuos non minùs quàm ipſa ſtudia ament: & parentes eſſe non quidem corporum, ſed mentium credant. Multum hæc pietas confert ſtudio. Nam ita & libenter audient, & dictis credent, & eſſe ſimiles concupiſcent: in ipſos denique cœtus ſcholarum læti & alacres convenient. Emendati non iraſcentur, laudati gaudebunt: ut ſint chariſſimi, ſtudio merebuntur. Nam ut illorum officium eſt docere, ſic horum præbere ſe dociles. Alioqui neutrum ſine altero ſufficiet. Et ſicut hominis ortus ex utroque gignentium confertur; & fruſtra ſparſeris ſemina, niſi illa præmollitus

[a] *Phonaſcus*, vocis & pronuntiationis magiſter.

foverit ſulcus : ita eloquentia coaleſcere nequit, niſi ſociata tradentis accipientiſque concordia.

CAPUT XI.

Declamationes forensibus causis quàm ſimillimas eſſe oportere.

IN his primis operibus, quæ non ipſa parva ſunt, ſed majorum quaſi membra atque partes, bene inſtituto, ac ſatis exercitato, jam ferè tempus appetet aggrediendi ſuaſorias judicialeſque materias, quarum antequam viam ingrediar, pauca mihi de ipſa declamandi ratione dicenda ſunt: quæ quidem ut ex omnibus noviſſimè inventa, ita multo eſt utiliſſima. Nam & cuncta illa de quibus diximus, in ſe ferè continet, & veritati proximam imaginem reddit. Ideóque ita eſt celebrata, ut pleriſque videretur ad formandam eloquentiam vel ſola ſufficere. Neque enim virtus ulla perpetuæ duntaxat orationis reperiri poteſt, quæ non ſit cum hac dicendi meditatione communis. Eò quidem res iſta culpâ docentium recidit, ut inter præcipuas quæ corrumperent eloquentiam cauſas licentia atque

inſcitia declamantium fuerit. Sed eo quod natura bonum eſt, bene uti licet. Sint ergo & ipſæ materiæ quæ fingentur, quàm ſimillimæ veritati: & declamatio in quantum maximè poteſt, imitetur eas actiones, in quarum exercitationem reperta eſt. Nam magos, & peſtilentiam, & reſponſa, & ſæviores Tragicis novercas, aliáque magis adhuc fabuloſa, fruſtra inter ſponſiones * & interdicta quæremus.

Quid ergo? Nunquam hæc ſupra fidem, & poetica (ut verè dixerim) themata juvenibus pertractare permittemus, ut expatientur, & gaudeant materia, & quaſi in corpus eant? Erit optimum. Sed certe ſint grandia * & tumida, non ſtulta etiam, & acrioribus oculis intuenti ridicula: ac ſi jam cedendum eſt, impleat ſe declamator aliquando, dum ſciat, ut quadrupedes cùm viridi pabulo diſtentæ ſunt, ſanguinis detractione curantur, & ſic ad cibos viribus conſervandis idoneos redeunt: ita ſibi quoque * tenuandos adipes, & quicquid humoris corrupti contraxerit, emittendum, ſi eſſe ſanus ac robuſtus volet. Alioqui tumor ille inanis primo

* *Sanctius legit*: ſint grandia, non tumida, non ſtulta etiam.

* *Alii legunt*, tenuandas.

* Forenſes ſunt formulæ. Ejuſmodi autem fabuloſæ materiæ in foro non tractantur.

cujusque veri operis conatu deprehendetur.

Totum autem declamandi opus qui diversum omnino à forensibus causis existimant, ii profectò ne rationem quidem qua ista exercitatio inventa sit, pervident. Nam si foro non præparat, aut scenicæ ostentationi, aut furiosæ vociferationi simillimum est. Quid enim attinet judicem præparare, qui nullus est? narrare, quod omnes sciant falsum? probationes adhibere causæ, de qua nemo sit pronuntiaturus? Et hæc quidem otiosa tantùm. Affici verò, & ira vel luctu permovere, cujus est ludibrii, nisi quibusdam pugnæ simulacris ad verum discrimen aciémque justam consuescimus?

Nihil ergo inter forense genus dicendi, atque hoc declamatorium intererit? Si profectûs gratia dicimus, nihil. Utinámque adjici ad consuetudinem posset, ut nominibus uteremur, & perplexæ magis, & longioris aliquando actûs controversiæ fingerentur; & verba in usu quotidiano posita minùs timeremus; & jocos inserere moris esset: quæ nos, quamlibet per alia in scholis exercitati sumus, tirones in foro inveniunt. Si verò in ostentatio-

nem comparetur declamatio, sanè paululum aliquid inclinare ad voluptatem audientium debemus. Nam & iis actionibus, quæ in aliqua sine dubio veritate versantur, sed sunt ad popularem aptatæ delectationem, quales legimus Panegyricos, totúmque hoc demonstrativum genus, permittitur adhibere plus cultus; omnémque artem, quæ latere plerumque in judiciis debet, non confiteri modò, sed ostentare etiam hominibus in hoc advocatis. Quare declamatio, quoniam est judiciorum consiliorúmque imago, similis esse debet veritati: quoniam autem aliquid in se habet ἐπιδεικτικὸν, non nihil sibi nitoris assumere. Quod faciunt actores comici: qui nec ita prorsus ut nos vulgò loquimur, pronuntiant, quod esset sine arte; nec procul tamen à natura recedunt, quo vitio periret imitatio: sed morem communis hujus sermonis decore quodam scenico exornant.

CAPUT XII.

REFELLUNTUR, QUI NIHIL EGERE PRÆCEPTIS ELOQUENTIAM PUTANT.

JAM hinc ergo nobis inchoanda est ea pars artis, ex qua capere initium solent qui priora omiserunt: quanquam video quosdam in ipso statim limine obstaturos mihi, qui nihil egere hujusmodi præceptis eloquentiam putent: sed natura sua & vulgari modo, & scholarum exercitatione contenti, rideant etiam diligentiam nostram: exemplo magni quoque nominis professorum, quorum aliquis, ut opinor, interrogatus, quid esset χῆμα καὶ νόημα, nescire se quidem, sed si ad rem pertineret, esse in sua declamatione, respondit. Alius percontanti, Theodoreus [a] an Apollodoreus esset; *Ego*, inquit, *parmularius sum*. Nec sanè potuit urbaniùs ex confessione inscitiæ suæ

[a] Theodorus & Apollodorus eximii fuerunt Rhetorices professores (quorum fit mentio l. 3. c. 1.) ab hisque emanarunt sectatores *Theodorei* & *Apollodorei*. Jocatus est autem Rhetor, deflexo aliorsum responso ad eludendum, ac se *parmularium* dixit. Ita enim appellatur gladiator, qui parmula pugnat: quem etiam appellant *Thracem*. *Turn.*

elabi. Porro hi, quia & beneficio ingenii præstantes sunt habiti, & multa etiam memoria digna exclamaverunt, plurimos habent similes negligentiæ suæ, paucissimos naturæ.

Igitur impetu dicere se, & viribus uti gloriantur. Nec enim opus esse probatione aut dispositione in rebus fictis: sed, cujus rei gratia plenum sit auditorium, sententiis grandibus, quarum optima quæque à periculo a petatur. Quin etiam in cogitando nulla ratione adhibita, aut tectum intuentes, magnum aliquid quod ultro se offerat, pluribus sæpe diebus expectantes; aut murmure incerto velut classico instincti, concitatissimum corporis motum non enuntiandis, sed quærendis verbis accommodant.

Nonnulli certa sibi initia priusquam sensum invenerint destinant, quibus aliquid diserti subjungendum sit: eáque diu secum ipsi claréque meditati, desperata connectendi facultate deserunt, & ad alia deinceps, atque inde alia non minùs communia atque nota divertunt.

Qui plurimum videntur habere ra-

a Sententias eas putant optimas, quæ sint audaciores & ad temeritatem accedant.

tionis, non in causas tamen laborem suum, sed in locos intendunt: atque in his non corpori prospiciunt, sed abrupta quædam, ut fortè ad manum venere jaculantur. Unde fit, ut dissoluta, & ex diversis congesta oratio cohærere non possit, similisque commentariis puerorum sit, in quos ea quæ aliis declamantibus laudata sunt, regerunt. Magnas tamen sententias, & res bonas (ita enim gloriari solent) elidunt: nam & barbari, & * servi: &, si hoc sat est, nulla est ratio dicendi.

* Sup. idem faciunt.

CAPUT XIII.

Quare inerudititi ingeniosiores vulgo habeantur.

NE hoc quidem negaverim, sequi plerumque hanc opinionem, ut fortiùs dicere videantur indocti. Primùm, vitio male judicantium; qui majorem habere vim credunt ea quæ non habent artem: ut effringere, quàm aperire; rumpere, quàm solvere; trahere, quàm ducere putant robustius. Nam & gladiator qui armorum inscius in pugnam ruit, & luctator qui totius corporis nixu in id quod semel invasit, in-

cumbit, fortior ab his vocatur; cùm interim & hic frequenter ſuis viribus ipſe proſternitur, & illum vehementis * impetus excipit adverſarii mollis [a] articulus.

* *Alii legunt*: & illius vehementes impetus.

Sed ſunt in hac parte, quæ imperitos etiam naturaliter fallant. Nam & diviſio cùm plurimum valeat in cauſis, ſpeciem virium minuit: & rudia politis majora, & ſparſa compoſitis numeroſiora creduntur.

Eſt præterea quædam virtutum vitiorúmque vicinia, qua maledicus pro libero, temerarius pro forti, effuſus pro copioſo accipitur. Maledicit autem ineruditus apertiùs & ſæpius, vel cum periculo ſuſcepti [b] litigatoris, frequenter etiam ſuo. Affert & iſta res opinionem, quia libentiſſimè homines audiunt ea quæ dicere ipſi noluiſſent.

Illud quoque alterum quod eſt in elocutione ipſa periculum, minùs vitat, [c] conatúrque perditè. Inde evenit nonnunquam, ut aliquid grande inveniat, qui ſemper quærit quod nimium eſt.

[a] Eleganter *mollem articulum* appellavit lenem corporis inflectionem, qua armorum periti adverſariorum eludunt petitionem. Nam articulis membra flectuntur. *Turn.*

[b] Litigatoris, cujus cauſam ſuſcepit.

[c] Nihil non audet. Supra modum res verbis attollere conatur.

Verùm & raro evenit, & cætera vitia non pensat.

Propter hoc quoque interdum videntur indocti copiam habere majorem, quòd dicunt omnia: doctis est & electio & modus.

His accedit quòd à cura docendi quod intenderint, recedunt. Itaque illud quæstionum & argumentorum [a] apud corrupta judicia frigus evitant: nihílque aliud quàm quo vel pravis voluptatibus aures assistentium permulceant, quærunt.

Sententiæ quoque ipsæ, quas solas petunt, magis eminent, cùm omnia circa illas sordida & abjecta sint: ut *lumina non inter umbras* (quemadmodum Cicero dicit) *sed plane in tenebris clariora sunt*. Itaque ingeniosi vocentur ut libet, dum tamen constet contumeliosè sic laudari disertum.

Nihilominus confitendum est etiam detrahere doctrinam aliquid, ut limam rudibus, & cotes hebetibus, & vino vetustatem; sed vitia detrahit: atque eo solo minus est quod literæ perpolierunt, quo melius.

Verùm hi pronuntiatione quoque fa-

[a] Evitant quæstiones & argumenta, quæ apud corruptos Judices frigida videntur.

mam dicendi fortiùs quærunt. Nam & clamant ubique, & omnia levata (ut ipsi vocant) manu emugiunt, multò discursu, anhelitu, jactatione, gestu, motu capitis furentes. Jam collidere manus, terræ pedem incutere, femur, pectus, frontem cædere: mirè ad pullatum [a] circulum facit: cùm illè eruditus, ut in oratione multa summittere, variare, disponere, ita etiam in pronuntiando suum cuique eorum quæ dicet, colori accommodare * actum sciat: & si quid sit perpetua [b] observatione dignum, modestus & esse & videri malit.

* Actionem.

At illi hanc vim appellant, quæ est potiùs violentia: cùm interim non actores modò aliquos invenias, sed (quod est turpius) præceptores etiam, qui brevem dicendi exercitationem consecuti, omissa ratione, ut tulit impetus, passim tumultuentur: eósque, qui plus honoris literis tribuerunt, & ineptos, & jejunos, & tepidos, & infirmos, ut quodque verbum contumeliosissimum occurrit, appellent.

[a] Sic appellatur turba populi & corona, pullatis vestibus utentis. Nam his vestibus plebs Romana utebatur, ut apparet ex Tranquillo in Augusto. *Turn.*

[b] Si quid sit quod perpetuò observari ab oratore & custodiri debeat, id esse modestiam malit.

Verùm illis quidem gratulemur, sine labore, sine ratione, sine disciplina disertis: nos quando & præcipiendi munus etiam pridem deprecati sumus, & in foro quoque dicendi, quia honestissimum finem putabamus, ª desinere dum desideraremur; inquirendo, scribendóque talia, consolemur otium nostrum, quæ futura usui bonæ mentis juvenibus arbitramur, nobis certè sunt voluptati.

CAPUT XIV.

Quis modus sit in arte.

I. Ne orator præcepta Rhetorica tanquam leges immutabiles sequatur. II. Spectare debet quid deceat, quid conveniat.

I. NEMO autem à me exigat id præceptorum genus, quod est à plerisque scriptoribus artium traditum, ut quasi quasdam leges immutabili necessitate conscriptas studiosis dicendi feram: utique procemium, & id quale: proxima huic narratio; quæ lex deinde narrandi: propositio post hanc, vel, ut quibusdam placuit, excursio:

ª De Trachallo, qui ob productam longiùs usque ad extremum senectutis tempus forensem operam risui erat, aiebant *malle eum deficere quàm desinere*. Fab. l. 12. c. 11.

tum certus ordo quæstionum, cæteráque: quæ velut si aliter facere fas non sit, quidam tanquam jussi sequuntur. Erat enim rhetorice res prorsus facilis ac parva, si uno & brevi præscripto contineretur. Sed mutantur pleraque causis, temporibus, occasione, necessitate. Atque ideo res in oratore præcipua consilium est, quia variè, & ad rerum momenta convertitur.

Quid enim si præcipias Imperatori, quoties aciem instruet, ut dirigat frontem, cornua utrinque promoveat, equites pro cornibus locet? Erit hæc quidem rectissima fortasse ratio, quoties licebit: sed mutabitur naturâ loci, si mons occurret, si flumen obstabit, si collibus, sylvis, asperitatéve aliqua prohibebitur. Mutabit hostium genus, mutabit præsentis conditio discriminis; nunc acie directa, nunc cuneis, nunc auxiliis, nunc legione pugnabitur: nonnunquam terga etiam dedisse simulata fuga proderit. Ita procemium necessarium an supervacuum, breve an longius; ad judicem omni sermone directo, an aliquando averso per aliquam figuram dicendum sit: constricta an latiùs fusa narratio, continua an divisa, recta an ordine permutato, causæ docebunt.

Itémque de quæstionum ordine, cùm rectè in eadem controversia aliud alii parti priùs quæri frequenter expediat. Neque enim [a] rogationibus, plebísvescitis sancta sunt ista præcepta: sed hoc quicquid est, utilitas excogitavit. Non negabo autem sic utile esse plerumque, alioqui nec scriberem: verùm si eadem illa nobis aliud suadebit utilitas, hanc relictis magistrorum auctoritatibus sequemur.

3. Æn. 436.

II. EQUIDEM id maxime præcipiam, *ac repetens iterúmque iterúmque monebo*: res duas in omni actu spectet orator; quid deceat, quid expediat. Expedit autem sæpe mutare ex illo constituto traditóque ordine aliqua, & interim decet: ut in statuis atque picturis videmus variari habitus, vultus, status. Nam recti quidem corporis vel minima gratia est. Neque enim adversa sit facies, & demissa brachia, & juncti pedes, & à summis ad ima rigens opus. Flexus ille, & ut sic dixerim, motus, dat [b] actum quemdam effictis. Ideo nec ad unum modum formatæ manus, & in vultu mille species. Cursum habent

[a] *Rogatio* est lex quæcunque: sic dicta, quia rogabantur suffragia. *Plebiscitum*, est plebis statutum. *Sancta*, id est, sancita, decreta.

[b] Dat motum & velut animam rebus arte fictis.

quædam & impetum, ſedent alia, vel incumbunt: nuda hæc, illa velata ſunt: quædam miſta ex utroque. Quid tam diſtortum & elaboratum, quàm eſt ille Diſcobolos * Myronis? Si quis tamen ut parum rectum improbet opus, nónne ab intellectu artis abfuerit, in qua vel præcipuè laudabilis eſt illa ipſa novitas ac difficultas? Quam quidem gratiam & delectationem afferunt figuræ, quæque in ſenſibus, quæque in verbis ſunt. Mutant enim aliquid à recto, atque hanc præ ſe virtutem ferunt, quòd à conſuetudine vulgari receſſerunt.

Habet in pictura ſpeciem tota facies. Apelles tamen imaginem Antigoni latere tantùm altero oſtendit, ut amiſſi oculi deformitas lateret. Quid? non in oratione operienda ſunt quædam, ſive oſtendi non debent, ſive exprimi pro dignitate non poſſunt? ut fecit Timanthes, ut opinor, Cithnius, in ea tabula quâ Coloten Teium vicit. * Nam cùm in Iphigeniæ immolatione pinxiſſet triſtem Calchantem, triſtiorem Ulyſſem, addidiſſet Menelao quem ſummum poterat ars efficere mœrorem;

* Eandem hiſtoriam vide apud Plinium l. 35. c. 10. apud Valerium l. 8. c. 11.

* Myro optimus ſtatuarius. *Diſcobolos*, id eſt, diſcum jaciens. Qua in ſtatua mirè expreſſit niſum & conatum hominis diſcum jacere molientis. *Turn.*

consumptis affectibus, non reperiens quo dignè modo patris vultum posset exprimere, velavit ejus caput, & suo cuique animo dedit æstimandum. Nónne huic simile est illud Sallustianum; *In Jugurt.* *Nam de Carthagine tacere satius puto, quàm parum dicere?*

Propter quæ mihi semper moris fuit, quàm minimè alligare me ad præcepta quæ καθολικὰ vocant, id est (ut dicamus quomodo possumus) universalia, vel perpetualia. Raró enim reperitur hoc genus, ut non labefactari parte aliqua, aut subrui possit. Sed de his pleniùs suo quicque loco tractabimus. Interim nolo se juvenes satis instructos, si quem ex his qui breves plerumque circunferuntur, artis libellum edidicerint, & velut decretis * Technicorum tutos putent. Multo labore, assiduo studio, varia exercitatione, plurimis experimentis, altissima prudentia, præsentissimo consilio constat ars dicendi. Sed adjuvatur his quoque, si tamen rectam viam, non unam orbitam monstrent: à qua declinare qui crediderit nefas, patiatur necesse est illam per funes in-

* *Technicos* appellat illos qui præcepta artis, & universales præceptiones tradebant, iisque superstitiosè addicti erant.

gredientium tarditatem. Itaque & ſtratum militari labore iter ſæpe deſerimus compendio ducti: & ſi rectum limitem rupti torrentibus pontes inciderint, circumire cogemur: & ſi janua tenebitur incendio, per parietem exibimus. Latè fuſum opus eſt, & multiplex, & propè quotidie novum, & de quo nunquam dicta erunt omnia. Quæ ſint tamen tradita, quid ex his optimum, & ſi quid mutari, adjici, detrahi melius videbitur, dicere experiar.

CAPUT XV.

DIVISIO TOTIUS OPERIS.

RHETORICE ſic, ut opinor, optimè dividetur, ut de arte, de artifice, de opere dicamus. Ars erit, quæ diſciplinâ percipi debet: ea eſt bene dicendi ſcientia. Artifex eſt, qui percipit hanc artem, id eſt orator, cujus eſt ſumma, bene dicere. Opus, quod efficitur ab artifice, id eſt bona oratio. Hæc omnia rurſus diducuntur in ſpecies. Sed illa ſequentia ſuo loco: nunc quæ de prima parte tractanda ſunt, ordiar.

CAPUT XVI.

REFUTATIS ALIORUM SENTENTIIS; docet Rethoricam esse scientiam bene dicendi; ejus finem, bene dicere.

ANTE omnia, quid sit rhetorice: quæ finitur quidem variè; sed quæstionem habet duplicem: aut enim de [a] qualitate ipsius rei, aut de [b] comprehensione verborum dissensio est. Prima ac præcipua opinionum circa hoc differentia, quòd alii malos quoque viros posse oratores dici putant: alii (quorum nos sententiæ accedimus) nomen hoc, artémque de qua loquimur, bonis demum tribui volunt.

Qui autem dicendi facultatem à majore ac magis expetenda vitæ laude secernunt, . . hi ferè aut in persuadendo, aut in dicendo appositè ad persuadendum, positum orandi munus sunt arbitrati. Id enim fieri potest ab eo quoque, qui vir bonus non sit. Est igitur frequentissimus [c] finis rhetorices, vis persuadendi. Hæc opinio originem ab Isocrate (si tamen re vera ars quæ circunfertur, ejus est) duxit. Qui cùm longè sit à voluntate

[a] Bona ne sit, an mala.
[b] Quibusnam verbis définiri debeat.
[c] Definitio.

infamantium oratoris officia, finem artis temerè comprehendit, dicens esse rhetoricen persuadendi opificem, id est πειθοῦς δημιουργόν. Apud Platonem quoque Gorgias in libro qui nomine ejus inscriptus est, idem ferè dicit: sed hanc Plato illius opinionem vult accipi, non suam. Cicero pluribus locis scripsit, oratoris officium esse, dicere appositè ad persuadendum. In rhetoricis etiam, quos sine dubio ipse non probat, finem facit persuadere.

1. *de Orat.* 260.
1. *de Invent.* 6.

Verùm & pecunia persuadet, & gratia, & auctoritas dicentis, & dignitas, & postremò aspectus etiam ipse sine voce, quo vel recordatio meritorum cujusque, vel facies aliqua miserabilis, vel formæ pulcritudo sententiam dictat. Nam & [a] M. Aquilium defendens Antonius, cùm scissa veste cicatrices, quas is pro patria pectore adverso suscepisset, ostendit; non orationis habuit fiduciam, sed oculis populi Romani vim attulit: quem illo ipso aspectu maximè motum in hoc ut absolveret reum, creditum est. Sergium quidem Galbam miseratione sola, qua non suos modò liberos parvulos in concionem produxerat, sed Galli etiam Sulpitii filium

2. *de Orat.* 195.
7. *Ver.* 3. *&* 32.
1. *de Orat.* 227. *&* 228.

[a] Legitur in M. C. *Manium Aquilium.*

ſuis ipſe manibus circuntulerat, elapſum eſſe, cùm aliorum monumentis, tum Catonis oratione teſtatum eſt. Et Phrynen non Hyperidis actione quanquam admirabili, ſed aſpectu corporis, quod illa ſpecioſiſſimum alioqui diducta nudaverat tunica, putant periculo liberatam. Quæ ſi omnia perſuadent, non eſt hic, de quo locuti ſumus, idoneus finis.

Ideóque diligentiores viſi ſunt ſibi, qui cùm de rhetorice idem ſentirent, exiſtimaverunt eam, vim dicendo perſuadendi. Quem finem Gorgias in eodem de quo ſuprà diximus libro, velut coactus à Socrate facit. A quo non diſſentit Theodectes, ſive ipſius id opus eſt quod de rhetorice nomine ejus inſcribitur: ſive, ut creditum eſt, Ariſtotelis: in quo eſt, finem eſſe rhetorices, ducere homines dicendo in id quod actor velit. Sed ne hîc quidem ſatis eſt comprehenſum. Perſuadent enim dicendo, vel ducunt in id quod volunt, alii quoque, ut meretrices, adulatores, corruptores. At contrà non perſuadet ſemper orator: ut interim non ſit proprius hic finis ejus, interim ſit communis cum iis qui ab oratore procul abſunt.

Quidam recesserunt ab eventu, sicut Aristoteles, qui dicit: *Rhetorice est vis inveniendi omnia in oratione persuasibilia.* Qui finis & illud vitium de quo suprà diximus, habet: & insuper, quòd nihil nisi inventionem complectitur, quæ sine elocutione non est oratio...

Lib. 1. Rhet.

Apparet ex Gorgia Platoni non rhetoricen videri malam, sed eam veram nisi justo ac bono non contingere. Adhuc autem in Phædro manifestius facit hanc artem consummari citra justitiæ quoque scientiam non posse, cui opinioni nos quoque accedimus. An aliter defensionem Socratis, & eorum qui pro patria ceciderant, laudem scripsisset? quæ certè sunt oratoris opera. Sed in illud hominum genus, quod facultate dicendi malè utebatur, invectus est. Nam & Socrates inhonestam sibi credidit orationem quam ei Lysias reo composuerat: & tum maximè scribere a litigatoribus, quæ illi pro se ipsi dicerent, erat moris: atque ita juri, quo non licebat pro altero agere, fraus adhibebatur. Doctores quoque ejus artis parum idonei Platoni videbantur, qui rhetoricen à justitia separarent, & veris credibilia

a Cùm litigatores ipsi causam suam dicere cogerentur, erat moris ut eis alii orationes scriberent.

præferrent. Nam id quoque dicit in Phædro...

Hi ſunt ferè fines maximè illuſtres, & de quibus præcipuè diſputatur. Nam omnes quidem perſequi, nec attinet, nec poſſum, cùm pravum quoddam (ut arbitror) ſtudium circa ſcriptores artium extiterit, nihil eiſdem verbis quæ prior aliquis occupaſſet, finiendi: quæ ambitio procul aberit à me. Dicam enim non utique quæ invenero, ſed quæ placebunt. Sicut hoc, rhetoricen eſſe bene dicendi ſcientiam: cùm reperto quod eſt optimum, qui quærit aliud, pejus velit. His approbatis, ſimul manifeſtum eſt illud quoque, quem finem, vel quid ſummum & ultimum habeat rhetorice, quod τέλος dicitur, ad quod omnis ars tendit. Nam ſi eſt ipſa bene dicendi ſcientia, finis ejus & ſummum eſt, bene dicere.

CAPUT XVII.

AN UTILIS SIT RHETORICE.

I. Refellit quæ contra Rhetoricam dicuntur.
II. Affert egregiam laudem Eloquentiæ.

I. SEQUITUR quæſtio, an utilis rhetorice. Nam quidam vehementer in eam invehi ſolent: &, quod

sit indignissimum in accusationem orationis utuntur orandi viribus: Eloquentiam esse quæ pœnis eripiat scelestos, cujus fraude damnentur interim boni, consilia ducantur in pejus: nec seditiones modò turbæque populares, sed bella etiam inexpiabilia excitentur: cujus denique tum maximè sit usus, cùm pro falsis contra veritatem valet. Nam & Socrati objiciunt comici, docere eum quomodo pejorem causam meliorem faciat: & contra * Tisiam & Gorgiam similia dicit polliceri Plato. Et his adjiciunt exempla Græcorum Romanorúmque, & enumerant qui perniciosâ non singulis tantùm, sed rebus etiam publicis usi eloquentiâ, turbaverint civitatum status, vel everterint: eóque & Lacedæmoniorum civitate expulsam, & Athenis quoque, ubi actor movere affectus vetabatur, velut recisam orandi potestatem.

Aristoph. in Nub.

* *Ald. legit*, Lysiam.

Quo quidem modo nec duces erunt utiles, nec magistratus, nec medicina, nec ipsa denique sapientia. Nam & dux, Flaminius; & Gracchi, Saturnini, Glauciæ magistratus; & in medicis, venena; & in iis qui philosophorum nomine male utuntur, gravissima nonnunquam flagitia deprehensa sunt.

Cibos aspernemur, attulerunt sæpe valetudinis causas. Nunquam tecta subeamus, super habitantes aliquando procumbunt. Non fabricetur militi gladius, potest uti eodem ferro latro. Quis nescit, ignes, aquas, sine quibus nulla sit vita, & (ne terrenis immorer) Solem, Lunámque præcipua siderum, aliquando etiam nocere?

* Vide præclaram quoque eloquentiæ laudem l. 1. de Or. 30.—34. & l. 2. 33.—36. l. 1. de Inv. 4.—5.

II. * NUM igitur negabitur deformem Pyrrhi pacem cæcus ille Appius dicendi viribus diremisse? Aut non divina M. Tullii eloquentia & contra leges Agrarias popularis fuit? & Catilinæ fregit audaciam? & supplicationes, qui maximus honor victoribus bello ducibus datur, in toga meruit? Non perterritos militum animos frequenter à metu revocat orator? & tot pugnandi pericula ineuntibus, laudem vita potiorem esse persuadet? Neque verò me Lacedæmonii aut Athenienses magis moverint, quàm populus Romanus, apud quem summa semper oratoribus dignitas fuit. Equidem nec urbium conditores reor aliter effecturos fuisse, ut vaga illa multitudo coiret in populos, nisi docta voce commota: nec legum repertores sine summa vi orandi consecutos, ut se ipsi homines ad servitutem

tem

tem juris astringerent. Quin ipsa vitæ præcepta, etiamsi natura sunt honesta, plus tamen ad formandas mentes valent, quoties pulcritudinem rerum claritas orationis illuminat. Quare etiamsi in utramque partem valent arma facundiæ, non tamen est æquum id haberi malum, quo bene uti licet.

Verùm hæc apud eos fortasse quærantur, qui summam rhetorices ad persuadendi vim retulerunt. Si verò est bene dicendi scientia, quem nos finem sequimur, ut sit orator in primis vir bonus, utilem certè eam esse confitendum est. Et hercle Deus ille * princeps parens rerum, fabricatórque mundi, nullo magis hominem separavit à cæteris, quæ quidem mortalia essent, animalibus, quàm dicendi facultate. Nam corpora quidem magnitudine, viribus, firmitate, patientia, velocitate præstantiora in illis mutis videmus, eadem minùs egere acquisitæ extrinsecus opis. Nam & ingredi citiùs, & pasci, & tranare aquas citra docentem natura ipsa sciunt. Et pleraque contra frigus ex suo corpore vestiuntur, & arma his ingenita quædam, & ex obvio ferè victus: circa quæ omnia multus hominibus labor est. Rationem igitur nobis præci-

* *Princeps deest in MSS.*

puam dedit, ejúsque nos socios esse cum diis immortalibus voluit. Sed ipsa ratio neque tam nos juvaret, neque tam esset in nobis manifesta; nisi, quæ concepissemus mente, promere etiam loquendo possemus: quod magis deesse cæteris animalibus, quàm intellectum & * cogitationem quandam videmus. Nam & moliri cubilia, & nidos texere, & educare fœtus, & excludere, quin etiam reponere in hiemem alimenta, opera quædam nobis inimitabilia, qualia sunt cerarum & mellis, efficere, nonnullius fortasse rationis est: sed quia carent sermone quæ id faciunt, muta atque irrationabilia vocantur. Denique homines quibus negata vox est, quantulum adjuvat animus ille cælestis?

* *Alii legunt*: cognitionem.

Quare si nihil à diis oratione melius accepimus, quid tam dignum cultu ac labore ducamus? aut in quo malimus præstare hominibus, quàm quo ipsi homines cæteris animalibus præstant? Eo quidem magis, quòd * nulla in parte pleniùs labor gratiam refert. Id adeo manifestum erit, si cogitaverimus, unde, & quousque jam provecta sit orandi facultas, & adhuc augeri potest. Nam ut omittam, defendere amicos, regere consiliis senatum, populum, exercitum

* *Legitur in MSS.* nulla in arte.

in quæ velit ducere, quàm ſit utile, conveniátque bono viro : nónne pulcrum vel hoc ipſum eſt, ex communi intellectu, verbíſque quibus utuntur omnes, tantum aſſequi laudis & gloriæ, ut non loqui & orare, ſed, quod Pericli contigit, fulgurare ac tonare videaris?

CAPUT XVIII.

AN RHETORICE SIT ARS.

Refutatis quæ contrà dicuntur, ſtatuit Rhetoricen eſſe artem.

FINIS non erit, ſi expatiari parte in hac, & indulgere voluptati velim. Transeamus igitur ad eam quæſtionem quæ ſequitur, an * rhetorice ars ſit. Quod quidem adeo ex iis qui præcepta dicendi tradiderunt, nemo dubitavit, ut etiam ipſis librorum titulis teſtatum ſit ſcriptos eos *de arte rhetorica*: Cicero verò etiam quæ rhetorice vocetur, eſſe artificioſam eloquentiam dicat. Quod non oratores tantùm vindicaverunt, ut ſtudiis aliquid ſuis præſtitiſſe videantur: ſed cum his philoſophi & Stoici & Peripatetici plerique conſentiunt. Ac me dubitaſſe confiteor, an hanc partem quæſtionis tractandam pu-

* *Vide l. 2. de Orat.* 30. 31. 32.

1. *de Invent.* 6.

tarem. Nam quis est adeo non ab eruditione modò, sed à sensu remotus hominis, ut fabricandi quidem, & texendi, & è luto vasa ducendi artem putet: rhetoricen autem, maximum ac pulcherrimum (ut suprà diximus) opus, in tam sublime fastigium existimet sine arte venisse: Equidem illos qui contrà disputarunt, non tam id sensisse quod dicerent, quàm exercere ingenia materiæ difficultate credo voluisse: sicut a Polycratem cùm Busirim laudaret, & Clytemnestram: quanquam is, quod his dissimile * non esset, composuisse orationem quæ est habita contra Socratem, dicitur.

* *Legitur in MSS* non est.

Quidam naturalem esse rhetoricen volunt, & tamen adjuvari exercitatione non diffitentur: ut in libris Ciceronis de Oratore dicit Antonius: Observationem quandam esse non artem. Quod non ideo, ut pro vero accipiamus, est positum: sed ut Antonii persona servetur, qui dissimulator artis fuit.

2. *de Orat.* 32.

Hanc autem opinionem habuisse Ly-

a Polycrates Atheniensis fuit, qui inopia coactus est in Cypro Sophistam agere. Laudavit Busirim, quam orationem Isocrates in Busiride damnat, ac Polycrati exemplum præscribit, quod in laudando Busiride sequi debeat. *Turn.* Busiris autem, tyrannus Ægypti, qui homines ad aram mactare consueverat.

sias videtur: cujus sententiæ talis defensio est, quòd indocti, & barbari, & servi pro se cùm loquuntur, aliquid dicant simile principio, narrent, probent, refutent, & (quod vim habeat epilogi) deprecentur. Deinde adjiciunt illas verborum cavillationes: Nihil quod ex arte fiat, ante artem fuisse: atqui dixisse homines pro se, & in alios semper: doctores artis serò & circa Tisiam & Coraca primùm repertos: orationem igitur ante artem fuisse, eóque artem non esse. Nos porro quando cœperit hujus rei doctrina, non laboramus exquirere: quanquam apud * Homerum & præceptorem Phœnicem tum agendi tum etiam loquendi, & oratores plures, & omne in tribus ducibus orationis genus, & certamina quoque proposita eloquentiæ inter juvenes invenimus: quin in cælatura clypei Achillis & lites sunt & actores.

* Phœnix, Iliad. I. seu l. 9. 443. Tres duces, eodem lib. 9. Certamina eloquentiæ proposita inter juvenes, Il. O. seu lib. 15. 283. Clypeus, Il. Σ seu l. 18. v. 497 - 508.

Illud admonere satis est, omnia quæ ars consummarit, à natura initia duxisse: aut tollatur medicina, quæ ex observatione salubrium atque his contrariorum reperta est; & ut quibusdam placet, tota constat experimentis. Nam & vulnus deligavit aliquis antequam hæc ars esset: & febrem quiete & absti-

nentia, non quia rationem videbat, sed quia id valetudo ipsa * coegerat, mitigavit. Nec fabrica sit ars: casas enim primi illi sine arte fecerunt. Nec musica: cantatur * ac saltatur per omnes gentes aliquo modo. Ita si rhetorice vocari debet sermo quicunque, fuisse eam antequam esset ars, confitebor. Si verò non quisquis loquitur, orator est, & tum non tanquam oratores loquebantur: necesse est oratorem factum arte, nec ante artem fuisse, fateantur.

* *Legitur in MSS.* cogebat.

* *Ac saltatur, deest in MSS.*

Quò illud quoque excluditur, quod dicunt: Non esse artis id quod faciat qui non didicerit; dicere autem homines & qui non didicerunt. Ad cujus rei confirmationem afferunt [a] Demadem remigem & [b] Æschinem hypocriten oratores fuisse. Falsò: nam neque oratorem esse, qui non didicit, potest: & hos serò potiùs quàm nunquam didicisse quis dixerit. Quanquam Æschines ab initio sit versatus in literis, quas pater ejus etiam docebat: Demadem neque non didicisse certum sit, & continua

[a] Demades, orator Atheniensis, nautæ filius fuit, nec à patre ad Rhetores est missus, sed remex factus. *Turn.*

[b] Æschines filius Atrometi literatoris, primùm hypocrita fuit; id est actor personarum in theatro; postea scriba; postremò Rhetor. *Turn.*

dicendi exercitatio potuerit tantum, quantuſcunque poſtea fuit, feciſſe. Nam id potentiſſimum diſcendi genus eſt. Sed & præſtantiorem, ſi didiciſſet, futurum fuiſſe dicere licet. Neque enim orationes ſcribere eſt auſus, ut eum multum valuiſſe in dicendo ſciamus..

Altera eſt calumnia, nullam artem falſis aſſentiri opinionibus, quia conſtitui ſine præceptione non poſſit, quæ ſemper vera ſit: rhetoricen aſſentiri falſis: non eſſe igitur artem. Ego rhetoricen nonnunquam dicere falſa pro veris confitebor, ſed non ideo in falſa quoque eſſe opinione concedam: quia longè diverſum eſt, ſibi ipſi quid videri, & ut alii videatur efficere. Nam & imperator falſis utitur ſæpe: ut Annibal, cùm incluſus à Fabio, ſarmentis circum cornua boum deligatis, incensíſque, per noctem in adverſos montes agens armenta, ſpeciem hoſti abeuntis exercitus dedit: ſed illum fefellit; ipſe quid verum eſſet, non ignoravit. Nec verò Theopompus Lacedæmonius, cùm permutato cum uxore habitu è cuſtodia ut mulier evaſit, falſam de ſe opinionem habuit, ſed cuſtodibus præbuit. Item orator cùm falſo utitur pro vero, ſcit eſſe falſum, eóque ſe pro vero uti:

Liv. l. 22. n. 16. & 17.

Val. l. 4. c. 6.

non ergo falsam habet ipse opinionem, sed fallit alium. Nec Cicero cùm se tenebras offudisse judicibus in causa Cluentii gloriatus est, nihil ipse vidit. Et pictor cùm vi artis suæ effecit, ut quædam eminere in opere, quædam recessisse credamus, ipse ea plana esse non nescit.

Aiunt etiam: Omnes artes habere finem aliquem propositum, ad quem tendant: hunc modò nullum esse in rhetorice, modò non præstari eum qui promittatur. Mentiuntur. Nos enim esse finem jam ostendimus, & quis esset diximus. Præstabit hunc semper orator: semper enim bene dicet. Firmum autem hoc quod opponitur, adversus eos fortasse sit, qui persuadere finem putaverunt. Noster orator, arsque à nobis finita, non sunt posita in eventu. Tendit quidem ad victoriam qui dicit: sed cùm bene dixit, etiamsi non vincat, id quod arte continetur, effecit. Nam & gubernator vult salva nave in portum pervenire: si tamen tempestate fuerit abreptus, non ideo minùs erit gubernator, dicétque notum illud. [a] *Dum clavum rec-*

[a] Videtur Hemistichium è poeta quopiam sumptum. Nonnulli citant ex Ennio. *Dum clavum rectum teneam, navimque gubernem.* *Eras.* in Adag.

tum teneam. Et medicus * sanitatem ægri petit: si tamen aut valetudinis vi, aut intemperantia ægri, alióve quo casu summa non contingit, dum ipse omnia secundùm rationem fecerit, medicinæ fine non excidit. Ita oratori bene dixisse finis est. Nam est ars ea, ut post paulum clariùs ostendemus, in actu posita, non in effectu. Ita falsum erit illud quoque quod dicitur: Artes scire quando sint finem consecutæ, rhetoricen nescire. Nam se quisque bene dicere intelligit.

* *Legitur in MSS.* sanitatem ægro promittit.

pag. 154.

Uti etiam vitiis rhetoricen, quod ars nulla faciat, criminantur: quia & falsum dicat, & affectus moveat. Quorum neutrum est turpe, cùm ex bona ratione proficiscitur: ideóque nec vitium. Nam & * mendacium dicere, etiam sapienti aliquando concessum est: & affectus, si aliter ad æquitatem perduci judex non poterit, necessariò movebit orator. Imperiti enim judicant, & qui frequenter in hoc ipsum fallendi sunt, ne errent. Nam si mihi sapientes judices dentur, sapientum conciones, atque omne concilium, nihil invidia valeat, nihil gratia, nihil opinio præsumpta, falsíque testes: perquàm sit exiguus eloquentiæ locus, & propè in sola delectatione po-

* *Vide notam in cap. 1. l. 12. ubi de mendacio fusius agitur.*

natur. Sin & audientium mobiles animi, & tot malis obnoxia veritas, arte pugnandum est, & adhibenda quæ prosunt. Nec enim qui recta via depulsus est, reduci ad eam nisi alio flexu potest...

Hæc sunt præcipua quæ contra rhetoricen dicantur: alia & minora, & tamen ex his fontibus derivata. Confirmatur autem eam esse artem breviter. Nam sive (ut Cleanthes voluit) ars est potestas, viam ac ordinem efficiens; esse certam viam atque ordinem in bene dicendo nemo dubitaverit: sive ille ab omnibus ferè probatus finis observatur, artem constare ex præceptionibus consentientibus & coexercitatis ad finem vitæ utilem, jam ostendimus nihil non horum in rhetorice inesse. Quid quòd & inspectione & exercitatione, ut artes cæteræ, constat? Nec potest ars non esse, si ars est dialectice, quod ferè constat; cùm ab ea specie magis quàm genere differat. Sed nec illa omittenda sunt, qua in re alius se inartificialiter, alius artificialiter gerat, in ea esse artem: & in eo quod qui didicerit, meliùs faciat, quàm qui non didicerit, esse artem. Atqui non solùm doctus indoctum, sed etiam doctior doctum in rhetorices opere superabit: neque es-

ſent ejus aliter tam multa præcepta, támque magni qui docerent. Id quod cùm omnibus confitendum eſt, tum nobis præcipuè, qui rationem dicendi à bono viro non ſeparamus.

CAPUT XIX.

Ex quo genere artium sit Rhetorice.

CUM ſint autem artium aliæ poſitæ in inſpectione, id eſt cognitione & æſtimatione rerum, qualis eſt aſtrologia, nullum exigens actum, ſed ipſo rei cujus ſtudium habet, intellectu contenta, quæ θεωρικὴ vocatur: aliæ in agendo, quarum in hoc finis eſt, & ipſo actu perficitur, nihilque poſt actum operis relinquit, quæ πρακτικὴ dicitur, qualis eſt ſaltatio: aliæ in effectu, quæ operis quod oculis ſubjicitur, conſummatione finem accipiunt. quam ποιητικὴν appellamus, qualis eſt pictura: ferè judicandum eſt rhetoricen in actu conſiſtere. Hoc enim quod eſt officii ſui perficit: atque ita ab omnibus dictum eſt.

Mihi autem videtur etiam ex illis cæteris artibus multum aſſumere. Nam &

potest aliquando ipsa res per se inspectione esse contenta. Erit enim rhetorice in oratore etiam tacente: & si desierit agere, vel proposito, vel aliquo casu impeditus, non magis desinet esse orator, quàm medicus qui curandi fecerit finem. Nam est aliquis, ac nescio an maximus etiam ex secretis studiis, fructus, ac tum pura voluptas literarum, cùm ab actu, id est opere recesserunt, & contemplatione sui fruuntur. Sed effectivæ quoque aliquid simile, scriptis orationibus, vel historiis, quod ipsum opus in parte oratoria meritò ponimus, consequetur.

Si tamen una ex tribus artibus habenda sit, quia maximus ejus usus actu continetur, atque est in eo frequentissima, dicatur activa vel administrativa. Nam & hoc ejusdem rei nomen est.

CAPUT XX.

Utrum plus conferat eloquentiæ ars, an natura.

** Vide l. 1. de Orat. 113. —116.*

SCIO quæri etiam, * naturáne plus ad eloquentiam conferat, an doctrina. Quod ad propositum quidem nostri operis nihil pertinet: nec enim consum-

matus orator nisi ex utraque fieri potest. Plurimum tamen referre arbitror, quam esse quæstionem in hoc loco velimus. Nam si parti utrilibet omnino alteram detrahas, natura etiam sine doctrina multum valebit, doctrina nulla esse sine natura poterit. Sin ex pari coeant, in mediocribus quidem utrisque majus adhuc naturæ credam esse momentum, consummatos autem plus doctrinæ debere quàm naturæ putabo: sicut terræ nullam fertilitatem habenti nihil optimus agricola profuerit, è terra uberi utile aliquid etiam nullo colente nascetur. At in solo fœcundo plus cultor, quàm ipsa per se bonitas soli efficiet. Et si Praxiteles signum aliquod ex [a] molari lapide conatus esset exculpere, Parium marmor mallem rude: at si illud idem artifex expolisset, [b] plus in manibus fuisset, quàm in marmore. Denique natura materiæ, ars doctrinæ est. Hæc fingit, illa fingitur. Nihil ars sine materia: materiæ etiam sine arte pretium est. Ars summa, materiâ optimâ melior.

[a] Molari lapide nihil asperius, & ad sculpendas imagines minùs aptum.

[b] Május pretium duceret ab artificis labore & peritia, quàm à materia.

CAPUT XXI.

An virtus sit Rhetorice.

ILLA quæſtio eſt major, an ex mediis artibus, quæ neque laudari per ſe, neque vituperari poſſunt, ſed utiles, aut ſecus ſecundùm mores utentium fiunt, habenda ſit rhetorice: an ſit, ut compluribus etiam philoſophorum placet, virtus.

Equidem illud quod in ſtudiis dicendi plerique exercuerunt & exercent, aut nullam artem, quæ ἀτεχνία nominatur, puto; (multos enim video ſine ratione, ſine literis, quâ vel impudentia, vel fames duxit, ruentes) aut malam quaſi artem, quam κακοτεχνίαν dicimus: nam & fuiſſe multos, & eſſe nonnullos exiſtimo, qui facultatem dicendi ad hominum perniciem converterint. Ματαιοτεχνία quoque eſt quædam, id eſt ſupervacua artis imitatio, quæ nihil ſanè nec boni nec mali habeat, ſed vanum laborem: qualis illius fuit qui grana ciceris ex ſpatio diſtante miſſa, in acum continuè & ſine fruſtratione inſerebat: quem cùm ſpectaſſet Alexander, donaſſe eum dicitur ejuſdem leguminis modio. Quod qui-

dem præmium fuit illo opere dignissimum. His ego comparandos existimo, qui in declamationibus, quas esse veritati dissimillimas volunt, ætatem multo studio ac labore consumunt. Verùm hæc quam instituere conamur, & cujus imaginem animo concepimus, quæ bono viro convenit, quæque est vera rhetorice, virtus erit.

Quod philosophi quidem multis & acutis conclusionibus colligunt. Mihi verò etiam planiore, ac propriè nostra probatione videtur esse perspicuum. Ab illis hæc dicuntur: Si consonare sibi in faciendis ac non faciendis, virtutis est, quæ pars ejus prudentia vocatur, eadem in dicendis ac non dicendis erit. Et: si virtutes sunt, ad quas nobis etiam antequam doceremur, initia quædam ac semina sunt concessa natura; ut ad justitiam, cujus rusticis quoque ac barbaris apparet aliqua imago: nos certè sic esse ab initio formatos, ut possemus orare pro bonis, etiamsi non perfectè, tamen ut inessent quædam (ut dixi) semina ejus facultatis, manifestum est. Non eadem autem his natura artibus est, quæ à virtute sunt remotæ. Itaque cùm duo sint genera orationis, altera perpetua, quæ rhetorice dicitur; altera

concisa, quæ dialectice; quas quidem Zenon adeo conjunxit, ut hanc compressæ in pugnum manus, illam explicitæ diceret similem; etiam disputatrix virtus erit: adeo de hac, quæ speciosior atque apertior est, nihil dubitabitur.

Sed pleniùs hoc idem atque apertiùs intueri ex ipsis operibus volo. Nam quid orator in laudando faciet, nisi honestorum ac turpium peritus: aut in suadendo, nisi utilitate proposita & perspecta: aut in judiciis, si justitiæ sit ignarus? Quid? non fortitudinem postulat res eadem, cùm sæpe contra turbulentas populi minas, sæpe cum periculosa potentium offensa, nonnunquam, ut in judicio Miloniano, inter circunfusa militum arma dicendum sit? ut si virtus non est, ne perfecta quidem esse possit oratio.

Quòd si ea in quoque animalium est virtus, qua præstat cætera vel pleraque; ut in leone impetus, in equo velocitas; hominem porrò ratione atque oratione excellere cæteris certum est: cur non tam in eloquentia, quàm in ratione virtutem ejus esse credamus? Rectéque hoc apud Ciceronem differit Crassus: *Est enim eloquentia una quædam de summis virtutibus*. Et ipse Cicero, in sua perso-

3. de Orat. 35.

na, cùm ad Brutum in epiſtolis, tum aliis etiam locis, virtutem eam appellat.

At prooemium aliquando, & narrationem dicit malus homo, & argumenta, ſic, ut nihil ſit in his requirendum. Nam & latro pugnabit acriter, virtus tamen erit fortitudo: & tormenta ſine gemitu feret malus ſervus, tolerantia tamen doloris laude ſua non carebit. Multa fiunt eadem, ſed aliter. Sufficiant igitur hæc, quia de utilitate ſupra tractavimus.

CAPUT. XXII.

Materia Rhetoricæ res omnes quæ ei ad dicendum ſubjectæ erunt.

EGO (neque id ſine auctoribus) materiam eſſe rhetorices judico, omnes res quæcunque ei ad dicendum ſubjectæ erunt. Nam Socrates apud Platonem dicere Gorgiæ videtur, non in verbis eſſe materiam, ſed in rebus. Et in Phædro palam, non in judiciis modo & concionibus, ſed in rebus etiam privatis ac domeſticis rhetoricen eſſe demonſtrat. Quo manifeſtum eſt, hanc opinionem ipſius Platonis fuiſſe. Et Cicero quodam loco materiam rhetori-

ces vocat res quæ ſubjectæ ſunt ei [a], ſed certas demum putat eſſe ſubjectas. Alio verò, de omnibus rebus oratori dicendum arbitratur, his quidem verbis: *Quanquam vis oratoris, profeſſióque ipſa bene dicendi hoc ſuſcipere ac polliceri videatur, ut omni de re, quacunque ſit propoſita, ornatè ab eo copioséque dicatur.* Atque adhuc alibi: *Verùm enim oratori, quæ ſunt in hominum vita (quandoquidem in ea verſatur orator, atque ea eſt ei ſubjecta materia) omnia quæſita, audita, lecta, diſputata, tractata, agitata eſſe debent.*

1. de Orat. 21.

3. de Orat. 54.

Hanc autem quam nos materiam vocamus, id eſt res ſubjectas, quidam modò infinitam, modò non propriam rhetorices eſſe dixerunt: eámque artem circuncurrentem vocaverunt, quòd in omni materia diceret. Cum quibus mihi minima pugna eſt. Nam de omni materia dicere eam fatentur: propriam habere materiam, quia multiplicem habeat, negant. Sed neque infinita eſt, etiam ſi eſt multiplex: & aliæ quoque artes minores habent multiplicem materiam, velut architectonice: nam ea in omnibus quæ ſunt ædificio utilia, verſatur; & cælatura, quæ auro, ar-

[a] Hoc idem argumentum fuſiùs tractat Cicero lib. 1. de Orat. à num. 45. ad 74.

gento, ære, ferro, opera efficit. Nam sculptura etiam lignum, ebur, marmor, vitrum, gemmas, præter ea quæ suprà dixi, complectitur. Neque protinus non est materia rhetorices, si in eadem versatur & alius. Nam si quæram quæ sit materia statuarii, dicetur æs: si quæram quæ sit excusoris, id est ejus fabricæ, quam Græci * χαλκευτικὴν vocant, similiter æs esse respondeant. Atqui plurimum statuis differunt vasa. Nec medicina ideo non erit ars, quia unctio & exercitatio cum palæstrica, ciborum verò qualitas etiam cum coquorum ei sit arte communis.

* Intelligit fabros vasorum.

Quòd verò de bono, utili, justo disserere, philosophiæ officium esse dicunt, non obstat. Nam cùm philosophum dicunt, hoc accipi volunt, virum bonum. Cur igitur oratorem, quem à bono viro non separo, in eadem materia versari mirer? Cùm præsertim primo libro jam ostenderim, philosophos omissam hanc ab oratoribus partem occupasse, quæ rhetorices propria semper fuisset, ut illi potiùs in nostra materia versentur. Denique cùm sit dialectices materia de rebus subjectis disputare, sit autem dialectices oratio concisa; cur non eadem perpe-

pag. 5.

tuæ quoque materia videatur?

Solet à quibusdam & illud poni: Omnium igitur artium peritus erit orator, si de omnibus ei dicendum est. Possem hîc Ciceronis respondere verbis: apud quem hoc invenio: *Mea quidem sententia nemo esse poterit omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus.* Sed mihi satis est, ejus esse oratorem rei, de qua dicit, non inscium. Neque enim omnes causas novit, & debet posse de omnibus dicere. De quibus ergo dicet? de quibus didicit. Similiter de artibus quoque, de quibus dicendum erit, interim discet: & de quibus didicerit, dicet.

1. de Orat. ho.

Quid ergo? aut faber de fabrica meliùs, aut de musice musicus, si nesciat orator quid sit de quo quæratur? planè meliùs. Nam & litigator rusticus illiteratúsque de causa sua meliùs, quàm orator qui nesciet quid in lite sit, dicet. Sed accepta à musico, à fabro, sicut à litigatore, meliùs orator quàm ipse qui docuerit. Verùm & faber cùm de fabrica, & musicus cùm de musica, si quid confirmationem desideraverit, dicet; non erit quidem orator, sed faciet illud quasi orator: sicut cùm vulnus im-

peritus deligabit, non erit medicus, ſed faciet ut medicus.

An hujuſmodi res nec in laudem, nec in deliberationem, nec in judicium veniunt? Ergo cùm de faciendo portu * Hoſtienſi deliberatum eſt, non debuit dicere ſententiam orator? atqui opus erat ratione architectorum. Livores & tumores in corpore, cruditatis an veneni ſigna ſint, non tractat orator? At eſt id ex ratione medicinæ. Circa menſuras & numeros non verſabitur? Dicamus has geometriæ eſſe partes. Equidem omnia ferè poſſe credo caſu aliquo venire in officium oratoris: quod ſi non accidet, non erunt ei ſubjecta. Ita ſic quoque rectè diximus materiam rhetorices eſſe omnes res ad dicendum ei ſubjectas: quod quidem probat etiam ſermo communis. Nam cùm aliquid de quo dicamus accepimus, poſitam nobis eſſe materiam frequenter etiam præfatione teſtamur.

Quæſitum à pauciſſimis etiam de inſtrumento eſt. Inſtrumentum voco, ſine quo formari materia, & in id quod velimus effici opus non poſſit. Verùm hoc ego non artem credo egere, ſed ar-

* Illum facere deſtinaverat Julius Cæſar, perfecit Claudius Imperator.

tificem. Neque enim ſcientia deſiderat inſtrumentum, quæ poteſt eſſe conſummata, etiamſi nihil faciat: ſed ille * opifex, ut cælator cælum, & pictor penicilla. Itaque hæc in eum locum, quo de oratore dicturi ſumus, differamus.

* Legitur in MSS. artifex.

Lib. 11. & 12.

MARCI FABII QUINTILIANI DE INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER III.

CAPUT I.

I. Monet hunc librum minùs jucunditatis quàm cæteros habiturum. II. Agit de Scriptoribus artis Rhetoricæ cùm Græcis, tum Romanis.

I. QUONIAM in libro secundo quæsitum est quid esset rhetorice, & quis finis ejus: artem quoque eam esse, & utilem, & virtutem, ut vires nostræ tulerunt, ostendimus; materiámque ei res omnes de quibus dicere oporteret, subjecimus: jam hinc un-

de cœperit, quibus constet, quo quæque in ea modo invenienda atque tractanda sint, exequar. Intra quem modum plerique scriptores artium constiterunt, adeo ut Apollodorus contentus solis judicialibus fuerit.

Nec sum ignarus hoc à me præcipuè, quod hic liber inchoat, opus, studiosos ejus desideraſſe, ut inquisitione opinionum, quæ diversissimæ fuerunt, longè difficillimum, ita nescio an minimè legentibus futurum voluptati: quippe quod propè nudam præceptorum traditionem desideret. In cæteris enim admiscere tentavimus aliquid nitoris, non jactandi ingenii gratia, (namque in id eligi materia poterat uberior) sed ut hoc ipso alliceremus magis juventutem ad cognitionem eorum quæ neceſſaria studiis arbitrabamur, si ducti jucunditate aliqua lectionis, libentiùs discerent ea, quorum ne jejuna atque arida traditio averteret animos, & aures (præsertim tam delicatas) raderet, verebamur. Qua ratione se Lucretius dicit præcepta philosophiæ carmine eſſe complexum. Namque hac, ut est notum, similitudine utitur:

Lucr. l. 1. &c.

Nam veluti pueris absinthia terra medentes

Cùm

Cùm dare conantur, priùs oras pocula circum
Contingunt mellis dulci flavóque liquore.

Et quæ sequuntur. Sed nunc veremur, ne parum hic liber mellis, & absinthii multum habere videatur, sitque salubrior studiis quàm dulcior.

Quin etiam hoc timeo, ne ex eo minorem gratiam ineat, quòd pleraque non inventa per me, sed ab aliis tradita continebit: habeat etiam quosdam qui contrà sentiant, & adversentur, propterea quòd plurimi auctores, quamvis eodem tenderent, diversas tamen vias munierunt, atque in suam quisque induxit sequentes. Illi autem probant, qualecunque ingressi sunt iter: nec facilè inculcatas pueris persuasiones mutaveris: quia nemo non didicisse mavult quàm discere. Est autem, ut procedente libro patebit, infinita dissensio auctorum, primò ad ea quæ rudia atque imperfecta adhuc erant, adjicientibus quod invenissent scriptoribus: mox, ut aliquid sui viderentur afferre, etiam recta mutantibus.

II. NAM primus post eos, quos poetæ tradiderunt, movisse aliqua circa rhetoricen Empedocles dicitur. Artium autem scriptores antiquissimi Co-

rax & Tisias Siculi, quos insecutus est vir ejusdem insulæ Gorgias Leontinus, Empedoclis (ut traditur) discipulus. Is beneficio longissimæ ætatis (nam centum & novem vixit annos) cum multis simul floruit: ideóque & illorum, de quibus suprà dixi, fuit æmulus, & ultra Socratem usque duravit. Thrasymachus Chalcedonius cum hoc, & Prodicus Chius, & Abderites Protagoras, à quo decem millibus denariorum didicisse artem, quam edidit, Evathlus dicitur; & Hippias Eleus, & quem Palameda Plato appellat, Alcidamas Eleates. Antiphon quoque & primus omnium orationem scripsit, & nihilominus artem ipse composuit, & pro se dixisse optimè est creditus. Etiam Polycrates, à quo scriptam in Socratem diximus orationem. Pag. 148. Et Theodorus Byzantius, ex iis & ipse quos Plato appellat a λογοδαιδάλυς. Horum primi communes locos tractasse dicuntur, Protagoras, Gorgias, Prodicus, & Thrasymachus. n. 27. Cicero in Bruto negat ante Periclem scriptum quicquam, quod ornatum oratorium habeat: ejus aliqua ferri. Equidem non reperio quicquam tantæ eloquentiæ fama dignum. Ideóque

a Qui orationem nimis expolirent.

minùs miror esse, qui nihil ab eo scriptum putent: hæc autem quæ feruntur, ab aliis esse composita.

His successere multi: sed clarissimus Gorgiæ auditor Isocrates, quanquam de præceptore ejus inter auctores non convenit. Nos autem Aristoteli credimus. Hinc velut diversæ secari cœperunt viæ. Nam & Isocratis præstantissimi discipuli fuerunt in omni studiorum genere, eóque jam seniore (octavum enim & nonagesimum implevit annum) pomeridianis scholis [a] Aristoteles præcipere artem oratoriam cœpit, noto quidem illo (ut traditur) versu ex [b] Philoctera frequenter usus:

Αἰσχρὸν σιωπᾷν, κ᾽ Ἰσοκράτην ἐᾷν λέγειν.

Turpe esse tacere, & Isocratem pati dicere.

Ars est utriusque, sed pluribus eam libris Aristoteles complexus est. Eodem

[a] Hoc Cicero fusiùs enarrat l. 3. de Orat. n. 141. *Scholas* autem dicit dissertationes, disputationes, & præceptiones. *Scholas* enim Græci propriè dicunt, non tam ludum literarium, quàm disputationes prælectionesque, & id genus alia; ut manifestum est ex 1. Tuscul. n. 7. *Turn.*

[b] Annotant hunc versum esse in Philoctera Sophoclis, cùm illic nusquam reperiatur. Porro in illa Tragœdia, quæcunque sit, ait Philoctetes sibi turpe esse tacere, cùm barbari loquantur, Αἰσχρὸν σιωπᾷν, βαρβάρους δ᾽ ἐᾷν λέγειν. *Turn.*

tempore Theodectes fuit, de cujus opere ſuprà dictum eſt. Theophraſtus quoque Ariſtotelis diſcipulus de rhetorice diligenter ſcripſit: atque hinc vel ſtudioſiùs philoſophi quàm rhetores, præcipuéque Stoicorum ac Peripateticorum principes. Fecit deinde velut propriam Hermagoras viam, quam plurimi ſunt ſecuti. Cui maximè par atque æmulus videtur Athenæus fuiſſe. Multa pòſt Apollonius Molon, multa Areus, multa Cæcilius, & Halicarnaſſeus Dionyſius.

Pag. 140.

Præcipuè tamen in ſe converterunt ſtudia Apollodorus Pergamenus, qui præceptor Apolloniæ Cæſaris Auguſti fuit: & Theodorus Gadareus, qui ſe dici maluit Rhodium: quem ſtudioſè audiſſe, cùm in eam inſulam ſeceſſiſſet, dicitur Tiberius Cæſar. Hi diverſas opiniones tradiderunt, appellatique inde Apollodorei & Theodorei, ad morem certas in philoſophia ſectas ſequendi. Sed Apollodori præcepta magis ex diſcipulis cognoſcas: quorum diligentiſſimus in tradendo Latinè fuit C. Valgius, Græcè Atticus. Nam ipſius ſola videtur ars edita ad Matium, quia cæteras miſſa ad Domitium epiſtola non agnoſcit. Plura ſcripſit Theodorus, cu-

jus auditorem Hermagoram ſunt qui viderint.

Romanorum primus (quantum ego quidem ſciam) condidit aliqua in hanc materiam M. Cato ille Cenſorius, pòſt M. Antonius inchoavit. Nam hoc ſolum opus ejus, atque id ipſum imperfectum, manet. Secuti minùs celebres, quorum memoriam, ſi quo loco res poſcet, non omittam. Præcipuum verò lumen ſicut eloquentiæ, ita præceptis quoque ejus dedit unicum apud nos ſpecimen orandi, docendíque oratorias artes, M. Tullius: poſt quem tacere modeſtiſſimum foret, niſi & rhetoricos ſuos ipſe adoleſcenti ſibi elapſos diceret, & in oratoriis hæc minora, quæ plerique deſiderant, ſciens omiſiſſet. Scripſit de eadem materia non pauca Cornificius, aliqua Stertinius, nonnihil pater Gallio: accuratiùs verò priores Gallione Celſus & Lenas, & ætatis noſtræ Virginius, Plinius, Rutilius. Sunt & hodie clari ejuſdem operis auctores: qui ſi omnia complexi forent, conſuluiſſent labori meo: ſed parco nominibus viventium: veniet eorum laudi ſuum tempus, ad poſteros enim virtus durabit, non perveniet invidia.

1. de Orat. 5.

Non tamen poſt tot ac tantos auctores

pigebit meam quibusdam locis posuisse sententiam. Neque enim me cujusquam sectæ, velut quadam superstitione imbutus, addixi: & electuris quæ volent facienda copia fuit. Sicut ipse plurium in unum confero inventa, ubicunque ingenio non erit locus, curæ testimonium promeruisse contentus.

CAPUT II.

QUÆ SIT RHETORICES ORIGO.

Initium dicendi dedit natura: initium artis, observatio.

NEC diu nos moretur quæstio, quæ rhetorices origo sit. Nam cui dubium est, quin sermonem ab ipsa rerum natura geniti protinus homines acceperint; quod certè principium est ejus rei: huic studium & incrementum dederit utilitas; summam ratio & exercitatio? Nec video quare curam dicendi putent quidam inde cœpisse, quòd ii qui in discrimen aliquod vocabantur, accuratiùs loqui defendendi sui gratia instituerint. Hæc enim ut honestior causa, ita non utique prior est, cùm præsertim accusatio præcedat defensionem: nisi quis dicit etiam gladium fabrica-

tum ab eo priùs qui ferrum in tutelam ſui, quàm qui in perniciem alterius comparavit.

Initium ergo dicendi dedit natura: initium artis, obſervatio. Homines enim ſicut in medicina cùm viderent alia ſalubria, alia inſalubria, ex obſervatione eorum effecerunt artem: ita cùm in dicendo alia utilia, alia inutilia deprehenderent, notarunt ea ad imitandum vitandúmque, & quædam ſecundùm rationem eorum adjecerunt ipſi quoque: hæc confirmata ſunt uſu: tum quæ ſciebat quiſque docuit. Cicero quidem initium orandi conditoribus urbium ac legum latoribus dedit, in quibus fuiſſe vim dicendi neceſſe eſt: cur tamen hanc primam originem putet, non video, cùm ſint adhuc quædam vagæ, & ſine urbibus ac ſine legibus gentes: & tamen qui ſunt in his nati, & legationibus fungantur, & accuſent aliqua ac defendant, & denique alium alio meliùs loqui credant.

Lib. 1. de Invent. n. 2. & 3. & l. 1. de Orat. n. 33.

CAPUT III.

QUINQUE ESSE PARTES RHETORICÆ.

OMNIS autem orandi ratio, ut plurimi maximíque auctores tradiderunt, quinque partibus constat, Inventione, Dispositione, Elocutione, Memoria, Pronuntiatione sive Actione: utroque enim modo dicitur. Omnis verò sermo, quo quidem voluntas aliqua enuntiatur, habeat necesse est & rem, & verba. Ac si est brevis, & una conclusione finitus, nihil fortasse ultrà desideret: at oratio longior plura exigit. Non enim tantùm refert, quid, & quomodo dicamus, sed etiam quo loco. Opus ergo est dispositione. Sed neque omnia quæ res postulat, dicere, neque suo quæque loco poterimus, nisi adjuvante Memoria. Quapropter ea quoque pars quarta erit. Verùm hæc cuncta corrumpit, ac propemodum perdit indecora vel voce vel gestu Pronuntiatio. Huic quoque igitur necessariò tribuendus est quintus locus...

CAPUT IV.

Tria esse genera causarum.

TRIA an plura ſint genera cauſarum ambigitur. Nec dubiè propè omnes utique ſummæ apud antiquos auctoritatis ſcriptores Ariſtotelem ſecuti, qui nomine tantùm alio Concionalem pro Deliberativa appellat, hac partitione contenti fuerunt... Nobis autem & tutiſſimum eſt auctores plures ſequi, & ita videtur ratio dictare. Eſt igitur, unum genus, quo laus ac vituperatio continetur, ſed eſt appellatum à parte meliore Laudativum: idem alii Demonſtrativum vocant.. Alterum eſt Deliberativum. Tertium, Judiciale. Cæteræ ſpecies in hæc tria incidunt genera: nec invenitur ex his ulla, in qua non laudare aut vituperare, ſuadere aut diſſuadere, intendere quid vel depellere debeamus..

Ne his quidem acceſſerim, qui Laudativam materiam honeſtorum, Deliberativam utilium, Judicialem juſtorum quæſtione contineri putant, celeri magis ac rotunda uſi diſtributione, quàm vera. Stant enim quodammodo mutuis auxiliis omnia. Nam & in lau-

de justitia utilitásque tractantur, & in consiliis honestas : & rarò judicialem inveneris causam, in cujus non parte aliquâ eorum quid, quæ suprà diximus, reperiatur.

CAPUT V.

I. Tria esse officia Oratoris. II. Quæstiones esse vel infinitas, vel finitas.

I. OMNIS autem oratio constat aut ex his quæ significantur, aut ex his quæ significant, id est rebus & verbis. Facultas orandi consummatur natura, arte, exercitatione : cui quartam partem adjiciunt quidam imitationis, quam nos arti subjicimus. Tria * sunt autem quæ præstare debet orator, ut doceat, moveat, delectet. Non semper autem omnia in eam quæ tractabitur materiam, cadent. Erunt enim quædam remotæ ab affectibus : qui ut non ubique habent locum, ita quocunque irruperint, plurimum valent.

* *Vide Cicer. lib. 2. de Orat. 115. & 128. 129.*

II. CONVENIT * quæstiones esse aut infinitas, aut finitas. Infinitæ sunt, quæ remotis personis, & temporibus, & locis, cæterísque similibus, in utramque partem tractantur : quod Græci

* *Vide lib. 2. de Orat. 133.*

θέσιν dicunt, Cicero propositum. . Finitæ autem sunt ex complexu rerum, personarum, temporum, cæterorúmque. Hæ ὑποθέσεις à Græcis dicuntur, causæ à nostris. In his omnibus quæstio videtur circa res personásque consistere. . Amplior est semper infinita : inde enim finita descendit. Quod ut exemplo pateat, infinita est, an uxor ducenda : finita, an Catoni ducenda. .

In omni autem speciali utique inest generalis, ut quæ sit prior. Ac nescio an in causis quoque quicquid in quæstionem venit qualitatis, generale sit. Milo Clodium occidit : jure occidit insidiatorem. . Nónne hoc quæritur, an hoc sit jus insidiatorem occidendi ? . .

Quin etiam in iis quæ ad personam referuntur, ut non est satis generalem tractasse quæstionem, ita perveniri ad speciem, nisi illa priùs excussa, non potest. Nam quomodo an sibi uxor ducenda sit, deliberabit Cato, nisi constiterit uxores esse ducendas ? Et quomodo an ducere Martiam debeat quæretur, nisi Catoni ducenda uxor est ? . .

CAPUT VI.

TRIPLICEM ESSE STATUM.

STATUS causæ est id quod & orator præcipuè sibi obtinendum, & judex spectandum maxime intelligit: in hoc enim causa consistit..*.

A plurimis [a] tres sunt facti generales status, conjecturæ, finitionis, qualitatis: quibus & Cicero in Oratore utitur, & omnia quæ aut in controversiam aut in contentionem veniant, contineri putat; [b] sit-ne, quid sit, quale sit..*.

Ipse me paulum in alia, quàm priùs habuerim, opinione nunc esse confiteor. Et fortasse tutissimum erat famæ modò studenti, nihil ex eo mutare, quod multis annis non sensissem modò, verum etiam approbassem. Sed non sustineo esse conscius [c] mihi dissimulanti,

[a] De triplici statu vide Cicer. lib. 2. de Orat. 104. ——114.

[b] Triplex itaque est *status*. *Conjecturalis*, in quo quæritur & conjici debet, an sit factum: verbi gratia in oratione pro Cœlio quæritur utrum Cœlius venenum Clodiæ paraverit. *Qualitatis*, in quo quæritur quale sit id quod factum esse constat: ut in oratione pro Milone quæritur jure nec-ne Milo Clodium occiderit. *Definitivus*, in quo quæritur & definiri debet quid sit id quod factum est: ut in oratione pro Plancio, an largitio pecuniæ facta ab ipso, sit ambitus.

[c] Hellenismus.

in eo præsertim opere, quod ad bonorum juvenum aliquam utilitatem componimus, in ulla parte judicii mei. Nam & [a] Hippocrates clarus arte medicinæ, videtur honestissimè fecisse, qui quosdam errores suos, ne posteri errarent, confessus est. Et M. Tullius non dubitavit aliquos suos jam editos libros aliis postea scriptis ipse damnare, sicut [b] Catulum atque Lucullum, & [c] hos ipsos, de quibus modò sum locutus, artis rhetorices. Etenim supervacuus foret in studiis longior labor, si nihil liceret melius invenire præteritis. Neque tamen ex his quicquam, quæ tum præcepi, supervacuum fuit: ad easdem enim particulas hæc quoque, quæ nunc præcipiam, revertentur. Ita neminem didicisse pœniteat. Colligere tantùm

[a] Hippocrates, ut est lib. [illegible], in cujusdam curatione, qui lapide percussus fuerat in syncipite, se deceptum fuisse scribit ex ratione futurarum capitis. Quod etiam meminit Celsus lib. 8. c. 4. *De futuris se deceptum esse Hippocratem memoriæ prodidit, more magnorum virorum, & fiduciam magnarum rerum habentium. Nam levia ingenia, quia nihil habent, nihil sibi detrahunt. Magno ingenio, multaque nihilominus habituro, convenit etiam veri erroris simplex confessio, præcipuè in eo ministerio, quod utilitatis causa posteris traditur, ne qui decipiantur eadem ratione, qua quis deceptus est. Turn.*

[b] Vide lib. 13. epist. ad Atticum, præsertim epist. 12. & 13.

[c] Lib. 1. de Orat. n. 5. quod modò observavit hoc eodem libro, cap. 1. pag. 125.

eadem, ac diſponere paulo ſignificantiùs conor. Omnibus autem patefactum volo, non me hæc ſeriùs demonſtrare aliis, quàm mihi ipſe perſuaſerim..*.

Credendum eſt igitur iis, quorum auctoritatem ſecutus eſt Cicero, tria eſſe, quæ in omni diſputatione quærantur, An ſit, Quid ſit, Quale ſit. Quod ipſa nobis etiam natura præſcribit. Nam primùm oportet ſubeſſe aliquid, de quo ambigatur: quod quid ſit, & quale ſit, certè non poteſt exiſtimari, niſi priùs eſſe conſtiterit. Ideóque ea prima quæſtio. Sed non ſtatim quod eſſe manifeſtum eſt, etiam quid ſit apparet. Hoc quoque conſtituto, noviſſima Qualitas ſupereſt: nec his exploratis aliud eſt ultrà..*.

Nunc quia in tria genera cauſas diviſi, ordinem ſequar.

CAPUT VII.

DE GENERE DEMONSTRATIVO.

I. Apud Romanos genus hoc quoque cadit in negotia. II. Laus Deorum. III. Laus hominum, eorumque vituperatio. Intereſt autem ubi quiſque laudetur. IV. Laus urbium & locorum.

I. AC potiſſimum incipiam ab ea quæ conſtat * laude & vituperatione. Quod genus videtur Ariſtote-

* *Vide lib. 2. de Orat. 44. —— 46. Ium*

les, atque eum ſecutus Theophraſtus, à parte negotiali, hoc eſt πραγματικῇ, removiſſe, totámque ad ſolos auditores relegaſſe: & id ejus nominis, quod ab oſtentatione ducitur, proprium eſt. Sed mos Romanus etiam negotiis hoc munus inſeruit. Nam & funebres laudationes pendent frequenter ex publico aliquo officio, atque ex ſenatuſconſulto magiſtratibus ſæpe mandantur: & laudare teſtem, vel contrà, pertinet ad momentum judiciorum: & ipſis etiam reis dare laudatores licet: & editi in competitores, in L. Piſonem, in Clodium & Curionem libri, vituperationem continent, & tamen in Senatu loco ſunt habiti ſententiæ. Neque inficias eo, eſſe quaſdam ex hoc genere materias ad ſolam compoſitas oſtentationem, ut laudes deorum, virorúmque, quos priora tempora tulerunt.

341—349. Item Partit. 70.—82.

Ut deſiderat autem laus quæ negotiis adhibetur, probationem: ſic etiam illa quæ oſtentationi componitur, habet interim aliquam ſpeciem probationis: ut qui Romulum Martis filium, educatúmque à lupa dicat, in argumentum cæleſtis ortus utatur his, quòd abjectus in profluentem non potuerit extingui, quòd omnia ſic egerit, ut genitum præ-

ſide bellorum deo incredibile non eſſet, quòd ipſum quoque cælo receptum temporis ejus homines non dubitaverint. Quædam verò etiam in defenſionis ſpeciem cadent: ut ſi in laude Herculis permutatum cum regina Lydiæ habitum, & imperata (ut traditur) penſa orator excuſet.

Sed proprium laudis eſt, res amplificare & ornare. Quæ materia præcipuè quidem in deos & homines cadit: eſt tamen & aliorum animalium, & carentium anima.

II. VERUM in deis generaliter primùm majeſtatem ipſius eorum naturæ venerabimur: deinde propriam vim cujuſque, & inventa, quæ utile aliquid hominibus attulerunt. Vis oſtenditur, ut in Jove, regundorum hominum: in Marte, belli: in Neptuno, maris. Inventa, ut artium, in Minerva: Mercurio, literarum: medicinæ, Apolline: Cerere, frugum: Libero, vini. Tum ſi qua ab his acta vetuſtas tradidit, commemoranda. Addunt etiam diis honorem parentes, ut ſi quis ſit filius Jovis. Addit antiquitas, ut iis qui ſunt ex Chao. Progenies quoque, ut Apollo ac Diana Latonæ. Laudandum in quibuſdam, quòd geniti immortales: in qui-

busdam, quòd immortalitatem virtute sunt consecuti: quod pietas [a] principis nostri, præsentium quoque temporum decus fecit.

III. MAGIS est varia laus hominum. Nam primùm dividitur in tempora, quódque ante eos fuit, quódque ipsi vixerunt. In iis autem qui fato sunt functi, etiam quod est insecutum. Ante hominem, patria ac parentes, majorésque erunt: quorum duplex tractatus est. Aut enim respondisse nobilitati, pulcrum erit: aut humilius genus illustrasse factis. Illa quoque interim ex eo, quod ante ipsum fuit, tempore trahentur, quæ responsis vel auguriis futuram claritatem promiserint: ut eum qui ex Thetide natus esset, majorem patre suo futurum cecinisse dicuntur oracula.

Ipsius verò laus hominis ex animo, & corpore, & extrà positis peti debet. Et corporis quidem fortuitorúmque cùm levior, tum non uno modo tractanda est. Nam & pulcritudinem interim robúrque prosequimur honore verborum, ut* Homerus in Agamemnone atque Achille. Interim confert admira-

* *De pulcritudine Agamemnonis*.

[a] Impia adulatio. Domitianus jusserat se vocari Deum. At crudelitate, libidine; omnibusque vitiis erat infame portentum.

Iliad. β. seu l. 2. v. 477. *de Achille* Il. β. 180. *& alibi passim.* *De parva statura Tydei.* Il. ε. seu l. 5. v. 801.

tioni multum etiam infirmitas, ut cùm idem Tydea parvum, sed bellatorem dicit fuisse. Fortuna verò cùm dignitatem affert, ut in regibus, principibúsque, (namque est hæc materia ostendendæ virtutis uberior) tum quo minores opes fuerunt, eo majorem benefactis gloriam parit. Sed omnia quæ extra nos bona sunt, quæque hominibus fortè obtigerunt, non ideo laudantur, quòd habuerit quis ea, sed quòd his honestè sit usus. Nam divitiæ, & potentia, & gratia, cùm plurimum virium dent in utramque partem, certissimum faciunt morum experimentum: aut enim meliores propter hæc, aut pejores sumus.

Animi semper vera laus. Sed non una per hoc opus via ducitur. Namque aliâs ætatis gradus, gestarúmque rerum ordinem sequi speciosius fuit: ut in primis annis laudaretur indoles, tum disciplinæ, post hoc operum, id est factorum, dictorúmque contextus: aliâs in species virtutum dividere laudem, fortitudinis, justitiæ, continentiæ, cæterarúmque, ac singulis assignare quæ secundùm quamque earum gesta erunt. Utra sit àutem harum via utilior, cum materia deliberabimus: dum sciamus gratiora

esse audientibus, quæ solus quis, aut primus, aut certè cum paucis fecisse dicetur; si quid præterea supra spem aut expectationem, præcipuè quod aliena potiùs causa, quàm sua.

Tempus, quod finem hominis insequitur, non semper tractare contingit: non solùm quòd viventes aliquando laudamus, sed quòd rara hæc occasio est, ut referri possint divini honores & decreta, ut publicæ statuæ constitutæ. Inter quæ enumeraverim ingeniorum monumenta, quæ seculis probarentur. Nam quidam, sicut Menander, justiora posterorum, quàm suæ ætatis judicia sunt consecuti.

Afferunt laudem liberi parentibus, urbes conditoribus, leges latoribus, artes inventoribus, necnon instituta quoque auctoribus, ut à Numa traditum deos colere, & à Publicola fasces populo submittere.

Qui omnis etiam in vituperatione ordo constabit, tamen in diversum. Nam & turpitudo generis opprobrio multis fuit: & quosdam claritas ipsa notiores circa vitia, & invisos magis fecit: & in quibusdam, ut in Paride traditum est, prædicta pernicies: & corporis & formæ quibusdam mala contem-

ptum, ut Therſitæ: at * verò quibuſdam bona vitiis corrupta, odium attulerunt, ut Nirea imbellem, Pliſtenem impudicum, à poetis accepimus. Et animi totidem vitia, quot virtutes ſunt: nec minùs quàm in laudibus, duplici ratione tractantur. Et poſt mortem adjecta quibuſdam ignominia eſt, ut * Melio, cujus domus ſolo æquata: Marcóque Manlio, cujus prænomen è familia in poſterum exemptum eſt. Et parentes malorum odimus. Et eſt conditoribus urbium infamiæ, contraxiſſe aliquam pernicioſam cæteris gentem, * qualis eſt primus Judaicæ ſuperſtitionis auctor, & Gracchorum leges inviſæ.. Sed in viventibus quoque judicia hominum velut argumenta ſunt morum, & honos aut ignominia veram eſſe laudem vel vituperationem probat.

Intereſſe tamen Ariſtoteles putat ubi quiſque laudetur aut vituperetur. Nam plurimum refert, qui ſint audientium mores, quæ publicè recepta perſuaſio:

* *Argent. edit. habet*, Therſitæ atque Iro: quibuſdam, &c. *de Therſite*, Il. β. 212. — 220. *de Nireo*, Il. β. 671. — 675.

* *De Melio vide Livium*, *l. 4. n. 16. de M. Manlio*, *l. 6. n. 20.*

Rh. Reth. c. 9.

* Hunc locum nonnulli de *Judæis* intelligunt, quorum ſuperſtitionem Romani oderant. Alciatus tamen de *Chriſtianis* intelligit, quorum religionem Judaicam ſuperſtitionem appellabant Romani, quia à Judæis manavit Chriſtianiſmus. Sic etiam appellare ſolent Juriſconſulti. Porro Fabii tempore perſecutio in Chriſtianos à Domitiano eſt edita. *Turn.*

ut illa maximè quæ probent, esse in eo qui laudabitur, credant: aut in eo contra quem dicemus, ea quæ oderunt. Ita non erit dubium judicium, quod orationem præcesserit. [a] Ipsorum autem permiscenda laus semper. Nam id benevolos facit: quoties autem fieri poterit, cum materiæ utilitate jungenda. Minùs Lacedæmone studia literarum, quàm Athenis, honoris merebuntur: plus patientia, fortitudo. Rapto vivere quibusdam honestum, aliis cura legum. Frugalitas apud Sybaritas forsitan odio foret, veteribus Romanis summum luxuria crimen. Eadem in singulis differentia. Maximè favet judex, qui sibi dicentem assentiri putat.

Idem præcipit illud quoque, quod mox Cornelius Celsus propè supra modum invasit, quia sit quædam virtutibus ac vitiis vicinitas, utendum proxima

[a] Scilicet *audientium*, quæ vox in uno è manuscriptis codicibus quos percurri, instar notæ legitur, nec ille codex mentionem facit Judicum. Editiones habent *ipsorum etiam Judicum*. Sed de Judicibus hic non agitur, nec eorum ulla fit mentio apud Aristotelem loco hic citato, nempe l. 1. Rhet. c. 9. At idem l. 3. c. 14. sub finem, ubi agit de Exordio, manifestè præcipit ut in genere Demonstrativo *laus auditoris* inferatur. Unde paulo infrà suspicor mendum quoque aliquod irrepsisse, ubi legitur: *Maximè favet Judex, qui sibi dicentem assentiri putat.*

derivatione verborum, ut pro temerario fortem, pro prodigo liberalem, pro avaro parcum vocemus: quæ eadem etiam contrà valent. Quod quidem orator, id est vir bonus, nunquam faciet, nisi fortè communi utilitate ducatur.

IV. LAUDANTUR autem urbes similiter atque homines. Nam pro parente est conditor: & multum auctoritatis affert vetustas, ut iis qui terra dicuntur orti: & virtutes ac vitia circa res gestas; eadémque in singulis. Illa propria, quæ ex loci positione aut munitione sunt. Cives illis, ut hominibus liberi, decori. Est laus & operum, in quibus honor, utilitas, pulcritudo, auctor spectari solet. Honor, ut in templis: utilitas, ut in muris: pulcritudo vel auctor, utrobique est. Est & locorum, qualis Siciliæ apud Ciceronem: in quibus similiter speciem & utilitatem intuemur: speciem, maritimis, planis, amœnis: utilitatem, salubribus, fertilibus. Erit etiam dictorum honestorum, factorúmque laus generalis. Erit & rerum omnis modi. Nam & somni & mortis scriptæ laudes, & quorumdam à medicis ciborum. Itaque ut non consensi hoc laudativum genus circa solam versari honesti quæstionem, sic qualitate maximè con-

4. Verr. 2. &c.

tineri puto: quanquam omnes tres Status cadere in hoc opus possint, hísque usum C. Cæsarem in vituperando Catone, notaverit Cicero. Totum autem habet aliquid simile Suasoriis: quia plerumque eadem illic suaderi, hîc laudari solent.

In Top. 94.

CAPUT VIII.

DE GENERE DELIBERATIVO.

I. Non solam in eo quæri utilitatem. II. De ejus procemio & narratione. III. Tria in suadendo spectanda. 1. Quid sit de quo deliberetur. Partes autem suadendi sunt honestum, utile, possibile: nam rejicit necessarium. 2. Qui sint qui deliberent. Et hîc docet quomodo & turpibus honesta, & bonis parum decora suaderi possint. 3. Quis sit qui suadeat. IV. De Prosopopœiis seu declamationibus in genere deliberativo. V. Quale debeat esse dicendi genus in suasoriis.

I. DELIBERATIVAS * quoque miror à quibusdam sola utilitate finitas. Ac si quid in his unum sequi oporteret, potior fuisset apud me * Ciceronis sententia, qui hoc materiæ genus dignitate maximè contineri putat. Nec dubito quin hi qui sunt in illa priore sententia, secundùm opinionem pulcherrimam, ne utile quidem, nisi quod honestum esset, existimarint. Et est hæc

* De genere deliberativo, vide Tullium 2. l. de Orat. 333 - 340. In Partit. 83 - 97.

* 2. Orat. 334.

ratio verissima, si consilium contingat semper bonorum atque sapientum. Verùm apud imperitos, apud quos frequenter dicenda sententia est, populúmque præcipuè, qui ex pluribus constat indoctis, discernenda sunt hæc, & secundùm communes magis intellectus loquendum. Sunt enim multi, qui etiam quæ credunt honesta, non tamen satis utilia quoque existiment: quæ turpia esse dubitare non possunt, utilitatis specie ducti probent: ut fœdus * Numantium, jugúmque Caudinum..

Liv. l. 9. n. 5. & 6.

* *Vide Cicer. l. 3. Offic. 109.*

II. PARS deliberativa (quæ eadem Suasoria dicitur) officiis constat duobus, suadendi & dissuadendi. Procœmio, quale est in judicialibus, non utique eget, quia conciliatus est ei quisque, quem consulit. Initium tamen quodcunque debet habere aliquam procœmii speciem: nec enim abruptè, nec unde libuit, incipiendum; quia est aliquid in omni materia naturaliter primum.

In senatu, & utique in concionibus, eadem ratio quæ apud judices, acquirendæ sibi plerumque eorum apud quos dicendum sit, benevolentiæ. Nec mirum, cùm etiam in Panegyricis petatur audientium favor, ubi emolumentum non in utilitate aliqua, sed in sola laude consistit.

consistit. Aristoteles quidem, nec sine causa, putat & à nostra, & ab ejus qui dissentiet, persona duci frequenter in consiliis exordium, quasi mutuantibus hoc nobis à judiciali genere: nonnunquam etiam, ut minor res majórve videatur. In demonstrativis verò prooemia esse maximè libera existimat. Nam & longe à materia duci hæc, ut in Helenes laude Isocrates fecerit: & ex aliquâ rei vicinia, ut idem in Panegyrico conqueritur, plus honoris corporum quàm animorum virtutibus dari: & Gorgias in Olympico laudans eos qui primi tales instituerunt conventus. Quos secutus videlicet Crispus Sallustius in bello Jugurthino & Catilinario, nihil ad historiam pertinentibus principiis orsus est. Sed nunc ad Suasoriam, in qua etiam cùm prooemio uteremur, breviore tamen, & velut quodam capite tantùm, & initio debebimus esse contenti.

3. *Rhet.* c. 14.

Narrationem verò nunquam exiget privata deliberatio, ejus duntaxat rei, de qua dicenda sententia est: quia nemo ignorat id de quo consulit. Extrinsecus possunt pertinentia ad deliberationem multa narrari. In concionibus sæpe est etiam illa quæ ordinem rei docet neces-

saria; & [a] affectus, ut quæ maximè, postulabit. Nam & concitanda & lenienda frequenter est ira, & ad metum, cupiditatem, odium, conciliationem impellendi animi. Nonnunquam etiam movenda miseratio est, sive ut auxilium obsessis feratur, suadere oportebit, sive sociæ civitatis eversionem deflebimus.

Valet autem in consiliis auctoritas plurimum. Nam & prudentissimus esse, haberíque & optimus is debet, qui sententiæ suæ de utilibus atque honestis credere omnes velit. In judiciis enim vulgò fas habetur indulgere aliquid studio suo: consilia nemo est qui neget [b] secundùm mores dari.

Arist. 1. *Rhet. c.* 8.

Græcorum quidem plurimi omne hoc officium concionale esse judicaverunt, & in sola Reipublicæ administratione posuerunt. Quin & Cicero in hac maximè parte versatur. Ideóque suasuris de pace, bello, copiis, opibus, vectigalibus, hæc duo præcipuè nota esse voluit, vires civitatis, & mores: ut ex natura cùm ipsarum rerum, tum au-

2. *de Orat.* 337.

[a] Variis modis legitur hic locus apud manuscriptos codices. Unde conjici potest corruptum fortè hunc locum.

[b] Secundùm æquitatem & veritatem: secundùm id quod boni mores postulant. At in judiciis vulgò putant posse oratorem indulgere aliquid studio suo.

dientium, ratio ſuadendi duceretur. Nobis major in re videtur varietas. Nam & conſultantium & conſiliorum plurima ſunt genera.

III. QUARE in ſuadendo & diſſuadendo tria primùm ſpectanda erunt, Quid ſit de quo deliberetur, Qui ſint qui deliberent, Qui ſit qui ſuadeat.

1. REM de qua deliberatur, aut certum eſt poſſe fieri, aut incertum. Si incertum, hæc erit quæſtio ſola, aut potentiſſima. Sæpe enim accidet, ut priùs dicamus, ne ſi poſſit quidem fieri, eſſe faciendum: deinde fieri non poſſe. Cùm autem de hoc quæritur, conjectura eſt; an Iſthmos intercidi, an ſiccari palus Pontina, an portus fieri Hoſtiæ poſſit, an Alexander terras ultra Oceanum ſit inventurus. Sed in iis quoque quæ conſtabit poſſe fieri, conjectura erit aliquando: ut ſi quæratur, an utique futurum ſit, ut Carthaginem ſuperent Romani; ut redeat Annibal, ſi Scipio exercitum in Africam tranſtulerit, ut ſervent fidem Samnites, ſi Romani arma depoſuerint. Quædam & fieri poſſe, & futura eſſe credibile eſt: ſed aut alio tempore, aut alio loco, aut alio modo.

Ubi conjecturæ non erit locus, alia

ſunt intuenda. Et primùm, aut propter ipſam rem de qua ſententiæ rogantur, conſultabitur: aut propter alias intervenientes extrinſecus cauſas. Propter ipſam deliberant patres Conſcripti, an * ſtipendium militi conſtituant. Hæc materia ſimplex erit. Accedunt cauſæ aut faciendi, ut deliberant P. C. an Fabios dedant Gallis bellum minitantibus: aut non faciendi, ut deliberat C. Cæſar, an perſeveret in Germaniam ire, cùm milites paſſim teſtamenta facerent. Hæ Suaſoriæ duplices ſunt. Nam & illi cauſa deliberandi eſt, quòd bellum Galli minitentur: eſſe tamen quæſtio poteſt, dedendíne fuerint etiam citra hanc denuntiationem, qui contra fas, cùm legati miſſi eſſent, prælium inierint, regémque ad quem mandata acceperant, trucidarint. Et hîc nihil Cæſar ſine dubio deliberet, niſi propter hanc militum perturbationem: eſt tamen locus quærendi, an citra hunc quoque caſum penetrandum in Germaniam fuerit. Semper autem de eo priùs loquemur, de quo deliberari etiam detractis ſequentibus poſſet.

* *De ſtipendio militibus conſtituto agit Livius l. 4. n. 59. & 60. de Fabiis l. 5. n. 36. de expeditione in Germaniam Cæſar l. 1. belli Gall.*

Partes ſuadendi quidam putaverunt honeſtum, utile, neceſſarium. Ego non invenio huic tertiæ locum. Quantali-

bet enim vis ingruat, aliquid fortasse pati necesse sit, nihil facere. De faciendo autem deliberatur. Quòd si hanc vocant necessitatem, in quam homines graviorum metu coguntur, utilitatis erit quæstio. Ut enim si obsessi, & impares, & aqua cibóque defecti, de facienda ad hostem deditione deliberent, & dicatur, necesse est: nempe sequitur ut hoc subjiciatur, alioqui pereundum est: ita propter id ipsum non est necesse, quia perire potiùs licet. Denique non fecerunt Saguntini, nec in rate [a] Opitergina circumventi. Igitur in his quoque causis, aut de sola ambigetur utilitate, aut quæstio inter utile atque honestum consistet. At enim si quis liberos procreare volet, necesse habeat uxorem ducere. Quis dubitat? sed ei qui pater vult fieri, liqueat necesse est, uxorem esse ducendam. Itaque mihi ne consilium quidem videtur, ubi necessitas est, non magis quàm ubi constat quid fieri omnino non posse. Omnis enim deliberatio de dubiis est. Meliùs igitur, qui

[a] *Opitergium*, oppidum est Italiæ non procul à Venetiis. Ejus cives bello Pompeium inter & Cæsarem exorto pugna navali ab hostibus circumventi, potiùs quàm se hosti trucidandos relinquerent, mutuis cædibus sese confecerunt. Vide Florum. Epit. l. CX.

tertiam partem dixerunt δυνατὸν, quod nostri possibile nominant: quæ ut dura videatur appellatio, tamen sola est.

Quas partes non omnes in omnem cadere suasoriam, manifestius est quàm ut docendum sit. Tamen apud plerosque earum numerus augetur, à quibus ponuntur ut partes, quæ species sunt partium. Nam fas, justum, pium, æquum, mansuetum quoque (sic enim sunt interpretati τὸ ἥμερον) & si qua adhuc adjicere quis ejusdem generis velit, subjici possunt honestati. An sit autem facile, magnum, jucundum, sine periculo, ad quæstionem pertinet utilitatis: qui loci oriuntur ex contradictione. Est quidem utile, sed difficile, parvum, injucundum, periculosum.

Tamen quibusdam videtur esse nonnunquam de jucunditate sola consultatio: ut si de ædificando theatro, instituendis ludis deliberetur. Sed neminem adeo solutum luxu puto, ut nihil in causa suadendi sequatur præter voluptatem. Præcedat enim semper aliquid necesse est, ut in ludis honor deorum, in theatro non inutilis laborum remissio, deformis & incommoda turbæ, si id non sit, conflictatio: & nihilominus eadem illa religio, cùm theatrum velu-

ti quoddam illius sacri templum vocabimus.

Sæpe verò & utilitatem despiciendam esse dicimus, ut honesta faciamus: ut cùm illis Opiterginis damus consilium, ne se hostibus dedant, quanquam perituri sint nisi fecerint. Et utilia honestis præferimus, ut cùm suademus ut bello Punico servi armentur. Sed tamen neque hîc planè concedendum est esse id inhonestum. Liberos enim natura omnes, & eisdem constare elementis, & fortasse antiquis etiam nobilibus ortos, dici potest. Et illic ubi manifestum periculum est, opponenda alia: ut crudeliùs etiam perituros affirmemus, si se dediderint, sive hostis non servaverit fidem, sive Cæsar vicerit, quod est vero similius.

Liv. l. 22. n. 57 - 61.

Hæc autem, quæ tantum inter se pugnant, plerumque nominibus deflecti solent. Nam & utilitas ipsa expugnatur ab iis qui dicunt non solùm potiora esse honesta, quàm utilia, sed ne utilia quidem esse, quæ non sunt honesta: & contrà, quod nos honestum, illi vanum, ambitiosum, stolidum, verbis quàm re probabiliùs vocant. Nec tantùm inutilibus comparantur utilia, sed inter se quoque ipsa: ut si è duobus eli-

gamus, in altero quid sit magis, in altero quid sit minùs. Crescit hoc adhuc. Nam interim triplices etiam Suasoriæ incidunt: ut cùm Pompeius deliberavit, Parthos, an Africam, an Ægyptum peteret. Ita non tantùm utrum sit melius, sed quid sit optimum, quæritur. Item contrà.

Nec unquam incidet in hoc genere materiæ dubitatio rei, quæ undique secundùm nos sit. Nam ubi contradictioni locus non est, quæ potest esse causa dubitandi? Ita ferè omnis Suasoria nihil est aliud quàm comparatio. Videndúmque, quid consecuturi simus, & per quid; ut æstimari possit, plus in eo quod petimus, sit commodi: an verò in eo per quod petimus, incommodi. Est utilitatis & in tempore quæstio; Expedit, sed non nunc. Et in loco; Non hîc. Et in persona; Non nobis, non contra hos. Et in genere agendi; Non sic. Et in modo; Non in tantum.

2. SED [a] personam sæpius decoris causa intuemur, quæ & in nobis, & in

[a] Dixerat paulò antè utilitatis quæstionem versari in persona: ut; Est illud quidem utile, sed nec nobis, nec contra hos. At eandem personam, inquit, sæpius intuemur decori causa, id est, ut & quid nos deceat, videamus ipsi, & quid eos qui deliberant.

iis qui deliberant, ſpectanda eſt. Itaque quamvis exempla plurimum in conſiliis poſſunt, quia facillimè ad conſentiendum homines ducuntur experimentis, refert tamen quorum auctoritas, & quibus adhibeatur. Diverſi ſunt enim deliberantium animi, duplex conditio. Nam conſultant aut plures, aut ſinguli; ſed in utriſque differentia; quia & in pluribus multum intereſt, Senatus ſit, an populus: Romani, an Fidenates: Græci, an Barbari: & in ſingulis, Catoni petendos honores ſuadeamus, an C. Mario: de ratione belli Scipio prior, an Fabius deliberet. Proinde intuenda, ſexus, dignitas, ætas. Sed mores præcipuè diſcrimen dabunt.

Et honeſta quidem honeſtis ſuadere facillimum eſt: ſi verò apud turpes recta obtinere conabimur, ne videamur exprobrare diverſam vitæ ſectam, cavendum eſt. Et animus deliberantis, non ipſa honeſti natura, quam ille non reſpicit, permovendus; ſed laude, vulgi opinione: & ſi parum proficiet hæc * vanitas, ſecutura ex his utilitate: aliquanto vero magis objiciendo aliquos, ſi diverſa fecerit, metus. Nam præter id quòd his leviſſimi cujuſque animus facillimè terretur, neſcio an etiam na-

* Vana laudis ſpecies.

turaliter apud plurimos plus valeat malorum timor, quàm spes bonorum: sicut facilior eisdem turpium, quàm honestorum intellectus est.

Aliquando bonis quoque suadentur parum decora, dantur parum bonis consilia, in quibus ipsorum qui consulunt, spectatur * utilitas. Nec me fallit, quæ statim cogitatio subire possit legentem. Hoc ergo præcipis? & hoc fas putas? poterat me liberare M. Cicero, qui ita scribit ad Brutum propositis plurimis quæ honestè suaderi Cæsari possent: *Símne bonus vir, si hæc suadeam? Minimè. Suasoris enim est finis, utilitas ejus cui quisque suadet. At recta sunt. Quis negat? sed non est semper rectis in suadendo locus.* Sed quia est altior quæstio, nec tantùm ad Suasorias pertinet, destinatus est mihi hic locus [a] duodecimo, qui summus futurus est, libro. Nec [b] ego quicquam fieri turpiter velim: verùm interim hæc vel ad scholarum exercitationes pertinere credantur: nam & iniquorum ratio noscenda est, ut meliùs æqua tueamur.

* Spreta honestate.

Non extat hæc epist.

Interim si quis bono inhonesta sua-

[a] Cap. 1. libri 12. qui summus, seu postremus est.

[b] Etiamsi turpia suadeantur, id fieri turpiter non vult Fabius; sed causam aliquam honestiorem prætexi.

debit, meminerit non suadere tanquam inhonesta, ut quidam declamatores Sextum Pompeium ad piraticam, propter hoc ipsum, quòd turpis ac crudelis sit, impellunt. Sed dandus illis deformibus *a* color, ídque etiam apud malos. Nec enim est quisquam tam malus, ut malus videri velit. Sic Catilina apud Sallustium loquitur, ut rem sceleratissimam non malitia, sed indignatione videatur audere. Sic Atreus apud Varium:

Jam fero (inquit) *infandissima, jam facere cogor.*

Quanto magis eis quibus cura famæ fuit, conservandus est hic vel *b* ambitus? Quare & cùm Ciceroni dabimus consilium ut Antonium roget, vel etiam ut Philippicas, ita vitam pollicente eo, exurat, non cupiditatem lucis allegabimus; (hæc enim si valet in animo ejus, tacentibus quoque nobis valet) sed ut se Reipublicæ servet, hortabimur. Hac illi opus est occasione, ne eum talium precum pudeat. Et C. Cæsari suadentes regnum, affirmabimus stare jam Rempublicam nisi uno regente non posse. Nam qui de re nefaria deliberat,

a Species aliqua honestatis.

b Ambitiosa boni nominis in speciem captatio.

id solum quærit, quomodo quàm minimum peccare videatur.

3. MULTUM refert etiam quæ sit persona suadentis, quia anteacta vita, si illustris fuit, aut clarius genus, aut ætas, aut fortuna, affert expectationem. Providendum est, ne quæ dicuntur, ab eo qui dicit, dissentiant. At his [a] contraria summissiorem quendam modum postulant. Nam quæ in aliis libertas est, in aliis licentia vocatur. Et quibusdam sufficit auctoritas, quosdam ratio ipsa ægrè tuetur.

IV. IDEOQUE longè mihi difficillimæ videntur [b] Prosopopœiæ, in quibus ad reliquum Suasoriæ laborem, accedit etiam personæ difficultas. Namque idem illud aliter Cæsar, aliter Cicero, aliter Cato suadere debebit. Utilissima verò hæc exercitatio, vel quòd duplicis est operæ, vel quòd poetis quoque, aut historiarum futuris scriptoribus plurimum confert: verùm & oratoribus necessaria. Nam sunt multæ à Græcis Latinisque compositæ orationes,

[a] Ut, juventus, tenuis fortuna, obscurum genus, vita non inculpata. *Pinus.*

[b] Hic per *Prosopopœias* intelligit declamationes, in quibus aliquem deliberantem inducimus, alienam personam gerimus. Dicit autem eas esse *duplicis operæ*, quia in iis & suaderi oportet, & servari decorum personæ.

quibus alii uterentur, ad quorum conditionem vitámque aptanda quæ dicebantur fuerunt.

An eodem modo cogitavit, aut eandem personam induit [a] Cicero, cùm scriberet Cn. Pompeio, & cùm C. Appio, cæterísve: ac non uniuscujusque eorum fortunam, dignitatem, res gestas intuitus, omnium quibus vocem dabat, etiam imaginem expressit? ut meliùs quidem, sed tamen ipsi dicere viderentur. Neque enim minùs vitiosa est oratio, si ab homine, quàm si à re, cui accommodari debuit, dissidet. Ideóque Lysias optimè videtur in iis quæ scribebat indoctis, servasse veritatis fidem.

Enim verò præcipuè declamatoribus considerandum est, quid cuique personæ conveniat: qui paucissimas controversias ita dicunt ut [b] advocati: plerumque filii, patres divites, senes asperi, lenes, avari, denique superstitiosi, ti-

[a] Cicero aliquando nobilibus Romanis orationes scribebat, quas illi ædiscebant, & in Senatu, aut apud populum pronuntiabant. *Turn.*

[b] In scholasticis declamationibus agebant, non ut advocati, ut patroni; sed ut rei ipsi: filii, patres, &c. Itaque *Prosopopœia nullo alio à Suasoriis quàm personâ distant*: quia in Suasoria sub persona nostra suademus; in prosopopœia idem facimus sub aliena.

midi, derisores fiunt: ut vix comœdiarum actoribus plures habitus in pronuntiando concipiendi sint, quàm his in dicendo. Quæ omnia videri possunt Prosopopœiæ, quas ego Suasoriis subjeci, quia nullo alio ab his quàm persona distant..

V. NON simplex autem circa Suasorias error in plerisque declamatoribus fuit; qui dicendi genus in his diversum, atque in totum illi judiciali contrarium esse existimaverunt. Nam & principia abrupta, & concitatam semper orationem, & in verbis effusiorem (ut ipsi vocant) cultum affectaverunt, & earum breviores utique [a] commentarios quàm judicialis materiæ facere elaboraverunt.

Ego porro ut prooemio video non utique opus esse Suasoriis, propter quas dixi suprà causas: ita cur initio furioso sit exclamandum, non intelligo: cùm proposita consultatione rogatus sententiam, si modò est sanus, non [b] quiritet, sed quàm maximè potest civili & humano ingressu mereri assensum deliberantis velit.

[a] Breviores orationes faciendas putaverunt in genere deliberativo, quàm in judiciali.

[b] *Quiritare* dicitur is, qui *Quiritium* fidem clamans implorat.

Cur autem torrens, & utique æqualiter concitata ſit in ea dicentis oratio, cùm vel præcipuè moderationem, rationémque conſilia deſiderent? Neque ego negaverim ſæpius [a] ſubſidere in controverſiis impetum dicendi procemio, narratione, argumentis: quem ſi detrahas, id ferè ſupererit, quo Suaſoriæ conſtant. Verùm id quoque æqualius erit, non tumultuoſius atque turbidius.

Verborum autem magnificentia non validiùs eſt affectanda Suaſorias declamantibus, ſed contingit magis. Nam & perſonæ ferè magnæ fingentibus placent, Regum, Principum, Populi, Senatus: & res ampliores: ita cùm verba rebus aptentur, ipſo materiæ nitore clareſcunt. Alia veris conſiliis ratio eſt. Ideóque Theophraſtus quàm maximè remotum ab omni affectatione in deli-

[a] Fateor in genere judiciali *ſæpius impetum dicendi ſubſidere*, imminui ſedari: id eſt minorem eſſe dicendi acrimoniam in *exordio*, quod lene in *narratione*, quæ perſpicua & fluens; in *Confirmatione*, quæ ſubtilis eſſe debet. *Quem* impetum *ſi detrahas* à genere judiciali, *id ferè* in eo *ſupererit, quo Suaſoria conſtant*. Id eſt, manebit oratio gravis illa quidem, ſed non impetuoſa; & talem quoque deſiderat Suaſorium genus. Verùm hæc vis & acrimonia, quæ remoto impetu ſupereſt, inſtàr rapidi fluminis intra ripas æqualiùs fluet, *non* more torrentis *tumultuoſius atque turbidius* huc & illuc rapietur. *Ex Pino.*

berativo genere voluit esse sermonem: secutus in hoc auctoritatem praeceptoris sui, quanquam dissentire ab eo non timidè solet. Namque Aristoteles idoneam maximè ad scribendum demonstrativam, proximámque ab ea judicialem putavit: videlicet quoniam prior illa tota esset ostentationis, hæc secunda egeret artis, vel ad fallendum, si ita poposcisset utilitas: consilia fide prudentiáque constarent. Quibus in demonstrativa consentio. Nam & omnes alii scriptores idem tradiderunt. In judiciis autem consiliisque secundùm conditionem ipsius quæ tractabitur rei accommodandam dicendi credo rationem. Nam & Philippicas Demosthenis eisdem quibus habitas in judiciis orationes, video eminere virtutibus. Et Ciceronis [a] sententiæ & conciones, non minùs clarum quàm est in accusationibus ac defensionibus eloquentiæ lumen ostendunt. Dicit tamen de Suasoria idem hoc modo: *Tota autem oratio simplex & gravis, & sententiis debet ornatior esse quàm verbis.* Usum [b] exemplorum nulli mate-

In Partit. n. 97.

[a] *Sententiæ* in Senatu dictæ, ut in Antonium & Catilinam. *Conciones* habitæ ad populum, ut pro lege Manilia in Rullum.

[b] Cum hic refellat eos, qui in genere deliberativo effusiorem verborum magnificentiam putant adhibendam, quod est tertium

riæ magis convenire meritò ferè omnes consentiunt, cùm plerumque videantur respondere futura præteritis, habeatúrque experimentum, velut quoddam rationis testimonium.

Brevitas quoque aut copia non genere materiæ, sed modo constat. Nam ut in consiliis plerumque simplicior quæstio est, ita sæpe in causis minor.

Quæ omnia vera esse sciet, si quis non orationes modò, sed historias etiam (namque in his conciones atque sententiæ plerumque suadendi ac dissuadendi funguntur officio) legere maluerit, quàm in commentariis rhetorum consenescere. Inveniet enim nec in consiliis abrupta initia, & concitatius sæpe in judiciis dictum, & verba aptata rebus in utroque genere, & breviores aliquando causarum orationes quàm sententiarum.

Ne illa quidem in his vitia deprehendet, quibus quidam declamatores laborant, quod & contrà sentientibus inhumanè convitiantur, & ita plerumque dicunt, tanquam ab iis qui deliberant, utique dissentiant: itaque objurganti-

caput è quatuor quæ sibi scrutanda proposuit, non video cur repentè de exemplis agat. Fortè id ex alio loco huc translatum.

bus similiores sunt quàm suadentibus. Hæc adolescentes sibi scripta sciant, ne aliter quàm dicturi sint, exerceri velint, & in desuescendis morentur. Cæterùm cùm advocati cœperint in consilia amicorum, dicere sententiam in Senatu, suadere si quid consulet princeps, quod præceptis fortasse non credunt, usu docebuntur.

CAPUT IX.

DE GENERE JUDICIALI.

I. Quinque sunt in eo partes orationis. Prooemium, Narratio, Probatio, Refutatio, Peroratio. II. In his non ut quidque primum dicendum, ita primum cogitandum est.

I. NUNC de judiciali genere, quod est præcipuè multiplex, sed officiis constat duobus, * Intentionis ac depulsionis. Cujus partes, ut plurimis auctoribus placuit, quinque sunt, Procemium, Narratio, Probatio, Refutatio, Peroratio. His adjecerunt quidam Partitionem, Propositionem, Excessum: quarum priores duæ probationi * succedunt. Egressio verò, vel (quod usitatius esse cœpit) excessus, sive est extra causam, non potest esse pars causæ: sive est in causa, adjutorium vel

* Accusationis ac defensionis.

* Subjectæ sunt.

ornamentum partium earum est, ex quibus egreditur. Nam si quicquid in causa est, pars causæ vocabitur, cur non argumentum, similitudo, locus communis, affectus, exempla, partes vocentur? Tamen nec iis assentior, qui detrahunt refutationem, tanquam probationi subjectam, ut Aristoteles. Hæc enim est quæ constituat, illa quæ destruat. Hoc quoque idem aliquatenus novat, quod procemio non narrationem subjungit, sed propositionem. .

II. VERUM * ex his quas constitui partibus, non ut quidque primum dicendum; ita primum cogitandum est: sed ante omnia intueri oportet, quod sit genus causæ, quid in ea quæratur, quid prosit, quid noceat: deinde, quid confirmandum sit, ac refellendum: tum quomodo narrandum: (expositio enim probationum est præparatio: nec esse utilis potest, nisi priùs constiterit quid debeat de probatione promittere) postremò intuendum quemadmodum judex sit conciliandus. Neque enim nisi totis causæ partibus diligenter inspectis, scire possumus qualem nobis cognoscentis animum facere expediat, severum an mitem, concitatum an re-

* Vide Cicer, l. 2. de Orat. 315.

missum, adversum gratiæ an obnoxium.

Nec ideo tamen eos probaverim, qui scribendum quoque procemium novissimè putant. Nam ut conferri materiam omnem oportet, & quid quoque loco sit opus, constare debet, antequam dicere aut scribere ordiamur, ita incipiendum ab iis quæ prima sunt. Nam nec pingere quisquam aut fingere cœpit à pedibus: nec denique ars ulla consummatur ibi, unde ordiendum est. Quid fiet alioqui, si spatium componendi orationem stylo non fuerit? nónne & nos hæc inversa consuetudo deceperit? Inspicienda igitur materia est, quo præcipimus ordine: scribenda, quo dicimus..*.

MARCI FABII QUINTILIANI DE INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER IV.

PRÆFATIO.

Blanditur Domitiano, qui sororis suæ nepotes educandos ei commiserat. Deinde proponit quæ tribus libris sequentibus tractanda sunt.

PERFECTO Marcelle Victori, operis tibi dedicati tertio libro, & jam quarta ferè laboris parte transacta, novæ insuper mihi diligentiæ causa, & altior solicitudo, quale judicium hominum emererer, accessit. Adhuc enim

velut ſtudia inter nos conferebamus: & ſi parum noſtra inſtitutio probaretur à cæteris, contenti fore domeſtico uſu videbamur, ut tui meique filii diſciplinam formare, ſatis putaremus. Cùm verò mihi Domitianus Auguſtus ſororis ſuæ [a] nepotum delegaverit curam, non ſatis honorem judiciorum [b] cæleſtium intelligam, niſi ex hoc quoque oneris magnitudinem metiar. Quis enim mihi aut mores excolendi ſit modus, ut eos non immeritò probaverit ſanctiſſimus cenſor? aut ſtudia, ne fefelliſſe in his videar Principem, ut in omnibus, ita in eloquentia quoque eminentiſſimum? Quòd ſi nemo miratur poetas maximos ſæpe feciſſe, ut non ſolùm initiis operum ſuorum Muſas invocarent; ſed provecti quoque longiùs, cùm ad aliquem graviorem veniſſent locum, repeterent vota, & velut nova precatione uterentur: mihi quoque profectò poterit ignoſci, ſi, quod initio, cùm primùm

[a] Domitilla, ſoror Domitiani, filiam habuit Flaviam Domitillam, quæ nupſit Flavio Clementi, conſobrino Domitiani, ex quo ſuſcepit duos filios, quorum cura commiſſa eſt Fabio. Erant igitur propriè *nepotes ſororis* Domitiani, non ut Turnebus putat, *nepotes ex ſorore*.

[b] Honorem judicii quod de me tulit Deus Domitianus. Impia adulatio. Laudat ut cenſorem ſanctiſſimum, imò ut Deum, quem ob neſandas libidines nemo non abhorrebat.

hanc materiam inchoavi, non fecerim, nunc omnes in auxilium deos, ipsúmque in primis, quo neque præsentius aliud, neque studiis magis propitium numen est, invocem: ut quantum nobis expectationis adjecit, tantùm ingenii adspiret, dextérque ac volens adsit, & me, qualem esse credidit, faciat.

Cujus mihi religionis non hæc sola ratio, quæ maxima est, sed alia, * qua sic procedit ipsum opus, ut majora præteritis, ac magis ardua sint quæ ingredior. Sequitur enim ut judicialium caussarum, quæ sunt maximè variæ ac multiplices, ordo explicetur: quod prooemii sit officium: quæ ratio narrandi: quæ probationum sit fides, seu proposita confirmamus, seu contradicta dissolvimus: quanta vis in perorando, seu reficienda brevi repetitione rerum memoria est judicis; sive affectus (quod est longè potentissimum) commovendi. De quibus partibus singulis quidam separatim scribere maluerunt, velut onus totius corporis veriti, & sic quoque complures de unaquaque earum libros ediderunt: quas ego omnes ausus contexere, propè infinitum mihi laborem prospicio, & ipsa cogitatione suscepti muneris fatigor. Sed durandum est,

* Edit. Argent. habet, quia.

quia cœpimus: & si viribus deficiemur, animo tamen perseverandum.

CAPUT I.

DE EXORDIO.

I. Meliùs id vocari à Græcis proœmium. — Exordium adhiberi, ut concilietur benevolentia, attentio, docilitas. II. De benevolentia. Eam tripliciter conciliari. Aut à personis, quæ sunt quinque. 1. Actor causæ. 2. Partis adversæ patronus. 3. Litigator. 4. Adversarius. 5. Judex. — Aut à causis. — Aut ab iis quæ causis vel personis adjuncta sunt. III. De attentione. IV. De docilitate. V. Hæc tria variè adhiberi pro variis quinque generibus causarum. VI. Quandonam & quomodo adhibenda Insinuatio, quæ est altera species Exordii. VII. Quomodo perfici facillimè possit Exordium. — Rectè duci ab actione adversæ partis. — Ei convenire modestiam. — Vitandam artis suspicionem, & verborum audaciam. VIII. Qui stylus, qui modus, quæ figuræ Exordio conveniant. — Quæ præcipua ejus vitia. IX. Exordio non semper locus: & Exordii vis in aliis partibus. X. De transitione ab Exordio ad partem sequentem.

I. QUOD * principium Latinè vel exordium dicitur, majore quadam ratione Græci videntur προοίμιον nominasse: quia à nostris initium modò significatur, illi satis clarè partem hanc esse ante ingressum rei de qua dicendum sit, ostendunt. Nam sive propterea quòd

* *1. De Exordio vide Cicer. 1. Rhet. 6. — 11. l. 1. de Invent. 20. — 26. l. 2. de Orat. 315. — 325.*

quòd οἴμη cantus eſt, & citharœdi pauca illa quæ antequam legitimum certamen inchoent, emerendi favoris gratia canunt, procemium vocaverunt: oratores quoque ea quæ priuſquam cauſam exordiantur, ad conciliandos ſibi judicum animos præloquuntur, eadem appellatione ſignarunt: ſive quod οἶμον iidem Græci viam appellant, id quod ante ingreſſum rei ponitur, ſic vocare eſt inſtitutum: certè procemium eſt, quod apud judicem dici priuſquam cauſam cognoverit, proſit..

Quidam legunt carmen.

Cauſa principii nulla alia eſt, quàm ut auditorem, quo ſit nobis in cæteris partibus accommodatior, præparemus. Id fieri tribus maximè rebus, inter auctores plurimos conſtat, ſi benevolum, attentum, docilem fecerimus: non quia iſta per totam actionem non ſint cuſtodienda, ſed quia in initiis maximè neceſſaria, per quæ in animum judicis, ut procedere ultrà poſſimus, admittimur.

II. BENEVOLENTIAM aut à perſonis ducimus, aut à cauſis accipimus. Sed perſonarum non eſt, ut plerique crediderunt, triplex tantùm ratio, ex litigatore, adverſario, & Judice.

1. NAM exordium duci nonnunquam

etiam ab actore causæ solet. Quanquam enim pauciora de seipso dicit, & parciùs: plurimum tamen ad omnia momenti est in hoc positum, si vir bonus creditur. Sic enim continget, ut non studium advocati videatur afferre, sed penè testis fidem. Quare in primis existimetur venisse ad agendum ductus officio vel cognationis, vel amicitiæ: maximéque, si fieri poterit, Reipublicæ, aut alicujus certè non mediocris exempli. Quod sine dubio multo magis ipsis litigatoribus faciendum est, ut ad agendum magna atque honesta ratione, aut etiam necessitate accessisse videantur.

Sed ut præcipua in hoc dicentis auctoritas, si omnis in subeundo negotio suspicio * sordium, aut odiorum, aut ambitionis abfuerit: ita quædam in his quoque commendatio tacita, si nos infirmos & impares ingeniis contrà agentium dixerimus, qualia sunt pleraque Messalæ procœmia. Est enim naturalis favor pro laborantibus: & judex religiosus libentissimè patronum audit, quem justitiæ suæ minimè timet. Inde illa veterum circa occultandam eloquentiam simulatio multum ab hac nostrorum temporum jactatione diversa.

* Avaritiæ.

Vitandum etiam, ne contumeliosi, maligni, superbi, maledici in quemquam hominem ordinémve videamur, præcipuéque eorum qui lædi nisi aversa judicum voluntate non possunt. Nam in judicem ne quid dicatur, non modò palam, sed quod omnino intelligi possit, stultum erat monere, nisi fieret.

2. Etiam partis adversæ patronus dabit exordio materiam: interim cum honore, si eloquentiam ejus ac gratiam nos timere fingendo, ut ea suspecta sint judici, fecerimus: interim per contumeliam, sed hoc perquam rarò, ut Asinius pro Urbiniæ hæredibus Labienum adversarii patronum inter argumenta causæ malæ posuit. Negat hæc esse prooemia Cornelius Celsus, quia sint extra litem. Sed ego cùm auctoritate summorum auctorum magis ducor, tum pertinere ad causam puto, quicquid ad dicentem pertinet: cùm sit naturale, ut judices iis quos libentiùs audiunt, faciliùs etiam credant.

3. Ipsius autem litigatoris persona tractanda variè est. Nam tum dignitas ejus allegatur, tum commendatur infirmitas: nonnunquam contingit relatio meritorum: de quibus verecundiùs dicendum erit sua quàm aliena laudan-

ti. Multum agit sexus, ætas, conditio; ut in fœminis, senibus, pupillis, liberos, parentes, conjuges allegantibus. Nam sola rectum quoque judicem inclinat miseratio. Degustanda tamen hæc procœmio, non consumenda.

4. ADVERSARII verò persona propè iisdem omnibus, sed è contrario ductis, impugnari solet. Nam & potentes sequitur invidia, & humiles abjectósque contemptus, & turpes ac nocentes odium: quæ tria sunt ad alienandos judicum animos potentissima. Neque hæc dicere satis est, quod datur etiam imperitis: pleraque augenda aut minuenda, ut expediet. Hoc enim oratoris est, illud causæ.

5. JUDICEM conciliabimus nobis non tantùm laudando eum, quod & fieri cum modo debet, & est tamen parti utrique commune: sed si laudem ejus ad utilitatem nostræ causæ conjunxerimus, ut allegemus pro honestis dignitatem illi suam, pro humilibus justitiam, pro infelicibus misericordiam, pro læsis severitatem, & similiter cætera.

Mores quoque, si fieri potest, judicis velim nosse. Nam prout asperi, lenes, jucundi, graves, duri, remissi erunt, aut assumere in causam naturas

eorum quà competent, aut mitigare quà repugnabunt oportebit.

Accidit autem interim hoc quoque, ut aut nobis inimicus, aut adversario sit amicus, qui judicat: quæ res utrique parti tractanda est: ac nescio an ei magis, in quam videtur propensior. Est enim nonnunquam pravis hic ambitus, adversùs amicos, aut pro his quibuscum simultates gerant, pronuntiandi, faciendíque injustè, ne fecisse videantur.

Fuerunt etiam quidam rerum suarum judices. Nam & in libris observationum à Septimio editis, affuisse [a] Ciceronem tali causæ invenio: & ego pro Regina [b] Berenice, apud eam causam dixi. Similis hîc quoque superioribus ratio est. [c] Adversarius enim fiduciam partis suæ jactat, patronus timet cognoscentis verecundiam.

Præterea detrahenda vel confirman-

[a] Marcellum, Dejotarum, Ligarium defendit apud Cæsarem judicem, cujus erat causa. *Turn.*

[b] Berenice hæc uxor fuit Ptolemæi Regis Ægypti, filia Herodis Regis Judææ, & soror Agrippæ, à Tito fratre Domitiani adamata. *Turn.*

[c] Orator qui agit adversus Judicem, jactat fiduciam suæ partis, quæ nihil timet à suo judice, licet eundem adversarium & judicem habeat. Contrà, patronus qui pro judice stat, timere se significat ne is malo pudore contra se ipsum pronuntiet, licet justa sit ejus causa.

da opinio, si quam præcipuè domo videbitur judex attulisse. Metus etiam nonnunquam est amovendus: ut Cicero pro Milone, ne arma Pompeii contra se disposita putarent, laboravit. Nonnunquam adhibendus, ut idem* in Verrem facit: sed adhibendi modus, alter ille frequens & favorabilis, ne malè sentiat populus Romanus, ne judicia transferantur: alter autem asper & rarus, quo minatur corruptis accusationem. Et id quidem in concilio ampliore, utcunque tutius; nam & mali inhibentur, & boni gaudent: apud singulos verò nunquam suaserim, nisi defecerint omnia. Quod si necessitas exigit, non erit jam ex arte oratoria, non magis quàm appellare, etiamsi id quoque sæpe utile est; aut antequam pronuntiet, reum facere. Nam & minari & deferre, etiam non orator potest.

* Verr. 2. tota oratione, sed præsertim num. 36-50.

Si causa conciliandi nobis judicis materiam dabit, ex hac potissimum aliqua in usum principii, quæ maximè favorabilia videbuntur, decerpi oportebit. Quæ sint porro in causis favorabilia, enumerare non est necesse: quoniam & manifesta erunt cognita cujusque controversiæ conditione, & omnia colligi in tanta litium varietate non pos-

sunt. Ut autem hoc invenire & augere, ita quod lædit, aut omnino repellere, aut certè minuere, ex causa est.

Miseratio quoque aliquando eadem venit, sive quid passi sumus grave, sive passuri. Nec enim sum in hac opinione, qua quidam, ut eo distare procemium ab epilogo credam, quòd in hoc præterita, in illo futura dicantur: sed quòd in ingressu parciùs & modestiùs prætentanda est judicis misericordia; in epilogo verò liceat totos effundere affectus, & fictam orationem induere personis, & defunctos excitare, & * pignora eorum producere: quæ minùs exordiis sunt usitata. Sed hæc, quæ suprà dixi, non movere tantùm, verùm ex diverso amoliri quoque procemio, opus est. Ut autem nostrum miserabilem, si vincamur, exitum: ita adversariorum superbum, si vicerint, utile est credi.

* Uxorem, liberos, &c.

Sed ex iis quoque, quæ non sunt personarum nec causarum, verùm adjuncta personis & causis, duci procemia solent.. Personis applicantur non pignora modò, de quibus suprà dixi, sed propinquitates, amicitiæ, interim regiones etiam, civitatésque, & si quid aliud ejus quem defendimus causa dici

potest. Ad causam extrà pertinet tempus, unde principium pro Cælio. Locus, unde pro Dejotaro. [a] Habitus, unde pro Milone. Opinio, unde in Verrem. Deinceps, ne omnia enumerentur, fama judiciorum, expectatio vulgi. Nihil enim horum in causa est, ad causam tamen pertinent. Adjicit Theophrastus ab actione principium, quale videtur esse Demosthenis pro Ctesiphonte, ut sibi dicere suo potiùs arbitrio liceat rogantis, quàm eo modo quem accusator actione præscripserat. [b] Fiducia ipsa solet opinione arrogantiæ laborare. Faciunt favorem & illa penè communia, non tamen omittenda, vel ideo, ne * occupentur: optare, * abominari, rogare, solicitum agere.

* Ab adversario.

* Amoliri à se suspiciones.

III. QUÆ plerumque attentum quoque judicem faciunt, si res agi videtur nova, magna, atrox, pertinens ad exemplum: præcipuè tamen si judex aut sua vice, aut Reipublicæ commovetur: cujus animus spe, metu, admonitione, precibus, [c] vanitate denique, si id profuturum credimus, agitandus est. Sunt & illa

[a] Novi judicii nova forma.

[b] Hæc parum videntur cohærere cum iis quæ præcedunt. Fortè hîc corruptum aliquid.

[c] Laudibus, quæ plerumque falsæ aut vanæ sunt.

excitandis ad audiendum non inutilia, si nos, neque diu moraturos, neque extra causam dicturos existiment.

IV. DOCILEM sine dubio & hæc ipsa præstat attentio: sed & illud, si breviter & dilucidè summam rei de qua cognoscere debeat, indicaverimus: quod Homerus atque Virgilius operum suorum principiis faciunt. Nam istius rei modus est, ut propositioni similior sit, quàm expositioni: nec quomodo quicque sit actum, sed de quibus dicturus sit orator ostendat. Nec video quod hujus rei possit apud oratores reperiri melius exemplum, quàm Ciceronis pro Cluentio: *Animadverti judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes: quarum altera mihi niti, & magnopere confidere videbatur invidia jam inveterata judicii Juniani: altera tantummodo consuetudinis causa timidè & diffidenter attingere rationem veneficii criminum, qua de re lege est hæc quæstio constituta.* Id tamen totum respondenti facilius est, quàm proponenti: quia [a] hîc admonendus judex, illic docendus est.

Nec me quanquam magni auctores

[a] Ab eo qui proponit, judex docendus est, quia res est nova: ab eo qui respondet, monendus tantùm, quia notum jam id de quo agitur.

in hoc duxerint, ut non ſemper facere attentum ac docilem judicem velim: non quia neſciam id quod ab illis dicitur, eſſe pro mala cauſa, qualis ea ſit, non intelligi: verùm quia iſtud non negligentia judicis contingit, ſed errore. Dixit enim adverſarius, & fortaſſe perſuaſit: nobis opus eſt * ejus diverſa opinione; quæ mutari non poteſt, niſi illum fecerimus ad ea quæ dicemus, docilem & attentum. Quid ergo? Imminuenda quædam, & elevanda, & quaſi contemnenda eſſe conſentio, ad remittendam intentionem judicis, quam adverſario præſtat; ut fecit pro Ligario Cicero. Quid enim agebat aliud ironia illa, quàm ut Cæſar minùs ſe in rem tanquam non novam intenderet? Quid pro Cælio, quàm ut res expectatione minor videretur?

* Judicis.

V. VERUM ex iis quæ propoſui, aliud in alio genere cauſæ deſiderari palam eſt. * Genera porro cauſarum plurimi quinque fecerunt, Honeſtum, Humile, Dubium vel Anceps, Admirabile, Obſcurum: id eſt ἔνδοξον, ἄδοξον, ἀμφίδοξον, παράδοξον, δυσπαρακολούθητον. Sunt quibus rectè videatur adjici Turpe, quod alii Humili, alii Admirabili ſubjiciunt. Admirabile autem

* *De generibus cauſarum vide Cicer. l. 1. Rhet. 5. l. 1. de Invent. 20. 21.*

vocant, quod eſt præter opinionem hominum conſtitutum.. In Ancipiti maximè benevolum judicem, in Obſcuro docilem, in Humili attentum parare debemus. Nam Honeſtum quidem ad conciliationem ſatis per ſe valet: in Admirabili & Turpi, remediis opus eſt.

VI. ET eo quidam exordium in duas dividunt partes, Principium & * Inſinuationem: ut ſit in principiis recta benevolentiæ & attentionis poſtulatio: quæ quia eſſe in turpi genere cauſæ non poſſit, Inſinuatio ſurrepat animis, maximè ubi frons cauſæ non ſatis honeſta eſt, vel quia res ſit improba, vel quia hominibus parum probetur: aut [a] ſi facie quoque ipſa premitur, vel invidia conſiſtentis ex diverſo patroni, aut patris, vel miſerabilis ſenis, cæci, infantis.

* *De Inſinuatione vide Cicer. 1. Rhet. 9-11. l. 1. de Invent. 23-25.*

Et quidam, quibus adversùs hæc modis ſit medendum, verboſiùs tradunt, materiáſque ſibi ipſi fingunt, & ad morem actionum perſequuntur: ſed hæc cùm oriantur ex cauſis, quarum ſpecies conſequi omnes non poſſumus, niſi generaliter comprehendantur, in infini-

a Si cliens adverſus patronum, aut filius adverſus patrem agat, facies ipſa & præſentia utriuſque, aut, etiamſi abſit, invidia quæ inde naſcitur, clientem aut filium premit.

tum ſunt extrahenda. Quare ſingulis conſilium ex propria ratione naſcetur.

Illud in univerſum præceptum ſit, ut ab iis quæ lædunt, ad ea quæ proſunt, refugiamus. Si causâ laborabimus, perſona ſubveniat: ſi perſonâ, cauſa: ſi nihil quod nos adjuvet, erit, quæramus quid adverſarium lædat. Nam ut optabile eſt, plus favoris mereri: ſic proximum, odii minus. In iis quæ negari non poterunt, elaborandum, ut aut minora quàm dictum ſit, aut alia mente facta, aut nihil ad præſentem quæſtionem pertinere, aut emendari poſſe pœnitentia, aut ſatis jam punita videantur. Ideóque agere advocato quàm litigatori facilius: quia & laudat ſine arrogantiæ crimine, & aliquando utiliter etiam reprehendere poteſt. Nam ſe quoque moveri interim finget, ut pro Rabirio Poſthumo Cicero, dum aditum ſibi ad aures faciat, & auctoritatem induat vera ſentientis, quo magis credatur, vel defendenti eadem vel neganti.

His etiam de cauſis inſinuatione videtur opus eſſe, ſi adverſarii actio judicum animos occupaverit, vel ſi dicendum apud fatigatos eſt: quorum alterum promittendo noſtras probationes, & adverſas eluendo vitabimus: alterum

& spe brevitatis, & iis quibus attentum fieri judicem docuimus. Et urbanitas opportuna reficit animos, & undecunque petita judicis voluptas levat tædium. Non inutilis etiam est ratio occupandi quæ videntur obstare: ut Cicero dicit scire se mirari quosdam, quòd is qui per tot annos defenderit multos, læserit neminem, ad accusandum Verrem descenderit: deinde [a] ostendit hanc ipsam sociorum defensionem. Quod schema πρόληψις dicitur.

1. Verr. n. 11

VII. VERUM quoniam non est satis demonstrare discentibus, quæ sint in ratione procemii, sed dicendum etiam quomodo perfici facillimè possint: hoc adjicio, ut dicturus intueatur, quid, apud quem, pro quo, contra quem, quo tempore, quo loco, quo rerum statu, qua vulgi fama dicendum sit; quid judicem sentire credibile sit antequam incipiamus: tum, quid aut desideremus, aut deprecemur, ipsa illum natura eò ducet, ut sciat quid primùm dicendum sit. At nunc omne [b] quod cœperint, procemium putant: & ut quicque succurrerit, utique si ali-

[a] *Ostendit hanc ipsam* Verris accusationem esse *sociorum defensionem.*

[b] Malim legere: *omne id quo*, id est unde, *cœperint.*

qua sententia blandiatur, exordium. Multa autem sine dubio ex aliis partibus sunt, aut aliis partibus causæ communia: nihil tamen in quoquam meliùs dicitur, quàm quod æquè bene dici alibi non possit.

Multum gratiæ exordio est, quod ab actione adversæ partis materiam trahit, hoc ipso, quòd non compositum domi, sed ibi, atque è re natum, & facilitate famam ingenii auget, & facie simplicis sumptíque è proximo sermonis fidem quoque acquirit: adeo ut etiamsi reliqua scripta atque elaborata sint, tamen plerumque videatur tota extemporalis oratio, cujus initium nihil præparatum habuisse manifestum est.

Frequentissimè verò procemium decebit & sententiarum, & compositionis, & vocis, & vultus modestia: adeo ut in genere causæ etiam indubitabili, fiducia se ipsa nimium exerere non debeat. Odit enim judex ferè litigantis securitatem: cùmque jus suum intelligat, tacitus reverentiam postulat.

Nec minùs diligenter, ne suspecti simus in ulla parte, vitandum: propter quod minimè ostentari debet in principiis cura, quia videtur ars omnis dicentis contra judicem adhiberi. Sed ipsum

iſtud evitare, ſummæ artis eſt. Nam id ſine dubio ab omnibus, & quidem optimè præceptum eſt, verùm aliquatenus temporum conditione mutatur: quia jam quibuſdam in judiciis, maximéque capitalibus, ut apud Centumviros, ipſi judices exigunt ſolicitas & accuratas actiones: contemníque ſe, niſi in dicendo etiam diligentia appareat, credunt: nec doceri tantùm, ſed etiam delectari volunt. Et eſt difficilis hujus rei moderatio: quæ tamen ita temperari poteſt, ut videamur accuratè, non callidè dicere.

Illud ex præceptis veteribus manet, ne quod inſolens verbum, ne audaciùs tranſlatum, ne aut ab obſoleta vetuſtate, aut poetica licentia ſumptum, in principio deprehendatur. Nondum enim recepti ſumus, & cuſtodit nos recens audientium intentio. Magis conciliatis animis, & jam calentibus, hæc libertas feretur, maximéque cùm in locos fuerimus, ingreſſi, quorum naturalis ubertas licentiam verbi notari circunfuſo nitore non patitur.

VIII. NEC argumentis autem, nec locis, nec narrationi ſimilis eſſe in prooemio debet oratio: [a] neque tamen de-

a Deducta: tenuis & ſubtilis. Circumlata: pe-

ducta semper, atque circumlata, sed sæpe simplici ac illaboratæ similis, nec verbis vultúque nimia promittens. Dissimulata enim, &, ut Græci dicunt, ἀνεπίφατος actio meliùs sæpe surrepit. Sed hæc prout formari animos judicum expediet.

Turbari memoria, vel continuandi verba facultate destitui, nusquam turpius: cùm vitiosum procemium possit videri ut cicatricosa facies: & pessimus certè gubernator, qui navem, dum portum egreditur, impegit.

Modus autem principii pro causa. Nam brevius simplices, longius perplexæ, suspectæque & infames desiderant. Ridendi verò, qui velut leges procemiis omnibus dederunt, ut intra quatuor sensus terminarentur. Nec minùs evitanda est immodica ejus longitudo, ne in caput excrevisse videatur, & quo præparare debet, fatiget.

Sermonem à persona judicis aversum, qui ἀποστροφὴ dicitur, quidam in totum à procemio summovent, nonnulla quidem in hanc persuasionem ratione ducti. Nam prorsus esse hoc magis secundùm naturam confitendum est,

riodica; quæ certo verborum circuitu & numero comprehenditur.

ut eos alloquamur potiſſimum, quos conciliare nobis ſtudemus. Interim tamen eſt & hoc procemio neceſſarium, ſenſus aliquis: & is acrior fit atque vehementior ad perſonam directus alterius. Quod ſi accidat, quo jure, aut qua tanta ſuperſtitione prohibemur dare per hanc figuram ſententiæ vires? Nec enim iſtud ſcriptores artium, quia non liceat, ſed quia non putent utile, vetant. Ita ſi vincet utilitas, propter eandem cauſam facere debebimus, propter quam vetamur. Et Demoſthenes ad Æſchinem orationem in procemio convertit, & Marcus Tullius cùm pro aliis quibuſdam, ad quos ei viſum eſt, tum pro Ligario ad Tuberonem. Nam erat multo futura languidior, ſi eſſet aliter figurata. Quod faciliùs cognoſcet, ſi quis illam totam partem vehementiſſimam, cujus hæc forma eſt: *Habes igitur, Tubero, quod eſt accuſatori maximè optandum*, & cœtera, convertat ad judicem: tum enim verè averſa videatur oratio, & langueſcat vis omnis, dicentibus nobis: *Habet igitur Tubero, quod eſt accuſatori maximè optandum.* Illo enim modo preſſit atque inſtitit, hoc tantùm indicaſſet. Quod idem in Demoſthene, ſi flexum illum mutaveris,

accidet. Quid? non Sallustius directo ad Ciceronem, in quem ipsum dicebat, usus est principio, & quidem protinus? *Graviter & iniquo animo maledicta tua paterer, Marce Tulli.* Sicut & Cicero fecerat in Catilinam: *Quousque tandem abutêre patientia nostra?*

Ac nequis Apostrophen miretur, idem Cicero pro Scauro ambitus reo prosopopœia loquentis pro reo utitur: pro Rabirio verò Posthumo, eodémque Scauro reo repetundarum, etiam exemplis: pro Cluentio (ut modò ostendi) partitione. Non tamen hæc, quia possunt bene aliquando fieri, passim facienda sunt, sed quoties præceptum vicerit ratio: quo modo & similitudine, dum brevi, & translatione, atque aliis tropis (quæ omnia cauti illi ac diligentes prohibent) utemur interim: nisi si cui divina illa pro Ligario ironia, de qua paulo antè dixeram, displicet.

Alia exordiorum vitia veriùs tradiderunt. Quod in plures causas accommodari potest, Vulgare dicitur: id minus favorabile, aliquando tamen non inutiliter assumimus, à magnis sæpe oratoribus non evitatum. Quo & adversarius uti potest, Commune appellatur. Quod adversarius in suam utili-

tatem deflectere potest, Commutabile. Quod causæ non cohæret, Separatum. Quod aliunde trahitur, Translatum. Præterea quod Longum, quod contra præcepta est. Quorum pleraque non principii modò sunt vitia, sed totius orationis.

IX. HÆC de procemio, quoties erit ejus usus. Non semper autem est. Nam & supervacuum aliquando est, ut si sit præparatus satis etiam sine hoc judex: aut si res præparatione non egeat. Aristoteles quidem in totum id necessarium apud bonos judices negat. Aliquando tamen uti, nec si velimus, eo licet, cùm judex occupatus, cùm angusta sunt tempora, cùm major potestas ab ipsa re cogit incipere.

1. Rhet. c. 15.

Contràque est interim procemii vis etiam non in exordio. Nam judices & in narratione nonnunquam, & in argumentis, ut attendant, & ut faveant, rogamus: quo Prodicus velut dormitantes eos excitari putabat; quale est Ciceronis: *Tum C. Varenus, is qui à familia Anchariana occisus est: Hoc, quæso, Judices, diligenter, attendite.* Utique si multiplex causa est, sua quibusque partibus danda præfatio est: ut, *Audite nunc reliqua.* Et, *Transeo nunc illuc.* Sed

in ipsis etiam probationibus multa funguntur procemii vice, ut facit Cicero pro Cluentio, dicturus contra Censores: pro Murena, cùm Servio se excusat. Verùm id frequentius est, quàm ut exemplis confirmandum sit.

n. 117. & 118. n. 7-10.

X. QUOTIES autem procemio fuerimus usi, tum sive ad expositionem transibimus, sive protinus ad probationem, id debebit in principio postremum esse, cui commodissimè jungi initium sequentium poterit.

Illa verò frigida & puerilis est in scholis affectatio, ut ipse transitus efficiat aliquam utique sententiam, & hujus velut præstigiæ plausum petat: ut Ovidius lascivire in Metamorphosi solet; quem tamen excusare necessitas potest, res diversissimas in speciem unius corporis colligentem. Oratori verò quid est necesse surripere hanc transgressionem, & judicem fallere, qui ut ordini rerum animum intendat, etiam commonendus est? Peribit enim prima pars expositionis, si judex narrari nondum sciet. Quapropter ut non abruptè cadere in narrationem, ita non obscurè transcendere, est optimum.

Si verò longior sequetur, ac perplexa magis expositio, ad eam ipsam præpa-

randus judex erit: ut Cicero sæpius, sed hoc præcipuè loco fecit: *Paulo longiùs exordium rei demonstrandæ petam; quod quæso, judices, ne molestè patiamini. Principiis enim cognitis, multo faciliùs extrema intelligetis.* Hæc mihi ferè sunt de exordio comperta.

Pro Cluent. 11.

CAPUT II.

De Narratione.

I. Interdum non esse narrationi locum. — Narrationem esse vel causæ, vel rerum ad causam pertinentium. II. Non semper exordio subjiciendam. III. Narratio quid sit. Triplex ejus species. 1. Vel est tota pro nobis; & tunc contenti simus ut sit lucida, brevis, verisimilis. — Quomodo hæc singula consequi possimus. 2. Vel tota pro adversariis; & tunc non quidem omittenda narratio, sed utendum quibusdam remediis. — Quid in falsis expositionibus observandum. 3. Vel mista ex utrisque. IV. Refelluntur qui digressionem, apostrophen, prosopopœiam, argumenta, affectus omnino à narratione excludunt. V. Qualis debeat esse ornatus narrationis. VI. De evidentia narrationis, & de auctoritate narrantis.

MAXIME naturale est, & fieri frequentissimè solet, ac debet, ut præparato per hæc, quæ suprà dicta sunt, judice, res de qua pronuntiaturus est, indicetur. Ea est * narratio.

** De Narratione vide Ci-*

ter. 1. Rhet. 12. -- 16. l. 1. de Invent. 27. -- 30. l. 2. de Orat. 326. -- 330.

I. PLERIQUE semper narrandum putaverunt: quod falsum esse pluribus coarguitur. Sunt enim ante omnia quædam tam breves causæ, ut propositionem potiùs habeant, quàm narrationem.

Id accidit aliquando utrique parti, cùm vel nulla expositio est, vel de re constat, de jure quæritur? ut apud centumviros: Filius an frater debeat esse intestato hæres. Aùt cùm est quidem narrationi locus, sed aut ante judici nota sunt omnia, aut priore loco rectè exposita.

Accidit aliquando alteri, & sæpiùs actori causæ; vel quia satis est proponere, vel quia sic magis expedit. Satis est dixisse: Certam creditam pecuniam peto ex stipulatione; Legatum peto ex testamento. Diversæ partis expositio est, cur ea non debeantur. Et satis est actori, & magis expedit sic indicare: Dico ab Horatio sororem suam interfectam. Namque & cum propositione judex crimen omne cognoscit, & ordo, & causa facti pro adversario magis est. Reus contrà tunc narrationem subtrahit, cùm id quod objicitur, nec negari, nec excusari potest, sed in sola juris quæstione consistit, ut in eo qui cùm

pecuniam privatam ex æde ſacra ſurripuit, ſacrilegii reus eſt: confeſſio verecundior eſt, quàm expoſitio. *Non negamus pecuniam de templo eſſe ſublatam. Calumniatur tamen accuſator actione ſacrilegii, cùm privata fuerit, non ſacra: vos autem de hoc cognoſcitis, an ſacrilegium ſit admiſſum.*

Sed ut has aliquando non narrandi cauſas puto, ſic ab illis diſſentio, qui non eſſe narrationem exiſtiment, cùm reus, quod objicitur, tantùm negat. In qua eſt opinione Cornelius Celſus, qui.. non putat eſſe narrationem, niſi quæ ſummam criminis de quo judicium eſt, continet..

Ego autem, magnos alioqui ſecutus auctores, duas eſſe in judiciis narrationum ſpecies exiſtimo: alteram ipſius cauſæ, alteram rerum ad cauſam pertinentium expoſitionem. Non occidi hominem; nulla narratio eſt: convenit. Sed erit aliqua, & interim etiam longa, circa argumenta ejus criminis, de ante acta vita, de cauſis propter quas innocens in periculum deducatur, aliiſque quibus incredibile id quod objicitur, fiat. Nec enim accuſator hoc tantùm dicit, Occidiſti: ſed quibus id probet, narrat: ut in tragœdiis, cùm

Teucer Ulyssem reum facit Ajacis occisi, dicens inventum eum in solitudine juxtà exanime corpus inimici cum gladio cruento: non id modò Ulysses respondet, non esse à se id facinus admissum, sed sibi nullas cum Ajace inimicitias fuisse: de laude inter ipsos certatum. Deinde subjungit, quomodo in eam solitudinem venerit, jacentem exanimem sit conspicatus, gladium è vulnere extraxerit. His subtexitur argumentatio. Sed ne illud quidem sine narratione est, dicente accusatore; Fuisti in eo loco, in quo tuus inimicus occisus est: non fui. Dicendum enim ubi fuerit.

Quare ambitus quoque causæ & repetundarum hoc etiam plures ejusmodi narrationes habere poterunt, quo plura crimina. In quibus ipsa quidem neganda sunt, sed argumentis expositione contraria resistendum, & interdum singulis, interdum universis. An reus ambitûs malè narrabit quos parentes habuerit, quemadmodum ipse vixerit, quibus meritis fretus ad petitionem descenderit? Aut qui repetundarum insimulabitur, num & anteactam vitam, & quibus de causis vel provinciam universam, vel accusatorem aut testem offenderit,

fenderit, non utiliter exponet? Quæ si si narratio non est, ne illa quidem Ciceronis pro Cluentio prima, cujus est initium: *A. Cluentius Habitus.* Nihil enim hîc de veneficio, sed de causis quibus ei mater inimica sit, dicit.

Illæ quoque sunt pertinentes ad causam, sed non ipsius causæ narrationes, vel exempli gratia, ut in Verrem de L. Domitio, qui pastorem, quòd is aprum quem ipsi muneri obtulerat, exceptum esse à se venabulo confessus esset, in crucem sustulit. Vel excutiendi alicujus extrinsecus criminis, ut pro Rabirio Posthumo: *Nam ut ventum Alexandriam est ad Auletem, Judices, hæc una ratio à rege proposita Posthumo est servandæ pecuniæ, si curationem, & quasi dispensationem regiam suscepisset.* Vel augendi, ut describitur iter Verris.

7. Verr. 7.

n. 28.

7. Verr. 26. &c.

Ficta interim narratio introduci solet, vel ad concitandos judices, ut pro Roscio contra Chrysogonum: vel ad solvendos aliqua urbanitate, ut pro Cluentio contra fratres Cepasios: interdum per digressionem decoris gratia, qualis rursus in Verrem de Proserpina: *In his quondam locis mater filiam quæsisse dicitur.* Quæ omnia eò pertinent, ut appareat non utique non narrare eum qui

n. 59. 60.

n. 57. &c.

6. Verr. 105. &c.

negat: ſed illud ipſum narrare quod negat.

Ne hoc quidem ſimpliciter accipiendum, quod eſt à me poſitum, ſupervacuam eſſe narrationem rei quam judex noverit. Quod ſic intelligi volo, ſi non modò factum quid ſit, ſciet: ſed ita factum etiam, ut nobis expedit, opinabitur. Neque enim narratio in hoc reperta eſt, ut tantùm cognoſcat judex, ſed aliquanto magis ut conſentiat. Quare etiamſi non erit docendus, ſed aliquo modo afficiendus, narrabimus cum præparatione quadam. Scire quidem eum in ſumma quid actum ſit, tamen rationem quoque facti cujuſque cognoſcere ne gravetur. Interim propter aliquem in conſilium adhibitum nos repetere illa ſimulemus: interim ut rei quæ ex adverſo proponatur, iniquitatem omnes etiam circunſtantes intelligant. In quo genere plurimis figuris erit varianda expoſitio ad effugiendum tædium nota audientis: ſicut, *Meminiſti*. Et, *Fortaſſe ſupervacuum fuerit hîc commorari. Sed quid ego diutius, cùm tu optimè noris? Illud quale ſit, tu ſcias*. Et his ſimilia. Alioqui ſi apud judicem cui nota cauſa eſt, narratio ſemper videtur ſupervacua, poteſt videri non ſemper

esse etiam ipsa actio necessaria.

II. ALTERUM est de quo frequentiùs quæritur, an sit utique narratio procœmio subjicienda. Quod qui opinantur, non possunt videri nulla ratione ducti. Nam cùm procœmium idcirco comparatum sit, ut judex ad rem accipiendam fiat conciliatior, docilior, & intentior; & probatio, nisi causa prius cognita, non possit adhiberi: protinus notitia rerum instruendus videtur.

Sed hoc quoque interdum mutat conditio causarum: nisi fortè Marcus Tullius in oratione pulcherrima, quam pro Milone scriptam reliquit, malè distulisse narrationem videtur tribus præpositis quæstionibus: aut profuisset exponere quomodo insidias Miloni fecisset Clodius, si reum qui à se hominem occisum fateretur, defendi omnino fas non fuisset: aut si jam præjudicatione Senatus damnatus esset Milo: aut si Cn. Pompeius, qui propter aliquam gratiam judicium militibus armatis clauserat, tanquam adversus existimaretur. Ergo hæ quoque quæstiones vim procœmii obtinebunt, cùm omnes judicem præparaverint. Sed aliter * pro L. Murena postea quoque narravit, cùm objecta diluit. Quod fiet utiliter, quoties

* *Alii legunt*, pro Vareno reo: *quæ oratio non extat.*

In orat. pro Murena nulla est narratio.

crimen non repellendum tantùm, sed etiam transferendum erit, ut priùs his defensis velut initium sit aliud culpandi narratio: ut in armorum ratione antiquior cavendi quàm ictum inferendi cura est.

Erunt quædam causæ (nec id rarò) crimen quidem de quo cognitio est, faciles ad diluendum, sed & multis anteactæ vitæ flagitiis, & gravibus criminibus oneratæ: quæ priùs amovenda sunt, ut propitius judex defensionem ipsius negotii, cujus propria quæstio est, audiat: ut si defendendus est M. Cælius, nónne optimè patronus occurrat priùs convitiis luxuriæ, petulantiæ, impudicitiæ, quàm veneficii, in quibus solis omnis Ciceronis versatur oratio? tùm narret de bonis paulatim, totámque dein explicet causam, quæ est ipsius actione defensa?.

III. NUNC quæ sit ratio narrandi, subjungam. Narratio est rei factæ, vel [a] ut factæ: utilis ad persuadendum expositio. Vel (ut Apollodorus finit) oratio docens auditorem, quid in controversia sit. Eam plerique scriptores, maximè qui sunt ab Isocrate, volunt esse

[a] Tanquam factæ. Res enim quæ narratur, aut vera, aut certè verisimilis esse debet.

lucidam, brevem, verisimilem.. Eadem nobis placet divisio: quanquam & Aristoteles ab Isocrate parte in una dissenserit, præceptum brevitatis irridens, tanquam necesse sit longam aut brevem esse expositionem, nec liceat ire per medium. Theodorei quoque solam relinquunt ultimam partem, quia nec breviter utique, nec dilucidè semper sit utile exponere. Quo diligentiùs distinguenda sunt singula, ut quid quoque loco prosit, ostendam. Narratio est aut tota pro nobis, aut tota pro adversariis, aut mista ex utrisque.

3. Rhet. cap. 16.

1. Si erit tota pro nobis, contenti simus iis tribus partibus, per quas efficitur, quo judex faciliùs intelligat, meminerit, credat. Nec quisquam reprehensione dignum putet, quòd proposuerim eam quæ sit tota pro nobis, debere esse verisimilem, cùm vera sit. Sunt enim plurima vera quidem, sed parum credibilia, sicut falsa quoque frequenter verisimilia. Quare non minùs laborandum est, ut judex, quæ vera dicimus, quàm quæ fingimus, credat.

Sunt quidem hæ, quas suprà retuli, virtutes, aliarum quoque partium. Nam & per totam actionem vitanda est obscuritas, & modus ubique custodien-

dus, & credibilia esse oportet omnia quæ dicuntur. Maximéque hæc in ea parte custodienda sunt, quæ prima judicem docet: in qua si acciderit, ut aut non intelligat, aut non meminerit, aut non credat, frustra in reliquis laborabimus.

ERIT autem aperta narratio atque dilucida, si fuerit primùm exposita verbis propriis & significantibus, & non sordidis quidem, non tamen exquisitis, & ab usu remotis: tum distincta rebus, personis, temporibus, locis, causis; ipsa etiam pronuntiatione in hoc accommodata, ut judex, quæ dicuntur, quàm facillimè accipiat.

Quæ quidem virtus negligitur à plurimis, qui ad clamorem dispositæ, vel etiam fortè circunfusæ multitudinis compositi, non ferunt illud intentionis silentium: nec sibi diserti, videntur, nisi omnia tumultu ac vociferatione concusserint: rem indicare, sermonis quotidiani, & in quemcunque etiam indoctiorum cadentis esse existimant: cùm interim, quod tanquam facile contemnunt, nescias præstare minùs velint, an possint. Neque enim aliud in eloquentiâ cuncta experti difficilius repe-rient, quàm id quod se dicturos fuisse

omnes putant, postquam audierunt. Quia non bona judicant esse illa, sed * vera. Tum autem optimè dicit orator, cùm videtur vera dicere. At nunc velut campum nacti expositionis, hîc potissimum & vocem flectunt, & cervicem reponunt, & brachium in latus jactant, totóque & rerum, & verborum, & compositionis genere lasciviunt: deinde (id quod sit monstro simile) placet actio, causa non intelligitur. Verùm hæc omittamus, ne minùs gratiæ præcipiendo recta, quàm offensæ reprehendendo prava mereamur.

Brevis erit narratio ante omnia, si inde cœperimus rem exponere, unde ad judicem pertinet: deinde, si nihil extra causam dixerimus: tum etiam si reciderimus omnia, quibus sublatis nec cognitioni quicquam, nec utilitati detrahatur. Solet enim quædam esse partium brevitas, quæ longam tamen efficit summam. *In portum veni, navim prospexi, quanti veheret interrogavi, de pretio conveni, conscendi, sublatæ sunt anchoræ, solvimus oram, provecti sumus.* Nihil horum dici celeriùs potest; sed sufficit di-

* Cùm res dilucidè & simpliciter exponitur, putant ejusmodi narrationem, quia figurarum lenociniis careat, non esse *bonam*, perfectam; *sed* tantummodo *veram*.

cere: *è portu navigavi.* Et quoties exitus rei ſatis oſtendit priora, debemus hoc eſſe contenti, quo reliqua intelliguntur. Quare cùm dicere liceat: *Eſt mihi filius juvenis:* omnia illa ſupervacua: *Cupidus ego liberorum uxorem duxi, natum ſuſtuli, filium educavi, in adoleſcentiam perduxi.*

Non minùs autem cavenda erit, quæ nimiùm corripientes omnia ſequitur, obſcuritas: ſatiúſque eſt aliquid narrationi ſupereſſe quàm deeſſe. Nam ſupervacua cum tædio dicuntur, neceſſaria cum periculo ſubtrahuntur. Quare vitanda etiam illa Salluſtiana (quanquam in ipſo virtutis locum obtinet) brevitas, & abruptum ſermonis genus, quod otioſum fortaſſe lectorem minùs fallit, audientem tranſvolat, nec dum repetatur expectat: cùm præſertim lector non ferè ſit niſi eruditus; judicem rura plerumque in [a] decurias mittant, de eo pronuntiaturum, quod intellexerit: ut fortaſſe ubique, in narratione tamen præcipuè, media hæc tenenda ſit via dicendi, quantum opus eſt, quantum ſatis eſt.

Quantum opus eſt autem, non ita

[a] E judicibus multi agriculturæ dediti manebant in villis: unde veniebant in urbem ad exercenda judicia. Porro in *decurias*, ſive in certas portiones, erant diviſi.

solùm accipi volo, quantum ad indicandum sufficit, quia non inornata debet esse brevitas, alioqui sit indocta: nam & fallit voluptas, & minùs longa quæ delectant, videntur: ut amœnum ac molle iter, etiamsi est spatii amplioris, minùs fatigat quàm durum arduúmque compendium. Nec enim mihi unquam tanta fuerit cura brevitatis, ut non ea quæ credibilem faciunt expositionem, inseri velim. Simplex enim, & undique præcisa, non tam narratio potest vocari, quàm confusio.

Sunt porro multæ conditione ipsa rei longæ narrationes, quibus extrema (ut præcepi) procemii parte ad intentionem præparandus est judex: deinde curandum, ut omni arte vel ex spatio ejus detrahamus aliquid, vel ex tædio.

Ut minùs longa sit, efficiemus, quæ poterimus differendo, non tamen sine mentione eorum quæ differemus: *Quas causas occidendi habuerit, quos assumpserit conscios, quemadmodum disposuerit insidias, probationis loco dicam.* Quædam verò ex ordine prætermittenda, quale est apud Ciceronem: *Moritur Fulcinius. Multa enim quæ sunt in re, quia remota sunt à causa, prætermittam.*

Pro Cæcin. 11.

At partitio tædium levat. *Dicam quæ*

acta sint ante ipsum rei contractum, dicam quæ in re ipsa, dicam quæ postea. Ita tres potiùs modicæ videbuntur narrationes, quàm una longa. Interim expediet expositiones brevi interfatione distinguere. *Audistis quæ antè acta sunt; accipite nunc quæ insequuntur.* Reficietur enim judex priorum fine, & se velut ad novum rursus initium præparabit.

Si tamen adhibitis quoque his artibus in longum exierit ordo rerum, erit non inutilis in extrema parte commonitio; quod Cicero etiam in brevi narratione facit: *Adhuc Cæsar, Qu. Ligarius omni culpa caret: domo est egressus, non modò nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem belli suspicionem*, & cætera.

Pro Lig. 4.

CREDIBILIS autem erit narratio ante omnia, si priùs consuluerimus nostrum animum, nequid naturæ dicamus adversum: deinde si causas ac rationes factis præposuerimus; non omnibus, sed de quibus quæritur. Si personas convenientes iis quæ facta credi volemus, constituerimus; ut furti reum, cupidum: adulterii, libidinosum: homicidii, temerarium. Vel contrà, si defendemus. Præterea loca, tempora, & similia.

Eſt autem quidam etiam ductus rei credibilis, qualis in Comœdiis & in Mimis. Aliqua enim naturaliter ſequuntur & cohærent, ut ſi bene priora narraveris, judex ipſe quod poſtea ſis narraturus, expectet.

Ne illud quidem fuerit inutile, ſemina quædam probationum ſpargere: verùm ſic, ut narrationem eſſe meminerimus, non probationem. Nonnunquam etiam argumento aliquo confirmabimus quod propoſuerimus: ſed ſimplici & brevi: ut in veneficiis, ſanus bibit, ſtatim concidit, livor ac tumor confeſtim eſt inſecutus.

Hoc faciunt & illæ præparationes, cùm reus dicitur robuſtus, armatus, ſolicitus, contra infirmos, inermes, ſecuros. Omnia denique quæ probatione tractaturi ſumus, perſonam, cauſam, locum, tempus, inſtrumentum, occaſionem, narratione delibabimus.

Aliquando ſi deſtituti fuerimus his, etiam fatebimur vix eſſe credibile, ſed verum, & hoc majus habendum ſcelus, neſcire nos quomodò factum ſit, aut quare; mirari; ſed probaturos.

Optimæ verò præparationes erunt, quæ latuerint, ut à Cicerone ſunt quidem utiliſſimè prædicta omnia, per quæ Mi-

loni Clodius, non Clodio Milo insidiatus esse videatur; plurimum tamen facit illa callidissima simplicitatis imitatio: *Milo autem cùm in Senatu fuisset eo die quoad Senatus est dimissus, domum venit: calceos & vestimenta mutavit: paulisper dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est.* Quàm nihil præparatò, nihil festinatò fecisse videtur Milo? Quod non solum rebus ipsis vir eloquentissimus, quibus moras & lentum profectionis ordinem ducit, sed verbis etiam vulgaribus & quotidianis, & arte occulta consecutus est: quæ si aliter dicta essent, strepitu [a] ipsum judicem, [b] deinde patronum excitassent. Frigida videntur ista plerisque: sed hoc [a] ipsum manifestum est quomodo judicem fefellerit, quòd vix à lectore deprehenditur.

Pro Mil. 28.

Hæc sunt quæ credibilem faciunt expositionem. Nam ne contraria aut sibi repugnantia in narratione dicamus, si cui præcipiendum est, is reliqua frustra docetur: etiamsi quidam scriptores artium hoc quoque tanquam occultum, & à se prudenter erutum, tradunt.

[a] Sensus multo fit clarior, si in utroque loco pro *ipsum*, legas, *ipso*.

[b] Quidam legunt: *judicium ad custodiendum patronum excitassent*. Id est, ad cavendum. Non video quis sensus possit elici ex his verbis: *deinde patronum*.

His tribus narrandi virtutibus adjiciunt quidam magnificentiam, quam μεγαλοπρέπειαν vocant: quæ neque in omnes causas cadit (nam quid in plerisque judiciis privatis de re certa credita, locato & conducto, interdictis, habere loci potest supra modum se tollens oratio?) nec semper est utilis, ut vel proximo Miloniano exemplo patet. Et meminerimus multas esse causas, in quibus confitendum, excusandum, summittendum sit quod exponimus: quibus omnibus aliena est illa magnificentiæ virtus. Quare non magis proprium narrationis est magnificè dicere, quàm miserabiliter, invidiosè, graviter, dulciter, urbanè, quæ cùm suo quæque loco sint laudabilia, non sunt huic parti propriè assignata, & velut dedita.

ILLA quoque ut narrationi apta, ita cum cæteris partibus communis est virtus, quam Theodectes huic uni propriè dedit. Non enim magnificam modò vult esse, verumetiam jucundam expositionem.

Sunt qui adjiciant his evidentiam, que ἐνάργεια Græcè vocatur. Neque ego quenquam deceperim, ut dissimulem Ciceroni quoque plures partes placere. Nam præterquam *planam*, & *brevem*, &

In Top. 97.

credibilem; vult esse *evidentem*, *moratam*, *cum dignitate*. Sed in [a] oratione, morata debent esse omnia; cum dignitate, quæ poterunt. Evidentia in narratione, quantum ego intelligo, est quidem magna virtus, cùm quid veri non dicendum, sed quodammodo etiam ostendendum est. Sed subjici perspicuitati potest, quam quidam etiam contrariam interim putaverunt, quia in quibusdam caussis obscuranda veritas est: quod est ridiculum. Nam qui obscurare vult, narrat falsa pro veris: & is qui narrat, debet laborare ut videantur quàm evidentissima.

2. SED quatinus etiam sorte quadam pervenimus ad difficilius narrationum genus, jam de his loquamur, in quibus res contra nos erit: quo loco nonnulli prætereundam narrationem putaverunt. Et sanè nihil est facilius, nisi prorsus totam causam omnino non agere. Sed si aliqua justa ratione hujusmodi susceperis litem, cujus artis est, malam esse causam silentio confiteri? Nisi fortè tam hebes futurus est judex, ut secundùm id pronuntiet, quod sciet narrare te noluisse. Neque inficias eo, in narratione,

[a] In tota oratione, non in narratione sola. Totus hic locus sic interpunctus, multo est clarior.

ut aliqua neganda, aliqua adjicienda, aliqua mutanda, ſic aliqua etiam tacenda: ſed tacenda, quæ tacere oportebit, & liberum erit. Quod fit nonnunquam brevitatis quoque gratia, quale illud eſt: *Reſpondit quod ei viſum eſt.*

Diſtinguamus igitur genera cauſarum. Namque in quibus non de culpa quæritur, ſed de * actione: etiamſi erunt contra nos themata, confiteri nobis licebit. Pecuniam de templo ſuſtulit, ſed privatam: non ideo ſacrilegus eſt.. Verùm in his quoque confeſſionibus eſt aliquid, quod ex invidia quam expoſitio adverſarii fecit, detrahi poſſit, cùm etiam ſervi noſtri de peccatis ſuis molliùs loquantur. Quædam enim quaſi non narrantes mitigabimus. Non quidem (ut adverſarius dicit) conſilium furti in templum attulit, nec diu captavit ejus rei tempus: ſed occaſione & abſentia cuſtodum corruptus, & pecunia quæ nimium quàm in animis hominum poteſt, victus eſt. Sed quid refert? peccavit, & fur eſt. Nihil attinet id defendere, cujus pœnam non recuſamus. Interdum quaſi damnemus ipſi..

* Intelligit ſtatum definitivum, ut patet exemplo ſeq.

Nonnunquam propoſitione præmuniri poteſt cauſa, & deinde exponi. Contraria ſunt omnia tribus filiis, qui

in mortem patris conjurarant: sortiti nocte singuli per ordinem cum ferro cubiculum intrarunt patre dormiente: cùm occidere eum nemo potuisset, excitato omnia indicaverunt. Si [a] tamen pater qui divisit [b] patrimonium, & reos parricidii defendit, sic agat: *Quod contra legem sufficit, parricidium objicitur juvenibus quorum pater vivit, atque etiam liberis suis adest. Ordinem rei narrare quidem nihil necesse est, cùm ad legem nihil pertineat: sed si confessionem culpæ meæ exigitis; ego fui pater durus, & patrimonii, quod jam meliùs ab his administrari poterat, tenax custos.* Deinde subjicitur: *stimulatos ab iis quorum indulgentiores parentes erant: semper tamen eum habuisse animum, qui sit eventu deprehensus, ut occidere patrem non possent. Nec enim jurejurando opus fuisse, si alioqui hoc mentis habuissent, nec sorte, nisi quòd se quisque eximi voluerit.* Omnia hæc qualiacunque placidioribus animis accipientur, illa brevi primæ propositionis defensione mollita.

[a] Diu suspensus manet sensus ob longam patris orationem, usque ad hæc verba: *Omnia hæc, &c.*

[b] Liberis scilicet. Intelligere opus est legem fuisse, ne filii qui parricidium fecissent, aliquid de bonis patris caperent. Igitur in hoc themate gentiles & agnati petunt hæreditatem filiosque accusant. *Turn.*

At cùm quæritur an factum ſit, vel quale factum ſit, licet omnia contra nos ſint, quomodo tamen evitare expoſitionem ſalva cauſæ ratione poſſumus? Narravit accuſator, nec ita, ut quæ eſſent acta, tantùm indicaret: ſed adjecit invidiam, rem verbis exaſperavit, acceſſerunt probationes, peroratio incendit, & plenos iræ reliquit. Expectat naturaliter judex quid narretur à nobis. Si nihil exponimus, illa eſſe quæ adverſarius dixit, & talia qualia dixit, credat neceſſe eſt.

Quid ergo? eadem exponemus? Si de qualitate agetur, cujus tum demum quæſtio eſt, cum de re conſtat eadem, ſed non eodem modo: alias cauſas, aliam atque aliam rationem dabo. Verbis elevare quædam licebit: luxuria hilaritatis, avaritia parſimoniæ, negligentia ſimplicitatis nomine lenietur. Vultu denique, voce, habitu, vel favoris aliquid, vel miſerationis merebor. Solet nonnunquam movere lacrymas ipſa confeſſio.

Atque ego libenter interrogem, ſintne illi defenſuri quæ non narraverint, necne. Nam ſi neque defenderint, neque narraverint, tota cauſa prodetur. At ſi defenſuri ſunt, proponere certè

plerumque id quod confirmaturi sumus, oportet. Cur ergo non exponamus quod & dilui potest? Ut hoc contingat, utique indicandum est. Aut quid inter probationem & narrationem interest, nisi quod narratio est probationis continua propositio, rursus probatio narrationi congruens confirmatio?

Videamus ergo num expositio hæc longior demum esse debeat, & paulo verbosior præparatione, & quibusdam argumentis: (argumentis dico, non argumentatione, cui tamen plurimum confert frequens affirmatio) effecturos nos quod dicimus: non posse vim rerum ostendi prima expositione: expectent, & opiniones suas differant, & bene sperent. Denique narrandum est utique, quicquid aliter quàm adversarius exposuit, narrari potest; aut eo etiam procemia sunt in his causis supervacua: quæ quid magis agunt, quàm ut cognitioni rerum accommodatiorem judicem faciant? Atqui constat nusquam eorum esse majorem usum, quàm ubi animus judicis ab aliqua contra nos insita opinione flectendus est.

Conjecturales autem causæ, in quibus de facto quæritur, non tam sæpe rei de qua judicium est, quàm eorum

per quæ res colligenda est, expositionem habent. Quæ cùm accusator suspiciosè narret, reus levare suspicionem debeat, aliter ab hoc atque ab illo ad judicem perferri oportet.

At [a] enim quædam argumenta turba valent: diducta, leviora sunt. Id quidem non eò pertinet, ut quæratur an narrandum, sed quomodo narrandum sit. Nam & congerere plura expositione quis prohibet, si id utile est causæ? & [b] promittere; sed & dividere narrationem, & probationem subjungere partibus, atque ita transire ad sequentia?

Nam ne iis quidem accedo, qui semper eo putant ordine, quo quid actum sit, esse narrandum: sed eo modo quo expedit. Quod fieri pluribus figuris licet. Nam & aliquando excidisse simulamus, cùm quid utiliore loco reducimus: & interim nos reducturos reliquum ordinem testamur, quia sic futura sit causa lucidior. Interim re exposita,

[a] Hoc Fabio objiciunt ii, qui cùm tota contra nos causa est, censent amputandam esse narrationem. Tunc enim narrandum non esse aiunt, nisi adjectis multis argumentis, quæ causam per se malam fulciant & corroborent. At cùm narratio continua sit, necessariò accidit ut argumenta, quæ simul congesta vim fortè aliquam haberent, diducta & sparsa per totam narrationem, infirmiora videantur. *Ex Turn.*

[b] Nos pluribus argumentis rem alibi probaturos.

ſubjungimus cauſas quæ anteceſſerunt. Nec enim eſt ulla lex defenſionis, certúmque præſcriptum. Pro re, pro tempore, intuenda quæ proſint: atque ut erit vulnus, ita vel curandum protinus; vel, ſi curatio differri poteſt, interim deligandum.

Nec ſæpius narrare duxerim nefas, quod Cicero pro Cluentio fecit: eſtque non conceſſum modò, ſed aliquando etiam neceſſarium, ut in cauſis repetundarum, omnibúſque quæ ſimplices non ſunt. Amentis eſt enim ſuperſtitione præceptorum contra rationem cauſæ trahi. Narrationem ideo ante probationes ponere eſt inſtitutum, ne judex, qua de re quæratur, ignoret. Cur igitur, ſi ſingula probanda aut refellenda erunt, non ſingula etiam narrentur? Me certè, quantacunque noſtris experimentis habenda eſt fides, feciſſe hoc in foro, quoties ipſa deſiderabat utilitas, probantibus & eruditis, & iis qui judicabant, ſcio: & (quod non arroganter dixerim, quia ſunt plurimi quibuſcum egi, qui me refellere poſſint ſi mentiar) ferè ponendæ à me cauſæ officium exigebatur. Neque ideo tamen non ſæpius facere oportebit, ut rerum ordinem ſequamur. Quædam verò

etiam turpiter convertuntur: ut si peperisse narres, deinde concepisse: apertum testamentum, deinde signatum. In quibus si id quod posterius est dixeris, de priore tacere optimum est.

Sunt quædam & falsæ expositiones, quarum in foro duplex est genus. Alterum, quod instrumentis adjuvatur: ut Publius Clodius fiducia testium, qua nocte incestum Romæ commiserat, Interamnæ se fuisse dicebat. Alterum, quod est tuendum dicentis ingenio..

Sed utrumcunque erit, prima sit curarum, ut id quod fingimus, fieri possit: deinde, ut & personæ, & loco, & tempori congruat, & credibilem rationem & ordinem habeat: si contingat etiam, ut veræ alicui rei cohæreat, aut argumento, quod sit in causa, confirmetur. Nam quæ tota extra rem petita sunt, mentiendi licentiam produnt.

Curandum præcipuè (quod fingentibus frequenter accidit) nequa inter se pugnent. Quædam enim partibus blandiuntur, sed in summam non consentiunt. Præterea, ne iis quæ vera esse constabit, adversa sint. Orator autem meminisse debebit actione tota quid finxerit, quoniam solent excidere quæ falsa sunt: verúmque est illud, quod

vulgò dicitur? Mendacem memorem esse oportere..

Fingenda verò meminerimus ea quæ non cadent in testem. Sunt autem quæ nostro dicuntur [a] animo, cujus ipsi tantùm conscii sumus. Item quod à defunctis: nec enim hoc est qui neget. Itémque ab eo cui idem expediet: is enim non negabit. Ab adversario quoque: quia non est habiturus in negando fidem. Somniorum & superstitionum colores ipsa jam facilitate auctoritatem perdiderunt.

Non est autem satis in narratione uti coloribus, nisi per totam actionem consentiant: cùm præsertim quorumdam probatio sola sit in asseveratione & perseverantia: ut ille parasitus, qui ter abdicatum à divite juvenem, & [b] absolutum, tanquam suum filium asserit, habebit quidem colorem, quo dicat & paupertatem sibi causam exponendi fuisse, & ideo à se parasiti personam esse susceptam, quia in illa domo filium haberet: & ideo illum innocentem ter abdicatum, quia filius abdicantis non

[a] Pro nostro arbitrio. Ut nobis placet.

[b] Liberum. Valerius scribit, si filius ter abdicatus fuerit, eum non posse invitum in patris familiam & potestatem reduci. *Turn.*

esset. Nisi tamen omnibus verbis & amorem patrium, atque hunc quidem ardentissimum ostenderit, & odium divitis, & metum pro juvene, quem periculosè mansurum in illa domo, in qua tam invisus sit, sciat; suspicione * subjecti petitoris non carebit..

3. QUÒD si pars expositionis pro nobis, pars contra nos erit, miscenda sit, an separanda narratio, cum ipsa causæ conditione deliberandum est. Nam si plura sint quæ nocent, quæ prosunt obruentur. Itaque tunc dividere optimum erit, & iis quæ partem nostram adjuvabunt, expositis & confirmatis, adversùs reliqua uti remediis de quibus suprà dictum est. Si plura proderunt, etiam conjungere licebit quæ obstant, ut in medio, velut auxiliis nostris, posita, minus habeant virium. Quæ tamen non erunt nuda ponenda, sed ut & nostra aliquâ argumentatione firmemus, & diversa, cur credibilia non sint, adjiciamus: quia nisi distinxerimus, verendum est ne bona nostra permistis malis inquinentur.

IV. ILLA quoque de narratione præcipi solent, ne qua ex ea fiat excursio,

* Subdititii & sycophantæ, & malo dolo subornatri ad intendendam litem.

ne avertatur à judice ſermo, ne alienæ perſonæ vocem demus, ne argumentemur: adjiciunt quidam etiam, ne utamur affectibus. Quorum pleraque ſunt frequentiſſimè cuſtodienda; imò nunquam, niſi ratio coegerit, mutanda: ut ſit expoſitio perſpicua & brevis.

Nihil quidem tam raro poterit habere rationem, quàm excurſio: nec unquam debebit eſſe niſi brevis, & talis, ut vi quadam videamur affectûs velut recto itinere depulſi; qualis eſt Ciceronis circa nuptias Saſſiæ: *O mulieris ſcelus incredibile, & præter hanc unam, in omni vita inauditum! O libidinem effrænatam & indomitam! O audaciam ſingularem! Non timuiſſe, ſi minùs vim deorum, hominúmque famam, at illam ipſam noctem, facéſque illas nuptiales, non limen cubiculi, non cubile filiæ, non parietes denique ipſos ſuperiorum teſtes nuptiarum?*

Pro Cluent. n. 15.

Sermo averſus à judice, & breviùs indicat interim, & coarguit magis. Qua de re idem quod de proœmio dixeram, ſentio; ſicut de Proſopopœia quoque: qua tamen non Servius modò Sulpitius utitur pro Aufidia: *Somnóne te languida, an gravi lethargo, putem oppreſſum?* ſed M. quoque Tullius circa navarchos; nam ea quoque rei expoſitio eſt: *Ut adeas*

pag. 232.

7. Verr. 105. & 116. &c.

adeas, tantum dabis, & reliqua. Quid? pro Cluentio, Staleni Bulbíque colloquium nónne ad credulitatem plurimum & fidem confert? Quæ ne fecisse sine observantia quadam videatur, quanquam hoc in illo credibile non est, in Partitionibus præcipit, ut habeat narratio *suavitatem, admirationes, expectationes, exitus inopinatos, colloquia personarum*, omnes affectus.

n. 71. 72.

n. 31. 32.

Argumentabimur in narratione, ut dixi, nunquam; argumentum ponemus aliquando: quod facit pro Ligario Cicero, cùm dicit sic eum provinciæ præfuisse, ut illi pacem esse expediret. Inseremus expositioni & brevem, cùm res poscet, defensionem, & rationem factorum. Nec enim narrandum est tanquam testi, sed tanquam patrono. Rei ordo per se talis est: Q. Ligarius legatus in Africam cum cos. C. Considio profectus est. Quid ergo M. Tullius? *Q. igitur*, inquit, *Ligarius, cùm esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cum cos. C. Considio profectus est*. Alibi: *Non modò nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli*. Et cùm esset indicanti satis: *Q. Ligarius nullo se implicari negotio passus est*: adjecit; *Domum spectans & ad suos redire cu-*

n. 4.

Pro Lig. n. 2.

piens. Ita quod exponebat, & ratione fecit credibile, & affectûs quoque implevit.

Quo magis miror eos, qui in narratione non putant esse utendum affectibus. Qui si hoc dicunt, non diu, nec ut in epilogo; mecum sentiunt. Effugiendæ sunt enim moræ. Cæterum cur ego judicem nolim, cùm eum doceo, etiam moveri? Cur, quod in summa parte sum actionis petiturus, non in primo statim rerum ingressu, si fieri potest, consequar; cùm præsertim etiam in probationibus faciliore sim animo ejus abusurus, occupato vel ira, vel miseratione?

7. Verr. 161. An non Marcus Tullius circa verbera civis Romani omnes brevissimè movet affectus? non solùm conditione ipsius, loco injuriæ, genere verberum, sed animi quoque commendatione? Summum enim virum ostendit, qui cùm virgis cæderetur, non ingemuerit, non rogaverit, sed tantùm civem se Romanum esse cum invidia cædentis, & *3. Verr. 76.* fiducia juris clamaverit. Quid? Philodami casum nónne cùm per totam expositionem incendit invidia, tum in supplicio ipso lacrymis implevit, cùm flentes non tam narraret quàm ostende-

tet, patrem de morte filii, filium de patris? Quid ulli epilogi possunt habere miserabile magis? Serum est enim advocare his rebus affectum in peroratione, quas securus narraveris. Assuevit illis judex, jámque eas sine motu mentis accipit, quibus commotus novis non est: & difficile est mutare habitum animi semel constitutum.

V. EGO verò (neque enim dissimulabo judicium meum, quanquam id quod sum dicturus, exemplis magis quàm præceptis ullis continetur) narrationem, ut si ullam partem orationis, omni qua potest gratia & venere exornandam puto: sed plurimum refert, quæ sit natura ejus rei quam exponimus.

In parvis ergo, quales sunt ferè privatæ, sit ille pressus, & velut applicitus rei cultus: in verbis summa diligentia, quæ in locis impetu feruntur, & circumjectæ orationis copia latent: hîc expressa, &, ut vult Zeno, sensu tincta esse debebunt: compositio dissimulata quidem, sed tamen quàm jucundissima: figuræ non illæ poeticæ, & contra rationem loquendi auctoritate veterum receptæ. Nam debet esse quàm purissimus sermo, & qui varietate tædium ef-

fugiat, & mutationibus animum levet: ne in eundem casum, similem positionem, pares elocutionum tractus incidamus. Caret enim cæteris lenociniis expositio, & nisi commendetur hac venustate, jaceat necesse est. Nec in ulla parte intentior est judex: eóque nihil rectè dictum perit. Præterea, nescio quomodo etiam credit faciliùs, quæ audienti jucunda sunt; & voluptate ad fidem ducitur.

Ubi verò major res erit, & atrocia invidiosè, & tristia miserabiliter dicere licebit: non ut consumantur affectus, sed ut velut primis lineis designentur: ut planè qualis futura sit imago rei, statim appareat. Ne[a] sententiâ quidem velut fatigatum intentione stomachum judicis reficere dissuaserim, maximè quidem brevi interjecta, qualis est illa: *Fecerunt servi Milonis, quod suos quisque servos in re tali facere voluisset.* Interim paulo liberiore, qualis est illa: *Nubit genero socrus, nullis auspiciis, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium.* Quod cùm sit factum iis quoque temporibus, quibus omnis ad utilitatem potiùs quàm ad ostentationem componebatur oratio, & erant adhuc severiora judicia;

Pro Mil. 29.

Pro Cluent. 14.

[a] Ratione dicendi illustriore.

quanto nunc faciendum magis, cùm in ipsa capitis aut fortunarum pericula irrupit voluptas? Cui hominum desiderio quantum dari debeat, alio * loco dicam. Interim aliquid indulgendum esse confiteor.

* 4. Parte Proœmii lib. 8. & cap. 3. ejusdem libri.

VI. MULTUM confert adjecta veris credibilis rerum imago, * quæ velut in rem præsentem perducere audientes videtur..

* Vide hujus rei exempla apud Ciceronem pro Rosc. Amer. n. 98. Verr. 7. n. 105. & 161. &c.

Ne illud quidem præteribo, quantam afferat fidem expositioni, narrantis auctoritas; quàm mereri debemus ante omnia quidem vita, sed & ipso genere orationis: quod quo fuerit gravius, sanctius, hoc plus habeat necesse est in affirmando quoque ponderis. Effugienda igitur in hac præcipuè parte omnis calliditatis suspicio: (neque enim se usquam custodit magis judex) nihil videatur fictum, nihil sollicitum: omnia potiùs à causa, quàm ab oratore profecta credantur. Sed hoc pati non possumus, & perire artem putamus, nisi appareat: cùm desinat ars esse, si apparet. Pendemus ex laude, atque hanc laboris nostri ducimus summam. Ita, quæ circunstantibus ostentare volumus, judicibus prodimus...

CAPUT III.

DE EGRESSIONE.

Egressio non semper necessaria est post narrationem.—Quandonam ibi sit adhibenda.—Frequenter utilis est ante Confirmationem.—Ea multiplex.—Nulli non parti orationis convenit.

ORDINE ipso narrationem sequitur confirmatio. Probanda sunt enim quæ propter hoc exposuimus. Sed priusquam ingrediar hanc partem, pauca mihi de quorundam opinione dicenda sunt.

PLERISQUE moris est, prolato rerum ordine protinus utique in aliquem lætum atque plausibilem locum quàm maximè possint favorabiliter excurrere. Quod quidem natum ab ostentatione declamatoria, jam in forum venit, postquam agere causas non ad utilitatem litigatorum, sed ad patronorum jactationem repertum est: ne si pressæ illi (qualis sæpius desideratur) narrationis gracilitati conjuncta argumentorum pugnacitas fuerit, dilatis diutius dicendi voluptatibus oratio refrigescat.

In quo vitium illud est, quòd sine discrimine causarum atque utilitatis, hoc, tanquam semper expediat, aut

etiam necesse sit, faciunt: eóque desumptas ex his partibus, quarum alius erat locus, sententias in hanc congerunt, ut plurima aut iterum dicenda sint, aut quia alieno loco dicta sunt, dici suo non possint.

Ego autem confiteor hoc expatiandi genus non modò narrationi quidem, sed etiam quæstionibus vel universis, vel interim singulis opportunè posse subjungi, cùm res postulat, aut certè permittit: atque eo vel maximè illustrari ornaríque orationem, sed si cohæret & sequitur, non si per vim* cuneatur, & quæ natura juncta erant, distrahit. Nihil enim tam est consequens, quàm narrationi probatio: nisi excursus ille, vel quasi finis narrationis, vel quasi initium probationis est. Erit ergo illi nonnunquam locus, ut si expositio circa finem atrox fuerit, persequamur eam velut erumpente protinus indignatione. Quod tamen ita fieri oportebit, si res dubitationem non habebit: alioqui prius est, quod objicias, verum efficere, quàm magnum, quia criminis invidia pro reo est priusquam probatur. Difficillima est enim gravissimi cujusque sceleris fides.

* Per vim quasi cuneis adigitur.

Idem fieri non inutiliter potest, ut si

merita in adversarium aliqua exposueris, in ingratum invehâris: aut si varietatem criminum narratione demonstraveris, quantum ab ea periculum intentetur, ostendas. Verùm hæc breviter omnia. Judex enim ordine audito festinat ad probationem, & quamprimum certus esse * sententiæ cupit. Præterea cavendum est, ne ipsa expositio vanescat, aversis in aliud animis, & inani mora fatigatis.

* Sententiæ quam sit laturus de causa.

SED ut non semper est necessaria post narrationem illa procursio, ita frequenter utilis ante quæstionem præparatio, utique si prima specie minùs erit favorabilis, si legem asperam tuebimur, aut pœnarias actiones inferemus. Est hic locus velut sequentis exordium, ad conciliandum probationibus nostris judicem. Quod liberius hîc & vehementiùs fieri potest, quia judici jam nota causa est. His igitur velut fomentis, si quid erit asperum, præmolliemus, quo faciliùs aures judicum, quæ pòst dicturi erimus, admittant, ne jus nostrum oderint. Nihil enim facilè persuadetur invitis. Quo loco tamen judicis quoque noscenda natura est, juri magis an æquo sit appositus. Proinde enim magis aut minùs erit hoc necessarium. Cæterùm

res eadem & post quæstionem perorationis vice fungitur.

HANC partem παρέκβασιν Græci vocant, Latini egressum, vel * egressionem. Sed hæ sunt plures, ut dixi, quæ per totam causam varios habent excursus: ut laus hominum locorúmque, ut descriptio regionum, expositio quarundam rerum non solùm gestarum, sed etiam fabulosarum. Quo ex genere est in orationibus contra Verrem compositis, Siciliæ laus, Proserpinæ raptus; pro L. Cornelio popularis illa virtutum Cn. Pompeii commemoratio: in quam ille divinus orator, velut nomine ipso ducis cursus dicendi teneretur, abrupto quem inchoaverat sermone divertit actutum.

* De Egressione vide Cicer. l. 1. de Invent. 97. l. 2. de Orat. 311. 312.

4 Verr. 1. 6. Verr. 105. 107. & c.

Παρέκβασις est (ut mea quidem fert opinio) alienæ rei, sed ad utilitatem causæ pertinentis, extra ordinem procurrens tractatio. Quapropter non video cur hunc ei potissimum locum assignent, qui rerum ordinem sequitur: non magis quàm illud, cur hoc ita demum proprium putent, si aliquid in digressu sit exponendum, cùm tot modis à recto itinere declinet oratio. Nam quicquid dicitur præter illas quinque (quas fecimus) partes, egressio est; in-

dignatio, miseratio, invidia, convitium, excusatio, conciliatio, maledictorum refutatio: similia his, quæ non sunt in quæstione, omnis amplificatio, minutio, omne affectus genus: atque ea maximè [a] jucundam & ornatam faciunt orationem, de luxuria, de avaritia, de religione, de officiis: quæ cùm sint argumentis subjecta similium rerum, quia cohærent, egredi non videntur.

Sed plurima sunt, quæ rebus nihil secum cohærentibus inseruntur, quibus judex reficitur, admonetur, placatur, rogatur, laudatur. Innumerabilia sunt hæc, quorum alia sicut præparata afferimus, quædam ex occasione vel necessitate dicimus, si quid nobis agentibus novi accidit, interpellatio, interventus alicujus, tumultus. Unde Ciceroni quoque in procemio, cùm diceret pro Milone, digredi fuit necesse, ut ipsa oratiuncula, qua usus est, patet. Poterit autem paulo longiùs exire, qui præparat aliquid ante quæstionem, & qui finitæ probationi velut commendationem adjicit. At qui ex media erumpit, citò ad id redire debet, unde divertit.

[a] Malim legere: atque ea maximè *quæ* jucundam, &c.

CAPUT IV.

De Propositione.

SUNT qui narrationi propositionem subjungant, tanquam partem judicialis materiæ : cui opinioni respondimus. Mihi autem propositio videtur omnis, confirmationis initium : [a] quod non modò in ostendenda quæstione principali, sed nonnunquam etiam in singulis argumentis poni solet. Sed nunc de priore loquimur.

pag. 210.

Ea non semper uti necesse est. Aliquando enim sine propositione quoque satis manifestum est quid in quæstione versetur : utique si narratio ibi finem habet, ubi initium quæstio : adeo ut aliquando subjungatur expositioni, quæ solet in argumentis esse, [b] summa collectio. *Hæc sicut exposui, ita gesta sunt, Judices : insidiator superatus, vi victa vis, vel potiùs oppressa virtute audacia est.*

Pro Mil. 30.

[a] Duplex est propositio ; altera generalis & totius causæ, quæ breviter complectitur id quod in controversiam venit : altera specialis, quæ singulis argumentationibus solet præponi. *Turn.*

[b] Aliquando narrationi subjicitur *summa collectio*, id est, ἀνακεφαλαίωσις eorum quæ in ea dicta sunt, quod fieri solet in argumentis.

Sed nonnunquam valde utilis est, præcipuè ubi res defendi non potest, & de fine quæritur; ut pro eo qui pecuniam privatam de templo sustulit; *Sacrilegii agitur: De sacrilegio cognoscitis*; ut judex intelligat id unum esse officii sui, quærere an id quod objicitur, sacrilegium sit. Item in causis obscuris ac multiplicibus.

Sunt autem propositiones & simplices, & duplices, vel multiplices. Quod accidit non uno modo. Nam & plura crimina junguntur: ut cùm Socrates accusatus est quòd corrumperet juventutem, & novas superstitiones induceret. Et singula ex pluribus colliguntur: ut cùm legatio malè gesta objicitur [a] Æschini, quòd mentitus sit, quòd nihil ex mandatis fecerit, quòd moratus sit, quòd munera acceperit. Hæ si ponantur singulæ subjectis probationibus, plures erunt propositiones: si conjungantur, in partitionem cadunt.

Habet interim vim propositionis, etiamsi per se non est propositio: ut cùm exposito rerum ordine, subjici-

[a] Missus est legatus Æschines ad Philippum regem Macedoniæ de fœdere percutiendo: postea autem accusatus est à Demosthene. Est autem hæc divisio orationis Demosthenis, quam habuit *de malè obita legatione*. Turn.

mus : *De his cognoscitis* ; ut sit hæc commonitio judicis, quo se ad quæstionem acriùs intendat, & quodam velut tactu excitatus finem esse narrationis, & initium probationis intelligat, & nobis confirmationem ingredientibus, ipse quoque quodammodo novum audiendi sumat exordium.

CAPUT V.

DE PARTITIONE.

I. Quando & quibus de causis partitione non sit utendum. II. Quas utilitates habeat. III. Quæ sint ejus virtutes.

PARTITIO * est nostrarum aut adversarii propositionum, aut utrarumque ordine collata enumeratio.

* *De Partitione vide Cicer. 1. de Invent. 31. 32. 33.*

I. HAC quidam utendum semper putant, quòd & eâ fiat causa lucidior, & judex intentior ac docilior, si scierit & de quo dicimus, & de quo dicturi postea sumus. Rursus quidam periculosum id oratori arbitrantur, duabus ex causis, quòd nonnunquam excidere soleant quæ promisimus, & si qua in partiendo prætererimus, * occurrere. Quod quidem nemini accidit, nisi qui planè vel

* Judici vel auditori.

nullo fuerit ingenio, vel ad agendum nihil cogitati præmeditatique detulerit. Alioqui quæ tam manifesta & lucida est ratio, quàm rectæ partitionis? Sequitur enim naturam ducem, adeo ut memoriæ id maximum sit auxilium, via dicendi non decedere.

3. Rhet. 17. Quapropter ne illos quidem probaverim, qui partitionem vetant ultra tres propositiones extendere. Quæ sine dubio si nimiùm sit multiplex, fugiet memoriam judicis, & turbabit intentionem. Hoc tamen numero velut lege non est alliganda, cùm possit causa plures desiderare.

Alia sunt magis propter quæ partitione non semper sit utendum. Primùm, quia pleraque gratiora sunt, si inventa subitò, nec domo allata, sed inter dicendum ex re ipsa nata videantur. Unde illa non injucunda schemata: *Penè excidit mihi:* &, *Fugerat me:* &, *Rectè admones.* Propositis enim probationibus, omnis in reliquum gratia novitatis præcerpitur.

Interim verò etiam fallendus est judex, & variis artibus subeundus: ut aliud agi, quàm quod petimus, putet. Nam est nonnunquam dura propositio, quam judex si providet, non aliter re-

formidat, quàm qui ferrum medici, antequam curetur, aſpexit. At ſi re non antè propoſita, ſecurum, ac nulla denuntiatione in ſe converſum, intrarit oratio, efficiet quod promittenti non crederetur.

Interim refugienda non modò diſtinctio quæſtionum eſt, ſed omnino tractatio: affectibus perturbandus, & ab intentione auferendus auditor. Non enim ſolùm oratoris eſt docere, ſed plus eloquentia circa movendum valet. Cui rei contraria eſt maximè tenuis illa, & ſcrupuloſè in partes ſectæ diviſionis diligentia, eo tempore, quo cognoſcenti judicium conamur auferre.

Quid, quòd interim quæ per ſe levia ſunt & infirma, turba valent? Ideóque congerenda ſunt potiùs, & velut eruptione pugnandum: quod tamen rarum eſſe debet, & ex neceſſitate demum, cùm ipſum hoc, quod diſſimile rationi eſt, coegerit ratio.

Præter hæc in omni partitione eſt utique aliquid potentiſſimum, quod cùm audivit judex, cætera tanquam ſupervacua gravari ſolet. Itaque ſi plura vel objicienda ſunt, vel diluenda, & utilis & jucunda partitio eſt, ut quid quaque de re dicturi ſumus, ordine ap-

pareat. At si unum crimen variè defenderimus, supervacua; ut si ita partiamur : *Dicam non talem esse hunc quem tueor, ut in eo credibile videri possit homicidium : dicam occidendi causam huic non fuisse : dicam hunc eo tempore quo occisus est homo, trans mare fuisse*. Omnia quæ antequam * id quod ultimum est, exequeris, inania videri necesse est. Festinat enim judex ad id quod potentissimum est, & velut obligatum promisso patronum, si est patientior, tacitus appellat : si vel occupatus, vel in aliqua potestate, vel etiam sic moribus compositus, cum convitio efflagitat.

* Legendum puto, ante id.

Itaque non defuerunt qui Ciceronis illam pro Cluentio partitionem improbarent, quia se dicturum esse promisit primùm, *neminem majoribus criminibus, gravioribus testibus in judicium vocatum, quàm Oppianicum* : deinde, *præjudicia esse facta ab his ipsis judicibus, à quibus condemnatus sit* : postremò, *judicium pecunia tentatum non à Cluentio, sed contra Cluentium* : quia si probari posset quod est tertium, nihil necesse fuerit dicere priora. Rursus nemo tam erit aut injustus, aut stultus, quin eum fateatur optimè pro Murena esse partitum; *Intelligo Judices tres totius accusationis partes*

p. 9.

p. 11.

fuisse, & earum unam in reprehensione vitæ, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam. Nam sic & ostendit lucidissimè causam, & nihil fecit altero supervacuum.

De illo quoque genere defensionis plerique dubitant: *Si occidi, rectè feci: sed non occidi.* Quò enim prius pertinere, si sequens firmum sit? hæc invicem obstare, & utroque utentibus, in neutro haberi fidem. Quod sanè in parte verum est, & illo sequenti (si modò indubitabile sit) solo utendum. At si quid in eo quod est fortius, timebimus, utraque probatione nitemur. Alius enim alio moveri solet: & qui factum putavit, justum credere potest: qui tanquam justo non movebitur, factum fortasse non credet: ut certa manus uno telo possit esse contenta, incertæ plura spargenda sunt, ut sit & fortunæ locus. Egregiè verò Cicero pro Milone insidiatorem primò Clodium ostendit: tum addit ex abundanti, etiamsi id non fuisset, talem tamen civem cum summa virtute interfectoris & gloria necari potuisse.

Nec illum tamen ordinem, de quo priùs dixi, damnaverim: quia quædam etiamsi sint dura, in id tamen valent, ut ea molliant quæ sequuntur. Neque

omnino sine ratione est id quod vulgò dicitur, [a] *Iniquum petendum, ut æquum feras.* Quod tamen nemo sic accipiat, ut omnia credat audenda. Rectè enim Græci præcipiunt, *Non tentanda quæ effici omnino non possunt.*

Sed quoties hac, de qua loquor, duplici defensione utemur, id laborandum est, ut in illam partem sequentem fides ex priore ducatur. Potest enim videri, qui tutò etiam confessurus fuit, mentiendi causam in negando non habere: & illud utique faciendum est, ut quoties suspicabimur à judice aliam probationem desiderari, quàm de qua loquimur, promittamus nos plenè, & statim de eo satis esse facturos: præcipuéque si de [b] pudore agitur.

Frequenter autem accidit, ut causa parum verecunda, jure tuta sit: de quo ne inviti judices audiant & adversi, frequentiùs sunt admonendi, secuturam defensionem probitatis ac dignitatis: expectent paulum, & agi ordine sinant. Quædam interim nos & invitis litigatoribus simulandum est dicere: quod

[a] Erasmus putat ductum esse à mercatoribus, qui pluris merces suas indicant, ut justum tandem pretium ferant. *Turn.*

[b] Si causa per se parum est honesta & verecunda, ut ipse Fabius ait paulo infrà.

Cicero pro Cluentio facit circa judiciariam legem. Nonnunquam quasi interpellemur ab his, subsistere. Sæpe avertenda ad ipsos oratio: hortandi, ut sinant nos uti nostro consilio. Ita surrepetur animo judicis, & dum sperat probationem pudoris, asperioribus illis minùs repugnabit. Quæ cùm receperit, etiam verecundiæ defensioni facilior erit. Sic utraque res invicem juvabit, erítque judex circa jus nostrum spe modestiæ attentior, circa modestiam juris probatione proclivior.

n. 144. 145. 149. 156. 157.

II. SED ut non semper necessaria, ac etiam supervacua partitio est: ita opportunè adhibita plurimum orationi lucis & gratiæ confert. Neque enim solùm id efficit, ut clariora fiant quæ dicuntur, rebus velut ex turba extractis, & in conspectu judicum positis: sed reficit quoque audientem certo singularum partium fine, non aliter quàm facientibus, iter multum detrahunt fatigationis [a] notata inscriptis lapidibus spatia. Nam & exhausti laboris nosse mensuram voluptati est, & hortatur ad reliqua fortiùs exequenda, scire quantum supersit.

[a] Milliaria olim lapidibus notabant. Unde apud historicos legimus: *ad primum ab urbe lapidem, secundum, tertium, Turn.*

Nihil enim longum videri necesse est, in quo quid ultimum sit, certum est. Nec immeritò multum ex diligentia partiendi tulit laudis Q. Hortensius: cujus tamen divisionem in digitos diductam, nonnunquam Cicero leviter eludit.

1. Verr. 45.

Nam est certus ejus modus, & evitanda maximè concisa nimium & velut articulosa partitio. Nam & auctoritati plurimum detrahunt minuta illa, nec jam membra sed frusta: & hujus gloriæ cupidi, quo subtiliùs & copiosiùs divisisse videantur, & supervacua assumunt, & quæ natura singularia sunt, secant; nec tam plura faciunt, quàm minora: deinde cùm fecerunt mille particulas, in eandem incidunt obscuritatem, contra quam partitio inventa est.

III. DIVISA & simplex propositio quoties utiliter adhiberi potest, primùm debet esse aperta, atque lucida; (nam quid sit turpius, quàm id esse obscurum ipsum, quod in eum solum adhibetur usum, ne sint cœtera obscura?) tum brevis, nec ullo supervacuo onerata verbo. Non enim quid dicamus, sed de quo dicturi simus, ostendimus.

Obtinendum etiam, ne quid in ea desit, ne quid supersit. Superest autem sic ferè, cùm aut in species partimur, quod

in genera partiri ſit ſatis; aut genere poſito, ſubjicitur ſpecies: ut dicam de virtute, juſtitia, continentia; cùm juſtitia atque continentia virtutis ſint ſpecies.

Partitio proponit quid ſit de quo conveniat, quid de quo ambigatur. In eo quod convenit, quid adverſarius fateatur, quid nos. In eo de quo ambigitur, quæ dicturi ſimus, quæ noſtræ propoſitiones, quæ partis adverſæ. Turpiſſimum verò eſt, non eo ordine exequi, quo quicque propoſueris.

MARCI FABII QUINTILIANI DE INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER V.

PROOEMIUM.

Docet pernecessariam esse oratoribus probationem. Aget primùm de probationibus quæ ad omnes quæstiones pertinent; deinde de iis quæ in quoque causæ genere propriæ sunt.

FUERUNT & clari quidem auctores, quibus solum videretur oratoris officium, docere. Namque & affectus duplici ratione excludendos putabant: primùm, quia vitium esset

omnis animi perturbatio; deinde, quia judicem à veritate depelli misericordia, vel ira, similibúsque, non oporteret, & voluptatem audientium petere, cùm vincendi tantùm gratia diceretur, non modò agenti supervacuum, sed vix etiam viro dignum arbitrabantur. Plures* verò, qui nec ab illis sine dubio partibus rationem orandi summoverent, hoc tamen proprium atque præcipuum crederent opus, sua confirmare, & quæ ex adverso proponerentur, refutare.

* Supple, fuerunt.

Utrumcunque est, (nec enim hoc loco meam interpono sententiam) hic erit liber illorum opinione maximè necessarius, quo toto hæc sola tractantur; quibus sanè & ea quæ de judicialibus causis jam dicta sunt, serviunt. Nam neque prooemii, neque narrationis est alius usus, quàm ut judicem præparent: & status nosse, atque ea de quibus suprà scripsimus, intueri, supervacuum foret, nisi ad hanc perveniremus. Denique ex quinque quas judicialis materiæ fecimus partibus, quæcunque alia potest aliquando necessaria causæ non esse: lis nulla est, cui probatione opus non sit. Ejus præcepta sic optimè divisuri videmur, ut prius in com-

mune quæ ad omnes quæſtiones pertinent, oſtendamus: deinde quæ in quoque cauſæ genere propria ſunt, exequamur.

CAPUT I.

De probationum divisione.

Probationes vel ſunt inartificiales, vel artificiales. Agit primum de inartificialibus.

AC prima quidem illa partitio ab Ariſtotele tradita, conſenſum ferè omnium meruit, alias eſſe * probationes quas extra dicendi rationem acciperet orator, alias quas ex cauſa traheret ipſe, & quodammodo gigneret. Ideóque illas ἀτέχνους, id eſt inartificiales, has ἐντέχνους, id eſt artificiales vocaverunt. Ex illo priore genere ſunt præjudicia, rumores, tormenta, tabulæ, jusjurandum, teſtes: in quibus pars maxima contentionum forenſium conſiſtit. Sed ut ipſa per ſe carent arte, ita ſummis eloquentiæ viribus & allevanda ſunt plerumque, & refellenda. Quare mihi videntur magnopere damnandi, qui totum hoc genus à præceptis removerunt. Nec tamen in animo eſt, omnia quæ aut pro his, aut contrà dici ſolent,

* *Vide Cicer. 2. de Orat. 116-120.*

ſolent, complecti. Non enim communes locos tradere deſtinamus, quod eſſet operis infiniti: ſed viam quandam atque rationem. Quibus demonſtratis, non modò in exequendo ſuas quiſque vires debet adhibere, ſed etiam inveniendo ſimilia, ut quæque conditio litium poſcet. Neque enim de omnibus cauſis dicere quiſquam poteſt, ſaltem præteritis, ut taceam de futuris.

CAPUT II.

DE PRÆJUDICIIS.

JAM præjudiciorum vis omnis tribus in generibus verſatur: Rebus, quæ aliquando ex paribus cauſis ſunt judicatæ, quæ exempla rectiùs dicuntur; ut de reſciſſis patrum teſtamentis, vel contra filios confirmatis: Judiciis, ad ipſam cauſam pertinentibus, unde etiam nomen ductum eſt; qualia in Oppianicum facta dicuntur, & à Senatu adverſus Milonem: Aut cùm de eadem cauſa pronuntiatum eſt, ut in reis [a] deportatis, & [b] aſſertione ſecun-

Valer. l. 7. c. 7. & 8.

Pro Cluent. 79, &c.

Pro Mil. 7. &c.

[a] Relegatio eſt cùm certo loco interdicitur *deportatio*, cùm aliquis in certum locum relegatur. Porro, ut teſtatur Ulpianus, de cauſa *deportandorum* iterum apud Judicem poteſt agi; ac ſi reſtituantur, priſtinum adipiſcuntur honoris gradium. *Turn.*

[b] *Aſſertio*, judicium eſt de alicujus libertate con-

da, & de partibus [a] centumviralium, quæ in duas hastas divisæ sunt.

Confirmantur præcipuè duobus, auctoritate eorum qui pronuntiaverunt, & similitudine rerum de quibus quæritur. Refelluntur autem raro per contumeliam judicum, nisi fortè manifesta in his culpa erit. Vult enim cognoscentium quisque firmam esse alterius sententiam: & ipse pronuntiaturus non libenter exemplum, quod in se fortasse recidat, facit. Confugiendum ergo est in duobus superioribus, si res feret, ad aliquam dissimilitudinem causæ. Vix autem ulla est per omnia alteri similis. Si id non continget, ac eadem causa erit: aut actorum incusanda negligentia, aut de infirmitate personarum querendum, contra quas erit judicatum: aut de gratia quæ testes corruperit, aut de invidia, aut de ignorantia; aut inveniendum quid causæ postea accesserit. Quorum si nihil erit, licet tamen dicere multas judiciorum causas ad iniquè pronuntiandum valere: ideóque

stitutum, appellaturque *causa liberalis*. Si igitur de liberali causa jam pronuntiatum sit, & facta provocatione, aut alia Judicum subsortitione, iterum de causâ disceptetur, locus erit præjudicio. *Turn.*

[a] Centumviri hasta in foro posita de causis cognoscebant, erantque in duas partes divisi.

damnatum [a] Rutilium, absolutos [b] Clodium atque [c] Catilinam. Rogandi etiam Judices, ut rem potiùs intueantur ipsam, quàm [d] jurisjurando alieno suum donent. Adversùs consulta autem Senatus, & decreta Principum vel Magistratuum, remedium nullum est, nisi aut inventa quantulacunque causæ differentia, aut aliqua vel eorumdem, vel ejusdem potestatis hominum posterior constitutio, quæ sit priori contraria: quæ si deerunt, lis non erit.

a Rutilius justissimè Asiam administravit. Sed cùm publicanorum injurias illic coercuisset, invisus est factus Equitibus, penes quos erant judicia, ideoque in exilium missus. Vide Flor. l. 3. c. 17. *Turn.*

b Clodius restituto Cicerone multa in eum per vim admiserat. Milo Tribunus plebis Clodium de vi accusavit. Sed judicium, opera Clodii, ejusque amicorum, usque eò perductum est, donec habitis ædilitiis comitiis, Clodius Ædilis creatus in judicium vocari non potuit.

c Catilina Prætor administravit Africam. Postea accusatus repetundarum fuit: sed optimatum factione absolutus est. *Turn.*

d Judices jurabant se ex lege judicaturos. Hortandi igitur ut memores jurisjurandi rem per se diligenter expendant, nec temerè sequantur judicium eorum qui re non penitùs perspectâ pravè forsitan judicarunt.

CAPUT III.

DE RUMORE ET FAMA.

* De Rumoribus vide Cicer. l. 2. Rhet. 12.

FAMAM atque * rumorem pars altera consensum civitatis, & velut publicum testimonium vocat: altera sermonem sine ullo certo auctore dispersum, cui malignitas initium dederit, incrementum credulitas; quod nulli non etiam innocentissimo possit accidere fraude inimicorum falsa vulgantium. Exempla utrinque non deerunt.

CAPUT IV.

DE TORMENTIS.

* De tormentis, seu quæstionibus vide Cicer. l. 2. Rhet. 10.

SICUT in * tormentis quoque, qui est locus frequentissimus, cùm pars altera, quæstionem, vera fatendi necessitatem vocet: altera sæpe etiam causam falsa dicendi, quòd aliis patientia facile mendacium faciat, aliis infirmitas necessarium. Quid attinet plura de his? Plenæ sunt orationes veterum ac novorum. Quædam tamen in hac parte erunt propria cujusque litis. Nam sive de habenda quæstione agetur, plurimum intererit, quis, & quem postulet aut offerat, & in quem, & ex

qua causa: sive jam erit habita, quis ei præfuerit, quis & quo modo sit tortus, an credibilia dixerit, an inter se constantia: perseveraverit in eo quod cœperat, an aliquid dolore mutaverit: prima parte quæstionis, an procedente cruciatu. Quæ utrinque tam infinita sunt, quàm ipsa rerum varietas.

CAPUT V.

De Tabulis.

CONTRA tabulas quoque sæpe dictum, sæpe dicendum est, cùm eas non solùm refelli, sed etiam accusari, sciamus esse usitatum. Cùm sit autem in his aut scelus signatorum, aut ignorantia, tutiùs ac faciliùs id quod secundo loco diximus tractatur, quòd scilicet pauciores rei fiunt. Sed hoc ipsum argumenta ex causa trahit, si fortè aut incredibile est id actum esse quod tabulæ continent: aut (ut frequentiùs evenit) aliis probationibus æquè inartificialibus solvitur: si aut is in quem signatum est, aut aliquis signator dicitur abfuisse, vel priùs esse defunctus: si tempora non congruunt: si vel antecedentia vel insequentia tabulis repugnant. Inspectio ipsa etiam sæpe falsum deprehendit.

CAPUT VI.

DE JUREJURANDO.

JUSJURANDUM litigatores aut offerunt suum, aut non recipiunt * oblatum: aut ab adversario exigunt, aut recusant cùm ab ipsis exigatur.

* Ab adversario.

Offerre suum sine illa conditione, ut vel adversarius juret, ferè improbum est. Qui tamen id faciet, aut vita se tuebitur, ut eum non sit credibile pejeraturum; aut ipsa vi religionis: in qua plus fidei consequetur, si id egerit, ut non cupidè ad hoc descendere, sed ne hoc quidem recusare videatur: aut si causa [a] modò patietur litis, propter quam devoturus se ipse non fuerit: aut si præter alia causæ instrumenta, adjicit ex abundanti hanc quoque conscientiæ suæ fiduciam.

Qui [b] non recipit, & iniquam conditionem, & à multis contemni jurisjurandi metum dicet: cùm & philosophi quidam sint reperti qui deos habere re-

[a] Aut si res controversa erit ejusmodi, ut credibile non videatur ipsum sibi imprecaturum ob rem tam exiguam. *Turn.*

[b] Qui non recipit oblatum ab adversario jusjurandum, duas affert causas: 1. iniquam esse conditionem, si nempe cujuspiam salus ab alieno juramento pendeat: 2. à multis contemni jurisjurandi metum.

rum humanarum curam negarent: eum verò qui nullo deferente jurare sit paratus, & ipsum velle de causa sua pronuntiare, & quàm id quod offert, leve ac facile credat, ostendere.

At is qui * defert, agere modestè videtur, cùm litis adversarium judicem faciat, & eum cujus cognitio est, onere liberet, qui profectò alieno jurejurando stari quàm suo malit.

Quo difficilior recusatio est, nisi fortè res est ea, quam credibile sit notam ipsi non esse. Quæ excusatio si deerit, hoc unum relinquetur, ut invidiam sibi ab adversario quæri dicat, atque id agi, ut in ea causa, in qua vincere non possit, queri possit. Itaque hominem quidem malum occupaturum hanc conditionem fuisse, se autem probare malle quæ affirmet, quàm dubium cuiquam relinquere, an pejerarit.

CAPUT VII.

De Testibus.

MAXIMUS patronis circa * testimonia sudor est. Ea dicuntur aut per tabulas, aut à præsentibus.

* *De testibus vide Cicer. l. 2. Rhet. 9.*

Simplicior contra tabulas pugna.

* Qui jusjurandum ab adversario exigit.

Nam & minùs obstitisse videtur pudor inter paucos signatores, *a* & pro diffidentia premitur absentia. Si reprehensionem non capit ipsa persona, infamare signatores licet. Tacita præterea quadam significatione refragatur his omnibus, quòd nemo per tabulas dat testimonium, nisi sua voluntate: quo ipso non esse amicum ei se, contra quem dicit, fatetur. Nec tamen protinus cesserit orator, quo minùs & amicus pro amico, & inimicus contra inimicum possit verum (si integra sit ei fides) dicere. Sed latè locus uterque tractatur.

Cum præsentibus verò ingens dimicatio est: ideóque velut duplici contra eos, próque his, acie confligitur, *b* actionum & interrogationum. In actionibus primùm generaliter pro testibus, atque in testes dici solet. Est hic communis locus, cùm pars altera nullam firmiorem probationem esse contendit, quàm quæ sit hominum scientiâ nixa: altera ad detrahendam illis fidem, omnia per quæ fieri soleant falsa testimo-

a Qui absens testimonium dicebat, tabulas conficiebat præsentibus signatoribus, in quibus suum testimonium præscribebat. *Turn.* Absentia autem videri potest signum diffidentiæ, quasi testis sibi ipse diffidat

b Per actionem intelligitur oratio perpetua qua utitur orator.

nia, enumerat. Sequens ratio eſt, cùm ſpecialiter quidem, ſed tamen multos pariter invadere patroni ſolent. Nam & [a] gentium ſimul univerſarum elevata teſtimonia ab oratoribus ſcimus, & tota genera teſtimoniorum, ut de [b] auditionibus: non enim ipſos eſſe teſtes, ſed injuratorum afferre voces: utque in cauſis repetundarum, qui ſe reo numeraſſe pecunias jurant, litigatorum non teſtium habendos loco. Interim adverſùs ſingulos dirigitur actio. Quod inſectationis genus & permiſtum defenſioni legimus in orationibus plurimis, & ſeparatim editum, ſicut in Vatinium teſtem.

Totum igitur excutiamus locum, quando univerſam inſtitutionem aggreſſi ſumus. Sufficiebant alioqui libri duo à Domitio Afro in hanc rem compoſiti, quem adoleſcentulus ſenem colui: ut non lecta mihi tantùm ea, ſed pleraque ex ipſo ſint cognita. Is veriſſimè præcipit, primum eſſe in hac parte officium oratoris, ut totam cauſam familiariter norit: quod ſine dubio ad omnia pertinet. Id quomodo contingat,

[a] Cicero elevat teſtimonia Gallorum pro Fonteio n. 11. -- 23. Græcorum Aſianorumque pro Flacco n. 9. - 12.

[b] Cùm teſtes dicunt tantùm ſe audiviſſe quid ab aliis.

explicabimus, * cùm ad destinatum huic parti locum venerimus. Ea res suggeret materiam interrogationi, & veluti tela ad manum subministrabit. Eadem docebit, ad quæ judicis animus actione sit præparandus. Debet enim vel fieri vel detrahi testibus fides oratione perpetua: quia sic dictis quisque movetur, ut est ad credendum, vel non credendum antè formatus.

* Lib. 12. c. 9. fusè explicat quomodo orator causam nosse debeat.

Et quoniam duo genera sunt testium aut voluntariorum, aut eorum quibus judex in publicis judiciis lege denuntiare solet: quorum altero utraque pars utitur, alterum accusatoribus tantùm concessum est; separemus officium dantis testes, & refellentis.

QUI voluntarium producit, scire quid is dicturus sit, potest: ideóque faciliorem videtur in * rogando habere rationem. Sed hæc quoque pars acumen & vigilantiam poscit: providendúmque, ne timidus, ne inconstans, ne imprudens sit testis. Turbantur enim, & à patronis diversæ partis inducuntur in laqueum. Sed & plus deprehensi nocent, quàm firmi & interriti profuissent. Mutum igitur domi antè versandi, ac variis percontationibus, quales haberi ab adversario possunt, explorandi

* Interrogando.

ſunt. Sic fit, ut aut conſtent ſibi, aut ſi quid titubaverint, opportuna rurſus ejus, à quo producti ſunt, interrogatione velut in gradum reponantur.

In his quoque adhuc qui conſtiterint ſibi, vitandæ ſunt inſidiæ: nam frequenter ſubjici ab adverſario ſolent, & omnia profutura polliciti, diverſa reſpondent, & auctoritatem habent non arguentium illa, ſed confitentium. Explorandum igitur quas cauſas lædendi adverſarium afferant: nec id ſatis eſt, inimicos fuiſſe, ſed an deſierint, an per hoc ipſum reconciliari velint, ne corrupti ſint, ne pœnitentia propoſitum mutaverint. Quod cùm in iis quoque, qui ea quæ dicturi videntur, re vera ſciunt, neceſſarium eſt præcavere, tum multo magis in iis [a] qui ſe dicturos quæ falſa ſunt, pollicentur. Nam & frequentior eorum pœnitentia eſt, & promiſſum ſuſpectius: & ſi perſeveraverint, reprehenſio [b] facilior.

EORUM verò quibus denuntiatur, pars teſtium eſt quæ reum lædere velit,

[a] Videtur Fabius non repudiare teſtimonia eorum, qui ſe dicturos, quæ falſa ſunt, pollicentur; quod eſſet hominis parum probi. Sed idem paulo pôſt monet ſe facere mentionem ejuſmodi peſſimarum artium, non ut fiant, ſed ut vitentur.

[b] Alii codices habent, *deprehenſio facilior*: quemadmodum antea dixit, *Teſtem deprehenſum*. Turn.

pars quæ nolit. Idque interim ſcit accuſator, interim neſcit.

Fingamus in præſentia ſcire. In utroque enim genere ſummis artibus interrogantis opus eſt. Nam ſi habet teſtem cupidum lædendi, cavere debet hoc ipſum, ne cupiditas ejus appareat: nec ſtatim de eo quod in judicium venit, rogare, ſed aliquo circuitu ad id pervenire, ut illi, quod maximè dicere voluit, videatur expreſſum: nec nimiùm inſtare interrogationi, ne ad omnia reſpondendo, teſtis fidem ſuam minuat, ſed [a] in tantum evocare eum, quantum ſumere ex uno ſatis eſt.

At in eo qui verum invitus dicturus eſt, prima felicitas interrogantis eſt extorquere quod is noluerit. Hoc non alio modo fieri poteſt, quàm longiùs interrogatione repetita. Reſpondebit enim quæ nocere cauſæ non arbitrabitur: ex pluribus deinde quæ confeſſus erit, eò perducetur, ut quod dicere non vult, negare non poſſit. Nam ut in oratione ſparſa plerumque colligimus argumenta, quæ per ſe nihil reum aggravare videantur, congregatione deinde eorum

[a] Non omnia quæ poſita ſunt in controverſia, ſed quod nobis utile erit, ab eo poſcemus: reliqua ab aliis teſtibus. *Turn.*

factum convincimus : ita hujusmodi testis multa de anteactis, multa de insecutis, loco, tempore, persona, cæterisque est interrogandus, ut in aliquod responsum incidat, post quod illi vel fateri quæ volumus necesse sit, vel iis quæ jam dixerat, repugnare. Id si non contingit, reliquum erit, ut eum nolle dicere manifestum sit: protrahendúsque, ut in aliquo quod vel extra causam sit, deprehendatur. Tenendus etiam diutius, ut omnia, ac plura quàm res desiderat, pro reo dicendo, suspectus judici fiat : quo non minùs nocebit, quàm si vera in reum dixisset.

At si (quod secundo loco diximus) nesciet actor quid propositi testis attulerit, paulatim, &, ut dicitur, pedetentim interrogando experietur animum ejus, & ad id responsum quod eliciendum erit, per gradus ducet. Sed quia nonnunquam sunt hæ quoque testium artes, ut primò ad voluntatem respondeant, quo majore fide diversa postea dicant, est accusatoris, suspectum testem dum prodest, dimittere.

* Patronorum in parte expeditior, in parte difficilior interrogatio est. Difficilior hoc, quod raro unquam possunt ante judicium scire quid testis di-

* Hîc patronus opponitur accusatori.

cturus ſit. Expeditior, quòd cùm interrogandus eſt, ſciunt quid dixerit. Itaque in eo quod incertum eſt, cura & inquiſitione opus eſt, quis reum premat, quas & quibus ex cauſis inimicitias habeat: eáque in oratione prædicenda atque amolienda ſunt, ſive odio conflatos teſtes, ſive invidia, ſive gratia, ſive pecunia videri volumus. Et ſi deficietur numero pars diverſa, paucitatem: ſi abundabit, conſpirationem: ſi humiles producet, vilitatem: ſi potentes, gratiam oportebit inceſſere. Plus tamen proderit cauſas, propter quas reum lædant, exponere: quæ ſunt variæ, & pro conditione cujuſque litis aut litigatoris. Nam contra illa quæ ſuprà diximus, ſimili ratione reſponderi locis communibus ſolet, quia & in paucis atque humilibus accuſator ſimplicitate gloriari poteſt, quòd neminem præter eos quos putarit ſcire, quæſierit; & multos atque honeſtos commendare aliquando eſt facilius.

Verùm interim & ſingulos, ut exornare, ita deſtruere contingit, aut [a] recita-

[a] Legi poſſit, *citatis*: ut ſit ſenſus, aliquando perpetua oratione refutari teſtem, aut cùm eum *citamus*, id eſt, coram vocamus in conſpectum judicum, aut cùm duntaxat nominamus, non etiam coram advocamus. *Turn.*

tis in actione, aut nominatis teſtibus. Quod iis temporibus, quibus teſtis non niſi poſt finitas actiones rogabatur, & facilius & frequentius fuit. Quid autem in quemque teſtium dicendum ſit, ſumi niſi ab ipſorum perſonis non poteſt.

RELIQUÆ interrogandi ſunt partes. Qua in re primum eſt, noſſe teſtem. Nam timidus terreri, ſtultus decipi, iracundus concitari, ambitioſus inflari, longus protrahi poteſt: prudens verò & conſtans, vel tanquam inimicus & pervicax dimittendus ſtatim; vel non interrogatione, ſed brevi interlocutione patroni refutandus eſt; aut aliquo, ſi continget, urbano dicto refrigerandus; aut ſi quid in ejus vitam dici poterit, infamia criminum deſtruendus. Probos quoſdam & verecundos non aſperè inceſſere profuit: nam ſæpe qui adversùs inſectantem pugnaſſent, modeſtia mitigantur.

OMNIS autem interrogatio, aut in cauſa eſt, aut extra cauſam.

In cauſa, ſicut accuſatori præcepimus, patronus quoque altiùs, & unde nihil ſuſpecti ſit, repetita percontatione, priora ſequentibus applicando, eò ſæpe perducit homines, ut ab invitis quod proſit extorqueat. Ejus rei ſine

dubio nec disciplina ulla in scholis, nec exercitatio traditur : & naturali magis acumine, aut usu contingit hæc virtus. Si quod tamen exemplum ad imitationem demonstrandum sit, solum est quod ex dialogis Socraticorum, maximéque Platonis, duci potest : in quibus adeo scitæ sunt interrogationes, ut cùm plerisque bene respondeatur, res tamen ad id quod volunt efficere, perveniat. Illud fortuna interim præstat, ut aliquid quod inter se parum consentiat, à teste dicatur : interim (quod sæpius evenit) ut testis testi diversa dicat. Acuta autem interrogatio, ad hoc quod casu fieri solet, etiam ratione perducet.

Extra causam quoque multa quæ prosint, rogari solent, de vita testium aliorum, de sua quisque, si turpitudo, si humilitas, si amicitia accusatoris, si inimicitiæ cum reo : in quibus aut dicant aliquid quod prosit, aut in mendacio vel cupiditate lædendi deprehendantur. Sed in primis interrogatio debet esse circonspecta, quia multa contra patronos venustè testis sæpe respondet, eíque præcipuè vulgò favetur : tum verbis quàm maximè ex medio sumptis, ut qui rogatur (is autem est & sæpius imperitus) intelligat, aut ne in-

telligere se neget : quod interrogantis non leve frigus est.

Illæ verò pessimæ artes testem subornatum in subsellia adversarii mittere, ut inde excitatus plus noceat, vel dicendo contra reum, cum quo sederit; vel cùm adjuvisse testimonio videbitur, faciendo ex industria multa immodestè atque intemperanter, per quæ non à se tantùm dictis detrahat fidem, sed cæteris quoque qui profuerant, auferat auctoritatem. Quorum mentionem habui, non ut fierent, sed ut vitarentur.

Sæpe inter se collidi solent, inde testatio, hinc testes : locus utrinque. Hæc enim se pars jurejurando, illa consensu signantium tuetur. Sæpe inter testes & argumenta quæsitum est : inde scientiam in testibus & religionem, ingenia esse in argumentis dicitur; hinc testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu fieri, argumenta ex natura duci; in his judicem sibi, in illis alii credere. Communia hæc pluribus caussis, multúmque jactata sunt, sempérque jactabuntur. Aliquando utrinque sunt testes, & quæstio sequitur, ex his utri meliores viri : ex caussis, utri magis credibilia dixerint : ex litigatoribus, utri gratia magis valuerint.

His adjicere si quis volet ea quæ divina testimonia vocantur, ex responsis, oraculis, ominibus, duplicem sciat eorum esse tractatum: generalem alterum, in quo inter Stoicos & Epicuri sectam secutos pugna perpetua est, regatúrne providentia mundus; specialem alterum, contra partes divinationis, ut quæque in quæstionem cadit. Aliter enim oraculorum, aliter aruspicum, augurum, conjectorum & mathematicorum fides confirmari, aut refelli potest, cùm sit rerum earum diversa ratio.

Circa ejusmodi quoque instrumenta firmanda, vel destruenda, multum habet operis oratio, si quæ sint voces per vinum, somnium, dementiam emissæ, vel excepta parvulorum indicia, quos pars altera nihil fingere, altera nihil judicare dictura est.

Nec tantùm præstari hoc genus potest, sed etiam ubi non est, desiderari solet. Pecuniam dedisti: quis numeravit? ubi? unde? Venenum arguis: ubi emi? à quo? quanti? per quem dedi? quo conscio? Quæ ferè omnia pro Cluentio Cicero in crimine veneficii excutit. Hæc de inartificialibus quàm brevissimè potui.

CAPUT VIII.

De Probatione artificiali.

Ejus tres sunt species : signa , argumenta , exempla. Quosdam reprehendit , qui spretis probationibus , quibus veluti nervis causa continentur , in locos communes excurrunt. — Subjicit generalem omnium probationum divisionem.

PARS altera probationum , quæ est tota in arte , constátque rebus ad faciendam fidem appositis , plerumque aut omnino negligitur , aut levissimè attingitur ab iis qui argumenta velut horrida & confragosa vitantes , amœnioribus locis desident : neque aliter quàm hi qui traduntur à Poetis gustu cujusdam apud Lotophagos graminis , & Sirenum cantu deliniti , voluptatem saluti prætulisse , dum laudis falsam imaginem sequuntur , ipsa propter quam dicitur victoria cadunt.

Atqui cætera , quæ continuo orationis tractu magis decurrunt , in auxilium atque ornamentum argumentorum comparantur , nervísque illis quibus causa continetur , adjiciunt superinducti corporis speciem : ut si fortè quid factum ira , vel metu , vel cupiditate dicatur , latiùs quæ cujusque affectus na-

tura ſit, perſequamur. Iiſdem laudamus, incuſamus, augemus, minuimus, deſcribimus, deterremus, querimur, conſolamur, hortamur. Sed horum eſſe opera in rebus aut certis, aut de quibus tanquam certis loquimur, poteſt. Nec abnuerim eſſe aliquid in delectatione, multum verò in commovendis affectibus. Sed hæc ipſa plus valent, cùm ſe didiciſſe judex putat: quod conſequi niſi argumentatione, aliáque omni fide rerum non poſſumus.

QUORUM priuſquam partiar ſpecies, indicandum reor, eſſe quædam in omni probationum genere communia. Nam nec ulla quæſtio eſt, quæ non ſit aut in re, aut in perſona. Nec eſſe argumentorum loci poſſunt, niſi in iis quæ rebus aut perſonis accidunt. Eáque aut per ſe inſpici ſolent, aut ad aliud referri. Nec ulla confirmatio, niſi aut ex antecedentibus, aut ex conſequentibus, aut ex pugnantibus: & hæc neceſſe eſt, aut ex præterito tempore, aut ex conjuncto, aut ex ſequenti petere. Nec ulla res probari, niſi ex alia poteſt, eáque ſit oportet aut major, aut par, aut minor.

Argumenta verò reperiuntur aut in quæſtionibus, quæ etiam ſeparatæ à

complexu rerum personarúmque spectari per se possint; aut in ipsa causa, cùm invenitur aliquid in ea non ex communi ratione ductum, sed ejus judicii de quo cognoscitur, proprium.

Probationum præterea omnium aliæ sunt necessariæ, aliæ credibiles, aliæ non repugnantes. Adhuc omnium probationum quadruplex ratio est: ut vel quia aliquid est, aliud non sit; ut quia dies est, nox non est: vel quia est aliquid, & aliud sit; ut quia Sol est super terram, dies est: vel quia aliquid non est, aliud sit; ut quia nox non est, dies est: vel quia aliquid non est, nec aliud sit; ut quia non est rationale, nec homo est. His in universum prædictis partes subjiciam.

CAPUT IX.

De Signis.

OMNIS igitur probatio artificialis constat aut signis, aut argumentis, aut exemplis. Nec ignoro plerisque videri signa partem argumentorum: quæ mihi separandi ratio hæc fuit prima, quòd sunt penè ex illis inartificialibus. Cruenta enim vestis, & clamor, & livor, & talia, sunt in-

ſtrumenta, qualia tabulæ, rumores, teſtes: nec inveniuntur ab oratore, ſed ad eum cum ipſa cauſa deferuntur. Altera, quòd ſigna ſive indubitata ſint, non ſunt argumenta: quia ubi illa ſunt, quæſtio non eſt; argumento autem, niſi in re controverſa, locus eſſe non poteſt: ſive dubia, non ſunt argumenta, ſed ipſa argumentis egent.

DIVIDUNTUR autem in has primas duas ſpecies, quòd eorum alia ſunt (ut dixi) quæ neceſſaria ſunt, quæ Græci vocant τεκμήρια: alia non neceſſaria, quæ σημεῖα.

Priora illa ſunt quæ aliter habere ſe non poſſunt: quæ mihi vix pertinere ad præcepta artis videntur. Nam ubi eſt ſignum inſolubile, ibi ne lis quidem eſt. Id autem accidit, cùm quid aut neceſſe eſt fieri, factúmve eſſe, aut certè omnino non poteſt fieri, vel eſſe factum: quo in cauſis poſito, lis non eſt niſi facti..

Alia ſunt ſigna non neceſſaria, quæ εἰκαῖα Græci vocant: quæ etiamſi ad tollendam dubitationem ſola non ſufficiunt, tamen adjuncta cæteris, plurimum valent.

Signum vocant (ut dixi) σημεῖον: quanquam id quidam indicium, qui-

dam vestigium nominaverunt, per quod alia res intelligitur, ut per sanguinem cædes. At quia sanguis vel ex hostia respersisse vestem potest, vel è naribus profluxisse, non utique qui vestem cruentam habuerit, homicidium fecerit. Sed ut per se non sufficit, ita cæteris adjunctum, testimonii loco ducitur, si inimicus, si antè minatus, si eodem loco fuit. Quibus signum cùm accessit, efficit, ut quæ suspecta erant, certa videantur. Alioqui sunt quædam signa utrique parti communia, ut livores, tumores. Nam videri possunt & veneficii, & cruditatis. Et vulnus in pectore, sua manu & aliena perisse dicentibus, in æquo est. Hæc perinde firma habentur, atque extrinsecus adjuvantur..

CAPUT X.

De Argumentis.

I. Quid sit argumentum. II. De locis argumentorum: quæ vel à personis, vel à rebus ducuntur. 1. Quæ personas spectant breviter percurrit. 2. Ad res pertinent causa, locus, tempus, facultates seu instrumenta, modus. Præterea, definitio, genus, species, differentia, propria, remotio, similia, dissimilia, contraria, pugnantia, consequentia, conjugata, comparatio. III. Singulas argumentorum species exequi non pati-

tur natura rerum. — Videndum in primis quid probari opus sit. — Exemplum ejusmodi causa. IV. Quid sentiendum de his argumentorum locis, & quomodo eis utendum.

I. NUNC de argumentis. Hoc enim nomine complectimur omnia quæ Græci ἐνθυμήματα, ἐπιχειρήματα, ἀποδείξεις vocant : quanquam apud illos est aliqua horum nominum differentia, etiamsi vis eodem ferè tendit.... Cùm sit argumentum ratio probationem præstans, qua colligitur aliud per aliud, & quæ quod est dubium, per id quod dubium non est, confirmat : necesse est esse aliquid in causa, quod probatione non egeat. Alioqui nihil erit quo probemus, nisi fuerit quod aut sit verum, aut videatur, ex quo dubiis fides fiat.

Pro certis autem habemus, primùm quæ sensibus percipiuntur, ut quæ videmus, audimus : qualia sunt signa. Deinde ea in quæ communi opinione consensum est : Deos esse ; Præstandam pietatem parentibus. Præterea quæ legibus cauta sunt, quæ persuasione, etiamsi non omnium hominum, ejus tamen civitatis aut gentis in qua res agitur, in mores recepta sunt : ut pleraque in jure non legibus, sed moribus constant.

Si

Si quid inter utramque partem convenit, si quid probatum est, denique cuicunque adversarius non contradicit. Sic enim fiet argumentum: Cùm providentia mundus regatur, administranda est Respublica; ut administranda Respublica sit, si liquebit mundum providentia regi.

Debent etiam nota esse rectè argumenta tractaturo, vis & natura omnium rerum, & quid quæque earum plerumque efficiat. Hinc enim sunt quæ εἰκότα dicuntur. Credibilium autem genera sunt tria. Unum firmissimum, quod ferè accidit, ut liberos à parentibus amari. Alterum velut propensius: Eum qui rectè valeat, in crastinum perventurum. Tertium tantùm non repugnans: In domo furtum factum ab eo qui domi fuit. Ideóque Aristoteles in secundo de arte Rhetorica libro, diligentissimè est executus, quid cuique rei, & quid cuique homini soleat accidere: & quas res, quósque homines, quibus rebus aut hominibus vel conciliasset, vel alienasset ipsa natura: ut divitias qui sequatur, aut ambitum, aut superstitionem: quid boni probent, quid mali petant, quid milites, quid rustici: quo quæque modo res vitari vel appeti soleat.

Verùm hoc exequi mitto. Non enim longum tantùm, ſed etiam impoſſibile, ac potiùs infinitum eſt : præterea poſitum in communi omnium intellectu. Si quis tamen deſideraverit, à quo peteret, oſtendi. Omnia autem credibilia, in quibus pars maxima conſiſtit argumentationis, ex hujuſmodi fontibus fluunt : An credibile ſit à filio patrem occiſum, inceſtum cum filia commiſſum : & contrà, veneficium in noverca, adulterium in luxurioſo. Illa quoque : An ſcelus palam factum, an falſum dixerit propter exiguam ſummam ; quia ſuos quiſque horum velut mores habet, plerumque tamen, non ſemper : alioqui indubitata eſſent, non argumenta.

II. EXCUTIAMUS nunc argumentorum * locos : quanquam quibuſdam ii quoque, de quibus ſuprà dixi, videntur. Locos appello, non ut vulgò nunc intelliguntur, in luxuriam & adulterium, & ſimilia : ſed ſedes argumentorum, in quibus latent, ex quibus ſunt petenda. Nam ut in terra non omni generantur omnia, nec avem aut feram reperias, ubi quæque naſci, aut morari ſoleat ignarus, & piſcium quoque genera alia planis gaudent,

* *Vide Cicer. lib. 2. de Orat. 162. — 173. & in Topicis. 6. — 78.*

alia saxosis, regionibus etiam littoribúsque discreta sunt; nec helopem nostro mari, aut scarum ducas: ita non omne argumentum undique venit, ideóque non passim quærendum est. Multus alioqui error est, & exhausto labore, quod non ratione scrutabimur, non poterimus invenire nisi casu. At si scierimus ubi quicque nascatur, cùm ad locum ventum erit, facilè quod in eo erit, pervidebimus.

I. INPRIMIS igitur argumenta sæpe à persona ducenda sunt: cùm sit, ut dixi, divisio, ut omnia in hæc duo partiamur, res, atque personas: ut caussa, tempus, locus, occasio, instrumentum, modus, & cætera, rerum sint accidentia. [a] Personis autem non quicquid accidit, exequendum mihi est, ut plerique fecerunt, sed unde argumenta sumi possunt.

Pag. 308.

Ea porro sunt [b] Genus. Nam similes parentibus ac majoribus suis filii plerumque creduntur: & nonnunquam ad honestè turpitérque vivendum inde causæ fluunt.

[a] Quoniam loci argumentorum ducti vel à personis, vel à rebus, in scholis latiùs tractari solent, & exemplis illustrari; citabo in singulis exempla ducta è Tullio. *Loci*, qui sequuntur, ducti *à personis*, pertinent ad *adjuncta*.

[b] *Genus*. Verr. 7. n 30. & 136. Pro Sext. n. 6.

[a] Natio. Nam & gentibus proprii mores sunt: nec idem in Barbaro, Romano, Græco, probabile est.

[a] Patria. Quia similiter etiam civitatum leges, instituta, opiniones habent differentiam.

[b] Sexus. Ut latrocinium faciliùs in viro, veneficium in fœmina credas.

[c] Ætas. Quia aliud aliis annis magis convenit.

[d] Educatio & disciplina. Quoniam refert à quibus, & quo quisque modo sit institutus.

[e] Habitus corporis. Ducitur enim frequenter in argumentum species libidinis, robur petulantiæ. His contraria in diversum.

[f] Fortuna. Nec enim idem credibile est in divite, ac paupere: propinquis, amicis, clientibus abundante, & his omnibus destituto.

[f] Conditionis etiam distantia est. Nam clarus an obscurus, magistratus

a Natio & *Patria*. Verr. 7. n. 166. Pro Arch. n. 4. De testibus Asiaticis, pro Flacco n. 9. -- 19.
b Sexus. Pro Sext. n. 48.
c Ætas. Pro Rosc. Amer. n. 39. Pro lege Manil. n. 61.
d Educatio & *Disciplina*. Pro Quint. n. 55. Philip. 2. n. 18.
e Habitus corporis. Pro Rosc Amer. n. 135. Pro Rosc. Com. n. 20. In Pis. n. 1.
f Fortuna & *Conditio*. Pro Quint. n. 93. Pro Rosc. Amer. 133. 134.

an privatus, pater an filius, civis an peregrinus, liber an servus, maritus an cælebs, parens liberorum an orbus sit, plurimum distat.

[a] Animi natura. Etenim avaritia, iracundia, misericordia, crudelitas, severitas, aliáque his similia afferunt frequenter fidem, aut detrahunt: sicut [b] victus, luxuriosus, an frugi, an sordidus, quæritur.

[b] Studia quoque: nam rusticus, forensis, negotiator, miles, navigator, medicus, aliud atque aliud efficiunt.

Intuendum etiam quid affectet quisque, locuples videri an disertus, justus an potens. Spectantur anteacta dictáque. Ex præteritis enim æstimari solent præsentia.

Ponunt in persona & [c] nomen, quod quidem ei accidere necesse est, sed in argumentum rarò cadit: nisi cùm aut ex causa datum est, ut sapiens, magnus, planus: aut & ipsum alicujus cogitationis attulit causam, ut * Lentulo conjurationis, quòd libris Sibyllinis arus-

* *Vide 3. Catil. n. 9.*

[a] *Animi natura.* Pro lege Manil. n. 66. in Pis. n. 41. Pro Cœl. n. 12.

[b] *Victus & Studia.* Pro Rosc. Amer. n. 75. Pro Muren. 61. -- 66. Pro Cœl. n. 45. 46.

[c] *Nomen*, seu, *Notatio nominis.* Pro Rosc. Amer. de nomine Chrysogoni. n. 124.

picúmque reſponſis dominatio dari tribus Corneliis dicebatur, ſéque eum tertium eſſe credebat poſt Syllam Cinnámque, quia & ipſe Cornelius erat. Nam & illud extat apud [a] Euripidem, frigidum ſanè, quòd nomen Polynicis ut argumentum morum frater inceſſit. Jocorum tamen ex eo frequens materia, qua * Cicero in Verrem non ſemel uſus eſt.

* *Verr.* 3. *n.* 121. *Verr.* 4. *n.* 19. *Verr.* 6. *n.* 95.

Hæc ferè circa perſonas ſunt, aut his ſimilia. Nec enim complecti omnia, vel in hac parte, vel in cæteris poſſumus, contenti rationem plura quæſituris oſtendere.

2. NUNC ad res tranſeo, in quibus maximè ſunt perſonis juncta quæ agimus, ideóque prima tractanda. In omnibus porro quæ fiunt, quæritur aut quare, aut ubi, aut quando, aut quomodo, aut per quæ facta ſunt.

Ducuntur igitur argumenta ex [b] cau-

[a] In Phœniſſis v. 640. ἀληθῶς δ' ὄνομα Πολυνείκην πατὴρ Ἔθετό σοι θείᾳ προνοίᾳ νεικέων ἐπώνυμον.

[b] *Cauſa* eſt quadruplex. *Materialis.* Candelabrum Jovis: Verr. 6. n. 64. *Formalis.* Furta Verris exaggerantur à materia & forma. Verr. 6 n. 4. 72. 74. 124. Mortem non eſſe timendam probat Tullius ex ipſius animæ natura: Pro Sext. n. 47. Voluptates fugiendas ex dignitate mentis humanæ: 1. de Off. n. 105. 106. *Efficiens.* Voluptas cauſa malorum plurimorum: De Senect. n. 39. -- 41. Abundantia in Campanis cauſa ſuperbiæ: 2. Agr.

ſis factorum, vel futurorum: quorum materiam, quam ὕλην alii, δύναμιν alii nominaverunt, in duo genera, ſed quaternas utriuſque dividunt ſpecies. Nam ferè verſatur ratio faciendi circa bonorum adeptionem, incrementum, conſervationem, uſum; aut malorum evitationem, liberationem, imminutionem, [a] converſionem: namque hæc in deliberando plurimum valent. Sed has cauſas habent recta: prava contrà ex falſis opinionibus veniunt. Nam eſt his initium ex iis quæ creduntur bona aut mala: inde errores exiſtunt, & peſſimi affectus; in quibus ſunt ira, odium, invidia, cupiditas, ſpes, ambitus, audacia, metus, cæteráque ejuſdem generis. Accedunt aliquando fortuita, ebrietas, ignorantia. Quæ interim ad veniam valent, interim ad probationem criminis: ut ſi quis dum alii inſidiatur, alium dicetur interemiſſe.

Ducuntur argumenta & ex [b] loco. Spectatur enim ad fidem probationis,

n. 94. Verres cauſa omnium ſcelerum quæ ab ejus aſſeclis commiſſa ſunt: Verr. 4. n. 26. *Finalis.* Finis belli pax: Philip. 7. n. 19. & ſervitutis depulſio: Philip. 8. n. 12. Cicero urget Tuberonem à fine armorum contra Cæſarem ſuſceptorum: Pro Ligar. n. 9.

[a] Mutationem. v. g. cùm mors in exilium vertitur.

[b] *Locus.* Agr. 2. n. 94. Pro Mil. n. 53. Philip. 2. n. 63. 104. 105.

montanus an planus, maritimus an mediterraneus, consitus an incultus, frequens an desertus, propinquus an remotus, opportunus consiliis an adversus. Quam partem videmus vehementissimè pro Milone tractasse Ciceronem. Et hæc quidem & similia ad conjecturam frequentiùs pertinent: sed interim ad jus quoque, privatus an publicus, sacer an profanus, noster an alienus: ut in persona, magistratus, pater, peregrinus. Hinc enim quæstiones oriuntur. Privatam pecuniam sustulisti: verùm quia de templo, non furtum, sed sacrilegium est. . Ad qualitatem quoque frequenter pertinet locus. Neque enim idem ubique aut licet, aut decorum est. Quinetiam in qua quicque civitate quæratur, interest: moribus enim & legibus distant. Ad commendationem quoque & invidiam valet. Nam & Ajax apud Ovidium, *Antè rates*, inquit, *agimus causam, & mecum confertur Ulysses*. Et Miloni inter cætera objectum est, quòd Clodius in monumentis ab eo majorum suorum esset occisus.

Lib. 3. Metam. 5.

Pro Mil. 17. 18.

Ad suadendi momenta idem valet, sicut [a] Tempus, cujus . . ratio, & in

[a] *Tempus.* Pro lege Man. n. 35. Pro Cœl. n. 1. Pro Mil. n. 49. -- 52.

consiliis quidem, & in illo demonstrativo genere versatur: sed in judiciis frequentissima est. Nam & juris quæstiones facit, & qualitatem distinguit, & ad conjecturam plurimum confert: ut [a] cùm interim probationes inexpugnabiles afferat, quales sunt si dicatur (ut suprà posui) [b] signator, qui ante diem tabularum decessit: aut commisisse aliquid, vel cùm infans esset, vel cùm omnino natus non esset. Præter id, quòd omnia facilè argumenta, aut ex iis quæ ante rem facta sunt, aut ex conjunctis rei, aut consequentibus ducuntur. Ex antecedentibus, Mortem minatus es, noctu existi, proficiscentem antecessisti.. Ex adjunctis, sonus auditus est; clamor sublatus est. Ex insequentibus sunt illa, latuisti, profugisti, livores & tumores apparuerunt..

pag. 293.

Intuendæ sunt, præcipuéque in conjecturis, & [c] facultates. Credibilius est enim occisos à pluribus pauciores, à firmioribus imbecilliores, à vigilantibus dormientes, à præparatis inopinantes. Quorum contraria in diversum va-

[a] *Ut cùm*, pro, quippe quod.
[b] Si dicatur aliquis fuisse signator.

[c] *Facultates*. Pro Mil. n. 54. 55. Pro Rosc. Amer. n. 74. & 92. 93.

lent. Hæc & in deliberando intuemur, & in judiciis ad duas res solemus referre, an voluerit quis, an potuerit: nam & voluntatem spes facit. Hinc illa apud Ciceronem conjectura; Insidiatus est Clodius Miloni, non Milo Clodio. Ille cum servis robustis, hic cum mulierum comitatu: ille in equo, hic in rheda: ille expeditus, hic penula irretitus. Facultati autem licet instrumentum conjungere. Sunt enim in parte facultatis & copiæ. Sed ex instrumento aliquando etiam signa nascuntur, ut spiculum in corpore inventum.

His adjicitur [a] Modus, quem τρόπον dicunt, quo quæritur quemadmodum quid sit factum. Id quod tum ad qualitatem scriptúmque pertinet; ut si negemus adulterum veneno occidisse, cùm ferro licuisset occidere, sed vel oportuisset: tum ad conjecturas quoque; ut si dicam bona mente factum, ideóque palam; mala, ideóque ex insidiis, noctu, in solitudine.

In rebus autem omnibus de quarum vi aut natura quæritur, quásque etiam citra complexum personarum, cæterorumque ex quibus fit causa, per se intueri possumus, tria sine dubio rursus

[a] *Modus*, Pro Mil. n. 33. & 54. Pro domo sua. n. 53

spectanda sunt, An sit, Quid sit, Quale sit. Sed quia sunt quidam loci argumentorum his omnibus communes, dividi in hæc tria genera non possunt: ideóque locis potiùs, ut in quosque incurrent, subjicienda sunt.

Ducuntur igitur argumenta ex [a] finitione seu fine: nam utroque modo traditur. Ejus duplex ratio est: aut enim simpliciter quæritur, Sítne hoc virtus: aut antecedente finitione, Quid sit virtus. Id aut in universum verbis complectimur, ut, Rhetorice est bene dicendi scientia: aut per partes, ut, Rhetorice est rectè inveniendi, & disponendi, & eloquendi cum firma memoria, & cum dignitate actionis, scientia. Præterea finimus aut [b] vi, sicut superiora: aut ἐτυμολογία, ut assiduum ab assedando, & locupletem à locorum, pecuniosum à pecorum copia.

FINITIONI subjecta maximè viden-

[a] *Definitio* Libertatis: Parad. 5. Verorum bonorum: Parad. 1. Divitis: Parad. 6. Civitatis: Parad. 4. Exilii: Pro Domo sua. n. 72. Supplicii: In Pis. n. 43. - 47. Hominis popularis: Agr. 2. n. 9. & 10. Pop. Romani: Pro Domo sua. n. 89. 90. Consulis: In Pis. n. 23. Historiæ: l. 2. de Orat. n. 36. *Per affirmationem* Curiæ: Pro Mil. n. 90. *Per negationem.* Optimatum: Pro Sex. n. 9. *Per utrumque simul.* Verr. 3. n. 8.

[b] Explicando vim rei aut verbi: quid sit, quid significet.

tur genus, ſpecies, differens, proprium. Ex his omnibus argumenta ducuntur.

[a] Genus ad probandam ſpeciem minimum valet, plurimum ad refellendam. Itaque non quia eſt arbor, platanus eſt: at quod non eſt arbor, utique platanus non eſt. Nec quod non eſt virtus, utique poteſt eſſe juſtitia. Itaque à genere perveniendum eſt ad ultimam ſpeciem: ut, Homo eſt animal, non eſt ſatis, id enim genus eſt: Mortale, etiamſi ſpecies eſt, cum aliis tamen communis finitio: Rationale, nihil ſupererit ad demonſtrandum id quod velis.

Contrà [b] ſpecies firmam probationem habet generis, infirmam refutationem. Nam quod juſtitia eſt, utique virtus eſt: quod non eſt juſtitia, poteſt eſſe virtus, ut eſt fortitudo, continentia, conſtantia. Nunquam itaque tolletur à ſpecie

[a] *Genus*. Virtutes Imperatoris in genere: Pro lege Man. n. 64. - 67. Laudat ſtudia humanitatis; Pro Arch. n. 12.-20. De gravitate parricidii: Pro Roſc Amer. 62.-72. De Græcis teſtibus: Pro Flac. n. 9. - 29. De Stoicis: Pro Mur. n. 61. -67.

[b] *Species*. Laudatur Pompeii temperantia à præcipuis temperantiæ ſpeciebus, per negationem: Pro lege Man n. 40. Piſonis ſcelera exaggerantur per ſpecies crudelitatis, avaritiæ, perfidiæ, impietatis: In Piſ. n. 88. - 94.

genus, nisi omnes species quæ sunt generi subjectæ, removeantur: hoc modo, Quod neque immortale est, neque mortale, animal non est.

His adjiciunt [a] propria, & differentia. Propriis confirmatur finitio, differentibus solvitur. Proprium autem est, aut quod soli accidit, ut homini sermo, risus: aut quod utique accidit, sed non soli, ut igni calefacere. Et sunt ejusdem rei plura propria, ut ipsius ignis lucere, calere. Itaque quodcunque proprium deerit, solvet finitionem: non utique quodcunque erit, confirmabit. Sæpissime autem quid sit proprium cujusque, quæritur: ut si per ἐτυμολογίαν dicatur, Tyrannicidæ proprium est tyrannum occidere, negemus. Non enim si traditum sibi eum carnifex occiderit, tyrannicida dicatur; nec si imprudens, vel invitus. Quod autem proprium non erit, differens erit: ut aliud est servum esse, aliud servire: qualis esse in [b] addictis quæstio solet. Qui servus est, si manumittatur, fit libertinus, non itidem addictus.

Est argumentorum genus ex remo-

[a] *Proprium* & *Differentia* ad definitionem præcipuè pertinent.

[b] Addictus est is, quem lex servire; donec solverit, jubet. *Turn.*

tione, quo modò efficitur totum falſum, modò id quod relinquitur, verum. Totum falſum eſt, hoc modo: Pecuniam te credidiſſe dicis? aut habuiſti ipſe, aut ab aliquo accepiſti, aut inveniſti, aut ſurripuiſti. Si neque domi habuiſti, neque ab alio accepiſti, nec cætera, non credidiſti. Reliquum fit verum ſic: Hic ſervus, quem tibi vendicas, aut verna tuus eſt, aut emptus, aut dónatus, aut teſtamento relictus, aut ex hoſte captus, aut alienus. Deinde remotis prioribus, ſupererit alienus.

Periculoſum, & cum cura intuendum genus: quia ſi in proponendo unum quodlibet omiſerimus, cum riſu quoque tota res ſolvitur. Tutius quod Cicero pro Cecinna facit, cùm interrogat, Si hæc actio non ſit, quæ ſit? Simul enim removentur omnia. Vel cùm duo ponentur inter ſe contraria, quorum tenuiſſe utrumlibet, ſufficiat; quale Ciceronis eſt; *Unum quidem certè, nemo erit tam iniquus Cluentio, qui mihi non concedat, ſi conſtet corruptum illud eſſe judicium, aut ab Habito, aut ab Oppianico eſſe corruptum. Si doceo non ab Habito, vinco ab Oppianico. Si oſtendo ab Oppianico, purgo Habitum.*

n. 37.

Pro Cluent. 64.

Eſt argumentorum locus ex [a] ſimilibus: Si continentia virtus, utique & abſtinentia. Si fidem debet tutor, & procurator.. Ex [b] diſſimilibus: Non ſi lætitia bonum, & voluptas. Non quod mulieri, idem pupillo. Ex [c] contrariis: Frugalitas bonum, luxuria enim malum. Si malorum cauſa bellum eſt, erit emendatio pax. Si veniam meretur qui imprudens nocuit, non meretur præmium qui imprudens profuit. Ex [d] repugnantibus: Qui eſt ſtultus, ſapiens non eſt. Ex [e] conſequentibus, ſive adjunctis: Si juſtitia eſt bonum, rectè judicandum. Si malum perfidia, non eſt fallendum. Idem retro...

His illud adjicere ridiculum putarem, niſi eo Cicero uteretur, quod [f] conjugatum vocant: ut, Eos qui rem juſtam faciant, juſtè facere. Quod certè non eget probatione. Quod compaſcuum eſt, compaſcere licere..

a *Similitudo Ad probandum*. Pro Cluent. n 67. Pro Mur. n. 4 Pro Sext n. 24. & 25 *Ad ornandum*. Pro lege Man. n. 22. Philip. 2. n. 115. Philip 8. n. 15

b *Diſſimilitudo*. Pro Mur n 19. -- 22. Pro Planc. n. 68.

c *Contraria*. Pro Cœl. n. 31. Pro Cluent. n. 135.

d *Repugnantia*. Pro Cœl. n. 45. Philip. 2. n. 30. & 31.

e *Conſequentia*. Pro Mil. n 61. Pro Flac. n. 99. Catil. 4 n. 11. & 12.

f *Conjugata*. Pro Marcel. n. 12.

Apposita vel [a] comparativa dicuntur, quæ majora ex minoribus, minora ex majoribus, paria ex paribus probant.

Confirmatur conjectura ex majore: Si quis ſacrilegium facit, faciet & furtum. Ex minore: Qui facilè ac palam mentitur, pejerabit. Ex pari: Qui ob rem judicandam pecuniam accepit, & ob dicendum falſum teſtimonium accipiet.

Juris confirmatio eſt hujuſmodi; Ex majore: Si adulterum occidere licet, & loris cædere. Ex minore: Si furem nocturnum occidere licet, quid latronem? Ex pari: Quæ pœna adversùs interfectorem patris juſta eſt, eadem adversùs matris. Quorum omnium tractatus verſatur in ſyllogiſmis.

Illa magis finitionibus aut qualitatibus proſunt: Si robur corporibus bonum non eſt, minùs ſanitas. Si furtum ſcelus, magis ſacrilegium. Si abſtinentia virtus, & continentia. Si mundus providentia regitur, adminiſtranda eſt Reſpublica. Si domus ædificari ſine ratione non poteſt, quid agendum in navalium cura, & armorum?..

[a] *Comparatio* triplex. *A majore ad minus.* Pro Mil. n. 16. Pro Roſc. Amer. n. 131. *A minore ad majus.* Pro lege Man. n. 11. Pro Planc. n. 26. *A paribus.* Catil. 1. n. 17. Pro Sylla n. 3. -- 5.

Ergo ut breviter contraham summam, ducuntur argumenta à personis, causis, locis, tempore, .. facultatibus, (quibus instrumentum subjecimus) modo, id est ut quicque sit factum, finitione, genere, specie, differentibus, propriis, remotione, .. similibus, dissimilibus, * contrariis, pugnantibus, consequentibus, .. jugatis, comparatione, quæ in plures diducitur species...

* Adjeci, *contrariis*, quod videbatur deesse.

III. HAS ferè sedes accepimus probationum in universum : quas nec generatim tradere sat est, cùm ex qualibet earum innumerabilis argumentorum copia oriatur, neque per singulas species exequi patitur natura rerum. Quod qui sunt facere conati, duo pariter subierunt incommoda, ut & nimium dicerent, nec tamen totum.

Unde plurimi cùm in hos inexplicabiles laqueos inciderunt, omnem etiam quem ex ingenio suo potuerant habere conatum, velut adstricti certis legum vinculis perdiderunt, & magistrum respicientes, naturam ducem sequi desierunt. Nam ut per se non sufficit scire, omnes probationes aut à personis, aut à rebus peti, quia utrumque in plura dividitur : ita ex antecedentibus, &

junctis, & insequentibus trahenda esse argumenta qui acceperit, * protinus in hoc sit instructus, ut quid in quaque causa dicendum sit, ex his sciat: præsertim cùm plurimæ probationes in ipso causarum complexu reperiantur, ita ut sint cum alia lite nulla communes; eæque sint & potentissimæ, & minimè obviæ, quia [a] communibus ex præceptis propria invenienda sunt. Hoc genus argumentorum sanè dicamus ex circunstantia, quia περίστασιν dicere aliter non possumus: vel ex iis quæ cujusque causæ propria sunt...

* *Argent. edit. habet:* num protinus in hoc sit instructus?

NEC minus in hoc curæ debet adhiberi, quid proponendum, quàm quomodo sit quod proposueris, probandum. Hîc omnino vis inventionis, si non major, certè prior. Nam ut tela supervacua sunt nescienti quid petat: sic argumenta, nisi præviderìs cui rei adhibenda sint. Hoc est, quod comprehendi arte non possit. Ideóque cùm plures eadem didicerint, generibus quidem argumentorum similibus utentur: alius tamen alio plura, quibus utatur, inveniet.

[a] Is debet esse communium præceptorum usus, ut assuescamus elicere ipsi & invenire argumenta quæ cujusque causæ propria sint & peculiaria.

SIT exempli gratia proposita controversia, quæ minimè communes cum aliis quæstiones habet. Cùm Thebas evertisset Alexander, invenit tabulas, quibus centum talenta mutuò Thessalis dedisse Thebanos continebatur. Has, quia erat usus commilitio Thessalorum, donavit his ultro. Postea restituti à Cassandro, reposcunt Thebani Thessalos. Apud [a] Amphictyonas agitur. Centum talenta & credidisse eos constat, & non recepisse. Lis omnis ex eo quòd Alexander ea Thessalis donasse dicitur, pendet. Constat illud quoque, non esse his ab Alexandro pecuniam datam. Quæritur ergo, an perinde sit quod datum est, ac si pecuniam dederit. Quid proderunt argumentorum loci, nisi hæc priùs videro, nihil eum egisse donando, non potuisse donare, non donasse?

Et prima quidem actio facilis ac favorabilis, repetentium jure quod vi sit ablatum: sed hinc aspera & vehemens quæstio exoritur de jure belli, dicentibus Thessalis, hoc regna, populos, fines gentium atque urbium contineri.

[a] *Amphictyones*, Judices erant totius Græciæ, qui in Thermopylis de litibus disceptabant. Eò autem conventus fiebat ab omnibus Græciæ populis. *Turn.*

Inveniendum contrà est, quo distet hæc causa à cæteris quæ in potestatem victoris venirent: nec circa probationem res hæret, sed circa propositionem. Dicamus primùm in eo quod in judicium deduci potest, nihil valere jus belli: nec armis erepta, nisi armis posse retineri. Itaque ubi illa valeant, non esse judicem: ubi judex sit, illa nihil valere. Hoc inveniendum est, ut adhiberi possit argumentum. Ideo captivos si in patriam suam redierint, liberos esse, quia bello parta nonnisi eadem vi possideantur. Proprium est & illud causæ, quòd Amphictyones judicant: ut alia apud Centumviros, alia apud privatum judicem in iisdem quæstionibus ratio sit.

Tum secundo gradu non potuisse donari à victore jus, quia id demum sit ejus, quod ipse teneat. Jus quod sit incorporale, apprehendi manu non posse. Hoc reperire difficilius, quàm cùm inveneris, argumentis adjuvare: ut alia sit conditio hæredis, alia victoris: quia ad illum jus, ad hunc res transeat. Proprium deinde materiæ, jus publici crediti transire ad victorem non potuisse, quia quod populus crediderit, omnibus debeatur: & quandiu

quilibet unus ſuperfuerit, eſſe eum totius ſummæ creditorem: Thebanos autem non omnes in Alexandri manu fuiſſe. Hoc non extrinſecus probatur, quæ vis eſt argumenti, ſed ipſum per ſe valet.

Tertii loci pars prior magis vulgaris, non in tabulis eſſe jus: itaque multis argumentis defendi poteſt. Mens quoque Alexandri duci debet in dubium, honorarit eos, an deceperit. Illud jam rurſus materiæ proprium, & velut novæ controverſiæ, quòd reſtitutione recepiſſe jus, etiamſi quod amiſerint, Thebani videntur. Hîc & quid Caſſander velit, quæritur. Sed vel potentiſſima apud Amphictyonas æqui tractatio eſt.

IV. HÆC non idcirco dico, quòd inutilem horum locorum, ex quibus argumenta ducuntur, cognitionem putem, alioqui nec tradidiſſem: ſed ne ſi qui cognoverint iſta, ſi cætera negligant, perfectos ſe protinus atque conſummatos putent; & niſi in cæteris quæ mox præcipienda ſunt, elaboraverint, mutam quandam ſcientiam conſecutos intelligant. Nec enim artibus editis factum eſt, ut argumenta inveniremus: ſed dicta ſunt omnia ante-

quam præciperentur, mox ea ſcriptores obſervata & collecta ediderunt. Cujus rei probatio eſt, quòd exemplis eorum veteribus utuntur, & ab oratoribus illa repetunt: ipſi nullum novum, & quod dictum non ſit, inveniunt. Artifices ergo illi, qui dixerunt: ſed habenda iis quoque gratia eſt, per quos labor nobis detractus eſt. Nam quæ priores beneficio ingenii ſingula invenerunt, nobis & non ſunt requirenda, & nota omnia. Sed non magis hoc ſat eſt, quàm palæſtram didiciſſe, niſi corpus exercitatione, continentia, cibis, ante omnia natura juvetur: ſicut contrà, ne illa quidem ſatis ſine arte profuerint.

Illud quoque ſtudioſi eloquentiæ cogitent, neque omnibus in cauſis ea quæ demonſtravimus, cuncta poſſe reperiri; neque cùm propoſita fuerit materia dicendi, ſcrutanda ſingula, & velut oſtiatim pulſanda, ut ſciant an ad probandum id quod intendimus, fortè reſpondeant, niſi cùm diſcunt, & adhuc uſu carent. Infinitam enim faciet ipſa res dicendi tarditatem, ſi ſemper neceſſe ſit, ut tentantes unumquodque eorum, quod ſit aptum atque conveniens, experiendo noſcamus: neſcio

an etiam impedimento futura ſint, niſi & animi quædam ingenita natura, & ſtudio exercitata velocitas, rectà nos ad ea quæ conveniunt cauſæ, ferant. Nam ut cantus vocis plurimum juvat ſociata nervorum concordia, ſi tamen tardior manus, niſi inſpectis dimenſíſque ſingulis quibus quæque vox fidibus jungenda ſit, dubitet, potius fuerit eſſe contentum eo quod ſimplex canendi natura tulerit: ita hujuſmodi præceptis debet quidem apta eſſe, & citharæ modo intenta ratio doctrinæ. Sed hoc exercitatione multa conſequendum: & quemadmodum illorum artificum, etiamſi aliò ſpectent, manus tamen ipſa conſuetudine ad graves, acutos, medióſque horum ſonos fertur; ſic oratoris cogitationem nihil móretur hæc varietas argumentorum & copia, ſed quaſi offerat ſe, & occurrat: & ut literæ ſyllabæque ſcribentium cogitationem non exigunt, ſic rationes ſponte quadam ſequantur.

CAPUT XI.

De Exemplis.

TERTIUM eſt genus ex iis quæ extrinſecus adducuntur in cauſam, Græci vocant παράδειγμα: noſtri exem-

plum... Est autem id rei gestæ, * aut ut gestæ, utilis ad persuadendum id quod intenderis commemoratio. Intuendum igitur, totum simile sit, an ex parte: ut aut omnia ex eo sumamus, aut quæ utilia erunt. Simile est: Jure occisus est Saturninus, sicut Gracchi. Dissimile: Brutus occidit liberos proditionem molientes, Manlius virtutem filii morte multavit. Contrarium: Marcellus ornamenta Syracusanis hostibus restituit, Verres eadem sociis abstulit. Et probandorum & culpandorum ex his confirmatio eosdem gradus habet. Etiam in iis quæ futura dicemus, utilis similium admonitio est: ut si quis dicens Dionysium idcirco petere custodes salutis suæ, ut eorum adjutus armis tyrannidem occupet, hoc referat exemplum, eadem ratione Pisistratum ad dominationem pervenisse.

* *Vide eandem particulam, ut, in definitione narrationis pag. 244.*

Sed ut sunt exempla interim tota similia, ut hoc proximum: sic interim ex majoribus ad minora, ex minoribus ad majora ducuntur. Si propter matrimonia violata urbes eversæ sunt, quid fieri adultero par est? Tibicines cùm ab urbe discessissent, publicè revocati sunt: quanto magis principes civitatis viri, & bene de Republica meriti, cùm invidiæ

Liv. l. 9. n. 30.

invidiæ cesserint, ab exilio reducendi? Ad exhortationem verò præcipuè valent imparia. Admirabilior in fœmina, quàm in viro virtus. Quare si ad fortiter faciendum accendatur aliquis, non tantum afferent momenti Horatius & Torquatus, quantum illa mulier cujus manu Pyrrhus est interfectus: & ad moriendum non tam Cato & Scipio, quàm Lucretia. Quod ipsum est ex minoribus ad majora.

Singula igitur horum generum ex Cicerone (nam unde potius?) exempla ponamus. Simile est hoc pro Murena: *Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus Patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo viro peterem: superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam.* Majus minoris, pro Milone: *Negant intueri lucem fas esse ei qui à se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quæ primum judicium de capite vidit M. Horatii fortissimi viri, qui nondum libera civitate, tamen populi Romani comitiis liberatus est, cùm sua manu sororem esse interfectam fateretur.* Minus majoris: *Occidi, occidi non Spurium Melium, qui annona levanda, jacturáque rëi familiaris, quia*

n. 17.

n. 7.

Pro Mil. 72

nimis amplecti plebem putabatur, in suspicionem incidit regni appetendi, &c. Deinde, *Sed eum (auderet enim dicere, cùm patriam periculo suo liberasset) cujus nefarium adulterium in pulvinaribus.* Et totus in Clodium locus.

Dissimile plures caussas habet. Fit enim genere, modo, tempore, loco, cæterisque: per quæ ferè omnia Cicero præjudicia quæ de Cluentio videbantur facta, subvertit. Contrario vero exemplo censoriam * notam, laudando censorem Africanum, qui eum quem pejerasse [a] conceptis verbis palam dixisset, testimonium etiam pollicitus si quis contrà diceret, nullo accusante [b] traducere equum passus est. Quæ quia erant longiora, non suis verbis exposui. Breve autem apud Virgilium contrarii exemplum est:

Pro Cluent. 79. &c.
Ib. n. 134.

* *Sup.* subvertit. *Vide Valer. Max. l. 4. c. 1. n. 10.*

2. Æn. 540.

> *At non ille, satum quo te mentiris, Achilles*
> *Talis in hoste fuit Priamo.*

Quædam autem ex iis quæ gesta sunt,

[a] Antiqui in jurejurando certam verborum formulam observabant; idque *conceptis verbis jurare* dicebant. Quòd si quis tum falsum dixisset, *conceptis verbis pejerasse* ferebatur. *Turn.*

[b] Romani Equites Idibus Quintilibus recognoscebantur, equumque traducebant. Quibus autem Censor inustam vellet ignominiæ notam, iis equum adimebat. *Turn.*

tota narrabimus; ut Cicero pro Milone: *Pudicitiam cùm eriperet militi Tribunus militaris in exercitu Caii Marii, propinquus ejus Imperatoris, ab eo interfectus est, cui vim afferebat. Facere enim probus adolescens periculosè, quàm perpeti turpiter maluit. Atque hunc ille summus vir scelere solutum periculo liberavit.* Quædam significare satis erit, ut idem, ac pro eodem: *Neque enim posset aut Hala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut me Consule Senatus non nefarius haberi, si sceleratos interfici nefas esset.* Hæc ita dicentur, prout nota erunt, vel utilitas causæ aut decor postulabit.

n. 9.

n. 8.

EADEM ratio est eorum quæ ex poeticis fabulis ducuntur, nisi quòd his minus affirmationis adhibetur: cujus usus qualis esse deberet, idem optimus auctor ac magister eloquentiæ ostendit. Nam hujus quoque generis eadem in oratione reperietur exemplum: *Itaque hoc, judices, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriæ prodiderunt, eum qui patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solùm humana, sed etiam sapientissimæ Dea sententia liberatum.*

n. 8.

Illæ quoque fabulæ, quæ etiamsi ab Æsopo originem non acceperunt (nam

videtur earum primus auctor Hesiodus.) nomine tamen Æsopi maximè celebrantur, ducere animos solent, præcipuè rusticorum, & imperitorum: qui & simpliciùs quæ ficta sunt, audiunt, & capti voluptate, facilè iis quibus delectantur, consentiunt. Siquidem & Menenius Agrippa plebem cum patribus in gratiam traditur reduxisse nota illa de membris humanis adversùs ventrem discordantibus fabula. Et Horatius ne in poemate quidem humilem hujus generis usum putavit, his versibus:

Liv. l. 2. n. 32.

Lib. 1. Epist. 1. v. 73.

Olim quod vulpes ægroto cauta leoni, &c..

PROXIMAS exempli vires habet similitudo, præcipuéque illa quæ ducitur citra ullam translationum misturam ex rebus penè paribus. *Ut qui accipere in campo consueverunt, iis candidatis quorum nummos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse: sic hujusmodi judices infesti tum reo venerant.* Nam παραβολὴ, quam Cicero collationem vocat, longiùs res quæ comparantur, repetere solet. Nec hominum modò inter se opera similia spectantur, ut Cicero pro Murena facit: *Quòd si è portu solventibus, qui jam in portum ex alto invehuntur, prædicere sum-*

Pro Cluent. 75.

n. 4.

mo ſtudio ſolent & tempeſtatum rationem, & prædonum, & locorum: quod natura fert, ut iis faveamus qui eadem pericula quibus nos perfuncti ſumus, ingrediantur: quo me tandem animo eſſe oportet, propè jam ex magna jactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas tempeſtates eſſe ſubeundas? Sed & à mutis atque etiam inanimis interim hujuſmodi ducitur:. ut ſi animum dicas excolendum, ſimilitudine utaris terræ, quæ neglecta ſentes atque dumos, exculta fructus creat: aut ſi ad curam Reipublicæ horteris, oſtendas apes etiam formicáſque, non modò muta, ſed etiam parva animalia, in commune tamen laborare. Ex hoc genere dictum eſt illud Ciceronis: *Ut corpora noſtra ſine mente, ita civitas ſine lege, ſuis partibus ut nervis ac ſanguine & membris uti non poteſt.* Sed ut hac corporis humani pro Cluentio: ita pro Cornelio, equorum: pro Archia, ſaxorum quoque eſt uſus ſimilitudine. Illa (ut dixi) propiora; *ut remiges ſine gubernatore, ita milites ſine imperatore, nihil valere.*

Pro Cluent. n. 146.

n. 19.

Solent tamen fallere ſimilitudinum ſpecies, ideóque adhibendum eſt his judicium. Neque enim ut navis utilior nova quàm vetus, ſic amicitia: vel ut

laudanda quæ pecuniam suam pluribus largitur, ita quæ formam. Verba sunt in his similia, largitionis & vetustatis: vis quidem longè diversa, pecuniæ, & pudicitiæ. Itaque in hoc genere maximè quæritur, an simile sit quod infertur. Etiam in illis interrogationibus Socratis, cavendum ne incautè respondeas: ut apud Æschinem Socraticum male respondit [a] Aspasia Xenophontis uxor. Quod Cicero his verbis transfert. *Dic mihi, quæso, Xenophontis uxor, si vicina tua melius habeat aurum, quàm tu habes, utrum illius, an tuum malis? Illius, inquit. Quid si vestem & cæterum ornatum muliebrem pretii majoris habeat, quàm tu habes, tuum, an illius malis? Illius verò, respondit. Age, inquit, si virum illa meliorem habeat, quàm tu habes, virúmne tuum, an illius malis? Hic mulier erubuit.* Meritò; malè enim responderat, se malle alienum aurum quàm suum: nam est id improbum. At si respondisset: malle se aurum suum tale esse, quale illud esset, potuisset pudicè respondere, malle se

1. de Invent. 51. 52.

[a] Legendum videtur *Aspasiæ*, ut ex Cicer. l. 1. de Invent. apparet. Aspasia enim non fuit Xenophontis uxor, (sed Sophistria, quæ Rhetoricen docuit, & Periclem amavit:) & ea cum Xenophontis uxore disputat apud Æschinem. *Turn.*

virum suum talem esse, qualis melior esset...

ADHIBETUR extrinsecus in causam & auctoritas. Hæc secuti Græcos, à quibus κρίσεις dicuntur, judicia aut judicationes vocant, non de quibus ex causa dicta sententia est; (nam ea quidem in exemplorum locum cedunt) sed si quid ita visum gentibus, populis, sapientibus viris, claris civibus, illustribus poetis referri potest.

Ne hæc quidem vulgò dicta, & recepta persuasione populari, sine usu fuerint testimonia. Sunt enim quodammodo vel potentiora etiam, quòd non causis accommodata, sed liberis odio & gratia mentibus, ideo tantùm dicta factâque, quia aut honestissima, aut verissima videbantur.

An verò me de incommodis vitæ disserentem non adjuvabit earum persuasio [a] nationum, quæ fletibus natos, lætitia defunctos prosequuntur? aut si misericordiam commendabo judici, nihil proderit quòd prudentissima civitas Atheniensium non eam pro affectu, sed pro numine accepit?

Nam illa septem præcepta sapien-

[a] Herodotus hoc refert de Thrausis, populis Thraciæ finitimis, lib. 5. n. 4. Turn.

tum, nónne quasdam vitæ leges existimamus? Si causam veneficii dicat adultera, non Marci Catonis judicio damnata videatur, qui nullam adulteram non eandem esse veneficam dixit?

Jam sententiis quidem poetarum non orationes modo sunt refertæ, sed libri etiam philosophorum: qui quanquam inferiora omnia præceptis suis ac literis credunt, repetere tamen auctoritatem à plurimis versibus non fastidierunt. Neque est ignobile exemplum, Megareos ab Atheniensibus, cùm de Salamine contenderent, victos Homeri [a] versu, qui tamen ipse non in omni editione reperitur, significans Ajacem naves suas Atheniensibus junxisse.

Ea quoque quæ vulgo recepta sunt, hoc ipso quòd incertum auctorem habent, velut omnium fiunt, quale est: [b] *Ubi amici, ibi opes.* Et; *Conscientia mille testes.* Et apud Ciceronem; *Pares autem (ut est in vetere proverbio) cum paribus facillimè congregantur.* Neque enim

De senect. 7.

[a] Plutarchus in Solone ait Solonem inseruisse versum illum, & causam obtinuisse. Versus Homeri sunt hi ex Il. β. v. 561.

Αἴας δ' ἐκ Σαλαμῖνος ἄγεν δυοκαίδεκα νῆας.
Στῆσε δ' ἄγων, ἵν' Ἀθηναίων ἵσταντο φάλαγγες.

[b] Plaut. in Trucul. Act. 4. sc. 4. v. 32. Apud quem tamen aliter hunc locum alii legunt.

durassent hæc in æternum, nisi vera omnibus viderentur..

CAPUT XII.

DE USU ARGUMENTORUM.

Argumentum debet plerumque esse confessum: interdum tamen probandum est.—Firmissimis argumentorum, singulis instandum, infirmiora congreganda sunt.—Argumenta ponere satis non est: adjuvanda sunt.—De probationibus quæ ducuntur ex affectibus.—Quo loco potentissima argumenta ponenda sint.—Contra effœminatam eloquentiam.

HÆC ferè de probatione vel ab aliis tradita, vel usu percepta in hoc tempus sciebam. Nec mihi fiducia est, ut ea sola esse contendam: quin imò hortor ad quærendum, & inveniri posse fateor: quæ tamen adjecta fuerint, non multum ab his abhorrebunt. Nunc breviter quemadmodum sit utendum his subjungam.

Traditum ferè est argumentum oportere esse confessum. Dubiis enim probari dubia qui possunt? Quædam tamen, quæ in alterius rei probationem ducimus, ipsa probanda sunt. Occidisti virum, eras enim adultera. Priùs de adulterio convincendum est: ut cùm id cœ-

perit esse pro certo, fiat incerti argumentum. Spiculum tuum in corpore occisi inventum est: negat suum. Ut probationi prosit, probandum est. Illud hoc loco monere inter necessaria est, nulla esse firmiora, quàm quæ ex dubiis facta sunt certa. Cædes à te commissa est, cruentam enim vestem habuisti. Non est tam grave argumentum si fatetur, quàm si convincitur. Nam si fatetur, multis ex causis potuit cruenta esse vestis. Si negat, hîc causæ cardinem ponit: in quo si victus fuerit, etiam in sequentibus ruit. Non enim videtur in negando mentiturus fuisse, nisi desperasset id posse defendi, si confiteretur.

FIRMISSIMIS argumentorum, singulis instandum, infirmiora congreganda sunt: quia illa per se fortia non oportet circunstantibus obscurare, ut qualia sunt appareant; hæc imbecilla naturâ, mutuo auxilio sustinentur. Itaque si non possunt valere quia magna sunt, valebunt quia multa sunt, quæ ad ejusdem rei probationem omnia spectant; ut si quis hæreditatis gratia hominem occidisse dicatur: *Hæreditatem sperabas, & magnam hæreditatem: & pauper eras, & tum maximè à creditoribus appellabaris:*

& offenderas eum cujus hares eras, & mutaturum tabulas sciebas. Singula levia sunt, & communia, universa verò nocent, etiamsi non ut fulmine, tamen ut grandine.

QUÆDAM argumenta ponere satis non est, adjuvanda sunt: ut si cupiditas causa sceleris fuit, quæ sit vis ejus: ira, quantum efficiat in animis hominum talis affectio. Ita & firmiora erunt ipsa, & plus habebunt decôris, si non nudos, & velut carne spoliatos artus ostenderint. Multum etiam refert, si argumento nitemur odii, utrum hoc ex invidia sit, an ex injuria, an ex ambitu: vetus, an novum: adversùs inferiorem, parem, an superiorem: alienum, an propinquum. Suos habent omnia ista tractatus, & ad utilitatem partis ejus quam tuemur, referènda sunt.

Nec tamen omnibus semper quæ invenerimus, argumentis onerandus est judex: quia & tædium afferunt, & fidem detrahunt. Neque enim judex potest credere satis esse ea potentia, quæ non putamus ipsi sufficere, qui dicimus. In rebus verò apertis argumentari tam sit stultum, quàm in clarissimum solem mortale lumen inferre.

His quidam probationes adjiciunt,

P vj

quas [a] παθητικὰς vocant, ductas ex affectibus. Atque Aristoteles quidem potentissimum putat ex eo qui dicit, si sit vir optimus: quod ut optimum est, ita longè quidem, sed sequitur tamen videri. Inde enim illa nobilis Scauri defensio: *Quintus Varius Sucronensis ait Æmilium Scaurum Rempublicam populi Romani prodidisse; Æmilius Scaurus negat.* Cui simile quiddam fecisse Iphicrates dicitur, qui cùm Aristophontem, quo accusante similis criminis reus erat, interrogasset, an is accepta pecunia Rempublicam proditurus esset, ísque id negasset: *Quod igitur*, inquit, *tu non fecisses, ego feci?*.

Lib. 2. Rhet. c. 1.

Valer. Max. l. 3. c. 7. n. 8.

QUÆSITUM etiam, potentissima argumenta primóne ponenda sint loco, ut occupent animos: an summo, ut inde dimittant: an partita primo summóque, ut [b] Homerica dispositione in medio sint infirma: an à minimis crescant. Quæ prout ratio causæ cujusque postulabit, ordinabuntur, uno (ut ego cen-

[a] Videtur Fabius *patheticas* dixisse pro ethicis. Ethicæ enim Aristoteli sunt, quæ ab hominum moribus ducuntur: de quibus agit hoc loco Fabius, ut de patheticis lib. 6. *Turn.*

[b] Nestor apud Homerum Il. l. Δ seu 4. v. 297. fortes prima collocat acie, imbelles media, præstantes ultima. *Turn.*

ſeo) excepto, ne à potentiſſimis ad leviſſima decreſcat oratio..

Ipſas argumentorum velut ſedes, non me quidem omnes oſtendiſſe confido, plurimas tamen. Quod eo diligentiùs faciendum fuit, quia declamationes quibus ad pugnam forenſem velut [a] præpilatis exerceri ſolebamus, olim jam ab illa vera imagine orandi receſſerunt, atque ad ſolam compoſitæ voluptatem nervis carent..

QUAPROPTER eloquentiam licet hanc (ut ſentio enim, dicam) libidinoſam reſupina voluptate auditoria probent: nullam eſſe exiſtimabo, quæ ne minimum quidem in ſe indicium maſculini & incorrupti, ne dicam gravis & ſancti viri, oſtendet. An verò ſtatuarum artifices, pictoréſque clariſſimi, cùm corpora quàm ſpecioſiſſima fingendo pingendóve effingere cuperent, nunquam tamen in hunc inciderunt errorem, ut [b] Bagoam, aut Megabyzum aliquem in exemplum operis aſſumerent ſibi, ſed [c] Doryphoron illum, ap-

[a] Intelligit haſtas exacuminatas, qualibus utebantur in ludo Trojæ.

[b] Nomina Eunuchis frequentia.

[c] *Doryphoros* appellant Græci ſatellites ac prætorianos milites, qui regibus ad cuſtodiam corporis ſolent aſſiſtere. Sunt autem hi excelſa ſtatura & egregia ferè forma. Cæ-

tum vel militiæ vel palestræ, aliorum quoque juvenum bellicosorum & athletarum corpora decora verè existimaverunt: nos qui oratorem studemus effingere non arma, sed tympana eloquentiæ demus?

Igitur & ille quem instituimus, adolescens, quàm maximè potest, componat se ad imitationem veritatis, initurúsque frequenter forensium certaminum pugnam, jam in schola victoriam spectet, & ferire vitalia ac tueri sciat: & præceptor id maximè exigat, & inventum præcipuè probet. Nam ut ad pectora juvenes laude ducuntur, ita laudari in bonis gaudent. Nunc illud mali est, quod necessaria silentio plerumque transeunt, nec in dicendo videtur inter bona [a] utilitas. Sed hæc & in alio [b] nobis tractata sunt opere, & in hoc sæpe repetenda. Nunc ad ordinem inceptum revertamur.

terùm Polycletus *Doryphorum* finxit, quam statuam sibi magistram dixit fuisse Lysippus. *Turn.*

a Quæ utilia tantùm ad causam sunt, nec ita venusta, jam non numerantur inter virtutes orationis.

b In libro de causis corruptæ eloquentiæ, qui non extat.

CAPUT XIII.

De Refutatione.

I. Difficilius est deffendere, quàm accusare. II. Quod protulit contra nos adversarius, si proprium est judicii, aut negandum, aut defendendum, aut transferendum.—Si accersitum, refutandum leviter. III. *Utrum plura simul aggredienda sint, an amolienda singula.—Palam falsa negare satis est.—Efficiendum ut quid aut contrarium esse, aut à causa diversum, aut incredibile, aut supervacuum, aut nostra potiùs causa videatur esse conjunctum. IV. Loci communes à conjectura, finitione, qualitate.—Quædam nonnunquam bene contemnuntur.—In similibus quærendum aliquid dissimile. V. Quando verba ipsa adversarii referri oporteat, quando alia substitui.—Quando exponendum crimen totum, quando per partes. VI. De argumentis, quæ dicuntur communia. De iis quæ inter se pugnant.—De nonnullis vitiosis argumentationibus. VII. Quomodo contradictiones nobis opposita refutandæ sint: & quando personam ipsius patroni invadere liceat.—Monet declamatores ne contradictiones eas ponant, quibus facillimè responderi possit. VIII. In defendendo ne sit orator nimis solicitus.—Videndum utrique parti ubi sit rei summa.*

REFUTATIO * dupliciter accipi potest. Nam & pars defensoris tota posita est in refutatione; & quæ dicta sunt ex diverso, debent utrinque dis-

* *De Refut. vide Cicer. l. 1. de Invent, 78.-96.*

solvi : & hæc est propriè, cui in caussis quartus assignatur locus : sed utriusque similis conditio est. Neque verò ex aliis locis ratio argumentorum in hac parte peti potest, quàm in confirmatione : nec locorum, aut sententiarum, aut verborum & figurarum alia conditio est. Affectus plerumque hæc pars mitiores habet.

I. Non sine causa tamen difficilius semper est creditum (quod Cicero sæpe testatur) defendere, quàm accusare. Primùm, quòd est res illa simplicior. Proponitur enim uno modo : variè dissolvitur, cùm accusatori satis sit plerumque verum esse id quod objecerit : patronus neget, defendat, transferat, excuset, deprecetur, molliat, minuat, avertat, despiciat, derideat. Quare [a] indirecta ferè, atque, ut sic dixerim, clamosa est actio. Hinc mille flexus & artes desiderantur. Tum accusator præmeditata pleraque domo affert : patronus etiam inopinatis frequenter occurrit. Accusator dat testem : patronus ex re ipsa refellit. Accusator criminum invidia, etsi falsa sit, materiam dicendi

[a] Hoc intelligendum de actione patroni, qui sæpe objecta crimina non palam sed indirectè diluit, & magnos sæpe clamores adhibet.

trahit, de parricidio, ſacrilegio, majeſtate, quæ patrono tantùm neganda ſunt. Ideóque accuſationibus etiam mediocres in dicendo ſuffecerunt, bonus defenſor nemo, niſi qui eloquentiſſimus, fuit. Nam ut quod ſentio ſemel finiam, tanto eſt accuſare quàm defendere, quanto facere quàm ſanare vulnera facilius.

II. PLURIMUM autem refert, & quid protulerit adverſarius, & quomodo. Primùm igitur intuendum eſt, id cui reſponſuri ſumus, proprium ſit ejus judicii, an ad cauſam extrà accerſitum.

NAM ſi eſt proprium, aut negandum, aut defendendum, aut transferendndm: extra hæc in judiciis ferè nihil eſt. Deprecatio quidem, quæ eſt ſine ulla ſpecie defenſionis, rara admodum, & apud eos ſolos judices, qui nulla certa pronuntiandi forma tenentur: quanquam illæ quoque apud C. Cæſarem, & Triumviros, pro diverſarum partium hominibus actiones, etiamſi precibus utuntur, adhibent tamen patrocinia. Niſi hoc non fortiſſimè defendentis eſt dicere: *Quid aliud egimus, Tubero, niſi ut quod hic poteſt, nos poſſemus?* Quod ſi quando apud princi-

Pro Lig. 10.

pem, aliúmve cui utrum velit liceat; dicendum erit; dignum quidem morte eum pro quo loquemur, clementia tamen servandum esse vel talem: primùm omnium non erit nobis res cum adversario, sed cum judice: deinde forma deliberativæ magis materiæ, quàm judicialis utemur. Suadebimus enim ut laudem humanitatis potiùs quàm voluptatem ultionis concupiscat. Apud judices quidem secundùm leges dicturos sententiam, de confessis præcipere ridiculum est. Ergo quæ neque negari, neque transferri possunt, utique defendenda sunt, qualiacunque sint: aut causa cadendum.

Negandi duplicem ostendimus formam: aut non esse factum: aut non hoc esse quod factum sit. Quæ neque defendi, neque transferri possunt, utique neganda: nec solum si finitio potest esse pro nobis, sed etiamsi nuda inficiatio superest. Testes erunt: multa in eos dicere licet. Chirographum: de similitudine literarum disserendum. Utique nihil erit pejus quàm confessio.

Ultima est actionis controversia, cùm defendendi negandíve non est locus, translatio..

AT si extra causam sit adductum, &

tamen conjunctum, malim quidem dicere, nihil id ad quæstionem, nec esse in his morandum, & minus esse quàm adversarius dicit: [a] tamen velut huic simulationi oblivionis ignoscam. Debet enim bonus advocatus pro rei salute brevem negligentiæ reprehensionem non pertimescere.

III. VIDENDUM etiam simul nobis plura aggredienda sint, an amolienda singula. Plura simul invadimus, si aut tam infirma sunt, ut pariter impelli possint: aut tam molesta, ut pedem conferre cum singulis non expediat. Tum enim toto corpore enitendum, &, ut sic dixerim, directa fronte pugnandum est. Interim si resolvere ex parte diversâ dicta difficilius erit, nostra argumenta cum adversariorum argumentis conferemus, si modò, hæc ut valentiora videantur, effici poterit.

Quæ verò turba valebunt, diducenda erunt, ut quod paulò antè dixi: *Eras hæres, & pauper, & magna pecunia appellabaris à creditoribus, & offenderas, & mutaturum tabulas testamenti sciebas.* Urgent universa. At si singula quæque dis- Pag. 346.

[a] Simulare potest patronus oblitum se respondere huic loco. Inest hic aliquid obscuritatis. Fortè quid omissum.

ſolveris, jam illa flamma, quæ magna congerie convaluerat, diductis quibus alebatur, concidet: ut ſi vel maxima flumina in rivos diducantur, qualibet tranſitum præbent.

Itaque propoſitio quoque ſecundùm hanc utilitatem accommodabitur, ut eâ nunc ſingula oſtendamus, nunc complectamur univerſa. Nam interim quod pluribus collegit adverſarius, ſatis eſt ſemel proponere: ut ſi multas cauſas faciendi quod arguit, reo dicet accuſator fuiſſe: nos non enumeratis ſingulis, ſemel hoc intuendum negemus, quia non quiſquis cauſam faciendi ſceleris habuit, & fecerit. Sæpius tamen accuſatori congerere argumenta, reo diſſolvere expediet.

Id autem quod erit ab adverſario dictum, quomodo refutari debeat intuendum eſt. Nam ſi erit palam falſum, negare ſatis eſt: ut pro Cluentio Cicero, Eum quem dixerat accuſator epoto poculo concidiſſe, negat eodem die mortuum. Palam etiam contraria, & ſupervacua, & ſtulta reprehendere nullius eſt artis. Ideòque nec rationes eorum, nec exempla tradere neceſſe eſt. Id quoque (obſcurum vocant) quod ſecretò, & ſine teſte aut argumento dicitur fa-

n. 168.

ctum, satis natura sua infirmum est. Sufficit enim quòd adversarius non probat. Item si ad causam non pertinet.

Est tamen interim oratoris efficere, ut quid aut contrarium esse, aut à causa diversum, aut incredibile, aut supervacuum, aut nostræ potiùs causæ videatur esse conjunctum. Objicitur Oppio, quòd de militum cibariis detraxerit; asperum crimen: sed contrarium ostendit Cicero, quia iidem accusatores objecerunt Oppio, quòd is voluerit largiendo corrumpere exercitum. Testes in Cornelium accusator lecti à Tribuno codicis pollicetur: facit hoc Cicero supervacuum, quia idem fateatur ipse. Petit accusationem in Verrem Quintus Cæcilius, quòd fuerat quæstor ejus: ipsum * Cicero ut pro se videretur effecit.

1. *Verr.* 59-65.

* Malim legere, *ipsum hoc.*

IV. CÆTERA quæ proponuntur, communes locos habent. Aut enim conjectura excutiuntur, an vera sint: aut finitione, an propria; aut qualitate, an inhonesta, iniqua, improba, inhumana, crudelia, & cætera quæ ei generi accidunt..

Nonnunquam tamen quædam bene contemnuntur, vel tanquam levia, vel tanquam ad causam nihil pertinentia.

Multis hoc locis facit Cicero. Sed hæc simulatio interim huc usque procedit, ut quæ dicendo refutare non possumus, quasi fastidiendo calcemus.

Quoniam verò maxima pars eorum similibus constat, rimandum erit diligentissimè, quid sit in quoque quod assumitur, dissimile. Id in jure facile deprehenditur. Est enim scriptum de rebus utique diversis, tantóque magis ipsa rerum differentia potest esse manifesta. Illas verò similitudines, quæ ducuntur ex mutis animalibus aut inanimis, facile est eludere. Exempla rerum variè tractanda sunt, si nocebunt. Quæ si dubia erunt, fabulosa dicere licebit: sin vera, maximè quidem dissimilia. Neque enim fieri potest ut paria sint omnia; ut si Nasica post occisum Gracchum defendatur exemplo Halæ, à quo Melius est interfectus: Melium regni affectatorem fuisse, à Graccho leges modò latas esse populares: Halam magistrum equitum fuisse, Nasicam privatum esse dicatur. Si defecerint omnia, tum videndum erit, an obtineri possit, ne illud quidem rectè factum. Quod de exemplis, idem etiam de judicatis observandum.

V. QUOD autem posui, referre,

quo quicque accusator modo dixerit, huc pertinet, ut si est minus efficaciter locutus, ipsa ejus verba ponantur: si acri & vehementi usus fuerit oratione, eandem rem nostris verbis mitioribus proferamus, ut Cicero pro Cornelio: *Codicem attigit*. Et protinus cum quadam defensione: ut si pro luxurioso dicendum sit; *Objecta est paulo * liberalior vita*. Sic & pro sordido parcum, & pro maledico liberum dicere licebit. Utique nunquam committendum est, ut adversariorum dicta cum sua confirmatione referamus, aut * etiam loci alicujus executione adjuvemus, nisi cùm eludenda: *Apud exercitum mihi fueris, inquit: tot annis forum non attigeris: abfueris tandiu: & cùm tam longo intervallo veneris, cum iis qui in foro habitarunt, de dignitate contendas?*

* Liberior.

Pro Mur. 21.

Præterea in contradictionibus interim totum crimen exponitur: ut Cicero pro Scauro contra Bostarem facit, velut orationem diversæ partis imitatus. Aut pluribus propositionibus junctis; ut pro Vareno: *Cùm iter per agros & loca sola faceret cum Populeno, in familiam Ancharianam incidisse dixerunt:*

* Ipsa ejus argumenta iisdem ferè verbis exactè referendo.

deinde Populenum occisum esse: illico Varenum vinctum adservatum, dum hic ostenderet et quid de eo fieri vellet.

Quod est utique faciendum, si erit incredibilis rei ordo, & ipsa expositione fidem perditurus. Interim per partes dissolvitur, quod contextu nocet: & plerumque id est tutius. Quædam contradictiones natura sunt singulæ. Id exemplis non eget.

VI. COMMUNIA bene apprehenduntur, non tantùm quia utriusque sunt partis, sed quia plus prosunt respondenti. Neque enim pigebit, quod sæpe monui, referre: Commune qui prior dicit, contrarium facit. Est enim contrarium, quo adversarius bene uti potest. *At enim non verisimile est tantum scelus M. Cottam esse commentum. Quid? hoc verisimile est, tantum scelus Oppium esse conatum?*

Cic. pro Oppio.

Artificis autem est invenire in actione adversarii, quæ inter semetipsa pugnent, aut pugnare videantur; quæ aliquando ex rebus ipsis manifesta sunt: ut in causa Cæliana, Clodia aurum se Cælio commodasse dicit, quod signum magnæ familiaritatis est: venenum sibi paratum, quod summi odii argumentum est. Tubero Ligarium accusat,

Pro Cæl. 31.

Pro Lig. n. 9.

cusat, quòd is in Africa fuerit: & queritur quòd ab eo ipse in Africam non sit admissus.

Aliquando verò præbet ejus rei occasionem minùs considerata ex adverso dicentis oratio: quod accidit præcipuè cupidis sententiarum, ut ducti occasione dicendi, non respiciant quid dixerint, dum locum præsentem, non totam causam intuentur. Quid tam videri potest contra Cluentium, quàm censoria nota? Quid tam contra eundem, quàm filium ab Egnatio corrupti judicii, quo Cluentius Oppianicum circunvenisset, crimine exhæredatum? At hæc Cicero pugnare invicem ostendit. *Sed tu, Acci, consideres censeo diligenter, utrum censorium judicium grave velis esse, an Egnatii. Si Egnatii; leve est quod censores de cæteris subscripserunt. Ipsum enim Cn. Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu ejecerunt. Sin autem censorium; hunc ipsum Egnatium, quem pater censoria subscriptione exhæredavit, censores in senatu, cùm patrem ejicerent, retinuerunt.*

Pro Cluent. 135.

Illa magis vitiosè dicuntur, quàm acutè reprehenduntur: argumentum dubium, pro necessario: controversum, pro confesso: commune pluribus, pro proprio: vulgare, superva-

cuum, [a] seriùs constitutum, contra fidem. Nam & illa accidunt parum cautis, ut crimen augeant, quod probandum est: de facto disputent, cùm de auctore quæratur: impossibilia aggrediantur: pro effectis relinquant vix dum inchoata: de homine dicere, quàm de causa malint: [b] hominum vitam rebus assignent; ut si quis decemviratum accuset, non Appium: manifestis repugnent: dicant quod aliter accipi possit: summam quæstionis non intueantur: non ad proposita respondeant; quod unum aliquando recipi potest, cùm mala causa adhibitis extrinsecus remediis tuenda est: ut cùm peculatûs reus Verres fortiter & industriè tutatus contra piratas Siciliam dicitur.

7. Verr. 1. 4.

VII. EADEM adversùs contradictiones nobis oppositas præcepta sunt. Hoc tamen ampliùs, quòd circa eas multi duobus vitiis diversis laborant. Nam quidam etiam in foro tanquam molestam rem & odiosam prætereunt: & iis plerumque quæ composita domo attulerunt, contenti, sine adversario dicunt..

[a] Videtur argumentum *seriùs constitutum*, quo adversarius opportuno & suo loco non est usus, sed alieno, itaque facile est refutatu. *Turn.*

[b] Ut si quis decemviratui assignet vitam & vitia Appii.

Alii diligentia lapsi, verbis etiam vel sententiolis omnibus respondendum putant; quod est & infinitum, & supervacuum. Non enim causa reprehenditur, sed actor: quem ego semper videri malim sic disertum, ut si dixerit quod rei prosit, ingenii credatur laus esse, non causæ: si quando fortè lædat, causæ, non ingenii culpa. Itaque illæ reprehensiones, aut obscuritatis, qualis in Rullum est: aut infantiæ in dicendo, qualis in Pisonem: aut inscitiæ rerum verborúmque, & insulsitatis etiam, qualis in Antonium est, accommodantur justis odiis, súntque utiles ad conciliandum iis quos invisos facere volueris, odium.

2. *Agr.* 13. 3. *Philipp.* 22.

Alia respondendi patronis ratio: & aliquando non eorum oratio modò, sed vita etiam, vultus denique, incessus, habitus rectè incusari solet: ut adversùs Quintium Cicero, non hæc solùm, sed ipsam etiam prætextam demissam ad talos insectatus est. Presserat enim turbulentis concionibus Cluentium Quintius. Nonnunquam elevandæ invidiæ gratia, quæ asperiùs dicta sunt, eluduntur: ut à Cicerone Triarius. Nam cùm Scauri columnas per urbem plaustris vectas esse dixit: *Ego porro*, inquit,

Pro Cluent. 111.

qui Albanas habeo columnas, clitellis eas apportavi. Et magis hoc in accuſatores conceſſum eſt, quibus convitiari aliquando patrocinii fides cogit. Illa verò adverſùs omnes & recepta, & non inhumana conqueſtio, ſi callidè quid tacuiſſe, breviaſſe, obſcuraſſe, diſtuliſſe dicuntur..

DECLAMATORES verò in primis ſunt admonendi, ne contradictiones eas ponant, quibus facillimè reſponderi poſſit: neu ſibi ſtultum adverſarium fingant. Facimus autem, quòd maximè uberes loci, popularéſque naſcuntur ſententiæ materiam dicendi nobis quod volumus ducentibus; ut non ſit inutilis ille verſus: *Non malè reſpondit, malè enim prior ille rogarat.* Fallet hæc nos in foro conſuetudo, ubi adverſario, non ipſi nobis reſpondebimus. Aiunt Accium interrogatum, cur cauſas non ageret, cùm apud eum in Tragœdiis tanta vis eſſet, hanc reddidiſſe rationem: *Quòd illic ea dicerentur quæ ipſe vellet, in foro dicturi adverſarii eſſent quæ minimè vellet.* Ridiculum eſt ergo in exercitationibus quæ foro præparantur, priùs cogitare quid reſponderi, quàm quid ex diverſo dici poſſit. Et bonus præceptor non minùs diſcipulum lauda-

re debet, si quid pro diversa, quàm si quid pro sua parte acriùs excogitarit..

VIII. EST & illud vitium, nimiùm soliciti, & circa omnia momenta luctantis. Suspectam enim facit judici causam, & frequenter quæ statim dicta omnem dubitationem sustulissent, dilata, ipsis præparationibus fidem perdunt, quia patronus & aliis crediderit opus fuisse. Fiduciam igitur orator præ se ferat, sempérque ita dicat, tanquam de causa optimè sentiat. Quod (sicut omnia) in Cicerone præcipuum est. Nam illa summa cura securitati est similis, tantáque in oratione auctoritas, ut probationis locum obtineat, dubitare nobis non audentibus.

Porro qui scierit quid pars adversa, quid nostra habeat valentissimum, facilè judicabit quibus maximè rebus vel occurendum sit, vel instandum. Ordo quidem in parte nulla minus affert laboris. Nam si agimus, nostra confirmanda sunt primùm: tum quæ nostris opponuntur, refutanda. Si respondemus, priùs incipiendum est à refutatione.. Videndum præcipuè utrique parti, ubi sit rei summa. Nam ferè accidit, ut in causis multa dicantur, de paucis judicetur.

In his probandi refutandíque ratio est : sed adjuvanda viribus dicentis, & adornanda. Quamlibet enim sint ad docendum quod volumus accommodata, tamen erunt infirma, nisi majore quodam oratoris spiritu impleantur..*.

CAPUT XIV.

I. Quid sit Epichirema : quid Enthymema. II. Orator debet iis uti rariùs. III. Qualis ornatus argumentis conveniat.

I. EPICHIREMATIS ᵃ tres sunt partes : prima intentio, secunda assumptio, tertia connexio. Sumamus ex Cicerone exemplum : *Meliùs gubernantur ea, quæ consilio reguntur, quàm quæ sine consilio administrantur. Nihil autem omnium rerum meliùs quàm omnis mundus administratur. Consilio igitur mundus administratur.* In tribus autem quas fecimus partibus non est forma semper eadem. Porro Epichirema nullo differt

ᵃ *Epichirema* aliter ab aliis intelligitur. Hic illud Fabius penè confundit cum syllogismo. Utriusque tres partes : Major propositio, seu intentio; Minor propositio, seu assumptio; Conclusio, seu connexio. In utroque hæ partes sæpe transponuntur ab oratore, & inverso ordine collocantur. Exemplum desumptum est è lib. 1. de Invent. n. 57. - 73. ubi Cicero hujus ratiocinationis quinque partes esse fusiùs demonstrat.

à syllogismis, nisi quòd illi & plures habent species, & vera colligunt veris; Epichirematis frequentior circa credibilia usus.

Enthymema ab aliis oratorius syllogismus, ab aliis pars dicitur syllogismi, propterea quòd * syllogismus utique conclusionem & propositionem habet, & per omnes partes efficit quod proposuit: enthymema tantùm intentum intelligi contentum sit. Syllogismus talis: Solum bonum virtus: Nam id demum bonum est, quo nemo malè uti potest: virtute nemo malè uti potest: bonum est ergo virtus. Enthymema ex consequentibus: Bonum est virtus, qua nemo malè uti potest. Et contrà: Non est bonum pecunia: Non enim bonum, quo quisquam malè uti potest: pecunia potest quis malè uti: non igitur bonum est pecunia. Enthymema ex pugnantibus: An bonum est pecunia, qua quisque potest malè uti?.

II. PEREGISSE mihi videor sacra tradentium artes: sed consilio locus superest. Namque ego ut in oratione syllogismo quidem aliquando uti nefas

* Syllogismus tres semper habet propositiones: Enthymema autem duas. *Intentionem* enim, seu Majorem propositionem plerumque supprimit, eamque *intelligi tantùm* postulat, non verbis exprimi.

non duco, ita constare totam, aut certè confertam esse aggressionum & enthymematum stipatione minimè velim. Dialogis enim & dialecticis disputationibus erit similior, quàm nostri operis actionibus, quæ quidem inter se plurimum differunt. Namque * illi homines docti, & inter doctos verum quærentes, minutiùs & scrupulosiùs scrutantur omnia, & ad liquidum confessùmque perducunt: ut qui sibi & inveniendi & judicandi vindicent partes, quarum alteram τοπικὴν, alteram κριτικὴν vocant. Nobis ad aliorum judicia componenda est oratio, & sæpius apud omnino imperitos, atque aliarum certè ignaros literarum loquendum est: quos nisi & delectatione allicimus, & viribus trahimus, & nonnunquam turbamus affectibus, ipsa quæ justa ac vera sunt, tenere non possumus.

* Malim, *illic*: in dialogis & dialecticis disputationibus.

Locuples & speciosa vult esse eloquentia: quorum nihil consequetur, si conclusionibus certis, & crebris, & in unam propè formam cadentibus concisa, & contemptum ex humilitate, & odium ex quadam servitute, & ex copia satietatem, & ex amplitudine fastidium tulerit. Feratur igitur non semitis, sed campis: non, uti fontes angustis fistu-

lis colliguntur, ſed ut latiſſimi amnes, totis vallibus fluat, ac ſibi viam, ſi quando non acceperit, faciat.

Nam quid miſerius illa lege velut præformatas infantibus literas perſequentium, &, ut Græci dicere ſolent, [a] *quem mater amictum dedit, ſolicitè cuſtodientium:* [b] Propoſitio ac concluſio ex conſequentibus & repugnantibus? Non inſpiret, non augeat, non mille figuris variet ac verſet: ut ea naſci, & ipſa provenire natura, non manufacta, & arte ſuſcepta magiſtrum fateri ubique videantur?

Quis unquam ſic dixit orator? Nónne apud ipſum Demoſthenem pauciſſima hujuſmodi reperiuntur? Quæ apprehenſa Græci magis (nam hoc ſolum nobis pejus faciunt) in catenas ligant, & inexplicabili ſerie connectunt, & indubitata colligunt, & probant confeſſa, & ſe antiquis per hoc ſimiles vocant. Deinde interrogati, nunquam reſpondebunt, quem imitentur. Sed de figuris alio loco.

III. NUNC illud adjiciendum, ne iis quidem conſentire me, qui ſemper

[a] Proverbium eſt de his qui ab imbuta ſemel opinione deduci non poſſunt. *Turn.*

[b] Eſt iſta lex formandi Enthymematis, cui ſerviliter adhærere oratorem vetat Fabius.

argumenta ſermone puro, & dilucido, & diſtincto, cæterùm minimè * lato ornatóque putant eſſe dicenda. Namque ea diſtincta quidem, ac perſpicua debere eſſe confiteor: in rebus verò minoribus etiam ſermone ac verbis quàm maximè propriis, & ex uſu. At ſi major erit materia, nullum ornatum his, qui modò non obſcuret, ſubtrahendum puto.. Quóque quid natura magis aſperum, hoc pluribus condiendum eſt voluptatibus, & nimis ſuſpecta argumentatio, * diſſimulatione: & multum ad fidem adjuvat audientis voluptas. Niſi fortè exiſtimamus Ciceronem malè in hac ipſa argumentatione dixiſſe *ſilere leges inter arma, & gladium nobis interim ab ipſis porrigi legibus*. His tamen habendus modus, ut ſint ornamento, non impedimento.

* *Argent. editio habet,* læto.

* Ironiâ quadam condienda eſt. Fortè hîc aliquid deeſt.

Pro Mil. 10.

MARCI FABII QUINTILIANI DE INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER VI.

PROOEMIUM.

De fortuna sua ob amissos liberos et conjugem queritur.

HÆC, Marcelle Victori, ex tua voluntate maximè ingressus, tum si qua ex nobis ad juvenes bonos pervenire posset utilitas, novissimè penè & necessitate quadam officii a

a Quia Domitianus Imperator Quintiliano commiserat curam nepotum sororis suæ. *Turn.*

delegati mihi, sedulò laborabam: respiciens tamen illam curam meæ voluptatis, qui filio, cujus eminens ingenium solicitam quoque parentis diligentiam merebatur, hanc optimam partem relicturus hæreditatis videbar: ut si me, quod æquum & optabile fuit, fata intercepissent, præceptore tamen patre uteretur. At me fortuna id agentem diebus ac noctibus, festinantémque metu meæ mortalitatis, ita subitò prostravit, ut laboris mei fructus ad neminem minùs quàm ad me pertineret. Illum enim de quo summa conceperam, & in quo spem unicam senectutis reponebam, repetito [a] vulnere orbitatis amisi.

Quid nunc agam? aut quem ultrà esse usum mei diis reprobantibus credam? Nam ita fortè accidit, ut eum quoque librum, quem de causis corruptæ eloquentiæ emisi, jam scribere aggressus, simili ictu ferirer. Tunc igitur optimum fuit, infaustum opus, & quicquid hoc est in me infelicium literarum, super immaturum funus consumpturis viscera mea flammis injicere, neque hanc impiam [b] vivacitátem novis insuper cu-

[a] Nam priùs alterum ex filiis quinquennem amiserat; deinde amisit Quintilianum decennem. *Turn.*

[b] *Vivacitas* hic sumitur pro vita longiùs protracta,

ris fatigare. Quis enim bonus parens mihi ignoſcat, ſi ſtudere amplius poſſum? ac non oderit hanc animi mei firmitatem, ſi quis in me eſt alius uſus vocis, quàm ut incuſem deos, ſuperſtes omnium meorum? nullam *a* terras deſpicere providentiam teſter? ſi non meo caſu, cui tamen nihil objici, niſi quòd vivam, poteſt; at illorum certè, quos utique immeritos mors acerba damnavit: erepta mihi priùs eorumdem matre, quæ nondum expleto ætatis undevicesimo anno, duos enixa filios, quamvis acerbiſſimis rapta fatis, felix deceſſit. Ego vel hoc uno malo ſic eram afflictus, ut me jam nulla fortuna poſſet efficere felicem. Nam cùm omni virtute, quæ

& diutius conſervata. Ipſe mox adjicit: *cui nihil objici, niſi quod vivam, poteſt.* Sumi etiam fortè poſſet pro acri & vivido ingenio ſemper ad ſcribendum prompto & alacri. Hoc ſenſu videtur minùs latinum, uſurpatur tamen à Fabio lib. 2. c. 7. pag. 113. *Si qui verò ſunt paulo vivaciores.*

a Verè impia doloris acerbitas, quæ eò erumpit, ut Providentiam neget: ſed digna homine Ethnico. Mortem, præſertim in ætate tam tenera, ut pœnam intuebatur: puerulos & ſe ipſum inſontes putabat: non poterat autem ſibi perſuadere à juſtis diis puniri inſontes. Similis fere querelæ & luctús habemus recens exemplum, ſed longè modeſtius in matre Chriſtianâ non minùs quàm eruditâ, ob ereptam immaturâ morte filiam. Qui dolor utinam non diutius nobis invideat doctas in Homeri Odyſſeam elucubrationes, quales jam in Iliadem prodierunt.

in fœminas cadit, functa, insanabilem attulit marito dolorem: tum ætate ea puellari, præsertim meæ comparata, potest & ipsa numerari inter vulnera orbitatis. Liberis tamen superstitibus oblectabar: & quod nefas erat, sæva, sed * optabat ipsa, me salvo maximos cruciatus præcipiti via effugit.

Mihi filius minor quintum egressus annum, ut in malis agerem, prior alterum ex duobus eruit lumen. Non sum ambitiosus in malis, nec augere lacrymarum causas volo: utinámque esset ratio minuendi. Sed dissimulare quî possum, quid illi gratiæ in vultu, quid jucunditatis in sermone, quos ingenii igniculos, quam præstantiam placidæ, & (quod scio vix posse credi tantum) altæ mentis ostenderit? qualis amorem quicunque alienus infans mereretur.

* Duas affert causas solatii in morte conjugis: quòd illa sibi reliquisset superstites liberos; & quòd eadem præcipiti obitu maximos cruciatus effugisset. Sed perobscura posterior hæc sententia. *Et, quod nefas erat*, quod contingere non debuerat, *sæva* conjux, sæva, inquam, quæ *me salvo* decesserat, *sed* hoc *optabat ipsa*, *maximos cruciatus præcipiti via effugit*: quos scilicet filiorum immatura mors attulisset. Potest hîc locus aliter interpunctus, aliter etiam explicari: *&, quod nefas erat, sæva, sed (optabat ipsa me salvo) maximos cruciatus præcipiti via effugit*: ut sit sensus: sæva quidem, sed præcipiti via: quod ipsa optabat dummodo salvus remanerem, maximos cruciatus effugit.

Illud verò insidiantis, quo me validiùs cruciaret, fortunæ fuit, ut ille mihi blandissimus, me suis nutricibus, me aviæ educanti, me omnibus, qui [a] sollicitare solent illas ætates, anteferret. Quapropter illi dolori, quem ex matre optima, atque laudem omnem supergressa, paucos ante menses ceperam, gratulor. Minus enim est quod flendum meo nomine, quàm quod illius gaudendum est?

Una post hæc Quintiliani mei spe ac voluptate nitebar: & poterat sufficere solatio. Non enim flosculos, sicut prior, sed jam decimum ætatis ingressus annum, certos atque deformatos [b] fructus ostenderat. Juro per mala mea, per infelicem conscientiam, per illos manes, numina doloris mei; has me in illo vidisse virtutes ingenii, non modò ad percipiendas disciplinas, quo nihil præstantius cognovi, plurima expertus, studiique jam tum non coacti, (sciunt præceptores) sed probitatis, pietatis, humanitatis, liberalitatis: ut prorsus

[a] *Curam gerere.* Quo sensu minùs latinum videtur: sed multa ejusmodi apud Fabium. Vel, *blanditiis allicere.*

[b] Venustissima est metaphora. *Deformati* enim appellantur fructus, cùm delapso flore formati apparent, & (ut dicitur) nodati. *Turn.*

possit hinc esse tanti fulminis metus, quòd observatum ferè est, celeriùs occidere festinatam maturitatem: & esse nescio quam, quæ spes tantas decerpat, invidiam, ne videlicet ultrà quàm homini datum est, nostra provehantur. Etiam illa fortuita aderant omnia, vocis jucunditas claritásque, oris suavitas, & in utracunque lingua, tanquam ad eam demum natus esset, expressa proprietas omnium literarum. Sed hæc spes adhuc: illa majora, constantia, gravitas, contra dolores etiam ac metus robur. Nam quo ille animo, qua medicorum admiratione, mensium octo valetudinem tulit! ut me in supremis consolatus est! quàm etiam deficiens, quámque [a] non tunc ipsum illum alienatæ mentis errorem circa solas literas habuit!

Tuósne ego, ô meæ spes inanes, labentes oculos, tuum fugientem spiritum vidi? Tuum corpus frigidum exangue complexus, animam recipere, aurámque communem haurire ampliùs potui? dignus his cruciatibus quos fero, dignus his [b] cogitationibus? Téne

[a] Cùm ob vim morbi in cæteris rebus pateretur delirium, circa solas literas minimè delirabat.

[b] Quæ me diu ac noctu torquent.

consulari nuper adoptione ad omnium spes honorum patris admotum, te avunculo Prætori generum destinatum, te omnium spe Atticæ eloquentiæ candidatum, superstes parens tantùm ad pœnas, amisi? Et si non [a] cupîdo lucis, certè patientia vindicet te reliqua mea ætate. Nam frustra mala omnia ad crimen fortunæ relegamus. Nemo nisi sua culpa diu dolet. Sed vivimus, & aliqua vivendi ratio quærenda est: credendúmque doctissimis hominibus, qui unicum adversorum solatium literas putaverunt.

Si quando tamen ita resederit præsens impetus, ut aliqua tot luctibus alia cogitatio inseri possit, non injustè petierim moræ veniam. Quis enim dilata studia miretur, quæ potiùs non abrupta esse mirandum est? Tum si qua minùs fuerint [b] effecta iis quæ leviùs adhuc afflicti cœperamus, imperitiæ * aut fortunæ remittantur: quæ si quid mediocrium alioqui in nostro ingenio virium fuit, ut non extinxerit, debilitavit tamen. Sed vel propter hoc nos contumaciùs erigamus, quòd illam ut perferre

* Legendum: *non imperitiæ, at fortunæ.* Pith.

[a] Vita misera, quam traham cupidè minùs quàm patienter, te vindicabit, & ultionem sumet de patre qui tali filio superstes vivere potuit.

[b] Minùs accuratè elaborata, minùs polita.

nobis difficile est, ita facile contemnere. Nihil enim sibi adversùs me reliquit, & infelicem quidem, sed certissimam tamen attulit mihi ex his malis securitatem. Boni * autem consulere nostrum laborem vel propter hoc * certum est, quòd in nullum jam proprium usum perseveramus: sed omnis hæc cura ad alienos, ut alienis utilis (si modò quid utile scribimus) spectat. Nos miseri, sicut facultates patrimonii nostri, ita hoc opus aliis præparamus, aliis relinquemus.

* Muretus & Guillelm. legunt: *æquum est.* *Turn.*

CAPUT I.

De Peroratione.

Ejus duæ partes: Recapitulatio, Affectus. I. Recapitulatio breviter fiat, & varietur figuris. — Id unum Epilogi genus visum est Atticis & Philosophis. — In cæteris quoque partibus adhiberi potest. II. Affectus. 1. ex parte Accusatoris. Excitando invidiam, odium, iram. — Efficiendo ut id quod objicit, aut quàm atrocissimum, aut quàm maximè miserabile esse videatur. — Debet etiam avertere judicem à miseratione qua reus sit usurus. 2. Ex parte defensoris. Quænam periclitantem commendare soleant. — Miseratio maximè petitur ex iis quæ passus est reus, aut

a *Boni consulere*, id est, *bonum judicare*, ut ipse Fabius interpretatur alio loco: rationem habere laboris mei.

quæ patitur, aut quæ eum damnatum manent. — Tunc præcipuè utiles sunt Prosopopœiæ. — Nunquam debet esse longa miseratio. III. Factis quibusdam, non solùm verbis, miseratio excitatur. — Tunc multum refert quomodo se dicenti, qui ad id adhibetur, accommodet. IV. Nemo nisi summis ingenii viribus, lacrymas movere aggrediatur. — Quomodo miseratio discutiatur. — Leniores epilogi. — Affectus per totam orationem spargendi.

PERORATIO * sequebatur, quam cumulum quidam, conclusionem alii vocant. Ejus duplex ratio est, posita aut in rebus, aut in affectibus.

* *De Peroratione vide Cicer. l. 1. de Invent. n. 98-109. l. 2. de Orat. n. 185-216. & in Oratore n. 128-133.*

I. RERUM repetitio & congregatio, quæ Græcè dicitur ἀνακεφαλαίωσις, à quibusdam Latinorum enumeratio; & memoriam judicis reficit, & totam simul causam ponit ante oculos, & etiamsi per singula minùs moverat, turbâ valet. In hac, quæ repetemus, quàm brevissimè dicenda sunt; &, quod Græco verbo patet, decurrendum per capita. Nam si morabimur, non jam enumeratio, sed altera quasi fiet oratio. Quæ autem enumeranda videntur, cum pondere aliquo dicenda sunt, & aptis excitanda sententiis, & figuris utique varianda: alioqui nihil est odiosius recta illa repetitione, velut memoriæ judicum diffidentis. Sunt autem innumera-

biles; optiméque in Verrem Cicero: *Si pater ipse judicaret, quæ diceret cùm hæc probarentur?* & deinde subjecit enumerationem. Aut cùm idem, & in eundem, per invocationem deorum spoliata à Prætore templa dinumerat.

7. Verr. 135.

7. Verr. 183, &c.

Id unum epilogi genus visum est plerisque Atticorum, & philosophis ferè omnibus, qui de arte oratoria scriptum aliquid reliquerunt. Id sensisse Atticos credo, quia Athenis affectus movere etiam per præconem prohibebatur orator. Philosophos minùs miror, apud quos vitii est loco, affici: nec boni mores videntur, sic à vero judicem averti; nec convenire bono viro vitiis uti. Necessarios tamen affectus fatebuntur, si aliter obtineri vera & justa, & in commune profutura non possint.

Cæterùm illud constitit inter omnes, etiam in aliis partibus actionis, si multiplex causa sit, & pluribus argumentis defensa, utiliter ἀνακεφαλαίωσιν fieri solere: sicut nemo dubitaverit multas esse causas, in quibus nullo loco sit necessaria, si breves & simplices fuerint. Hæc pars perorationis accusatori patronóque æquè communis est.

II. AFFECTIBUS quoque eisdem ferè utuntur: sed rariùs [a] hic, ille sæ-

[a] Accusator.

pius ac magis. Nam huic concitare judices, illi flectere convenit. Verùm & accusator habet interim lacrymas ex miseratione ejus [a] rei quem ulciscitur: & reus de indignitate calumniæ * conspirationis vehementiùs interim queritur. Dividere [b] igitur hæc officia commodissimum, quæ plerumque sunt, ut dixi, prooemio similia, sed liberiora, plenioráque. Inclinatio enim judicum ad nos, petitur initio parciùs, cùm admitti satis est, & oratio tota superest. In epilogo verò est, qualem animum judex in consilium ferat, & jam nihil ampliùs dicturi sumus, nec restat quò servemus. Est igitur utrisque commune, conciliare sibi, avertere ab adversario judicem; concitare affectus, & componere. Et brevissimum quidem hoc præceptum dari utrique parti potest, ut totas causæ suæ vires orator ante oculos ponat: & cùm viderit quid invidiosum, favorabile, invisum, miserabile, aut sit in rebus, aut videri possit, ea dicat, quibus, si judex esset ipse, maximè moveretur. Sed certius est ire per singula.

* *Malim legere*: calumniæ & conspirationis.

[a] Omitti possit *rei*: quanquam utrique parti pariter convenit.

[b] Disputare separatim de diversis affectibus quos excitant Accusator & Reus.

1. ET QUÆ conciliant quidem accusatorem, in præceptis exordii jam diximus. Quædam tamen, quæ illic ostendere satis est, in peroratione implenda sunt magis: si contra impotentem, invisum, perniciosum suscepta causa est: si judicibus ipsis aut gloriæ damnatio rei, aut deformitati futura absolutio. Nam egregiè in Vatinium Calvus: *Factum*, inquit, *ambitum scitis omnes, & hoc vos scire omnes sciunt.* Cicero quidem in Verrem etiam emendari posse infamiam judiciorum damnato reo dicit, quod est unum ex supradictis. Metus etiam, si est adhibendus, ut facit idem, hunc habeat locum fortiorem quàm in procemio. Qua de re quid sentirem, alio jam libro exposui. *

1. Verr. 43. &c.

Verr. 3. n. 22. & Verr. 7. n. 172. 182.

** pag. 222.*

Concitare quoque invidiam, odium: iram, liberiùs in peroratione contingit, quorum invidiam gratia, odium turpitudo, iram offensio judicis facit, si contumax, arrogans, securus sit; qui non ex facto modò, dictóve aliquo, sed vultu, habitu, aspectu, moveri solet. Egregiéque nobis adolescentibus dixisse accusator Cossutiani Capitonis videbatur, Græcè quidem, sed in hunc sensum: *Erubescit Cæsarem timere.*

SUMMA tamen concitandi affectus

accuſatori in hoc eſt, ut id quod objicit, aut quàm atrociſſimum, aut etiam, ſi fieri poteſt, quàm maximè miſerabile eſſe videatur.

Atrocitas creſcit ex his: quid factum ſit, à quo, in quem, quo animo, quo tempore, quo loco, quo modo: quæ omnia infinitos anfractus habent. Pulſatum querimur: de re primùm ipſa dicendum: tum ſi ſenex, ſi puer, ſi magiſtratus, ſi probus, ſi bene de Republica meritus. Etiam ſi percuſſus ſit à vili aliquo contemptóque, vel ex contrario à potente nimium, vel ab eo à quo minimè opportuit, & ſi die fortè ſolenni, aut iis temporibus, cùm judicia hujus rei maximè exercerentur, aut in ſollicito civitatis ſtatu: item in theatro, in templo, in concione. Creſcit invidia, & ſi non errore, nec ira; vel etiam ſi fortè ira, ſed iniqua, quòd patri affuiſſet, quòd reſpondiſſet, quòd honores contra peteret: & ſi plus etiam videri poteſt voluiſſe quàm fecit. Plurimum tamen affert atrocitatis, modus, ſi graviter, ſi contumelioſè: ut Demoſthenes ex parte percuſſi corporis, ex vultu ferientis, ex habitu invidiam Midiæ quærit. Occiſus eſt: utrum ferro, an igne, an veneno, uno vulnere an plu-

ribus, ſubitò an expectatione tortus, ad hanc partem maximè pertinet.

Utitur frequenter accuſator & miſeratione, cùm aut ejus caſum quem ulciſcitur, aut liberorum aut parentum ſolitudinem conqueritur. Etiam futuri temporis imagine judices movet, qui maneant eos caſus, qui de vi & injuria queſti ſunt, niſi vindicentur: fugiendum de civitate, cedendum bonis, aut omnia quæcunque inimicus fecerit, perferenda.

SED ſæpius id eſt accuſatoris, avertere judicem à miſeratione qua reus ſit uſurus, atque ad fortiter judicandum concitare. Cujus loci eſt etiam occupare quæ dicturum facturúmve adverſarium putes. Nam & cautiores ad cuſtodiam ſuæ religionis judices facit, & gratiam reſponſuris aufert, cùm ea quæ prædicta ſunt ab accuſatore, jam ſi pro reo petentur, non ſint nova.. Docendi interim quoque Judices, quid rogantibus reſpondere debeant, quod eſt unum repetitionis genus.

2. PERICLITANTEM verò commendat dignitas, & ſtudia fortia, & ſuſceptæ bello cicatrices, & nobilitas, & merita majorum. Hoc quod proximè dixi, Cicero atque Aſinius certatim ſunt uſi:
pro

pro Scauro patre hic, ille pro filio. Commendat & causa periculi, si suscepisse inimicitias ob aliquod factum honestum videtur : præcipuè bonitas, humanitas, misericordia. Justè enim tunc petere ea quisque videtur à judice, quæ alii ipse præstiterit. Referenda hæc pars quoque ad utilitatem Reipublicæ, ad judicum gloriam, ad exemplum, ad memoriam posteritatis.

Plurimum tamen valet miseratio, quæ judicem flecti non tantùm cogit, sed motum quoque animi sui lacrymis confiteri. Hæc petentur aut ex iis quæ passus est reus, aut ex iis quæ tum maximè patitur, aut ex iis quæ damnatum manent : quæ & ipsa duplicantur, cùm dicimus ex qua illi fortuna, & in quam recidendum sit. Affert in his momentum & ætas, & sexus, & pignora, liberi dico, & parentes, & propinqui. Quæ omnia tractari variè solent. Nonnunquam etiam & ipse patronus has partes subit; ut Cicero pro Milone: *O me miserum, ô me infelicem! revocare me tu in patriam Milo potuisti per hos, ego te in patria per eosdem retinere non potero?* Maximéque si (ut tunc accidit) non convenient ei qui accusatur, preces. Nam quis ferret Milonem pro capite suo sup-

n. 102.

plicantem, qui à se virum nobilem interfectum, quia id fieri oportuisset, fateretur? Ergo & ille captavit ex illa præstantia animi favorem, & in locum lacrymarum ejus ipse successit.

His præcipuè locis utiles sunt prosopopœiæ, id est fictæ alienarum personarum orationes, quales [a] litigatorem decent, vel patronum. Mutæ tamen res movent, aut cùm [b] ipsis loquimur, aut cùm ipsas loqui fingimus. Ex [c] personis quoque trahitur affectus. Non enim audire judex videtur aliena mala deflentes, sed sensum ac vocem auribus accipere miserorum; quorum etiam mutus aspectus lacrymas movet: quantòque essent miserabiliora, si ea dicerent ipsi, tanto sunt quadam portione ad afficiendum potentiora, cùm velut ipsorum ore dicuntur: ut scenicis actoribus eadem vox, eadem pronuntiatio plus ad movendos affectus sub [d] persona valet,

[a] Malim legere, *litis actorem*: id est, accusatorem. Accusator patronum, patronus accusatorem interdum induunt loquentes. Vide Cicer. Verr. 7. n. 1.-4. & Pro Muren. n. 21.

[b] Cùm ipsas per apostrophen compellamus.

[c] Excitatur quoque affectus, cùm orator personis ipsis, quarum causa agitur, sermonem attribuit, & eas inducit loquentes.

[d] Intellige faciem confictam, seu larvam. Nam histriones in scenis induebant personas, hoc est facies servi, aut ancillæ, aut mariti, aut senis, &c.

Itaque idem Cicero quanquam preces non dat Miloni, eúmque potiùs animi præstantia commendat, accommodavit ei tamen & verba, & convenientes etiam forti viro conquestiones. *O frustra, inquit, mei suscepti labores! O spes fallaces! O cogitationes inanes meæ!*

Pro Mil. 94.

Nunquam tamen debet esse longa miseratio: nec sine causa dictum est, *Nihil faciliùs quàm lacrymas inarescere.* Nam cùm etiam veros dolores mitiget tempus, citiùs evanescat necesse est illa quam dicendo effinximus imago: in qua si moramur, lacrymis fatigatur auditor, & requiescit, & ab illo quem cœperat impetu, ad rationem redit. Non patiamur igitur frigescere hoc opus, & affectum cùm ad summum perduxerimus, relinquamus: nec speremus fore ut aliena quisquam diu ploret. Ideóque cùm in aliis, tum maximè in hac parte debet crescere oratio: quia quicquid non adjicit prioribus, etiam detrahere videtur: & facilè deficit affectus, qui descendit.

1. De Inv. 109.

III. NON solùm autem dicendo, sed etiam faciendo quædam, lacrymas movemus: unde & producere ipsos qui periclitentur, squalidos atque deformes, & liberos eorum ac parentes, institu-

tum, & ab accusatoribus ostendi cruentum gladium, & lecta è vulneribus ossa, & vestes sanguine perfusas videmus, & vulnera resolvi, ac verberata corpora nudari. Quarum rerum ingens plerumque vis est, velut in rem præsentem animos hominum ducentium. Et populum Romanum egit in furorem prætexta Caii Cæsaris prolata in foro cruenta. Sciebatur interfectum eum, corpus denique ipsum impositum lecto erat: vestis tamen illa sanguine madens ita repræsentavit imaginem sceleris, ut non occisus esse Cæsar, sed tùm maximè occidi videretur.

Sed non ideo probaverim, quod factum & lego, & ipse aliquando vidi, depictam tabulam supra * Jovem in imaginem rei, cujus atrocitate judex erat commovendus. Quæ enim est actoris infantia, qui mutam illam effigiem magis quàm orationem pro se putet locuturam?

At sordes, & squalores, & propinquorum quoque similem habitum scio profuisse, & magnum ad salutem momentum preces attulisse. Quare & ob-

* In foro Romano statua Jovis erat posita, ut ex Numinis religione sanctiùs Judices sententiam ferrent. *Turn.*

ſecratio illa judicum per chariſſima pignora, utique ſi & reo ſint liberi, conjux, parentes, utilis erit: & deorum etiam invocatio, velut ex bonâ conſcientiâ profecta videri ſolet: ſtratum denique jacere, & genua complecti; niſi tamen perſona nos & ante acta vita, & rei conditio prohibebit. Quædam enim tam fortiter tuenda, quàm facta ſunt. Verum ſic eſt habenda auctoritatis ratio, ne ſit inviſa ſecuritas.

Fuit quondam inter hæc omnia potentiſſimum id, quo Lucium Murenam Cicero accuſantibus clariſſimis viris eripuiſſe præcipuè videtur. Perſuaſit enim nihil eſſe ad præſentem rerum ſtatum utilius, quàm pridie Calend. Januarias ingredi conſulatum. Quod genus noſtris temporibus totum penè ſublatum eſt, cùm omnia curæ tutelæque unius innixa, periclitari nullo judicii exitu poſſint.

Pro Mur. 79. &c.

De accuſatoribus & reis ſum locutus, quia in periculis maximè verſatur affectus. Sed privatæ quoque cauſæ utrumque habent perorationis genus: & illud quod eſt ex enumeratione probationum, & hoc quod ex lacrymis: ſi aut ſtatu periclitari, aut * opinione litigator videtur. Nam in parvis quidem

* Fama

litibus has tragœdias movere, tale eſt, quale ſi perſonam Herculis & cothurnos aptare infantibus velis.

ILLUD ne indignum quidem admonitione, ingens in epilogis meo judicio verti diſcrimen, quomodo ſe dicenti, qui excitatur, accommodet. Nam & imperitia, & ruſticitas, & rigor, & deformitas afferunt interim frigus: diligentérque hæc ſunt actori providenda. Equidem repugnantes eos patrono, & nihil vultu commotos, & intempeſtivè ridentes, & facto aliquo vel ipſo vultu riſum moventes ſæpe etiam vidi: præcipuè verò cùm aliqua velut ſcenicè fiunt.

Tranſtulit patronus aliquando puellam, quæ ſoror eſſe adverſarii dicebatur (nam de hoc lis erat) in adverſa ſubſellia, tanquam in gremio fratris relicturus: at is à nobis præmonitus deceſſerat. Tum ille alioqui vir facundus, inopinatæ rei caſu obmutuit, & infantem ſuam frigidiſſimè reportavit.

Alius imaginem mariti pro rea proferre magni putavit: at ea ſæpius riſum fecit. Nam & ii quorum officii erat ut traderent eam, ignari qui eſſet epilogus, quoties reſpexiſſet patronus, offerebant palam, & prolata noviſſimè,

deformitate ipsâ, (nam senis [a] cadaveri infusa) præteritam quoque orationis gratiam perdidit.

Nec ignotum quid Gliconi, cui Spiridion fuit cognomen, acciderit. Huic puer, quem in jus productum, quid fleret interrogabat, *Ex pædagogo se vellicari* respondit. Sed nihil illa contra Cepasios Ciceronis fabula efficacius ad pericula epilogorum.

Pro Cluent. 67, &c.

Omnia tamen hæc tolerabilia, quibus actionem mutare facile est. At qui à stylo non recedunt, aut conticescunt ad hos casus, aut frequentissimè falsa dicunt. Inde est enim, *Tendit ad vestra genua supplices manus*. Et, *Hæret in complexu liberorum miser*. Et, *Revocat ecce me*. Etsi nihil horum is de quo dicitur, faciat. Et è scholis hæc vitia, in quibus omnia liberè fingimus, & impune, quia pro facto est quicquid volumus. Non admittit hoc idem veritas fori. Egregiéque Cassius dicenti adolescentulo: *Quid me torvo vultu intueris, Severe? Non mehercule*, inquit, *faciebam, sed sic scripsisti: ecce*. Et quàm potuit truculentissimè eum aspexit.

IV. ILLUD præcipuè monendum,

[a] Veteres mortui hominis imaginem gypso aut cera infusa exprimebant.

ne quis nisi summis ingenii viribus ad movendas lacrymas aggredi audeat. Nam ut est longè vehementissimus hic cùm invaluit affectus, ita si nihil efficit, tepet, quem meliùs infirmus actor tacitis judicum cogitationibus reliquisset. Nam & vultus, & vox, & ipsa illa excitati rei facies, ludibrio etiam plerumque sunt hominibus quos non permoverunt. Quare metiatur ac diligenter æstimet vires suas actor: & quantum onus subiturus sit, intelligat. Nihil habet ista res medium, sed aut lacrymas meretur, aut risum.

Non autem commovere tantùm miserationem, sed etiam discutere, epilogi est proprium, cùm oratione continua, quæ motos lacrymis judices ad justitiam reducat, tum etiam quibusdam urbanè dictis; quale est: *Date puero panem, ne ploret.* Et corpulento litigatori, cujus adversarius item puer circa judices erat ab advocato latus: *Quid faciam? Ego te bajulare non possum.*

Sed hæc tamen non debent esse mimica. Ita neque illum probaverim, qui inter clarissimos sui temporis oratores fuit, qui pueris in epilogum productis, talos projecit in medium, quos illi diripere cœperunt. Namque hæc ipsa dis-

criminis sui ignorantia potuit esse miserabilis. Neque illum, qui cùm esset cruentus gladius ejus ab accusatore prolatus, quo is hominem probabat occisum, subitò ex subselliis ut territus, fugit, & capite ex parte velato, cùm ad agentem ex turba prospexisset, interrogavit an jam ille cum gladio recessisset. Fecit enim risum, sed ridiculus fuit. Discutiendæ tamen oratione hujusmodi scenæ. Egregiéque Cicero & contra imaginem Saturnini pro Rabirio graviter, & contra juvenem, cujus subinde vulnus in judicio resolvebatur, pro Vareno multa dixit urbanè. *n. 24. & 25.*

Sunt & illi leniores epilogi, quibus adversario satisfacimus, si fortè sit ejus persona talis, ut illi debeatur reverentia; aut cùm amicè aliquid commonemus, & ad concordiam hortamur. Quod est genus egregiè tractatum à Passieno, cùm Domitiæ uxoris suæ pecuniarum litem adversùs fratrem ejus Ænobarbum ageret. Nam cùm de necessitudine multa dixisset, de fortuna quoque, qua uterque abundabat, adjecit: *Nihil vobis minùs deest, quàm de quo contenditis.*

Omnes autem hos affectus, etiamsi quibusdam videntur in procemio atque

in epilogo ſedem habere, in quibus ſanè ſunt frequentiſſimi, tamen aliæ quoque partes recipiunt: ſed breviores, ut * cùm ex his plurima ſint reſervanda. At hîc, ſi uſquam, totos eloquentiæ aperire fontes licet. Nam ex his, ſi bene diximus reliqua, poſſidemus jam judicum animos: & confragoſis atque aſperis evecti, tota pandere poſſumus vela: & cùm ſit maxima pars epilogi amplificatio, verbis, atque ſententiis uti licet magnificis, atque ornatis. Tunc eſt commovendum theatrum, cùm ventum eſt ad ipſum illud, quo veteres tragœdiæ comœdiæque clauduntur: *Plaudite*. In aliis autem partibus tractandus affectus erit, ut quiſque naſcetur. Nam neque exponi ſine hoc res atroces & miſerabiles debent. Cùm de qualitate alicujus rei quæſtio eſt, probationibus unius cujuſque rei rectè ſubjungitur. Ubi conjunctam ex pluribus cauſam agimus, etiam neceſſe erit uti pluribus quaſi epilogis: ut in Verrem Cicero fecit. Nam & Philodamo, & Navarchis, & cruciatis civibus Romanis, & aliis plurimis ſuas lacrymas dedit.

* *Ut cùm.* Par locutio, pag. 321.

3. *Verr.* 76. *&c.* 7. *Verr.* 105. *&c.* 116. *&c.*

CAPUT II.

DE AFFECTIBUS.

I. Dominari præsertim in affectibus eloquentiam. II. Quid sit πάθος, quid ἦθος. III. Ut orator in aliis moveat affectus, necesse est ut prior ipse moveatur.—Quomodo id possit assequi.

I. QUAMVIS autem pars hæc judicialium causarum sit summa, præcipuéque constet affectibus, & aliqua de his necessariò dixerim, non tamen potui, ac ne debui quidem locum istum in unam speciem concludere. Quare adhuc opus superest cùm ad obtinenda quæ volumus, potentissimum, tum supradictis multo difficilius, movendi judicum animos, atque in eum quem volumus habitum formandi, & velut transfigurandi. Qua de re pauca, quæ postulabat hæc materia, sic attigi, ut magis quid oporteret fieri, quàm quo id modo consequi possimus, ostenderem. Nunc altiùs omnis rei repetenda ratio est.

Nam & per totam (ut diximus) caussam locus est affectibus: & eorum non simplex natura, nec in transitu tractanda, quo nihil majus afferre vis orandi potest. Nam cætera forsitan tenuis quo-

que & angusta ingenii vena, si modo vel doctrina vel usu sit adjuta, generare atque ad frugem aliquam perducere queat. Certè sunt, sempérque fuerunt non parum multi, qui satis peritè, quæ essent probationibus utilia, reperirent: quos equidem non contemno, sed hactenus utiles credo, ne quid per eos judici sit ignotum, atque (ut dicam quod sentio) dignos, à quibus causas diserti docerentur. Qui [a] verò judicem rapere, & in quem vellet habitum animi posset perducere, quo dicto flendum & irascendum esset, rarius fuit.

Atque hoc est quod dominatur in judiciis: hæc eloquentiam regunt. Namque argumenta plerumque nascuntur ex causa, & pro meliore parte plura sunt semper: ut qui per hæc vicit, tantùm non defuisse sibi advocatum sciat. Ubi verò animis judicum vis afferenda est, & ab ipsa veri contemplatione abducenda mens, ibi proprium oratoris opus est. Hoc non docet litigator: hoc libellis non continetur. Probationes enim efficiunt sanè, ut causam nostram meliorem esse judices putent: affectus præstant, ut etiam velint. Sed

[a] Sensus quidem clarus, at non videtur satis expedita constructio.

id quia volunt, credunt quoque.

Nam cùm irasci, favere, odisse, misereri cœperint, agi jam rem suam existimant: & sicut amantes de forma judicare non possunt, quia sensum oculorum premit amor, ita omnem inquirendæ veritatis rationem judex amittit occupatus affectibus: æstu fertur, & velut rapido flumini obsequitur. Ita argumenta ac testes quid egerint, * pronuntiatio ostendit: commotus autem ab oratore judex, quid sentiat, sedens adhuc atque audiens confitetur. An cùm ille, qui plerisque perorationibus petitur, fletus erumpit, non palam dicta sententia est? Huc igitur incumbat orator, hoc opus ejus, hîc labor est: sine quo cætera nuda, jejuna, infirma, ingrata sunt. Adeo velut spiritus operis hujus atque animus est in affectibus.

* Pronuntiata à Judice sententia.

II. HORUM autem, sicut antiquitus traditum accepimus, duæ sunt species: alteram Græci πάθος vocant, quam nos rectè vertentes ac propriè affectum dicimus: alteram ἦθος, cujus nomine, ut ego quidem sentio, caret sermo Romanus; mores appellantur: atque inde pars quoque illa philosophiæ ἠθική, moralis est dicta. Sed ipsam rei naturam spectanti mihi, non tam mores signifi-

cari videntur, quàm morum quædam proprietas. Nam ipsis quidem omnes habitus mentis continentur. Cautiores voluntatem complecti, quàm nomina interpretari maluerunt. Affectus igitur hos concitatos, illos mites atque compositos esse dixerunt: in altero vehementer commotos, in altero lenes: denique hos imperare, illos persuadere: hos ad perturbationem, illos ad benevolentiam prævalere. .

Propria tamen mihi hujus nominis exprimenda natura est quatenus appellatione ipsa non satis significari videtur. ἦθος quod intelligimus, quódque à [a] docentibus desideramus, id erit, quod ante omnia bonitate commendabitur: non solùm mite ac placidum, sed plerumque blandum & humanum, & audientibus amabile atque jucundum: in quo exprimendo summa virtus ea est, ut fluere omnia ex natura rerum hominúmque videantur, quo mores dicentis ex oratione pelluceant, & quodam modo agnoscantur.

Quod est sine dubio inter conjunctas

[a] Vel ab iis oratoribus, qui Judicem docere conantur; ad quod leniores illi affectus valent: vel à præceptoribus, in quibus illa morum suavitas maximè necessaria est.

maximè personas, quoties perferimus, ignoscimus, satisfacimus, monemus, procul ab ira, procul ab odio. Sed tamen alia patris adversus filium, tutoris adversus pupillum, mariti adversus uxorem moderatio est. Hi enim præ se ferunt eorum à quibus læduntur, charitatem: neque alio modo invisos eos faciunt, quàm quòd amare ipsi videntur. Alia cùm senex adolescentis, alia cùm convitium honestus inferioris fert. Hîc enim tantùm concitari, illic etiam affici debet..

Hinc etiam ille major ad concitandum odium nasci affectus solet, cùm hoc ipso quòd nos adversariis submittimus, intelligitur tacita impotentiæ exprobratio. Namque eos graves & intolerabiles id ipsum demonstrat, quòd cedimus: & ignorant cupidi maledicendi, aut affectatores libertatis, plus invidiam quàm convitium posse: nam invidia adversarios, convitium nos invisos facit..

Denique hoc omne bonum & comem virum poscit. Quas virtutes cùm etiam in litigatore debeat orator, si fieri potest, approbare, utique ipse aut habeat, aut habere credatur. Sic proderit plurimum causis, quibus ex sua bo-

nitate faciet fidem. Nam qui dum dicit, malus videtur, utique male dicit. Non enim videtur justa dicere: alioqui ἦθος [a] videretur. Quare & ipsum etiam dicendi genus in hoc placidum debet esse ac mite, nihil superbum, nihil elatum [b] saltem ac sublime desideret. Propriè, jucundè, credibiliter dicere, sat est. Ideoque & medius ille orationis modus maximè convenit.

DIVERSUM est huic quod πάθος dicitur, quódque nos affectum propriè vocamus: & ut proximè utriusque differentiam signem, illud comœdiæ, hoc tragœdiæ simile. Hæc pars circa iram, odium, metum, invidiam, miserationem, ferè tota versatur. Quæ quibus ex locis ducenda sint, & manifestum omnibus, & à nobis in ratione procemii atque epilogi dictum est.

Et metum tamen duplicem intelligi volo; quem patimur, & quem facimus: & invidiam; namque altera * invidum, altera invidiosum facit. Hoc autem hominis, illud rei est, in quo & plus habet operis oratio. Nam quædam videntur gravia per se, parricidium, cædes,

* Invidentem.

[a] Si videretur justa dicere, tunc esset ἦθος.

[b] Quid significat illud: *saltem*? Malim etiam legere, *desiderat*.

veneficium : quædam efficienda sunt. Id autem contingit, cùm magnis alioqui malis gravius esse id quod passi sumus ostenditur; quale est apud Virgilium: 3. Æn. 321.

O felix una ante alias Priameia virgo,
Hostilem ad tumulum Trojæ sub mœnibus altis,
Jussa mori!

Quàm miser enim casus Andromachæ, si comparata ei felix Polyxena? aut cùm ita exaggeramus injuriam nostram, ut etiam quæ multo minora sunt, intoleranda dicamus. Si pulsasses, defendi non poteras: vulnerasti. Sed hæc diligentiùs, cùm ad amplificationem venerimus, dicemus. Lib. 8. cap. 4.

Interim notasse contentus sum, non id solum agere affectus, ut quæ sunt, ostendantur acerba ac luctuosa; sed etiam ut quæ toleranda haberi solent, gravia videantur: ut cùm in maledicto plus injuriæ, quàm in manu: in infamia plus pœnæ dicimus, quàm in morte. Namque in hoc eloquentiæ vis est, ut judicem non ad id tantùm impellat, in quod ipse à rei natura duceretur: sed aut qui non est, aut majorem quàm est, faciat affectum. Hæc est illa quæ δείνωσις

vocatur, rebus indignis, asperis, invidiosis addens vim oratio: qua virtute præter alios plurimum Demosthenes valuit.

III. QUOD si tradita mihi sequi præcepta sufficeret, satisfeceram huic parti, nihil eorum quæ legi, vel didici, quod modò probabile fuit, omittendo. Sed [a] mihi in animo est, quæ latent penitus, ipsa hujus loci aperire penetralia: quæ quidem non aliquo tradente, sed experimento meo, ac natura ipsa duce accepi. Summa enim (quantum ego quidem sentio) circa movendos affectus in hoc posita est, ut moveamur ipsi. Nam & luctus, & iræ, & indignationis aliquando ridicula fuerit imitatio, si verba, vultúmque tantùm, non etiam animum accommodaverimus. Quid enim aliud est causæ, ut lugentes utique in recenti dolore disertissimè quædam exclamare videantur, &

[a] Fabius præceptum, quod sequitur, nempe *ut moveamur ipsi, si movere alios volumus*, tanquam novum, & a nemine antea tractatum, sed à se uno natura duce & usu magistro inventum tradit. Quod quidem mirum videri debet. Nam quis nescit illud Horatii: *si vis me flere, dolendum est primùm ipsi tibi*? Tullius verò hunc ipsum locum fusiùs tractavit l. 2. de Orat. n. 189 —— 197. Id certè Fabio exciderat: neque enim tam inanem jactantiam suspicari licet in eo viro, cujus præcipua laus modestia.

ira nonnunquam indoctis quoque eloquentiam faciat, quàm quòd illis ineſt vis mentis, & veritas ipſa morum?

Quare in iis quæ veriſimilia eſſe volemus, ſimus ipſi ſimiles eorum, qui verè patiuntur, affectibus; & à tali animo proficiſcatur oratio, qualem facere judicem volet. An ille dolebit, qui audiet me, cùm hoc dicam, non dolentem? iraſcetur, ſi nihil ipſe qui in iram concitat, ídque exigit, ſimile patietur? Siccis agenti oculis lacrymas dabit? fieri non poteſt. Nec incendit niſi ignis, nec madeſcimus niſi humore, nec res ulla dat alteri colorem quem ipſa non habet. Primum eſt igitur, ut apud nos valeant ea quæ valere apud judicem volumus, afficiamúrque antequam afficere conemur.

At quomodo fiet ut afficiamur? Neque enim ſunt motus in noſtra poteſtate. Tentabo etiam de hoc dicere. Quas φαντασίας Græci vocant, nos ſanè viſiones appellemus; per quas imagines rerum abſentium ita repræſentantur animo, ut eas cernere oculis, ac præſentes habere videamur: has quiſquis bene conceperit, is erit in affectibus potentiſſimus. Hunc quidam dicunt εὐφαντασιωτὸν, qui ſibi res, voces, actus, ſe-

cundùm verum optimè finget: quod quidem nobis volentibus facilè continget.

*Ut, pro, si quidem, vel exempli gratia.

Nam ut * inter otia animorum, & spes inanes, & velut somnia quædam vigilantium, ita nos hæ de quibus loquimur, imagines prosequuntur, ut peregrinari, navigare, præliari, populos alloqui, divitiarum quas non habemus, usum videamur disponere; nec cogitare, sed facere: hoc animi vitium ad utilitatem non transferemus? Ut hominem occisum querar, non omnia quæ in re præsenti accidisse credibile est, in oculis habebo? non percussor ille subitus erumpet? non expavescet circumventus? exclamabit, vel rogabit, vel fugiet? non ferientem, non concidentem videbo? non animo sanguis, & pallor, & gemitus, extremus denique expirantis hiatus * insidet?

4. *Acad.* 17.
* Insidebit.

Insequetur ἐνάργεια, quæ à Cicerone illustratio & evidentia nominatur: quæ non tam dicere videtur, quàm ostendere: & affectus non aliter, quàm si rebus ipsis intersimus, sequentur. An non ex his visionibus illa sunt:

9. *Æn.* 476.

Excussi manibus radii, revolutáque pensa? &;

11. *Æn.* 40.

Levique patens in pectore vulnus.

Et equus ille in funere Pallantis, *positis* qui *insignibus*

11. Æn. 90.

It lacrymans, guttísque humectat grandibus ora.

Quid? non idem poeta penitus ultimi fati cepit imaginem, ut diceret:

Et dulces moriens reminiscitur Argos?

10. Æn. 781.

Ubi verò miseratione opus erit, nobis ea de quibus querimur, accidisse credamus, atque id animo nostro persuadeamus. Nos illi simus, quos gravia, indigna, tristia passos queramur. Nec agamus rem quasi alienam, sed assumamus parumper illum dolorem. Ita dicemus, quæ in simili nostro casu dicturi essemus. Vidi ego sæpe histriones atque comœdos, cùm ex aliquo graviore actu personam deposuissent, flentes adhuc egredi. Quòd si in alienis scriptis sola pronuntiatio ita falsis * accedit affectibus, quid nos faciemus, qui illa cogitare debemus, ut moveri periclitantium vice possimus?

* Legendum accindit.

Sed in schola rebus quoque ipsis affici convenit, eásque veras sibi fingere: hoc magis, quòd illic ut litigatores loquimur frequentiùs, quàm ut advocati. Orbum agimus, & naufragum, & periclitantem: quorum induere personas

quid attinet, nisi affectus assumimus? Hæc dissimulanda mihi non fuerunt, quibus ipse, quantuscunque sum, aut fui, (nam pervenisse me ad aliquod nomen ingenii credo) frequenter motus sum, ut me non lacrymæ solùm deprehenderint, sed pallor, & vero similis dolor.

CAPUT III.

DE RISU.

I. Quanta sit ejus rei difficultas. — De Demosthene & Cicerone. II. Quanta sit vis risus. III. Pendet à natura & occasione. IV. Ridiculi varia nomina. V. Quomodo risus excitetur. Quæ in eo vitanda: & qui modus sit servandus. VI. Unde petatur risus. Ridicula aut ostenduntur, aut narrantur, aut dicto notantur. VII. Non omnes jocos oratori convenire. — Frigidos esse jocos in verbis positos. VIII. Exempla salsè dictorum.

HUIC diversa virtus, quæ * risum judicis movendo, & illos tristes solvit affectus, & animum ab intentione rerum frequenter avertit, & aliquando etiam reficit, & à satietate vel à fatigatione renovat.

** De risu vide Cicer. l. 2. de Orat. n. 216.-290.*

I. QUANTA sit autem in ea difficultas, vel duo maximi oratores, alter Græcæ, alter Latinæ eloquentiæ prin-

cipes, docent. Nam plerique Demosthenes facultatem hujus rei defuisse credunt, Ciceroni modum. Nec videri potest noluisse Demosthenes: cujus pauca admodum dicta, nec sanè cæteris ejus virtutibus respondentia, palam ostendunt non displicuisse illi jocos, sed non contigisse. Noster verò, non solùm extra judicia, sed in ipsis etiam orationibus habitus est nimius risûs affectator.

Mihi quidem, sive id rectè judico, sive amore immodico præcipui in eloquentia viri laboro, mira quædam videtur in eo fuisse urbanitas. Nam & in sermone quotidiano multa, & in altercationibus, & interrogandis testibus plura quàm quisquam, dixit facetè: & illa ipsa quæ sunt in Verrem dicta frigidiùs, aliis assignavit, & testimonii loco posuit: ut quo sunt magis vulgaria, eo sit credibilius illa ab oratore non ficta, sed passim esse jactata. Utinam ᵃ Quintus, & libertus ejus Tyro, aut alius quisquis fuit, qui tres hac de re libros edidit, parciùs dictorum nume-

3. *Verr.* 121.

ᵃ Alii legunt: *Utinamque libertus ejus Tyro.* Tyro Tullius; Ciceronis libertus, tres libros edidit de jocis Ciceronianis. Macrobius tamen ait nonnullos existimare, libros à Cicerone conscriptos fuisse. *Turn.*

ro indulsissent, & plus judicii in eligendis quàm in congerendis studii adhibuissent: minùs objectus calumniantibus foret; qui tamen nunc quoque, ut in omni ejus ingenio, faciliùs quid rejici, quàm quid adjici possit, invenient.

Affert autem summam rei difficultatem: [a] primùm, quòd ridiculum dictum plerumque salsum est, hoc semper humile, sæpe ex industria depravatum: præterea nunquam honorificum: tum varia hominum judicia in eo, quia non ratione aliquá, sed motu quodam, nescio an enarrabili, judicatur. Neque hoc ab ullo satis explicari puto, licet multi tentaverint. Unde risus quidem non solum facto aliquo dictóve, sed interdum quodam etiam corporis tactu lacessitur. Præterea non una ratione moveri solet. Neque enim acutè tantùm ac venustè, sed stultè, iracundè, timidè dicta aut facta ridentur. Ideóque anceps ejus rei ratio est, quòd à derisu non procul abest risus. Habet enim, ut Cicero dicit, sedem in deformitate aliqua & turpitudine. Quæ cùm in aliis demonstrantur,

2. de Orat. 236. & 248.

a *Salsum*, seu scurrile, *semper* est *humile. Ex industria depravatum*: intelligit *ridiculum quod ex quadam depravata imitatione sumi solet*, ut ait Cicero l. 2. de Orat. n. 242. *nunquam honorificum*, ipsi scilicet oratori.

urbanitas:

urbanitas : cùm in ipſum dicentem recidunt, ſtultitia vocatur.

II. CUM videatur autem res levis, & quæ à ſcurris, mimis, inſipientibus denique ſæpe moveatur, tamen habet vim neſcio an imperioſiſſimam, & cui repugnari minimè poteſt. Erumpit enim etiam invitis ſæpe, nec fultus ope : nec vultûs modò ac vocis exprimit confeſſionem, ſed totum corpus vi ſua concutit. Rerum autem ſæpe (ut dixi) maximarum momenta vertit, cùm odium, irámque frequentiſſimè frangat. Documento ſunt juvenes Tarentini, qui multa de Pyrrho rege ſecuriùs inter cœnam locuti, cùm rationem facti repoſcerentur, & neque negari res, neque defendi poſſet, riſu ſunt & opportuno joco elapſi. Namque unus ex iis : *Imò*, inquit, *niſi lagena defeciſſet, occidiſſemus te*. Eáque urbanitate tota eſt invidia criminis diſſoluta.

Valer. Max. l. 5. c. 1.

III. VERUM hoc quidquid eſt, ut non auſim dicere carere omnino arte, quia nonnullam obſervationem habet, ſuntque ad id pertinentia & à Græcis & à Latinis compoſita præcepta : ita planè affirmo præcipuè poſitum eſſe in natura & occaſione. Porro natura non tantùm in hoc valet, ut acutior quis at-

que habilior sit ad inveniendum; nam id sanè doctrina posset augeri: sed inest proprius quibusdam decor in habitu atque vultu, ut eadem illa minùs dicente alio videantur urbana esse. Occasioni verò & [a] in rebus est tanta vis, ut sæpe adjuti ea non indocti modò, sed etiam rustici salsè dicant in eum quisquis aliquid dixerit prior. Sunt enim longè venustiora omnia in respondendo, quàm in provocando.

Accedit difficultati, quòd ejus rei nulla exercitatio est, nulli præceptores. Utique in conviviis & sermonibus multi dicaces: [b] sed quia in hoc usu quotidiano proficimus. Oratoria urbanitas rara, nec ex arte propria, sed ad hanc consuetudinem accommodata.

IV. PLURIBUS autem nominibus in eadem re vulgò utimur: quæ tamen si diducas, suam propriam quandam vim ostendent.

Nam & *urbanitas* dicitur: qua qui-

[a] Etiam in rebus ipsis.

[b] Sic locum hunc interpungendum censui. Est autem hic sensus: *In conviviis* quidem *& sermonibus multi dicaces* reperiuntur: *sed* hoc contingit, *quia in id usu quotidiano proficimus. Oratoria urbanitas rara est, quia ejus rei, nulla exercitatio* est in scholis, nec habet artem propriam & peculiarem, *sed accommodatur ad consuetudinem hanc*, conviviorum scilicet & sermonum, de qua paulo antè dixit.

dem significari video sermonem præ se ferentem in verbis, & sono, & usu proprium quemdam gustum urbis, & sumptam ex conversatione doctorum tacitam eruditionem: denique cui contraria sit rusticitas.

Venustum esse, quod cum gratia quadam & venere dicatur, apparet.

Salsum in consuetudine pro ridiculo tantùm accipimus, natura non utique hoc est, quanquam & ridicula oporteat esse salsa. Nam & Cicero, omne quod salsum sit, ait esse Atticorum; non quia sunt maximè ad risum compositi: & Catullus cùm dicit,

Orat. 90.

Nulla in tam magno est corpore mica salis:

non hoc dicit, nihil in corpore ejus esse ridiculum. Salsum igitur erit, quod non erit insulsum, velut quoddam simplex orationis condimentum: quod sentitur latente judicio velut palato, excitátque & à tædio defendit orationem. Sanè tamen, ut * ille in cibis paulo liberaliùs aspersus, si tamen non sit immodicus, affert aliquid propriæ voluptatis: ita hi quoque in dicendo habent quiddam quod nobis faciat audiendi sitim.

* *Ut ille.* Ut sal. *Ita hi.* Ita sales. Et sic quidam legendum putant.

Facetum quoque non tantùm circa ridicula opinor consistere. Neque enim

diceret Horatius *facetum* carminis genus natura concessum esse Virgilio. Decoris hanc magis, & excultæ cujusdam elegantiæ appellationem puto. Ideóque in epistolis Cicero hæc Bruti refert verba: *Na illi sunt pedes faceti, ac deliciis ingredienti molles.* Quod convenit cum illo Horatiano,

Lib. 1. Saty. 10. v. 44.

Molle atque facetum Virgilio.

Jocum verò accipimus, quod est contrarium serio. Nam & fingere, & terrere, & promittere, interim jocus est. *Dicacitas* sine dubio à dicendo, quod est omni generi commune, ducta est: propriè tamen significat sermonem cum risu aliquos incessentem. Ideo Demosthenem urbanum fuisse dicunt, dicacem negant.

V. PROPRIUM autem materiæ de qua nunc loquimur, est ridiculum. Ideóque hæc tota disputatio à Græcis περὶ γελοίυ inscribitur. Ejus prima divisio traditur eadem, quæ est omnis orationis, ut sit positum in rebus, aut in verbis. Usus autem maximè simplex. Aut enim ex aliis risum petimus, aut ex nobis, aut ex rebus mediis. Aliena aut reprehendimus, aut refutamus, aut elevamus, aut * repercutimus, aut eludi-

* Retorquemus.

mus. [a] Nostra, ridicula indicamus, &, ut verbo Ciceronis utar, dicimus aliqua subabsurda. Namque eadem, quæ si imprudentibus excidant, stulta sunt; si simulamus, venusta creduntur. Tertium est genus, ut idem dicit, in decipiendis expectationibus, dictis aliter accipiendis, cæterísque, quæ neutram personam contingunt. Ideóque à me media dicuntur.

2. de Orat. 89.

Ibid.

Item, ridicula aut facimus, aut dicimus. Facto risus conciliatur interim admista gravitate: ut Marcus Cælius prætor, cùm sellam ejus curulem Consul Isauricus fregisset, alteram posuit loris intentam. Dicebatur autem cos. à patre aliquando cæsus [b] flagris. Interim sine respectu pudoris, ut in illa [c] pyxide Cæliana. Quod neque oratori neque ulli gravi viro conveniat. Idem autem, de vultu gestúque ridiculo dictum sit: in quibus est quidem summa gratia, sed major cùm captare risum non videntur. Nihil enim ex iis quæ dicuntur falsè,

[a] Ipsi deditâ operâ ridicula quædam & subabsurda dicimus, aut in dictis factisve nostris tale aliquid inesse dissimulanter fatemur.

[b] Quod illi tacitè exprobravit Cælius, cùm intendisset sellam loris. *Turn.*

[c] De illa pyxide agit Cicero in orat. pro Cæl. n. 63. - 69. sed obscœnissimam fabulam quæ consecuta est, & de qua hîc loquitur Fabius, tacet.

dicitur salsiùs. Quanquam autem gratiæ plurimum dictis severitas affert, fitque ridiculum id ipsum, quia qui dicit, non ridet: est tamen interim & aspectus, & habitus oris, & gestus non inurbanus, cùm his modus contingit.

Id porro quod dicitur, aut est lascivium & hilare, qualia Galbæ pleraque; aut contumeliosum, qualia nuper Junii Bassi; aut asperum, qualia Cassii Severi; aut lene, qualia Domitii Afri. Refert his ubi quis utatur. Nam in conviviis, & quotidiano sermone lasciva humilibus, hilaria omnibus conveniunt. * Ludere nunquam velimus, longèque absit propositum illud: *Potiùs amicum quàm dictum perdidi.* In hac quidem pugna forensi * malim mihi lenibus interdicere: quanquam & contumeliosè & asperè dicere in adversarios permissum est: cùm accusare etiam palam, & caput alterius justè petere concessum sit. Sed hîc quoque tamen inhumana videri solet fortunæ insectatio: vel quia culpa caret, vel quia recidere etiam in ipsos qui objecerunt potest.

* *Legendum potiùs videtur*, lædere.

* Malim abstinere etiam à lenibus jocis, quibus possit quispiam offendi.

Primùm itaque considerandum est, & quis, & qua causa, & apud quem, & in quem, & quid dicat. Oratori minimè convenit distortus vultus, gestús-

que, quæ in mimis rideri solent. Dicacitas etiam scurrilis & scenica huic personæ alienissima est. Obscœnitas verò non à verbis tantùm abesse debet, sed etiam à significatione. Nam si quando objici potest, non in omni loco exprobranda est. Oratorem præterea ut dicere urbanè volo, ita videri affectare id, planè nolo. Quapropter ne dicet quidem salsè quoties poterit, & dictum potiùs aliquando perdet, quàm minuet auctoritatem. Nec accusatorem autem atroci in causa, nec patronum in miserabili jocantem feret quisquam.

Sunt etiam judices quidam tristiores, quàm ut risum libenter patiantur. Solet interim accidere, ut id quod in adversarium dicimus, aut in * judicem conveniat, aut in nostrum quoque litigatorem: quanquam aliqui reperiuntur qui ne id quidem, quod in ipsos recidere possit, evitent: quod fecit Longus Sulpitius, qui cùm ipse fœdissimus esset, eum contra quem judicio * liberali aderat, ne faciem quidem habere liberi hominis dixit. Cui respondens Domitius Afer: *Et tu*, inquit, *ex animi sententia, Longe? Qui malam faciem habet, liber non est?*

* *Vide hujus rei exemplum l. 2. de Orat. n. 245.*

* In quo de libertate agebatur.

Vitandum etiam ne petulans, ne su-

perbum, ne loco, ne tempori alienum; ne præparatum, & domo allatum videatur, quod dicimus. Nam adversùs miseros, sicut suprà dixeram, inhumanus est jocus. Sed quidam ita sunt receptæ auctoritatis, & notæ verecundiæ, ut nocitura sit in eos dicendi petulantia. Nam de amicis jam præceptum est.

Illud non ad orandi ferè consilium, sed ad omnia pertinet, ne lacessat hoc modo, quem lædere sit periculosum, ne aut inimicitiæ graves insequantur, aut turpis satisfactio. Malè etiam dicitur, quod in plures convenit, si aut nationes totæ incessantur, aut ordines, aut conditio, aut studia multorum. Ea quæ dicit vir bonus, omnia salvâ dignitate ac verecundia decent. Nimium enim risus pretium est, si probitatis impendio constat.

VI. UNDE autem concilietur risus, & quibus ex locis peti soleat, difficillimum est dicere. Nam si species omnes persequi velimus, nec modum reperiemus, & frustra laborabimus. Risus igitur oriuntur aut ex corpore ejus in quem dicimus: aut ex animo, qui factis ab eo dictísque colligitur: aut ex iis quæ sunt extrà posita. Intra hæc enim est omnis vituperatio: quæ si graviùs

posita sit, seria est: si leviùs, ridicula. Hæc aut ostenduntur, aut narrantur, aut dicto notantur.

Rarum est autem, ut oculis subjicere contingat, ut fecit C. * Julius, qui cùm Helmio Manciæ sæpius obstrepenti sibi diceret: *Jam ostendam qualis sis*; isque planè instaret interrogatione, qualem se tandem ostensurus esset, digito demonstravit imaginem Galli in scuto Mariano Cimbrico pictam. Cui Mancia tum simillimus est visus. Tabernæ autem erant circa forum, ac scutum illud signi gratia positum.

* *Vide eandem hist. latius deductam l. 2. de Orat. 266.*

Narrare quæ * falsa sint, in primis est subtile, & oratorium: ut Cicero pro Cluentio narrat de Cepasio atque Fabritio. Sed in his omnibus cùm elegans & venusta exigitur tota expositio, tum id est festivissimum, quod adjicit orator. Nam & à Cicerone sic est Fabritii fuga illa condita. *Itaque cùm callidissimè se putaret dicere, & cùm illa verba gravissima ex intimo artificio deprompsisset: Respicite judices hominum fortunas, respicite * varios durósque casus, respicite C. Fabritii senectutem: cùm hoc Respicite, ornandæ orationis causa sæpe dixißet, respexit ipse: at Fabritius à subselliis demisso capite discesserat.* Et cætera quæ adje-

* *Legi possit*, falsa.

n. 57. & 6.

* *Legitur apud Cicer.* dubios variosque casus.

S v

cit; nam est notus locus: cùm in re hoc solum esset, Fabritium à judicio recessisse..

Orat. 87. In narrando autem Cicero consistere facetias putat, dicacitatem in jaciendo. Mirè fuit in hoc genere venustus Afer Domitius, cujus orationibus complures hujusmodi narrationes insertæ reperiuntur: sed dictorum quoque ab eodem urbanè, sunt editi libri.

Illud quoque genus est positum non in hac veluti jaculatione verborum, & inclusa breviter urbanitate, sed in quodam longiore actu, quod de Crasso contra Brutum Cicero in secundo de Oratore libro, & aliis quibusdam locis narrat. *2. de Orat. 213. & pro Cluent. 140.* Nam cùm Brutus in accusatione Cn. Planci, ex duobus lectoribus ostendisset contraria L. Crassum patronum ejus in oratione, quam de Colonia Narbonensi habuerat, suasisse iis quæ de lege Servilia dixerat; tres excitavit & ipse lectores, hísque patris ejus dialogos dedit legendos: quorum cùm in Privernati unus, alter in Albano, tertius in Tiburti sermonem habitum complecteretur, requirebat ubi essent eæ possessiones. Omnes autem illas Brutus vendiderat: & cùm paterna manciparet prædia, turpis habebatur.

Similis in apologis quoque, & quibusdam etiam interim historiis exponendis gratia consequi solet. Sed acutior est illa atque velocior in urbanitate brevitas. Cujus quidem duplex est forma, dicendi, ac respondendi: sed ratio communis in parte; nihil enim in lacessendo dici potest, quod non etiam in repercutiendo..

VII. CUM sint autem loci plures, ex quibus dicta ridicula ducantur, repetendum est mihi, non omnes eos oratoribus convenire. Inprimis autem ex amphibolia, neque illa obscura, quæ [a] Atellanæ more captent; nec qualia vulgò jactantur à vilissimo quoque conversâ in maledictum ferè ambiguitate. Ne illa quidem, quæ Ciceroni aliquando, sed non in [b] agendo, exciderunt, ut dixi, cùm is candidatus qui coqui filius habebatur, coram eo suffragium ab alio peteret: *Ego* [c] *quoque tibi jure favebo.* Non quia excludenda sint omni-

[a] *Atellanæ* fabulæ sunt latinæ, dictis jocularibus refertæ; ab *Atella* Oscorum urbe appellatæ. *Turn.*

[b] In actionibus. In orationibus.

[c] Amphibolia est in dictione, *jure*. Alludit enim ad illa *juscula*, quæ condiuntur à coquis. Aiunt etiam alii ambiguitatem esse in dictione *quoque*, quæ nomen esse potest, & conjunctio. De alio item dicit Cicero: *Optime jure magistratum es adeptus.* *Turn.*

no verba duos ſenſus ſignificantia, ſed quia rarò belle reſpondeant, niſi cùm prorſus rebus ipſis adjuvantur.

Quare non [a] hoc modò penè & ipſum ſcurrile Ciceronis eſt in eundem, de quo ſuprà dixi, Iſauricum: *Miror quid ſit, quòd pater tuus homo conſtantiſſimus te nobis [b] varium reliquit*: ſed illud ex eodem genere præclarum; cùm objiceret Miloni accuſator in argumentum factarum Clodio inſidiarum, quòd Bovillas ante horam nonam divertiſſet, ut expectaret dum Clodius à villa ſua exiret, & identidem interrogaret quo tempore Clodius occiſus eſſet, reſpondit: *Serò*. Quòd vel ſolum ſufficit, ut hoc genus non totum repudietur. Nec plura modò ſignificari ſolent, ſed etiam diverſa; ut Nero de ſervo peſſimo dixit: [c] *Nulli apud ſe plus fidei haberi; nihil ei neque occluſum neque obſignatum eſſe*.

Frigida eſt nominum fictio, adjectis,

a Ex his duobus exemplis, primum quidem penè ſcurrile, at alterum elegans & facetum. Ineſt aliquid obſcuritatis in his vocibus, *non hoc modò*.

b *Vari* appellantur puſtulæ, quæ in toto corpore, præſertimque facie naſci ſolent, quaſdamque in vultu cavitates facere. Inde *varius* homo dictus per ambiguitatem vel inconſtans, vel illis cavitatibus deformis. *Turn.*

c Servis, quorum nobis perſpecta eſt probitas & fides, nihil claudimus: at improbi ſervi omnia quantumvis occluſa ſolent aperire, *Turn.*

detractis, mutatis literis: ut Acisculum, quia esset pactus, Pacisculum: & Placidum nomine, quia his acerbus natura esset, Acidum: & Tullium, cùm fur esset, Tollium, dictos invenio. Sed hæc eadem genera commodiùs in rebus, quàm in nominibus respondent. Afer enim venustè Manlium Suram multum in agendo discursantem, salientem, manus jactantem, togam dejicientem & reponentem, *non agere* dixit, *sed satagere*. Est enim dictum per se urbanum, *satagere*, etiamsi nulla subsit alterius verbi similitudo. Fiunt & detracta & adjecta aspiratione, & binis conjunctis verbis similiter sæpius frigida, aliquando tamen recipienda.

Eadémque conditio est in iis quæ à nominibus trahuntur. Multa ex hoc [a] Cicero in Verrem, sed ut ab aliis dicta. Modò futurum ut omnia *verreret*, cùm diceretur *Verres*: modò Herculi quem expilaverat, molestiorem apro Erymanthio fuisse: modò malum Sacerdotem, qui tam nequam Verrem reliquisset: quia Sacerdoti Verres successerat. Præbet tamen aliquando occasio-

a *Verreret*. Verr. 4. n. 18. & 19. *Apro Erymanthio*. Verr. 6. n. 95. *Malum Sacerdotem, & jus Verrinum*. Verr. 3. n. 121.

nem quædam felicitas hoc quoque genere bene utendi; ut pro Cecinna Cicero in testem Sex. Clodium Phormionem: *Nec minùs niger*, inquit, *nec minùs confidens, quàm ille Terentianus est Phormio.*

n. 27.

VIII. ACRIORA igitur sunt & elegantiora, quæ trahuntur ex vi rerum. Chrysippus, cùm in triumpho Cæsaris eborea oppida essent translata, & post dies paucos Fabii Maximi lignea, thecas esse oppidorum Cæsaris dixit.. *. Et Augustus nuntiantibus Tarraconensibus palmam in ara ejus enatam: *Apparet*, inquit, *quàm sæpe accendatis*... Catulus dicenti Philippo, *Quid latras? Furem video*, inquit.. Est genus decipiendi opinione, aut dicta aliter intelligendi, quæ sunt in omni hac materia vel venustissima. Inopinatum & à lacessente poni solet; quale est quod refert Cicero: *Quid huic abest, nisi res & virtus?* Aut illud Afri: *Homo in agendis causis optimè vestitus*.. *.

2. de Orat. 281.

Ex Historia etiam ducere urbanitatem, eruditum; ut Cicero fecit, cùm ei testem in judicio Verris roganti dixisset Hortensius: *Non intelligo hæc ænigmata. Atqui debes*, inquit, *cùm Sphingem domi habeas*. Acceperat autem

ille à Verre ſphingem æneam, magnæ pecuniæ...

Meo quidem judicio, illa eſt urbanitas, in qua nihil abſonum, nihil agreſte, nihil inconditum, nihil peregrinum, neque ſenſu, neque verbis, neque ore geſtúve poſſit deprehendi: ut non tam ſit in ſingulis dictis, quàm in toto colore dicendi: qualis apud Græcos atticiſmos ille redolens Athenarum proprium ſaporem...

CAPUT IV.

De Altercatione.

De ea cur nunc agat. — Quanti ſit momenti. — Altercator ſit ingenio veloci ac mobili. — Careat iracundiæ vitio. — Semper id in oculis habeat, de quo quæritur. — Ne ſit clamoſus. — Quas ſtruere adverſario inſidias poſſit. — Quid urgendum ſit, quid omittendum, videat. — Exerceat ſe ad eam rem.

ALTERCATIONIS præcepta poterant videri tunc inchoanda, cùm omnia quæ ad continuam orationem pertinent, peregiſſem: nam eſt uſus ejus ordine ultimus. Sed cùm ſit poſita in ſola inventione, neque habere diſpoſitionem poſſit, nec elocutionis ornamenta magnopere deſideret,

aut circa memoriam & pronuntiationem laboret; priùs quàm secundam quinque partium, hanc quæ tota ex prima pendet, tractaturus non alieno loco videor: quam scriptores ideo fortasse alii reliquerunt, quia satis cæteris præceptis in hanc quoque videbatur esse prospectum. Constat enim aut intentione, aut depulsione, de quibus satis traditum est: quia quicquid in actione perpetua circa probationes utile est, idem in hac brevi atque concisa prosit necesse est. Neque alia dicuntur in altercatione, sed aliter aut interrogando, aut respondendo. Cujus rei ferè omnis observatio in illo testium loco nobis excussa est. Tamen quia latiùs hoc opus aggressi sumus, neque perfectus orator sine hac virtute dici potest, paululum impendamus huic quoque peculiaris operæ, quæ quidem in quibusdam causis ad victoriam vel plurimum valet.

Lib. 5. c. 7.

Asperrima in hac parte dimicatio est, nec alibi dixeris magis [a] mucrone pugnari. Nam & firmissima quæque memoriæ judicis inculcanda sunt, & præstandum quicquid in actione promisi-

[a] Elegans metaphora, ducta à pugnis bellicis, ubi tunc Mars est atrocissimus, cùm projectis pilis ad manus & gladios venitur.

mus, & refellenda mendacia. Nuſquam eſt denique qui cognoſcit, intentior. Nec immeritò quidam, quanquam in dicendo mediocres, hac tamen altercandi præſtantia meruerunt nomen patronorum. At quidam litigatoribus ſuis illum modò ambitioſum declamandi ſudorem præſtitiſſe contenti, cum turba laudantium deſtituunt ſubſellia, pugnámque illam [a] decretoriam imperitis ac ſæpe [b] pullatæ turbæ relinquunt. Itaque videas alios plerumque judiciis privatis ad actiones vocari, alios ad probationes. Quæ ſi dividenda ſunt officia, hoc certè magis neceſſarium eſt: pudendúmque dictu, ſi plus litigantibus proſunt minores. [c] In publicis certe judiciis vox illa præconis, præter patronos, ipſum qui egerit, citat.

Opus eſt igitur inprimis ingenio veloci ac mobili, animo præſenti & acri. Non enim cogitandum, ſed dicendum ſtatim eſt, & propè ſub conatu adverſa-

a Qua decernitur de ſumma cauſæ.

b *Pullatam* appellamus turbam ipſos imperitos. Vulgus enim Romæ olim dimiſſis togis pullum induerat amictum: hic tamen intelliguntur *pragmatici*: oratores enim erant purpuranti. *Turn.*

c In publicis judiciis poſt peroratam utrinque cauſam præco ſolet patronos ad altercationem vocare: cùmque plures ſint alicujus cauſæ patroni, tamen actorem cauſæ nominatim citat, ut illi videatur turpe, ſi altercari non poſſit. *Turn.*

rii, manus erigenda. Quare cùm in omni parte hujusce officii plurimum facit; totas non diligenter modò, sed etiam familiariter nosse causas; tum in altercatione maximè necessarium est, omnium personarum, instrumentorum, temporum, locorum habere notitiam.

Bonus altercator vitio iracundiæ careat. Nullus enim rationi magis obstat affectus, & fert extra causam, & plerumque deformia convitia facere ac mereri cogit, & ipsos nonnunquam judices * incitat. Melior moderatio, ac nonnunquam etiam patientia. Neque enim refutanda tantùm quæ è contrario dicuntur, sed contemnenda elevanda, ridenda sunt: nec usquam plus loci reperit urbanitas: contra turbantes audendum, & impudentiæ fortiter resistendum. Sunt enim quidam præduri in hoc oris, ut obstrepant ingenti clamore, & medios sermones intercipiant, & omnia tumultu confundant: quos ut non imitari, sic acriter propulsare oportebit, & ipsorum improbitas retundenda: & judices vel præsidentes magistratus appellandi frequenter, ut loquendi vices serventur. Nam a est res animi

* Irritat. Sic legit Passer.

a Nimia hæc patientia probitas non est, sed imbecillitas.

jacentis, & mollis supra modum frontis, fallítque plerumque, quòd probitas vocatur, quæ est imbecillitas.

Valet autem in altercatione plurimum acumen: quod sine dubio ex arte non venit. Natura enim non docetur; arte tamen adjuvatur. In qua præcipuum est semper id in oculis habere, de quo quæritur, & quod volumus efficere: quia propositum tenentes, in rixam non ibimus: nec causæ debita tempora convitiando conteremus: gaudebimúsque si hoc adversarius facit. omnia [a] tempora ferè parata sunt meditatis diligenter quæ aut ex adverso dici, aut responderi à nobis possint. Nonnunquam tamen solet hoc quoque esse artis genus, ut quædam in actione dissimulata subitò in altercando proferantur; & inopinatis eruptionibus, & ex insidiis [b] citissimo facto simillimum. Id autem tum faciendum, cùm est aliquid cui responderi non statim possit: potuerat autem si tempus ad * disponendum fuisset. Nam quod fideliter firmum est,

* *Leg.* respondendum.

[a] Vox ista, *tempora*, prorsus superflua; & huc videtur irrepsisse è superiore versu, seu linea.

[b] Legendum potiùs, *citissimè factis*. Hoc dicendi genus simillimum est inopinatis eruptionibus, quæ repente fiunt ex insidiis, id est, ex occultis locis. Sed fortè hîc aliquid mendi subest.

à primis ſtatim actionibus arripere optimum eſt, quo ſæpius diutiúſque dicatur.

Illud vix ſaltem præcipiendum videtur, ne turbidus & clamoſus tantùm ſit altercator, & quales ferè ſunt, qui literas neſciunt. Nam improbitas licet adverſario moleſta ſit, judici inviſa eſt. Nocet etiam diu pugnare in iis quæ obtinere non poſſis. Nam ubi vinci neceſſe eſt, expedit cedere, quia ſive plura ſunt de quibus quæritur, facilior erit in cæteris fides, ſive unum, mitior ſolet irrogari pœna verecundiæ. Nam culpam præſertim deprehenſam pertinaciter tueri, culpa altera eſt.

Dum ſtat acies, multi in re conſilii atque artis eſt, ut errantem adverſarium trahas, & ire quàm longiſſimè cogas, ut vana interim ſpe exultet. Ideo quædam bene diſſimulantur inſtrumenta. Inſtant enim, & ſæpe diſcrimen omne committunt, quòd deeſſe nobis putant, & faciunt probationibus noſtris auctoritatem poſtulando. Expedit etiam dare aliquid adverſario, quod pro ſe putet: quod apprehendens, majus aliquid cogatur dimittere. Duas interim res proponere, quarum utramlibet malè ſit electurus: quod in altercatione fit

potentius, quàm in actione; quia in illa nobis ipsi respondemus, in hac adversarium quasi confessum tenemus.

Est inprimis acuti, videre quo judex dicto moveatur, quid respuat: quod ex vultu sæpissime, & aliquando etiam dicto aliquo factóve ejus deprehenditur. Et instare proficientibus; & ab iis quæ non adjùvant, quàm mollissimè pedem oportet referre. Faciunt hoc medici quoque, ut remedia perinde perseverent adhibere, vel desinant, ut illa recipi vel respui vident. Nonnunquam, si rem evolvere propositam facile non sit, inferenda est alia quæstio; atque in eam si fieri potest, judex avocandus. Quid enim cùm respondere non possis, agendum est, nisi ut aliud invenias, cui adversarius respondere non possit?.

Exercitatio verò hujus rei longe facilior. Nam est utilissimum, frequenter cum aliquo qui sit studiorum eorumdem, sumere materiam vel veræ vel etiam fictæ controversiæ, & diversas partes altercationis modo tueri: quod idem etiam in simplici genere quæstionum fieri potest.

Ne illud quidem ignorare advocatum volo, quo quæque ordine proba-

tio ſit apud judices proferenda: cujus rei eadem in argumentis ratio eſt, ut potentiſſima prima & ſumma ponantur. Illa enim ad credendum præparant judicem, hæc ad pronuntiandum.

CAPUT V.

DE JUDICIO ET CONSILIO.

HIS pro noſtra facultate tractatis, non dubitaſſem tranſire protinus ad diſpoſitionem, quæ ordine ipſo ſequitur; niſi vererer, ne quoniam fuerunt qui judicium inventioni ſubjungerent, præteriſſe hunc locum quibuſdam viderer, qui mea quidem opinione adeo partibus operis hujus omnibus connexus ac miſtus eſt, ut ne à ſententiis quidem aut verbis ſaltem ſingulis poſſit ſeparari: nec magis arte traditur, quàm guſtus aut odor. Ideóque nos quid in quaque re ſequendum cavendúmque ſit, docebimus, ut ad ea judicium dirigatur. Præcipuum igitur, ne quod effici non poteſt, aggrediamur, ut contraria vitemus & communia, ne quid in eloquendo corruptum obſcurúmque ſit, * referatur oportet ad ſenſus, qui non docentur.

* Videntur hæc verba per vim huc tranſlata è

Nec multum à [a] judicio credo distare consilium, nisi quòd illud ostendentibus se rebus adhibetur, hoc latentibus, & aut omnino nondum repertis, aut dubiis: & quòd judicium frequentissimè certum est; consilium verò est ratio quædam altè petita, & plerumque plura perpendens & comparans, habénsque in se & inventionem, & judicationem.

Sed [b] ne hæc quidem præcepta in universum spectanda sunt. Nam ex re * sumitur, cui locus ante actionem est frequenter. Nam Cicero summo consilio videtur in Verrem vel contrahere tempora dicendi maluisse, quàm in eum annum quo erat Q. Hortensius cos. futurus, incidere. Et in ipsis actionibus primum ac potentissimum obtinet locum. Nam quid dicendum, quid tacendum, quid differendum sit, exige-

* Consilium.

suo loco. Meliùs cohærerent cum iis quæ præcedunt: *Nec magis arte traditur, quàm gustus aut odor: referatur oportet ad sensus qui non docentur.* Aut fortasse notula è margine in textum transiit.

a Judicium est in rebus inventu facilioribus, & quasi se ostendentibus: consilium in occultis, retrusioribus, & dubiis. *Turn.*

b Significat in consilio & judicio non esse universales præceptiones, cùm subinde pro ratione circumstantiarum varient. *Turn.*

re, consilii est: negare sit satius, an defendere: ubi procemio utendum, & quali: narrandúmne, & quomodo: jure priùs pugnandum, an æquo: qui sit ordo utilissimus: tum omnes colores; asperè, an leniter, an etiam submissè loqui expediat. Sed hæc quoque, ut quisque passus est locus, monuimus: idemque in reliqua parte faciemus. Pauca tamen exempli gratia ponam, quibus manifestiùs appareat, quid sit quod demonstrari posse præceptis non arbitror.

2. Olynth. Laudatur consilium Demosthenis, quòd cùm suaderet bellum Atheniensibus parum id prosperè expertis, nihil adhuc factum esse ratione monstrat. Poterat enim emendari negligentia. At si *3. Olynth.* nihil esset erratum, melioris in posterum spei non erat ratio. Idem cùm offensam vereretur si objurgaret populi segnitiem, in asserenda libertate Reipublicæ majorum laude uti maluit, qui rem fortissimè administrassent. Nam & faciles habuit aures, & naturâ sequebatur, ut meliora probantes, pejorum pœniteret.

Ciceronis quidem vel una pro Cluentio quamlibet multis exemplis sufficeret

ret oratio. Nam quod in eo consilium maximè mirer? primámne expositionem, qua matri, cujus filium premebat auctoritas, abstulit fidem? an quòd idem corrupti judicii crimen transferre in adversarium maluit, quàm negare propter inveteratam (ut ipse dicit) infamiam? An quòd in re invidiosa legis auxilio novissimè est usus? quo genere defensionis etiam offendisset nondum præmollitas judicum mentes? An quòd seipsum invito Cluentio facere testatus est? Quid pro Milone? quòd non ante narravit, quàm præjudiciis omnibus reum liberaret? quòd insidiarum invidiam in Clodium vertit; quanquam re vera fuerat pugna fortuita? quòd factum & laudavit, & tamen voluntatem Milonis removit? quòd illi preces non dedit, & in earum locum ipse successit?.

Illud dicere satis habeo, nihil esse non modò in orando, sed in omni vita, prius consilio; frustráque sine eo tradi cæteras artes: plúsque vel sine doctrina prudentiam, quam sine à prudentia facere doctrinam. Apparet etiam orationem accommodare locis temporibus, personis, esse ejusdem virtutis.

Sed hic quia latiùs fusus est locus, mistúsque cum elocutione, tractabitur cùm præcipere de aptè dicendo cœperimus.

Lib. II. c. 1.

FINIS.

M. FABII QUINTILIANI INSTITUTIONUM ORATORIARUM LIBRI DUODECIM.

AD USUM SCHOLARUM ACCOMMODATI, recisis quæ minùs necessaria visa sunt, ET BREVIBUS NOTIS ILLUSTRATI

A CAROLO ROLLIN, *antiquo Rectore Universitatis Parisiensis, Regio Eloquentiæ Professore, nec non Regiæ Inscriptionum ac Numismatum Academiæ Socio.*

TOMUS II.

PARISIIS,
Apud Viduam ESTIENNE, viâ San-Jacobeâ, ad Virtutem.

M. DCC. XLI.

CUM PRIVILEGIO REGIS.

SUMMA CAPITUM

QUÆ SECUNDO TOMO CONTINENTUR.

LIBER VII.

PROOEMIUM.

DE utilitate dispositionis. pag. 1

CAP. I. *De Dispositione.* 3

LIBER VIII.

Proœmium. 23

CAP. I. *De Elocutione.* 33

CAP. II. *De Perspicuitate.* 35

CAP. III. *De Ornatu.* 42

CAP. IV. *De Amplificatione.* 67

CAP. V. *De Sententiis.* 77

CAP. VI. *De Tropis.* 85

SUMMA CAPITUM.

LIBER IX.

CAP. I. *De Figuris.* 104
CAP. II. *De figuris sententiarum.* 108
CAP. III. *De figuris verborum.* 125
CAP. IV. *De Compositione.* 141

LIBER X.

CAP. I. *De copia verborum.* 180
CAP. II. *De Imitatione.* 221
CAP. III. *De scribendo.* 230
CAP. IV. *De Emendatione.* 241
CAP. V. *Quæ præcipuè scribenda sint.* 243
CAP. VI. *De Cogitatione.* 251
CAP. VII. *De facultate dicendi ex tempore.* 254

LIBER XI.

CAP. I. *De aptè dicendo.* 265
CAP. II. *De Memoria.* 294
CAP. III. *De Pronuntiatione.* 312

LIBER XII.

PROOEMIUM.

CAP. I. *Non posse oratorem esse nisi bonum virum.* 357
CAP. II. *Philosophiæ cognitionem necessariam esse oratori.* 373
CAP. III. *Necessariam juris civilis oratori esse scientiam.* 383
CAP. IV. *Necessariam oratori cognitionem historiarum.* 388
CAP. V. *Quæ sint oratoris instrumenta.* 389
CAP. VI. *Quod sit tempus incipiendi causas agere.* 391
CAP. VII. *Quæ in suscipiendis causis oratori observanda sint.* 394
CAP. VIII. *Quæ in discendis causis oratori observanda sint.* 399
CAP. IX. *Quæ servanda in agendis causis oratori sint.* 404
CAP. X. *De genere dicendi.* 411
CAP. XI. *Quæ post finem studia. Adhortatio ad Eloquentiam.* 438

MARCI FABII QUINTILIANI DE INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER VII.

PROOEMIUM.

De utilitate dispositionis.

De inventione (ut arbitror) satis dictum est. Neque enim ea demum, quæ ad docendum pertinent, executi sumus, verùm etiam motus animorum tractavimus. Sed, ut opera extruentibus satis non est, saxa atque materiam & cætera ædificanti uti-

lia congerere, nisi disponendis iis collocandísque artificum manus adhibeatur: sic in dicendo quamlibet abundans rerum copia, cumulum tantùm habeat atque congestum, nisi illas easdem dispositio in ordinem digestas, atque inter se commissas devinxerit.

Nec immeritò secunda quinque partium posita est, cùm sine ea prior nihil valeat. Neque enim, quanquam fusis omnibus membris, statua sit, nisi collocentur. Et, si quam in corporibus nostris aliorúmve animalium partem permutes & transferas, licet habeat eadem omnia, prodigium sit tamen. Et artus etiam leviter loco moti, perdunt quo viguerunt usum: & turbati exercitus sibi ipsi sunt impedimento. Nec mihi videntur errare, qui ipsam rerum naturam stare ordine putant, quo confuso, peritura sint omnia. Sic oratio carens hac virtute tumultuetur necesse est, & sine rectore fluitet, nec cohæreat sibi. Multa repetat, multa transeat, velut nocte in ignotis locis errans: nec initio, nec fine proposito, casum potiùs quàm consilium sequatur.

Quapropter totus hic liber serviat dispositioni. Quæ quidem, si certa aliqua via tradi in omnes materias ullo

modo posset, non tam paucis contigisset. Sed cùm infinitæ litium formæ fuerint, futuræque sint, & tot seculis nulla reperta sit causa, quæ esset tota alteri similis, sapiat oportet actor, & vigilet, & inveniat, & judicet, & consilium à se ipso petat. Neque inficias eo quædam esse quæ demonstrari possint, eáque non omittam.

CAPUT I.

DE DISPOSITIONE.

I. Quid sit dispositio. Interdum utilitate mutatur. II. Ut fiat optima dispositio, diligenter cognoscenda omnia quæ in causis versantur. III. An semper sit à gravissimis incipiendum. IV. Quæstio vel est simplex, vel conjuncta. Quis ordo sit in utraque servandus. V. Exponit Fabius quid ipse in variis occasionibus soleret observare. VI. Ut doceat quomodo in quibusque causis singula inveniri & disponi rectè possint, in exemplum affert argumentum declamationis, quale in scholis tradi solebat. VII. Res ipsa, & exercitatio, meliùs quàm ars docent quæ debeat esse dispositio.

I. SIT igitur (ut suprà significavi) divisio, rerum plurium in singulas partitio, singularum in partes discretus ordo, & recta quædam collatio, prioribus sequentia annectens: dispositio,

Tom. 1. pag.

utilis rerum ac partium in locos distributio. Sed meminerimus ipsam dispositionem plerumque utilitate mutari, nec eandem semper primam quæstionem ex utraque parte tractandam. Cujus rei ut cætera exempla prætercam, Demosthenes quoque atque Æschines possunt esse documento, in judicio Ctesiphontis diversum secuti ordinem, cùm accusator à jure, quo videbatur potentior, cœperit: patronus omnia, vel penè omnia ante jus posuerit, quibus judicem quæstioni legum præpararet. Aliud enim alii docere priùs expedit, alioqui semper petitoris arbitrio diceretur..

II. IGITUR quid ego sim secutus, quod partim præceptis, partim usurpatum ratione cognoveram, promam: nec unquam dissimulavi. Erat mihi curæ in controversiis forensibus, nosse omnia quæ in causa versarentur.. Cùm hæc in conspectu quodammodo collocaveram, non minùs pro adversa parte, quàm pro mea cogitabam.

Et primùm (quod non difficile dictu est, sed tamen ante omnia intuendum) constituebam, quid utraque pars vellet efficere, tum per quid, hoc modo. Cogitabam quid primùm petitor diceret. Id aut confessum erat, aut controver-

ſum. Si confeſſum, non poterat ibi eſſe quæſtio. Tranſibam ergo ad reſponſum partis alterius. Idem intuebar: nonnunquam etiam quod inde obtinebatur, confeſſum erat. Ubi primùm cœperat non convenire, quæſtio oriebatur. Id tale eſt: Occidiſti hominem, occidi. Convenit: tranſeo. Rationem reddere debet reus quare occiderit. Adulterum, inquit, cum adultera occidere licet. Legem eſſe certum eſt. Tertium jam aliquid videndum eſt, in quo pugna conſiſtat. Non fuerunt adulteri; fuerunt: quæſtio. De facto ambigitur, conjectura eſt. Interim verò & tertium confeſſum eſt, adulteros fuiſſe. Sed tibi, inquit accuſator, illos non licuit occidere. Exul enim eras, & ignominioſus. De jure quæritur. At ſi protinus dicenti, occidiſti; reſpondeatur, non occidi: ſtatim pugna eſt. Sic explorandum eſt ubi controverſia incipiat, & conſiderari debet quæ primam quæſtionem facit.

III. QUOD pertinet ad actorem, non planè diſſentio à Celſo, qui ſine dubio Ciceronem eſt ſecutus. Inſtat tamen huic parti vehementiùs, ut putet primo firmum aliquid eſſe ponendum, ſummo firmiſſimum, imbecilliora medio: quia & initio movendus ſit judex,

& ſummo impellendus. At pro reo plerumque graviſſimum quicque primum * movendum eſt, ne illud ſpectans judex, reliquorum defenſioni ſit averſior.

* *Malim legere*, amovendum: *refutatione amoliendum.*

Interim tamen & hoc mutabitur, ſi leviora illa palam falſa erunt, graviſſimi defenſio difficilior: ut detracta priùs accuſatoribus fide aggrediamur ultimum, jam judicibus omnia vana eſſe credentibus. Opus erit tamen præfatione, qua & ratio reddatur dilati criminis, & promittatur defenſio, ne id quod non ſtatim diluemus, timere videamur.

Anteactæ vitæ crimina plerumque prima purganda ſunt, ut id de quo laturus eſt ſententiam judex, audire propitius incipiat. Sed hoc quoque pro Vareno Cicero in ultimum diſtulit: non quid frequentiſſimè, ſed quid tum expediret, intuitus.

IV. CUM ſimplex [a] intentio erit, videndum eſt, an unum aliquid reſpondeamus, an plura. Si unum, in re quæſtionem inſtituamus, an in ſcripto. Si in re, negandum ſit quod objicitur, an tuendum. Si in ſcripto, in qua ſpecie

[a] Cùm accuſatio, quæſtio, erit ſimplex, & unum aliquid objicictur.

Juris pugna sit, & in ea de verbis, an voluntate quæratur. Id ita consequemur, si intuiti fuerimus quæ sit lex quæ litem faciat, hoc est, qua judicium sit constitutum. Conjuncta defensio est, qualis pro Rabirio; si occidisset, rectè fecisset, sed non occidit.

Ubi verò multa contra unam propositionem dicimus, cogitandum est primùm quicquid dici potest: tum ex his quo quicque loco dici expediat, ordinandum. In quo non idem sentio, quod de propositionibus paulo antè, quódque de argumentis probationum loco concessi, aliquando nos incipere à firmioribus. Nam vis quæstionum semper crescere debet, & ad potentissima ab infirmissimis pervenire, sive sunt ejusdem generis, sive diversi.

Tom. 1. pag. 348.

V. SOLEBAM hoc facere præcipuè, ut vel ab ultima specie (nam ea ferè est, quæ continet causam) retrorsum quærerem usque ad primam generalem quæstionem, vel à genere ad extremam speciem descenderem, etiam in suasoriis. Ut deliberat Numa, an regnum offerentibus Romanis recipiat. Primum id est genus, an regnandum, an in civitate aliena, an Romæ, an laturi sunt Romani talem regem.

a Solebam & excerpere quid mihi cum adversario conveniret, si modò id pro me erat: nec solùm premere confessionem, sed partiendo multiplicare, ut in illa controversia: Dux qui competitorem patrem in suffragiis vicerat, captus est. Euntes ad redimendum eum legati, obvium habuerunt patrem revertentem ab hostibus: is legatis dixit, Serò itis. Excusserunt illi patrem, & aurum in sinu ejus invenerunt: ipsi perseveraverunt ire quò intenderant: invenerunt Ducem crucifixum, cujus vox fuit; Cavete proditorem. Reus est pater. Quæ conveniunt? Proditio nobis prodita est, & prodita à Duce: quærimus proditorem. Te iisse ad hostes fateris, & iisse clam, & ab iis incolumem redisse, aurum retulisse, & aurum occultum habuisse. Nam quod * fecit, id nonnunquam potentius fit in propositione: quæ si animos occuparit, prope aures ipsi defensioni præcluduntur. In totum autem congregatio criminum accusantem adjuvat, separatio defendentem.

* *Malim legere*, fatetur, *sup. adversarius.*

Tom. 1. pag. 307.

Solebam, id quod fieri & in argu-

a Hæc est species divisionis, cùm ostendimus in quo nobis conveniat cum adversario, in quo non conveniat. *Turn.*

mentis dixi, in tota facere materia, ut propositis extra quæ nihil esset omnibus, deinde cæteris remotis, solum id superesset quod credi volebam. Ut in prævaricationum criminibus: ut absolvatur reus, aut innocentia ipsius fit, aut interveniente aliqua potestate, aut vi, aut corrupto judicio, aut difficultate probationis, aut prævaricatione. Nocentem fuisse confiteris: nulla potestas obstitit, nulla vis, corruptum judicium non quereris, nulla probandi difficultas fuit: quid superest, nisi ut prævaricatio fuerit? Si omnia amoliri non poteram, tamen plura amoliebar. Hominem occisum esse constat, non in solitudine, ut à latronibus suspicer: non prædæ gratia, quia inspoliatus est: non hæreditatis spe, quia pauper fuit. Odium igitur in causa. Quis inimicus?

[a] Quæ res autem faciliorem divisioni viam præstat, eadem inventioni

[a] Ad divisionem, hoc est, ut secernatur in quo nobis cum adversario conveniat, in quo non; prodest totam diligenter causam excutere: id quoque inventioni utile est; quia sensim excutiendo aliud atque aliud, tandem invenimus, quod est utilissimum nobis. Cæterum *rejectionem facere* dixit per metaphoram. Nam postquam Prætor judices erat sortitus, utrique permittebatur parti certum quendam numerum judicum rejicere. *Turn.*

quoque. Excutere quicquid dicitur, prodest, & velut rejectione facta ad optimum pervenire. Accusatur Milo, quòd Clodium occiderit: aut fecit, aut non. Optimum erat negare: si non potest, occidit ergo aut jure, aut injuria. Utique jure: aut voluntate igitur, aut necessitate. Nam ignorantia prætendi non potest. Voluntas anceps est. Sed quia ita id homines putant, adjungenda defensio, ut id pro Republica fuerit. Necessitate: subita igitur pugna, non præparata: alter igitur insidiatus est. Uter? profectò Clodius. Vidésne ut ipsa rerum necessitas deducat ad defensionem? Adhuc: Aut utique voluit occidere insidiatorem Clodium; aut non: tutius si noluit. *Fecerunt ergo servi Milonis, neque jubente, neque sciente Milone.* At hæc tam timida defensio detrahit auctoritatem illi, qua rectè dicebamus occisum. Adjicitur: *quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.* Hoc eo est utilius, quòd sæpe nihil placet, & aliquid dicendum est. Intueamur ergo omnia: ita apparebit aut id quod optimum est, aut id quod minimè malum.

Pro Mil. 29.

VI. At quomodo inveniemus etiam illas occultiores quæstiones? scilicet quomodo sententias, verba, figuras,

colores; ingenio, cura, exercitatione. Non tamen ferè unquam nisi imprudentem fugerint, si (ut dixi) naturam sequi ducem velit. Sed plerique eloquentiæ famam affectantes, contenti sunt locis speciosis modò, vel nihil ad probationem conferentibus. Alii nihil[a] vitantes, ea quæ in oculos incurrunt, exquirenda putant. Quod quo faciliùs appareat, unam de schola controversiam non ita sanè difficilem aut novam proponam in exemplum.

Qui reo proditionis patri non affuerit, exhæres sit. Proditionis damnatus, cum advocato exulet. Reo proditionis patri disertus filius affuit, rusticus non affuit: damnatus abiit cum advocato in exilium. Rusticus cùm * fortiter fecisset, præmii nomine impetravit restitutionem patris, & fratris. Pater reversus intestatus decessit: petit rusticus partem bonorum, orator totum sibi vindicat.

* In bello scilicet.

Hic illi eloquentes, quibúsque nos, circa lites[b] raras soliciriores, ridiculi videmur, invadent personas favorabi-

[a] Nullum delectum facientes. Nihil quantumlibet vulgare vitantes. At malim legere, *rimantes*.

[b] Hunc videtur habere sensum, ut, quia soliciriores sunt, & plus temporis impendunt in excutiendis litibus, rariores causas agant quàm cæteri.

les. Actio pro rustico contra disertum; pro viro forti contra imbellem, pro restitutore contra ingratum, pro eo qui parte contentus sit, contra eum qui fratri nihil dare ex paternis velit. Quæ omnia sunt in materia, & multum juvant, victoriam tamen non tradunt. In hac quærentur sententiæ, si fieri poterit, præcipites vel obscuræ. Nam ea nunc virtus est, [a] ut pulcrè fuerit cum materia tumultu & clamore transactum.

Illi [b] verò quibus propositum quidem melius, sed cura in proximo est, hæc velut innatantia videbunt, excusatum esse rusticum, qui non interfuerit judicio, nihil collaturus patri: sed ne disertum quidem habere quod [c] imputet reo, cùm is damnatus sit. Dignum esse hæreditate restitutorem, non avarum, impium, ingratum, qui dividere nolit cum fratre, eóque sic merito. [d] Quæ-

[a] Ut materia litis egregiè tractata videatur, si acutis & vibrantibus sententiolis orator clamorem & tumultum excitarit. Fortè hîc corruptum aliquid. Vide eandem sententiam, sed clariùs expressam. l. 4. c. 2. pag. 245.

[b] Illi qui nihil penitius rimantes, attendunt ea tantùm quæ in proximo sunt, non nisi innatantia vident, id est quæ in superficie apparent, & ultro in oculos incurrunt.

[c] Non posse gloriari, quasi aliquid profuerit reo patri, cùm is damnatus sit.

[d] Oratores, de quibus loquitur, qui non nisi in proximo posita intuen-

stionem quoque illam primam scripti, & voluntatis, qua non expugnata, non sit sequentibus locus.

At qui naturam sequetur, illa cogitabit profectò: primò hoc dicturum rusticum, Pater intestatus duos nos filios reliquit, partem jure gentium peto. Quis tam imperitus, quis tam procul à literis, quin sic incipiat, etiamsi nescierit quid sit propositio? Hanc communem omnium legem leviter adornabit, ut justam. Nempe sequetur, ut quæramus quid huic tam æquæ postulationi respondeatur. At id manifestum est. Lex est quæ jubet exhæredem esse eum, qui patri proditionis reo non affuerit: tu autem non affuisti. Hanc propositionem necessariò sequitur legis laudatio, & ejus qui non affuerit, vituperatio.

Adhuc versamur in confessis: redeat animus ad petitorem. Nunquid non hoc cogitet necesse est, nisi qui sit planè hebes: Si lex obstat, nulla lis est, inane judicium est? atqui & legem esse, & hoc quod ea puniat, à rustico factum, extra dubitationem est. Quid ergo dicemus? Rusticus eram. Sed lex erat,

tur, videbunt quoque primam illam scripti & voluntatis quæstionem, quam latiùs in sequentibus exequitur.

omnes complectitur : nihil proderit. Quæramus ergo, num infirmari in aliqua parte lex possit. Quid aliud (sæpius dicam) natura permittit, quàm ut verba contrà sint, de voluntate quæratur? generalis igitur quæstio : Verbis, an voluntate sit standum. Sed enim in commune de jure omni disputandum semper, nec unquam satis judicatum est. Quærendum igitur in hac ipsa, qua consistimus, an aliquid inveniri possit, quod scripto adversetur. Ergo quisquis non affuerit, exhæres erit? quisquis sine exceptione? Jam se illa vel ultrò offerent argumenta : Filius infans, & æger non affuit, & qui aberat, & qui militabat, & qui in legatione erat. Jam multum acti est : posset aliquis non affuisse, & hæres esse.

Transeat nunc idem ille qui [a] cogitavit, ut ait Cicero, *tibicinis Latini modo* ad disertum. Ut ista concedam, tu nec infans es, nec æger eras, nec abfuisti, nec militasti, nec in legatione fuisti. Non aliud occurrit quàm illud : Sed rusticus sum. Contrà, quod palam est, dicet : Ut agere non potueris, assidere

[a] Qui hæc in gratiam rustici cogitavit, jam transeat in partes diserti. | Alludit ad locum Ciceronis pro Muren. n. 26.

potuisti. Et verum est. Quare redeundum est rustico ad animum Legumlatoris. Impietatem punire voluit, ego autem impius non sum. Contra quæ disertus; Tu impiè fecisti, inquit, cùm exhæredationem meruisti; licet te postea vel pœnitentia vel ambitus ad hoc genus optionis adduxerit. Præterea propter te damnatus est pater. Videbaris enim de causa pronuntiasse. Ad hæc rusticus: Tu verò, in causa damnationis fuisti: multos offenderas, inimicitias domui contraxeras. Hæc conjecturalia. Illud quoque, quod coloris loco rusticus dicit, patris fuisse tale consilium, ne universam domum periculo subjiceret. Hæc prima quæstione scripti & voluntatis continentur.

Intendamus ultrà animum, videamúsque an aliquid inveniri præterea possit, * quo id modo fiat. Sedulò imitor quærentem, ut quærere doceam, & omisso speciosiore illo styli genere, ad utilitatem me summito discentium.

* *Legendum putem*, & quo id modo fiat, *adjiciendo*, &.

Omnes adhuc quæstiones ex persona petitoris ipsius duximus: cur non aliquid circa patrem quærimus? Dictum verò est, *cui quis non affuerit, exhæres erit.* Cur non conamur & hîc quærere: Num cuicunque non affuerit? Facimus

hoc sæpe in iis controversiis, in quibus petuntur in vincula, qui parentes suos non alunt: an eum qui testimonium in filium impietatis reum dixit? an eum qui filium lenoni vendidit? In hoc de quo loquimur patre, quid apprehendi potest? Damnatus est. Numquid igitur lex ad absolutos tantùm patres pertinet? dura prima fronte quæstio. Non desperemus: credibile est hoc voluisse legumlatorem, ne auxilia liberorum innocentibus deessent. Sed hoc dicere rustico verecundum est, quia innocentem fuisse patrem fatetur. Dat aliud argumentum controversia: *Damnatus proditionis cum advocato exulet.* [a] Vix videtur posse fieri, ut pœna filio eadem, patri & si affuerit, & si non affuerit, constituta sit. [b] Præterea lex ad exules nulla pertinet. Non ergo credibile est, de non advocato damnati scriptum. An possint

[a] Vix videtur fieri posse ut debeat similiter infligi pœna ei qui patri adfuerit, aut non adfuerit. Eadem autem pœna est *bonorum amissio.* Nam *exul* bona perdit, & *exhæres* bona quoque perdit. *Turn.*

[b] Exul ita capite diminuitur; ut civitatis jus perdat, ac proinde reliqua quoque jura. Cùm igitur scribitur in lege, *Qui patri proditionis reo, &c.* non debet intelligi de *damnato patre*, id est exule, ad quem nulla lex pertinet, sed de *absoluto. Turn.* Atque adeo ea lex non est scripta *de non advocato damnati*, id est de eo filio qui non adfuerit tanquam advocatus patri qui damnatus est.

enim bona esse ulla exulis, rusticus in utraque parte dubium facit. Disertus & verbis inhærebit, in quibus nulla exceptio est: & propter hoc ipsum pœnam esse constitutam eis qui non affuerint, ne periculo exilii deterreantur ab advocatione, & rusticum innocenti non affuisse dicet.

Illud protinus non indignum quod annotetur, posse ex uno statu duas generales fieri quæstiones: An quisquis, an cuicunque. Hæc ex duabus personis quæsita sunt. E tertia autem, quæ est adversarii, nulla oriri quæstio potest: quia nulla fit ei de sua parte controversia.

Nondum tamen cura deficiat. Ista enim omnia dici possent etiam non restituto patre. Nec statim eò tendamus, quod occurrit ultro, à rustico restitutum. Qui id subtiliter quæret, aliquid spectabit ultrà. Nam ut genus species sequitur, ita speciem genus præcedit. Fingamus ergo ab alio restitutum, ratiocinativa atque collectiva quæstio orietur, an restitutio pro sublatione judicii sit, & perinde valeat, ac si judicium non fuisset. Ubi tentabit rusticus dicere, ne impetrare quidem aliter potuisse suorum restitutionem uno præ-

mio, nisi patre, perinde ac si accusatus non esset, revocato. Quæ res, advocati quoque pœnam, tanquam is non affuisset, remiserit. Tum venimus ad id quod primùm occurrebat, à rustico restitutum esse patrem. Ubi rursus ratiocinamur, an restitutor accipi debeat pro advocato, quando id præstiterit, quod advocatus petiit: nec improbum sit pro simili accipi, quod plus est. Reliqua jam æquitatis sunt, utrius justius sit desiderium. Id ipsum adhuc dividitur, etiamsi uterque sibi totum vindicaret, nunc utique, cùm alter [a] semissem, alter universa, fratre excluso.

Sed his tractatis, etiam habet magnum momentum apud judices patris memoria, cùm præsertim de bonis ejus quæratur. Erit ergo conjectura, qua mente pater intestatus decesserit. Sed ea pertinet ad qualitatem, quæ alterius status instrumentum est. Plerumque autem in fine causarum de æquitate tractabitur, quia nihil libentiùs judices audiunt. Aliquando tamen hunc ordinem mutabit utilitas: ut si in jure minus fidu-

[a] Mediam partem hæreditatis. Veteres volentes aliquid dividere in partes, ut hæreditatem, & quidvis simile, id *assem* appellaverunt, & partes *uncias*. Constat autem as duodecim unciis. Unde *ex asse hæres* dicitur, qui solus est hæres.

ciæ erit, æquitate judicem præparemus. Nihil habui ampliùs, quod in universum præciperem. .*.

VII. SUNT pleraque ejusmodi, quæ nisi proposita, de qua dicendum est, materia, viam docendi non præbeant. Non enim causa universa in quæstiones ac locos diducenda est: sed hæ ipsæ partes habent rursus ordinem suum. Nam & in procemio primum est aliquid, & secundum, ac deinceps. Et quæstio omnis ac locus habet suam dispositionem, ut theses etiam simplices.. Est & hoc, quod scriptor demonstrare non possit, nisi certa definitáque materia. Sed quid una faciet, aut altera! quin imò centum ac mille in re infinitâ!

Præceptoris est, in alio atque alio genere quotidie ostendere quis ordo sit rerum, & quæ copulatio: ut paulatim fiat usus, & ad similia transitus. Tradi enim omnia quæ ars efficit, non possunt. Nam quis pictor omnia, quæ in rerum natura sunt, adumbrare didicit? Sed percepta semel imitandi ratione, assimilabit quicquid acceperit. Quis enim non faber vasculum aliquod, quale nunquam viderat, facit? Quædam verò non docentium sunt, sed discentium. Nam & medicus quid in quoque

valetudinis genere faciendum sit, quid quibus signis providendum, docebit. Vim sentiendi pulsus venarum, caloris motus, spiritus meatum, coloris distantiam, * quæ sua cujusque sunt, ingenium dabit.

* Quæ uniuscujusque ægroti propria sunt.

Quare plurima petamus à nobis, & cum causis deliberemus, cogitemúsque homines ante invenisse artem quàm docuisse. Illa enim potentissima est, quæque verè dicitur œconomica totius causæ dispositio, quæ constitui nisi velut in re præsenti non potest; ubi assumendum procœmium, ubi omittendum: ubi utendum expositione continua, ubi partita: ubi ab initiis incipiendum, ubi more Homerico à mediis, vel ultimis: ubi omnino non exponendum: quando à nostris, quando ab adversariorum propositionibus incipiamus: quando à firmissimis probationibus, quando à levioribus: quando in causa proponendæ procœmiis quæstiones, qua præparatione præmuniendæ: quid judicis animus accipere possit statim dictum, quò paulatim deducendus: singulis, an universis opponenda refutatio: reservandi perorationi, an per totam orationem diffundendi affectus: de jure priùs, an de æquitate dicendum: an anteacta cri-

mina, an de quibus judicium eſt, priùs objicere, vel diluere conveniat: ſi multiplices cauſæ erunt, quis ordo faciendus, quæ teſtimonia, tabulæve cujuſque generis in actione recitandæ, quæ reſervandæ. Hæc eſt velut imperatoria virtus copias ſuas partientis ad caſus præliorum, retinentis partes propter caſtella tuenda, cuſtodiendáſve urbes, petendos commeatus, obſidenda itinera, mari denique ac terra dividentis.

Sed hæc in oratione præſtat omnia, cui affuerint natura, doctrina, ſtudium. Quare nemo expectet, ut alieno tantùm labore ſit diſertus. Vigilandum ducat iterum, enitendum, pallendum: eſt facienda ſua cuique vis, ſua ratio: non reſpiciendum ad hæc, ſed in promptu habenda: nec tanquam tradita, ſed tanquam innata. Nam viam demonſtrare velociter ars poteſt, ſi qua eſt: verùm ars ſatis præſtat, ſi copias eloquentiæ ponit in medio: noſtrum eſt uti eis ſcire.

Reliqua partium eſt demum diſpoſitio. Et in his ipſis primus aliquis ſenſus, & ſecundus, & tertius: qui non modò ut ſint ordine collocati, elaborandum eſt; ſed ut inter ſe juncti, atque ita cohærentes, ne commiſſura pel-

luceat: corpus ſit, non membra. Quod ita continget, ſi & quid in quoque conveniat viderimus, & ut verba verbis applicemus, non pugnantia, ſed quæ invicem complectantur. Ita res diverſæ diſtantibus ex locis, quaſi invicem ignotæ non collidentur, ſed aliqua ſocietate cum prioribus ac ſequentibus ſe copuláque tenebunt: ac videbitur non ſolùm compoſita oratio, ſed etiam continua. Verùm longiùs fortaſſe progredior fallente tranſitu, & à diſpoſitione ad elocutionis præcepta labor; quod proximus liber inchoabit.

MARCI FABII QUINTILIANI DE INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER VIII.

PROOEMIUM.

I. Non onerandos esse præceptis adolescentes. II. Enumeratio eorum quæ antea dicta sunt à capite 16. lib. 2. quæ maximè pertinent ad Inventionem & Dispositionem. III. Elocutio pars Rhetoricæ ut pulcherrima, sic etiam difficillima. IV. Rerum quàm verborum majorem curam esse habendam.

I. HIS ferè, quæ in proximos quinque libros collata sunt, ratio inveniendi, atque inventa disponendi continetur: quam ut per omnes nume-

ros penitus cognoſcere, ad ſummam ſcientiæ neceſſarium eſt, ita incipientibus breviùs ac ſimpliciùs tradi magis convenit. Aut enim difficultate inſtitutionis tam numeroſæ atque perplexæ deterreri ſolent: aut eo tempore, quo præcipuè alenda ingenia atque indulgentia quadam enutrienda ſunt, aſperiorum tractatu rerum atteruntur: aut, ſi hæc ſola didicerint, ſatis ſe ad eloquentiam inſtructos arbitrantur: aut quaſi ad certas quaſdam dicendi leges alligati, conatum omnem reformidant. Unde exiſtimant accidiſſe, ut qui diligentiſſimi artium ſcriptores extiterunt, ab eloquentia longiſſimè fuerint.

Via tamen opus eſt incipientibus, ſed ea plana, & cùm ad ingrediendum, tum ad demonſtrandum expedita. Eligat itaque peritus ille præceptor ex omnibus optima, & tradat ea demum in præſentia, quæ placent, remotâ refutandi cætera morâ. Sequuntur enim diſcipuli quò duxeris. Mox cum robore diſcendi creſcet etiam eruditio. Iidem primò ſolum iter credant eſſe in quod inducentur, mox illud cognituri etiam optimum. Sunt autem neque obſcura, neque ad percipiendum difficilia, quæ ſcriptores diverſis opinionibus pertina-

citer

citer tuendis, involverunt. Itaque in toto artis hujusce tractatu difficilius est judicare quid doceas, quàm cùm judicaris, docere: præcipuéque in duabus his partibus perquàm sunt pauca, circa quæ si is qui instituetur, non repugnaverit, pronum ad cætera habiturus est cursum.

II. NEMPE enim plurimum in hoc laboris exhausimus, ut ostenderemus, Rhetoricen bene dicendi scientiam, & utilem, & artem, & virtutem esse: materiam ejus, res omnes de quibus dicendum esset. Tum & eas in tribus ferè generibus, demonstrativo, deliberativo, judicialíque reperiri. Orationem porrò omnem constare rebus, & verbis: in rebus intuendam inventionem, in verbis elocutionem, in utrisque collocationem: quæ memoria complecteretur, actio commendaret.

Oratoris officium, docendi, movendi, delectandi partibus contineri. Ex quibus ad docendum expositio & argumentatio, ad movendum, affectus pertinerent, quos per omnem quidem caussam, sed maximè tamen in ingressu ac fine dominari. Nam delectationem, quamvis in utroque sit eorum, magis

tamen proprias in elocutione partes habere. Quæstiones alias infinitas; alias finitas, quæ personis, locis, temporibus continerentur. In omni porro materia tria esse quærenda: An sit, quid sit, quale sit.

His adjiciebamus, demonstrativam laude ac vituperatione constare. In ea, quæ ab ipso de quo diceremus, quæ post eum acta essent, intuendum. Hoc opus tractatu honestorum utiliúmque constare. Suasoriis accedere tertiam partem ex conjectura: Posséetne fieri, & an esset futurum, de quo deliberaretur. Hîc præcipuè diximus spectandum: Quis, apud quem, quid diceret. Judicialium causarum alias in singulis, alias in pluribus controversiis consistere. In omni porro causa judiciali, quinque esse partes, quarum exordio conciliari audientem, narratione causam proponi, confirmatione roborari, refutatione dissolvi, peroratione aut memoriam judicis refici, aut animos moveri.

His argumentandi & afficiendi locos, & quibus generibus concitari, placari, resolvi judices oportet, adjecimus. Accessit ratio [a] divisionis. Crede-

[a] *Divisionem* appellat distributionem thematis &

re modò, qui discet, velit, certam quandam viam esse, in qua multa etiam sine doctrina præstare debeat per se ipsa natura: ut hæc de quibus dixi, non tam inventa à præceptoribus, quàm, cùm fierent, observata esse videantur.

III. PLUS exigunt laboris & curæ quæ sequuntur. Hinc enim jam elocutionis rationem tractabimus, partem operis, ut inter omnes oratores convenit, difficillimam. Nam & M. Antonius, cujus suprà habuimus mentionem, ait à se disertos visos esse multos, eloquentem autem neminem. Disertis satis putat, dicere quæ oporteat: ornatè autem dicere, proprium esse eloquentissimi. Quæ virtus si usque ad eum in nullo reperta est, ac ne in ipso quidem, aut L. Crasso: certum est & in his, & in prioribus eam desideratam, quia difficillima fuit. Et M. Tullius inventionem quidem ac dispositionem prudentis hominis putat, eloquentiam oratoris. Ideóque præcipuè circa partis hujus præcepta elaboravit. Quod eum meritò fecisse, etiam ipso rei de qua loquimur nomine palam declaratur. Eloqui enim hoc est, omnia quæ mente conceperis,

1. de Orat. 94.

Orat. 44.

causæ in capita sua, quæ res *dispositionem* orationis efficit. *Turn.*

promere, atque ad audientes perferre: ſine quo ſupervacua ſunt priora, & ſimilia gladio condito, atque intra vaginam ſuam hærenti.

Hoc itaque maximè docetur: hoc nullus niſi arte aſſequi poteſt: huc ſtudium adhibendum: hoc exercitatio petit, hoc imitatio: hîc omnis ætas conſumitur: hôc maximè orator oratore præſtantior: hôc genera ipſa dicendi alia aliis potiora. Neque enim Aſiani, aut quocunque alio genere corrupti, res non viderunt, aut eas non collocaverunt; neque quos aridos vocamus, ſtulti, aut in cauſis cæci fuerunt: ſed his judicium in eloquendo ac modus, illis vires defuerunt. Ut appareat in hoc & vitium & virtutem eſſe dicendi.

IV. NON ideo tamen ſola eſt agenda cura verborum. Occurram enim neceſſe eſt, & velut in veſtibulo protinus apprehenſuris hanc confeſſionem meam, reſiſtam iis, qui omiſſa rerum (qui nervi ſunt in cauſis) diligentia, quodam inani circa voces ſtudio ſeneſcunt; ídque faciunt gratia decoris: quod eſt in dicendo, mea quidem opinione pulcherrimum, ſed cùm ſequitur, non cùm affectatur. Corpora ſana, & integri ſanguinis, & exercitatione

firmata, ex iisdem his speciem accipiunt, ex quibus vires; namque & colorata, & adstricta, & lacertis expressa sunt: sed eadem si quis vulsa atque fucata muliebriter comat, fœdissima sint ipso formæ labore. Et cultus concessus atque magnificus addit hominibus, ut [a] Græco versu testatum est, auctoritatem: at muliebris & luxuriosus, non corpus exornat, sed detegit mentem. Similiter illa translucida & versicolor quorundam elocutio res ipsas effeminat, quæ illo verborum habitu vestiuntur. Curam ergo verborum, rerum volo esse solicitudinem.

Nam plerumque optima rebus cohærent, & cernuntur suo lumine. At nos quærimus illa tanquam lateant semper, séque subducant. Ita nunquam putamus circa id esse, de quo dicendum est: sed ex aliis locis petimus, & inventis vim afferimus. Majore animo aggredienda eloquentia est: quæ, si toto corpore valet, ungues polire, & capillum repo-

[a] Alludit ad proverbium græcum: Εἵματα ἀνήρ. *Vestis virum facit*: quo significamus ipsum ornatum magnificentiam quandam & auctoritatem hominibus addere. Existimat Erasmus à Fabio significari versum quemdam homericum, quem Nausicaë de Ulisse dixit lib. Z seu 6. Odys. v. 29. *Turn.*

nere, non existimat ad curam suam pertinere.

Sed evenit plerumque, ut hac diligentia deterior etiam fiat oratio. Primùm quia sunt optima minimè accersita, & simplicibus atque ab ipsá veritate profectis similia. Nam illa quæ curam fatentur, & ficta atque composita videri etiam volunt, nec gratiam consequuntur, & fidem amittunt, * propter id quòd sensus obumbrant, & velut læto gramine sata strangulant. Nam & quod rectè dici potest, circumimus amore verborum: & quod satis dictum est, repetimus: & quod uno verbo patet, pluribus oneramus: & pleraque * significare melius putamus, quàm dicere.

* Legi fortè possit: præter.

* Rem circuitu quodam designare.

Quid, quòd nihil jam proprium placet, dum parum creditur disertum, quod & alius dixisset? A corruptissimo quoque poetarum figuras seu translationes mutuamur: tum demum ingeniosi scilicet, si ad intelligendos nos, opus sit ingenio. Atqui satis apertè Cicero præceperat, *in dicendo vitium vel maximum esse, à vulgari genere orationis, atque à consuetudine communis sensus abhorerre.* Sed ille durus, atque ineruditus: nos meliùs, quibus sordent omnia quæ natu-

1. de Orat. 12.

ta dictavit; qui non ornamenta quærimus, sed lenocinia: quasi verò sit ulla verborum, nisi rei cohærentium, virtus; quæ ut propria sint, & dilucida, & ornata, & aptè collocentur, si tota vita laborandum est, omnis studiorum fructus amissus est.

* Atque plerosque videas hærentes circa singula, & dum inveniunt, & dum inventa ponderant ac dimetiuntur. Quod etiamsi idcirco fieret, ut semper optimis uterentur, abominanda tamen hæc infelicitas erat, quæ & cursum dicendi refrenat, & calorem cogitationis extinguit morâ & diffidentiâ. Miser enim, & (ut sic dicam) pauper orator est, qui nullum verbum æquo animo perdere potest. Sed ne perdet quidem, qui rationem loquendi primùm cognoverit, tum lectione multa & idonea copiosam sibi verborum supellectilem compararit, & huic adhibuerit artem collocandi, deinde hæc omnia exercitatione plurima roborarit, ut semper in promptu sint, & ante oculos. Namque & hoc qui fecerit, ei res cum nominibus suis occurrent.

* *Malim* at. qui.

Sed opus est studio præcedente, & acquisita facultate, & quasi reposita. Namque ista quærendi, judicandi,

comparandi anxietas, dum discimus adhibenda est, non cùm dicimus. [a] Alioqui, sicut qui patrimonium non pararunt, subinde quærunt, ita in oratione, qui non satis laborarunt. Si præparata vis dicendi fuerit, erunt in officio, sic ut non ad requisita respondere, sed ut semper sensibus inhærere videantur, atque ut umbra corpus sequi.

Tamen in hac ipsa cura est aliquid satis. Nam cùm Latina, significantia, ornata, aptè sint collocata, quid ampliùs laboremus? Quibusdam tamen nullus finis calumniandi est, & cum singulis penè syllabis commorandi: qui etiam cùm optima sint reperta, quærunt aliquid quod sit magis antiquum, remotum, inopinatum; nec intelligunt [b] jacere sensus in oratione, in qua verba laudantur. Sit igitur cura elocutionis quàm maxima, dum sciamus tamen

a Totus hic locus, qui aliter ab aliis legitur, fortasse non caret mendis. Malim legere, *sin præparata. Erunt in officio*, scilicet, *verba*: deest. *Ad requisita respondere*: delerem lubens, *ad*. Fabius lib. 10. cap. 3. eandem ferè sententiam his verbis clariùs exprimit: *Celeritatem dabit consuetudo. Paulatim res faciliùs se ostendent, verba respondebunt, compositio sequetur: cuncta denique, ut in familia bene instituta, in officio erunt.*

b Humiles videri sententias, nulliusque pretii haberi in ea oratione, in qua verba tantùm laudantur.

nihil verborum causa esse faciendum, cùm verba ipsa rerum gratia sint reperta: quorum ea sunt maximè probabilia, quæ sensum animi nostri optimè promunt, atque in animis judicum, quod volumus, efficiunt. Ea debent præstare sine dubio & admirabilem & jucundam orationem. Verùm admirabilem non sic quomodo prodigia miramur; & jucundam orationem non deformi voluptate; sed cum laude ad dignitatem conjuncta.

CAPUT I.

DE ELOCUTIONE.

Spectatur elocutio in verbis aut singulis, aut conjunctis. In singulis intuendum ut sint latina, perspicua, ornata, & ad id quod efficere volumus accommodata. In conjunctis, ut emendata, ut collocata, ut figurata. De ratione latinè atque emendatè loquendi pauca adjicit iis quæ antè dicta sunt.

IGITUR quam Græci φράσιν vocant, Latinè dicimus elocutionem. Eam spectamus in verbis, aut singulis, aut conjunctis. In singulis intuendum est, ut sint Latina, perspicua, ornata, & ad id quod efficere volumus, accommodata. In conjunctis, ut emendata, ut

*De ratione Latinè atque emendatè loquendi vide Cicer. l. 3. de Orat. n. 37.-48.

collocata, ut figurata. Sed * ea quæ de ratione Latinè atque emendatè loquendi fuerunt dicenda, in libro primo, cùm de Grammatice loqueremur, executi sumus.

Verùm illic tantùm ne vitiosa essent, præcepimus: hîc non alienum est admonere, ut sint quàm minimè peregrina, & externa. Multos enim quibus loquendi ratio non desit, invenias; quos curiosè potius loqui dixeris, quàm Latinè: quomodo & illa Attica anus Theophrastum hominem alioqui disertissimum, annotata unius affectatione verbi, hospitem dixit; nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quàm quòd nimiùm Atticè loqueretur: Et in Tito Livio miræ facundiæ viro putat inesse Pollio Asinius quandam ᵃ Patavinitatem. Quare, si fieri potest, & verba omnia, & vox, hujus alumnum urbis oleant: ut oratio Romana planè videatur, non civitate donata.

ᵃ Id est, quandam phrasim, quæ redolebat potius Patavium quàm Romam. *Turn.*

CAPUT II.

DE PERSPICUITATE.

I. Perspicuitas pendet præsertim à proprietate verborum. II. Unde oriatur, & quomodo vitari possit obscuritas.

I. PERSPICUITAS * in verbis præcipuam habet proprietatem: sed proprietas ipsa non simpliciter accipitur.

* *De perspicuitate vide Cicer. l. 3. de Orat. n. 48. - 50.*

Primus enim intellectus est, sua cujusque rei appellatio, qua non semper utimur. Nam & obscœna vitabimus, & sordida, & humilia. Sunt autem humilia infra dignitatem rerum, aut [a] ordinis. In quo vitio cavendo non mediocriter quidam errare solent, qui omnia quæ sunt in usu, etiamsi causæ necessitas postulet, reformidant: ut ille qui in actione [b] *Ibericas herbas*, se solo nequicquam intelligente, dicebat, nisi irridens hanc vanitatem Cassius Severus, *spartum* eum dicere velle indicasset. In hac autem proprietatis specie, quæ nominibus ipsis cujusque rei utitur, nulla

a Infra dignitatem personarum coram quibus agitur.

b *Spartum* frutex est nexilis & vitilis, genistæ similis, frequentissimus in Hispania, teste Plinio. *Turn.*

virtus eſt: atque ei contrarium eſt vitium id quod apud nos improprium, ἄκυρον apud Græcos vocatur; quale eſt:

4. Æn. 419.

Tantum ſperare dolorem.

Non tamen quicquid non erit proprium, protinus & improprii vitio laborabit: quia primùm omnium multa ſunt & Græcè & Latinè non denominata. Nam & qui jaculum emittit, jaculari dicitur: qui pilam aut ſudem, appellatione privatím ſibi aſſignata caret. Et ut lapidare quid ſit manifeſtum eſt: ita glebarum teſtarúmque jactus non habet nomen. Unde abuſio, quæ κατάχρησις dicitur, neceſſaria. Tranſlatio quoque, in qua vel maximus eſt orationis ornatus, verba non ſuis rebus accommodat. Quare proprietas non ad nomen, ſed ad vim ſignificandi refertur: nec auditu, ſed intellectu perpendenda eſt.

Secundo modo dicitur proprium inter plura quæ ſunt ejuſdem nominis, id, unde cætera ducta ſunt: ut Vertex eſt contorta in ſe aqua, vel quicquid aliud ſimiliter vertitur. Inde propter flexum capillorum, pars eſt ſumma capitis, & ex hoc quod eſt in montibus eminentiſſimum. Rectè inquam dixeris hæc omnia vertices: propriè tamen, unde

initium est. Sic [a] soleæ, & turdi pisces, & cætera.

Tertius est huic diversus modus, cùm res communis pluribus, in uno aliquo habet nomen eximium: ut carmen funebre propriè Nænia, & tabernaculum ducis, Augustale. Item quod commune est & aliis nomen, intellectu alicui rei peculiariter tribuitur: ut urbem, Romam accipimus; & venales, novitios; & Corinthia, æra; cùm sint urbes aliæ quoque, & venalia multa, & tam aurum & argentum, quàm æs Corinthium. Sed ne in his quidem virtus oratoris inspicitur.

At illud jam non mediocriter probandum, quod hoc etiam laudari modo solet ut propriè dictum, id est, quo nihil inveniri possit significantius: ut Cato dixit C. Cæsarem ad evertendam Rempublicam [b] sobrium accessisse; ut Virgilius, *Deductum carmen*; & Horatius *Acrem tibiam*, *Hannibalémque dirum*..

6. *Eclog.* 5.
1. *l. Od.* 12.
3. *l. Od.* 4.

[a] *Solea* piscis est planus, à similitudine soleæ pedis nostri. *Turdus* quoque piscis est saxatilis, à similitudine turdi avis. *Turn.*

[b] Scribit Tranquillus Cæsarem vini parcissimum fuisse, ut dixerit Cato solum Cæsarem sobrium accessisse ad evertendam Rempublicam. In nomine *sobrii* proprietas est: significatur enim magna cura, diligentia, & provisio, qualis esse solet in sobriis. *Turn.*

Interim autem quæ ſunt in quoque genere præcipua, proprii locum accipiunt, ut Fabius inter plures imperatorias virtutes Cunctator eſt appellatus.

Poſſunt videri verba, quæ plus ſignificant quàm eloquuntur, in parte ponenda perſpicuitatis: intellectum enim adjuvant. Ego autem libentiùs emphaſin retulerim ad ornatum orationis, quia non ut intelligatur efficit, ſed ut plus intelligatur.

II. At obſcuritas fit etiam verbis ab uſu remotis: ut ſi commentarios quis Pontificum, & vetuſtiſſima fœdera & exoletos ſcrutatus auctores, id ipſum petat ex eis, ut quæ inde contraxerit, non intelligantur. Hinc enim aliqui famam eruditionis affectant, ut quædam ſoli ſcire videantur. Fallunt etiam verba, vel regionibus quibuſdam magis familiaria, vel artium propria, ut [a] Atabulus ventus, & navis [b] Saccaria: quæ vel vitanda apud judicem ignarum ſignificationum earum, vel interpretanda ſunt. Sicut in his quæ homonyma dicuntur: ut, Taurus animal ſit, an mons, an ſignum in cœlo, an nomen

[a] Nomen proprium venti, qui Apuliam infeſtat. Vide Horat. l. 1. Saty. 5. v. 78. ἀπὸ τοῦ ἄτην βάλλειν.

[b] Quæ ſaccos fert: vel quæ ſaccis fert ſpecies aromaticas. Alii referunt etiam ad ſaccar. Turn.

hominis, an radix arboris, nisi distinctum non intelligitur.

Plus tamen est obscuritatis in contextu & continuatione sermonis, & plures modi. Quare nec sit tam longus, ut eum prosequi non possit intentio: nec [a] trajectione tam tardus, ut in hyperbaton finis ejus differatur. Quibus adhuc pejor est mistura verborum, qualis in illo versu:

Saxa vocant Itali mediis quæ in fluctibus aras. 1. Æn. 113.

Etiam interjectione, qua & oratores & historici frequenter utuntur, ut medio sermone aliquem inserant sensum, impediri solet intellectus, nisi quod interponitur, breve est. Nam Virgilius illo loco, quo pullum equinum describit, cùm dixisset: 3. Georg. 79.

Nec vanos horret strepitus:

compluribus insertis alia figura, quinto demum versu redit:

Tum si qua sonum procul arma dedere,

Stare loco nescit.

Vitanda inprimis ambiguitas, non hæc solùm, quæ incertum intellectum facit, ut, *Chremetem audivi percussisse*

[a] Intelligit transpositionem verborum quæ si longius transferantur, sensum obscurum efficiunt.

Demeam; ſed illa quoque quæ etiamſi turbare non poteſt ſenſum, in idem tamen verborum vitium incidit: ut ſi quis dicat *viſum à ſe hominem librum ſcribentem*. Nam etiamſi librum ab homine ſcribi pateat, malè tamen compoſuerat, feceràtque ambiguum quantum in ipſo fuit.

Eſt etiam in quibuſdam turba inanium verborum, qui dum communem loquendi morem reformidant, ducti ſpecie nitoris, circumeunt omnia copioſa loquacitate quæ dicere volunt; ipſam deinde illam ſeriem cum alia ſimili jungentes, miſcentéſque, ultrà quàm ullus ſpiritus durare poſſit, extendunt.

In hoc malum etiam à quibuſdam laboratur: neque id novum vitium eſt, cùm jam apud [a] Titum Livium inveniam fuiſſe præceptorem aliquem, qui diſcipulos obſcurare quæ dicerent, juberet, Græco verbo utens, σκότισον. Unde illa ſcilicet egregia laudatio: *Tanto melior; ne ego quidem intellexi.*

Alii brevitatis æmuli, neceſſaria quoque orationi ſubtrahunt verba, & velut ſatis ſit ſcire ipſos quæ dicere velint,

[a] In Epiſtola T. Livii ad filium, cujus Fabius alibi mentionem facit.

quantum ad alios pertineat, nihil putant. At ego [a] otiosum sermonem dixerim, quem auditor suo ingenio non intelligit.. Pervasit quidem jam multos ista persuasio, ut id jam demum eleganter atque exquisitè dictum putent, quod interpretandum sit. Sed auditoribus etiam nonnullis grata sunt hæc, quæ cùm intellexerint, acumine suo delectantur, & gaudent non quasi audiverint, sed quasi invenerint.

Nobis prima sit virtus perspicuitas, propria verba, rectus ordo, non in longum dilata conclusio: nihil neque desit, neque superfluat. Ita sermo & doctis probabilis, & planus imperitis erit. Hæc est loquendi observatio. Nam rerum perspicuitas quo modo præstanda sit, diximus in præceptis narrationis. Similis autem ratio est in omnibus. Nam, si neque pauciora quàm oportet, neque plura, neque inordinata aut indistincta dixerimus, erunt dilucida, & negligenter quoque audientibus aperta: quia id ipsum in consilio est habendum, non semper tam esse acrem judicis intentionem, ut obscuritatem apud se ipse discutiat, & tenebris orationis inferat quoddam intelligentiæ suæ lumen,

Tom. 1. p. 246.

[a] Vanum, nihil significantem, cùm non intelligatur.

ſed multis eum frequenter cogitationibus avocari; niſi tam clara fuerint quæ dicemus, ut in animum ejus oratio, ut ſol in oculos, etiamſi in eam non intendatur, incurrat. Quare non ut intelligere poſſit, ſed ne omnino poſſit non intelligere, curandum. Propter quod etiam repetimus ſæpe, quæ non ſatis percepiſſe eos qui cognoſcunt putamus: *Quæ cauſa utique noſtrâ eſt culpâ dicta obſcuriùs.* *Qua cauſa ad planiora & communia magis verba deſcendimus*: cùm id ipſum optimè fiat, quod nos aliquando non optimè feciſſe ſimulamus.

CAPUT III.

DE ORNATU.

I. Quam vim habeat ornatus. — Sit virilis, non effeminatus. — Pro materiæ genere variatus. II. Ornatus eſt in ſingulis verbis, & conjunctis. In ſingulis, cùm plura idem ſignificent, debet fieri delectus. III. Verba, Vel ſunt propria, quibus dignitatem dat antiquitas. — Vel ficta; & hic agit de ratione fingendi verba. — Vel tranſlata, de quibus alio loco. IV. Antequam de ornatu conjuncti ſermonis agat, attingit præcipua vitia, quæ ornatui contraria ſunt. V. Ad ornatum venit: ad quem præcipuè valent ἐνάργεια ſeu hypotypoſis. — Similitudines. — βραχυλογία. — Emphaſis. — ἀφέλεια. VI. Poſtremò vim oratoris in augendo & minuendo eſſe, de quo in ſequenti capite.

I. VENIO nunc ad * ornatum, in quo sine dubio plus quàm in cæteris dicendi partibus sibi indulget orator. Nam emendatè quidem ac dilucidè dicentium, tenue præmium est, magísque vitiis carere est, quàm ut aliquam magnam virtutem adeptus esse videaris. Inventio cum imperitis sæpe communis: dispositio modicæ doctrinæ credi potest: & quæ sunt artes altiores, plerumque occultantur, ut artes sint: denique omnia hæc ad utilitatem causarum solam referenda sunt. Cultu verò atque ornatu se quoque commendat ipse qui dicit; & in cæteris judicium doctorum, in hoc verò etiam popularem laudem petit.

* *De ornatu vide Cicer. l. 3. de Orat. n. 91. - 104. & n. 147. - 170. & in Orat. n. 75. - 86.*

Nec fortibus modò, sed etiam fulgentibus armis præliatus in causa est Cicero Cornelii: qui non assecutus esset docendo judicem tantùm, & utiliter demum ac Latinè perspicuéque dicendo, ut populus Romanus admirationem suam non acclamatione tantùm, sed etiam plausu confiteretur. Sublimitas profectò, & magnificentia, & nitor, & auctoritas expressit illum fragorem. Nec tam insolita laus esset prosecuta dicentem, si usitata, & cæteris similis fuisset oratio. Atque ego illos credo,

Pro Corn. Balb. 7. &c.

qui aderant, nec sensisse quid facerent, nec sponte judicióque plausisse: sed velut mente captos, & quo essent in loco ignaros, erupisse in hunc voluntatis affectum.

Sed ne causæ quidem parum confert idem hic orationis ornatus. Nam qui libenter audiunt, & magis attendunt, & faciliùs credunt, plerumque ipsa delectatione capiuntur, nonnunquam admiratione auferuntur. Nam & ferrum affert oculis terroris aliquid, & fulmina ipsa non tam nos confunderent, si vis eorum tantùm, non etiam ipse fulgor timeretur. Rectéque Cicero his ipsis ad Brutum verbis quadam in epistola scribit: *Nam eloquentiam quæ admirationem non habet, nullam judico.* Aristoteles quoque eandem petendam maximè putat.

Lib. 3. Rhet.

SED hic ornatus (repetam enim) virilis, fortis, & sanctus sit: nec effeminatam levitatem, nec fuco eminentem colorem amet; sanguine & viribus niteat. Hoc autem adeo verum est, ut cùm in hac maximè parte sint vicina virtutibus vitia, etiam qui vitiis utuntur, virtutis tamen his nomen imponant. Quare nemo ex [a] corruptis dicat

[a] *Corruptos* vocat, qui sententiolas & acumina sectando, nimia affectatione cultûs & quasi mu-

me inimicum esse cultè dicentibus. Non nego hanc esse virtutem, sed illis eam non tribuo. An ego fundum cultiorem putem, in quo mihi quis ostenderit lilia, & violas, & amœnos fontes surgentes, quàm ubi plena messis, aut graves fructu vites erunt? Sterilem platanum, tonsásque myrtos, quàm maritam ulmum, & uberes oleas præoptaverim? Habeant illa divites: licet quid essent, si aliud nihil haberent?

Nullúsne ergo etiam fructiferis adhibendus est decor? quis negat? Nam & in ordinem certáque intervalla redigam eas arbores. Quid enim illo [a] quincunce speciosius, qui, in quamcunque partem spectaveris, rectus est? Sed protinus in id quoque prodest, ut terræ succum æqualiter trahant. Surgentia in altum cacumina oleæ, ferro coercebo: in orbem se formosiùs fundet, & protinus fructum ramis pluribus feret. Decentior equus, cujus astricta sint ilia; sed idem velocior. Pulcher aspectu sit athleta, cujus lacertos exercitatio ex-

liebribus lenociniis veræ & masculæ eloquentiæ dignitatem corruperant: quod vitium ætate Fabii maximè invaluerat.

[a] Quincunx est arborum ordo dispositarum in triangulum. Sic autem dicebatur à figura quinti numeri, V, quam singuli trianguli exprimunt. Vide Virg. l. 2. Georg. v. 277.

pressit; idem certamini paratior. Nunquam vera species ab utilitate dividitur. Sed hoc quidem discernere modici judicii est.

Illud observatione dignius, quòd hic ipse honestus ornatus pro materiæ genere debet esse variatus. Atque ut à prima divisione ordiar, non idem demonstrativis, & deliberativis, & judicialibus causis conveniet. Namque illud genus ostentationi compositum, solam petit audientium voluptatem, ideóque omnes dicendi artes aperit, ornatúmque orationis exponit; ut qui non insidietur, nec ad victoriam, sed ad solum finem laudis & gloriæ tendat. Quare quicquid erit sententiis populare, verbis nitidum, figuris jucundum, translationibus magnificum, compositione elaboratum, velut institor quidam eloquentiæ, intuendum & penè pertractandum dabit. Nam eventus ad ipsum, non ad causam refertur.

At ubi res agitur, & vera dimicatio est, ultimus fit famæ locus. Propterea non debet quisquam, ubi maxima rerum momenta versantur, de verbis esse solicitus. Neque hoc eò pertinet, ut in his nullus sit ornatus, sed uti pressior & severior, * eo minùs confessus, præci-

* Eo videtur hûc super-

puè ad materiam accommodatus. Nam & suadendo sublimius aliquid senatus, concitatius populus, & in judiciis publicæ capitaléſque cauſæ poſcunt accuratius dicendi genus. At privatum conſilium, cauſáſque paucorum, ut frequenter accidit, calculorum, purus ſermo, & diſſimilis curæ magis decuerit. An non pudeat certam creditam pecuniam periodis poſtulare? aut circa ſtillicidia affici? aut in mancipii [a] redhibitione ſudare? Sed ad propoſitum.

fluum. Et huc forte è superiore versu irrepsit.

II. ET quoniam orationis tam ornatus quàm perſpicuitas, aut in ſingulis verbis eſt, aut in pluribus poſitus, quid ſeparata, quid conjuncta exigant, conſideremus. Quanquam rectiſſimè traditum eſt, perſpicuitatem propriis, ornatum tranſlatis verbis magis egere; ſciamus inornatum eſſe, quod ſit improprium. Sed cùm idem frequentiſſimè plura ſignificent, quod συνωνυμία vocatur, jam ſunt aliis alia honeſtiora, ſublimiora, nitidiora, jucundiora, vocaliora. Nam ut ſyllabæ è literis meliùs ſonantibus clariores ſunt, ita verba è ſyllabis magis vocalia: & quo plus quæ-

[a] *Redhibitio* eſt ex ædilitio edicto, cùm quis tibi vendidit ſervum vitioſum, aut morboſum, petiſque ut tibi pretium reddat, & ſervum recipiat. *Turn.*

que ſpiritus habet, auditu pulcrior. Et, quod facit ſyllabarum, idem verborum quoque inter ſe copulatio, ut aliud alii junctum meliùs ſonet.

Diverſus eſt tamen uſus. Nam rebus atrocibus verba etiam ipſo auditu aſpera magis convenient. In univerſum quidem, optima ſimplicium creduntur, quæ aut maximè exclamant, aut ſono ſunt jucundiſſima. Et honeſta quidem turpibus potiora ſemper, nec ſordidis unquam in oratione erudita locus. Clara illa, atque ſublimia, plerumque materiæ modo* cernenda ſunt. Quod enim alibi magnificum, tumidum alibi. Et quæ humilia circa res magnas, apta circa minores videntur. Et ſicut in oratione nitida notabile eſt humilius verbum, & velut macula; ita à ſermone tenui ſublime nitidúmque diſcordat, fitque corruptum, quia in plano tumet.

* Æſtimanda. Dijudicanda.

Quædam non tam ratione quàm ſenſu judicantur; ut illud,

Caſa jungebant fœdera porca, (8. Æn. 641.)

fecit elegans, fictio nominis: quòd ſi fuiſſet porco, vile erat. In quibuſdam ratio manifeſta eſt. Riſimus, & meritò, nuper poetam qui dixerat:

Prætextam in ciſta mures roſere Camilli.

At

At Virgilii miramur illud: 1. Georg. 181.

Sæpe exiguus mus.

Nam epitheton, *exiguus*, aptum, proprium, effecit ne plus expectaremus; & casus singularis magis decuit; & clausula ipsa unius syllabæ non usitata, addidit gratiam. Imitatus est itaque utrumque Horatius: Art. Poet. 139.

Nascetur ridiculus mus.

Nec augenda semper oratio, sed submittenda nonnunquam est. Vim rebus aliquando & ipsa verborum humilitas affert. An cùm dicit in Pisonem Cicero, *cùm tibi tota cognatio in sarraco advehatur*, incidisse videtur in sordidum nomen, non eo contemptum hominis, quem destructum volebat, auxisse?.

III. CUM sint autem verba propria, ficta, translata: propriis dignitatem dat antiquitas. Namque & sanctiorem & magis admirabilem faciunt orationem, quibus non quilibet fuerat usurus: eóque ornamento acerrimi judicii P. Virgilius unicè est usus. *Olli* enim, & *Quianam*, & [a] *Mi*, & *Pone*, pellucent, & aspergunt illam, quæ etiam in picturis est gratissima, vetustatis inimitabi-

[a] *Mi* pro *mihi*. l. 6. Æn. v. 104. *Pone* præpositio antiqua, pro *post*. *Pone nos recede*. Plaut. sed apud Virgilium hoc sensu non occurrit. *Ponè*; adverbium, pro *retro*, non inusitatum.

lem arti auctoritatem. Sed utendum modo, nec ex ultimis tenebris repetenda. Satis est vetus, *Quæso*: quid [a] necesse est dicere? *Oppidò*, quo sunt usi paulum tempore nostro superiores, vereor ut jam non ferat quisquam. Certè *Antigerio*, cujus eadem significatio est, nemo nisi ambitiosus utetur. [b] *Ærumnas*, quid opus est? tanquam parum sit si dicatur labor. Horridum, *Reor*: tolerabile, *Autumo*: Tragicum, *Prolem ducendam*: *Universam ejus prosapiam*, insulsum. Quid multa? totus propè mutatus est sermo. Quædam tamen adhuc vetera vetustate ipsa gratiùs nitent, quædam etiam necessariò interim sumuntur: *enuncupare*, *effari*, & multa alia etiam audientibus grata inseri possunt, sed ita demum, si non appareat affectatio.

FINGERE, ut [c] primo libro dixi, Græcis magis concessum est, qui sonis etiam

[a] Quid necesse est ea voce (*quæso*) uti? nonne aliæ multæ suppetunt: *rogo*, *precor*, *obsecro*? Capper.

[b] A *labore* distat *ærumna*: unde hæc, *ægritudo laboriosa* definitur à Tullio l. 4. Tusc. n. 18. Vide etiam l. 2. de finibus n. 118. sæpius hæc vox à Tullio adhibetur.

[c] Fabius lib. 1. sic de fictis verbis: (quem nos locum omisimus) *Audendum tamen: namque, ut Cicero ait, etiam quæ primò dura visa sunt, usu molliuntur. Sed minimè nobis concessa est* ὀνοματοποιΐα. *Quis enim ferat si quid simile illis meritò laudatis*, λίγξε βιός, *&* σίζ' ὀφθαλμός, *fingere audeamus? Jam ne* balare *quidem aut* hinnire *fortiter diceremus, nisi judicio vetustatis niterentur.*

quibusdam & affectibus non dubitave-runt nomina aptare; non alia libertate, quàm qua illi primi homines rebus appellationes dederunt. Nostri autem in jungendo aut derivando paulum aliquid ausi, vix in hoc satis recipiuntur. Nam memini [a] juvenis admodum inter Pomponium & Senecam etiam præfationibus esse tractatum, an, *Gradus eliminat*, apud Accium in Tragœdia dici oportuisset. At veteres ne *Expectorat* quidem timuerunt. Et sanè ejusdem notæ est, *Exanimat*.

At in tractu & declinatione talia sunt, qualia apud Ciceronem *Beatitas* & *beatitudo*: quæ dura quidem sentit esse, veruntamen usu putat posse molliri. Nec à verbis modò, sed à nominibus quoque derivata sunt quædam, ut à Cicerone [b] *Sullaturit*, & ab Asinio *Fimbriaturit* & *figulaturit*.

1. de nat. Deor. 95.

Multa ex Græco formata nova, at plurima à Sergio Flavio, quorum dura quædam admodum videntur, ut *Ens* & *essentia*: quæ cur tantopere aspernemur, nihil video, nisi quòd iniqui judices adversùs nos sumus, ideóque

a Hæc constructio verborum non usitata.

b Ad Attic. lib. 9. ep. 11. *Syllaturit animus ejus & proscripturit.* Derivatio est à Sulla vel Sylla, qui cives Romanos proscripsit. *Turn.*

paupertate sermonis laboramus.

Quædam tamen perdurant. Nam & quæ vetera nunc sunt, fuerunt olim nova, & quædam in usu perquàm recentia; ut Messala primus *reatum*, *munerarium* Augustus primus dixerunt. *Piraticam* quoque ut musicam & fabricam dici adhuc dubitabant mei præceptores. *Favorem* & *urbanum*, Cicero nova credit. Nam & in Epistola ad Brutum: *Eum*, inquit, *amorem*, *&* *eum* (*ut hoc verbo utar*) *favorem in consilium advocabo*. Et ad * Appium Pulcrum: *Te hominem non solùm sapientem*, *verumetiam* (*ut nunc loquuntur*) *urbanum*. [a] Idem putat à Terentio primùm dictum esse *obsequium*. Cæcilius ad Sisennam, *Albenti cælo*. *Cervicem* videtur Hortensius primus dixisse; nam veteres pluraliter appellabant.

* *Lib.* 3. *ep.* 8. *Tullius habet*: ut nunc loquimur.

Audendum itaque. Neque enim accedo Celso, qui ab oratore verba fingi vetat. Nam cùm sint eorum alia (ut dicit Cicero) nativa, id est quæ significata sunt primo sensu; alia reperta, quæ ex his facta sunt: ut jam nobis ponere alia, quàm quæ illi rudes homines primique fecerunt, fas non sit; at derivare,

Partit. 16.

[a] Nec tamen hoc verum est: nam usurpatum fuerat *obsequium* à Plauto & Nævio ante Terentium; idcircoque Fabius adjecit, *putat*, *Turn*.

flectere, conjungere, quod natis postéa concessum est, quando desiit licere? Et si quid periculosiùs finxisse videmur, quibusdam remediis præmuniendum est: *Ut ita dicam, Si licet dicere, Quodammodo, Permitte mihi sic.* Quod idem etiam in iis quæ licentiùs translata erunt, proderit, quæ non tutò dici possunt. In quo non falli judicium nostrum, solicitudine ipsa manifestum erit. Qua de re Græcum erit illud elegantissimum, quo præcipitur ita, [a] *προεπιπλήσσειν τῇ ὑπερβολῇ.*

TRANSLATA probari nisi in contextu sermonis non possunt. Itaque de singulis verbis satis dictum, quæ per se nullam virtutem habent. Sed ne inornata sunt quidem, nisi cùm sunt infrà rei de qua loquendum est, dignitatem: excepto, si obscœna nudis nominibus enuncientur. Quod * viderint, qui non putant esse vitanda, quia nec sit vox ulla naturâ turpis; &, si qua est rei deformitas, aliâ quoque appellatione quacunque ad intellectum eundem nihilominus perveniat. Ego Romani pudoris more contentus, ut jam respondi tali-

* *Vide Cicer. l. 9. ep. 22. ad famil.*

[a] Id est, præmunire hyperbolen, eique veniam deprecari velut præveniendo castigationem & reprehensionem. Ex Arist. l. 3. Rhet.

bus, verecundiam ſilentio vindicabo.

IV. JAM hinc igitur ad conjuncti ſermonis rationem tranſeamus. Cujus ornatus in hæc duo prima dividitur, Quam concipiamus elocutionem, Quo modo efferamus. Nam primum eſt, ut liqueat, augere quid velimus, an minuere; concitatè dicere, an moderatè; lætè, an ſeverè; abundanter, an preſſè; aſperè, an leniter; magnificè, an ſubtiliter; graviter, an urbanè: tum quo tranſlationis genere, quibus figuris, qualibus ſententiis, quo modo, qua poſtremò collocatione, id quod intendimus, efficere poſſimus.

Cæterùm dicturus quibus ornetur oratio, priùs ea quæ ſunt huic contraria laudi, attingam: nam prima virtus eſt, vitio carere. Igitur ante omnia, ne ſperemus ornatam orationem fore, quæ probabilis non erit. Probabile autem Cicero id genus dicit, quod non plus minúſve eſt quàm decet. Non quia comi expolirique non debeat, (nam & hæc ornatus pars eſt) ſed quia vitium eſt ubique quod nimium eſt. Itaque vult eſſe auctoritatem & pondus in verbis: ſententias vel graves, vel aptas opinionibus hominum ac moribus. His enim ſalvis licet aſſumere ea quibus illuſtrent

Partit. 19.

fieri orationem putat. Delectant translata, superlata, ad nomen adjuncta, duplicata, & idem significantia, ab ipsa actione atque ab imitatione rerum non abhorrentia.

Sed quoniam vitia priùs demonstrare aggressi sumus, vel hoc vitium sit, quod * κακόφατον vocatur..

* *Ut* Dorica castra.

Deformitati proximum est humilitatis vitium, ταπείνωσιν vocant, qua rei magnitudo vel dignitas minuitur: ut, *Saxea est verruca in summo montis vertice.* Cui naturâ contrarium, sed errore par est, parvis dare excedentia modum nomina, nisi cùm ex industria risus inde captatur. Itaque nec parricidam, nequam dixeris hominem; nec deditum fortè meretrici, nefarium: quòd alterum parum, alterum nimium est. Proinde quædam hebes, sordida, jejuna, tristis, ingrata, * vilis oratio est. Quæ vitia facillimè fiunt manifesta contrariis virtutibus. Nam primum acuto, secundum nitido, tertium copioso, deinceps hilari, jucundo, accurato diversum est.

* Id est, neglecta: huic enim opponitur accurata oratio.

Vitanda & μείωσις, cùm sermoni quidem deest aliquid quo minùs plenus sit: quanquam id obscuræ potiùs quàm inornatæ orationis vitium est. Sed hoc quoque cùm à prudentibus fit, schema

dici ſolet, ſicut ταυτολογία, id eſt ejuſdem verbi aut ſermonis iteratio. Hæc enim, quanquam non magnopere ſummis auctoribus vitata interim, vitium videri poteſt; in quod ſæpe incidit etiam Cicero ſecurus tam parvæ obſervationis, ſicut hoc loco: *Non ſolùm igitur illud judicium judicii ſimile, judices, non fuit.*.

Pro Cluent. 96.

Pejor hac ὁμοιολογία eſt, quæ nulla varietatis gratia levat tædium, atque eſt tota coloris unius, quæ maximè deprehenditur carens arte oratoria. Eáque & in ſententiis, & figuris, & compoſitione longa, non animis ſolùm ſed etiam auribus eſt ingratiſſima.

Vitanda μακρολογία, id eſt longior quàm oporteat ſermo, ut apud Livium: *Legati non impetrata pace, retrò domum, unde venerant, abierunt.* Sed huic vicina periphraſis virtus habetur.

Eſt & πλεονασμὸς vitium, cùm ſupervacuis verbis oneratur oratio: *Ego meis oculis vidi.* Satis eſt enim, *vidi.* Emendavit hoc non inurbanè in Hircio Cicero, qui cùm in Panſam declamans, filium à matre decem menſibus in utero latum eſſe dixiſſet: *Quid? alia*, inquit, *in penula ſolent ferre?* Nonnunquam tamen illud genus, cujus exemplum prio-

re loco posui, affirmationis gratia adhibetur:

Vocémque his auribus hausi. 4. Æn. 359.

At vitium erit, quoties otiosum fuerit, & supererit; [a] non cùm adjicietur.

Est etiam quæ [b] περιεργία vocatur, supervacua (ut sic dixerim) operositas, ut à diligenti curiosus, & à religione superstitio distat. Atque ut semel finiam, verbum omne quod neque intellectum adjuvat, neque ornatum, vitiosum dici potest.

Κακόζηλον, id est mala affectatio, per omne dicendi genus peccat. Nam & tumida, & exilia, & prædulcia, & abundantia, & arcessita, & exultantia sub idem nomen cadunt. Denique κακόζηλον vocatur, quicquid est ultra virtutem, quoties ingenium judicio caret, & specie boni fallitur: omnium in eloquentia vitiorum pessimum. Nam cætera cùm vitentur, hoc petitur. Est autem totum in elocutione. Nam rerum vitia sunt, stultum, commune, contrarium, supervacuum: corrupta

[a] Non erit vitium, cùm adjicietur ex industria.

[b] περιεργία tam est in rebus quàm in verbis. Fit autem cùm nimiâ diligentiâ utimur. Inde enim vel addendo, vel detrahendo, aut nimiùm excolendo, aut sæpius mutando, orationem vitiamus, & reddimus inornatam. *Turn.*

oratio in verbis maximè impropriis, redundantibus, comprehensione obscura, compositione fracta, vocum similium aut ambiguarum puerili captatione consistit. Est autem omne κακόζηλον utique falsum, etiamsi non omne falsum κακόζηλον; ut cùm dicitur aliter quàm se natura habet, & quàm oportet, & quàm sat est. Totidem autem generibus corrumpitur oratio, quot ornatur. Sed de hac parte & in alio à nobis opere pleniùs dictum est & in hoc sæpe tractabitur, & adhuc spargetur omnibus locis. Loquentes enim de ornatu, subinde quæ sunt vitanda, similia virtutibus vitia, dicemus.

V. [a] ORNATUM est quod perspicuo ac probabili plus est. Ejus primi sunt gradus, in eo quod velis, [b] exprimendo, concipiendóque: tertius, qui hæc nitidiora faciat, quod propriè dixeris cultum.

Tom. 1. pag. 253.

ITAQUE ἐνάργειαν, cujus in præceptis narrationis feci mentionem, quia plus

[a] Oratio potest esse perspicua; & probabilis, id est nihil habere *plus minusve quàm decet*, ut ex Cicerone paulo antè definitur pag. 54. necdum esse ornata. Id quod duabus hisce virtutibus adjicitur, efficit ornatum.

[b] Fortè hîc aliquid mendi subest: certè inversus ordo. Prius est enim rem concipere animo, quàm eam verbis exprimere.

est evidentia, vel ut alii dicunt, repræsentatio quàm perspicuitas; & illud quidem patet, hæc se quodammodo ostendit; inter ornamenta ponamus. Magna virtus est, res de quibus loquimur, clarè, atque ut cerni videantur, enuntiare. Non enim satis efficit, neque ut debet plenè dominatur oratio, si usque ad aures volet, atque ea sibi judex de quibus cognoscit, narrari credit, non exprimi, & oculis mentis ostendi. Sed quoniam pluribus modis accipi solet, non equidem in omnes eam particulas secabo, quarum ambitiosè à quibusdam numerus augetur, sed maximè necessarias attingam.

Est igitur unum genus, quo tota rerum imago quodammodo verbis depingitur:

Constitit in digitos extemplò arrectus uterque, 5. Æ. 426.

& cætera, quæ nobis illam pugilum congredientium faciem ita ostendunt, ut non clarior futura fuerit spectantibus. Plurimum in hoc genere, sicut in cæteris, eminet Cicero. An quisquam tam procul à concipiendis imaginibus rerum abest, ut cùm illa in Verrem legit, *Stetit soleatus prætor populi Romani cum pallio purpureo, tunicáque talari, muliercula nixus in littore*: non solùm ip- 7. Verr. 85.

ſum os intueri videatur, & locum, & habitum, ſed quædam etiam ex iis quæ dicta non ſunt, ſibi ipſe adſtruat? Ego certè mihi cernere videor & vultum, & oculos, & deformes utriuſque blanditias, & eorum qui aderant, tacitam averſationem, ac timidam verecundiam.

Interim ex pluribus efficitur illa quam conamur exprimere facies, ut eſt apud eundem (namque ad omnium ornandi virtutum exempla vel unus ſufficit) in deſcriptione convivii luxurioſi: *Videbar mihi videre alios intrantes, alios autem exeuntes, partim ex vino vacillantes, partim heſterna potatione oſcitantes. Verſabatur inter hos Gallius unguentis oblitus, redimitus coronis. Humus erat immunda, lutulenta vino, coronis languidulis, & ſpinis cooperta piſcium.* Quid plus videret qui intraſſet?

Sic urbium captarum creſcit miſeratio. Sine dubio enim qui dicit expugnatam eſſe civitatem, complectitur omnia quæcunque talis fortuna recipit, ſed in affectus minùs penetrat brevis hic velut nuntius. At ſi aperias hæc quæ verbo uno incluſa erant, apparebunt effuſæ per domos ac templa flammæ, & ruentium tectorum fragor, & ex diverſis

clamoribus unus quidam sonus, aliorum fuga incerta: alii in extremo complexu suorum cohærentes, & infantium feminarúmque ploratus, & malè usque in illum diem servati fato senes: tum illa profanorum sacrorúmque direptio, efferentium prædas repetentiúmque discursus, & acti ante suum quisque prædonem catenati, & conata retinere infantem suum mater, & sicubi majus lucrum est, pugna inter victores. Licet enim hæc omnia (ut dixi) complectatur eversio, minus est tamen totum dicere, quàm omnia.

Consequemur autem ut manifesta sint, si fuerint verisimilia: & licebit etiam falsò adfingere quicquid fieri solet. Contingit eadem claritas etiam ex accidentibus:

Mihi frigidus horror 3. Æn. 29.

Membra quatit, gelidúsque coit formidine sanguis.

Et *Trepidæ matres pressêre ad pectora natos.* 7. Æn. 518.

Atque hujus summæ, judicio quidem meo, virtutis facillima est via. Naturam intueamur hanc sequamur. Omnis eloquentia circa opera vitæ est: ad se refert quisque quæ audit. Et id fa-

cillimè accipiunt animi, quod cognoſcunt.

PRÆCLARE verò ad inferendam rebus lucem repertæ ſunt ſimilitudines, quarum aliæ ſunt quæ probationis gratia inter argumenta ponuntur, aliæ ad exprimendam rerum imaginem compoſitæ, quod eſt hujus loci proprium.

1. Æn. 355.

Inde lupi ceu
Raptores atra in nebula. Et,

4. Æn. 254.

Miſit, avi ſimilis, quæ circum littora, circum
Piſcoſos ſcopulos humilis volat æquora juxta.

Quo in genere id eſt præcipuè cuſtodiendum, ne id quod ſimilitudinis gratia aſcivimus, aut obſcurum ſit, aut ignotum. Debet enim, quod illuſtrandæ alterius rei gratia aſſumitur, ipſum eſſe clarius eo quod illuminat. Quare ſanè poetis quidem permittamus hujuſmodi exempla:

4. Æn. 143.

Qualis ubi hibernam Lyciam, Xanthique fluenta
Deſerit, aut Delon maternam inviſit Apollo.

Non idem decebit oratorem, ut occultis aperta demonſtret.

Tom. 1. pag. 340.

Sed illud quoque, de quo in argumentis diximus, ſimilitudinis genus or-

nat orationem, facitque sublimem, floridam, jucundam, mirabilem. Nam quo quæque longiùs petita est, hoc plus affert novitatis, atque inexpectata magis est. Illa vulgaria videri possunt, & utilia tamen ad conciliandam fidem: *Ut terram cultu, sic animum disciplinis meliorem uberiorémque fieri.* Et, *Ut medici abalienata morbis membra præcidunt, ita turpes ac perniciosos, etiamsi nobis sanguine cohæreant, amputandos.* Jam sublimius illud pro Archia: *Saxa atque solitudines voci respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur atque consistunt, &c.* Quod quidem genus à quibusdam declamatoria maximè licentia corruptum est. Nam & falsis utuntur: nec illa iis quibus * tandem similia videri volunt, applicant. Quorum utrumque in iis est, quæ me juvene ubique cantari solebant: *Magnorum fluminum navigabiles fontes sunt.* Et, *Generosioris arboris statim planta cum fructu est.*

n. 19.

* Non habet hîc usitatum sensum ista vox.

In omni autem parabola aut præcedit similitudo, & res sequitur: aut præcedit res, & similitudo sequitur. Sed interim libera & separata est: interim, quod longè optimum est, cum re cujus est imago, connectitur, collatione invicem respondente, quod facit redditio

contraria, quæ ἀνταπόδοσις dicitur. Præcedit similitudo illa, cujus modò feci mentionem:

Inde lupi ceu
Raptores atra in nebula.

v. 512. Sequitur in primo Georgicôn post longam de bellis civilibus atque externis conquestionem:

Ut cùm carceribus sese effudere quadrigæ,
Addunt se in spatia, & frustra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

Sed hæc sunt sine antapodosi.

Redditio autem illa rem utramque quam comparat, velut subjicit oculis, & pariter ostendit. Cujus præclara apud Virgilium multa reperio exempla: sed oratoriis potiùs utendum est. Dicit Ci-

n. 29. cero pro Murena: *Ut aiunt in Græcis artificibus eos aulœdos esse, qui citharœdi fieri non potuerunt; sic nos videmus, qui oratores evadere non potuerunt, eos ad ju-*

n. 36. *ris studium devenire.* Illud pro eodem, jam penè poetico spiritu, sed tamen cum sua redditione, quod est ad ornatum accommodatius: *Nam ut tempestates sæpe certo aliquo cœli signo commoventur, sæpe improviso, nulla ex certa ratio-*

ne, obscura aliqua ex causa concitantur: sic in hac comitiorum tempestate populari sæpe intelligas quo signo commota sit; sæpe ita obscura est, ut casu excitata esse videatur. Sunt & illæ breves: *Vagíque per sylvas ritu ferarum.* Et illud Ciceronis in Clodium: *Quo ex judicio velut incendio nudus effugit.* Quibus similia possunt cuicunque etiam ex quotidiano sermone succurrere.

Huic subjacet virtus non solùm apertè ponendi rem ante oculos, sed circuncisè atque velociter. Ac meritò laudatur brevitas integra, sed ea minùs præstat quoties nihil dicit nisi quod necesse est, βραχυλογίαν vocant, quæ reddetur inter schemata. Est verò pulcherrima, cùm plura paucis complectimur, qualej illud Sallustii est: *Mithridates corpore ingenti perinde armatus.* Hoc malè imitantes sequitur obscuritas.

Vicina prædictæ, sed amplior virtus est ἔμφασις, altiorem præbens intellectum, quàm quem verba per se ipsa declarant. Ejus duæ sunt species: altera, quæ plus significat quàm dicit; altera, quæ etiam id quod non dicit.

Prior est & apud Homerum, cùm Menelaus Graios in equo sedisse dicit: nam verbo uno magnitudinem ejus ostendit. Et apud Virgilium:

4. Odyſ. 272. &c.

2. Æn. 261.

Demissum lapsi per funem.
nam sic quoque altitudo demonstrata est. Idem Cyclopa cùm *jacuisse* dicit *per antrum immensum*, prodigiosum illud corpus spatio loci mensus est.

3. Æn. 631.

Sequens posita est in voce aut omnino suppressâ aut etiam abscissâ. Supprimitur vox ut fecit pro Ligario Cicero: *Quòd si in tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantam tu per te, per te, inquam, obtines. Intelligo quid loquar.* Tacuit enim illud, quod nihilominus accipimus, non deesse homines qui ad crudelitatem eum impellerent. Abscinditur per ἀποσιώπησιν, quæ quoniam est figura, reddetur suo locó.

n. 15.

Est in vulgaribus quoque verbis emphasis: *Virum esse oportet.* Et, *homo est ille.* Et, *vivendum est.* Adeo similis est arti plerumque natura.

Non tamen satis eloquentiæ est, ea de quibus dicat, clarè atque evidenter ostendere: sed sunt multi ac varii excolendæ orationis modi. Nam & ipsa illa ἀφέλεια simplex & inaffectata habet quendam purum, qualis etiam in feminis amatur, ornatum. Et sunt quædam velut è tenui diligentia circa proprietatem significationémque munditiæ. Alia copiâ locuples, alia floribus

læta : virium non unum genus. Nam quicquid in ſuo genere ſatis effectum eſt, valet..

VI. SED vis oratoris omnis in augendo minuendóque conſiſtit. Utrique parti totidem modi, ex quibus præcipuos attingemus : reliqui ſimiles erunt. Sunt autem poſiti in rebus, & verbis. Sed quæ ſit rerum inventio ac ratio, tractavimus : nunc quid elocutio attollat aut deprimat, dicendum.

CAPUT IV.

De Amplificatione.

Prima amplificandi ratio eſt in nomine. — Præcipua quatuor amplificationis genera. I. Incrementum. II. Comparatio. III. Ratiocinatio. IV. Congeries. — Minuendi totidem modi ſunt, quot augendi.

PRIMA eſt igitur amplificandi vel minuendi ſpecies in ipſo rei nomine, ut cùm eum qui ſit cæſus, occiſum; eum qui ſit improbus, latronem : contráque eum qui pulſavit, attigiſſe; qui vulneravit, læſiſſe dicimus. Utriuſque pariter exemplum eſt pro M. Cælio : *Si vidua liberè, proterva petulanter, dives effusè, libidinoſa meretricio more viveret, adulterum ego putarem, ſi quis hanc*

n. 58.

paulo liberiùs salutasset? Nam & impudicam, meretricem vocavit; & eum cui longior cum illa fuerat usus, liberiùs salutasse.

Hoc genus increscit, ac fit manifestius, si ampliora verba cum ipsis nominibus, pro quibus ea posituri sumus, conferantur; ut Cicero in Verrem: *Non enim furem, sed raptorem: non adulterum, sed expugnatorem pudicitiæ: non sacrilegum, sed hostem sacrorum, religionúmque: non sicarium, sed crudelissimum carnificem civium sociorúmque in vestrum judicium adduximus.* Illo enim modo ut sit multum, hoc etiam plus ut sit efficitur.

3. *Verr. n.* 9.

Quatuor tamen maximè generibus video constare amplificationem, incremento, comparatione, ratiocinatione, congerie.

I. INCREMENTUM est potentissimum, cùm magna videntur etiam quæ inferiora sunt. Id autem uno gradu fit, aut pluribus. Per id venitur non modò ad summum, sed interim quodammodo supra summum. Omnibus his sufficit vel unum Ciceronis exemplum: *Facinus est vincire civem Romanum, scelus verberare, propè parricidium necare: quid dicam in crucem tollere?* Nam & si tantùm *verberatus esset*, uno gradu increverat,

7. *Verr.* 169.

ponendo etiam id esse facinus, quod erat inferius. Et si tantùm *occisus esset*, per plures gradus ascenderat. Cùm verò dixerit, *propè parricidium necare*, supra quod nihil est; adjecit, *quid dicam in crucem tollere?* Ita cùm id quod maximum est occupasset, necesse erat in eo quod ultra est, verba deficere.

Fit & aliter supra summum adjectio; ut apud Virgilium de Lauso; 7. Æn. 649.

Quo pulcrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.

Summum est enim, *Quo pulcrior alter non fuit.* Huic deinde aliquid supra positum est.

Tertius quoque est modus, ad quem non per gradus itur, ut quod non est plus quàm maximum, sed quo nihil majus est. *Matrem tuam occidisti. Quid dicam amplius? matrem tuam occidisti.* Nam & hoc augendi genus est, tantum aliquid efficere, ut non possit augeri.

Crescit oratio minùs apertè, sed nescio an hoc ipso efficaciùs, cùm citra distinctionem in contextu & cursu semper aliquid priore majus insequitur; ut de vomitu in Antonium Cicero: *In cœtu verò populi Romani, negotium publicum gerens, Magister equitum.* Singula 2. Philip. 63.

incrementum habent. Per ſe deforme; vel non in cœtu vomere: in cœtu etiam non populi: populi etiam non Romani: vel ſi nullum negotium ageret, vel ſi non publicum: vel ſi non magiſter equitum. Sed alius divideret hæc, & circa ſingulos gradus moraretur: hic in ſublime etiam currit, & ad ſummum pervenit non nixu, ſed impetu.

II. VERUM ut hæc amplificatio in ſuperiora tendit, ita quæ fit per comparationem, incrementum ex minoribus petit. Augendo enim quod eſt infrà, neceſſe eſt extollat id quod ſuprà poſitum eſt; ut idem, atque in eodem loco: *Si hoc tibi inter cœnam & in illis immanibus poculis tuis accidiſſet, quis non turpe duceret? In cœtu verò populi Romani.* Et in Catilinam; *Servi mehercle mei ſi me iſto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem.*

4. Philip. 63.

1. Catil. 17.

Interim propoſito velut ſimili exemplo, efficiendum eſt, ut ſit majus id quod à nobis exaggerandum eſt; ut idem pro Cluentio, cùm expoſuiſſet Mileſiam quandam à ſecundis hæredibus pro abortu pecuniam accepiſſe. *Quanto eſt*, inquit, *Oppianicus in eadem injuria majore ſupplicio dignus? Si qui-*

n. 32.

dem illa cùm suo corpori vim attulisset, se ipsa cruciavit: hic autem idem illud effecit per alieni corporis vim atque cruciatum.

Nec putet quisquam hoc, quanquam est simile illi ex argumentis loco, quo majora ex minoribus colliguntur, idem esse. Illic enim probatio petitur, hîc amplificatio: sicut in Oppianico non id agitur in illa comparatione, ut ille malè fecerit, sed ut pejùs. Est tamen quanquam diversarum rerum quædam vicinia.

Repetam igitur hîc quoque idem quo sum illic usus exemplum, sed non in eundem usum. Nam hoc mihi ostendendum est, augendi gratia non tota modò totis, sed etiam partes partibus comparari; sicut hoc loco: *An verò vir amplissimus P. Scipio pontifex maximus Tiberium Gracchum mediocriter labefactantem statum Reipublicæ privatus interfecit: Catilinam orbem terrarum cæde atque incendio vastare cupientem nos* coss. *perferemus?* Hîc & Catilina Graccho, & status Reipublicæ orbi terrarum, & mediocris labefactatio cædi & incendiis & vastationi, & privatus Consulibus comparatur: quæ si quis dilatare velit, plenos singula locos habent.

1. *Catil. n.* 3.

III. QUAS dixi per ratiocinationem

fieri amplificationes, videamus an ſatis proprio verbo ſignificaverim. Nec ſum in hoc ſolicitus, dum res ipſa volentibus diſcere appareat. Hoc ſum tamen ſecutus, quòd hæc amplificatio alibi poſita eſt, alibi valet: ut aliud creſcat, aliud augetur; inde ad id quod extolli volumus, ratio deducitur. Objecturus Antonio Cicero merum & vomitum: *Tu*, inquit, *iſtis faucibus*, *iſtis lateribus*, *iſta gladiatoria totius corporis firmitate.* Quid fauces & latera ad ebrietatem? Minimè ſunt otioſa. Nam reſpicientes ad hæc, poſſumus æſtimare quantum ille vini in Hippiæ nuptiis exhauſerit, quod ferre & coquere non poſſet illa gladiatoria corporis firmitate. Ergo ſi ex alio colligitur aliud, nec improprium, nec inuſitatum nomen eſt ratiocinationis.

Philip. 63.

Sic ex inſequentibus amplificatio ducitur. Siquidem tanta vis fuit vini erumpentis, ut non caſum afferret aut voluntatem, ſed neceſſitatem, ubi minimè deceret, vomendi: & cibus non recens, ut accidere interim ſolet, redderetur, ſed qui uſque in poſterum diem redundaret.

Idem hoc præſtant quæ anteceſſerunt. Nam cùm Æolus à Junone rogatus,

Cavum

Cavum conversa cuspide montem 1. Æn. 85.
Impulit in latus, ac venti velut agmine facto,
Quà data porta, ruunt:
apparet quanta sit futura tempestas.

Quid? cùm res atrocissimas quásque in summam ipsi extulimus invidiam, elevamus consultò, quo graviora videantur quæ secutura sunt: ut à Cicerone factum est cùm illa diceret: *Levia sunt hæc in hoc reo crimina. Metum virgarum Navarchus nobilissimæ civitatis pretio redemit: humanum est. Alius, ne securi feriretur, pecuniam dedit: usitatum est.* Nonne usus est ratiocinatione, qua colligerent audientes, quantum illud esset quod inferebatur, cui comparata hæc, humana viderentur, atque usitata? 7. Verr. 11[illegible]

Sic quoque solet ex alio aliud augeri, ut cùm Annibalis bellicis laudibus ampliatur virtus Scipionis. Et fortitudinem Gallorum Germanorúmque miramur, quo sit major C. Cæsaris gloria.

Illud quoque est ex relatione ad aliquid, quod non ejus rei gratia dictum videtur, amplificationis genus. Non putant indignum Trojani principes, Graios Trojanósque propter Helenæ speciem tot mala tanto temporis spatio Lib. 3. Il. 146. &c.

ſuſtinere. Quænam igitur illa forma credenda eſt? Non enim hoc dicit Paris, qui eam rapuit: non aliquis juvenis, aut unus è vulgo: ſed ſenes, & prudentiſſimi, & Priamo aſſidentes. Verùm & ipſe rex decenni bello exhauſtus, amiſſis tot liberis, imminente ſummo diſcrimine, cui faciem illam, ex qua tot lacrymarum origo fluxiſſet, inviſam atque abominandam eſſe oportebat: & audit hæc, & eam filiam appellans, juxta ſe locat, & excuſat etiam, atque ſibi eſſe malorum cauſam negat.

Quin ex inſtrumento quoque, heroum illorum magnitudo æſtimanda nobis datur. Ad hoc pertinet clypeus Ajacis, & haſta Pelias Achillis. Qua virtute egregiè eſt uſus in Cyclope Virgilius. Nam quod illud corpus mente concipiam, cujus

Lib. 7. Il. 219. Lib. 16. Il. 140.

Trunca manum pinus regit?

3. Æn. 659.

Quid cùm vix loricam duo multiplicem connixi humeris ferrent: quantus Demoleos, qui indutus eam

Curſu palantes Troas agebat?

5. Æn. 265.

Quid M. Tullius de M. Antonii luxuria tantum fingere ſaltem potuiſſet, quantum oſtendit dicendo: *Conchyliatis Cn. Pompeii periſtromatis ſervorum in cellis ſtratos lectos videres.* Conchyliata peri-

2. Philip. 67.

stromata, & Cn. Pompeii, & in cellis servorum, nihil potest dici ultrà: & necesse est tamen ultrà infinito plus in domino cogitare.

Est hoc simile illi quod ἔμφασις dicitur: sed illa ex verbo, hoc ex re conjecturam facit: tantóque plus valet, quanto res ipsa verbis est firmior.

IV. POTEST adscribi amplificationi congeries quoque verborum ac sententiarum idem significantium. Nam etiamsi non per gradus ascendant, tamen velut acervo quodam allevantur. *Quid enim tuus ille, Tubero, districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas?* Simile est hoc figuræ quam συναθροισμὸν vocant: sed illic plurium rerum est congeries, hîc unius multiplicatio. Hæc etiam crescere solet verbis omnibus altiùs atque altiùs insurgentibus: *Aderat janitor carceris, carnifex Prætoris, mors terrórque sociorum & civium Romanorum, lictor Sextius.*

Pro Lig. n. 9.

7. Verr. 117.

Eadem ferè est ratio minuendi. Nam totidem sunt ascendentibus, quot descendentibus gradus. Ideóque uno ero exemplo contentus ejus loci quo Cice-

2. Agr. 13. ro de oratione Rulli hæc dicit: *Pauci tamen, qui proximi adstiterant, nescio quid illum de lege Agraria voluisse dicere suspicabantur.* Quod si ad [a] intellectum referas, minutio est: si ad obscuritatem, incrementum.

Scio posse videri quibusdam speciem amplificationis hyperbolen quoque: nam & hæc in utramque partem valet. Sed quia [b] excedit hoc nomen, in tropos differenda est. Quos continuò subjungerem, nisi esset à cæteris separata ratio dicendi, quæ constat non propriis, sed translatis. Demus ergo breviter hoc desiderio jam penè publico: ne omittamus * eum quem plerique præcipuum ac penè solum putant orationis ornatum.

* Nempe qui consistit in sententiis.

a Si Tullius probare voluit non intellectum esse Rullum, minutio est: si obscuritatem orationis exaggerare voluit, incrementum est.

b Hyperbole ultra verum & rei naturam excedit: & in hoc differt ab amplificatione.

CAPUT V.

De Sententiis.

I. Quot sint genera sententiarum. Sententia, seu γνώμη. —— Enthymema, & Epiphonema. —— Νόημα —— Clausula. II. Alii sententias solas sectantur. —— Alii eas omnino damnant. —— Neutri rectè sentiunt.

I. SENTENTIAM veteres quod animo sensissent vocaverunt. Id cùm est apud oratores frequentissimum, tum etiam in usu quotidiano quasdam reliquias habet. Nam & juraturi ex animi nostri sententia, & gratulantes ex sententia dicimus. Non rarò tamen & sic locuti sunt, ut sensa sua dicerent: nam sensus, corporis videbantur. Sed consuetudo jam tenuit, ut mente concepta, sensus vocaremus: lumina autem, præcipuéque in clausulis posita, sententias. Quæ minus crebra apud antiquos, nostris temporibus modo carent. Ideóque mihi & de generibus earum, & de usu arbitror pauca dicenda.

Antiquissimæ sunt, quæ propriè, quamvis omnibus idem sit nomen, sententiæ vocantur, quas Græci γνώμας appellant. Utrumque autem nomen ex eo acceperunt; quòd similes sunt consiliis

aut decretis. Est autem hæc vox universalis, quæ etiam citra complexum causæ possit esse laudabilis. Interim ad rem tantùm relata: ut, *Nihil est tam populare quàm bonitas.* Interim ad personam: quale est Afri Domitii: *Princeps qui vult omnia scire, necesse habet multa ignoscere.*

Pro Lig. 37.

Observant esse eam aliquando simplicem, ut eam quam suprà dixi; aliquando ratione subjecta: * *Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiamsi accipit injuriam, tamen quia plus potest, facere videtur.* Nonnunquam duplicem: * *Obsequium amicos, veritas odium parit.* Illud notabile ex diversis: *Mors misera non est, aditus ad mortem miser est.* Ac rectæ quidem sunt tales: *Tam deest avaro quod habet, quàm quod non habet.*

* Salust. in Jugurth. in orat. Micip. ad Jug.

* Terent. Andr. Act. 1. Sc. 1. v. 41.

P. Syrus.

Sed majorem vim accipiunt commutatione figuræ: ut,

Usque adeóne mori miserum est?

12. Æn. 646.

Acrius enim hóc, quàm per se, *Mors misera non est.* Et translatione à communi ad proprium. Nam cùm sit rectum, *Nocere facile est, prodesse difficile*; vehementiùs apud Ovidium Medea dicit:

Servare potui, perdere an possim rogas?

Pro Lig. 38. Vertit ad personam Cicero: *Nihil ha-*

bet, Cæsar, nec fortuna tua majus, quàm ut possis: nec natura melius, quàm ut velis servare quàm plurimos. Ita quæ erant rerum propria, fecit hominis.

In hoc genere custodiendum est, & id quidem ubique, ne crebræ sint, ne palam falsæ... & ne passim & à quocunque dicantur. Magis enim decent eos in quibus est [a] auctoritas, ut rei pondus etiam persona confirmet. Quis enim ferat puerum, aut adolescentulum, aut etiam ignobilem, si judicet in dicendo, & quodammodo præcipiat?

ENTHYMEMA quoque est omne quod mente concipimus; propriè tamen dicitur quæ est sententia ex contrariis, propterea quòd eminere videtur inter cætera: ut, [b] Homerus poeta, Urbs Roma. Non semper autem ad probationem adhibetur, sed aliquando ad ornatum: *Quorum igitur impunitas, Cæsar, tua clementia laus est, eorum te ipsorum ad crudelitatem acuet oratio:* Non [c] quia sit ra-

Pro Lig. 10.

[a] Vide egregium exemplar sententiarum apud Livium, 21. 39.

[b] Sententia ex contrariis propriè dicitur *Enthymema*, propterea quòd eminere videtur inter cætera Enthymematum genera: ut per Poëtam, Homerus; per Urbem, Roma intelligitur: quia inter Poëtas Homerus, inter Urbes Roma eminet. Hic locus desumptus est ex Topicis Tullii, n. 55.

[c] Hæc sententia, quæ est ex contrariis, non adhibetur ad probationem, nec est nova ratio, & dissimilis earum quas antea at-

tio dissimilis, sed quia jam per alia, ut id injustum appareret, effectum erat. Et addita in clausula est epiphonematis modo non tam probatio, quàm extrema quasi insultatio. Est enim epiphonema, rei narratæ vel probatæ summa acclamatio:

1. Æn. 37. *Tantæ molis erat Romanam condere gentem!*

Pro Mil. n. 9. *Facere enim probus adolescens periculosè, quàm perpeti turpiter maluit.*

EST & quod appellatur à novis νόημα, qua voce omnis intellectus accipi potest. Sed hoc nomine donarunt ea quæ non dicunt, verùm intelligi volunt; ut in eum quem sæpius à ludo redemerat soror, agentem cum ea talionis, quòd ei pollicem dormienti recidisset: [a] *Eras dignus ut haberes integram manum.* Sic enim auditur: *Ut depugnares.*

VOCATUR aliquid & clausula, quæ si

tulerat Cicero; sed ad ornatum subjicitur, postquam Cicero aliis argumentis probavit hanc Tuberonis accusationem esse injustam.

[a] Nonnulli erant in lanistarum familia tanquam servi, ut vel inviti cogerentur pugnare. Hic igitur sæpius redemptus fuerat à sorore. Cùm tamen pugnandi miro teneretur studio, iterum locabat operam suam lanistæ. Soror igitur pollicem illi abscidit, ne posset ampliùs digladiari. *Turn.* Sic T. Pomp. Atticus gloriabatur (ut refert Corn. Nepos) *se cum matre, quam extulit annorum XC, cùm esset LXVII, nunquam in gratiam rediisse:* quo significabat nunquam sibi cum ea dissidium fuisse.

est quod conclusionem dicimus, & rectè, & quibusdam in partibus necessaria est: *Quare priùs de facto vestro fateamini necesse est, quàm Ligarii culpam ullam reprehendatis.* Sed nunc illud volunt, ut omnis locus, omnis sensus in fine sermonis feriat aurem. Turpe autem ac propè nefas ducunt, respirare ullo loco, qui acclamationem non petierit. Inde minuti corruptique sensiculi, & extra rem petiti. Neque enim possunt tam multæ bonæ sententiæ esse, quàm necesse est multæ sint clausulæ.

Pro Lig. n. 2.

Facit quasdam sententias sola geminatio; qualis est Senecæ in eo scripto quod Nero ad Senatum misit occisa matre, cùm se periclitatum videri vellet: *Salvum me esse adhuc nec credo, nec gaudeo.* Melior, cùm ex contrariis valet: * *Habeo quem fugiam, quem sequar non habeo.*

* Ad Att. l. 8. ep. 7. de Pompeio & Cæsare.

Ad hoc plerique minimis etiam inventiunculis gaudent, quæ excussæ risum habent, inventæ facie ingenii blandiuntur. De eo qui naufragus, & antè agrorum sterilitate vexatus, in scholis fingitur se suspendisse: *Quem nec terra recipit, nec mare, pendeat.* Huic simile in illo, cui pater sua membra laceranti, venenum dedit: *Qui hæc edit, debet hoc bibere.* Et in luxuriosum, qui

[a] ἀποκαρτέρησιν simulasse dicitur : *Necte laqueum, habes quod faucibus tuis irascaris: Sume venenum, decet luxuriosum bibendo mori.* . Finis non erit, si singulas corruptorum prosequar formas. Illud potiùs, quod est magis necessarium.

II. DUÆ sunt diversæ opiniones : aliorum sententias solas penè spectantium; aliorum, omnino damnantium : quorum mihi neutrum admodum placet.

DENSITAS earum obstat invicem, ut in satis omnibus fructibúsque arborum; nihil ad justam magnitudinem adolescere potest, quod loco, in quem crescat, caret. Nec pictura, in qua nihil circumlitum est, eminet. Ideóque artifices, etiam cùm plura in unam tabulam opera contulerunt, spatiis distingunt, ne umbræ in corpora cadant.

Facit res eadem concisam quoque orationem. Subsistit enim omnis sententia : ideóque post eam utique aliud est initium. Unde soluta ferè oratio, & è singulis non membris, sed frustis collata, structurâ caret; cùm illa rotunda

[a] Ἀποκαρτέρησις est ex proposito mortis electio per inediam & famem. *Turn.* ἀποκαρτερεῖν, obdurescere. Item, consumi ; laqueo, aut inedia, aut veneno sibi mortem conciscere.

& undique circuncisa insistere invicem nequeant.

Præter hoc etiam color ipse dicendi quamlibet clarus, multis tamen ac variis velut maculis conspergitur. Porro ut affert lumen clavus [a] purpuræ loco insertus, ita certè neminem deceat intertexta pluribus notis vestis. Quare licet hæc enitêre, & aliquatenus extare videantur, tamen lumina illa non flammæ, sed scintillis inter fumum emicantibus similia dixeris; quæ ne apparent quidem ubi tota lucet oratio, ut in sole sidera ipsa desinunt cerni: & quæ crebris parvísque conatibus se attollunt, inæqualia tantùm, & velut confragosa, nec admirationem consequuntur eminentium, & planorum gratiam perdunt.

Hoc quoque accidit, quòd solas captanti sententias, multas necesse est dicere leves, frigidas, ineptas. Non enim potest esse delectus, ubi numero laboratur. Itaque videas & divisionem pro sententia poni, & argumentum, si tantùm in clausulæ calce pronuntietur. *Occidisti uxorem ipse adulter: non ferrem*

[a] *Clavi*, dicebantur in tunicis Senatorum purpurei quidam nodi, capitis clavorum instar, qui suo loco inserti, tunicam exornabant.

te etiamsi repudiasses. Divisio est. *Vis scire venenum esse amatorium? viveret homo, nisi illud bibisset.* Argumentum est. Nec multas plerique sententias dicunt, sed omnia tanquam sententias.

HINC quibusdam contrarium studium, qui fugiunt ac reformidant omnem hanc in dicendo voluptatem, nihil probantes nisi planum, & humile, & sine conatu. Ita dum timent ne aliquando cadant, semper jacent. Quod enim tantum in sententia bona crimen est? non causæ prodest? non judicem movet? non dicentem commendat?

At est quoddam genus, quo veteres non utebantur. Ad quam usque nos vocatis vetustatem? Nam si ad illam extremam, multa Demosthenes, quæ ante eum nemo. Quomodo potest Ciceronem probare, qui nihil putet ex Catone Gracchísque mutandum? Sed ante hos simplicior adhuc ratio loquendi fuit.

EGO verò hæc lumina orationis, velut oculos quosdam esse eloquentiæ credo. Sed neque oculos esse toto corpore velim, ne cætera membra suum officium perdant. Et si necesse sit, veterem illum horrorem dicendi malim, quàm istam novam licentiam. Sed patet media quædam via: sicut in cultu victúque

accessit aliquis citra reprehensionem nitor, quem sicut possumus adjiciamus virtutibus. Prius tamen sit vitiis carere: ne, dum volumus meliores esse veteribus, simus tantùm dissimiles.

Reddam nunc, quam proximam esse dixeram, partem de tropis, quos motus clarissimi nostrorum auctores vocant. Horum tradere præcepta & Grammatici solent. Sed à me, cùm de illorum officio loquerer, dilata pars hæc est, quia de ornatu orationis gravior videbatur locus, & majori operi servandus.

Tom. 1. pag. 49.

CAPUT VI.

DE TROPIS.

Tropi duplicis sunt generis. I. Alii significationis gratia assumuntur. Metaphora. Synecdoche. Metonymia. Antonomasia. Onomatopoiia. Catachresis. II. Alii decôris gratia. Epitheton. Allegoria. Ænigma. Ironia. Periphrasis. Hyperbaton. Hyperbole.

TROPUS * est verbi vel sermonis à propria significatione in aliam cum virtute mutatio. Circa quem inexplicabilis & Grammaticis inter ipsos, & philosophis pugna est, quæ sint genera, quæ species, qui numerus, quis cui subjiciatur. Nos omissis, quæ nihil

* De Tropis, *vide Cicer. lib. 3. de Oratore, n.* 155.-170.

ad instituendum oratorem pertinent, cavillationibus, necessarios maximè atque in usum receptos exequemur: hoc modò in his annotasse contenti, quosdam gratia significationis, quosdam decoris assumi; & esse alios in verbis propriis, alios in translatis; vertíque formas non verborum modò, sed & sensuum, & compositionis. Quare mihi videntur errasse, qui non alios crediderunt tropos, quàm in quibus verbum pro verbo poneretur. Neque illud ignoro, in iisdem ferè qui significandi gratia adhibentur, esse & ornatum: sed non idem accidet contrà; eruntque quidam tantùm ad speciem accommodati.

I. INCIPIAMUS igitur ab eo qui cùm frequentissimus est, tum longè pulcherrimus, translationem dico, quæ Metaphora Græcè vocatur. Quæ quidem cùm ita est ab ipsa nobis concessa natura, ut indocti quoque ac non sentientes ea frequenter utantur; tum ita jucunda atque nitida, ut in oratione quamlibet clara, proprio tamen lumine eluceat. Neque enim vulgaris esse, nec humilis, nec insuavis, rectè modò adscita sit, potest. Copiam quoque sermonis auget permutando, aut mutuando quod non habet: quódque difficilli-

mum est, præstat ne ulli rei nomen deesse videatur.

Transfertur ergo nomen aut verbum ex eo loco in quo proprium est, in eum in quo aut proprium deest, aut translatum proprio melius est. Id facimus aut quia necesse est, aut quia significantius, aut (ut dixi) quia decentius. Ubi nihil horum præstabit, quod transferetur, improprium erit. Necessitate rustici dicunt *Gemmam* in vitibus: quid enim dicerent aliud? & *Sitire segetes*, &, *Fructus laborare*. Necessitate nos, *Durum hominem* aut *asperum*. Non enim proprium erat quod daremus his affectibus nomen. Jam *Incensum ira*: & *Inflammatum cupiditate*: & *Lapsum errore*, significandi gratia. Nihil enim horum suis verbis, quàm his accersitis, magis proprium erat. Illa ad ornatum, *Lumen orationis*: &, *Generis claritatem*: &, *Concionum procellas*: &, *Eloquentiæ flumina*: ut Cicero pro Milone, *Clodium fontem gloriæ ejus* vocat: & alio loco, *Segetem ac materiam*.

In totum autem metaphora brevior est quàm similitudo: eóque distat, quòd illa comparatur rei quam volumus exprimere; hæc pro ipsa re dicitur. Comparatio est, cùm dico fecisse quid

hominem ut leonem: Translatio, cùm dico de homine, leo est.

Hujus vis omnis quadruplex maximè videtur. Cùm in rebus animalibus aliud pro alio ponitur; ut de agitatore:

Gubernator magna contorsit equum vi:

Lib. 37. n. 54. & ut Livius Scipionem à Catone *adlatrari* solitum refert. Inanima pro aliis generis ejusdem sumuntur: ut,

6. Æn. n. 1. *Classique immittit habenas.*

Aut pro rebus animalibus inanima:

Ferro an fato virtus Argivûm occidit.

Aut contrà:

[a] *Sedet inscius alto*
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.

Præcipuéque ex his oritur mira sublimitas, quæ [b] audaciâ proxima, periculo translationis attollitur, cùm rebus sensu carentibus actum quendam & animos damus; qualis est:

8. Æn. 728. *Pontem indignatus Araxes.*

Pro Lig. n. 9. Et illa Ciceronis: *Quid enim tuus ille,*

[a] Lib. 2. Æn. v. 307. legitur, *stupet*. Non video ubi hîc res animata sumatur pro inanimâ: nisi fortè, quia *vertex*, quæ pars est summa capitis, sumitur pro montis cacumine.

[b] Alii legunt: *quæ audaci & proximè periculum translatione attolluntur.* Longè præferenda hæc lectio. Quem enim sensum efficient hæ voces *ex his*, nisi referantur ad sequentes, *quæ . . . attolluntur*?

Tubero, districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? Duplicatur interim hæc virtus apud Virgilium:

Ferrúmque armare veneno.

9. Æn. 773.

Nam & veneno armare, & ferrum armare, translatio est..

Ut modicus autem atque opportunus ejus usus illustrat orationem: ita frequens & obscurat, & tædio complet; continuus verò in allegoriam & ænigmata exit. Sunt quædam etiam humiles translationes: ut id de quo modò dixi: *Saxea est verruca.* Et sordidæ. Non enim si Cicero rectè *sentinam Reipublicæ* dixit, fœditatem hominum significans: idcirco probem illud quoque veteris oratoris: *Persecuisti Reipublicæ vomicas.* Optiméque Cicero demonstrat cavendum, ne sit deformis translatio: qualis est, *Stercus curiæ Glauciam.* Ne nimio major, aut, quod sæpius accidit, minor: ne dissimilis. Quorum exempla nimiùm frequenter deprehendet, qui scierit hæc vitia esse. Sed & copia quoque modum egressa vitiosa est, præcipuè in eadem specie. Sunt & duræ, id est à longinqua similitudine ductæ: ut,

3. de Orat. 163. & 164.

Capitis nives. Et,

Hor. l. 4. Od. 13.

Hor. l. 2. Sat. 5. v. 4.

Juppiter hybernas cana nive conspuit
Alpes.

In illo verò plurimum erroris, quòd ea quæ poetis (qui & omnia ad voluptatem referunt, & plurima vertere etiam ipsa metri necessitate coguntur) permissa sunt, convenire quidam etiam prosæ putant. At ego in agendo nec *Pastorem populi* auctore Homero dixerim: nec *Volucres* * *pennis remigare*, licet Virgilius in apibus ac Dædalo speciosissimè sit usus. Metaphora enim aut vacantem occupare locum debet, aut si in alienum venit, plus valere eo quod expellit.

2. Il. 85. &c.

* Legendum videtur: *Nec volucres per aëra nare, nec pennis remigare*. Ex Virgilio, Georg. 4. 58. & Æn. 6. 19.

QUOD aliquanto penè jam magis de Synecdoche dicam. Nam translatio permovendis animis plerumque & signandis rebus, ac sub oculos subjiciendis reperta est: Hæc variare sermonem potest, ut ex uno plures intelligamus; parte totum; specie genus; præcedentibus sequentia; vel contrà: omnia liberiora poetis, quàm oratoribus. Nam prosa, ut mucronem pro gladio, & tectum pro domo recipiet: ita non puppim pro navi, nec abietem pro tabellis. Et rursus ut pro gladio ferrum, ita non pro equo quadrupedem.

Maximè autem in orando valebit nu-

merorum illa libertas. Nam & Livius sæpè sic dicit: *Romanus prælio victor*; cùm Romanos vicisse significat. Et contrà Cicero ad Brutum: *Populo*, inquit, *imposuimus*, *&* *oratores visi sumus*; cùm de se tantùm loqueretur. Quod genus non orationes modò ornat, sed etiam quotidiani sermonis usus recipit..

Nec procul ab hoc genere discedit μετωνυμία, quæ est nominis pro nomine positio. Cujus vis est, pro eo quod dicitur, causam propter quam dicitur, ponere. Hæc inventa ab inventore, & subjecta ab obtinentibus significat: ut,

Cererem corruptam undis. Et, — 1. Æn. 181.

Receptus — Hor. Art. Poet. 63.

Terra Neptunus classes Aquilonibus arcet.

Quod fit retrò duriùs.

Refert autem in quantum dictus tropus oratorem sequatur. Nam ut Vulcanum pro igne vulgò audivimus: &, *Vario Marte pugnatum*, eruditus est sermo: ita Liberum & Cererem pro vino & pane licentius, quàm ut fori severitas ferat: sicut ex eo quod continet, id quod continetur, usus recipit: ut bene moratas urbes, & Poculum epotum, & Seculum felix. At id quod contrà est, rarò audeat quis, nisi poeta:

2. Æn. 311

Jam proximus ardet
Ucalegon.

Nisi fortè hoc potiùs est à possessore, quod possidetur: ut, Hominem devorari, cujus patrimonium consumitur.

Illud quoque & poetis & oratoribus frequens, quo eum qui efficit, ex eo quod efficitur, ostendimus. Nam & carminum auctores,

Hor. l. 1. Od. 4.

Pallida mors æquo pulsat pede pauperum tabernas,
Regúmque turres. Et,

6. Æn. 275.

Pallentésque habitant morbi, tristísque senectus.

Et orator Præcipitem iram, Hilarem adolescentiam, Segne otium dicet..

Ἀντονομασία, quæ aliquid pro nomine ponit, poetis utroque modo frequentissima, & per Epitheton, quia detracto eo cui apponitur, valet pro nomine; Tydides, Pelides: & ex his quæ in quoque sunt præcipua:

1. Æn. 69. &c.

Divum pater atque hominum rex.

Et ex factis, quibus persona signatur:

4. Æn. 495.

Thalamo quæ fixa reliquit Impius.

Oratoribus etiamsi rarus ejus rei, nonnullus tamen usus est. Nam ut Tydiden & Peliden non dixerint, ita Eversorem Carthaginis & Numantiæ pro Scipione, & Romanæ eloquentiæ

principem pro Cicerone posuisse non dubitent. Cicero ipse certè usus est hac libertate: *Non multa peccas, inquit ille fortissimo viro senior magister: &, si peccas, te regere possum.* Neutrum enim nomen positum est, & utrumque intelligitur.

Pro Mur. 60.

Ὀνοματοποιΐα quidem, id est fictio nominis, Græcis inter maximas habita virtutes, nobis vix permittitur. Et sunt plurima ita posita ab iis qui sermonem primi fecerunt, aptantes affectibus vocem. Nam *Mugitus* & *Sibilus* & *Murmur* inde venerunt. Deinde tanquam consummata sint omnia, nihil generare audemus ipsi, cùm multa quotidie ab antiquis ficta moriantur. Vix illa quæ παραγόμενα vocant, quæ ex vocibus in usum receptis quocunque modo declinantur, nobis permittimus: qualia sunt *Sullaturit*, & *Proscripturit*. Atque *Laureati* postes, pro illo, Lauro coronati, ex eadem fictione sunt.

Suprà p. 51.

Eo magis necessaria κατάχρησις, quam rectè dicimus abusionem, quæ non habentibus nomen suum accommodat, quod in proximo est. Sic,

Vide pag. 36.

Equum divina Palladis arte
Ædificant.

2. Æn. 15.

& apud Tragicos, *Et jam leo pariet*; at pater est. Mille sunt hæc. Et *Aceta-*

bula, quicquid habet : & *Pyxides*, cujuscunque materiæ sunt : & *Parricida*, matris quoque aut fratris interfector. Discernendúmque est hoc totum à translatione genus : quòd abusio est, ubi nomen defuit ; translatio, ubi aliud fuit.

II. CÆTERA jam non significandi gratia, sed ad ornandam modò, non augendam orationem assumuntur.

ORNAT enim ἐπίθετον, quod rectè dicimus Appositum : à nonnullis Sequens dicitur. Eo poetæ & frequentiùs & liberiùs utuntur. Namque illis satis est, convenire verbo cui apponitur : itaque & *Dentes albi*, & *Humida vina* in his non reprehenduntur. Apud oratorem, nisi aliquid efficitur, redundat. Tum autem efficitur, si sine illo quod dicitur minus est ; qualia sunt : *O scelus abominandum ! O deformem libidinem !* Exornatur autem res tota maximè translationibus, *Cupiditas effrenata*. Et, *Insanæ substructiones*. Et solet fieri aliis adjunctis Epitheton tropis, ut apud Virgilium, *Turpis egestas*, & *Tristis senectus*.

7. Æn. 667. 3. Georg. 364. 1. Cat. 25. Pro Mil. 85. 6. Æn. 276. 3. Georg. 67.

Verumtamen talis est ratio hujusce virtutis, ut sine appositis nuda sit & velut incompta oratio. Ne oneretur tamen multis. Nam fit longa & impedita, ut in

quæstionibus eam judices similem agmini totidem lixas habenti, quot milites quoque: in quo & numerus est duplex, nec duplum virium. Quanquam non singula modò, sed etiam plura verba apponi solent: ut,

Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo, 3. Æn. 471.

Cura Deûm, bis Pergameis erepte ruinis.

Sed hoc quoque modo duo verba uni apposita, ne versum quidem decuerint.

Sunt autem quibus non videatur hic omnino tropus, quia nihil vertat. Necesse est enim semper, ut id quod est appositum, si à proprio diviseris, per se significet, & faciat Antonomasiam. Nam si dicas, Ille qui Numantiam & Carthaginem evertit, Antonomasia est: si adjeceris Scipio, Appositum. Non potest ergo non esse junctum.

Ἀλληγορία, quam Inversionem interpretamur, aliud verbis, aliud sensu ostendit, ac etiam interim contrarium. Prius, ut:

O navis, referent in mare te novi Hor. l. 1. Od. 14.

Fluctus. O quid agis? fortiter occupa Portum.

Totúsque ille Horatii locus, quo navim, pro Republica: fluctuum tempestates, pro bellis civilibus: portum pro pace atque concordia dicit.

Habet usum talis allegoriæ frequenter oratio, sed raro totius: plerumque apertis permista est. Tota apud Ciceronem talis est: *Hoc miror enim, querórque quenquam hominem ita pessundare alterum verbis velle, ut etiam navem perforet, in qua ipse naviget.* Illud commistum frequentissimum: *Equidem cæteras tempestates & procellas in illis duntaxat fluctibus concionum semper Miloni putavi esse subeundas.* Nisi adjecisset *Duntaxat fluctibus concionum*, esset allegoria: nunc eam miscuit. Quo in genere & species ex arcessitis verbis venit, & intellectus ex propriis.

Pro Mil. n. 5.

Illud verò longè speciosissimum genus orationis, in quo trium permista est gratia, similitudinis, allegoriæ, & translationis, *Quod fretum, quem Euripum, tot motus, tantas, tam varias habere creditis agitationes, commutationes, *fluctus, quantas perturbationes, & quantos æstus habet ratio comitiorum? Dies intermissus unus, aut nox interposita sæpe * & perturbat omnia, & totam opinionem parva nonnunquam commutat aura rumoris.*

Pro Mur. 35.

* *Apud Tullium legitur*, agitationes fluctuum.

* *Vacat conjunctio*, &, *nec legitur apud Tullium.*

Nam

Nam id quoque in primis est custodiendum, ut quo ex genere cœperis translationis, hoc desinas. Multi enim cùm initium à tempestate sumpserunt, incendio aut ruina finiunt : quæ est inconsequentia rerum fœdissima.

Cæterùm allegoria parvis quoque ingeniis, & quotidiano sermoni frequentissimè servit. Nam illa in agendis causis jam detrita, *Pedem conferre*, &, *Jugulum petere*, &, *Sanguinem mittere*, inde sunt : nec offendunt tamen. Est enim grata in eloquendo novitas & commutatio, & magis inopinata delectant. Ideóque jam in his amisimus modum, & gratiam rei nimia captatione consumpsimus.

Est in [a] exemplis allegoria, si non ratione prædicta ponantur. Nam ut *Dionysium Corinthi esse*, quo Græci omnes utuntur : ita plurima similia dici possunt.

Hæc allegoria quæ est obscurior, ænigma dicitur : vitium meo quidem

[a] Sensus est : Exempla plerumque in allegoriam incidere, si ita constricta ponantur, ut ratio historiæ non exprimatur. Ut Lacedæmonii Philippo responderunt bellum minitanti ; *Dionysium esse Corinthi* : quo significabant fortunæ vicissitudinem & mutationem. Dionysius enim Siculorum tyrannus, regno expulsus, Corinthi Musicam & literas docuit. *Turn.*

judicio, si quidem dicere dilucidè virtus, quo tamen & poetæ utuntur.

3. Eclog. 104. *Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo,*
Tres pateat cœli spatium non amplius ulnas.

Et oratores nonnunquam: ut [a] Cœlius Quadrantariam Clytemnestram..

In eo vero genere quo contraria ostenduntur, ironia est: Illusionem vocant: quæ aut pronuntiatione intelligitur, aut persona, aut rei natura. Nam si qua earum verbis dissentit, apparet diversam esse orationi voluntatem..

Pluribus autem verbis cùm id quod uno aut paucioribus certè dici potest, explicatur, περίφρασιν vocant, circuitum loquendi, qui nonnunquam necessitatem habet, quoties dictu deformia operit; ut Sallustius, *Ad requisita naturæ.* Interim ornatum petit solum, qui est apud poetas frequentissimus, ut:

2. Æn. 268. *Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris*

[a] Alii legunt, *Cæcilius.* Per *Clytemnestram quadrantariam* allegoricè intelligitur mulier adultera. Nam quadrans pretium olim erat libidinis, quod meretrici dabatur. Clytemnestram autem Agamemnonis uxorem ab adultero Ægystho vitiatam esse nemo nescit, *Turn.*

Incipit, & dono divûm gratissima
serpit.

Et apud oratores non rarus, semper tamen adstrictior. Quicquid enim significari breviùs potest, & cum ornatu latiùs ostenditur, περίφρασις est: cui nomen Latinè datum est non sanè orationis aptum virtuti, circumlocutio. Verùm hæc ut cùm decorem habet, περίφρασις, ita cùm in vitium incidit, περισσολογία dicitur. Obstat enim quicquid non adjuvat.

Ὑπέρβατον quoque, id est verbi transgressionem, quam frequenter ratio * comparationis & decor poscit, non immeritò inter virtutes habemus. Fit enim frequentissimè aspera, & dura: & dissoluta, & hians oratio, si ad necessitatem ordinis sui verba redigantur, & ut quodque oritur, ita proximis, etiamsi vinciri non potest, alligetur. Differenda igitur quædam, & præsumenda, atque ut in structuris lapidum impolitiorum, loco quo convenit quicque ponendum. Non enim recidere ea, nec polire possumus, quæ coagmentata se magis jungant, sed utendum his qualia sunt, eligendæque sedes. Nec aliud potest sermonem facere numerosum, quàm opportuna ordinis mutatio.

* Nonnulli legunt, *compositionis*: quod huic loco magis convenit.

Verùm id cùm duobus verbis fit, ἀναστροφὴ dicitur, reversio quædam, qualia sunt vulgò, *Mecum*, *Secum*: apud oratores & historicos, *Quibus de rebus*. At cùm decoris gratia distrahitur longiùs verbum, propriè hyperbati tenet nomen: ut, *Animadverti judices omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes*. Nam *In duas partes divisam esse*, rectum erat, sed durum & incomptum. Poetæ quidem etiam verborum divisionem faciunt, & transgressionem:

Pro Cluent. n. 1.

> *Hyperboreo septem subjecta trioni.*

3. Georg. 381.

quod oratio nequaquam recipiet.

HYPERBOLEN audacioris ornatus summo loco posui. Est hæc ementiens superjectio. Virtus ejus ex diverso par augendi atque minuendi. Fit pluribus modis. Aut enim plus facto dicimus: *Vomens frustis esculentis gremium suum & totum tribunal implevit.*

2. Philip. 63.

> *Geminique minantur*
> *In cælum scopuli.*

1. Æn. 166.

Aut res per similitudinem attollimus;

> *Credas innare revulsas*
> *Cycladas.*

8. Æn. 691.

Aut per comparationem, ut:

> *Fulminis ocyor alis.*

5. Æn. 319.

Aut signis quasi quibusdam;

Illa vel intacta segetis per summa volaret 7. Æn. 808.
Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas.

Vel translatione; ut ipsum illud *volaret.*

Crescit interim hyperbole, alia insuper addita; ut Cicero in Antonium dicit: *Quæ Charybdis tam vorax? Charybdim dico? quæ si fuit, fuit animal unum. Oceanus medius fidius vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam citò absorbere potuisse.* 2. Philip. 67.

Exquisitam verò figuram hujus rei deprehendisse apud principem Lyricorum Pindarum videor in libro quem inscripsit ὕμνους. Is namque Herculis impetum adversùs Meropas, qui in insula Co dicuntur habitasse, non igni, nec ventis, nec mari, sed fulmini dicit similem fuisse: ut illa minora, hoc par esset. Quod imitatus Cicero, illa composuit in Verrem: *Versabatur in Sicilia longo intervallo non Dionysius ille, nec Phalaris (tulit enim illa quondam insula multos & crudeles tyrannos) sed novum quoddam monstrum ex vetere illa immanitate, quæ in iisdem versata locis dicitur. Non enim Charybdim tam infestam, neque Scyllam navibus, quàm istum in eodem freto fuisse arbitror.* 7. Verr. 144.

Nec pauciora ſunt genera minuendi.

2. *Eglog.* 102.

Vix oſſibus hærent.

* Varro *fundum* appellatum eſſe cenſuit à *funda*. Itaque Cicero jocatur.

Et quod Cicero * in quodam joculari libello :

Fundum Varro vocat , quem poſſim mittere funda :
Ni tamen exciderit , quà cava funda patet.

Sed hujus quoque rei ſervetur menſura quædam. Quamvis enim eſt omnis hyperbole ultra fidem, non tamen eſſe debet ultra modum : nec alia magis via in κακοζηλίαν itur. Piget referre plurima hinc orta vitia, cùm præſertim minimè ſint ignota & obſcura. Monere ſatis eſt, mentiri hyperbolen, nec ita, ut mendacio fallere velit. Quo magis intuendum eſt, quouſque deceat extollere, quod nobis non creditur. Pervenit hæc res frequentiſſimè ad riſum : qui ſi captatus eſt, urbanitatis ; ſin aliter, ſtultitiæ nomen aſſequitur.

Eſt autem in uſu vulgo quoque, & inter ineruditos, & apud ruſticos, videlicet quòd naturâ eſt omnibus augendi res vel minuendi cupiditas inſita, nec quiſquam vero contentus eſt. Sed ignoſcitur, quia non affirmamus. Tum eſt hyperbole virtus, cùm res ipſa de qua loquendum eſt, naturalem modum

excessit. Conceditur enim ampliùs dicere, quia dici quantum est, non potest: meliúsque ultrà quàm citrà stat oratio. Sed de hac satis, quia eundem locum pleniùs, in eo libro quo causas corruptæ eloquentiæ reddebamus, tractavimus.

MARCI FABII QUINTILIANI DE INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER IX.

CAPUT I.

De Figuris.

I. Quo differant figuræ à Tropis. II. Quid sit figura. Figuras esse vel sententiarum, vel verborum. III. Figuras sententiarum valere & ad probandum, & ad movendos affectus.

I. CUM sit proximo libro de tropis dictum, sequitur pertinens ad figuras, quæ schemata Græcè vocantur, locus, ipsa rei natura conjunctus

ſuperiori. Nam plerique has, tropos eſſe exiſtimaverunt: quia ſive ex hoc duxerint nomen, quòd ſint formati quodammodo; ſive ex eo quòd vertant orationem, unde & motus dicuntur: fatendum erit eſſe utrumque eorum etiam in figuris. Uſus quoque eſt idem. Nam & vim rebus adjiciunt, & gratiam præſtant. Nec deſunt qui tropis figuræ nomen imponant.. Quo magis ſignanda eſt utriuſque rei differentia. Eſt igitur Tropus, ſermo à naturali & principali ſignificatione tranſlatus ad aliam, ornandæ orationis gratia: vel (ut plerique Grammatici finiunt) dictio ab eo loco, in quo propria eſt, tranſlata in eum, in quo propria non eſt. Figura (ſicut nomine ipſo patet) eſt conformatio quædam orationis remota à communi & primùm ſe offerente ratione. Quare in tropis ponuntur verba alia pro aliis.. Horum nihil in figuras cadit. Nam & propriis verbis, & ordine collocatis fieri figura poteſt..

II. EST autem non mediocris inter auctores diſſenſio, & quæ vis nominis ejus, & quot genera, & quàm multæ ſint ſpecies. Quare primùm intuendum eſt, quid accipere debeamus fi-

guram. Nam duobus modis dicitur: Uno qualiſcunque forma ſententiæ; ſicut in corporibus, quibus quoquo modò ſint compoſita, utique habitus eſt aliquis. Altero, quod propriè ſchema dicitur, in ſenſu vel ſermone aliqua à vulgari & ſimplici ſpecie cum ratione mutatio: ſicut nos ſedemus, incumbimus, reſpicimus. Itaque cùm in eoſdem caſus, aut tempora, aut numeros, aut etiam pedes, continuò quis aut certè nimiùm frequenter incurrit, præcipere ſolemus variandas figuras eſſe vitandæ ſimilitudinis gratia. In quo ita loquimur, tanquam omnis ſermo habeat figuram. Itémque eâdem figura dicimus curſitare, qua lectitare, id eſt eadem ratione declinari. Quare illo intellectu priore & communi nihil non figuratum eſt..

Sed ſi habitus quidam, & quaſi geſtus ſic appellandi ſunt, id demum hoc loco accipi ſchema oportebit, quod ſit in ſimplici ac in promptu poſito dicendi modo poëticè vel oratoriè mutatum. Sic enim verum erit aliam eſſe orationem ἀσχημάτιστον, id eſt carentem figuris, quod vitium non inter minima eſt: aliam ἐσχηματισμένην, id eſt figuratam.. Ergo figura ſit arte aliqua novata forma dicendi..

Duæ * sunt ejus partes : διανοίας, id est sententiarum : & λέξεως, id est verborum. . Quare sicut omnem orationem, ita figuras quoque versari necesse est in sensu, & in verbis.

* *De figuris sententiarum & verborum, vide Cicer. l. 3. de Orat. n.* 201.-208.

III. UT VERO naturâ prius est concipere animo res, quàm enuntiare, ita de iis figuris antè loquendum est, quæ ad mentem pertinent : quarum quidem utilitas tum magna, tum multiplex, in nullo non orationis opere vel clarissimè elucet. Nam etsi minimè videtur pertinere ad probationem, qua figura quicque dicatur, facit tamen credibilia quæ dicimus, & in animos judicum quà non observatur irrepit. Namque ut in armorum certamine & adversos ictus, & rectas ac simplices manus tum videre, tum etiam cavere ac propulsare facile est : aversæ tectæque minùs sunt observabiles ; & aliud ostendisse quàm petas, artis est : sic oratio quæ astu caret, pondere, mole, & impulsu præliatur ; simulanti, variantíque conatus, in latera atque in terga incurrere datur, & arma [a] advocare, & velut nutu fallere. Jam verò affectus nihil magis ducit.

[a] Meliùs legitur *avocare*, id est avertere arma adversarii in eam partem corporis, quam tu simulato ictu petis, ut aliam nudatam aggrediare.

Nam si frons, oculi, manus multum ad motum animorum valent, quanto plus orationis ipsius vultus ad id, quod intendimus efficere, compositus? Plurimum tamen ad commendationem facit, sive in conciliandis agentis moribus, sive ad promerendum actioni favorem, sive ad levandum varietate fastidium, sive ad quædam vel decentiùs indicanda, vel tutiùs. *

CAPUT II.

DE FIGURIS SENTENTIARUM.

I. Quæ figuræ valeant ad probandum. Interrogatio. Prolepsis. Dubitatio. Communicatio. Sustentatio. Permissio. II. Quæ figuræ augendis affectibus accommodatæ sint. Exclamatio. Παῤῥησία. Prosopopœia. Apostrophe. Hypotyposis. Ironia. Aposiopesis. Ethopoiia. Dissimulatio artificii. Emphasis. III. Explicat quid sit schema: (unde controversia figurata) quod adhibetur tribus de causis. 1. Si dicere palam parum tutum est. 2. Si non decet. 3. Venustatis gratia.

I. INCIPIAMUS ab iis quibus acrior & vehementior fit probatio: Simplex est sic rogare:

Æn. 373. *Sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris?*

Figuratum autem, quoties non scisci-

tandi gratia assumitur, sed instandi. *Quid enim tuus ille, Tubero, districtus in acie Pharsalica gladius agebat?* &, *Quousque tandem abutêre Catilina patientia nostra?* &, *Patêre tua consilia non sentis?* & totus denique hic locus. Quanto enim magis ardet, quàm si diceretur: *Diu abuteris patientia nostra.* &, *Patent tua consilia?* Interrogamus etiam . . ut invidiæ gratia, ut Medea apud Senecam:

Pro Lig. n. 9.

1. Catil. n. 1.

Quas peti terras jubes? v. 453.

Aut miserationis, ut Sinon apud Virgilium:

Heu quæ me tellus, inquit, quæ me æquora possunt
Accipere? 2. Æn. 69.

Totum hoc plenum est varietatis. Nam & indignationi convenit:

Et quisquam numen Junonis adoret? 1. Æn. 52.

Et admirationi:

Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames? 3. Æn. 56.

Est interim acrius imperandi genus:

Non arma expedient, totáque ex urbe sequentur? 4. Æn. 592.

Est aliqua etiam in respondendo figura, cùm aliud interroganti, ad aliud, quia sit utilius, occurritur. Tum augendi criminis gratia; ut testis in reum ro-

gatus, an ab reo fustibus vapulasset: *Et innocens*, inquit. Tum declinandi, quod est frequentissimum: Quæro an occideris hominem, respondetur: *Latronem.* An fundum occupaveris, respondetur: *Meum.*.

Cæterùm etiam interrogandi seipsum, & respondendi sibi, solent esse non ingratæ vices; ut Cicero pro Ligario: *Apud quem igitur hæc dico? nempe* n. 7. *apud eum qui cùm hoc sciret, tamen me antè quàm vidit, Reipublicæ reddidit.* Aliter n. 39. pro Cœlio ficta interrogatio est. *Dicet aliquis: Hæc igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescentes?* & totus locus. Deinde: *Ego si quis, judices, hoc robore animi, atque hac indole virtutis ac continentiæ fuit, &c.* Cui diversum est, cùm alium rogaveris, non expectare responsum, & statim subjicere. *Domus tibi* Orat. 223. *deerat? at habebas. Pecunia superabat? at egebas.* Quod schema quidam per subjectionem vocant..

MIRE verò in caussis valet * Præsumptio, quæ πρόληψις dicitur, cùm id quod objici potest, occupamus. Id neque in aliis partibus parum est, & præcipuè procœmio convenit..

* *Vide exempla hujus figuræ Verr. 7. n. 2. pro Arch. n. 15. In exordiis orat. pro Rosc. Amer. & Divin. in Verr.*

AFFERT aliquam fidem veritatis & Dubitatio, cùm simulamus quærere nos

unde incipiendum, ubi desinendum; quid potissimum dicendum, an omnino dicendum sit: cujusmodi exemplis plena sunt omnia; sed unum interim sufficit: *Equidem quod ad me attinet, quò me vertam nescio. Negem fuisse infamiam judicii corrupti, &c.*

Pro Cluent. n. 4.

A QUO schemate non procul abest illa quæ dicitur Communicatio, cùm aut ipsos adversarios consulimus, ut Domitius Afer pro Cloantilla: *At illa nescit trepida quid liceat fœminæ, quid conjugem deceat: fortè vos in illa solitudine obvios casus miseræ mulieri obtulit. Tu frater, vos paterni amici, quod consilium datis?* Aut cum judicibus quasi deliberamus, quod est frequentissimum: *Quid suadetis?* &, *Vos interrogo: Quid tandem fieri oportuit?* ut Cato: *Cedo, si vos in eo loco essetis, quid aliud fecissetis?* Et alibi: *Communem rem agi putatote, ac vos huic rei præpositos esse.*

Sed nonnunquam communicantes aliquid inexpectatum subjungimus, quod & per se schema est; ut in Verrem Cicero: *Quid deinde? quid censetis? furtum fortasse, aut prædam aliquam?* Deinde cùm diu suspendisset judicum animos, subjecit quod multo esset improbius. Hoc Celsus sustentatio-

7. Verr. 10.

nem vocat. Eſt autem duplex : nam contra frequenter cùm * expectationem graviſſimorum fecimus, ad aliquid quod ſit leve, aut nullo modo criminoſum, deſcendimus. Sed quia non tantùm per communicationem fieri ſolet, παράδοξον alii nominaverunt, id eſt inopinatum.

* *Vide exord. pro Cæl.*

EST penè idem fons illius quam * Permiſſionem vocant, qui Communicationis, cùm aliqua ipſis judicibus relinquimus æſtimanda, aliqua nonnunquam adverſariis quoque.

* *Vide l. 4. Rhet. n. 45. pro Flacco n. 96.*

II. QUÆ verò ſunt augendis affectibus accommodatæ figuræ, conſtant maximè ſimulatione. Namque & iraſci nos, & gaudere, & timere, & admirari, & dolere, & indignari, & optare, quæque ſunt ſimilia his, fingimus. Inde ſunt illa : *Liberatus ſum, Reſpiravi.* Et, *Bene habet :* &, *Quæ amentia eſt hæc?* &, *O tempora! ô mores!* &, *Miſerum me! conſumptis enim lacrymis, infixus tamen pectori hæret dolor.* Quod Exclamationem quidam vocant, ponúntque inter figuras orationis. Hæc quoties vera ſunt, non ſunt in ea forma, de qua nunc loquimur : aſſimulata, & arte compoſita, proculdubio ſchemata ſunt exiſtimanda.

Pro Mil. 47. *Pro Mur. 14.* *1. Cat. 2.* *2. Philip. 64.*

Quod idem dictum sit de oratione libera, quam Cornificius licentiam vocat, Græci παῤῥησίαν. Quid enim minùs figuratum, quàm vera libertas? Sed frequenter sub hac facie latet adulatio. Nam Cicero cùm dicit pro Ligario: *Suscepto bello Cæsar, gesto jam etiam ex parte magna, nulla vi coactus, consilio ac voluntate mea ad ea arma profectus sum, quæ erant contra te sumpta*; non solùm ad utilitatem Ligarii respicit, sed magis laudare victoris clementiam non potest. In illa verò sententia: *Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut quod hic potest nos possemus?* admirabiliter utriusque partis facit bonam causam: sed hoc * eum demeretur, cujus mala fuerat.

4. *Rhet.* 48. - 51.

n. 7.

n. 10.

* Cæsarem.

Illa adhuc audaciora, & majorum (ut Cicero existimat) laterum, Fictiones personarum, quæ προσωποποιΐαι dicuntur. Mirè namque tum variant orationem, tum excitant. His etiam adversariorum * cogitationes velut secum loquentium protrahimus: quæ tamen ita demum à fide non abhorrent, si ea locutos finxerimus, quæ cogitasse eos non sit absurdum. Et nostros * cum aliis sermones, & aliorum inter se, credibiliter inducimus: & * suadendo, objur-

* *Vide Verr.* 7. *n.* 103.

* *Vide pro Mil.* - *n.* 99. 100. *Verr.* 7. *n.* 109. *Pro Quint. n.* 71. 72. & 77. 78.

* *Vide pro*

Cæl. n. 33.-36. *Verr.* 7. *n.* 117.

gando, querendo, laudando, miserando, personas idoneas damus. Quin deducere deos in hoc genere dicendi, & * inferos excitare concessum est. * Urbes etiam, Populique vocem accipiunt.

* *Id est*, mortuos. *Vide pro Cæl. n.* 33. *l.* 4. *Rhet. n.* 67.

* *Vide Catil.* 1. *n.* 18. & 27. *l.* 4. *Rhet. n.* 67.

Sed in his quæ natura non permittit, hoc modo mollior fit figura: * *Etenim si mecum patria, quæ mihi vita mea multo est charior, si cuncta Italia, si omnis Respublica sic loquatur: M. Tulli, quid agis?* Illud audacius genus: *Quæ tecum, Catilina, sic agit, & quodammodo tacita loquitur: Nullum jam aliquot annis facinus extitit, nisi per te.* Commodè etiam aut * nobis aliquas ante oculos esse rerum personarúmve imagines fingimus, aut eadem adversariis aut judicibus non accidere miramur; qualia sunt: *Vidètur mihi.* Et, *Nónne videtur tibi?* Sed magna quædam vis eloquentiæ desideratur. Falsa enim & incredibilia natura necesse est aut magis moveant, quia supra vera sunt; aut pro vanis accipiantur, quia vera non sunt.

* 1. *Cat.* 27.

1. *Cat.* 18.

* *Vide pro Mil. n.* 93. 94.

Sed formas quoque fingimus sæpe, ut Famam Virgilius: ut Voluptatem, ac Virtutem (quemadmodum à ^a Xeno-

4. *Æn.* 474.

^a Xenophon ἀπομνημ. β refert Prodicum finxisse voluptatem & virtutem cum Hercule collocutas in solitudine: quarum altera ad fortitudinem invitaret, altera ad inertiam. *Turn.*

phonte traditur) Prodicus: ut Mortem ac Vitam, quas contendentes in Satyra tradit Ennius..

Aversus quoque à judice sermo, qui dicitur ἀποστροφή, mirè movet; sive adversarios invadimus: *Quid enim tuus ille, Tubero, in acie Pharsalica gladius agebat?* Sive ad invocationem aliquam convertimur: *Vos enim jam ego Albani tumuli atque luci.* Sive ad invidiosam implorationem: *O leges Porciæ, legésque Semproniæ!*.

Pro Lig. n. 9.

Pro Mil. 85.

7. Verr. 161.

Illa verò (ut ait Cicero) sub oculos subjectio, tum fieri solet, cùm res non gesta indicatur, sed ut sit gesta ostenditur: nec universa, sed per partes: quem locum proximo libro subjecimus evidentiæ, & Celsus hoc nomen isti figuræ dedit. Ab aliis ὑποτύπωσις dicitur, proposita quædam forma rerum ita expressa verbis, ut cerni potiùs videatur, quàm audiri: *Ipse inflammatus scelere ac furore, in forum venit: ardebant oculi: toto ex ore crudelitas emicabat.* Nec solùm quæ facta sint aut fiant, sed etiam quæ futura sint, aut futura fuerint, imaginamur. Mirè tractat hæc Cicero pro Milone, quæ facturus fuerit Clodius si præturam invasisset.

Pag. 58.

7. Verr. 105. & 160.

n. 76. & 88.-90.

Εἰρωνείαν inveni qui dissimulationem

vocarent: quo nomine quia parum totius hujus figuræ videntur vires ostendi, nimirum sicut in plerisque, Græca erimus appellatione contenti. Igitur εἰρωνεία quæ est schema, ab illa quæ est tropus, genere ipso nihil admodum distat: in utroque enim contrarium ei quod dicitur, intelligendum est: species verò prudentiùs intuenti, diversas esse facile est deprehendere.

Primùm, quòd tropus apertior est: & quanquam aliud dicit ac sentit, non tamen aliud simulat. Nam & omnia circà ferè recta sunt; ut illud in Catilinam: *A quo repudiatus, ad sodalem tuum virum optimum M. Marcellum demigrasti.* In duobus demum verbis est ironia: ergo etiam brevior est tropus. At in figura, totius voluntatis fictio est, apparens magis quàm confessa; ut illic verba sint verbis diversa, hîc sensus sermoni, ut* joci: & tota interim causæ confirmatio, tum etiam vita universa ironiam habere videtur, qualis est vita Socratis. Nam ideo dictus εἴρων, id est agens imperitum, & admirator aliorum tanquam sapientium: ut quemadmodum ἀλληγορίαν facit continua μεταφορὰ, sic hoc schema faciat troporum ille contextus.

1. Cat. 19.

* Delendas putem has duas voces, *ut joci.*

Εἰρωνεία est, & cùm similes imperantibus vel permittentibus sumus:

I, sequere Italiam ventis. 4. Æn, 381.

Et cùm ea quæ nolumus videri in adversariis esse, concedimus eis. Id acriùs fit cùm eadem in nobis sunt, & in adversario non sunt:

Méque timoris 11. Æn, 383.
Argue tu Drance, quando tot cædis acervos
Teucrorum tua dextra dedit.

Quod idem contrà valet, cùm aut ea quæ à nobis absunt, aut etiam quæ in adversarios recidunt, quasi fatemur:

Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter. 10. Æn. 92.

Nec in personis tantùm, sed & in rebus versatur hæc contraria dicendi, quàm quæ intelligi velis, ratio: ut totum pro Q. Ligario procemium; & illæ elevationes: *Videlicet. O dii boni!*

Scilicet hic superis labor est.. 4. Æn. 379.

Ἀποσιώπησις, quam idem Cicero Reticentiam appellat, & ipsa ostendit affectus: Vel iræ, ut:

Quos ego.. sed motos præstat componere fluctus. 1. Æn. 139.

Vel solicitudinis, & quasi religionis: *An hujus ille legis, quam Clodius à se inventam gloriatur, mentionem facere ausus*

esset vivo Milone, ne dicam consule? De nostrûm enim omnium. . non audeo totum dicere. Cui simile est in prooemio pro Ctesiphonte Demosthenis. .

Imitatio morum alienorum, quæ ἠθοποιΐα, vel, ut alii malunt, μίμησις dicitur, jam inter leviores affectus numerari potest. Est enim posita ferè in eludendo: sed versatur & in factis, & in dictis. In factis quod est ὑποτυπώσει vicinum. In dictis, quale est apud Terentium:

Eunuch. Act. 1. sc. 2. v. 75.

At ego nesciebam quorsum tu ires: Parvula
Hinc est abrepta, eduxit mater pro sua,
Soror dicta est, cupio abducere ut reddam suis. .

Sunt & illa jucunda, & ad commendationem cùm varietate, tum etiam ipsa natura plurimum prosunt, quæ simplicem quandam, & non præparatam ostendendo orationem, minùs nos suspectos judici faciunt. Hinc est quasi pœnitentia dicti; ut pro Cœlio: *Sed quid ego ita gravem personam induxi?* Et quibus utimur vulgò: *Imprudens incidi.* Vel cùm quærere nos quid dicamus, fingimus: *Quid reliquum est?* &, *Numquid omisi?* Et cùm ibidem in Verrem

n. 35.

ait Cicero : *Unum etiam mihi reliquum hujusmodi crimen est* , &, *Aliud ex alio succurrit mihi.*

Unde etiam venusti transitus fiunt ; non quia transitus ipse sit schema ; ut Cicero narrato Pisonis exemplo, qui annulum sibi cudi ab aurifice in tribunali suo jusserat, velut hoc in memoriam adductus, adjecit ; *Hic modò me commonuit Pisonis annulus ; quod totum effluxerat. Quàm multis istum putatis hominibus honestis de digitis annulos aureos abstulisse ?* Et cùm aliqua velut ignoramus : *Sed earum rerum artificem, quem ? quemnam ? rectè admones ; Polycletum esse dicebant.* Quod quidem non in hoc tantùm valet. Quibusdam enim dum aliud agere videmur, aliud efficimus : sicut hîc Cicero consequitur, ne cùm morbum in signis atque tabulis objiciat Verri, ipse quoque earum rerum studiosus esse credatur. Et [a] Demosthenes jurando per interfectos in Marathone & Salamine, id agit, ut minore invidia cla-

6. *Verr.* 57.

6. *Verr. n.* 5.

[a] Pro Ctesiph. Ad *Cheroneam* urbem Bœotiæ Philippus Macedonum Rex superavit Athenienses. Ex eo prælio Demosthenes abjecto clypeo profugit. Miltiades autem in *Marathone* campo Atticæ regionis superavit exercitum Darii Persarum Regis. Themistocles in *Salaminio* freto profligavit exercitum Xerxis. *Turn.*

dis apud Cheroneam acceptæ laboret..

EST emphasis etiam inter figuras, cùm ex aliquo dicto latens aliquid eruitur; ut apud Virgilium:

4. Æn. 550.

Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
Degere more feræ?

Quanquam enim de matrimonio queritur Dido, tamen huc erupit ejus affectus, ut sine thalamis vitam non hominum putet, sed ferarum. Aliud apud Ovidium genus, apud quem & Myrrha nutrici amorem patris sic confitetur:

10. Metam. 422.

O, dixit, felicem conjuge matrem!

III. HUIC [a] vel confinis, vel eadem est, qua nunc utimur plurimum. Jam enim ad id genus, quod & frequentissimum est, & expectari maximè credo, veniendum est: in quo per quandam suspicionem, quod non dicimus accipi volumus: non utique contrarium, ut in εἰρωνείᾳ; sed aliud latens, & auditori quasi inveniendum: quod jam ferè solum schema à nostris vocatur, & unde controversiæ figuratæ dicuntur. Ejus triplex usus est. Unus, si dicere palam parum tutum est. Alter, si non decet.

[a] Totus hic locus translatus est ex tractatione Dionysii Halicarnassei, qua agit de schematismis, id est de figuratis controversiis. *Turn.*

Tertius,

Tertius, qui venustatis modò gratia adhibetur, & ipsa novitate ac varietate magis quàm si relatio sit recta, delectat.

1. Ex his quod est primum, frequens in scholis est. Vera negotia nunquam adhuc habuerunt hanc silentii necessitatem, sed aliam huic similem: verùm multo ad agendum difficiliorem, cùm personæ potentes obstant, sine quarum reprehensione teneri causa non possit. Ideóque hoc parciùs & circumspectiùs faciendum: quia nihil interest quomodo offendas. Et [a] aperta figura perdit hoc ipsum, quod figura est. Ideóque à quibusdam tota res repudiatur, sive intelligatur, sive non. Sed licet modum adhibere. Imprimis, ne sint manifestæ. Non erunt autem, si ex verbis dubiis, & quasi duplicibus petentur; qualis est in suspecta nuru: *Duxi uxorem, quæ patri placuit.* Res ipsæ perducant judicem ad suspicionem, & amoliamur cætera, ut hoc solum supersit; in quo multum etiam affectus juvant, & interrupta silentio dictio, & cunctationes. Sic enim fiet, ut judex quærat illud nescio quid,

[a] Si continuando figura apertior fieret, figuræ nomen amitteret. Ars enim desinit esse ars, statimatque apparet.

quod ipse fortasse non crederet si audiret: & ei quod à se inventum existimat, credat.

Sed ne si optimæ quidem sint, esse debent frequentes. Nam densitate ipsa figuræ aperiuntur, nec offensæ minus habent, sed auctoritatis. Nec pudor videtur quòd non palam objicias, sed diffidentia. In summa, sic maximè judex credit figuris, si nos putat nolle dicere. Equidem quandoque & in personas incidi tales, & in rem quoque (quod est magis rarum) quæ obtineri nisi hac arte non posset. Ream tuebar, quæ subjecisse dicebatur marito testamentum, & dicebantur chirographum marito expirante hæredes dedisse, & verum erat. Nam quia per leges institui uxor non poterat hæres, id fuerat actum, ut ad eam bona per hoc tacitum fideicommissum pervenirent. Et caput quidem veri * facile erat, si hoc diceremus palam, sed peribat hæreditas. Ita ergo fuit nobis agendum, ut judices illud intelligerent factum, delatores non possent apprehendere ut dictum: & contigit utrumque. Quod non inseruissem veritus opinionem jactantiæ, nisi probare voluissem, in foro quoque esse his figuris locum.

* Facile erat intellectu.

Quædam etiam quæ probare non possis, figura potiùs spargenda sunt. Hæret enim nonnunquam telum istud occultum, & hoc ipso quòd non apparet, eximi non potest. At si idem dicas palam, & defenditur, & probandum est.

2. Cùm autem obstat nobis personæ reverentia (quod secundum posuimus genus) tanto cautiùs dicendum est, quanto validiùs bonos inhibet pudor quàm metus. Hic verò tegere nos judex quod sciamus, & verba vi quadam veritatis erumpentia credat coercere. Nam quanto minus aut ipsi in quos dicimus, aut judices, aut assistentes oderint hanc maledicendi lasciviam, si nolle nos credant? Aut quid interest quomodo dicatur, cùm & res & animus intelligitur?..

Confinia sunt his celebrata apud Græcos schemata, per quæ res asperas molliùs significant. Nam Themistocles suasisse existimatur Atheniensibus, *ut urbem apud deos deponerent*: quia durum erat dicere, ut relinquerent. Et qui victorias aureas in usum belli conflari volebat, ita declinavit, *victoriis utendum esse*. Totum autem allegoriæ simile est, aliud dicere, aliud intelligi velle.

Lib. 7. Herod.

Quæsitum etiam est, quomodo contra figuras responderi oporteat. Et qui-

dam semper ex diverso aperiendas putaverunt, sicut latentia vitia rescinduntur. Idque sanè frequentissimè faciendum est. Aliter enim dilui objecta non possunt, utique cùm quæstio in eo consistit, quod figuræ petunt. At cùm maledicta sunt tantùm, non intelligere interim, bonæ conscientiæ est. Atque etiam cùm fuerint crebriores figuræ, quàm ut dissimulari possint, postulandum est, ut illud nescio quid, quod adversarii obliquis sententiis significare voluerint, si fiducia sit, objiciant palam, aut certè non exigant, ut quod ipsi non audent dicere, id judices non modò intelligant, sed etiam credant.

3. TERTIUM est genus, in quo sola meliùs dicendi petitur occasio. Ideóque id Cicero non putat esse positum in contentione. Tale est illud, quo idem utitur in [a] Clodium: *Quibus iste, qui omnia sacrificia nosset, facile à se deos placari posse arbitrabatur.* Levissimum autem longè genus ex verbo, etiamsi est apud Ciceronem in Clodiam: *Præsertim quam*

Pro Cæl. 32.

[a] Hæc ait propterea quòd Clodius ingressus erat in opertum bonæ Deæ, quod non licebat viris. Unde facetè Cicero fingit peritum esse sacrificiorum, *Turn*,

omnes amicam omnium potiùs quàm cujusquam inimicam putaverunt. . . .

CAPUT III.

DE FIGURIS VERBORUM.

I. Duplex earum genus. Grammaticum unum. Laus ejusmodi figurarum. Aliquot exempla afferuntur: II. Rhetoricum alterum; quod fit. 1. Per adjectionem. Geminatio. Anaphora. Epistrophe. Symploce. Repetitio, qua est multiplex. Epanalepsis. Epanodos. Polyptoton. Anadiplosis. Synonymia. Expolitio. Polysyndeton. Gradatio. 2. Per detractionem. Synecdoche, seu Elleipsis. Asyndeton. Συνεζευγμένον, seu Adjunctio. 3. Aut per similitudinem: Paronomasia. Antanaclasis. Aut, per paria: πάρισον. ὁμοιοτέλευτον. ὁμοιόπτωτον. ἰσόκωλον. Aut per contraria: Antitheton. III. Quo pacto figuris sit utendum.

I. VERBORUM verò figuræ, & mutatæ sunt semper, & utcunque valuit consuetudo, mutantur. Itaque si antiquum sermonem nostro comparemus, penè jam quicquid loquimur, figura est: ut, *huic rei invidere*, non, ut omnes veteres, & Cicero præcipuè, *hanc rem*: &, *Incumbere illi*, non *in illum*: &, *Plenum vino*, non *vini*: &, *Huic* non *hunc adulari*, jam dicitur, & mille alia. Utinámque non pejora vincant! Verùm schemata λέξεως duorum

ſunt generum: alterum loquendi rationem vocant; alterum, quod ad collocationem maximè exquiſitum eſt. Quorum tametſi utrumque convenit orationi, tamen poſſis illud grammaticum, hoc rhetoricum magis dicere.

Prius fit iiſdem generibus, quibus vitia. Eſſet enim omne ſchema vitium, ſi non peteretur, ſed accideret. Verùm auctoritate, vetuſtate, conſuetudine plerumque defenditur, ſæpe etiam ratione quadam. Ideóque cùm ſit à ſimplici rectóque loquendi genere deflexa, virtus eſt, ſi habet probabile aliquid quod ſequatur. Una tamen in re maximè utilis, ut quotidiani & ſemper eodem modo formati ſermonis faſtidium levet, & nos à vulgari dicendi genere defendat. Quo ſi quis parcè, & cùm res poſcet utetur, velut aſperſo quodam condimento, jucundior erit: at qui nimiùm affectaverit, ipſam illam gratiam varietatis amittet. Quanquam ſunt quædam figuræ ita receptæ, ut penè jam hoc ipſum nomen effugerint: quæ etiamſi fuerint crebriores, aures conſuetas minùs ferient. Nam & ſecretæ, & extra vulgarem uſum poſitæ, ideóque magis nobiles, ut novitate aurem excitant, ita copia ſatiant: nec ſe obvias fuiſſe dicen-

ti, sed conquisitas, & ex omnibus latebris extractas, congestásque declarant.

Fiunt ergo & circa genus figuræ in nominibus. Nam & *Oculis capti talpæ*, & *Timidi damæ* dicuntur à Virgilio : sed subest ratio, quia sexus uterque altero significatur. Tam enim mares esse talpas damásque quàm fœminas certum est. Et in verbis ; ut *Fabricatus est gladium* : &, *Inimicos punitus es*. Quod mirum minùs est, quòd in natura verborum est, & quæ facimus, patiendi modo sæpe dicere, ut *Arbitror*, *Suspicor* ; & contrà faciendi, quæ patimur, ut *Vapulo* : ideóque frequens permutatio est, & pleraque utroque modo efferuntur : *Luxuriatur*, *luxuriat* : *Fluctuatur*, *fluctuat* ; *Assentior*, *assentio* : *Revertor*, *reverto*. Est figura & in numero : vel cùm singulari pluralis subjungitur, *Gladio pugnacissima gens*, *Romani*. Gens enim ex multis. Vel è diverso :

1. Georg. 183.

8. Eclog. 28.

Pro Mil. 33.

[a] *Quoi non risère parentes*,
Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

[a] Mirè torquentur in his versibus Grammatici. Nam permulti putant *cui* legendum esse in dativo singulari : Fabius verò accipit in nominativo plurali ; & statim subjicit *hunc*, pro *hos*. *Turn.* Vide Ruæum in hunc locum Virgilii. Eclog. 4. v. 62.

Ex illis enim qui non risere, * hunc non dignatus deus, nec dea dignata. Et mutatione partium, ut in satyra:

* *Legendum videtur*, hos.

Et nostrum istud vivere triste
Aspexi:

Pers. Sat. 1. v. 10.

cùm infinito verbo sit usus pro appellatione. Nostram enim vitam vult intelligi. Utimur & verbo pro participio, ut:

Magnum dat ferre talentum.

5. Æn. 248.

tanquam ferendum. Et participio pro verbo: *Volo datum*...

Hæc schemata & his similia, quæ erunt per mutationem, adjectionem, detractionem, ordinem, & convertunt in se auditorem, nec languere patiuntur subinde aliqua notabili figura excitatum, & habent quandam ex illa vitii similitudine gratiam, ut in cibis interim acor ipse jucundus est. Quod continget, si neque supra modum multæ fuerint, nec ejusdem generis, aut junctæ, aut frequentes: quia satietatem ut varietas earum, ita raritas effugit.

II. ILLUD est acrius genus, quod non tantùm in ratione positum est loquendi, sed ipsis sensibus tum gratiam, tum etiam vires accommodat.

1. E QUIBUS primum sit quod fit per adjectionem. Plura sunt genera. Nam

& * verba geminantur, vel amplificandi gratia; ut: *Occidi, occidi, non Sp. Melium.* alterum est enim quod indicat, alterum quod affirmat. Vel miserandi, ut:

* Geminatio.
Pro Mil. n. 72.

Ah Corydon, Corydon. 1. Eclog. 69.

Quæ eadem figura nonnunquam per ironiam ad elevandum convertitur. Similis geminationis post aliquam interjectionem repetitio est, sed paulo etiam vehementior: *Bona, miserum me (consumptis enim lacrymis tamen infixus animo hæret dolor) bona, inquam, Cn. Pompeii acerbissima voci subjecta præconis. . . Vivis, & vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.*

2. Philip. 64.
1. Cat. 4.

Et * ab iisdem verbis plura acriter & instanter incipiunt: *Nihilne te nocturnum præsidium palatii, nihil urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultúsque moverunt?*

* Anaphora.
1. Cat. 1.

Et * iisdem desinunt: *Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius.*

* Epistrophe.
Pro Mil. 59.

Quanquam hoc exemplum ad aliud quoque * schema pertinet, cujus initia inter se & fines iidem sunt; *Quis* & *Quis*, *Appius* & *Appius*. Quale est: *Qui sunt qui fœdera sæpe ruperunt? Car-*

* Symploce.
4. Rhet. 20.

thaginenses. Qui sunt qui in Italia crudele bellum gesserunt? Carthaginenses. Qui sunt qui Italiam deformaverunt? Carthaginenses. Qui sunt qui sibi ignosci postulant? Carthaginenses.

* Repetitio; quæ est multiplex.

Pro Mur. 22.

* Etiam in contrapositis vel comparativis solet respondere primorum verborum alterna repetitio: *Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas: ille, ut eò quò intendit, maturè cum exercitu perveniat. Te gallorum, illum buccinarum cantus exsuscitat. Tu actionem instituis, ille aciem instruit. Tu caves ne consultores tui, ille ne urbes aut castra capiantur.* Sed hac gratia non fuit contentus orator, vertit in contrarium eandem figuram: *Ille tenet & scit ut hostium copiæ, tu ut aquæ pluviæ arceantur. Ille exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis.*

Possunt media quoque respondere, vel primis; ut:

7. Æn. 759.

Te nemus Angitiæ, vitrea te Fucinus unda.

7. Verr. 43.

Vel ultimis: *Hæc navis onusta præda Siciliensi: cùm ipsa quoque esset ex præda.* Nec quisquam dubitavit idem posse fieri iteratis utrinque mediis.

7. Verr. 118.

a Respondent primis & ultima: *Mul-*

a *Epanalepsis*, est repetitio quæ fit in initio præ-

ti & graves dolores inventi parentibus & propinquis, multi.

Est & illud repetendi genus, quod semel proposita iterat & dividit:

Iphitus & Pelias mecum; quorum Iphitus ævo
Jam gravior, Pelias & vulnere tardus Ulyssi.

2. Æn. 435.

a Ἐπάνοδος dicitur Græcè, nostri Regressionem vocant. Nec solùm in eodem sensu, sed etiam in diverso eadem verba contrà sumuntur: *Principum dignitas erat penè par, non par fortasse eorum qui sequebantur.*

Pro Lig. 19.

Interim * variatur casibus hæc & generibus iteratio: *Magnus est labor dicendi, magna res est. . . Pater hic tuus? patrem hunc appellas? patris tu hujus filius es?* Fit casibus modò hoc schema, quod πολύπτωτον vocant. . .

* Polyptoton.

Prioris sententiæ verbum ultimum, ac sequentis primum frequenter est *

* Anadiplo-

cedentis, & fine sequentis sententiæ. Ut pro Marcello n. 17. *Vidimus tuam victoriam præliorum exitu terminatam: gladium vaginâ vacuum in urbe non vidimus.*

a *Epanodos* propriè est, cùm per eadem recurrimus, verba ordine inverso relegentes. Cic. pro L. Man. n. 67. *Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit? Ecquam locupletem, quæ illis pacata esse videatur?* Et Paterculus l. 2. c. 117. de Varo Syriæ præfecto: *Quam* (provinciam) *pauper divitem ingressus, dives pauperem reliquit.*

sis, seu, reduplicatio. idem. Quo quidem schemate utuntur poetæ sæpius:

10. Eclog. 72.

Pierides vos hæc facietis maxima Gallo:
Gallo, cujus amor tantum mihi crescit in horas.

1. Cat. 2. Sed ne oratores quidem rarò: *Hic tamen vivit, vivit? imo etiam in Senatum venit.*

Congregantur quoque [a] verba idem significantia: *Quæ cùm ita sint, Catilina, perge quò cœpisti: egredere aliquando ex urbe. Patent portæ, proficiscere.* Et in eundem alio libro: *Abiit, excessit, erupit, evasit.*

1. Cat. 10.

2. Cat. 1.

Nec verba modò, sed [b] sensus quoque idem facientes acervantur: *Perturbatio istum mentis, & quædam scelerum offusa caligo, & ardentes furiarum faces excitarunt.* Congeruntur & idem & diversum significantia. *Quæro ab inimicis, sintne hæc investigata, comperta, patefacta, sublata, deleta, extincta per me.*

Hoc exemplum aliam quoque efficit * figuram, quæ quia conjunctionibus caret, Dissolutio vocatur; apta, cùm

* Asyndeton.

a Synonymia, cùm plura junguntur, idem vel penè idem significantia.

b Expolitio. Vide Cic. pro Lig. n. 9. pro Mil. n. 10. Potest etiam annumerari inter figuras sententiarum.

quid inſtantiùs dicimus. Nam & ſingula inculcantur, & quaſi plura fiunt. Ideóque utimur hac figura non in ſingulis modò verbis, ſed ſententiis etiam; ut Cicero dicit contra concionem Metelli: *Qui indicabantur, eos vocari, cuſtodiri, ad Senatum adduci juſſi: in Senatu ſunt poſiti.* Et totus hic locus. Contrarium eſt * ſchema, quod conjunctionibus abundat. Illud ἀσύνδετον, hoc πολυσύνδετον dicitur.

* Polyſyndeton.

Tectúmque larémque,
Armáque, Amyclaúmque canem,
Creſſámque pharetram. Utrumque horum coacervatio. Fons quidem unus, quia acriora facit, & inſtantiora quæ dicimus, & vim quandam præ ſe ferentia, velut ſæpius erumpentis affectus.

3. Georg. 344.

Gradatio quæ dicitur κλίμαξ, apertiorem habet artem, & magis affectatam, ideóque eſſe rarior debet. Eſt autem ipſa quoque adjectionis: repetit enim quæ dicta ſunt, & priuſquam ad aliud deſcendat, in prioribus reſiſtit. Ejus exemplum ex Græco notiſſimo transferatur: *Nec hæc dixi quidem, ſed nec ſcripſi: nec ſcripſi quidem, ſed nec obii legationem: nec obii quidem, ſed nec perſuaſi Thebanis.* Sunt tamen erudita & Latina: *Africano virtutem induſtria, vir-*

Demoſt. pro Cteſiph.

4. Rhet. 34.

tus gloriam, gloria æmulos comparavit.

2. AT QUÆ per detractionem fiunt figuræ, brevitatis novitatísque maximè gratia petuntur: quarum una est. [a] Synecdoche, cùm subtractum verbum aliquod satis ex cæteris intelligitur; ut Cælius in Antonium: *Stupere gaudio Græcus.* Simul enim auditur *Cœpit.*

* Asyndeton.

* Altera est per detractionem figura, de qua modò dictum est, cui conjunctiones eximuntur.

* Id est, Adjunctio.

Tertia quæ dicitur * συνεζευγμένον. In qua unum ad verbum plures sententiæ referuntur, quarum unaquæque desideraret illud, si sola poneretur. Id accidit aut præposito verbo ad quod reliqua respiciant: *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.* Aut illato, quo plura clauduntur: *Neque enim is es Catilina, ut te aut pudor unquam à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore revocaverit.* Medium quoque potest esse, quod & prioribus & sequentibus sufficiat.

Pro Cluent. 15.

1. Cat. 22.

3. TERTIUM est genus figurarum, quæ aut similitudine aliqua vocum, aut paribus, aut contrariis vertunt in se

[a] *Synecdoche* idem videtur ac *Elleipsis*, cui opponitur Pleonasmus. *Hunccine hominem? hanccine impudentiam? hanccine audaciam?* subaudi: *feremus.*

aures, & animos excitant. Huic nomen est [a] παρονομασία, quæ dicitur Agnominatio.

Cui confinis est ἀντανάκλασις, ejusdem verbi contraria significatio. Cùm Proculeius quereretur de filio, quòd is mortem suam *expectaret*, & ille dixisset, se verò *non expectare*: *Imò*, inquit, *rogo expectes*. Non ex eodem, sed ex diverso vicinum accipitur, cùm *supplicio afficiendum dicas, quem supplicatione dignum judicaris*. Aliter quoque voces aut eædem diversa in significatione ponuntur, aut productione tantùm, vel correptione mutatæ: quod etiam in jocis frigidum, equidem tradi inter præcepta miror, eorúmque exempla vitandi potiùs quàm imitandi gratia pono. *Amari jucundum est, si curetur nequid insit amari. Avium dulcedo ad avium ducit.*

Sed elegantius, quod est positum * in distinguendam rei proprietatem:

* *Id est*, ad.

[a] παρονομασία, sive *Agnominatio*: quæ aliam efficit sententiam literæ unius pluriumve adjectione, detractione, transpositione, immutatione. Adjectione: ut apud Terent. Heaut. Act. 2. sc. 2. v. 115. *Tibi erunt parata verba, huic homini verbera.* Detractione: Cic. *Res mihi invisæ visæ sunt.* Et, *O fortunatam, natam me Consule Romam.* Transpositione: Cic. l. 1. ad Att. ep. 10. *Consul autem ipse parvo animo & pravo; facie magis quàm facetiis ridiculus.* Immutatione: 3. Phil. 22. *Ex oratore arator factus.*

1. Cat. 30. *Hanc Reipublicæ pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse.* Et quæ præpositionibus in contrarium mutantur: 1. Cat. 27. *Non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur.* Melius atque acrius, quod cùm figura jucundum est, tum etiam sensu valet: *Emit morte immortalitatem.* 3. Philip. 22. Illa levior est: *Non Pisonum, sed pistorum.* Et, *Ex oratore arator.* Pessimum verò: *Ne Patres Conscripti videantur circunscripti. Rarò evenit, sed vehementer venit.* Sic contingit ut aliquis sensus vehemens & acer venustatem aliquam non eodem ex verbo non dissonam accipiat. Et cur me prohibeat pudor uti domestico exemplo? Pater meus contra eum qui se *legationi immoriturum* dixerat, deinde vix paucis diebus insumptis re infecta redierat: *Non exigo uti immoriaris legationi; immorare.* Nam & valet sensus ipse, & in verbis tantùm distantibus jucundè consonat vox, præsertim non captata, sed velut oblata: cùm altero suo sit usus, alterum ab adversario acceperit.

Magnæ veteribus curæ fuit, gratiam dicendi è paribus[a] contrariis acquire-

[a] Fabius tertium genus figurarum distribuerat in tria membra. *Tertium est genus figurarum, quæ aut similitudine aliquâ vocum, aut paribus, aut contrariis vertunt in se aures.* Hactenus primum membrum

re. Gorgias in hoc immodicus, copiosus utique prima ætate Isocrates fuit. Delectatus est his etiam M. Tullius, verùm & modum adhibuit non ingratæ (nisi copia redundet) voluptati, & rem alioqui levem, sententiarum pondere implevit. Nam per se frigida & inanis affectatio cùm in acres incidit sensus, innata videtur esse, non accersita.

Similium * ferè quadruplex ratio est. Nam est primum, quoties verbum verbo simile, aut non dissimile valde, quæritur; ut:

* *Per similia intelligit hic paria.*

Puppésque tua, pubésque tuorum. (1. *Æn.* 403.)

Et, *Sic in hac calamitosa fama, quasi in aliqua perniciosissima flamma.* (*Pro Cluent.* n. 4.) Et, *Non enim tam spes laudanda, quàm res est.* Aut certè par est extremis syllabis consonans: *Non verbis, sed armis.* Et hoc quoque quoties in sententias acres incidit, pulcrum est: *Quantum possis, in eo semper experire ut prosis.* Hoc est πάρισον, ut plerisque placuit.

Secundum, ut clausula similiter cadat, [a] vel iisdem in ultimam partem

executus est: nunc transit ad secundum. Itaque videtur aut delendum esse *contrariis*; aut addendam conjunctionem & : *è paribus & contrariis.*

[a] Procul dubio mendosus est hic locus. Hunc certè sensum habet ὁμοιοτέλευτον, seu *similiter desinens*, in hoc positum est, ut clausula similiter cadens, ver-

collatis. ὁμοιοτέλευτον similem duarum sententiarum vel plurium finem: *Non modò ad salutem ejus extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam.*

Pro Mil. n. 5.

Tertium est, quod in a eosdem casus cadit, ὁμοιόπτωτον dicitur. Ut est apud Afrum: *Amisso nuper infelicis aulæ, si non præsidio inter pericula, tamen solatio vitæ inter adversa.* Ea verò videntur optima, in quibus initia sententiarum & fines consentiunt: ut hic, *præsidio, solatio.*

Etiam ut sint, quod est quartum, membris æqualibus, quod ἰσόκωλον dicitur: *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantùm in foro atque judiciis impudentia valeret*: ὀτίκωλον est, & ὁμοιόπτωτον habet: *non minùs nunc in causa cederet Aulus Cecinna Sexti Ebutii impudentiæ, quàm tum in vi facienda cessit audaciæ.* ἰσόκωλον, ὁμοιόπτωτον, ὁμοιοτέλευτον. Accedit & ex illa figura gratia qua nomina dixi mutatis casibus repeti: *Non minùs cederet, quàm cessit.*

Pro Cec. init.

bis ejusdem soni in ultimam partem collatis, similem efficiat duarum sententiarum vel plurium finem.

a ὁμοιόπτωτον, neque semper finem habet similem; est enim tantùm casus similis, etiamsi dissimilis sit sonus: ut, *Pollet auctoritate, circumfluit opibus, abundat amicis*; nec tantùm in fine deprehenditur, sed vel initio, vel medio.

CONTRAPOSITUM autem (ἀντίθετον dicitur) non uno fit modo. Nam & fit si singula singulis opponuntur; ut: *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.* Et bina binis: *Non nostri ingenii, vestri auxilii est.* Et sententiæ sententiis: *Dominetur in concionibus, jaceat in judiciis. . Odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit. .* Fit etiam assumpta illa figura, qua verba declinata repetuntur, quod ἀντιμεταβολὴ dicitur: *Non ut edam vivo, sed ut vivam edo.* Et quod apud Ciceronem conversum ita est, ut cùm mutationem casus habeat, etiam similiter desinat: *Ut in judiciis, & sine invidia culpa plectatur, & sine culpa invidia ponatur.* Quod & eodem clauditur verbo; ut quod dicit de [a] Sexto Roscio: *Etenim cùm artifex ejusmodi sit, ut solus dignus videatur esse qui scenam introeat; tum vir ejusmodi est, ut solus videatur dignus, qui eò [b] non accedat. . .*

Pro Cluent. 15.

Pro Cluent. n. 5.

Pro Mur. 76.

Pro Cluent. 5.

Pro Quintio 78.

III. EGO illud de figuris adjiciam

a Lege Q. de eodem sic Tullius pro Q. Rosc. Com. n. 17. *Qui medius fidius (audacter dico) plus fidei, quàm artis; plus veritatis, quàm disciplinæ possidet in se: quem populus Romanus meliorem virum, quàm histrionem esse arbitratur: qui ita dignissimus est scena propter artificium, ut dignissimus sit curia propter abstinentiam.*

b Scenici artifices, ut Comœdi, infamiâ notabantur. *Turn.*

breviter, ſicut ornant orationem opportunè poſitæ, ita ineptiſſimas eſſe, cùm immodicè petuntur. Sunt qui neglecto rerum pondere, & viribus ſententiarum, ſi vel inania verba in hos modos depravarint, ſummos ſe judicent artifices, ideóque non deſinunt eas nectere: quas ſine ſententia ſectari tam eſt ridiculum, quàm quærere habitum geſtúmque ſine corpore.

Sed ne hæ quidem quæ rectè fiunt, denſandæ ſunt nimis. Nam & vultus mutatio, oculorúmque conjectus multum in actu valet: ſed ſi quis ducere os exquiſitis modis, & frontis ac luminum inconſtantia trepidare non deſinat, rideatur. Et oratio habeat rectam quandam velut faciem: quæ ut ſtupere immobili rigore non debebit; ita ſæpius in ea, quam natura dedit, ſpecie continenda eſt.

Sciendum verò in primis, quid quiſque in orando poſtulet locus, quid perſona, quid tempus. Major enim pars harum figurarum poſita eſt in delectatione. Ubi verò atrocitate, invidia, miſeratione pugnandum eſt, quis ferat contrapoſitis, & pariter cadentibus, & conſimilibus iraſcentem, flentem, rogantem? cùm in his rebus cura verborum dero-

get affectibus fidem: & ubicunque ars ostentatur, veritas abesse videatur.

CAPUT IV.

De Compositione.

I. Cur post Tullium de compositione scribat. —— Refellit eos qui orationem incompositam & magis naturalem, & magis virilem esse contendunt. —— Valet compositio & ad delectationem, & ad affectus. —— Etiam veteribus cura fuit. II. Oratio alia vincta, soluta alia. — In compositione spectantur ordo, junctura, numerus. III. De ordine, in verbis singulis & contextis. IV. De junctura. Ea est in verbis, incisis, membris, periodis. Primo de junctura in verbis: tum de incisis & membris pauca. V. De numeris. 1. Quod sit discrimen inter numerum & rhythmum. Divisio rhythmorum. 2. Verborum delectus fit ad compositionem. —— Ratio pedum difficilior in oratione quàm in versu. 3. Numerus dominatur in fine & initio: valet etiam in medio. 4. Versus absit ab oratione. 5. De pedibus, & eorum structura. 6. Quatenus compositioni numerosa opera danda sit. 7. Quo compositionis genere, & ubi utendum sit. Et ibi agit de incisis, membris, periodis.

I. DE * COMPOSITIONE non equidem post Marcum Tullium scribere auderem (cui nescio an ulla pars operis hujus sit magis elaborata) nisi & ejusdem ætatis homines scriptis ad ipsum etiam literis reprehendere id collocandi genus ausi fuissent, & post eum plures multa ad eandem rem pertinentia

* *De compositione & numeris vide Cicer. 3. de Orat. 171-187. & præsertim in Oratore 140-236.*

memoriæ tradidiſſent. Itaque accedam in pleriſque Ciceroni, atque in iis ero, quæ indubitata ſunt, brevior: in quibuſdam paulum fortaſſe diſſentiam. Nam etiam cùm judicium meum oſtendero, ſuum tamen legentibus relinquam.

NEQUE ignoro quoſdam eſſe, qui curam omnem compoſitionis excludant, atque illum horridum ſermonem ut fortè effluxerit, modò magis naturalem, modò etiam magis virilem eſſe contendant. Qui ſi id demum naturale eſſe dicunt, quod à natura primum ortum eſt, & quale ante cultum fuit, tota hæc ars orandi ſubvertetur. Neque enim locuti ſunt ad hanc regulam & diligentiam primi homines, nec procemiis præparare, docere expoſitione, argumentis probare, affectibus commovere ſcierunt. Ergo his omnibus, non ſola compoſitione caruerunt: quorum ſi fieri nihil meliùs licebat, ne domibus quidem caſas, aut veſtibus pellium tegmina, aut urbibus montes ac ſylvas mutari oportuit. Quæ porro ars ſtatim fuit? quid non cultu niteſcit? cur vites coercemus manu? cur eas fodimus? rubos arvis excidimus? terra & hæc generat. Manſuefacimus animalia? indomita naſcuntur. Verùm, id eſt maximè naturale,

quod fieri natura optimè patitur.

Fortius verò quî incompositum potest esse, quàm junctum, & bene collocatum? Neque si parvi pedes vim detrahant rebus, ut [a] Sotadeorum, & [b] Galliamborum, & quorundam in oratione simili penè licentia lascivientium, [c] compositionis est judicandum. Cæterùm quanto vehementior fluminum cursus est prono alveo, ac nullas moras objiciente, quàm inter obstantia saxa fractis aquis ac reluctantibus: tanto quæ connexa est, & totis viribus fluit, fragosâ atque interruptâ melior oratio. Cur ergo vires ipsas specie solvi putent, quando nec ulla res sine arte satis valeat, & comitetur semper artem decor? An non eam quæ emissa optimè est, hastam speciosissimè contortam ferri videmus? & arcu dirigentium tela, quo certior manus, hoc est habitus ipse formosior? Jam in certamine armorum,

a *Sotadei* versus sunt nunc iambici, nunc trochaici, nunc dactylici, nunc anapæstici: qui retrorsum etiam leguntur, & efficiunt aliud quoddam genus carminis *Turn.*

b In quibusdam *Callimachiorum* legitur, à Callimacho poeta, qui versus iambicos exiles composuit. Sunt tamen *Galliambi* versus quidam trochaici apud Terentium. Nonnulli legunt *Polyambos*, qui versus sunt iambici, qui retrorsus leguntur. *Turn.*

c Non est hoc vitium compositionis, sed ejusmodi versuum, qui constant parvis pedibus, & lascivi sunt.

atque in omni palæstra, quid satis rectè cavetur ac petitur, cui non artifex motus, & certi quidam pedes adsint? Quare mihi compositione velut a amentis quibusdam nervísve intendi & concitari sententiæ videntur.

IDEO eruditissimo cuique persuasum est, valere eam quàm plurimum, non ad delectationem modò, sed ad motum quoque animorum. Primùm, quia nihil intrare potest in affectum, quod in aure velut quodam vestibulo statim offendit. Deinde quòd natura ducimur ad modos. Neque enim aliter eveniret, ut illi quoque organorum soni, quanquam verba non exprimunt, in alios tamen atque alios motus ducerent auditorem. In certaminibus sacris non eadem ratione concitant animos ac remittunt: nec eosdem modos adhibent cùm bellicum est canendum, & cùm posito genu supplicandum: nec idem signorum concentus est procedente ad prælium exercitu, idem receptui carmen. Pythagoreis certè moris fuit, & cùm evigilassent, animos ad lyram excitare, quo essent ad agendum erectiores; & cùm somnum peterent, ad eandem priùs lenire men-

a *Amentum*, vinculum quo hasta media ligatur & torquetur. *Amentaque torquent*. 9. Æn. 665.

tes,

tes, ut si quid fuisset turbidiorum cogitationum, componerent.

Quòd si numeris & modis inest quædam tacita vis, in oratione est vehementissima: quantúmque interest, sensus idem quibus verbis efferatur, tantum, verba eadem qua compositione vel in [a] exitu jungantur, vel fine claudantur. Nam quædam & sententiis parva, & elocutione modica, virtus hæc sola commendat. Denique quod cuique visum erit vehementer, dulciter, speciosè dictum, solvat & turbet: aberit omnis vis, jucunditas, decor. Solvit quædam sua in Oratore Cicero: *Nam neque me divitiæ movent, quibus omnes Africanos & Lælios multi venalitii mercatorésque superarunt.* Immuta paululum, ut sit: *multi superaverunt mercatores, venalitiique*, & sequentes deinceps periodos: quas si ad illum modum perturbes, velut fracta aut transversa tela projeceris. Idem corrigit quæ à Graccho composita duriùs putat. Illum decet: nos hac simus probatione contenti, quòd in scribendo quæ se nobis solutiora obtulerint, componimus. Quid enim attinet

n. 232.

[a] Per *exitum* videtur intelligere decursum periodi ab initio, unde quodammodo exit, ad finem ubi subsistit. In illo enim decursu secum invicem verba *junguntur*: at in fine *clauduntur*.

eorum exempla quærere, quæ ſibi quiſque experiri poteſt? Illud notaſſe ſatis habeo, quo pulcriora & ſenſu & elocutione diſſolveris, hoc orationem magis deformem fore. Quia negligentia collocationis ipsâ verborum luce deprehenditur.

ITAQUE ut confiteor penè ultimam oratoribus artem compoſitionis, quæ perfecta ſit, contigiſſe: ita illis priſcis habitam inter curas, in quantum adhuc profecerant, puto. Neque enim mihi quamlibet magnus auctor Cicero perſuaſerit, Lyſiam, Herodotum, Thucydidem, parum ſtudioſos ejus fuiſſe. Genus fortaſſe ſint ſecuti non idem quod Demoſthenes, aut Plato: quanquam & ii ipſi inter ſe diſſimiles fuerunt.

Or. 186. & 219.

Nam neque illud in Lyſia dicendi textum tenue atque rarum, lætioribus numeris corrumpendum erat. Perdidiſſet enim gratiam, quæ in eo maxima eſt, ſimplicis atque inaffectati coloris: perdidiſſet fidem quoque. Nam ſcribebat aliis, non ipſe dicebat; ut oportuerit eſſe illa rudibus & incompoſitis ſimilia: quod ipſum compoſitio eſt.

At hiſtoriæ (quæ currere debet ac ferri) minùs conveniſſent interſiſtentes clauſulæ, & debita actionibus reſpira-

tio, & cludendi inchoandíque sententias ratio. In concionibus quidem etiam similiter cadentia quædam, & contraposita deprehendas. In Herodoto verò cùm omnia (ut ego quidem sentio) leniter fluant, tum ipsa διάλεκτος habet eam jucunditatem, ut latentes etiam numeros complexa videatur. Sed de propositorum diversitate post paulum. Nunc quæ priùs iis qui rectè componere volent, discenda sint.

II. EST igitur ante omnia oratio alia vincta, atque contexta: soluta alia, qualis in sermone & epistolis; nisi cùm aliquid supra naturam suam tractant, ut de Philosophia, de Republica, similibúsque. Quod non eo dico, quia non illud quoque solutum habeat suos quosdam, & forsitan difficiliores etiam pedes; neque enim aut hiare semper vocalibus, aut destitui temporibus volunt sermo & epistola: sed non fluunt, nec cohærent, nec verba de verbis trahunt; ut potiùs laxiora in his vincula, quàm nulla sint. Nonnunquam in causis quoque minoribus decet eadem simplicitas, quæ non illis, sed aliis utitur numeris, dissimulátque eos, & tantùm communit occultiùs.

At illa connexa series tres habet for-

mas : Incisa, quæ κόμματα dicuntur : Membra, quæ κῶλα : & περίοδον, quæ est vel ambitus, vel circunductum, vel continuatio, vel conclusio.

In omni porro compositione tria sunt necessaria, ordo, junctura, numerus.

III. PRIMUM igitur de ordine. Ejus observatio in verbis est singulis & contextis. Singula sunt quæ diximus ἀσύνδετα. In his cavendum est, ne decrescat oratio, & fortiori subjungatur aliquid infirmius, ut sacrilego fur, aut latroni petulans. Augeri enim debent sententiæ, & insurgere ; ut optimè Cicero : *Tu*, inquit, *istis faucibus*, *istis lateribus*, *ista gladiatoria totius corporis firmitate*. Aliud enim majus alio supervenit. At si cœpisset à toto corpore, non bene ad latera faucésque descenderet. Est & alius naturalis ordo, ut viros ac fœminas, diem ac noctem, ortum & occasum dicas potiùs, quàm retrorsum. Quædam ordine permutato fiunt supervacua, ut Fratres gemini. Nam si præcesserint *Gemini*, *Fratres* addere non est necesse. Illa nimia quorumdam fuit observatio, ut vocabula verbis, verba rursus adverbiis, nomina appositis, & pronominibus rursus essent priora. Nam fit contrà quoque frequenter non indeco-

2. Philip. 63.

rè. Necnon & illud nimiæ est superstitionis, ut quæque sint tempore, ea etiam facere ordine priora: non quin frequenter sit hoc melius, sed quia interdum plus valent antè gesta, ideóque levioribus * supponenda sunt.

* Id est postponenda, subjicienda.

Verbo sensum cludere, multo, si compositio patiatur, optimum est. In verbis enim sermonis vis inest. At si id asperum erit, cedat hæc ratio numeris, ut fit apud summos Græcos Latinósque oratores frequentissimè. Sine dubio enim omne quod non [a] cludet, hyperbaton est. Ipsum hoc inter tropos vel figuras, quæ sunt virtutis, receptum est. Non enim ad pedes verba dimensa sunt: ideóque ex loco transferuntur in locum, ut jungantur quo congruunt maximè: sicut in structura saxorum rudium etiam ipsa enormitas invenit cui applicari, & in quo possit insistere. Felicissimus tamen sermo est, cui & rectus ordo, & apta junctura, & cum his numerus opportunè cadens contingit.

Quædam verò transgressiones & longæ sunt nimis, ut in superioribus dixi-

Lib. 8. *cap.* 2. *pag.* 39.

[a] Omne verbum quod non rectè cludet periodum, quod non erit numerosum & sonorum in fine periodi, aliò transfertur, quod est hyperbaton. Alii legunt: *in hyperbato.*

mus libris: & interim etiam compositione vitiosæ, quæ in hoc ipsum petuntur, ut exultent atque lasciviant; quales illæ Mecænatis: *Sole & aurora rubent plurima. Inter sacra movit aqua fraxinos. Ne exequias quidem unus inter miserrimos viderem meas.* Quod inter hæc pessimum est, quia in re tristi ludit compositio.

Sæpe tamen est vehemens aliquis sensus in verbo: quod si in media parte sententiæ latet, transiri intentione, & obscurari circumjacentibus solet: in clausula positum assignatur auditori, & infigitur; quale est illud Ciceronis: *Ut tibi necesse esset in conspectu populi Romani vomere postridie.* Transfer hoc ultimum, minus valebit. Nam totius ductûs hic est quasi mucro, ut per se fœdæ vomendi necessitati, jam nihil ultra expectantibus, hanc quoque adjiceret deformitatem, ut cibus teneri non posset *postridie*..

2. Philip. 63.

Hæc arbitror, ut in brevi de ordine fuisse dicenda: qui si vitiosus est, licet & juncta sit, & aptè cadens oratio, tamen meritò incomposita dicatur.

IV. JUNCTURA sequitur, ea est in verbis, incisis, membris, periodis. Omnia namque ista & virtutes & vitia

in complexu habent. Atque ut ordinem sequar; Primùm sunt, quæ imperitis quoque ad reprehensionem notabilia videntur, id est quæ commissis inter se verbis duobus, ex ultima prioris, ac prima sequentis syllaba, deforme* aliquod nomen efficiunt: tum vocalium concursus; qui cùm accidit, hiat, & intersistit, & quasi laborat oratio. Pessimè longæ, quæ easdem inter se literas committunt, sonabunt. Præcipuus tamen erit hiatus earum, quæ cavo aut patulo maximè ore efferuntur. E, *plenior litera est; I, angustior: ideóque obscurius in his vitium. Minùs peccabit qui longis breves subjiciet, & adhuc qui præponet longæ brevem. Minima est in duabus brevibus offensio. Atque cùm aliæ subjunguntur aliis, perinde asperiores erunt, prout oris hiatu simili aut diverso pronuntiabuntur.

Non tamen id ut crimen ingens expavescendum est: ac nescio negligentia in hoc, an solicitudo sit pejor. Inhibeat enim necesse est hic metus impetum dicendi, & à potioribus avertat. Quare ut negligentiæ * pars est hoc pati: ita humilitatis ubique perhorrescere. Nimiósque non immeritò in hac cura putant omnes Isocratem secutos, præci-

* Ut apud Virg. *Do[r]ica castra Caca caligine.*

* *Alii legunt,* planior. *Fortè legi possit,* lenior.

* Pars *omitti potest.*

puéque Theopompum. At Demosthenes & Cicero modicè respexerunt ad hanc partem. Nam & coeuntes literæ, quæ * συναλοιφὴ dicitur, etiam leniorem faciunt orationem, quàm si omnia verba suo fine claudantur; & nonnunquam hiulca etiam decent, faciúntque ampliora quædam: ut, *Pulcra oratione acta omnino jactare.* Tum longæ per se * & velut optimæ syllabæ aliquid etiam medii temporis inter vocales, quasi intersistatur, assumunt. Qua de re utar Ciceronis potissimum verbis: *Habet*, inquit, *ille tanquam hiatus & concursus vocalium molle quiddam, & quod indicet non ingratam negligentiam, de re hominis magis quàm de verbis laborantis.*

* *Legere malim*, opimæ; *cui magis convenit particula* velut.

Orat. 77.

Cæterùm consonantes quoque, eæque præcipuè quæ sunt asperiores, in commissura verborum rixantur: * &, *s* ultima cum *x* proximâ quarum tristior etiam, si * binæ collidantur, stridor est, ut, *ars studiorum.* Quæ fuit causa &

* *Fortè pro*, ut. Virtus Xerxis.

* Similes & ejusdem soni, ut *s* cum *s*.

* συναλοιφὴν Grammatici vocabant, cùm duæ vocales in unam syllabam coalescebant. τοὔνομα pro τὸ ὄνομα Fabius ipse aliquanto pòst in hoc eodem capite affert hoc exemplum: *Ubi libido dominatur, innocentiæ leve præsidium est.* Dixerat hanc periodum cludi duplici anapæsto. *Nam synalœphe facit ut ultimæ syllabæ pro una sonent.*

Servio ſubtrahendæ, *ſ*, literæ, quoties ultima eſſet, aliáque conſonante ſuſciperetur. Quod reprehendit * Lauranius: Meſſala defendit. Nam neque Lucilium putant uti eadem ultima, cùm dicit, *Serenu' fuit*, & *dignu' loco*. Quinetiam Cicero in Oratore plures antiquorum tradit ſic locutos. Inde, *Belligerare po' meridiem*. Et illa Cenſorii Catonis, *Die' hanc*, æquè, *m*, litera in, *e*, mollita. Quæ in veteribus libris reperta mutare imperiti ſolent: & dum librariorum inſcientiam inſectari volunt, ſuam confitentur. Atqui eadem illa litera quoties ultima eſt, & vocalem verbi ſequentis ita contingit, ut in eam tranſire poſſit, etiamſi ſcribitur, tamen parum exprimitur: ut,

Multum ille. Et

Quantum erat.

adeo ut penè cujuſdam novæ literæ ſonum reddat. Neque enim eximitur, ſed obſcuratur, & tantùm aliqua inter duas vocales velut nota eſt, ne ipſæ coeant.

* *Argent. editio habet* L. Afranius.

n. 161.

Videndum etiam, ne ſyllabæ verbi prioris ultimæ, ſint primæ ſequentis. Id nequis præcipi miretur, Ciceroni in epiſtolis excidit: *Res mihi inviſæ viſæ ſunt, Brute.* Et in Carmine:

O fortunatam natam me Consule
Romam.

Etiam monosyllaba, si plura sunt, malè continuabuntur, quia necesse est compositio multis clausulis concisa subsultet. Ideóque etiam brevium verborum ac nominum vitanda continuatio: & ex diverso quoque longorum; afferunt enim quandam dicendi tarditatem.

Illa quoque vitia sunt ejusdem loci, si cadentia similiter, & similiter desinentia, & eodem modo declinata, multa jungantur. Nec verba quidem verbis, aut nomina nominibus, similiáque his continuari decet, cùm virtutes etiam ipsæ tædium pariant, nisi gratia varietatis adjutæ.

Membrorum, incisorúmque junctura non eo modo est observanda, quo verborum: quanquam & in his extrema & prima coëunt. Sed plurimum refert compositionis, quæ quibus anteponas. Nam [a] & *vomens frustis esculen-*

2. *Philip.* 63.

[a] Constructio verborum manca. Fortè deest aliquid. Sensus minimè obscurus. In primo exemplo vis ipsa rerum postulabat, ut hunc sequeretur ordinem: *gremium suum & totum tribunal implevit*. Contrà in secundo, si invertisset ordinem: oratio magis insurgebat: nam majus est *saxa voci respondere, quàm bestias cantu flecti*. Sed ratio compositionis hunc ordinem postulabat, ut numerosiùs caderet oratio.

tis, vinum redolentibus, gremium suum & totum tribunal implevit: Et contrà (nam frequentiùs utar iisdem diversarum quoque rerum exemplis, quo sint magis familiaria) *Saxa atque solitudines voci respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur atque consistunt*. Magis id insurgebat, si verteretur. Nam etsi plus est saxa quàm bestias commoveri, inest tamen compositioni decor.

Pro Arch. 19.

V. SED TRANSEAMUS ad numeros. Omnis structura, ac dimensio & copulatio vocum constat aut numeris, (numeros ῥυθμοὺς accipi volo) aut μέτρῳ, id est dimensione quadam.

1. QUOD etiamsi constat utrumque pedibus, habet tamen non simplicem differentiam. Nam rhythmi, id est numeri, spatio temporum constant; metra etiam ordine: ideóque alterum esse quantitatis videtur, alterum qualitatis. [a] Ῥυθμὸς aut par est, ut Dactylus: unam enim syllabam parem * brevibus habet. Est quidem vis eadem & aliis pedibus, sed nomen illud tenet. Longam esse duorum temporum, brevem unius,

* Vox *duabus* videtur hîc deesse.

[a] Eandem rem sic paucis Tullius in Orat. n. 188. *Pes qui adhibetur ad numeros, partitur in tria: ut necesse sit partem pedis aut æqualem esse alteri parti, aut altero tanto, aut sesqui esse majorem. Ita fit æqualis dactylus, duplex iambus, sesquiplex pæon.*

etiam pueri ſciunt. Aut ſeſcuplex, ut Pæon, cujus vis eſt ex longa & tribus brevibus: quique ei contrarius, ex tribus brevibus & longa, vel alio quoquo modo tempora tria ad duo relata ſeſcuplum faciunt. Aut duplex, ut Iambus; nam eſt ex brevi & longa: quique eſt ei contrarius. Sunt hi & metrici pedes: ſed hoc intereſt, quòd rhythmo indifferens eſt, Dactylúſne ille priores habeat breves, an ſequentes; tempus enim ſolum metitur, ut à [a] ſublatione ad poſitionem iiſdem ſit ſpatiis pedum: in verſu pro Dactylo poni non poterit Anapæſtus aut Spondeus; nec Pæon eadem ratione à brevibus incipiet ac deſinet. Neque ſolùm alium pro alio pedem metrorum ratio non recipit, ſed ne Dactylum quidem aut fortè Spondeum, alterum pro altero. Itaque ſi quinque continuos Dactylos, ut ſunt in illo,

10. Æn. v. 1.

Panditur interea domus omnipotentis olympi,

confundas, ſolveris verſum.

2. COLLOCATIO autem verba jam

[a] Hoc eſt, ab initio ad finem: quia initio tollitur vox, deprimitur in fine. Vel potiùs alludit ad morem Muſicorum, qui pedis vel manus ſublatione & poſitione tempora metiuntur.

probata, & electa, & velut assignata sibi debet connectere: nam vel dura inter se commissa potiora sunt inutilibus. Tamen & eligere quædam, dum ex iis quæ idem significent atque idem valeant, permiserim; & adjicere, dum non otiosa; & detrahere, dum non necessaria; sed & figuris mutare & casus & numeros, quorum varietas frequenter gratia compositionis adscita, etiam sine numero solet esse jucunda. Etiam ubi aliud ratio, aliud consuetudo poscit, utrum volet sumat compositio: *Vitavisse* vel *vitasse*, *Deprehendere* vel *deprendere*. * Coitus etiam syllabarum non negabo, &quicquid sententiis aut eloquentiæ non nocebit. Præcipuum tamen in hoc opus est, scire quod quoque loco verbum maximè quadret. Atque is optimè componet, qui hoc solùm [b] componendi gratia faciet.

* Συναλοιφὴν intelligit de qua dixit antea, pag. 152.

Ratio verò pedum in oratione est multo quàm in versu difficilior. Primùm, quòd versus paucis continetur, oratio longiores habet sæpe circuitus:

a Nihil significantibus, nihil ad rem pertinentibus, nullam vim habentibus.

b Legendum putem: *qui non hoc solùm, &c.* Fabius ipse sub finem hujus capitis: *sed neque longioribus quàm oportet hyperbatis compositioni serviamus, ne quæ ejus gratia fecerimus, propter eam fecisse videamur.*

deinde, quòd versus semper similis sibi est, & una ratione decurrit; orationis compositio nisi varia est, & offendit similitudine, & affectatione deprehenditur.

3. ET IN omni quidem corpore, totóque (ut ita dixerim) tractu numeris inserta est. Neque enim loqui possumus nisi è syllabis brevibus ac longis, ex quibus pedes fiunt. Magis tamen & desideratur in clausulis, & apparet: primùm, quia sensus omnis habet suum finem, possidétque naturale intervallum, quo à sequentis initio dividatur: deinde, quòd aures continuam vocem secutæ, ductæque velut prono decurrentis orationis flumine, tum magis judicant, cùm ille impetus stetit, & intuendi tempus dedit. Non igitur durum sit, neque abruptum, quo animi velut respirant ac reficiuntur. Hæc est sedes orationis, hoc auditor expectat, hîc laus omnis * declamat.

* Malim *exclamat*: hîc laudator exclamat, hîc clamores excitantur.

Proximam clausulis diligentiam postulant initia, nam & ad hæc intentus auditor est. [a] Sed eorum facilior ratio

[a] In iis quæ sequuntur, multum inest obscuritatis. Mutatio punctorum, & unius voculæ, nonnihil fortasse lucis afferet. Is autem videtur esse sensus: facilius est observare numeros in periodorum ini-

est. Non enim cohærent aliis, nec præcedentibus serviunt, sed novum exordium sumunt: cùm illa, quamlibet sit composita, ipsam gratiam perdat, si ad eam rupta via veniamus. Namque cùm sit, ut videtur, severa Demosthenis compositio, πρῶτον μὲν ὦ ἄνδρες ἀθηναῖοι τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις, & illa, quæ ab uno (quod sciam) Bruto minùs probatur, cæteris placet; κἂν μήπω βάλλῃ μηδὲ τοξεύῃ: non desunt qui Ciceronem carpant in his: * *Familiaris cœperat esse balneatori:* & [a] *non minùs dura Archipiratæ.*

Pro Ctesiph. init.

* *Apud Cicer. pro Cæl. n. 62. legitur:* familiaris facta erat balneatori.

tiis: non enim pendent à præcedentibus, nec cum iis cohærent. At clausula (sic enim explicari debet pronomen, *illa*) quamlibet sit composita & numerosa, ipsam illam gratiam perdet, si ad eam ruptâ viâ, id est duro & abrupto initio ac decursu veniamus. Nam cùm duæ phrases Demosthenis, quas citat, habeant *sevèram* compositionem, id est gravem, numerosam, ac plenam dignitatis; non desunt qui carpant ac damnent Ciceronem in duabus phrasibus, quæ eundem finem habent, nempè Creticum cum Spondeo. Hujus autem tam diversæ in re pari sententiæ causas affert duas. 1. Priora sunt *in eo* severiora. (sic enim legendum conjicio, pro *ideo*) In periodis Demosthenis *priora*, id est quæ præcedunt clausulam, sunt severiora, magis composita & sonora, quàm in periodis Tullii. 2. Tullius concludit istas periodos dictionibus, quæ habent singulæ quinque syllabas, quod etiam in carminibus est *permolle* & languidum, ac minùs numerosum & severum.

a Hunc locum non comperi apud Ciceronem. Verr. 7. n. 63. -78. fit sæpe mentio archipiratæ, & sic periodus desinit n. 69. *terrestrem archipiratam.* Fortè hæ voces, *non minùs dura*, sunt Fabii, non Ciceronis.

rata. Nam *Balneatori* & *Archipiratæ* idem finis est qui πᾶσι καὶ πάσαις, & qui μηδὲ τοξεύῃ: sed priora sunt ideo severiora. Est in eo quoque nonnihil, quòd hîc singulis verbis bini pedes continentur, quod etiam in carminibus est permolle: nec solùm ubi quinæ syllabæ nectuntur, ut in his, *Fortissima Tyndaridarum*: sed etiam ubi quaternæ, cùm versus cluditur *Apennino*, & *Armamentis*, & *Oriona*. Quare hoc quoque vitandum est, ne plurium syllabarum verbis utamur in fine.

Horat. 1. Sat. 1. v. 100.

Mediis quoque non ea modò cura sit, ut inter se cohæreant, sed ne pigra, ne longa sint: ne, quod nunc maximum vitium * est, brevium contextu resultent, ac sonum reddant penè puerilium crepitaculorum. Nam ut initia clausulæque plurimum momenti habent, quoties incipit sensus aut desinit; sic in mediis quoque sunt quidam conatus qui leviter insistunt: ut currentium pes, etiamsi non moratur, tamen vestigium facit. Itaque non modò membra atque incisa bene incipere atque cludi decet, sed etiam in iis quæ non dubiè contexta sunt, nec respiratione utuntur, illi vel occulti gradus. Quis enim dubitet unum sensum & unius spiritus esse;

* *Vide hujus vitii exemplum pag. 149.*

Animadverti, judices, omnem accuſatoris orationem in duas diviſam eſſe partes? Tamen & duo prima verba, & tria proxima, & deinceps duo rurſus, ac tria, ſuos quaſi numeros habent ſpiritum ſuſtinentes. Sicut [a] apud rhythmicos, æſtimantur hæ particulæ: prout ſunt graves, acres, lentæ, celeres, remiſſæ, exultantes; proinde id quod ex illis conficitur, aut ſeverum, aut luxurioſum, aut quadratum, aut ſolutum erit.

Pro Cluent. init.

Quædam etiam clauſulæ ſunt claudæ atque pendentes, ſi relinquantur: ſed ſequentibus ſuſcipi ac ſuſtineri ſolent; eòque facto vitium quod erat in fine, continuatio emendat. *Non vult P. R. obſoletis criminibus accuſari Verrem.* Durum ſi deſinas: ſed cùm eſt continuatum iis quæ ſequuntur, quanquam natura ipſa diviſa ſint; *Nova poſtulat, inaudita deſiderat*: ſalvus eſt curſus. *Ut adeas, tantum dabis*: male cluderet; nam & trimetri verſus pars ultima eſt. Excipit: *Ut cibum veſtitúmque intro ferre li-*

7. Verr. 118.

7. Verr. 117.

[a] Mutanda hîc puncta cenſui, ut aliquis poſſet ſenſus erui, qui aliter eſſet intricatiſſimus. Ut in Muſica, ſic in oratione, prout ſingulæ partes ſunt magis aut minus numeroſæ, ita etiam totum, quod ex illis conficitur, magis aut minùs numeroſum eſt. Animadverte *ſeverum* hîc quoque in bonam partem ſumi, ut paulò ſuperiùs.

ceat, tantum. Præceps adhuc; firmatur ac sustinetur ultima: *Recusabat nemo.*

4. VERSUM in oratione fieri, multo fœdissimum est totum; sicut etiam in parte, deforme: utique si pars posterior in clausula deprehendatur, aut rursus prior in ingressu. Nam quod est contrà, sæpe etiam decet: quia & cludit interim optimè prima pars versus, dum intra paucas syllabas, præcipuè senarii atque octonarii. *In* [a] *Africa fuisse*, initium senarii est, primum pro Q. Ligario caput cludit. *Esse videatur*, (nam nimis frequens) octonarium inchoat.. Et ultima versuum, initio conveniunt orationis: *Etsi vereor, judices.* Et, *Animadverti judices.* Sed initia initiis non conveniunt. T. Livius hexametri exordio cœpit: *Facturúsne operæ pretium sim.* Nam ita edidit, estque melius quàm quo modo emendatur. Nec clausulæ clausulis; ut Cicero: *Quo me vertam nescio.* qui trimetri finis est.. Pejùs claudit finis hexametri, ut Brutus in epistolis: *Neque enim illi malunt habere tutores aut*

Pro Mil. 1.
Pro Cluent. n. 1.
Pro Lig. n. 1.

[a] *In Africa fuisse*, est initium versus Senarii; & cludit primum pro Q. Ligario caput, seu primam periodum, aut partem periodi. *Esse videatur*, est initium versus octonarii, & cludit plerasque Tullii periodos, sed frequentiùs adhibetur: nam hoc ei ab invidis vitio datum est.

defenſores, quanquam ſciunt placuiſſe Catoni..

5. SED QUIA orationem jam conſtare pedibus dixi, aliqua de iis quoque; quorum nomina quoniam varia eſſe traduntur, conſtituendum eſt quo quemque appellemus. Et quidem Ciceronem ſequar: nam is eminentiſſimos Græcorum eſt ſecutus, excepto quòd pedes mihi triſyllabos non videtur excedere, quanquam ille Pæone[a] Dochimóque, quorum prior in quatuor, ſecundus in quinque incurrit, utatur. Nec tamen ipſe diſſimulat quibuſdam numeros videri, non pedes: nec immeritò. Quicquid enim ſupra tres ſyllabas habet, id ex pluribus eſt pedibus. Ergo cùm conſtent quatuor pedes * binis, octo ternis; Spondeum, longis duabus: Pyrrhichium, quem alii Pariambum vocant, * brevibus: Iambum, brevi longáque: huic contrarium è longa & brevi, hunc Choreum nos, ut alii Trochæum, nominemus. Ex iis verò qui ternas ſyllabas habent, Dactylum, longa duabúſque brevibus: huic tempori-

* Syllabis.

* Duabus.

[a] *Dochimus* apud Ciceronem & Fabium primam habet brevem, deinde duas longas, quartam brevem, ultimam longam: ut, *amicos leves*. Grammatici nonnulli volunt duas primas eſſe breves, ut, *hyacinthini*. *Turn.*

bus parem, ſed retroactum, appellari conſtat Anapæſtum. Media inter longas brevis faciet Amphimacrum: ſed frequentius ejus nomen eſt Creticus. Longa inter breves, Amphibrachys: duabus longis brevem ſequentibus, Bacchius: totidem longis brevem præcedentibus, huic contrarius Palimbacchius erit. Tres breves Trochæum, quem Tribrachyn dici volunt, qui Choreo Trochæi nomen imponunt: totidem longæ Moloſſon efficiunt.

Horum pedum nullus non in orationem venit. Sed quo quíque ſunt temporibus pleniores longíſque ſyllabis magis ſtabiles, hoc graviorem faciunt orationem; breves celerem ac mobilem. Utrumque locis utile. Nam & illud, ubi opus eſt velocitate, tardum & ſegne: & hoc, ubi pondus exigitur, præceps ac reſultans meritò damnetur...

Nec verò in literis ſyllabíſque natura mutatur, ſed refert quæ cum qua optimè coeat. Plurimum igitur auctoritatis, ut dixi, & ponderis habent longæ, celeritatis breves: quæ ſi miſcentur quibuſdam longis, currunt; ſi continuantur, exultant..

Nec ſolùm refert quis cludat, ſed quis antecedat. Retrorſum autem ne-

que plus tribus, iique si non ternas syllabas habebunt, repetendi sunt: (absit * tamen poetica observatio) neque minùs duobus, alioqui pes erit, non numerus. Potest tamen vel unus esse Dichoreus, si unus est qui constat ex duobus Choreis. Itémque Pæon, qui est ex Choreo & Pyrrhichio, quem aptum initiis putant. Vel contrà qui est ex tribus brevibus & longa, cui clausulam assignant: de quibus ferè duobus scriptores hujus artis loquuntur: alios omnes, quotcunque sint temporum, quæ ad orationem pertineant, Pæonas appellant. Est & Dochimus, qui fit ex Bacchio & Iambo, vel Iambo & Cretico, stabilis in clausulis, & severus.

Spondeus quoque, quo plurimum est Demosthenes usus, moram semper per se habet: optimè præcedet eum Creticus; ut in hoc: *De quo * ego nihil dicam nisi depellendi criminis causa.* Illud est quod suprà dixi *, multum referre, unóne verbo pedes sint duo comprehensi, an uterque liber. Sic enim fit forte, *Criminis causa*; molle, *Archipirata*; mollius, si Tribrachys præcedat, *facilitates, temeritates.* Est enim quoddam

* *Apud Tullium pro Cæl. n. 31. legitur* de qua.

* pag. 160.

* Absit tamen religiosa poetarum observatio; nam permutari pedes possunt.

in ipsa divisione verborum latens tempus, ut in [a] Pentametri medio Spondeo: qui nisi alterius verbi fine, alterius initio constet, versum non efficit.

Cludet Dichoreus, si pes idem sibi ipsi jungetur, quo Asiani sunt usi plurimum. Cujus exemplum Cicero ponit: *Patris dictum sapiens, temeritas filii comprobavit.* Accipiet ante se Choreus & Pyrrhichium: *Omnes propè cives virtute, gloria, dignitate superabat.*

Orat. 214.

Cludet & Dactylus, nisi eum observatio ultimæ Creticum facit; ut: *Muliercula nixus in littore.* Habebit antè bene Creticum & Iambum, Spondeum malè, pejùs Choreum. Cludit Amphibrachus: *Q. Ligarium in Africa fuisse*, si non eum malumus esse Bacchium.

5. Verr. 85.

Pro Lig. n. 1.

Creticus est initiis optimus: *Quod precatus à diis immortalibus sum.* Et clausulis: *In conspectu populi Romani vomere postridie.* Apparet verò quàm bene eum præcedant, vel Anapæstus, vel ille qui videtur fini aptior, Pæon. Sed & se ipse sequitur: *Servare quàm plurimos.*

Pro Mur. n. 1.

2. Philip. 63.

Pro Lig. 38.

Nec ego cùm præcedentes pedes posui, legem dedi, ne alii essent: sed quid ferè accideret, quod in præsentia vide-

[a] Pentametrum constat quinque pedibus.

Sī nōn ērrāſ ſēt ſē cērāt ī lā mīnūs.

retur optimum, ostendi. Et quidem optimè est sibi junctus Anapæstus, ut qui sit Pentametri finis, vel [a] Rhythmus, qui nomen ab eo traxit: *Nam ubi libido dominatur, innocentiæ leve præsidium est.* Nam synalœphe facit, ut ultimæ syllabæ pro una sonent. Melior fiet præcedente Spondeo vel Bacchio; ut si mutes idem: *Leve innocentiæ præsidium est.*.

6. Totus verò hic locus non ideo tractatur à nobis: ut oratio, quæ ferri debet ac fluere, dimetiendis pedibus ac perpendendis syllabis consenescat. Nam id tum miseri, tum in minimis occupati est. Neque enim qui se totum in hac cura consumpserit, potioribus vacabit: siquidem relicto rerum pondere, ac nitore contempto, *tesserulas* (ut ait [b] Lucilius) *struet, & vermiculatè inter se lexeis committet.* Nónne ergo refrigeretur sic calor, & impetus pereat? ut equorum cursum qui dirigit, minuit,

[a] Per *rhythmum anapæsticum* significare videtur carmen anapæsticum monometrum, quod constat duobus anapæstis. *Turn.*

[b] Alludit ad hos Lucilii versus: *Quàm lepidè lexeis compostæ, ut tesserulæ omnes Arte pavimento atque emblemate vermiculato.* Appellat autem *tesserulas*, lapillos quadratos, aptè formatos, quibus struuntur pavimenta, quæ dicuntur esse tessellata. *Vermiculatum* autem appellamus opus, quod constat minutis quidem, sed variis formis, repræsentatque diversas species. *Turn.*

& passus qui æquat, cursum frangit: quasi numeri non fuerint in compositione deprehensi. Sicut poema nemo dubitaverit imperito quodam initio fusum, & aurium mensura, & similiter decurrentium spatiorum observatione esse generatum, mox in eo repertos pedes. Satis igitur in hoc nos componit multa scribendi exercitatio, ut ex tempore etiam similia fundamus.

* *Malim*, sunt.

Neque verò tam * sint intuendi pedes, quàm universa comprehensio: ut versum facientes, totum illum decursum, non sex vel quinque partes, ex quibus constat versus, aspiciunt. Antè enim carmen ortum est, quàm observatio carminis. Indéque [a] illud,

Orat. 171.

Versibu' quos olim Fauni vatésque canebant.

Ergo quem in poemate locum habet [b] versificatio, eum in oratione compositio. Optimè autem de illa judicant auteres,

[a] Hoc versu Ennius significare volebat se primum apud latinos aptè carmen condidisse, quasi priores poetæ uterentur versibus impolitis & incomptis, cujuscemodi olim citra observationem à Faunis reddebantur in oraculis. *Turn.*

[b] *Versificatio*, est observatio legis & pedum in carmine. Unde *versificatores* appellantur, qui carmina condunt ex lege, etsi tamen non tam aptè *poetæ* vocari debeant. Nam poeta nescio quid augustius habet. *Turn.*

res, quæ & plena sentiunt, & parum expleta desiderant, & fragosis offenduntur, & lenibus mulcentur, & contortis excitantur, & stabilia probant, clauda deprehendunt, redundantia & nimia fastidiunt. Ideóque docti rationem componendi intelligunt, indocti voluptatem.

Quædam verò arte tradi non possunt. Mutandus est * casus, si duriùs is quo cœperamus, feratur. Num in quem transeamus ex quo, præcipi potest? Figuræ laboranti etiam compositioni variatæ sæpe succurrunt. Quæ? cùm orationis, tum etiam sententiæ. Num præscriptum ejus rei ullum est? Occasionibus utendum, & cum re præsenti deliberandum. Enimvero spatia ipsa, quæ in hac quidem parte plurimum valent, quod possunt nisi aurium habere judicium? Cur alia paucioribus verbis satis plena, vel nimiùm, alia pluribus brevia & abscissa sunt? Cur in circunductionibus etiam cùm sensus finitus est, aliquid tamen loci vacare videtur? *Neminem vestrum ignorare arbitror, judices, hunc per hosce dies sermonem vulgi, atque hanc opinionem populi Romani fuisse.* Cur, *hosce*, potiùs quàm *hos?* neque enim erat asperum. Rationem fortasse non

* *Casum* intellige vel nominum, vel potiùs periodorum.

3. *Verr. n.* 1.

reddam, sentiam esse melius. Cur non satis sit, *sermonem vulgi fuisse?* compositio enim patiebatur. Ignorabam, sed ita ut audio, hoc animus accipit plenum sine hac geminatione non esse. Ad sensum igitur referenda sunt. Nequeas satis fortè quid severum, quid jucundum sit, intelligere: façias quidem natura duce meliùs quàm arte, sed naturæ ipsi ars inerit.

7. ILLUD prorsus oratoris, scire, ubi quoque genere compositionis sit utendum. Ea duplex observatio: altera, quæ ad pedes refertur; altera, quæ ad comprehensiones quæ efficiuntur ex pedibus. Et de iis [a] priùs. Diximus igitur esse Incisa, membra, circuitus.

pag. 150.

[b] Incisum (quantum mea fert opi-

[a] Priùs dicet de comprehensionibus, quæ ex pedibus efficiuntur.

[b] Quoniam quæ hîc à Fabio de periodis, membris, & incisis dicuntur, paulo sunt obscuriora; paucis contraham quæ de iisdem in schola tradi solent. *Periodus* est circuitus verborum & sententiarum, sensum perfectum efficiens. *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro atque in judiciis impudentia valeret; non minùs in causa cederet Aul. Cæcinna. Sext. Æbutii impudentiæ, quàm tum in vi facienda cessit audaciæ.* Pro Cæcin. 1. Vide & initium orat. de Provinc. Consul.

Periodus constat membris, seu colis, & commatibus, seu incisis, quæ & articuli nominantur.

Membrum, est oratio perfecti sensus, at suspensi tamen, sic ut nondum tota sententia percipiatur. *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest.*

nio) erit sensus non expleto numero conclusus: plerisque pars membri. Tale est enim quo Cicero utitur: *Domus tibi deerat? at habebas. Pecunia superabat? at egebas.* Fiunt autem etiam singulis verbis incisa; ut: *Diximus, testes dare volumus.* Incisum est, *diximus.*

Orat. 223.

Membrum autem est sensus numeris conclusus, sed à toto corpore abruptus, & per se nihil efficiens. Id enim, *O callidos homines!* perfectum est: at remotum à cæteris, vim non habet: ut per se manus, & pes, & caput. Et, *O rem*

Orat. 225.

Comma dicitur, cùm singula membra, aut singulæ phrases, vel etiam dictiones, interpunctionibus distinguuntur. *O scelus! ô pestis! ô labes!* In Pis. 56. *Abiit, excessit, evasit, erupit.* 2. Catil. 1.

Periodus vel est simplex, vel composita. *Simplex* est unius membri. V. G. Alexander temperanter vivendo venerationem apud posteros habuisset.

Composita est duorum, trium, aut quatuor membrorum: rarò, aut potiùs nunquam ad quinque membra aut plura producitur. Tunc enim non tam periodus, quàm periodica oratio dicitur.

Bimembris. Si temperanter vixisset Alexander, apud posteros venerationem habuisset.

Trimembris. Si quantum virtute bellica cæteris Imperatoribus præcelluit Alexander, tantum & eosdem temperantiæ laude superavisset, summam venerationem apud posteros habuisset.

Quadrimembris. Si quantum virtute bellica cæteris Imperatoribus præcelluit Alexander, tantum & eosdem temperantiæ laude superavisset; non minùs venerationis apud posteros habuisset, quàm apud suos habuisse dicitur amoris, imperii, dignitatis.

excogitatam ! ô ingenia metuenda ! Quando ergo incipit corpus esse ? cùm venit extrema conclusio ; *Quem, quæso, nostrûm fefellit, id vos ita esse facturos ?* quam [a] Cicero brevissimam putat. Itaque ferè incisa & membra mista sunt, & conclusionem utique desiderant.

Periodo plurima nomina dat Cicero, ambitum, circuitum, comprehensionem, continuationem, circunscriptionem. Genera ejus duo sunt : alterum simplex, cùm sensus unus longiore ambitu circumducitur ; alterum, quod constat membris & incisis, quæ plures sensus habent. *Aderat janitor carceris, & carnifex prætoris*, & reliqua. Habet periodus membra minimùm duo. Medius numerus, videtur quatuor : sed recipit frequenter & plura. Modus ei à Cicerone aut quatuor senariis versibus, aut ipsius spiritûs modo terminatur. Præstare debet, ut sensum concludat : sit aperta, ut intelligi possit : non immodica, ut memoria contineri. Membrum longius justo, tardum : brevius, instabile est.

7. *Verr.* 117. — *Orat.* 222.

[a] Sic de hoc eodem loco Tullius in Orat. 225. *Extrema sequitur comprehensio, sed ex duobus membris, quæ non potest esse brevior.* Dissolvenda hæc periodus, ut duo membra reperiantur : *Id fecistis : & neminem nostrûm fefellit.*

Ubicunque acriter erit & instanter pugnacitérque dicendum, membratim * cæsimque dicemus. Nam hoc in oratione plurimum valet: adeòque rebus accommodanda compositio, ut asperis asperos etiam numeros adhiberi oporteat, & cum dicente æquè audientem inhorrescere. Membratim plerumque narrabimus, aut ipsas periodos majoribus intervallis, & velut laxioribus nodis resolvemus, exceptis quæ non docendi gratia, sed ornandi narrantur: ut in Verrem, Proserpinæ raptus. Hæc enim lenis & fluens contextus decet.

* *Vide exempla in orat. pro Mil. 37. pro Lig. 9.*

6. Verr. 108.

Periodus apta procemiis majorum caussarum, ubi solicitudine, commendatione, miseratione res eget. Item communibus locis, & in omni amplificatione: sed poscitur tum austera, si accuses; tum fusa, si laudes. Multum & in epilogis pollet. Totum autem adhibendum est, quo sit amplius compositionis genus, cùm judex non solùm rem tenet, sed etiam captus est oratione, & se credit actori, & voluptate jam ducitur.

Historia non tam finitos numeros, quàm orbem quemdam contextúmque desiderat. Namque omnia ejus membra connexa sunt, quoniam lubrica est, ac fluit: ut homines qui manibus invicem

apprehenſis gradum firmant, continent & continentur. Demonſtrativum genus omne fuſiores habet liberioréſque numeros. Judiciale & concionale, ut materia varium eſt, ſic etiam ipſa collocatione verborum.

pag. 170. Ubi jam nobis pars ex duabus (quas modò fecimus) ſecunda tractanda eſt. Nam quis dubitat alia leniùs, alia concitatiùs, alia ſublimiùs, alia pugnaciùs, alia graviùs eſſe dicenda? Gravibus, ſublimibus, ornatis, longas magis ſyllabas convenire? ita ut lenia [a] ſpatium, ſublimia & ornata claritatem quoque vocum poſcant, potiùs quàm his contraria. Magis [b] laudarem brevibus argumenta, partitiones, jocos: & quicquid eſt ſermoni magis ſimile.

Itaque componemus procœmium variè, atque ut ſenſus ejus poſtulabit. Nam judicis animus variè præparatur: tum miſerabiles eſſe volumus, tum modeſti, tum acres, tum graves, tum blandi: tum flectere, tum ad diligentiam hortari. Hæc, ut ſunt diverſa natura, diſſimilem componendi quoque rationem deſiderant. An ſimilibus Cicero

[a] Spatium longiùs in pronuntiando.

[b] Hîc aliquid mendi ſubeſt. Pro *laudarem*, malim legere, *donarem*. Breviores pedes magis conveniunt argumentis, &c.

usus est numeris in exordio pro Milone, pro Cluentio, pro Ligario?

Narratio ferè tardiores, atque, ut sic dixerim, modestiores desiderat pedes, & nominibus maximè mixtos. Nam & verbis ut sæpius pressa est, ita interim insurgit; sed docere & infigere animis res semper cupit: quod minimè festinantium opus est. Ac mihi videtur tota narratio constare longioribus membris, brevioribus periodis.

Argumenta acria & citata, pedibus quoque ad hanc naturam accommodatis utentur, non tamen ita ut Trochæis, quæ celeria quidem, sed sine viribus sunt. Verùm quamvis sint brevibus longísque mista, non tamen plures longas quàm breves ᵃ habentia. Illa sublimia spatiosas, clarásque voces * habent, amant amplitudinem Dactyli quoque, ac Pæonis, etiamsi majori ex parte syllabis brevibus, temporibus tamen satis pleni. Aspera contrà Iambis maximè concitantur: non solùm quòd sint è duabus modò syllabis, eóque frequentiorem quasi pulsum habent, quæ res lenitati contraria est: sed etiam quòd omni-

* E superiore versu repetendum hîc censeo, *habentia*.

ᵃ Pro *habentia*, quod huc fortè ex inferiore versu irrepsit, legendum putem, *habeant*. Argumenta possunt misceri brevibus & longis syllabis; non tamen plures longas quàm breves habeant.

bus partibus insurgunt, & à brevibus in longas nituntur & crescunt. Ideóque meliores Choreis, qui à longis in breves cadunt. Summissa, qualia in epilogis, lentas & ipsa & minùs exclamantes exigunt.

Denique ut semel finiam; sic ferè componendum, quo modo pronuntiandum erit. An non in procemiis plerumque summissi (nisi cùm in accusatione concitandus est judex, aut aliqua indignatione complendus) in narratione pleni atque expressi, in argumentis citati, atque ipso etiam motu celeres sumus? ut in locis ac descriptionibus fusi ac fluentes, in epilogis plerumque dejecti & infracti? Atqui [a] corporis quoque motui sua quædam tempora; & ad signa pedum, non minùs saltationi, quàm modulationibus adhibet musica ratio numeros. Quid? non vox ad * actus accommodatur naturæ ipsarum de quibus dicimus rerum? quo minùs id mirum in pedibus orationis, cùm debeant sublimia ingredi, lenia duci, acria

* In actione. in pronuntiatione.

[a] Motus corporis constat variis numeris: saltatio quoque. Parem igitur varietatem in oratione servare debemus. Cùm *signa pedum* dixit, aut intellexit pedum motum numerosum in saltatione, aut pedum percussiones, quibus metimur tempora. *Turn.*

currere, delicata fluere. Itaque ubi eſt neceſſe, affectamus etiam tumorem, qui Spondeis atque Iambis maximè continetur:

[a] *Hyperoargus ſceptra mihi liquit Pelops.*

Aſperum verò & maledicum etiam in carmine Iambis graſſatur:

Quis hoc poteſt videre? quis poteſt pati?
Niſi impudicus, & vorax, & aleo?

In univerſum autem, ſi ſit neceſſe, duram potiùs atque aſperam compoſitionem malim eſſe, quàm effeminatam & enervem, qualis apud multos: & quotidie magis laſcivimus, [b] ſyntonorum modis ſaltitantes. Ac ne tam bona quidem ulla erit, ut debeat eſſe continua, & in eoſdem ſemper pedes ire. Nam & verſificandi genus eſt, unam legem omnibus ſermonibus dare: & id cùm manifeſta affectatione (cujus rei maximè cavenda ſuſpicio eſt) tum etiam ſimilitudine tædium ac ſatietatem creat. Quóque eſt dulcius, magis * pe-

* Alii le...

[a] Seneca aliter citat hunc verſum epiſt. 80. *En impero Argis: regna mihi liquit Pelops.*

[b] *Syntoni*, ſymphoniaci ſunt, qui inſtrumentis pulſatis harmoniamque efficientibus convenientem, modos ſuggerunt ſaltantibus. Alii appellant *ſyntonos*, qui motu corporis convenienti reſpondent tonis & modulationi canentium. *Turn.*

gunt, *perdit.* Mendum hîc aliquod suspicor.

rit, amittítque & fidem, & affectus, motúsque omnes, qui est in hac cura deprehensus: nec potest ei credere, aut propter eum dolere & irasci judex, cui putat hoc vacare. Ideóque [a] initia quædam quasi solvenda de industria sunt, illa quidem maximi laboris, ne laborata videantur.

Sed neque longioribus quàm oportet hyperbatis compositioni serviamus, ne quæ ejus gratia fecerimus, propter eam fecisse videamur. Et certè nullum aptum atque idoneum verbum prætermittemus gratia lenitatis. Neque ènim erit ullum tam difficile, quod non commodè inferi possit, nisi quòd in evitandis ejusmodi verbis non decorem compositionis quærimus, sed facilitatem. Non tamen mirabor Latinos magis indulsisse compositioni quàm Atticos, quamvis minus in verbis habeant varietatis & gratiæ. Nec vitium dixerim, si Cicero à Demosthene paululum in hac parte descivit. Sed quæ sit differentia nostri Græcíque sermonis, explicabit summus liber.

[a] Sæpe numero in procemiis simplicitas esse debet: nam ea magis solet irrepere in animos auditorum. Illic igitur aut numeri sunt tollendi, aut certè obscurandi, ne eos intelligat judex. *Turn.* Pro *initia*, multi codices habent *vincta*.

Compositio (nam finem imponere egresso destinatum modum voluminis festino) debet esse honesta, jucunda, varia. Ejus tres partes, ordo, conjunctio, numerus. Ratio, in adjectione, detractione, mutatione. Usus; pro natura rerum quas dicimus. Cura[a] magna, ut sentiendi atque loquendi prior sit. Dissimulatio curæ præcipua, ut numeri sponte fluxisse, non arcessiti & coacti esse videantur.

[a] *Cura magna* compositionis debet esse; ita *ut* tamen cura *sentiendi atque loquendi prior sit.*

MARCI FABII QUINTILIANI DE INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER X.

CAPUT I.

DE COPIA VERBORUM.

I. *Facilitas dicendi comparatur legendo, scribendo, dicendo. (Ad lectionem refertur auditio & imitatio : ad scriptionem emendatio & cogitatio.) Oratori autem paranda sunt opes, quæ constant rerum & verborum copia. De rebus nunc non agitur.* II. *Verborum copia parari cum judicio debet. — Paratur autem auditione & lectione. — Quæ sint utriusque commoda. — Optimum quemque legendum, & quomodo. — Etiam in optimis non laudanda omnia.* III. *Quantum*

& quatenus oratori conferant, Poetæ. — Historici. — Philosophi. IV. Pauca de lectione veterum, & novorum. — De varietate opinionum super his. V. Eminentissimos Græcorum scriptores suis quemque virtutibus designat. 1. Poetas: Heroicos. — Elegiacos. — Iambicos. — Lyricos. — Tragicos. — Comœdos. 2. Historicos. 3. Oratores. 4. Philosophos. VI. Eundem in Latinis persequitur ordinem.

I. SED hæc eloquendi præcepta, sicut cognitioni sunt necessaria, ita non satis ad vim dicendi valent, nisi illis firma quædam facilitas, quæ apud Græcos ἕξις nominatur, accesserit: quam, scribendo plus, an legendo, an dicendo consequamur, solere quæri scio. Quod esset diligentiùs nobis examinandum, si qualibet earum rerum possemus una esse contenti. Verùm ita sunt inter se connexa & indiscreta omnia, ut, si quid ex his defuerit, frustra sit in cæteris laboratum. Nam neque solida atque robusta fuerit unquam eloquentia, nisi multo stylo vires acceperit: & citra lectionis exemplum labor ille carens rectore fluit. Qui autem scierit quo sint quæque modo dicenda, nisi tanquam in procinctu paratam quidem ad omnes casus habuerit eloquentiam, velut clausis thesauris incubabit.

Non autem ut quicque præcipuè necessarium est, sic ad efficiendum oratorem maximi protinus erit momenti. Nam certè, cùm sit in eloquendo positum oratoris officium, dicere ante omnia est; atque hinc initium ejus artis fuisse manifestum est: proximam deinde imitationem: novissimam scribendi quoque diligentiam. Sed ut perveniri ad summa nisi ex principiis non potest; ita procedente jam opere, minima incipiunt esse quæ prima sunt.

Verùm nos non quomodo sit instituendus orator, hoc loco dicimus: (nam id quidem aut satis, aut certè uti potuimus, à nobis dictum est) sed ut Athletam qui omnia jam perdidicerit à præceptore, nimirum quo genere exercitationis ad certamina præparandus sit: ita eum qui res invenire & disponere sciet, verba quoque & eligendi, & collocandi rationem perceperit, instruamus qua ratione quæ didicerit, facere quàm optimè & quàm facillimè possit. Non ergo dubium est, quin ei velut opes sint quædam parandæ, quibus uti ubicunque desideratum erit, possit. Eæ constant copia rerum ac verborum.

Lib. 1. & 2.

II. SED res propriæ sunt cujusque causæ, aut paucis communes; verba in

universas paranda : quæ si rebus singulis essent singula, minorem curam postularent ; nam cuncta sese cum ipsis protinus rebus offerrent. Sed cùm sint aliis alia aut magis propria, aut magis ornata, aut plus efficientia, aut meliùs sonantia ; debent esse non solùm nota omnia, sed in promptu, atque (ut ita dicam) in conspectu, ut cùm se judicio dicentis ostenderint, facilis ex his optimorum sit electio.

Equidem scio quosdam collecta quæ idem significarent vocabula solitos ediscere, quo faciliùs & occurreret unum ex pluribus ; & cùm essent usi aliquo, si breve intra spatium rursus desideraretur, effugiendæ repetitionis gratia sumerent aliud quo idem intelligi posset. Quod cùm est puerile, & cujusdam infelicis operæ, tum etiam utile parum : turbam enim modò congregat, ex qua sine discrimine occupet proximum quodque.

Nobis autem copia cum judicio paranda est, vim orandi, non circulatoriam volubilitatem spectantibus. Id autem consequemur optima legendo atque audiendo. Non enim solùm nomina ipsa rerum cognoscemus hac cura, sed cui quodque loco sit aptissimum.

Omnibus enim ferè verbis, præter pauca quæ ſunt parum verecunda, in oratione locus eſt. Nam ſcriptores quidem Iamborum, veteriſque comœdiæ, etiam in [a] illis ſæpe laudantur: ſed nobis noſtrum opus interim tueri ſatis eſt. Omnia verba (exceptis de quibus dixi) ſunt alicubi optima. Nam & humilibus interim, & vulgaribus eſt opus: & quæ cultiore in parte videntur ſordida, ubi res poſcit, propriè dicuntur.

HÆc ut ſciamus, atque eorum non ſignificationem modò, ſed formas etiam [b] menſuráſque norimus, ut ubicunque erunt poſita conveniant, niſi multa lectione atque auditione aſſequi non poſſumus: cùm omnem ſermonem auribus primùm accipiamus. Propter quod [c] infantes à mutis nutricibus juſſu regum in ſolitudine educati, etiamſi verba quædam emiſiſſe traduntur, tamen loquendi facultate caruerunt.

Sunt autem alia hujus naturæ, ut idem pluribus vocibus declarent, ita

a Quæ parum verecunda ſunt.

b Intelligit varias declinationum & conjugationum formas ac menſuras.

c Pſammetichus Rex Ægyptiorum (ut tradit Herodotus initio lib. 2.) quibuſdam infantulis, quos in ſolitudine educabat, nutrices præfecit mutas. Illi poſt bimatum, cùm eſurirent, fortè, *beccos* pronuntiaverunt, quod ſignificat linguâ Phrygiâ panem & cibum. *Turn.*

ut nihil significationis, quo potiùs utaris, intersit, ut *ensis* & *gladius*. Alia, quæ etiamsi propria rerum aliquarum sint nomina, τροπικῶς tamen ad eundem intellectum feruntur, ut *ferrum* & *mucro*. Nam per abusionem *Sicarios* etiam omnes vocamus, qui cædem telo quocunque commiserint. Alia circuitu verborum plurimum ostendimus; quale est:

Et pressi copia lactis. 1. Eclog. 82.

Plurima verò mutatione figuramus: *Scio, Non ignoro*: &, *Non me fugit, Non me præterit*: &, *Quis nescit? Nemini dubium est*. Sed etiam ex proximo mutuari licet. Nam & *intelligo*, & *sentio*, & *video*, sæpe idem valent quod *Scio*. Quorum nobis ubertatem ac divitias dabit lectio, ut his non solùm cùm occurrerint, sed etiam cùm oporteat, utamur. Non semper enim hæc inter se idem faciunt: nec sicut de intellectu animi rectè dixerim, *Video*: ita de visu oculorum, *Intelligo*. Nec ut *mucro gladium*, sic *mucronem gladius* ostendit.

Sed ut copia verborum sic paratur, ita non verborum tantùm gratia legendum vel audiendum est. Nam omnium quæcunque docemus, hoc sunt exempla potentiora etiam ipsis quæ traduntur

artibus, cùm eò qui discit perductus est, ut ea intelligere sine demonstrante, & sequi jam suis viribus possit; quia quæ doctor præcipit, orator ostendit.

ALIA verò legentes, alia audientes magis adjuvant. Excitat qui dicit, spiritu ipso, nec imagine & ambitu rerum, sed rebus incendit. Vivunt enim omnia, & moventur, excipimúsque nova illa velut nascentia, cum favore ac solicitudine. Nec fortunâ modo judicii, sed etiam ipsorum qui orant, periculo afficimur. Præter hæc, vox & actio decora, commoda ut quisque locus postulabit, pronuntiandi vel potentissima in dicendo ratio, &, ut semel dicam, pariter omnia decent.

In lectione certius judicium, quod audienti frequenter aut suus cuique favor, aut ille laudantium clamor extorquet. Pudet enim dissentire, & velut tacita quadam verecundia inhibemur plus nobis credere; cùm interim & vitiosa pluribus placeant, & à corrogatis laudentur etiam quæ non placent. Sed è contrario quoque accidit, ut optimè dictis gratiam prava judicia non referant. Lectio libera est, nec actionis impetu transcurrit, sed repetere sæpius li-

cet, ſive dubites, ſive memoriæ penitus affigere velis. Repetamus autem, & tractemus: & ut cibos manſos ac propè liquefactos demittimus, quo faciliùs digerantur; ita lectio non cruda, ſed multâ iteratione mollita, & velut confecta, memoriæ imitationíque tradatur.

Ac diu non niſi optimus quiſque, & qui credentem ſibi minimè fallat, legendus eſt; ſed diligenter, ac penè ad ſcribendi ſolicitudinem: nec per partes modò ſcrutanda omnia, ſed perlectus liber utique ex integro reſumendus, præcipuéque oratio, cujus virtutes frequenter ex induſtria quoque occultantur. Sæpe enim præparat, diſſimulat, inſidiatur orator, eáque in primâ parte actionis dicit, quæ ſunt in ſummâ profutura. Itaque ſuo loco minùs placent, adhuc nobis quare dicta ſint ignorantibus. Ideóque erunt cognitis omnibus repetenda.

Illud verò utiliſſimum, noſſe eas cauſas quarum orationes in manus ſumpſimus, & quoties continget, utrinque habitas legere actiones, ut Demoſthenis atque Æſchinis inter ſe contrarias, ut Servii Sulpitii & Meſſalæ, quorum alter pro Aufidia, contrà dixit alter; &

Pollionis & Cassii, reo Aspernate; aliásque plurimas. Quin etiam si minùs pares videbuntur, aliquæ tamen ad cognoscendam litium quæstionem rectè requirentur: ut contra Ciceronis orationes, Tuberonis in Q. Ligarium, & Hortensii pro Verre.

Quin etiam easdem causas ut quisque egerit, utile erit scire. Nam pro domo Ciceronis dixit Calidius, & pro Milone orationem Brutus exercitationis gratiâ scripsit, etiamsi egisse eum Cornelius Celsus falsò existimat. Et Pollio ac Messala defenderunt eosdem. Et nobis pueris insignes pro Voluseno Catulo, Domitii Afri, Crispi Passieni, Decimi Lælii, orationes ferebantur.

NEQUE id statim legenti persuasum sit, omnia quæ magni auctores dixerint, utique esse perfecta. Nam & labuntur aliquando, & oneri cedunt, & indulgent ingeniorum suorum voluptati, nec semper intendunt animum, & nonnunquam fatigantur: cùm Ciceroni dormitare interim Demosthenes, Horatio etiam Homerus ipse videatur. Summi enim sunt, homines tamen; accidítque iis qui quicquid apud illos repererunt, dicendi legem putant, ut deteriora imitentur (id enim est faci-

Or. 104.

Art. Poet. 359.

lius) ac se abunde similes putent, si vitia magnorum consequantur.

Modestè tamen & circumspecto judicio de tantis viris pronuntiandum est, ne (quod plerisque accidit) damnent quæ non intelligunt. Ac si necesse est in alterutram errare partem, omnia eorum legentibus placere, quàm multa displicere maluerim.

III. PLURIMUM dicit oratori conferre Theophrastus lectionem poetarum; multíque ejus judicium sequuntur, neque id immeritò. Namque ab his & in rebus spiritus, & in verbis sublimitas, & in affectibus motus omnis, & in personis decor petitur, præcipuéque velut attrita quotidiano actu forensi ingenia, optimè rerum talium blanditia reparantur. Ideóque in hac lectione Cicero requiescendum putat.

1. de Orat, n. 14. & pro Arch. n. 6.

Meminerimus tamen non per omnia poetas esse oratori sequendos, nec libertate verborum, nec licentia figurarum: totúmque illud studiorum genus ostentationi comparatum, præter id quòd solam petit voluptatem, eámque fingendo non falsa modò, sed etiam quædam incredibilia, sectatur, patrocinio quoque aliquo juvari: quòd alligata ad certam pedum necessitatem, non semper

propriis uti possint, sed depulsi à recta via, necessariò ad eloquendi quædam diverticula confugiant; nec mutare quædam modò verba, sed extendere, corripere, convertere, dividere cogantur: nos verò armatos stare in acie, & summis de rebus decernere, & ad victoriam niti.

Neque ego arma squalere situ ac rubigine velim, sed fulgorem his inesse, qui terreat, qualis est ferri, quo mens simul visúsque præstringatur; non qualis auri argentíque, imbellis, & potiùs habenti periculosus.

HISTORIA quoque alere orationem quodam molli jucundóque succo potest. Verùm & ipsa sic est legenda, ut sciamus plerasque ejus virtutes oratori esse vitandas. Est enim proxima poetis, & quodammodo carmen solutum: & scribitur ad narrandum, non ad probandum; totúmque opus non ad actum rei, pugnámque præsentem, sed ad memoriam posteritatis, & ingenii famam componitur. Ideóque & verbis liberioribus, & remotioribus figuris narrandi tædium evitat.

Tom. 1. pag. 247.
Itaque, ut dixi, neque illa Sallustiana brevitas, qua nihil apud vacuas aures atque eruditas potest esse perfe-

ctius, apud occupatum variis cogitationibus judicem, & sæpius ineruditum, captanda nobis est: neque illa Livii lactea ubertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit. Adde quòd M. Tullius ne Thucydidem quidem aut Xenophontem utiles oratori putat, quanquam illum bellicum canere, hujus ore Musas esse locutas existimet.

Orat. 30. 31. 32.

Licet tamen nobis in digressionibus uti vel historico nonnunquam nitore, dum in iis de quibus erit quæstio, meminerimus non athletarum toros, sed militum lacertos esse; nec versicolorem illam, qua Demetrius Phalereus dicebatur uti, vestem bene ad forensem pulverem facere.

Est & alius ex historiis usus, & is quidem maximus, sed non ad præsentem pertinens locum, ex cognitione rerum exemplorúmque, quibus inprimis instructus esse debet orator, ne omnia testimonia experat à litigatore, sed pleraque ex vetustate diligenter sibi cognita sumat; hoc potentiora, quòd ea sola criminibus odii & gratiæ vacant.

A philosophorum verò lectione ut essent nobis multa petenda, vitio factum est oratorum, qui quidem illis optima sui operis parte cesserunt. Nam &

de justis, honestis, utilibus, quæque sunt his contraria, & de rebus divinis maximè dicunt, & argumentantur acriter: & altercationibus atque interrogationibus oratorem futurum optimè Socratici præparant. Sed his quoque adhibendum est simile judicium, ut etiam cùm in rebus versemur iisdem, non tamen eandem esse conditionem sciamus litium ac disputationum, fori & auditorii, præceptorum & periculorum.

IV. CREDO exacturos plerósque, cùm tantum esse utilitatis in legendo judicemus, ut id quoque adjungamus operi, qui sint legendi, quæ in quoque auctore præcipua virtus. Sed persequi singulos, infiniti fuerit operis. Quippe cùm in Bruto M. Tullius tot millibus versuum de Romanis tantùm oratoribus loquatur, & tamen de omnibus ætatis suæ, quibuscum vivebat, exceptis Cæsare atque Marcello, silentium egerit: quis fuerit modus, si & illos, & qui postea fuerunt, & Græcos omnes, & Philosophos, & Poetas persequi velim? Fuerit igitur brevitas illa tutissima, quæ est apud Livium in epistola ad filium scripta, legendos Demosthenem atque Ciceronem: tum ita, ut quisque esset Demostheni & Ciceroni simillimus.

Brut. 248.

Non

Non eſt tamen diſſimulanda noſtri quoque judicii ſumma. Paucos enim, vel potiùs vix ullum ex iis qui vetuſtatem pertulerunt, exiſtimo poſſe reperiri, qui judicium adhibentibus non allaturus ſit utilitatis aliquid : cùm ſe Cicero ab illis quoque vetuſtiſſimis auctoribus, ingenioſis quidem, ſed arte carentibus, plurimum fateatur adjutum. Nec multo aliter de nobis ſentio. Quotus enim quiſque inveniri tam demens poteſt, qui ne minimâ quidem alicujus certæ fiduciâ partis memoriam poſteritatis ſperaverit ? qui ſi quis eſt, intra primos ſtatim verſus deprehendetur, & citiùs nos dimittet, quàm ut ejus nobis magno temporis detrimento conſtet experimentum. Sed non quicquid ad aliquam partem ſcientiæ pertinet, protinus ad faciendam etiam φράσιν (de qua loquimur) accommodatum eſt.

Verùm antequam de ſingulis loquar, pauca in univerſum de varietate opinionum dicenda ſunt. Nam quidam ſolos veteres legendos putant, neque in ullis aliis eſſe naturalem eloquentiam, & robur viris dignum, arbitrantur. Alios recens hæc laſcivia, deliciæque, & omnia ad voluptatem multitudinis imperitæ compoſita, delectant. Sunt etiam

qui rectum dicendi genus sequi volunt. Alii pressa demum & tenuia, & quæ minimum ab usu quotidiano recedant, sana & verè Attica putant. Quosdam elatior ingenii vis, & magis concitata, & plena spiritus capit. Sunt & lenis, & nitidi, & compositi generis non pauci amatores. De qua differentia disseram diligentiùs, cùm de genere dicendi quærendum erit.

Lib. 12. cap. 10.

V. INTERIM summatim quid à qua lectione petere possint, qui confirmare facultatem dicendi volunt, attingam. Paucos enim, qui sunt eminentissimi, excerpere in animo est. Facile est autem studiosis, qui sint his simillimi, judicare: ne quisquam queratur omissos forte aliquos eorum, quos ipse valde probet. Fateor enim plures legendos esse, quàm qui à me nominabuntur. Sed nunc genera ipsa lectionum, quæ præcipuè convenire intendentibus ut oratores fiant existimem, persequar.

1. IGITUR ut Aratus[a] ab Jove incipiendum putat, ita nos ritè cœpturi ab Homero videmur. Hic enim (quemadmodum ex Oceano dicit ipse amnium vim fontiúmque cursus initium capere)

Il. l. 21. v. 195.

[a] Aratus sic incipit Astrologica, Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα. *Ab Jove principium.*

omnibus eloquentiæ partibus exemplum & ortum dedit. Hunc nemo in magnis ſublimitate, in parvis proprietate ſuperaverit. Idem lætus ac preſſus, jucundus & gravis, tum copia, tum brevitate mirabilis; nec poetica modò, ſed oratoria virtute eminentiſſimus.

Nam ut de laudibus, exhortationibus, conſolationibus taceam, nónne vel nonus liber, quo miſſa ad Achillem legatio continetur: vel in primo, inter duces illa contentio: vel dictæ in ſecundo ſententiæ, omnes litium ac conſiliorum explicant artes? Affectus quidem vel illos mites, vel hos concitatos, nemo erit tam indoctus, qui non in ſua poteſtate hunc auctorem habuiſſe fateatur.

Age verò, nónne in utriuſque ſui operis ingreſſu pauciſſimis verſibus legem procemiorum non dico ſervavit, ſed conſtituit? Nam & benevolum auditorem invocatione dearum, quas præſidere vatibus creditum eſt, & intentum propoſita rerum magnitudine, & docilem ſumma celeriter comprehenſa facit. Narrare verò quis breviùs, quàm qui mortem nuntiat Patrocli: quis ſignificantiùs poteſt, quàm qui Curetum Ætolorûmque prælium exponit? Jam

Il. l. 16. v. 18. - 21.
Il. l. 9. v. 525. &c.

similitudines, amplificationes, exempla, digressus, signa rerum & argumenta, cæteráque probandi ac refutandi, sunt ita multa, ut etiam qui de artibus scripserunt, plurima earum rerum testimonia ab hoc poeta petant. Nam epilogus quidem quis unquam poterit illis Priami rogantis Achillem precibus æquari?

Il. l. 24. v. 486. &c.

Quid? in verbis, sententiis, figuris, dispositione totius operis, nónne humani ingenii modum excedit? ut magni sit viri, virtutes ejus non æmulatione (quod fieri non potest) sed intellectu sequi. Verùm hic omnes sine dubio, & in omni genere eloquentiæ procul à se reliquit, Heroicos tamen præcipuè, videlicet quia clarissima in materiâ simili comparatio est.

RARÒ assurgit Hesiodus, magnáque pars ejus in nominibus est occupata: tamen utiles circa præcepta sententiæ, lenitásque verborum & compositionis probabilis; datúrque ei palma in illo medio dicendi genere.

Contrà in Antimacho vis & gravitas, & minimè vulgare eloquendi genus habet laudem. Sed quamvis ei secundas ferè Grammaticorum consensus deferat, & affectibus, & jucunditate, &

diſpoſitione, & omnino arte deficitur, ut planè manifeſtò appareat, quanto ſit aliud proximum eſſe, aliud ſecundum.

Panyaſin ex utroque miſtum putant, in eloquendo neutrius æquare virtutes; alterum tamen ab eo materia, alterum diſponendi ratione ſuperari.

[a] Apollonius in ordinem à Grammaticis datum non venit, quia Ariſtarchus atque Ariſtophanes poetarum judices, neminem ſui temporis in numerum redegerunt: non tamen contemnendum edidit opus æquali quadam mediocritate.

Arati materia motu caret, ut in qua nulla varietas, nullus affectus, nulla perſona, nulla cujuſquam ſit oratio: ſufficit tamen operi, cui ſe parem credidit.

Admirabilis in ſuo genere Theocritus, ſed Muſa illa ruſtica & paſtoralis non forum modò, verùm ipſam etiam urbem reformidat.

Audire videor undique congerentes nomina plurimorum poetarum. Quid? Herculis acta non bene Piſan-

[a] Apollonius Rhodius ſcripſit *Argonautica*. Vixit autem tempore Ariſtarchi & Ariſtophanis Byſantii Grammaticorum, qui ſeveram in auctores criticen exercuerunt ſub Ptolemæo Philometore.

dros? Quid? [a] Nicandrum frustra secuti Macer atque Virgilius? Quid? Euphorionem transibimus? quem nisi probasset Virgilius, idem nunquam certè conditorum Chalcidico versu carminum fecisset in Bucolicis mentionem. Quid? Horatius frustra Tyrteum Homero subjungit?

10. *Eclog.* 40.

Art. Poet. 402.

Nec sanè quisquam est tam procul à cognitione eorum remotus, ut non indicem certè ex bibliotheca sumptum transferre in libros suos possit. Nec ignoro igitur quos transeo, nec utique damno, ut qui dixerim esse in omnibus utilitatis aliquid: sed ad illos jam perfectis constitutísque viribus revertemur. Quod etiam in cœnis grandibus sæpe facimus, ut cùm optimis satiati simus, varietas tamen nobis ex vilioribus grata sit.

TUNC & Elegiam vacabit in manus sumere, cujus princeps habetur Callimachus. Secundas confessione plurimorum Philætas occupavit. Sed dum assequimur illam firmam (ut dixi) facilitatem, optimis assuescendum est; & multâ magis, quàm multorum lectione

[a] Nicander poeta Colophonius fuit. Scripsit *Theriaca*, & *Alexipharmaca*: præterea *Georgica*, quæ imitatus est Virgilius. *Turn.*

firmanda mens, & ducendus est color.

Itaque ex tribus receptis Aristarchi judicio scriptoribus iamborum, ad * ἕξιν maximè pertinebit unus Archilochus. Summa in hoc vis elocutionis, cùm validæ, tum breves vibrantésque sententiæ, plurimum sanguinis atque nervorum: adeo ut videatur quibusdam, quòd quoquam minor est, materiæ esse, non ingenii vitium.

* Ad facilitatem comparandam.

Novem verò Lyricorum longè Pindarus princeps, spiritûs magnificentia, sententiis, figuris, beatissima rerum verborúmque copia, & velut quodam eloquentiæ flumine: propter quæ Horatius eum meritò credit nemini imitabilem.

Lib. 4. Od. 2.

Stesichorum, quàm sit ingenio validus, materiæ quoque ostendunt, maxima bella, & clarissimos canentem duces, & epici carminis onera lyra sustinentem. Reddit enim personis in agendo simul loquendóque debitam dignitatem; ac si tenuisset modum, videtur æmulari proximus Homerum potuisse: sed redundat, atque effunditur; quod ut est reprehendendum, ita copiæ vitium est.

Alcæus in parte operis aureo plectro

Horat. Lib 2. Od. 13.

meritò donatur, quia tyrannos insectatur: multum etiam moribus confert: in eloquendo quoque brevis, & magnificus, & diligens, plurimúmque Homero similis: sed in lusus & amores descendit, majoribus tamen aptior.

Simonides tenuis, alioqui sermone proprio, & jucunditate quadam commendari potest: præcipua tamen ejus in commovenda miseratione virtus, ut quidam in hac eum parte omnibus ejusdem operis auctoribus præferant.

ANTIQUA Comœdia cùm sinceram illam sermonis Attici gratiam propè sola retinet, tum facundissimæ libertatis, etsi est in insectandis vitiis præcipua, plurimum tamen virium in cæteris partibus habet. Nam & grandis, & elegans, & venusta, & nescio an ulla, post Homerum tamen, quem ut Achillem semper excipi par est, aut similior sit oratoribus, aut ad oratores faciendos aptior. Plures ejus auctores: Aristophanes tamen, & Eupolis, Cratinusque præcipui.

TRAGOEDIAS primus in lucem Æschylus protulit, sublimis, & gravis, & grandiloquus sæpe usque ad vitium: sed rudis in plerisque, & incompositus: propter quod correctas ejus fabu-

las in certamen deferre posterioribus poetis Athenienses permisêre, súntque eo modo multi coronati.

Sed longè clariùs illustraverunt hoc opus Sophocles atque Euripides: quorum in dispari dicendi via uter sit poeta melior, inter plurimos quæritur. Idque ego sanè, quoniam ad præsentem materiam nihil pertinet, injudicatum relinquo. Illud quidem nemo non fateatur necesse est, iis qui se ad agendum comparant, utiliorem longè Euripidem fore. Namque is & in sermone (quod ipsum reprehendunt, quibus gravitas, & cothurnus & sonus Sophoclis videtur esse sublimior) magis accedit oratorio generi: & sententiis densus, & in iis quæ à sapientibus tradita sunt, penè ipsis est par, & in dicendo ac respondendo cuilibet eorum qui fuerunt in foro diserti, comparandus. In affectibus verò cùm omnibus mirus, tum in iis qui miseratione constant, facilè præcipuus.

Hunc & admiratus maximè est (ut sæpe testatur) & secutus, quanquam in opere diverso, Menander: qui vel unus, meo quidem judicio, diligenter lectus, ad cuncta quæ præcipimus, effingenda sufficiat: ita omnem vitæ imaginem expressit: tanta in eo inveniendi

copia, & eloquendi facultas: ita est omnibus rebus, personis, affectibus accommodatus. Nec nihil profectò viderunt, qui orationes quæ Charisii nomine eduntur, à Menandro scriptas putant. Sed mihi longè magis orator probari in opere suo videtur: nisi fortè aut illa mala judicia, quæ Epitrepontas, Epicleros, Lochos habent; aut meditationes in Psophoda, & Nomothete, & Hypobolimæo, non omnibus oratoriis numeris sunt absolutæ.

Ego tamen plus adhuc quiddam collaturum declamatoribus puto, quoniam his necesse est secundùm conditionem controversiarum plures subire personas, patrum, filiorum, maritorum, militum, rusticorum, divitum, pauperum, irascentium, deprecantium, mitium, asperorum. In quibus omnibus mirè custoditur ab hoc poeta decorum. Atque ille quidem omnibus ejusdem operis auctoribus abstulit nomen, & fulgore quodam suæ claritatis tenebras obduxit.

Habent tamen alii quoque Comici, si cum venia legantur, quædam quæ possis decerpere: & præcipuè Philemon, qui ut pravis sui temporis judiciis Menandro sæpe prælatus est, ita

consensu omnium meruit credi secundus.

2. HISTORIAM multi scripsere præclarè, sed nemo dubitat duos longè cæteris præferendos, quorum diversa virtus laudem penè est parem consecuta. Densus & brevis, & semper instans sibi Thucydides: dulcis, & candidus, & fusus Herodotus: ille concitatis, hic remissis affectibus melior: ille concionibus, hic sermonibus: ille vi, hic voluptate.

Theopompus his proximus, ut in historia prædictis minor, ita oratori magis similis; ut qui antequam est ad hoc opus sollicitatus, diu fuerit orator. Philistus quoque meretur qui turbæ[a] quamvis bonorum post hos auctorum eximatur, imitator Thucydidis: & ut multo infirmior, ita aliquatenus lucidior.

Ephorus, ut Isocrati visum, calcaribus eget. Clitarchi probatur ingenium, fides infamatur. Longo post intervallo temporis natus Timagenes, vel hoc est ipso probabilis, quòd intermissam historias scribendi industriam nova laude reparavit. Xenophon non excidit mihi, sed inter philosophos reddendus est.

[a] Dignus est qui post tres superiores cæteris præferatur. Turn.

3. Sequitur Oratorum ingens manus, cùm decem ſimul Athenis ætas una tulerit: quorum longè princeps Demoſthenes, ac penè lex orandi fuit: tanta vis in eo, tam denſa omnia, ita quibuſdam nervis intenta ſunt, tam nihil otioſum, is dicendi modus, ut nec quid deſit in eo, nec quid redundet, invenias. Plenior Æſchines, & magis fuſus, & grandiori ſimilis, quo minùs ſtrictus eſt: carnis tamen plus habet, lacertorum minus. Dulcis inprimis & acutus Hyperides: ſed minoribus cauſis, ut non dixerim utilior, magis par.

His ætate Lyſias major, ſubtilis atque elegans, & quo nihil, ſi oratori ſatis ſit docere, quæras perfectius. Nihil enim èſt inane, nihil accerſitum: puro tamen fonti, quàm magno flumini propior. Iſocrates in diverſo genere dicendi nitidus & comptus, & palæſtræ quàm pugnæ magis accommodatus, omnes dicendi veneres ſectatus eſt: nec immeritò. Auditoriis enim ſe, non judiciis compararat: in inventione facilis, honeſti ſtudioſus, in compoſitione adeo diligens, ut cura ejus reprehendatur.

Neque ego in his de quibus ſum locutus, has ſolas virtutes, ſed has præci-

puas puto: nec cæteros parum fuisse magnos. Quinetiam & Phalereum illum Demetrium (quanquam is primus inclinasse eloquentiam dicitur) multum ingenii habuisse & facundiæ fateor, vel ob hoc memoria dignum, quòd ultimus est ferè ex Atticis qui dici possit orator: quem tamen in illo medio genere dicendi præfert omnibus Cicero. *Orat. 92.*

4. Philosophorum, ex quibus plurimum se traxisse eloquentiæ, M. Tullius confitetur, quis dubitet Platonem esse præcipuum, sive acumine disserendi, sive eloquendi facultate divina quadam & Homerica? multum enim supra prosam orationem, & quam pedestrem Græci vocant, surgit: ut mihi non hominis ingenio, sed quodam Delphico videatur oraculo instinctus. *Orat. 12.*

Quid ego commemorem Xenophontis jucunditatem illam inaffectatam, sed quam nulla possit affectatio consequi? ut ipsæ finxisse sermonem Gratiæ videantur: & quod de Pericle veteris Comœdiæ testimonium est, in hunc transferri justissimè possit, in labris ejus sedisse quandam persuadendi Deam.

Quid reliquorum Socraticorum elegantiam? Quid Aristotelem? quem dubito scientia rerum, an scriptorumco-

pia, an eloquendi suavitate, an inventionum acumine, an varietate operum, clariorem putem. Nam in Theophrasto tam est eloquendi nitor ille divinus, ut ex eo nomen quoque traxisse dicatur.

Minùs indulsere eloquentiæ Stoici veteres: sed cùm honesta suaserunt; tum in colligendo probandóque quæ instituerant, plurimum valuerunt; rebus tamen acuti magis, quàm (id quod sanè non affectarunt) oratione magnifici.

VI. IDEM nobis per Romanos quoque auctores ordo ducendus est.

1. ITAQUE ut apud illos Homerus, sic apud nos Virgilius auspicatissimum dederit exordium, omnium ejus generis poetarum Græcorum nostrorúmque illi haud dubiè proximus. Utar enim verbis iisdem, quæ ex Afro Domitio juvenis accepi; qui mihi interroganti, quem Homero crederet maximè accedere: *Secundus*, inquit, *est Virgilius*, *propior tamen primo quàm tertio.* Et hercle ut illi naturæ cælesti atque immortali cesserimus, ita curæ & diligentiæ vel ideo in hoc plus est, quòd ei fuit magis laborandum: & quantum eminentioribus vincimur, fortasse æqualitate pensamus.

Cæteri omnes longè ſequentur. Nam Macer & Lucretius legendi quidem, ſed non ut phraſin, id eſt corpus eloquentiæ faciant : elegantes in ſua quiſque materia, ſed alter humilis, alter difficilis. Attacinus [a] Varro in iis per quæ nomen eſt aſſecutus, interpres operis alieni, non ſpernendus quidem, verùm ad augendam facultatem dicendi parum locuples. Ennium ſicut ſacros vetuſtate lucos adoremus, in quibus grandia & antiqua robora jam non tantam habent ſpeciem, quantam religionem.

Propiores alii, atque ad hanc phraſin, de qua loquimur, magis utiles. Laſcivus quidem in Heroicis quoque Ovidius, & nimiùm amator ingenii ſui, laudandus tamen in partibus. Cornelius autem Severus, etiamſi verſificator quàm poeta melior, ſi tamen, ut eſt dictum, ad exemplar primi libri bellum Siculum perſcripſiſſet, vindicaret ſibi jure ſecundùm locum. Sed eum conſummari mors immatura non paſſa eſt : puerilia tamen ejus opera & maximam

[a] Attacinus Varro vixit tempore Ovidii. Scripſit autem *Argonautica*, ut interpres Apollonii Rhodii. Appellatus eſt Attacinus ab Attace, vico Galliæ Narbonenſis, ut vult Euſebius ; ut alii, ab Attace fluvio. *Turn.*

indolem ostendunt, & mirabilem præcipuè in ætate illa recti generis voluntatem.

Multum in Valerio Flacco nuper amisimus. Vehemens & poeticum ingenium Saleii Bassi fuit, nec ipsum senectute maturum. Rabirius ac Pedo non indigni cognitione, si vacet. Lucanus ardens, & concitatus, & sententiis clarissimus, &, ut dicam quod sentio, magis oratoribus quàm poetis annumerandus.

Hos nominavimus, quia [a] Germanicum Augustum ab institutis studiis deflexit cura terrarum, parúmque diis visum est esse eum maximum poetarum. Quid tamen iis ipsis ejus operibus, in quæ* donatus imperio juvenis successerat, sublimius, doctius, omnibus denique numeris præstantius? Quis enim caneret bella meliùs, quàm qui sic gerit? Quem præsidentes studiis deæ propiùs audirent? Cui magis suas artes ape-

* Quæ inchoarat, cùm est imperio donatus.

[a] Domitianum Imperatorem intelligit, qui *Germanicus* dici voluit, quasi Germaniam domuisset. Se quoque Palladis filium appellari jussit, ut testantur ejus numismata, unde paulo pòst: *Cui magis suas artes aperiret familiare numen Minervæ.* Turnebus (si tamen ille auctor est Notarum quæ ei attribuuntur) hunc locum de Germanico Cæsare Drusi filio intelligendum duxit. Miror hoc cuiquam venire in mentem potuisse.

tiret familiare numen Minervæ? Dicent hæc pleniùs futura sæcula. Nunc enim cæterarum fulgore virtutum laus ista perstringitur. Nos tamen sacra literarum colentes feras, Cæsar, si non tacitum hoc præterimus, & Virgiliano certè versu testamur,

Inter victrices hederam tibi serpere lauros.

Eclog. 8, v. 13.

Elegia Græcos quoque provocamus; cujus mihi tersus atque elegans maximè videtur auctor Tibullus. Sunt qui Propertium malint. Ovidius utroque lascivior: sicut durior Gallus.

Satyra quidem tota nostra est, in qua primus insignem laudem adeptus est Lucilius, qui quosdam ita deditos sibi adhuc habet amatores, ut eum non ejusdem modò operis auctoribus, sed omnibus poetis præferre non dubitent. Ego quantum ab illis, tantum ab Horatio dissentio, qui Lucilium *fluere lutulentum; & esse aliquid quod tollere possis*, putat. Nam & eruditio in eo mira, & libertas, atque inde acerbitas, & abunde salis.

Lib. 1. Satyr. 4. v. 11.

Multo est tersior, ac purus magis Horatius, & ad notandos hominum mores præcipuus. Multum & veræ gloriæ, quamvis uno libro, Persius meruit.

Sunt clari hodiéque, & qui olim nominabuntur.

Alterum illud est, & prius Satyræ genus, quod non sola carminum varietate mistum condidit Terentius Varro, vir Romanorum eruditissimus. Plurimos hic libros & doctissimos composuit, peritissimus linguæ Latinæ, & omnis antiquitatis, & rerum Græcarum, nostrarúmque: plus tamen scientiæ collaturus, quàm eloquentiæ.

IAMBUS non sanè à Romanis celebratus est ut proprium opus, à quibusdam interpositus: cujus acerbitas in Catullo, Bibaculo, Horatio: quanquam illi [a] epôdos intervenire reperiatur.

AT Lyricorum idem Horatius ferè solus legi dignus. Nam & insurgit aliquando, & plenus est jucunditatis & gratiæ, & variis figuris & verbis felicissimè audax. Si quem adjicere velis, is erit Cæsius Bassus, quem nuper vidimus: sed eum longè præcedunt ingenia viventium.

TRAGOEDIÆ scriptores Accius atque Pacuvius clarissimi, gravitate senten-

[a] *Epôdus*, vocatur versus minor, qui majori subjungitur, & quasi accinit; ab ἐπᾴδω *accino*. Horatius autem in libro, qui inde dicitur *Epodon*, versibus trimetris Iambicis præsertim sæpe subjungit dimetros.

tiarum, verborúmque pondere, & auctoritate personarum. Cæterùm nitor, & summa in excolendis operibus manus, magis videri potest temporibus, quàm ipsis defuisse. Virium tamen Accio plus tribuitur: Pacuvium videri doctiorem, qui esse docti affectant, volunt. Jam Varii Thyestes cuilibet Græcorum comparari potest. Ovidii Medea videtur mihi ostendere quantum vir ille præstare potuerit, si ingenio suo temperare quàm indulgere maluisset. Eorum quos viderim, longè princeps Pomponius Secundus: quem senes parum Tragicum putabant, eruditione ac nitore præstare confitebantur.

In Comoedia maximè claudicamus: licet Varrò Musas, Ælii * Stolonis sententia, Plautino dicat sermone locuturas fuisse, si Latinè loqui vellent: licet Cæcilium veteres laudibus ferant: licet Terentii scripta ad Scipionem Africanum referantur: quæ tamen sunt in hoc genere elegantissima, & plus adhuc habitura gratiæ, si intra a versus trimetros stetissent. Vix levem consequimur umbram, adeo ut mihi sermo ipse Ro-

* *Quidam legunt* Stilonis.

a Terentius more Comicorum utitur versibus Iambicis cujuslibet mensuræ, v. g. tetrametris, qui habent octo pedes. Optaret Fabius ut trimetros tantùm adhibuisset, qui constant sex pedibus.

manus non recipere videatur illam solis concessam Atticis venerem, quando eam ne Græci quidem in alio genere linguæ obtinuerint.[a] Togatis excellit Afranius: utinámque non inquinasset argumenta fœdis amoribus, mores suos fassus.

2. AT NON historia cesserit Græcis, nec opponere Thucydidi Sallustium verear, nec indignetur sibi Herodotus æquari T. Livium, cùm in narrando miræ jucunditatis, clarissimíque candoris, tum in concionibus suprà quàm narrari potest eloquentem: ita dicuntur omnia cùm rebus tum personis accommodata: sed affectus quidem, præcipuè eos qui sunt dulciores, ut parcissimè dicam, nemo historicorum commendavit magis. Ideóque immortalem illam Sallustii velocitatem, diversis virtutibus consecutus est. Nam mihi egregiè dixisse videtur Servilius Novianus, pares eos magis quàm similes: qui & ipse à nobis auditus est, clari vir ingenii, & sententiis creber, sed minùs pressus, quàm historiæ auctoritas postulat.

a *Togatæ comœdiæ* sunt totæ Latinæ, scilicet moribus & ritu Romano compositæ; ut *palliatæ* vocantur, quæ ad imitationem Græcorum sunt compositæ. *Turn.*

Quam paulum ætate præcedens eum Bassus Aufidius egregiè utique in libris belli Germanici præstitit, genere ipso probabilis in omnibus, sed in quibusdam suis ipse viribus minor.

ᵃ Superest adhuc, & exornat ætatis nostræ gloriam, vir sæculorum memoria dignus, qui olim nominabitur, nunc intelligitur. Habet amatores, nec imitatores: ut libertas, quanquam circuncisis quæ dixisset, ei nocuerit. Sed elatum abunde spiritum & audaces sententias deprehendas etiam in iis quæ manent. Sunt & alii scriptores boni: sed nos genera degustamus, non bibliothecas excutimus.

3. Oratores verò vel præcipuè Latinam eloquentiam parem facere Græcæ possunt. Nam Ciceronem cuicunque eorum fortiter opposuerim. Nec ignoro quantam mihi concitem pugnam, cùm præsertim id non sit propositi, ut eum Demostheni comparem hoc tempore: neque enim attinet, cùm Demosthenem in primis legendum, vel ediscendum potiùs putem.

Quorum ego virtutes plerasque ar-

ᵃ Nonnulli Plinium indicari putant; plerique Tacitum: & hoc verisimilius. Et fortasse multa tunc è scriptis suis metu temporum detraxerat, quæ postea restituta sunt.

bitror similes, consilium, ordinem, dividendi, præparandi, probandi rationem, omnia denique quæ sunt inventionis. In eloquendo est aliqua diversitas: densior ille, hic copiosior: ille concludit astrictiùs, hic latiùs pugnat: ille acumine semper, hic frequenter & pondere: illi nihil detrahi potest, huic nihil adjici; curæ plus in illo, in hoc naturæ.

Salibus certè & commiseratione (qui duo plurimum affectus valent) vincimus. Et fortasse * epilogos illi mos civitatis abstulerit. Sed & nobis illa quæ Attici mirantur, diversa Latini sermonis ratio minùs permiserit. In epistolis quidem, quanquam sunt utriusque, nulla contentio est.

* Non licebat Athenis affectum movere, ac ne epilogo quidem uti. *Turn.*

Cedendum verò in hoc quidem, quòd & ille prior fuit, & ex magna parte Ciceronem, quantus est, fecit. Nam mihi videtur M. Tullius, cùm se totum ad imitationem Græcorum contulisset, effinxisse vim Demosthenis, copiam Platonis, jucunditatem Isocratis. Nec verò quod in quoque optimum fuit, studio consecutus est tantùm, sed plurimas vel potiùs omnes ex seipso virtutes extulit immortalis ingenii beatissima ubertate. Non enim pluvias (ut ait Pin-

darus) aquas colligit, ſed vivo gurgite exundat, dono quodam Providentiæ genitus, in quo totas vires ſuas eloquentia experiretur.

Nam quis docere diligentiùs, movere vehementiùs poteſt? Cui tanta unquam jucunditas affuit? ut ipſa illa quæ extorquet, impetrare eum credas: & cùm tranſverſum vi ſua judicem ferat, tamen ille non rapi videatur, ſed ſequi. Jam in omnibus quæ dicit, tanta auctoritas ineſt, ut diſſentire pudeat; nec advocati ſtudium, ſed teſtis aut judicis afferat fidem. Cùm interim hæc omnia, quæ vix ſingula quiſquam intentiſſima cura conſequi poſſet, fluunt illaborata: & illa, qua nihil pulcrius auditu eſt, oratio, præ ſe fert tamen feliciſſimam facilitatem.

Quare non immeritò ab hominibus ætatis ſuæ regnare in judiciis dictus eſt: apud poſteros verò id conſecutus, ut Cicero jam non hominis, ſed Eloquentiæ nomen habeatur. Hunc igitur ſpectemus; hoc propoſitum ſit nobis exemplum. Ille ſe profeciſſe ſciat, cui Cicero valde placebit. +//

Multa in Aſinio Pollione inventio, ſumma diligentia: adeo ut quibuſdam etiam nimia videatur; & conſilii & ani-

mi ſatis : à nitore & jucunditate Ciceronis ita longè abeſt, ut videri poſſit ſæculo prior.

At Meſſala nitidus, & candidus, & quodammodo præ ſe ferens in dicendo nobilitatem ſuam : viribus minor.

C. verò Cæſar ſi foro tantùm vacaſſet, non alius ex noſtris contra Ciceronem nominaretur. Tanta in eo vis eſt, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixiſſe, quo bellavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mira ſermonis, cujus propriè ſtudioſus fuit, elegantia.

Multum ingenii in Cælio, & præcipuè in accuſando multa urbanitas : dignúſque vir, cui & mens melior, & vita longior contigiſſet.

Inveni qui Calvum præferrent omnibus, inveni qui contrà crederent eum nimia contra ſe calumnia verum ſanguinem perdidiſſe. Sed eſt & ſancta & gravis oratio, & caſtigata, & frequenter vehemens quoque. Imitator eſt autem Atticorum : fecítque illi properata mors injuriam, ſi quid adjecturus, non ſi quid detracturus fuit.

Et Servius Sulpitius inſignem non immeritò famam tribus orationibus meruit. Multa, ſi cum judicio legatur, dabit

dabit imitatione digna Cassius Severus, qui si cæteris virtutibus colorem & gravitatem orationis adjecisset, ponendus inter præcipuos foret. Nam & ingenii plurimum est in eo, & acerbitas mira, & urbanitas, & vis summa: sed plus stomacho quàm consilio dedit: præterea ut amari sales, ita frequenter amaritudo ipsa ridicula est.

Sunt & alii multi diserti, quos persequi longum est. Eorum quos viderim, Domitius Afer, & Julius Africanus, longè præstantissimi. Verborum arte ille, & toto genere dicendi præferendus, & quem in numero veterum locare non timeas: hic concitatior, sed in cura verborum nimius, & compositione nonnunquam longior, & translationibus parum modicus.

Erant clara & nuper ingenia. Nam & Trachallus plerumque sublimis, & satis apertus fuit, & quem velle optima crederes: auditus tamen major. Nam & vocis, quantam in nullo cognovi, felicitas, & pronuntiatio vel scenis suffectura, & decor: omnia denique ei, quæ sunt extrà; superfuerunt. Et Vibius Crispus, compositus, & jucundus, & delectationi natus, privatis tamen causis quàm publicis melior.

Julio Secundo si longior contigisset ætas, clarissimum profectò nomen oratoris apud posteros foret. Adjecisset enim, atque adjiciebat cæteris virtutibus suis, quod desiderari potest. Id est autem, ut esset multo magis pugnax, & sæpius ad curam rerum ab elocutione respiceret. Cæterùm interceptus quoque magnum sibi vindicat locum. Ea est facundia, tanta in explicando quod velit, gratia: tam candidum, & lene, & speciosum dicendi genus: tanta verborum etiam quæ assumpta sunt, proprietas: tanta in quibusdam ex periculo petitis significantia.

Habebunt qui post nos de oratoribus scribent, magnam eos qui nunc vigent materiam verè laudandi. Sunt enim summa hodie, quibus illustratur forum, ingenia. Namque & consummati jam patroni veteribus æmulantur, & eos juvenum ad optima tendentium imitatur ac sequitur industria.

4. SUPERSUNT qui de Philosophia scripserunt: quo in genere paucissimos adhuc eloquentes literæ Romanæ tulerunt. Idem igitur M. Tullius, qui ubique, etiam in hoc opere Platonis æmulus extitit. Egregius verò, multóque quàm in orationibus præstantior Bru-

tus, sufficit ponderi rerum: scias eum sentire quæ dicit. Scripsit non parum multa Cornelius Celsus, Scepticos secutus, non sine cultu ac nitore. Plancus in Stoicis rerum cognitioni utilis. In Epicureis levis quidem, sed non injucundus tamen auctor est Catius.

Ex industria Senecam in omni genere eloquentiæ distuli, propter vulgatam falsò de me opinionem, qua damnare eum, & invisum quoque habere sum creditus. Quod accidit mihi, dum corruptum, & omnibus vitiis fractum dicendi genus revocare ad severiora judicia contendo. Tum autem solus hic ferè in manibus adolescentium fuit. Quem non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus præferri non sinebam, [a] quos ille non destiterat incessere, cùm diversi sibi conscius generis, placere se in dicendo posse iis quibus illi placerent, diffideret. Amabant autem eum magis, quàm imitabantur: tantúmque ab illo defluebant, quantum ille ab antiquis descenderat. Foret enim optandum, pares, aut saltem proximos illi viro fieri. Sed placebat prop-

[a] Cellius lib. 12. ait Senecam conatum esse vituperare Ciceronem atque Virgilium, ac multis in locis reprehendere. *Turn.*

ter sola vitia, & ad ea se quisque dirigebat effingenda, quæ poterat. Deinde cùm se jactaret eodem modo dicere, Senecam infamabat.

Cujus & multæ alioqui, & magnæ virtutes fuerunt, ingenium facile & copiosum, plurimum studii, & multarum rerum cognitio: in qua tamen aliquando ab iis quibus inquirenda quædam mandabat, deceptus est. Tractavit etiam omnem ferè studiorum materiam. Nam & orationes ejus, & poemata, & epistolæ, & dialogi feruntur. In philosophia parum diligens, egregius tamen vitiorum insectator fuit.

Multæ in eo claræque sententiæ: multa etiam morum gratia legenda: sed in eloquendo corrupta pleraque, atque eo perniciosissima, quòd abundant dulcibus vitiis. Velles eum suo ingenio dixisse, alieno judicio. Nam si aliqua contempsisset, si parùm * concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissimis sententiis non fregisset, consensu potiùs eruditorum, quàm puerorum amore comprobaretur.

* Si quædam orationis lenocinia minùs studiosè sectatus esset.

Verùm sic quoque jam robustis, & severiore genere satis firmatis legendus, vel ideo, quòd exercere potest

utrinque judicium. Multa enim (ut dixi) probanda in eo, multa etiam admiranda sunt: eligere modò curæ sit, quod utinam ipse fecisset. Digna enim fuit illa natura, quæ meliora vellet, quæ quod voluit effecit.

CAPUT II.

DE IMITATIONE.

I. Eam utilem esse & necessariam. —— Ne sis tamen contentus iis quæ ab aliis inventa sunt: ipse aliquid invenias. —— Contende etiam, quos imitaris, non consequi tantùm, sed superare. II. Videndum quos, & quid in iis imitemur. —— Quisque in imitando consulat vires suas. III. Decorum materiæ servandum. —— Cavendum, ne cui nos uni generi dedamus: —— aut uni auctori. IV. Imitatio non sit in verbis tantùm, sed multo magis in rebus.

I. EX HIS cæterisque lectione dignis auctoribus & verborum sumenda copia est, & varietas figurarum, & componendi ratio, tum ad exemplum virtutum omnium mens dirigenda. Neque enim dubitari potest, quin artis pars magna contineatur imitatione. Nam ut invenire primum fuit, estque præcipuum: sic ea quæ bene inventa sunt, utile sequi. Atque omnis vitæ ratio sic constat, ut quæ probamus in aliis,

facere ipsi velimus. Sic literarum ductus, ut scribendi fiat usus, pueri sequuntur: sic musici vocem docentium, pictores opera priorum, rustici probatam experimento culturam in exemplum intuentur. Omnis denique disciplinæ initia ad propositum sibi præscriptum formari videmus. Et hercle necesse est aut similes aut dissimiles bonis simus. Similem rarò natura præstat, frequenter imitatio.

Sed hoc ipsum, quod tanto faciliorem nobis rationem rerum omnium facit, quàm fuit iis, qui nihil quod sequerentur habuerunt, nisi cautè & cum judicio apprehenditur, nocet. Ante omnia igitur imitatio per se ipsa non sufficit, vel quia pigri est ingenii, contentum esse iis quæ sunt ab aliis inventa. Quid enim futurum erat temporibus illis, quæ sine exemplo fuerunt, si homines nihil nisi quod jam cognovissent, faciendum sibi aut cogitandum putassent? Nempe nihil fuisset inventum. Cur igitur nefas est reperiri aliquid à nobis, quod antè non fuerit? An illi rudes sola mentis natura ducti sunt in hoc, ut tam multa generarent: nos ad quærendum non eo ipso concitemur, quod certè scimus invenisse eos qui quæsie-

sunt ? Et cùm illi, qui nullum cujusquam rei habuerunt magistrum, plurima in posteros tradiderint, nobis usus illarum rerum ad eruendas alias non proderit: sed nihil habebimus nisi beneficii alieni ? Quemadmodum quidam pictores in id solum student, ut describere tabulas mensuris ac lineis sciant.

Turpe etiam illud est, contentum esse id consequi, quod imiteris. Nam rursus, quid erat futurum, si nemo plus effecisset eo quem sequebatur ? Nihil in poetis supra Livium Andronicum, nihil in historiis supra Pontificum annales haberemus: ratibus adhuc navigaremus: non esset pictura, nisi quæ lineas modò extremas umbræ quam corpora in sole fecissent, circumscriberet. Ac si omnia percenseas, nulla sit ars qualis inventa est, nec intra initium stetit: nisi fortè nostra potissimum tempora damnamus hujus infelicitatis, ut nunc demum nihil crescat. Nihil enim crescit sola imitatione. Quòd si prioribus adjicere fas non est, quomodo sperare possumus ullum oratorem perfectum ? cùm in iis quos maximos adhuc novimus, nemo sit inventus, in quo nihil aut desideretur, aut reprehendatur.

Sed etiam a qui summa non appetent, contendere potiùs quàm sequi debent. Nam qui agit ut prior sit, forsitan etiamsi non transierit, æquabit. Eum verò nemo potest æquare, cujus vestigiis sibi utique insistendum putat. Necesse est enim semper sit posterior, qui sequitur.

Adde quòd plerumque facilius est plus facere, quàm idem. Tantam enim difficultatem habet similitudo, ut ne ipsa quidem natura in hoc ita evaluerit, ut non res quæ simillimæ videantur, utique discrimine aliquo discernantur.

Adde quòd quicquid alteri simile est, necesse est minus sit eo quod imitatur, ut umbra corpore, & imago facie, & actus histrionum veris affectibus. Quod in orationibus quoque evenit. Namque iis quæ in exemplum assumimus, subest & natura, & vera vis: contrà omnis imitatio ficta est, & ad alienum propositum accommodatur. Quo fit ut minus sanguinis ac virium declamationes habeant, quàm orationes: quòd in illis vera, in his assimulata materia est.

Adde quòd ea quæ in oratore maxima sunt, imitabilia non sunt, ingenium,

a Sed etiam qui non tendent ad summam perfectionem, contendere potiùs debent ut superent alios, quàm eos tantùm qui.

inventio, vis, facilitas, & quicquid arte non traditur. Ideóque plerique cùm verba quædam ex orationibus excerpserunt, aut aliquos compositionis certos pedes, mirè à se quæ elegerunt, effingi arbitrantur: cùm & verba intercidant, invalescántque temporibus, ut quorum certissima sit regula in consuetudine, eáque non suâ naturâ sint bona aut mala, (nam per se soni tantùm sunt) sed prout oportunè propriéque aut secus collata sunt: & compositio cùm rebus accommodata sit, tum ipsa varietate gratissima.

II. QUAPROPTER exactissimo judicio circa hanc partem studiorum examinanda sunt omnia. Primùm, quos imitemur. Nam sunt plurimi, qui similitudinem pessimi cujusque, & corruptissimi concupierint. Deinde in ipsis quos elegerimus, quid sit ad quod efficiendum nos comparemus. Nam in magnis quoque auctoribus incidunt aliqua vitiosa, & à doctis inter ipsos etiam mutuò reprehensa: atque utinam tam bona imitantes dicerent meliùs, quàm mala pejùs dicunt.

Nec verò saltem iis quibus ad evitanda vitia judicii satis fuit, sufficiat imaginem virtutis effingere, & solam, ut

ſic dixerim, cutem, vel potiùs illas ᵃ Epicuri figuras, quas è ſummis corporibus dicit effluere. Hoc autem iis accidit, qui non introſpectis penitus virtutibus, ad primum ſe velut aſpectum orationis aptarunt; & cùm iis feliciſſimè ceſſit imitatio,* qui verbis atque numeris ſunt non multum differentes, vim dicendi atque inventionis non aſſequuntur, ſed plerumque declinant in pejus, & proxima virtutibus vitia comprehendunt, fiúntque pro grandibus tumidi, preſſis exiles, fortibus temerarii, lætis corrupti, compoſitis * exultantes, ſimplicibus negligentes.

* Qui *deeſt in multis Man.*

* *Vide locum* Mecen. *pag.* 150.

Ideóque qui horridè atque incompoſitè quidlibet frigidum illud & inane extulerunt, antiquis ſe pares credunt: qui carent cultu atque ſententiis, Atticis ſcilicet: qui præciſis concluſionibus obſcuri, Salluſtium atque Thucydidem ſuperant: triſtes ac jejuni Pollionem æmulantur: otioſi & ſupini, ſi quid modò longiùs circunduxerunt, jurant Ciceronem ita locuturum fuiſſe. Noveram quoſdam, qui ſe pulcrè ex-

ᵃ Epicurus dicebat aſſiduè è corporibus ſimulacra & idola, velut exuvias quaſdam, effluere, quæ oculos pellerent, atque ita viſionem efficerent. Hoc autem duntaxat ex opinione Democriti. *Turn.*

pressisse genus illud cœlestis hujus in dicendo viri sibi viderentur, si in clausula posuissent, *esse videatur*. Ergo primum est, ut quod imitaturus est quisque, intelligat: & quare bonum sit, sciat.

TUM in suscipiendo onere consulat suas vires. Nam quædam sunt inimitabilia, quibus aut infirmitas naturæ non sufficiat, aut diversitas repugnet. Nec cui tenue ingenium erit, sola velit fortia & abrupta: cui forte quidem, sed indomitum, amore subtilitatis & vim suam perdat, & elegantiam quam cupit, non assequatur. Nihil est enim tam indecens, quàm cùm mollia durè fiunt.

Atque ego illi præceptori, quem institueram in libro secundo, tradidi non ea sola docenda esse, ad quæ quemque discipulorum naturâ compositum videret. Nam is & adjuvare debet quæ in quoque eorum invenerit bona, &, quantùm fieri potest, adjicere quæ desunt, & emendare quædam, & mutare; rector enim est alienorum ingeniorum atque formator: difficilius est naturam suam fingere. Sed ne ille quidem doctor, quanquam omnia quæ recta sunt, velit esse in suis auditoribus quàm plenissima, in eo tamen cui naturam obstare viderit, laborabit.

Cap. 9. pag. 116. &c.

III. ID QUOQUE vitandum (in quo magna pars errat) ne in oratione poetas nobis & historicos, in illorum operibus oratores aut declamatores imitandos putemus. Sua cuique proposita lex, suus decor est. Nec Comœdia in cothurnos assurgit, nec contrà Tragœdia socco ingreditur. Habet tamen omnis eloquentia aliquid commune. Id imitemur, quod commune est.

ETIAM hoc solet incommodi accidere iis qui se uni alicui generi dediderunt, ut si asperitas his placuit alicujus, hanc etiam in leni ac remisso causarum genere non exuant: si tenuitas aut nuditas, in asperis gravibúsque causis ponderi rerum parum respondeant: cùm sit diversa non causarum modò inter ipsas conditio, sed in singulis etiam causis partium; sintque alia leniter, alia asperè, alia concitatè, alia remissè, alia docendi, alia movendi gratiâ dicenda: quorum omnium dissimilis atque diversa inter se ratio est.

ITAQUE ne hoc quidem suaserim, uni se alicui propriè, quem per omnia sequatur, addicere. Longè omnium perfectissimus Græcorum Demosthenes, aliquid tamen aliquo in loco meliùs alii: plurima ille, sed non qui ma-

ximè imitandus, etiam solus imitandus est. Quid ergo? non est satis omnia sic dicere, quomodo M. Tullius dixit? Mihi quidem satis esset, si omnia consequi possem. Quid tamen noceret, vim Cæsaris, asperitatem Cælii, diligentiam Pollionis, judicium Calvi, quibusdam in locis assumere? Nam præter id quòd prudentis est, quod in quoque optimum est, si possit, suum facere: tum in tanta rei difficultate unum intuentes, vix aliqua pars sequitur. Ideóque cùm totum exprimere quem elegeris, penè sit homini inconcessum, plurium bona ponamus ante oculos, ut aliud ex alio hæreat, & quo quicque conveniat, aptemus.

IV. IMITATIO autem (nam sæpius idem dicam) non sit tantùm in verbis. Illuc intendenda mens, quantum fuerit illis viris decôris in rebus atque personis, quod consilium, quæ dispositio, quàm omnia etiam quæ delectationi videantur data, ad victoriam spectent: quid agatur procemio; quæ ratio, & quàm varia narrandi; quæ vis probandi ac refellendi; quanta in affectibus omnis generis movendis scientia; [a] quan-

[a] Malim legere, *quàmque*. Quàm laus ipsa popularis ad utilitatem causæ dirigatur. Ut paulo su-

táque laus ipsa popularis utilitatis gratia assumpta, quæ tum est pulcherrima, cùm sequitur, non cùm accersitur. Hæc si præviderimus, tum verè imitabimur.

Qui verò etiam propria his bona adjecerit, ut suppleat quæ deerant, circumcidat si quid redundabit, is erit (quem quærimus) perfectus orator: quem nunc consummari potissimùm oportebat, cùm tanto plura bene dicendi exempla supersint, quàm illis qui adhuc summi sunt, contigerunt. Nam erit hæc quoque laus eorum, ut priores superasse, posteros docuisse dicantur.

CAPUT III.
DE SCRIBENDO.

I. Quanta sit utilitas scribendi. II. Scribendum est quàm diligentissimè: hac solicitudo initiis necessaria. III. Carpit quorumdam in scribendo odiosam morositatem. —— Exemplum affert. —— Ad celeritatem scribendi proderit, si rem attentè perspexerimus. —— Carpit inertem negligentiam aliorum. IV. Damnat dictandi consuetudinem. —— Locum secretum, scribendo aptum esse; non tamen nemora & sylvas. V. Nocturna lucubratio quatenus sit utilis. VI. Utrum in ceratis tabellis, an in membranis scribi oporteat; & quomodo.

I. ET HÆC quidem auxilia extrinsecus adhibentur: in iis autem

periilis: *quàm omnia etiam, quæ delectationi videamur data, ad victoriam spectent.*

quæ nobis ipsis paranda sunt, ut laboris, sic utilitatis etiam longè plurimum affert stylus. Nec immeritò M. Tullius hunc optimum effectorem ac magistrum dicendi vocat. Cui sententiæ personam L. Crassi in disputationibus quæ sunt de Oratore assignando, judicium suum cum illius auctoritate conjunxit.

1. de Orat. 150.

Scribendum ergo quàm diligentissimè, & quàm plurimum. Nam ut terra altiùs effossa, generandis alendísque seminibus fœcundior est: sic profectus non à summo petitus, studiorum fructus effundit uberiùs, & fideliùs continet. Nam sine hac [a] quidem conscientia, illa ipsa ex tempore dicendi facultas inanem modò loquacitatem dabit, & verba in labris nascentia. Illic radices, illic fundamenta sunt: illic opes velut sanctiore quodam ærario reconditæ, unde ad subitos quoque casus, cùm res exiget, proferantur. Vires faciamus ante omnia, quæ sufficiant labori certaminum, & usu non exhauriantur. Nihil enim rerum ipsa natura voluit magnum effici citò, præposuítque pulcherrimo cuique operi difficultatem: quæ nascendi quoque hanc fecerit legem, ut majo-

[a] Nisi quis sibi conscius sit se multum in scribendo laborem insumpsisse.

ra animalia diutius visceribus parentum continerentur.

II. SED cùm sit duplex quæstio, quomodo, & quæ maximè scribi oporteat, jam hinc [a] ordinem sequar. Sit primò vel tardus, dum diligens stylus: quæramus optima, nec protinus se offerentibus gaudeamus: adhibeatur judicium inventis, dispositio probatis. Delectus enim rerum verborúmque habendus est, & pondera singulorum examinanda.

Postea subeat ratio collocandi, versentúrque omni modo numeri: non ut quodque se proferet verbum, occupet locum. Quæ quidem ut diligentiùs exequamur, repetenda sæpius erunt scriptorum proxima. Nam præter id quòd sic meliùs junguntur prioribus sequentia, calor quoque ille cogitationis, qui scribendi mora refrixit, recipit ex integro vires, & velut repetito spatio sumit impetum; quod in certamine saliendi fieri videmus, ut conatum longiùs petant, & ad illud quò contenditur spatium, cursu ferantur: utque in jaculando brachia reducimus, & expulsuri tela, nervos retro tendimus.

[a] Primam quæstionem, nempe quis sit modus & ordo scribendi, tractat hoc capite: quinto alteram, nempe quæ maximè scribi oporteat.

Interim tamen, ſi fuerit flatus, danda ſunt vela, dum nos indulgentia illa non fallat. Omnia enim noſtra, dum naſcuntur, placent: alioqui nec ſcriberentur. Sed redeamus ad judicium, & retractemus ſuſpectam facilitatem. Sic ſcripſiſſe Salluſtium accepimus: & ſanè manifeſtus eſt etiam ex opere ipſo labor. * Virgilium quoque pauciſſimos die compóſuiſſe verſus, auctor eſt Varus.

* *Vide Gell. l.* 17. *c.* 10.

Oratoris quidem alia conditio eſt. Itaque hanc moram & ſolicitudinem initiis impero. Nam primùm hoc conſtituendum, hoc obtinendum eſt, ut quàm optimè ſcribamus. Celeritatem dabit conſuetudo. Paulatim res faciliùs ſe oſtendent, verba reſpondebunt, compoſitio ſequetur, cuncta denique, ut in familia bene inſtituta, in officio erunt. Summa hæc eſt rei: citò ſcribendo non fit ut bene ſcribatur; bene ſcribendo, fit ut citò.

Sed tum maximè cùm facultas illa contigerit, reſiſtamus, ac provideamus, & ferocientes equos frenis quibuſdam coerceamus: quod non tam moram faciet, quàm novos impetus dabit.

III. NEC ENIM rurſus eos qui robur aliquod in ſtylo fecerint, ad infelicem calumniandi ſe pœnam alligandos

puto. Nam quomodo sufficere civilibus officiis possit, qui singulis actionum partibus insenescat? Sunt autem quibus nihil sit satis: omnia mutare, omnia aliter dicere quàm occurrit, velint: increduli quidam, & de ingenio suo pessimè meriti, qui diligentiam putant, facere sibi scribendi difficultatem. Nec promptum est dicere, utros peccare validiùs putem, quibus omnia sua placent, an quibus nihil. Accidit enim etiam ingeniosis adolescentibus frequenter, ut labore consumantur, & in silentium usque descendant nimia bene dicendi cupiditate.

QUA de re memini narrasse mihi Julium Secundum, illum æqualem meum, atque à me, ut notum est, familiariter amatum, miræ facundiæ virum, infinitæ tamen curæ, quid esset sibi à patruo suo dictum. Is fuit Julius Florus, in eloquentia Galliarum (quoniam ibi demum exercuit eam) princeps; alioqui inter paucos disertus, & dignus illa propinquitate. Is cùm Secundum scholæ adhuc * operatum, tristem fortè vidisset, interrogavit, Quæ causa frontis tam adductæ: nec dissimulavit adolescens, tertium jam diem esse, ex quo omni labore materiæ ad scriben-

* *Quidam legunt:* adhuc operam dantem.

dum destinatæ non inveniret exordium: quo sibi non præsens tantùm dolor, sed etiam desperatio in posterum fieret. Tum Florus arridens: *Nunquid tu*, inquit, *meliùs dicere vis, quam potes?* Ita se res habet, curandum est, ut quàm optimè dicamus: dicendum tamen pro facultate. Ad profectum enim, opus est studio, non indignatione.

Ut possimus autem scribere etiam plura, & celeriùs, non exercitatio modò præstabit, in qua sine dubio multum est, sed etiam ratio: si non resupini, spectantésque tectum, & cogitationem murmure agitantes, expectaverimus quid obveniat; sed quid res poscat, quid personam deceat, quod sit tempus, qui judicis animus, intuiti, humano quodam modo ad scribendum accesserimus. Sic nobis & initia, & quæ sequuntur, natura ipsa præstabit. Certa sunt enim pleraque, & nisi conniveamus, in oculos incurrunt: ideóque nec indocti nec rustici diu quærunt unde incipiant: quo pudendum est magis, si difficultatem facit doctrina. Non ergo putemus semper optimum esse, quod latet: immutescamus alioqui, si nihil dicendum videatur, nisi quod non invenimus.

DIVERSUM est huic eorum vitium, qui primò decurrere per materiam stylo quàm velocissimo volunt, & sequentes calorem atque impetum, ex tempore scribunt: (hanc sylvam vocant) repetunt deinde, & componunt quæ effuderant: sed verba emendantur & numeri, manet in rebus temerè congestis quæ fuit levitas. Protinus ergo adhibere curam rectius erit, atque ab initio sic opus ducere, ut [a] cælandum, non ex integro fabricandum sit. Aliquando tamen affectus sequemur, in quibus ferè plus calor quàm diligentia valet.

IV. SATIS apparet ex eo quòd hanc scribentium negligentiam damno, quid de illis dictandi deliciis sentiam. Nam in stylo quidem quamlibet properato dat aliquam cogitationi moram non consequens celeritatem ejus manus: ille cui dictamus, urget; atque interim pudet etiam dubitare, aut resistere, aut mutare, quasi conscium infirmitatis nostræ timentes. Quo fit, ut non rudia tantùm, & fortuita, sed impropria interim, dum sola est connectendi sermonis cupiditas, effluant: quæ nec scri-

[a] Metaphora est ducta à cælatoribus aut vascula-tiis. Nam vascularii conflare solent optimè opus, deinde illud exsculpere & expolire. *Turn.*

bentium curam, nec dicentium impetum consequantur. At idem ille qui excipit, si tardior in scribendo, aut inertior in legendo velut offensator fuerit, inhibetur cursus: atque omnis quæ erat concepta mentis intentio, morâ, & interdum iracundiâ excutitur.

Tum illa quæ apertiorem animi motum sequuntur, quæque ipsa animum quodammodo concitant, quorum est jactare manum, torquere vultum, simul vertere latus, & interim objurgare, quæque Persius notat, cùm leviter dicendi genus significat, *Nec pluteum*, inquit, *cædit*, *nec demorsos sapit ungues*: etiam ridicula sunt, nisi cùm soli sumus.

1. Satyr. 106.

Denique ut semel quod est potentissimum dicam, secretum, quod dictando perit, atque liberum arbitris locum, & quàm altissimum silentium scribentibus maximè convenire nemo dubitaverit.

NON tamen protinus audiendi, qui credunt aptissima in hoc nemora, sylvásque, quòd illa cœli libertas, locorúmque amœnitas, sublimem animum, & beatiorem spiritum parent. Mihi certè jucundus hic magis, quàm studiorum hortator videtur esse secessus,

Namque illa ipſa quæ delectant, neceſſe eſt avocent ab intentione operis deſtinati. Neque enim ſe bona fide in multa ſimul intendere animus totum poteſt; & quocunque reſpexerit, deſinit intueri quod propoſitum fuerat. Quare ſylvarum amœnitas, & præterlabentia flumina, & inſpirantes ramis arborum auræ, volucrúmque cantus, & ipſa latè circunſpiciendi libertas, ad ſe trahunt; ut mihi remittere potiùs voluptas iſta videatur cogitationem, quàm intendere. Demoſthenes meliùs, qui ſe in locum ex quo nulla exaudiri vox, nihílque proſpici poſcet, recondebat, ne aliud agere mentem cogerent oculi.

V. IDEOQUE lucubrantes ſilentium noctis, & clauſum cubiculum, & lumen unum velut tectos maximè teneat. Sed cùm in omni ſtudiorum genere, tum in hoc præcipuè bona valetudo, quæque eam maximè præſtat, frugalitas neceſſaria eſt: cùm tempora ab ipſa rerum natura ad quietem refectionémque nobis data, in acerrimum laborem convertimus. Cui tamen non plus irrogandum eſt, quàm quod ſomno ſupererit, haud deerit. Obſtat enim diligentiæ ſcribendi etiam fatigatio: & abunde, ſi vacet, lucis ſpatia ſufficiunt; oc-

cupatos, in noctem necessitas agit. Est tamen lucubratio, quoties ad eam integri ac refecti venimus, optimum secreti genus.

Sed silentium, & secessus, & undique liber animus, ut sunt maximè optanda, ita non possunt semper contingere: ideòque non statim si quid obstrepet, abjiciendi codices erunt, & deplorandus dies: verùm incommodis repugnandum, & hic faciendus usus, ut omnia quæ impediunt, vincat intentio; quam si tota mente in opus ipsum direxeris, nihil eorum quæ vel oculis vel auribus incursant, ad animum perveniet. An verò si frequenter etiam fortuita hoc cogitatio præstat, ut obvios non videamus, & itinere deerremus: non consequemur idem si & voluerimus?

Non est indulgendum causis desidiæ. Nam si non nisi refecti, non nisi hilares, non nisi omnibus aliis curis vacantes, studendum existimaverimus, semper erit propter quod nobis ignoscamus. Quare in turba, itinere, conviviis, vel concione etiam faciat sibi cogitatio ipsa secretum. Quid alioqui fiet, cùm in medio foro, tot circunstantibus judiciis, jurgiis, fortuitis etiam clamori-

bus, erit subitò continua oratione dicendum, si particulas quas ceris mandamus, nisi in solitudine reperire non possumus? Propter quæ idem ille tantus amator secreti Demosthenes, in littore, in quod se maximo cum sono fluctus illideret, meditans, consuescebat concionum fremitus non expavescere.

VI. ILLA quoque minora (sed nihil in studiis parvum est) non sunt transeunda, scribi optimè ceris, in quibus facillima est ratio delendi: nisi fortè visus infirmior membranarum potiùs usum exiget; quæ ut juvant aciem, ita crebra relatione, quoad intinguntur calami, morantur manum, & cogitationis impetum frangunt.

Relinquendæ autem in utrolibet genere vacuæ tabellæ, in quibus libera adjiciendi sit excursio. Nam interim pigritiam emendandi angustiæ faciunt, aut certè novorum interpositione priora confundunt.

Ne latas quidem ultra modum esse ceras velim: expertus juvenem studiosum alioqui prælongos habuisse sermones, quia illos numero versuum metiebatur: idque vitium, quod frequenti admonitione corrigi non potuerat, mutatis codicibus esse sublatum.

Debet

Debet vacare etiam locus in quo notentur quæ scribentibus solent extra ordinem, id est ex aliis, quàm qui sunt in manibus, locis occurrere. Irrumpunt enim optimi nonnunquam sensus, quos neque inserere oportet, neque differre tutum est: quia interim elabuntur; interim memoriæ sui intentos, ab alia inventione * declinant. Ideóque optimè sunt in deposito.

* Avertunt.

CAPUT IV.

De Emendatione.

SEQUITUR emendatio, pars studiorum longè utilissima. Neque enim sine causa creditum est, a stylum non minus agere cùm delet. Hujus autem operis est adjicere, detrahere, mutare. Sed facilius in his simpliciúsque judicium, quæ replenda vel dejicienda sunt: premere verò tumentia, humilia extollere, luxuriantia adstringere, inordinata dirigere, soluta componere, exultantia coercere, duplicis operæ. Nam & damnanda sunt quæ placue-

a Styli pars altera est acuminata, qua scribimus; altera obtusa & latior, qua delemus. Hinc illud Horatianum: *sæpe stylum vertas, iterum quæ digna legi sint scripturus.* *Turn.*

rant, & invenienda quæ fugerant. Nec dubium est, optimum esse emendandi genus, si scripta in aliquod tempus reponantur, ut ad ea post intervallum velut nova atque aliena redeamus, ne nobis scripta nostra tanquam recentes fœtus blandiantur.

Sed neque hoc contingere semper potest, præsertim oratori, cui sæpius scribere ad præsentes usus necesse est, & ipsa emendatio finem habet. Sunt enim qui ad omnia scripta tanquam vitiosa redeant, & quasi nihil fas sit rectum esse quod primum est, melius existiment quicquid est aliud: ídque faciunt quoties librum in manus resumpserint, similes medicis etiam integra secantibus. Accidit itaque ut cicatricosa sint, & exanguia, & curâ pejora. Sit igitur aliquando quod placeat, aut certè quod sufficiat: ut opus poliat lima, non exterat.

Temporis quoque esse debet modus. Nam quod Cinnæ Smirnam novem annis accepimus scriptam, & Panegyricum Isocratis, qui parcissimè decem annis dicunt elaboratum, ad oratorem nihil pertinet: cujus nullum erit, si tam tardum fuerit auxilium.

CAPUT V.

QUÆ PRÆCIPUE SCRIBENDA SINT.

I. Principio vertere Græca in Latinum sermonem proderit. — Vertere etiam ex Latinis. Cicero refutatur. — Nostra etiam pluribus modis tractare. II. Simplicissima quæque materia ad parandam facultatem optima. — Theses. Confirmatio & confutatio sententiarum. Loci communes. — Declamationes. — Historia. Dialogi. Carmina. — Ne diutius adolescentes in declamationibus immorentur. — Causas quas agi audierint, vel alias, in utramque partem tractent. — Rursum de declamationibus.

I. PROXIMUM [a] est ut dicamus quæ præcipuè scribenda sint. Hoc exuberantis quidem est operis, ut explicemus quæ sint materiæ : quæ prima, aut secunda, aut deinceps tractanda sint. Nam id factum est etiam primo libro, quo puerorum ; & secundo, quo jam robustorum studiis ordinem dedimus. Sed, de quo nunc agitur, unde copia ac facilitas maximè veniat, vertere Græca in Latinum veteres nostri oratores optimum judicabant. Id se L. Crassus in illis Ciceronis de oratore li-

1. *de Orat.* 155.

[a] Initio tertii capitis duo proposuerat : quomodo, & quæ scribi oporteret. Secundam partem nunc aggreditur.

bris dicit factitasse, Id Cicero sua ipse persona frequentissimè præcipit. Quin etiam libros Platonis atque Xenophontis edidit, hoc genere translatos. Id Messalæ placuit, multæque sunt ab eo scriptæ ad hunc modum orationes: adeo ut [a] etiam cum Hyperidis illa pro Phryne difficillima Romanis subtilitate contenderet.

Et manifesta est exercitationis hujusce ratio. Nam & rerum copia Græci auctores abundant, & plurimum artis in eloquentiam intulerunt, & hos transferentibus, verbis uti optimis licet. Omnibus enim utimur nostris. Figuras verò, quibus maximè ornatur oratio, multas ac varias excogitandi etiam necessitas quædam est: quia plerumque à Græcis Romana dissentiunt.

SED & illa ex Latinis conversio, multum & ipsa contulerit. Ac de carminibus quidem neminem credo dubitare, quo solo genere exercitationis dicitur usus esse Sulpitius. Nam & sublimis spiritus attollere orationem potest, & [b] verba poeticâ libertate audaciora,

[a] Adeo ut subtilitate, quam Atticæ linguæ propriam difficile est Romanis assequi, contenderet etiam cum illa celebri oratione Hyperidis pro Phryne.

[b] Libertas qua utuntur poetæ in quibusdam verbis audacioribus, indicat

præſumunt eandem propriè dicendi facultatem. Sed & ipſis ſententiis adjicere licet oratorium robur, & omiſſa ſupplere, & effuſa ſubſtringere. Neque ego παράφρασιν eſſe interpretationem tantùm volo, ſed circa eoſdem ſenſus certamen atque æmulationem.

Ideóque ab illis diſſentio, qui vertere orationes Latinas vetant, quia optimis occupatis, quicquid aliter dixerimus, neceſſe ſit eſſe deterius. Nam neque ſemper eſt deſperandum, aliquid illis quæ dicta ſunt, melius poſſe reperiri: neque adeo jejunam ac pauperem natura eloquentiam fecit, ut una de re bene dici niſi ſemel non poſſit. Niſi fortè hiſtrionum multa circa voces eaſdem variare geſtus poteſt: orandi minor vis, ut dicatur aliquid præter quod in eadem materia nihil dicendum ſit.

1. de Orat. 154.

Sed eſto, neque melius quod invenimus ſit, nec par: eſt certè proximis locus. An non ipſi nos bis ac ſæpius de eadem re dicimus, & quidem continuas nonnunquam ſententias? Niſi fortè contendere nobiſcum poſſumus, cum aliis non poſſumus. Nam ſi uno tantùm genere bene dicetur, fas erit exiſtima-

eaſdem res poſſe ab oratoribus verbis propriis exprimi. Itaque malim legere: *eadem*.

ri præclusam nobis à prioribus iam. Nunc verò innumerabiles sunt modi, plurimæque eodem viæ ducunt. Sua brevitati gratia, sua copiæ: alia translatis virtus, alia propriis. Hoc oratio recta, illud figurâ declinata commendat. Ipsa denique utilissima est exercitationi difficultas.

Quid? quòd auctores maximi sic diligentiùs cognoscuntur? Non enim scripta, lectione securâ transcurrimus, sed tractamus singula, & necessariò introspicimus: & quantum virtutis habeant, vel hoc ipso cognoscimus, quòd imitari non possumus.

NEC aliena tantùm transferre, sed etiam nostra pluribus modis tractare proderit: ut ex industria sumamus sententias quasdam, easque versemus quàm numerosissimè, velut eadem cera aliæ atque aliæ formæ duci solent.

II. PLURIMUM autem parari facultatis existimo ex simplicissima quaque materia. Nam in illa multiplici personarum, causarum, temporum, locorum, dictorum, factorum diversitate, facile delitescet infirmitas, tot se undique rebus, ex quibus aliquam apprehendas, offerentibus. Illud virtutis indicium est, fundere quæ naturâ contracta sunt, au-

gere parva, varietatem similibus, voluptatem expositis dare, & bene dicere multa de paucis.

In hoc optimè facient infinitæ quæstiones, quas vocari θέσεις diximus : quibus Cicero jam princeps in Republica exerceri solebat. Tum loci communes, quos etiam scriptos ab oratoribus scimus. Nam qui hæc recta tantùm, & in nullos flexus recedentia copiosè tractaverit; utique in illis plures excursus recipientibus magis abundabit, eritque in omnes causas paratus. Omnes enim generalibus quæstionibus constant. Nam quid interest. . Milo Clodium rectène occiderit, veniat in judicium : an, oporteátne insidiatorem interfici, vel perniciosum Reipublicæ civem, etiamsi non insidietur? Cato Martiam honestène tradiderit Hortensio : an, conveniátne res talis bono viro? De personis judicatur, sed de rebus contenditur.

Tom. 1. pag. 179.

Declamationes verò, quales in scholis Rhetorum dicuntur, si modò sunt ad veritatem accommodatæ, & orationibus similes, non tantùm dum adolescit profectus, sunt utilissimæ, quæ inventionem & dispositionem pariter exercent : sed etiam cùm est consum-

matus, ac jam in foro clarus. Alitur enim atque enitescit velut pabulo lætiore facundia, & assidua contentionum asperitate fatigata renovatur.

Quapropter historiæ nonnunquam ubertas in aliqua exercendi styli parte ponenda: & dialogorum libertate gestiendum. Ne carmine quidem ludere, contrarium fuerit: sicut athletæ remissa quibusdam temporibus ciborum atque exercitationum certa necessitate, otio & jucundioribus epulis reficiuntur. Ideóque mihi videtur M. Tullius tantum intulisse eloquentiæ lumen, quòd in hos quoque studiorum secessus excurrit. Nam si nobis sola materia fuerit ex litibus, necesse est deteratur fulgor, & durescat articulus, & ipse ille mucró ingenii quotidiana pugna retundatur.

Sed quemadmodum forensibus certaminibus exercitatos, & quasi militantes reficit ac reparat hæc velut sagina dicendi; sic adolescentes non debent nimium in falsa rerum imagine detineri, & inanibus simulacris: usque adeo ut difficile ab his digressos sit assuefacere, ne ab illa in qua propè consenuerint umbra, vera discrimina velut quendam solem reformident. Quod accidisse etiam Porcio latroni, qui primus clari nomi-

nis professor fuit, traditur: ut cùm ei summam in scholis opinionem obtinenti, causa in foro esset oranda, impensè petierit, uti subsellia in basilicam transferrentur. Ita illi cœlum novum fuit, ut omnis ejus eloquentia contineri tecto ac parietibus videretur.

Quare juvenis qui rationem inveniendi eloquendíque à præceptoribus diligenter acceperit (quod non est infiniti operis, si docere sciant) & exercitationem quoque modicam fuerit consecutus, oratorem sibi aliquem (quod apud majores fieri solebat) deligat, quem sequatur, quem imitetur: judiciis intersit quàm plurimis, & sit certaminis cui destinatur, frequens spectator: tum causas vel easdem quas agi audierit, stylo & ipse componat, vel etiam alias, veras modò, & utrinque tractet: &, quod in gladiatoribus fieri videmus, in [a] rebus actis exerceatur. Melius hoc, quàm rescribere veteribus orationibus, ut fecit Sestius contra Ciceronis actionem habitam pro eodem, cùm alteram partem satis nosse non posset ex sola defensione.

Citiùs autem sic idoneus erit juvenis,

[a] In veris negotiis.

quem præceptor coegerit in declamando quàm simillimum esse veritati, & per totas ire materias: quarum nunc facillima & maximè favorabilia decerpunt. Obstat huic, quod secundo libro posui, frequens turba discipulorum, & consuetudo classium certis diebus audiendarum, nonnihil etiam persuasio patrum numerantium potiùs declamationes, quàm æstimantium. Sed (quod dixi primo, ut arbitror, libro) nec ille se bonus præceptor majore numero, quàm sustinere possit, onerabit: & nimiam loquacitatem recidet, ut omnia quæ sunt in controversia, non, ut quidam volunt, quæ in rerum natura, dicantur: & [a] vel longiore potiùs dierum spatio laxabit dicendi necessitatem, vel materias dividere permittet. Una enim diligenter effecta plus proderit, quàm plures inchoatæ, & quasi degustatæ. Propter quod accidit, ut nec suo loco quicque ponatur, nec illa quæ prima sunt, servent suam legem, juvenibus flosculos omnium partium in ea quæ sunt dicturi congerentibus: quo fit, ut

pag. 115.
pag. 28.

[a] Debet vel longius spatium dare ad meditandam scribendamque totam materiam: vel permittere ut materiæ ad scribendum destinatæ partem modò aliquam intra certum quoddam tempus afferant.

timentes ne ſequentia perdant, priora confundant.

CAPUT VI.

DE COGITATIONE.

PROXIMA ſtylo cogitatio eſt, quæ & ipſa vires ab hoc accipit, & eſt inter ſcribendi laborem, extemporalémque fortunam media quædam, & neſcio an uſus frequentiſſimi. Nam ſcribere, nec ubique, nec ſemper poſſumus: cogitationi temporis ac loci plurimum eſt. Hæc paucis admodum horis magnas etiam cauſas complectitur. Hæc quoties intermiſſus eſt ſomnus, ipſis noctis tenebris adjuvatur. Hæc inter medios rerum actus aliquid invenit vacui, nec otium patitur. Neque verò rerum ordinem modò (quod ipſum ſatis erat) intra ſe ipſa diſponit: ſed verba etiam copulat, totámque ita contexit orationem, ut ei nihil præter manum deſit. Nam memoriæ quoque plerumque inhæret fideliùs, quòd nulla ſcribendi ſecuritate laxatur.

Sed ne ad hanc quidem vim cogitandi perveniri poteſt aut ſubitò, aut citò. Nam primùm facienda multo ſtylo forma eſt, quæ nos etiam cogitantes ſe-

quatur: tum assumendus usus paulatim, ut pauca primùm complectamur animo, quæ reddi fideliter possint; mox per incrementa tam modica, ut onerari se labor ille non sentiat, augenda, usu & exercitatione multâ continenda [a] est; quæ quidem maxima ex parte memoriâ constat: ideóque aliqua mihi in illum locum differenda sunt. Eò tamen pervenit, ut is cui non refragetur ingenium, acri studio adjutus tantum consequatur, ut ea etiam quæ cogitarit, quæque [b] scripserit atque edidicerit, in dicendo fidem servent. Cicero certè Græcorum Metrodorum Sceptium & Eriphylum Rhodium, nostrorúmque Hortensium tradidit, quæ cogitaverant, ad verbum in agendo retulisse.

Lib. 11. c. 2.

2. de Orat. 60.

Sed si fortè aliquis inter dicendum effulserit extemporalis color, non superstitiosè excogitatis demum est inhærendum. Neque enim tantum habent [c] curæ, ut non sit dandus & fortunæ lo-

a Necessarium videtur aut delere prorsus hanc vocem *est*, aut in ejus locum substituere *sunt*, ut sic constare ordo Grammaticus possit: *Pauca primùm complectamur animo... mox per incrementa... augenda*, supple *sunt*; denique *usu & exercitatione multâ continenda* sunt; *quæ quidem* exercitatio &c.

b Sensus postulare videtur, *æquè ac quæ scripserit. Fidem servent*: i. fideliter se exhibeant.

c Neque enim accuratè elaborata oratio tantum habet pretii, ut &c.

cus : cùm ſæpe etiam ſcriptis ea quæ ſubitò nata ſunt, inſerantur. Ideóque totum hoc exercitationis genus ita inſtituendum eſt, ut & digredi ex eo, & redire in id facilè poſſimus. Nam ut primum eſt domo afferre paratam dicendi copiam, & certam : ita refutare temporis munera, longè ſtultiſſimum eſt. Quare cogitatio in hoc præparetur, ut nos fortuna decipere non poſſit, adjuvare poſſit.

Id autem fiet memoriæ viribus, ut ea quæ complexi animo ſumus, fluant ſecura, ne ſolicitos, & reſpicientes, & una ſpe ſuſpenſos recordationis, non ſinant providere : alioqui vel extemporalem temeritatem malo, quàm malè cohærentem cogitationem. Pejùs enim quæritur retrorſus : quia cùm illa deſideramus, ab aliis avertimur ; & ex memoria potiùs res petimus, quàm ex materia. Plura ſunt autem, ſi utrumque quærendum eſt, quæ inveniri poſſunt, quàm quæ inventa ſunt.

CAPUT VII.

DE FACULTATE DICENDI EX TEMPORE.

I. Quàm sit utilis & necessaria. II. Quomodo comparetur. III. Quomodo conservetur.

I. MAXIMUS verò studiorum fructus est, & velut præmium quoddam amplissimum longi laboris, ex tempore dicendi facultas: quam qui non erit consecutus, mea quidem sententia, civilibus officiis renuntiabit, & solam scribendi facultatem potiùs ad alia opera convertet. Vix enim bonæ fidei viro convenit, auxilium in publicum polliceri, quod in præsentissimis quibusque periculis desit: ut indicare portum, ad quem navis accedere, nisi lenibus ventis vecta, non possit. Siquidem innumerabiles accidunt subitæ necessitates, vel apud magistratus, vel * repræsentatis judiciis, continuò agendi: quarum si qua, non dico cuicunque innocentium civium, sed amicorum ac propinquorum alicui evenerit, stabítne mutus, & salutarem petentibus vocem, statim, si non succurratur, perituris, moras & secessum & silentium quæret, dum illa verba fabricentur, & memo-

* Ante diem acceleratis.

riæ insidant, & vox ac latus præparetur? Quæ verò patitur hoc ratio, ut quisquam sit orator imparatus ad casus?

Quid, cùm adversario respondendum erit, fiet? Nam sæpe ea quæ opinati sumus, & contra quæ scripsimus, fallunt, ac tota subitò causa mutatur. Atque ut gubernatori ad incursus tempestatum, sic agenti ad varietatem causarum ratio mutanda est. Quid porro multus stylus, & assidua lectio, & longa studiorum ætas facit, si manet eadem quæ fuit incipientibus difficultas? Perisse profectò confitendum præteritum laborem, cui semper idem laborandum est. Neque ego hoc ago, ut ex tempore dicere malit, sed ut possit.

II. ID autem maximè hoc modo consequemur. Nota sit primùm dicendi via. Neque enim priùs contingere cursus potest, quàm scierimus, quò sit, & quà perveniendum. Nec satis est non ignorare quæ sunt causarum judicialium partes, aut quæstionum ordinem rectè disponere, quanquam ista sunt præcipua; sed quid quoque loco primum sit, quid secundum, ac deinceps: quæ ita sunt naturâ copulata, ut mutari aut intervelli sine confusione non possint. Quisquis autem viam qua sit ingrediendum

discet, ducetur ante omnia rerum ipsa serie velut duce: propter quod homines etiam modicè exercitati, facillimè tenorem in narrationibus servant. Deinde, quid quoque loco quærant, scient: nec circumspectabunt, nec offerentibus se aliunde sensibus turbabuntur: nec confundent ex diversis orationem, velut salientes huc illuc, nec usquam insistentes. Postremò habebunt modum & finem, qui esse citra divisionem nullus potest. Expletis pro facultate omnibus quæ proposuerint, pervenisse se ad ultimum sentient.

Et hæc quidem ex arte: illa verò ex studio, ut copiam sermonis optimi, quemadmodum præceptum est, comparemus: multo ac fideli stylo sic formetur oratio, ut scriptorum colorem, etiam quæ subitò effusa sint, reddant: ut cùm multa scripserimus, etiam multa dicamus. Nam consuetudo & exercitatio facilitatem maximè parit: quæ si paululum intermissa fuerit, non velocitas illa modò tardatur, sed & * νάρκημα ipsum coit atque concurrit.

* Torpor. Stupor.

Quanquam enim opus est naturali quadam mobilitate animi, ut dum proxima dicimus, struere ulteriora possimus, sempérque nostram vocem provi-

ſa & formata cogitatio excipiat; vix tamen aut natura, aut ratio in tam multiplex officium diducere animum queat, ut inventioni, diſpoſitioni, elocutioni, ordini verborum rerúmque, tum iis quæ dicit, quæ ſubjuncturus eſt, quæ ultrà ſpectanda ſunt, adhibita vocis, pronuntiationis, geſtus obſervatione, una ſufficiat. Longè enim præcedat oportet intentio, ac præ ſe res agat; quantúmque dicendo conſumitur, tantum ex ultimo prorogetur: ut donec perveniamus ad finem, non minùs proſpectu procedamus quàm gradu, ſi non interſiſtentes offenſantéſque brevia illa atque conciſa ſingultantium modo ejecturi ſumus.

Eſt igitur quidam uſus irrationabilis, quem Græci ἄλογον τριβὴν vocant, quo manus in ſcribendo decurrit, quo oculi totos ſimul in lectione verſus, flexúſque eorum & tranſitus intuentur, & antè ſequentia vident, quàm priora dixerunt. Quo conſtant miracula illa in ſcenis pilariorum [a] ac ventilatorum, ut ea quæ emiſerint, ultro venire in ma-

[a] *Pilarii*, ſunt præſtigiatores, qui adhibitis pilulis & ſphærulis miracula efficiunt. At *ventilatores* ſunt qui tanta arte præſtigiis utuntur, ut ea quæ in manibus habent, diſpareant, & in ventum abire videantur. *Turn.*

nus credas, & quà jubentur decurrere.

Sed hic usus ita proderit, si ea de qua locuti sumus ars antecesserit, ut ipsum illud quod in se rationem non habet, in ratione versetur. Nam mihi ne dicere quidem videtur, nisi qui dispositè, ornatè, copioséque dicit. Sed nec tumultuarii, nec fortuiti sermonis contextum mirabor unquam, quem jurgantibus etiam mulierculis superfluere video: quem si calor ac spiritus tulit (frequenter enim accidit, ut successum extemporalem consequi cura non possit) deum tunc affuisse, cùm id evenisset, veteres oratores, ut Cicero dicit, aiebant.

Sed ratio manifesta est. Nam bene concepti affectus, & recentes rerum imagines continuo impetu feruntur, quæ nonnunquam mora styli refrigescunt, & dilatæ non revertuntur. Utique verò cùm infelix illa verborum cavillatio accessit, & cursus ad singula vestigia restitit, non potest ferri contorta vis. Sed ut optimè vocum singularum cedat electio, non continua, sed composita est. Quare capiendæ sunt illæ (de quibus dixi) rerum imagines, quas vocari φαντασίας indicavimus, omniáque de quibus dicturi erimus, personæ, quæstiones, spes, metus, habenda in

Tom. 1. pag. 403.

oculis, in affectus recipienda. Pectus est enim quod disertos facit, & vis mentis. Ideoque imperitis quoque, si modò sunt aliquo affectu concitati, verba non desunt. Tum intendendus animus, non in aliquam rem unam, sed in plures simul continuas: ut, si per aliquam rectam viam mittamus oculos, simul omnia quæ sunt in ea, circáque intuemur, non ultimum tantùm videmus, sed usque ad ultimum.

Addit ad dicendum etiam pudor stimulos, addit & dicendorum expectata laus: mirúmque videri potest, quòd cùm stylus secreto gaudeat, atque omnes arbitros reformidet, extemporalis actio auditorum frequentiâ, ut miles * congestu signorum, excitatur. Namque & difficiliorem cogitationem exprimit & expolit dicendi necessitas, & secundos impetus auget placendi cupido. Adeo præmium omnia spectant, ut eloquentia quoque, quanquam plurimum habeat in se voluptatis, maximè tamen præsenti fructu laudis opinionísque ducatur.

* Congerebantur signa militaria ante primam aciem ubi præliandum erat.

Nec quisquam tantum fidat ingenio, ut id sibi speret incipienti statim posse contingere; sed, sicut in cogitatione præcepimus, ita facultatem quoque ex-

temporalem à parvis initiis paulatim perducemus ad summam: quæ nec perfici nec contineri nisi usu potest, cæterùm pervenire eò debet, ut cogitatio non utique melior sit ea, sed tutior, cùm hanc felicitatem non in prosa modò multi sint consecuti, sed etiam in carmine, ut Antipater Sidonius, & Licinius Archias. Credendum enim Ciceroni est: non quia nostris quoque temporibus non & fecerint quidam hoc, & faciant; quod tamen ipsum non tam probabile puto, (neque enim habet aut usum res, aut necessitatem) quàm exhortandis in hanc spem, qui foro præparantur, utile exemplum.

3. de Orat. 194. Pro Arch. 18.

Neque verò tantam esse unquam fiduciam facilitatis velim, ut non breve saltem tempus, quod nusquam ferè deerit, ad ea quæ dicturi sumus dispicienda sumamus: quod quidem in judiciis ac foro datur semper. Neque enim quisquam est, qui causam quam non didicerit, agat. Declamatores quosdam perversa ducit ambitio, ut exposita controversia protinus dicere velint: quin etiam, quod est in primis frivolum ac scenicum, verbum petant quo incipiant. Sed tam contumeliosos in se ridet invicem eloquentia: & qui stultis eruditi videri

volunt, ſtulti eruditis videntur.

Si qua tamen fortuna tam ſubitam fecerit agendi neceſſitatem, mobiliore quodam opus erit ingenio, & vis omnis intendenda rebus, & in præſentia remittendum aliquid ex cura verborum, ſi utrumque non dabitur. Tum & tardior pronuntiatio moras habet, & ſuſpenſa ac veluti dubitans oratio, ut tamen deliberare, non hæſitare videamur. * Hoc, dum egredimur è portu, ſi nos nondum aptatis ſatis armamentis aget ventus: deinde paulatim ſimul euntes aptabimus vela & diſponemus rudentes, & impleri ſinus optabimus. Id potius, quàm ſe inani verborum torrenti dare quaſi tempeſtatibus quò volent auferendum.

* Hoc, quod dixi, agimus.

III. SED non minore ſtudio continetur hæc facultas, quàm paratur. Ars enim ſemel percepta non labitur; ſtylus quoque intermiſſione paulum admodum de celeritate deperdit: promptum hoc, & in expedito poſitum, exercitatione ſola continetur. Hac uti ſic optimum eſt, ut quotidie dicamus audientibus pluribus, maximè de quorum ſimus judicio ac opinione ſoliciti; rarum eſt enim ut ſatis ſe quiſquam vereatur: vel ſoli tamen dicamus potiùs, quàm non omnino dicamus.

Est alia exercitatio cogitandi, totásque materias vel silentio (dum tamen quasi dicat intra seipsum) persequendi, quæ nullo non & tempore, & loco, quando non aliud agimus, explicari potest: & est in parte utilior quàm hæc proxima. Diligentiùs enim componitur, quàm illa, in qua contextum dicendi intermittere veremur. Rursus illa prior plus confert vocis firmitate, oris facilitate, motu corporis, qui & ipse, ut dixi, excitat oratorem & jactatione manus, pedis supplosione, sicut cauda leones facere dicuntur, hortatur.

Studendum verò semper, & ubique. Neque enim ferè tam est ullus dies occupatus, ut nihil lucri, vel ut Cicero Brutum facere tradit, operæ ad scribendum, aut ad legendum, aut ad dicendum rapi aliquo momento temporis possit. Siquidem C. Carbo etiam in tabernaculo solebat hac uti exercitatione dicendi. Ne id quidem tacendum est, quod eidem Ciceroni placet, nullum nostrum usquam negligentem esse sermonem: quicquid loquemur, ubicunque, sit pro sua scilicet portione perfectum.

Orat. 34.

Scribendum certè nunquam est magis, quàm cùm multa dicemus ex tem-

pore. Ita enim ſervabitur pondus, & [a] innatans illa verborum facilitas in altum reducetur: ſicut ruſtici proximas vitis radices amputant, quæ illam [b] in ſummum ſolum ducant, ut inferiores penitus deſcendendo firmentur. Ac neſcio an utrumque cùm cura & ſtudio fecerimus, invicem proſit, ut ſcribendo dicamus diligentiùs, dicendo ſcribamus faciliùs. Scribendum ergo quoties licebit: ſi id non dabitur, cogitandum: ab utroque excluſi debent tamen adniti, ut neque deprehenſus orator, neque litigator deſtitutus eſſe videatur.

Plerumque autem multa agentibus accidit, ut maximè neceſſaria, & utique initia ſcribant: cætera quæ domo afferunt, cogitatione complectantur, ſubitis ex tempore occurrant. Quod feciſſe M. Tullium [c] commentariis ipſius apparet. Sed feruntur aliorum quoque, & inventi fortè ut eos dicturus quiſque compoſuerat, & in libros digeſti, ut cauſarum quæ ſunt actæ à Servio Sulpitio, cujus tres orationes extant. Sed

[a] Levior & quaſi in ſuperficie natans, gravior & profundior fiet.

[b] Quæ illam in ſuperficiem terræ adducerent.

[c] *Commentarii*, libri ſunt, qui ſummas rerum complectuntur. Illi conficiebantur ab oratoribus ad cauſæ diſpoſitionem & memoriam. *Turn.*

hi de quibus loquor, commentarii ita sunt exacti, ut ab ipso mihi in memoriam posteritatis videantur esse compositi. Nam Ciceronis ad præsens modò tempus aptatos libertus Tyro contraxit: quos non ideo excuso, quia non probem, sed ut sint magis admirabiles.

In hoc genere prorsus recipio hanc brevem annotationem, libellósque qui vel manu teneantur, & ad quos interim respicere fas sit. Illud quod Lenas præcipit, displicet mihi, quæ scripserimus, in summas sive commentarios & capita conferre. Facit enim & dicendi negligentiam hæc ipsa fiducia, & lacerat ac deformat orationem. Ego autem ne scribendum quidem puto, quod simus memoria prosecuturi. Nam hîc quoque accidit, ut revocet nos cogitatio ad illa elaborata, nec sinat præsentem fortunam experiri. Sic anceps inter utrumque animus æstuat, cùm & scripta perdidit, & non quærit nova. Sed de memoria destinatus est libro proximo locus, nec huic parti subjungendus, quia sunt alia priùs nobis dicenda.

MARCI

MARCI FABII QUINTILIANI DE INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER XI.

CAPUT I.

De apte' dicendo.

I. Quàm sit necessarium aptè dicere. II. Considerandum diligenter quid nobis in dicendo proponamus. — Inprimis quid deceat. — Et ibi de Socrate agit. — Decorum pendet ex circumstantiis. III. Vitanda omnis sui jactatio, præsertim eloquentiæ. — Cicero contra obtrectatores defenditur. — Concedi potest eloquentiæ fiducia. — Vitanda arrogantia qua orator se de causa judicasse affirmat. — Item impudens, tumultuosa, iracunda actio. — Multo magis adulatio.

scurrilitas, obscœnitas. IV. Considerandum, 1. Quis dicat. Nam eloquentia genus aliud alios decet. 2. Pro quo. 3. Apud quem. 4. Quo tempore ac loco. 5. Qua in causa. Plus ornamenti admittunt demonstrativa materia. — Cultus ac nitor in quibusdam causis minimè tolerandus. 6. Maximè, contra quos. — Quo pacto adversùs parentes, propinquos, aut alios ejusmodi dicere liceat. — Quomodo tractandi, quos offendere veremur. V. Quomodo persona inimici, aut parum honesti, vel aliquod ejus factum laudandum. — Quomodo tractanda Judicis persona. — Qua ratione in aliis reprehendi possint, qua ipsi fecerimus. — Quomodo totos ordines insectari liceat. — Indecorum est omne, quod est nimium.

I. PARATA, sicut superiore libro continetur, facultate scribendi, cogitandíque, & ex tempore etiam, cùm res poscet orandi: proxima est cura, ut dicamus aptè: quam virtutem elocutionis quartam Cicero demonstrat, quæque est meo quidem judicio maximè necessaria. Nam cùm sit ornatus orationis varius & multiplex, conveniátque alius alii: nisi fuerit accommodatus rebus atque personis, non modò non illustrabit eam, sed etiam destruet, & vim rerum in contrarium vertet. Quid enim prodest esse verba & Latina, & significantia, & nitida, figuris etiam numerísque elaborata, nisi cum iis in

3. de Orat. 37.

quæ judicem duci formarique volumus, consentiant? si genus sublime dicendi parvis in causis, parvum limatúmque grandibus, lætum tristibus, lene asperis, minax supplicibus, summissum concitatis, trux atque violentum jucundis adhibeamus? Ut monilibus & margaritis, ac veste longâ, quæ sunt ornamenta feminarum, deformentur viri: nec habitus triumphalis, quo nihil cogitari potest augustius, feminas deceat.

Hunc locum Cicero breviter in tertio de Oratore libro perstringit: neque tamen quicquam videri potest omisisse, dicendo, *non omni causæ, nec auditori, nec personæ, nec tempori congruere orationis unum genus.* Nec ferè pluribus in Oratore eadem. Sed illic L. Crassus, cùm apud summos oratores, hominésque eruditissimos dicat, satis habet partem hanc velut notare inter agnoscentes. Et hîc Cicero alloquens Brutum, testatur esse hæc ei nota, ideóque breviùs à se dici, quanquam sit fusus locus, tractetúrque à philosophis latiùs. Nos institutionem professi, non solùm scientibus ista, sed etiam discentibus tradimus: ideóque paulo pluribus verbis debet haberi venia.

n. 210.

n. 70.-74. & 123. &c.

II. QUARE notum sit nobis ante

omnia, quid conciliando, docendo, movendo judici conveniat: quid quaque parte orationis petamus. Ita neque vetera, aut translata, aut ficta verba incipiendo, narrando, argumentando [a] tractabimus: neque [b] decurrentis contexto nitore circuitus, ubi dividenda erit causa, & in partes suas digerenda: neque humile atque quotidianum sermonis genus, & compositione ipsa dissolutum epilogis dabimus: nec jocis lacrymas, ubi opus erit miseratione, siccabimus. Nam ornatus omnis non tam suâ quàm rei cui adhibetur conditione constat: nec plus refert quid dicas, quàm quo loco. Sed totum hoc aptè dicere, non elocutionis tantùm genere constat, sed est cum inventione commune. Nam si tantum habent etiam verba momentum, quanto res ipsæ majus? quarum quæ esset observatio, suis locis subinde subjecimus.

ILLUD est diligentiùs docendum, eum demum dicere aptè, qui non solùm quid expediat, sed etiam quid deceat, inspexerit. Nec me fugit plerumque hæc esse conjuncta. Nam quod de-

a Usurpabimus. Nisi fortè legendum sit, *aptabimus*.

b Legendum, *decurrentes*. Periodos contexto nitore decurrentes.

cet, ferè prodest: neque alio magis animi Judicum conciliari, aut, si res in contrarium tulit, alienari solent. Aliquando tamen & hæc dissentiunt. Quoties autem pugnabunt, ipsam utilitatem vincet quod decet.

Nam quis nescit nihil magis profuturum ad absolutionem Socrati fuisse, quàm si esset usus illo judiciali genere defensionis, & oratione summissa conciliasset Judicum animos sibi, crimenque ipsum solicitè redarguisset? Verùm id eum minimè decebat: ideóque sic egit, ut [a] qui pœnam suam honoribus summis esset æstimaturus. Maluit enim vir sapientissimus, quod superesset ex vita, sibi perire, quàm quod præterisset: & quando ab hominibus sui temporis parum intelligebatur, posterorum se judiciis reservavit, brevi detrimento jam ultimæ senectutis, ævum seculorum omnium consecutus. Itaque quamvis Lysias, qui tum in dicendo præstantissimus habebatur, defensionem illi scriptam attulisset, uti ea no-

[a] Athenis mos erat, si fraus capitalis non esset, ut damnati rei interrogarentur quam pœnam, & quam quasi æstimationem commeruisse se maximè confiterentur. Respondit autem Socrates se meruisse ut publicè aleretur in Prytaneo, qui honos apud Græcos maximus habebatur. 1. *de Orat.* 231.

luit, cùm bonam quidem, sed parum sibi convenientem judicasset. Quo vel solo patet non persuadendi, sed bene dicendi finem in oratore servandum, cùm interim persuadere deforme sit. Non fuit hoc utile absolutioni: sed (quod est majus) homini fuit.

Et nos secundùm communem potiùs loquendi consuetudinem, quàm ipsam veritatis regulam, divisione hac utimur, ut ab eo quod deceat, utilitatem separemus. Nisi fortè prior ille Africanus, qui patria cedere, quàm cum Tribuno plebis humillimo contendere de innocentia sua maluit, inutiliter sibi videtur consuluisse: aut P. Rutilius vel cùm illo penè Socratico genere defensionis est usus, vel cùm revocante eum P. Sylla manere in exilio maluit, quid sibi maximè conduceret nesciebat. Hi verò parva illa, quæ abjectissimus quisque animus utilia credit, si cum virtute conferantur, despicienda judicaverunt: ideóque perpetua seculorum admiratione celebrantur. Neque nos simus tam humiles, ut quæ laudamus, inutilia credamus. Sed hoc qualecunque discrimen, rarò admodum evenit. Cæterùm idem ferè (ut dixi) in omni genere causarum & proderit, & decebit.

Liv. l. 38. n. 50. - 60.

Eſt autem quod omnes & ſemper & ubique ſuadere ac dicere honeſtè faceréque deceat, contráque neminem unquam ullo in loco turpiter. Minora verò, quæque ſunt ex mediis, plerumque ſunt talia, ut aliis ſint concedenda, aliis non ſint: aut pro perſona, tempore, loco, cauſa, magis ac minùs vel excuſanda debeant videri, vel reprehendenda. Cùm dicamus autem de rebus aut alienis, aut noſtris, dividenda eſt ratio eorum, dum ſciamus pleraque neutro loco convenire.

III. IN PRIMIS igitur omnis ſui vitioſa jactatio eſt, eloquentiæ tamen in oratore præcipuè: affertque audientibus non faſtidium modò, ſed plerumque etiam odium. Habet enim mens noſtra naturâ ſublime quiddam & erectum, & impatiens ſuperioris. Ideóque abjectos aut ſummittentes ſe libenter allevamus, quia hoc facere tanquam majores videmur, & quoties diſceſſit æmulatio, ſuccedit humanitas. At qui ſe ſupra modum extollit, premere ac deſpicere creditur: nec tam ſe majorem, quàm minores cæteros facere. Inde [a] in-

[a] Locus hic obſcurus, & fortè corruptus. Humiliores, qui nec cedere volunt, nec poſſunt contendere, invident ei qui ſe ſupra cæteros extollit. Su-

vident humiliores : nam hoc vitium eſt eorum, qui nec cedere volunt, nec poſſunt contendere : rident ſuperiores, improbant boni. Plerumque verò deprehendas arrogantium fallacem de ſe opinionem : *a* ſed in his veri quoque ſufficit conſcientia.

Reprehensus eſt in hac parte non mediocriter Cicero : quanquam is quidem rerum à ſe geſtarum major, quàm eloquentiæ fuit in orationibus utique jactator. Ac plerumque illud quoque non ſine aliqua ratione fecit. Aut enim tuebatur eos quibus erat uſus adjutoribus in opprimenda conjuratione ; aut reſpondebat invidiæ, cui tamen non fuit par ; ſervatæ patriæ pœnam paſſus exilium : ut illorum quæ egerat in Conſulatu, frequens commemoratio, poſſit videri non gloriæ magis quàm defenſioni data. Eloquentiam quidem cùm pleniſſimam diverſæ partis advocatis concederet, ſibi nunquam in agendo immo-

periores rident ejus arrogantiam : *boni* improbant. Sic enim malui legere, ut habent quidam codices manuſcripti, quàm *bonos*, ut habent omnes, ni fallor, editi codices.

a Ex arrogantibus alii falſa ſibi attribuunt, & eſt hæc ridicula vanitas ; alii vera, nec minùs ideo ſunt arrogantes, quia verè quidem, ſed præclarè nimis de ſe ipſi ſentiunt. Ad arrogantiam quippe ſufficit ut ſibi quis ipſi nimiùm ſit conſcius ſuæ in dicendo ſolertiæ.

dicè arrogavit. Illius sunt enim : *Si quid est in me ingenii, Judices, quod sentio quàm sit exiguum.* Et : *Nam quo minùs ingenio possum, subsidium mihi diligentia comparavi.* Quin etiam contra Q. Cæcilium de accusatore in Verrem constituendo, quamvis multum esset in hoc quoque momenti, uter ad agendum magis idoneus veniret, dicendi tamen facultatem magis illi detraxit, quàm arrogavit sibi; séque non consecutum, sed omnia fecisse ut posset eam consequi, dixit. In epistolis aliquando familiariter apud amicos, nonnunquam in dialogis, aliena tamen persona, verum de eloquentia sua dicit.

Pro Arch. n. 1.

Pro Quint. n. 4.

Et apertè tamen gloriari, nescio an sit magis tolerabile vel ipsa vitii hujus simplicitate, quàm illa [a] jactatione perversa, si abundans opibus pauperem se, nobilis obscurum, & potens infirmum, & disertus imperitum planè & infantem vocet. Ambitiosissimum gloriandi genus est etiam [b] deridere. Ab aliis ergo

[a] Quàm occultè & simulatè gloriari illa jactatione perversa, si &c. legi fortè possit, *jactatio perversa.* Sequentia sic quoque leguntur; *si abundans opibus pauperem se neget, nobilis obscurum & potens infirmum, quàm si se disertus, &c.* Sed tunc delendæ videntur hæ voces, *quàm illa jactatione perversa.*

[b] Deridere alios quasi inferiores, eosque subsannando in contemptum adducere.

laudemur. Nam ipsos, ut Demosthenes ait, erubescere etiam, cùm ab aliis laudamur, decet.

Neque hoc dico, non aliquando de rebus à se gestis oratori esse dicendum, sicut eidem Demostheni pro Ctesiphonte: quod tamen ita emendavit, ut necessitatem id faciendi ostenderet, invidiámque omnem in eum regereret, qui hoc se coegisset. Et M. Tullius sæpe dicit de oppressa conjuratione Catilinæ, sed modò id virtuti Senatus, modò providentiæ deorum immortalium assignat. Plerumque contra inimicos atque obtrectatores plus vindicat sibi. Erant enim tuenda cùm objicerentur. In carminibus utinam [a] pepercisset, quæ non desierunt carpere maligni:

> *Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.*

Et:

> *O fortunatam natam me Consule Romam!*

& Jovem illum, à quo in consilium deorum advocatur: & Minervam, quæ omnes eum artes edocuit. Quæ sibi ille, secutus quædam Græcorum exempla, permiserat.

[a] Cicero carmine scripserat tres libros de temporibus suis, ut scribit ad Lentulum epist. 9. l. 1. sub finem. In his autem non parcebat suis ipse laudibus. *Turn.*

Verùm eloquentiæ ut indecora jactatio, sic nonnunquam concedenda fiducia est. Nam quis reprehendat hæc: *Quid putem? contemptúmne me? non video, nec in vita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius.* Et paulo pòst apertiùs: *An decertare mecum voluit contentione dicendi? Hoc quidem beneficium est. Quid enim plenius, quid uberius, quàm mihi pro me, & contra Antonium dicere?*

2. Philip. n. 2.

Arrogantes & illi, qui se judicasse de causa, nec aliter affuturos fuisse proponunt. Nam & inviti judices audiunt præsumentem partes suas: nec hoc oratori contingere inter adversarios, quod Pythagoræ inter discipulos contigit, potest, *Ipse dixit.* Sed istud magis minúsve vitiosum est pro personis dicentium. Defenditur enim aliquatenus ætate, dignitate, auctoritate: quæ tamen vix in ullo tanta fuerint, ut non hoc affirmationis genus temperandum sit aliqua moderatione, sicut omnia in quibus patronus argumentum ex seipso petet. Quod fuisset tumidius, si criminis loco esse negasset Cicero, Equitis Romani esse filium se defendente; ille fecit hoc etiam favorabile, conjunge-

do cum judicibus dignitatem suam : *Equitis autem Romani esse filium, criminis loco poni ab accusatoribus, neque his judicantibus oportuit, neque defendentibus nobis.*

Pro Cæl. n. 4.

Impudens, tumultuosa, iracunda actio, omnibus indecora : sed ut quisque ætate, dignitate, usu præcedit, magis in ea reprehendendus. Videas autem rixatores quosdam neque Judicum reverentia, neque agendi more ac modo contineri, quos ipso mentis habitu manifestum sit tam in suscipiendis, quàm in agendis causis nihil pensi habere. Profert enim mores plerumque oratio, & animi secreta detegit. Nec sine causa Græci prodiderunt, ut vivat, quemque etiam dicere.

Humiliora illa vitia, summissa adulatio, affectata scurrilitas, in rebus ac verbis parum modestis ac pudicis vilis pudor, in omni negotio neglecta auctoritas : quæ ferè accidunt iis qui nimiùm aut blandi esse, aut ridiculi volunt.

IV. IPSUM etiam eloquentiæ genus alios aliud decet.

1. NAM neque tam plenum, & erectum, & audax, & præcultum senibus convenerit, quàm pressum, & mite, & limatum, & quale intelligi vult Cicero

In Brut. n. 8.

cùm dicit orationem suam cœpisse canescere: sicut vestibus quoque non purpura coccóque fulgentibus illa ætas satis apta sit. In juvenibus etiam uberiora paulo, & penè periclitantia feruntur. At in iisdem siccum, & solicitum, & contractum dicendi propositum, plerumque affectatione ipsa severitatis invisum est: quando etiam morum senilis auctoritas immatura in adolescentibus creditur.

Simpliciora militares decent. Philosophiam ex professo (ut quidam faciunt) ostentantibus, parum decori sunt plerique orationis ornatus, maximéque ex affectibus, quos illi vitia dicunt. Verba quoque exquisitiora, & compositio numerosa tali proposito diversa. Non enim solùm illa lætiora, qualia à Cicerone dicuntur, *Saxa atque solitudines voci respondent*: sed etiam illa, quanquam plena sanguinis, *Vos enim jam Albani tumuli atque luci, vos inquam imploro atque testor, vosque Albanorum obrutæ aræ, sacrorum Populi Romani sociæ & æquales*: non conveniant barbæ illi atque tristitiæ.

Pro Arch. 19.

Pro Mil. 85.

At vir civilis, veréque sapiens, qui se non otiosis disputationibus, sed administrationi Reipublicæ dediderit (à qua

longissimè isti qui philosophi vocantur, recesserunt) omnia quæ ad efficiendum oratione quod proposuerit valent, libenter adhibebit: cùm priùs quod honestum sit, efficere in animo suo constituerit.

Est quod principes deceat: aliis non concesseris. Imperatorum ac triumphalium separata est aliqua ex parte ratio eloquentiæ: sicut Pompeius abunde disertus rerum suarum narrator: & hic qui bello civili se interfecit, Cato, eloquens senator fuit.

Idem dictum, sæpe in alio liberum, in alio furiosum, in alio superbum est. Verba adversùs Agamemnonem à Thersite habita ridentur: da illa Diomedi, aliive cui pari, magnum animum ferre præ se videbuntur. *Ego te Consulem putem*, inquit L. Crassus Philippo, *cùm tu me non putes Senatorem?* Vox honestissimæ libertatis: non tamen ferres quemcunque dicentem. Negat se magni facere aliquis [a] poetarum, *utrum Cæsar ater an albus homo sit*: insania. Verte, ut

Il. ß. 225. &c.

3. de Orat. 4.

[a] Significat Catullum, qui sic in Cæsarem scripsit.

Nil nimiùm, Cæsar, studeo tibi velle placere;
Nec scire utrum sis albus an ater homo.

Quo proverbialiter significavit se non magni facere probus esset Cæsar, an improbus. *Turn.*

idem Cæſar de illo dixerit, arrogantia eſt. Major in perſonis obſervatio eſt apud Comicos Tragicóſque. Multis enim utuntur, & variis.

Eadem & eorum qui orationes aliis ſcribebant, fuit ratio, & declamantium eſt. Non enim ſemper ut advocati, ſed plerumque ut litigatores dicimus. Verùm etiam in his cauſis quibus * advocamur, eadem differentia diligenter eſt cuſtodienda. Utimur enim fictione perſonarum, & velut ore alieno loquimur: dandíque ſunt iis quibus vocem accommodamus, ſui mores. Aliter enim P. Clodius, aliter Appius Cæcus, aliter Cæcilianus ille, aliter Terentianus pater fingitur. Quid aſperius lictore Verris: *Ut adeas, tantum dabis?* Quid fortius illo, cujus inter ipſa verberum ſupplicia una vox audiebatur. *Civis Romanus ſum.* Quàm dignæ Milonis in peroratione ipſa voces eo viro, qui pro Republica ſeditioſum civem toties compeſcuiſſet, quíque inſidias virtute ſuperaſſet? Denique non modò quot in cauſa, totidem in Proſopopœia ſunt varietates: ſed hoc etiam plures, quòd in his puerorum, feminarum, populorum, mutarum etiam rerum aſſimulamus affectus, quibus omnibus debetur ſuus decor.

* Quas ut patroni, ut advocati agimus.

Pro Cæl. 33. & 38.

7. *Verr.* 117.

7. *Verr.* 161.

Pro Mil. 93.

2. EADEM in iis pro quibus agemus observanda sunt. Aliter enim pro alio sæpe dicendum est, ut quisque honestus, humilis, invidiosus, favorabilis erit, adjecta propositorum quoque & anteactæ vitæ differentia. Jucundissima verò in oratore humanitas, facilitas; moderatio, benevolentia. Sed illa quoque diversa bonum virum decent, malos odisse, publica vice commoveri, ultum ire scelera & injurias: & omnia, ut initio dixi, honesta.

3. NEC tantùm, quis & pro quo, sed etiam apud quem dicas, interest. Facit enim & fortuna discrimen, & potestas: nec eadem apud principem, magistràtum, senatorem, privatum * tantùm, liberum, ratio est: nec eodem sono publica judicia, & arbitrorum disceptationes aguntur. Nam ut orantem pro capite solicitudo deceat, & cura, & omnes ad amplificandam orationem quasi machinæ: ita in parvis rebus judiciísque vana sint eadem, rideatúrque meritò qui apud disceptatorem de re levissima sedens dicturùs, utatur illa Ciceronis confessione: *Non modò se animo commoveri, sed etiam corpore ipso perhorrescere.*

* Pro *tantùm*; quidam legunt, *tamen liberum*.

1. *Verr.* 41.

Quis verò nesciat quin aliud dicendi genus poscat gravitas senatoria, aliud

aura popularis? cùm etiam ſingulis judicantibus, non idem apud graves viros, quod leviores: non idem apud eruditum, quod militarem ac ruſticum deceat: ſitque nonnunquam ſummittenda & contrahenda oratio, ne judex eam vel intelligere vel capere non poſſit.

4. TEMPUS quoque ac locus egent obſervatione propria. Nam & tempus tum lætum, tum triſte, tum liberum, tum anguſtum eſt. Atqui ad hæc omnia componendus orator. Et loco publico privatóne, celebri an ſecreto, aliena civitate an tua, in caſtris denique an foro dicas, intereſt plurimum; ac ſuam quicque formam, & proprium quemdam modum eloquentiæ poſcit: cùm etiam in cæteris actibus vitæ non idem in foro, curia, campo, theatro, domi, facere conveniat; & pleraque quæ natura non ſunt reprehendenda, atque ideo interim ſunt neceſſaria, alibi quàm mos permiſerit, turpia habeantur.

5. ILLUD jam diximus, quanto plus nitoris & cultus demonſtrativæ materiæ, ut ad delectationem audientium compoſitæ, quàm, quæ ſunt in actu & contentione, ſuaſoriæ judicialéſque permittant.

pag. 46.

Hoc adhuc adjiciendum, aliquas

etiam quæ sunt egregiæ dicendi virtutes, quo minùs deceant, effici conditione causarum. An quisquam tulerit reum in discrimine capitis, præcipuè qui apud victorem & principem pro se ipse dicat, frequenti translatione, fictis ac repetitis ex vetustate verbis, compositione quæ sit maximè à vulgari usu remota, decurrentibus periodis, quàm lætissimis locis sententiisque dicentem? Non perdant hæc omnia necessarium periclitanti solicitudinis colorem, petendúmque etiam innocentibus misericordiæ auxilium? Commoveatúrne quisquam ejus fortuna, quem tumidum ac sui jactantem, & ambitiosum institorem eloquentiæ in ancipiti sorte videat? Non: imò oderit reum verba aucupantem, & anxium de fama ingenii, & cui esse diserto vacet. Quod mirè M. Cælius in defensione causæ, qua reus de vi fuit, comprehendisse mihi videtur: *Ne cui vestrum, atque etiam omnium qui ad rem agendam adsunt, mens aut vultus molestior, aut vox immoderatior aliqua, aut denique*, quod * nimium est, *jactantior gestus fuisse videatur.*

* Malim legere, *minimum.*

Atqui sunt quædam actiones in satisfactione, deprecatione, confessione positæ: sententiolisne flendum erit?

Epiphonemata aut enthymemata exorabunt? Non quicquid meris adjicietur affectibus, omnes eorum diluet vires, & miserationem securitate laxabit? Age, si de morte filii sui, vel injuria quæ morte sit gravior, dicendum patri fuerit, aut in narrando gratiam illam expositionis, quæ continget ex sermone puro atque dilucido, quæret, breviter ac significanter ordinem rei protulisse contentus? aut argumenta diducet in digitos, & propositionum ac partitionum captabit lepôrem? &, ut plerumque in hoc genere moris est, * intentione omni remissa loquetur? Quò fugerit interim dolor ille? ubi lacrymæ substiterint? unde se in medium tam secura observatio * artium miserit? Non ab exordio usque ad ultimam vocem continuus quidam gemitus, & idem tristitiæ vultus servabitur, si quidem volet dolorem suum etiam in audientes transfundere? quem si usquam remiserit, in animum judicantium non reducet.

* Vi, impetu, affectu.

* Præceptorum artis.

Quod præcipuè declamantibus (neque enim me pœnitet ad hoc quoque opus meum, & curam susceptorum semel adolescentium respicere) custodiendum est, quo plures in schola finguntur affectus, quos non ut advocati,

ſed ut paſſi ſubimus. Cùm etiam hoc genus ſimulari litium ſoleat, cùm jus mortis à ſenatu quidam, vel ob aliquam magnam infelicitatem, vel etiam pœnitentiam, petunt: in quibus non ſolùm non cantare, quod vitium pervaſit, aut laſcivire, ſed ne argumentari quidem niſi miſtis, & quidem ita, ut in ipſa probatione magis emineant, affectibus decet. Nam qui intermittere in agendo dolorem poteſt, videtur poſſe etiam deponere.

6. NESCIO tamen an hujus (de quo loquimur) decôris cuſtodia maximè circa eos, contra quos dicimus, examinanda ſit. Nam ſine dubio in omnibus ſtatim accuſationibus hoc agendum eſt, ne ad eas libenter deſcendiſſe videamur. Ideóque mihi illud Caſſii Severi non mediocriter diſplicet: *Dii boni, vivo; & quo me vivere juvet, Aſprenatem reum video.* Non enim juſta ex cauſa vel neceſſaria videri poteſt poſtulaſſe eum, ſed quadam accuſandi voluptate. Præter hoc tamen, quod eſt commune, propriam moderationem quædam cauſæ deſiderant. Quapropter & qui curationem bonorum patris poſtulabit, doleat ejus valetudine: & quamlibet gravia filio pater objecturus, miſerrimam ſibi

ostendat esse hanc ipsam necessitatem: nec hoc paucis modò verbis, sed toto colore actionis, ut id eum non dicere modò, sed etiam verè dicere appareat. Nec * causanti pupillo sic tutor irascatur unquam, ut non remaneant amoris vestigia, & sacra quædam patris ejus memoria..

* Accusanti, In causam vocanti.

UNUM huic loco quod est sanè summæ difficultatis, adjiciendum videtur, quibus modis ea quæ sunt natura parum speciosa, quæque non dicere, si utrumlibet essei liberum, maluissemus, non tamen sint indecora dicentibus. Quid asperiorem habere frontem potest, aut quid aures hominum magis respuunt, quàm cùm est filio filiive advocatis in matrem perorandum? Aliquando tamen necesse est, ut in causa Cluentii Habiti, sed non semper illa via, qua contra Sassiam Cicero usus est: non quia non ille optimè, sed quia plurimum refert, qua in re, & quomodo lædat. Itaque illa, cùm filii caput palam impugnaret, fortiter fuit repellenda. Duo tamen quæ sola supererant, divinè Cicero servavit. Primùm, ne oblivisceretur reverentiæ quæ parentibus debetur: deinde, ut repetitis altiùs causis, diligentissimè ostenderet, quàm id quod

Pro Cluent. 11.-18.

erat in matrem dicturus, non oporteret modò fieri, ſed etiam neceſſe eſſet. Primáque hæc expoſitio fuit, quanquam ad præſentem quæſtionem nihil pertinebat. Adeo in cauſa difficili atque perplexa nihil priùs intuendum credidit, quàm quid deceret! Fecit itaque nomen parentis non filio invidioſum, ſed ipſi in quam dicebatur.

Poteſt tamen aliquando mater & in re leviore, aut minùs infeſta, contra filium ſtare: tum lenior atque ſummiſſior decebit oratio. Nam & ſatisfaciendo, aut noſtram minuemus invidiam, aut etiam in diverſum eam transferemus: &, ſi graviter dolere filium palam fuerit, credetur abeſſe ab eo culpa, fietque ultro miſerabilis. Avertere quoque in alios crimen decet, ut fraude aliquorum concita credatur; & omnia nos paſſuros, nihil aſperè dicturos, teſtandum, ut etiamſi non poſſimus non conviciari, nolle videamur. Etiam, ſi quid objiciendum erit, officium eſt patroni, ut id filio invito, ſed fide cogente, facere credatur. Ità poterit uterque laudari. Quod de matre dixi, de utroque parente accipiendum eſt. Nam inter patres etiam filióſque cùm interveniſſet emancipatio, litigatum ſcio.

In aliis quoque propinquitatibus custodiendum est, ut inviti, & necessariò, & parcè judicemur dixisse: magis autem aut minùs, ut cuique personæ debetur reverentia. Eadem pro libertis adversùs patronos observantia. Et ut semel plura complectar, nunquam decebit sic adversùs tales agere personas, quo modo contra nos agi ab hominibus conditionis ejusdem iniquo animo tulissemus.

Præstatur hoc aliquando etiam * dignitatibus, ut libertatis nostræ ratio reddatur, ne quis nos aut petulantes in lædendis his, aut etiam ambitiosos putet. Itaque Cicero, quanquam erat in Cottam gravissimè dicturus, neque aliter agi P. Oppii causa poterat, longa tamen præfatione excusavit officii sui necessitatem. Aliquando etiam inferioribus, præcipuéque adolescentulis, parcere aut mederi decet. Utitur hac moderatione Cicero pro Cælio contra * Atracinum, ut eum non inimicè corripere, sed penè patriè monere videatur. Nam & juvenis, & nobilis, & non injusto dolore venerat ad accusandum.

* Iis qui sunt in dignitate constituti.

n. 7. *&* 8.

* *Apud Ciceronem legitur*, Atratinus.

Sed in iis quidem, in quibus vel judici, vel etiam assistentibus ratio nostræ moderationis probari debet, minor est

labor: illic plus difficultatis, ubi ipsos contra quos dicimus, veremur offendere. Duæ simul hujusmodi personæ Ciceroni pro Murena dicenti obstiterunt, M. Catonis, Serviique Sulpitii. Quàm decenter tamen Sulpitio cùm omnes concessisset virtutes, scientiam petendi Consulatus ademit? Quid enim aliud esset, quo se victum homo nobilis, & juris antistes magis ferret? Ut verò rationem defensionis suæ reddidit, cùm se studuisse petitioni Sulpitii contra honorem Murenæ, non idem debere accusationi contra caput, diceret! Quàm molli autem articulo tractavit Catonem, cujus naturam summè admiratus, non ipsius vitio, sed Stoicæ sectæ, quibusdam in rebus factam duriorem videri volebat? ut inter eos nos forensem contentionem, sed studiosam disputationem crederes incidisse.

Pro Mur. 13 & 43.

v. 7.

Pro Mur. 60-66.

Hæc est profectò ratio, & certissimum præceptorum genus, illius viri observatio, ut, cùm aliquid detrahere salva gratia velis, concedas alia omnia; in hoc solo vel minùs peritum quàm in cæteris, adjecta, si poterit fieri, etiam causa cur ita sit: vel paulo pertinaciorem, vel credulum, vel iratum, vel impulsum ab aliis. Hoc illis commune remedium

medium est, si in tota actione æqualiter appareat non honor modò, sed etiam caritas; præterea causa sit nobis justa sic dicendi; neque id moderatè tantùm faciamus, sed etiam necessariò.

V. Diversum ab hoc, sed facilius, cùm hominum aut alioqui turpium, aut nobis invisorum quædam facta laudanda sunt. Decet enim rem ipsam probare in qualicunque persona. Dixit Cicero pro Gabinio, & P. Vatinio, inimicissimis antea sibi hominibus, & in quos orationes etiam scripserat. Verùm causa justa fit fatendo non se de ingenii fama, sed de fide esse solicitum. Difficilior ei ratio in judicio Cluentiano fuit, cùm Scamandrum necesse haberet dicere nocentem, cujus egerat causam. Verùm illud * elegantissimè, cùm eorum à quibus ipse productus esset, preces, tum etiam adolescentiam suam excusat: detracturus alioqui plus auctoritatis, si in causa præsertim suspecta, se eum esse, qui temerè nocentes reos susciperet, fateretur.

n. 49. 51. * *Supple*, fecit. *Codex manuscriptus, quem citat* Gibson, *habet*, precibus, tum etiam adolescentia sua excusat.

Apud judicem verò, quod [a] aut propter alienum commodum in causa

[a] Deesse hîc aliquid videtur. Loquitur de Judice, cujus vel proprium commodum agitur, vel alienum, id est amicorum aut propinquorum

quam susceperimus, aut suum, ut persuadendi ardua ratio, ita dicendi expeditissima. Fiducia enim justitiæ ejus, non causæ, nihil nos timere simulabimus. Ipse erit gloria inflandus, ut tanto clarior futura sit fides ac religio in pronuntiando, quanto minùs vel offensæ vel utilitati suæ indulserit.

Hoc modo & apud eos à quibus appellatum erit, si fortè ad eosdem remittentur, adjicienda ratio vel necessitatis alicujus, si id causæ cedit, vel erroris, vel suspicionis. Tutissimum ergo pœnitentiæ confessio, & satisfactio culpæ: perducendúsque omni modo judex ad iræ pudorem.

Accidit etiam nonnunquam, ut eandem causam, de qua pronuntiavit, cognoscat iterum: tum illud quidem commune, apud alium nos judicem disputaturos de illius sententia non fuisse; neque enim emendari ab alio quàm ab ipso fas esse: cæterùm ex causa, ut quæque permittet, aut ignorata quædam, aut defuisse testes, aut (quod timidissimè, & si nihil aliud planè fuerit, dicendum est) patronos non satisfecisse.

Potest evenire, ut in aliis reprehendenda sint, quæ ipsi fecerimus: ut objicit Tubero Ligario, quòd in Africa fue-

rit.. Id quàm decenter fieri possit, equidem non invenio, nisi aliquid reperiatur quod intersit; persona, ætas, tempus, causa, locus, animus. Tubero juvenem se patri hæsisse, illum à senatu missum non ad bellum, sed ad frumentum coemendum ait: ut primùm licuerit, à partibus recessisse: Ligarium & perseverasse, & non pro Cn. Pompeio, inter quem & Cæsarem dignitatis fuerit contentio, cùm salvam uterque Rempublicam vellet, sed pro Juba atque Afris inimicissimis populo Romano stetisse. Cæterùm vel facillimum est ibi alienam culpam accusare, ubi fateris tuam. Verùm id jam judicis est, non actoris. Quòd si nulla contingit excusatio, sola colorem habet pœnitentia. Potest enim videri satis emendatus, qui in odium eorum in quibus erraverat, ipse conversus est...

ILLUD etiam in jocis monui, quàm turpis esset fortunæ insectatio, & ne in totos ordines, aut gentes, aut populos petulantia incurreret. Sed interim fides patrocinii cogit, quædam de universo genere aliquorum hominum dicere, ut libertinorum, vel militum, vel publicanorum, vel similiter aliorum: in quibus omnibus commune remedium est,

Tom. I. pag. 414. & 415.

ut ea quæ lædunt, non libenter tractare videaris; nec in omnia impetum facias, sed in id quod expugnandum est; & * reprehendens, alia laude compenses.

Si milites cupidos dicas esse, non mirum, quòd periculorum ac sanguinis majora sibi deberi præmia putent: eosdem petulantes, & hoc fieri, quòd bellis magis quàm paci assueverint. Libertinis detrahenda est auctoritas: licet his testimonium reddere industriæ, per quam exierint de servitute.

* *Subaudi*, quædam, *&* *fortè sic legi debet. Fortè leg.* reprehendens aliqua, laude, &c.

Quod ad nationes exteras pertinet, Cicero variè. Detracturus [a] Græcis testibus fidem, doctrinam his concedit ac literas: seque ejus gentis amatorem esse profitetur. Sardos contemnit, Allobrogas ut hostes insectatur: quorum nihil tunc cùm diceretur, parum aptum, aut remotum à cura decôris fuit.

Pro Flac. n. 9.

Pro Fort. 16. - 23.

Verborum etiam moderatione detrahi solet, si qua est rei invidia: si asperum, dicas * nimiùm severum; injustum, persuasione labi; pertinacem, ultra modum tenacem esse propositi: [b] plerum-

* *Malim lege*, nimis.

[a] Cicero variè hanc rem tractavit pro variis causis Sic interpungendum hunc locum censui, cùm sic legeretur, *Cicero variè detracturus*, *&c.*

[b] Suspectus mihi hic locus Si *ipsos*, nempe contra quos dicis, non infenso & hostili animo urgeas, sed velut coneris ratione vincere moderatè loquendo, & eorum vitia molliendo,

que velut ipsos coneris ratione vincere, quod est mollissimum.

INDECORUM est super hæc omnia, nimium: ideóque etiam quod natu a rei satis aptum est, nisi modo quoque temperetur, gratiam perdit. Cujus rei observatio judicio magis quodam sentiri, quàm præceptis tradi potest, quantum satis sit, & quantum recipiant aures. Non habet hæc res mensuram, & quasi pondus: quia ut in cibis, alia aliis magis complent.

Adjiciendum etiam breviter videtur, quòd ferè dicendi virtutes diversissimæ, non solùm suos amatores habeant, sed ab eisdem sæpe laudentur. Nam Cicero quodam loco scribit id esse optimum, quod cùm te facilè credideris consequi imitatione, non possis. Alio verò, non se id egisse, ut ita diceret quomodo se quilibet posse confideret, sed quomodo nemo. Quod potest pugnare inter se videri. Verum utrumque, ac meritò laudatur. Causâ enim modóque distat: quia simplicitas illa, & velut securitas inaffectatæ orationis, mirè tenues causas decet; majoribus illud admirabile dicendi genus magis convenit. In utroque eminet Cicero: ex quibus alterum imperiti se posse consequi credent, neutrum qui intelligunt.

Orat. 76.

CAPUT II.

DE MEMORIA.

I. Naturâ & arte constat. Quanta sit ejus utilitas, quanta vis. II. Artificiosæ memoriæ primus inventor Simonides. III. Quæ sit ejus ratio ac methodus. — Parum hanc probat Fabius. IV. Simpliciora præcepta adjicit. Per partes ediscere, appositis quibusdam signis. — Iisdem ceris, quibus scripseris, ediscere. — Sive tacitè, sive alium legentem audiendo ediscas, memoriam subinde experiri. V. Divisio, & compositio memoriam præcipuè adjuvant. — Maxima ars memoriæ, exercitatio. — In pluribus minimè fidelis recens memoria. — An ad verbum ediscere oporteat. — Quantum valeat memoria.

* De memoria *vide Augustinum lib. 10. Confess. à cap. 12. ad 20.*

I. MEMORIAM * quidam naturæ modò esse munus existimaverunt, estque in ea non dubiè plurimum: sed ipsa excolendo, sicut alia omnia, augetur: & totus de quo diximus, adhuc inanis est labor, nisi cæteræ partes hoc velut spiritu continentur. Nam & omnis disciplina memoria constat, frustráque docemur, si quicquid audimus, præterfluat: & exemplorum, legum, responsorum, dictorum, benéque factorum velut quasdam copias, quibus abundare, quásque in promptu semper habere debet orator, eadem illa vis re-

præſentat. Neque immeritò theſaurus hic eloquentiæ dicitur.

Sed non firmè tantùm continere, verumetiam citò percipere, multa acturos oportet: nec quæ ſcripſeris modò, iterata lectione complecti, ſed in cogitatis quoque rerum ac verborum contextum ſequi, & quæ ſint ab adverſa parte dicta, meminiſſe, nec utique eo quo dicta ſunt ordine refutare, ſed opportunis locis ponere. Quid? extemporalis oratio non alio mihi videtur mentis vigore conſtare. Nam dum alia dicimus, quæ dicturi ſumus intuenda ſunt: ita cùm ſemper cogitatio ultra id quod eſt, longiùs quærit, quicquid interim reperit, quodammodo apud memoriam deponit, quod illa quaſi media quædam manus acceptum ab inventione tradit elocutioni.

Non arbitror autem mihi in hoc immorandum, quid ſit, quod memoriam faciat: quanquam plerique imprimi quædam veſtigia noſtro animo, quæ velut in ceris annulorum ſigna ſerventur, exiſtimant. Neque ero tam credulus, ut quaſi [a] habitu tardiorem firmio-

[a] Philoſophi quidam pro corporis conſtitutione, quam Fabius *habitum* fortè vocat, nunc meliorem, nunc deteriorem eſſe memoriam aiunt. *Turn.*

rémque memoriam fieri putem.

Ejus autem quod ad animum pertinet, magis admirêre naturam, subitò res vetustas tanto ex intervallo repetitas reddere se & offerre, nec tantùm requirentibus, sed etiam sponte interim: nec vigilantibus, sed etiam quiete * compositis magis: eóque [a] illa quoque animalia, quæ carere intellectu videmus, meminerunt, & agnoscunt, & quamlibet longo itinere diducta, ad assuetas sibi sedes revertuntur. Quid? non hæc varietas mira est, excidere proxima, vetera inhærere? hesternorum immemores, acta pueritiæ recordari? Quid? quòd quædam requisita se occultant, & eadem fortè succurrunt: nec manet semper memoria, sed aliquando etiam redit?

* Dormientibus.

Nesciretur tamen quanta vis esset ejus, quanta divinitas illa, nisi in hoc lumen orandi vim extulisset. Non enim rerum modò, sed etiam verborum ordinem præstat: nec ea pauca contexit, sed durat propè in infinitum, & in longissimis actionibus priùs audiendi patientia, quàm memoriæ fides deficit.

[a] Id quidem meritò, quia memoria est ex sensibus interioribus, qui sunt brutis cum hominibus communes. *Turn.*

Quod & ipsum argumentum est, subesse artem aliquam, juvarique ratione naturam: cùm iidem docti facere illud, indocti & inexercitati non possimus. Quanquam invenio apud Platonem, obstare memoriæ usum literarum: videlicet quòd illa quæ scriptis reposuimus, velut custodire desinimus, & ipsa securitate dimittimus. Nec dubium est, quin plurimum in hac parte valeat mentis intentio, & velut acies luminum à prospectu rerum, quas intuetur, non aversa. Unde accidit, ut quæ per plures dies scribimus ediscendi causa, cogitatione ipsa contineat.

In Phædro & Timæo.

II. ARTEM * autem memoriæ primus ostendisse dicitur Simonides: cujus vulgata fabula est, cùm pugili coronato carmen, quale componi victoribus solet, mercede pacta scripsisset, abnegata ei pecuniæ pars est, quòd, more Poetis frequentissimo digressus, in laudes Castoris & Pollucis exierat; quapropter partem ab iis petere, quorum facta celebrasset, jubebatur: & persolverunt, ut traditum est. Nam cùm esset grande convivium in honorem ejusdem victoriæ, atque adhibitus ei cœnæ Simonides, nuntio est excitus, quòd eum duo juvenes equis advecti desiderare majo-

* *De hac fabula, & de memoria artificiali, vide Cicer. l. 3. Rhet. 28. 40. & l. 2. de Orat. 351. 360.*

rem in modum dicebantur. Et illos quidem non invenit, fuisse tamen gratos erga se, exitu comperit. Nam vix eo limen egresso, triclinium illud supra convivas corruit, atque ita contudit, ut non ora modò oppressorum, sed membra etiam omnia requirentes ad sepulturam propinqui, nulla nota possent discernere. Tum Simonides dicitur memor ordinis quo quisque discubuerat, corpora suis reddidisse.

Est autem magna inter auctores dissentio, Glaucone Carystio, an Leocrati, an Agatharcho, an Scopæ scriptum sit id carmen: & Pharsali fuerit hæc domus, ut ipse quodam loco significare Simonides videtur, atque Apollodorus, & Eratosthenes, & Euphorion, & Larissæus Eurypylus tradiderunt: an * Cranone, ut Apollas Callimachus, quem secutus Cicero hanc famam latiùs fudit. Scopam nobilem Thessalum perisse in eo convivio constat; adjicitur sororis filius: putant & ortos plerosque ab illo Scopa, qui major ætate fuerit. Quanquam mihi totum de Tyndaridis fabulosum videtur: neque omnino hujus rei meminit usquam Poeta ipse, profectò non taciturus de tanta sua gloria.

* Cùm cœnaret Cranone in Thessalia Simonides apud Scopam. 2. *de Orat.* 352.

III. EX HOC Simonidis facto nota-

tum videtur, juvari memoriam ſignatis animo ſedibus, ídque * credere ſuo quiſque experimento. Nam cùm in loca aliqua poſt tempus reverſi ſumus, non ipſa agnoſcimus tantùm, ſed etiam quæ in his fecerimus reminiſcimur, perſonæque ſubeunt, nonnunquam tacitæ quoque cogitationes in mentem revertuntur. Nata eſt igitur, ut in pleriſque, ars ab experimento.

* *Videtur adjiciendum*, poteſt.

Loca * diſcunt quàm maximè ſpatioſa, multa varietate ſignata, domum fortè magnam, & in multos diductam receſſus. In ea quicquid notabile eſt, animo diligenter affigitur, ut ſine cunctatione ac mora partes ejus omnes cogitatio poſſit percurrere. Et primus hic labor eſt, non hærere in occurſu. Plus enim quàm firma debet eſſe memoria, quæ aliam memoriam adjuvet.

* Eligunt loca ad exercendam memoriam, eaque diſcunt.

Tum quæ ſcripſerunt, vel cogitatione complectuntur, * & alio ſigno quo moneantur, notant: quod eſſe vel ex re tota poteſt, ut de navigatione, militia, vel ^a ex verbo aliquo. Nam etiam excidentes, unius admonitione verbi in memoriam reponuntur. Sit autem

* Et, *id eſt*, *etiam*.

^a Signum illud vel ex re tota aſſumitur, ut anchora, ſi de navigatione agatur; vel ex verbo aliquo, ut ſi periodus incipit à verbo *ſolet*, poterit *ſol* eſſe ſignum.

signum navigationis, ut anchora; militiæ, ut aliquid ex armis.

Hæc itaque digerunt: primum sensum vel locum vestibulo quasi assignant, secundum atrio, tum [a] impluvia circumeunt, nec cubiculis modò, aut [b] exedris, sed stratis etiam similibúsque per ordinem committunt.

Hoc facto, cùm est repetenda memoria, incipiunt ab initio loca hæc recensere, & quod cuique crediderunt, reposcunt, & eorum imagine admonentur: ut quamlibet multa sint quorum meminisse oporteat, sint singula connexa quodam choro, ne errent conjungentes prioribus sequentia solo [c] ediscendi labore.

Quod de domo dixi, & in operibus publicis, & in itinere longo, ut urbium ambitu, & picturis fieri potest. Etiam fingere sibi has imagines licet.

Opus est ergo locis, quæ vel finguntur, vel sumuntur: imaginibus, vel simulacris, quæ utique fingenda sunt. Imagines notæ sunt, quibus ea quæ

a *Impluvium*, pars est in ædibus sub dio ad lumen admittendum, quò pluvia ex tectis decidit. *Turn.*

b *Exedra*, aula est magna, à frequentia sedium appellata. *Turn.*

c Conjungentes ea solò ediscendi labore, non ordine quo inter se connexa sunt & cohærent.

ediſcenda ſunt, notamus: ut quomodo Cicero dicit, *locis pro cera, ſimulacris pro literis utamur*. Illud quoque ad verbum ponere, optimum fuerit: *Locis eſt utendum multis, illuſtribus, explicatis, modicis intervallis: imaginibus * aliquid agentibus, acribus, inſignitis, quæ occurrere, celeritérque percutere animum poſſint*. Quo magis miror quomodo Metrodorus in XII ſignis per quæ Sol meat, trecenos & ſexagenos invenerit locos. Vanitas nimirum fuit atque jactatio circa memoriam ſuam potiùs arte quàm natura gloriantis.

2. *de Orat.* 354.

2. *de Orat.* 358.

* Apud Cicer. pro *aliquid*, eſt *autem*. Intelligit imagines rerum animatarum agentium.

EQUIDEM hæc ad quædam prodeſſe non negaverim, ut ſi rerum nomina multa per ordinem audita, reddenda ſint. Namque in iis quæ didicerunt locis reponunt res illas: menſam, ut hoc utar, in veſtibulo: in atrio, pulvinum, & ſic cætera: deinde relegentes, inveniunt ubi poſuerint. Et [a] forſitan in hoc ſunt adjuti, qui auctione dimiſſa, quid cuique vendidiſſent, teſtibus argenta-

[a] Hortenſius à Siſenna provocatus, totum diem in auctione ſedit: ac dimiſſa auctione, res venditas, emptorum nomina, rerum pretia eodem ordine reddidit. Quod autem de *argentariis* addit, ita intelligendum eſt, eos interfuiſſe emptionibus, tabulas confeciſſe, pecunias quibuſdam mutuaſſe. *Turn.*

riorum tabulis reddiderunt. Quod præstitisse Hortensium * dicunt.

* *Senec. in proœmio Controverſ.*

Minùs idem proderit in ediſcendis quæ orationis perpetuæ erunt. [a] Nam & ſenſus non eandem imaginem quam res habent, cùm alterum fingendum ſit, & horum tamen utrumque commonet. Sed cum ſermonis alicujus habitu verborum contextus eadem arte quomodo comprehendetur? Mitto quòd quædam nullis ſimulacris ſignificari poſſunt, ut certæ conjunctiones. Habeamus enim ſanè, ut qui [b] notis ſcribunt, certas ima-

[a] Locus hic mihi videur perobſcurus. Ad ediſcendum ea quæ ſunt orationis perpetuæ, duo ſunt neceſſaria, ut & ſenſum orationis, & contextum verborum quibuſdam ſignis notemus. Utrumque autem perdifficile. Nam 1. res quidem ipſæ, de quibus agitur, interdum imaginem habent quaſi propriam & naturalem, quâ exprimantur, ut navigatio anchoram, militia gladium: at ſenſus ſermonis, ſeu periodi alicujus, non item habet imaginem qua repræſentetur, ſed ea eſt fingenda ad arbitrium. Porro utrumque ſignum, & quod ex ipſa rerum natura aſſumitur, & quod ad arbitrium fingitur, nos admonet ſive rerum ipſarum, ſive ſenſus orationis. 2. Eſto ut ſermonis ſenſus quem videtur hic Fabius appellare *habitum ſermonis*, poſſit quibuſdam ſimulacris notari: quomodo verborum contextus & ſeries poterit eadem arte comprehendi? Alii legunt: *ſed ſermonis alicujus habiti verborum contextus*, &c. Unde conjici poteſt hunc locum eſſe corruptum.

[b] Exceptores ad compendium ſcripturæ infinitas propè notas habebant, quibus ſignificabantur vocabula: & hac de cauſa dicebantur *notarii*. *Turn.*

gines omnium, & loca scilicet infinita, per quæ verba, quæ sunt in quinque contra Verrem secundæ actionis libris, explicentur, ut meminerimus etiam omnium quasi depositorum: nónne impediri quidem eorum, quæ * dicit, decursum necesse est duplici memoriæ cura? Nam quomodo poterunt copulata fluere, si propter singula verba ad singulas formas respiciendum erit? Quare & Carneades, & Scepsius (de quo modò dixi) Metrodorus, quos Cicero dicit usos hac exercitatione, sibi habeant sua, nos simpliciora tradamus.

* Refertur, ni fallor, ad ea quæ Cicero dicit in Verrinis.

2. de Orat. 360.

IV. SI LONGIOR complectenda memoriâ fuerit oratio, proderit per partes ediscere; (laborat enim maximè onere) & hæ partes non sint perexiguæ. Alioqui nimis multæ erunt, & eam distinguent atque concîdent. Nec utique certum imperaverim modum, sed maximè ut quisque finietur locus: nisi fortè tam sit numerosus, ut ipse quoque dividi debeat. Dandi sunt certi quidam termini, ut contextum verborum (qui est difficillimus) continuet crebra meditatio, partes deinceps ipsas repetitus ordo conjungat.

Non est inutile, quo faciliùs hæreant, aliquas apponere notas, quarum recor-

datio commoneat, & quasi excitet memoriam. Nemo enim ferè tam infelix, ut quod cuique loco signum destinaverit, nesciat: ut si [a] erit tardus ad hoc, eo quoque adhuc remedio utatur, ut ipsæ excitent notæ.

* Apponere. Hinc est ex illa arte non inutile, * attendere signa ad eos qui exciderunt sensus: anchoram, (ut suprà posui) si de nave dicendum esset: spiculum, si de prælio. Multum enim signa faciunt, & ex alia memoria venit alia: ut cùm translatus annulus vel alligatus commoneat nos cur id fecerimus.

Hæc magis adhuc adstringunt, quæ memoriam ab aliquo simili transferunt ad id quod continendum est: ut in nominibus, si Fabius fortè sit tenendus, referamus ad illum cunctatorem, qui excidere non potest: aut ad aliquem amicum, qui idem vocetur. Quod est facilius in Apris, & Ursis, & Nasone, aut Crispo, ut id memoriæ affigatur, unde sunt nomina. [b] Origo quoque aliquandò declinatorum, tenendi magis causa

[a] Ut, si erit tardus ad ediscendum aliquem locum, signum, seu nota quam apposuerit ei loco, ipsius memoriam excitet.

[b] Derivatio quoque & origo firmant memoriam. Itaque *Cicer. Ver. Aur.* revocabunt in memoriam *Ciceronem*, *Verrem*, *Aurelium*. *Turn.*

est, ut in Cicerone, Verrio, Aurelio, * si debet inseri.

* *Alii legunt*, si debent inseri. *Mendum hic suspicor.*

ILLUD neminem non juvabit, iisdem quibus scripserit ceris, ediscere. Sequitur enim vestigiis quibusdam memoriam, & velut oculis intuetur, non paginas modò, sed versus propè ipsos, qui tum dicit similis legenti. Jam verò si litura aut adjectio aliqua aut mutatio interveniat, signa sunt quædam quæ intuentes errare non possumus.

EST ratio, ut [a] illi, de qua primùm locutus sum, arti non dissimilis; ita (si quid me experimenta docuerunt) & expeditior & potentior, ediscere tacitè. [b] Nam id quoque est, quod tum erat, optimum, si non subirent velut otiosum animum plerumque aliæ cogitationes, propter quas excitandus est voce, ut duplici motu juvetur memoria, dicendi & audiendi. Sed hæc vox sit modica, & magis murmur. Qui autem legente alio ediscit, in parte tardatur, quòd acrior est oculorum quàm aurium sensus: in parte juvari potest, quòd cùm

[a] Qui memoria artificiali utitur, tacitè ediscit, cùm ea quæ audit, in imaginibus & locis collocat. Ideo dixit hanc rationem illi similem esse. *Turn.*

[b] Hæc ratio est optima; sed magnum habet adjunctum incommodum. Habet hic locus obscuritatis aliquid.

semel aut bis audierit, continuò illi memoriam suam experiri licet, & cum legente contendere. Nam & alioqui i maximè faciendum est, ut nos subind tentemus: quia continua lectio, & qu magis, & quæ minùs hærent, æqualite transit. In experiendo teneásne, & ma jor intentio est, & nihil supervacui tem poris perit, quo etiam quæ tenemus, repeti solent: ita sola quæ exciderunt, retractantur, ut crebra iteratione firmentur: quanquam solent hoc ipso maximè hærere, quòd exciderunt. Illud ediscendo scribendóque commune est, utrique plurimum conferre bonam valetudinem, digestum cibum, animum cogitationibus aliis liberum.

V. VERUM & in his quæ scripsimus, complectendis, multum valent, & in iis quæ cogitamus, continendis, propè solæ (excepta, quæ potissima est, exercitatione) divisio & compositio.

Nam qui rectè diviserit, nunquam poterit in rerum ordine errare. Certa sunt enim non [illegible]ùm in digerendis quæstionibus, sed etiam in exequendis, si modò rectè dicimus, prima ac secunda, & deinceps: cohærétque omnis rerum copulatio, ut ei nihil nec subtrahi sine manifesto intellectu, nec inseri

possit. An verò Scævola in lusu duodecim scruporum, cùm prior calculum promovisset, essetque victus, dum rus tendit, repetito totius certaminis ordine, quo dato errasset, recordatus rediit ad eum quicum luserat, ísque ita factum esse confessus est: minùs idem ordo valebit in oratione, præsertim totus nostro arbitrio constitutus, cùm tantum ille valeat alternus?

Etiam quæ bene composita erunt, memoriam serie sua ducent. Nam sicut faciliùs versus ediscimus, quàm prosam orationem: ita prosam vinctam, quàm dissolutam. Sic contingit, ut etiam quæ ex tempore videbantur effusa, ad verbum repetita reddantur. Quod meæ quoque mediocritatem memoriæ sequebatur, si quando interventus aliquorum, qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis partem coegisset. Nec est mendacio locus, salvis qui interfuerunt.

Si quis tamen unam maximámque à me artem memoriæ quærat, exercitatio est, & labor: multa ediscere, multa cogitare, & (si fieri potest) quotidie, potentissimum est. Nihil æque vel augetur curâ, vel negligentiâ intercidit. Quare & pueri statim, ut præcepi, quàm plu-

tima ediſcant : & quæcunque ætas operam juvandæ ſtudio memoriæ dabit, devoret initio tædium illud & ſcripta & lecta ſæpius revolvendi, & quaſi eundem cibum remandendi.

Quod ipſum hoc fieri poteſt levius, ſi pauca primùm, & quæ tædium non afferant, cœperimus ediſcere : tum quotidie adjicere ſingulos verſus, quorum acceſſio labori ſenſum incrementi non afferat, in ſummam ad infinitum uſque perveniat : & poetica priùs, tum oratorum, noviſſimè etiam ſolutiora numeris, & magis ab uſu dicendi remota, qualia ſunt Juriſconſultorum. Difficiliora enim debent eſſe quæ exercent, quo ſit levius ipſum illud in quod exercent : ut Athletæ ponderibus plumbeis aſſuefaciunt manus, quibus vacuis & nudis in certamine utendum eſt.

Non omittam etiam, quod quotidianis experimentis deprehenditur, minimè fidelem eſſe paulo tardioribus ingeniis recentem memoriam. Mirum dictu eſt, nec in promptu ratio, quantum nox interpoſita afferat firmitatis; ſive quieſcit labor ille, cujus ſibi ipſa fatigatio obſtabat, ſive maturatur atque concoquitur, ſeu firmiſſima ejus pars eſt recordatio : quæ ſtatim referri non pote-

rant, contexuntur postero die; confirmátque memoriam idem illud tempus, quod esse in causa solet oblivionis. Etiam illa prævelox ferè citò effluit, & velut præsenti officio functa nihil in posterum debeat, tanquam dimissa discedit. Nec est mirum magis hærere animo, quæ diutius affixa sint.

Ex hac ingeniorum diversitate nata dubitatio est, an ad verbum sit ediscendum dicturis, an vim modò rerum atque ordinem complecti satis sit: de quo sine dubio non potest in universum pronuntiari.

Nam si memoria suffragatur, tempus non desit, nulla me velim syllaba effugiat: alioqui etiam scribere sit supervacuum. Idque præcipuè à pueris obtinendum, atque in hanc consuetudinem memoria exercitatione redigenda, ne nobis discamus ignoscere. Ideòque & [a] admoneri, & ad libellum respicere, vitiosum, quòd libertatem negligentiæ facit: [b] nec quisquam se parum tenere judicat, quod ne sibi excidat non timet.

[a] Notat Asconius oratores malos olim habuisse monitores, id est posticos subjectores. *Turn.*

[b] Qui non timet ne, quod dicturus est, sibi excidat, is judicat se id satis accuratè memoria tenere. Inde oritur negligentia & securitas eorum, qui vel adhibent admonitorem, vel ad libellum respicere sibi permittunt: nihil enim timendum habent.

Inde interruptus actionis impetus, & resistens ac salebrosa oratio, & qui dicit ediscenti similis, etiam omnem bene scriptorum gratiam perdit vel hoc ipso, quòd scripsisse se confitetur. Memoria autem facit etiam prompti ingenii famam, ut illa quæ dicimus, non domo attulisse, sed ibi protinus sumpsisse videamur: quod & oratori & ipsi causæ plurimum confert. Nam & magis miratur, & minùs timet judex, quæ non putat adversùs se præparata. Idque in actionibus inter præcipua servandum est, ut quædam etiam, quæ optimè vinximus, velut soluta enuntiemus: & cogitantibus nonnunquam, & dubitantibus similes quærere videamur quæ attulimus. Ergo quid sit optimum, neminem fugit.

Si verò aut memoria naturâ durior erit, aut non suffragabitur tempus, etiam inutile erit ad omnia se verba alligare, cùm oblivio unius eorum cujuslibet, aut deformem hæsitationem, aut etiam silentium inducat. Tutiúsque multo, comprehensis animo rebus ipsis, libertatem sibi eloquendi relinquere. Nam & invitus perdit quisque id quod elegerat verbum, nec facilè reponit aliud, dum id quod scripserat, quærit.

Sed ne hoc quidem infirmæ memoriæ remedium eſt, niſi in iis qui ſibi facultatem aliquam dicendi ex tempore paraverunt. Quòd ſi cui utrumque defuerit, huic omittere totum omnino actionum laborem, ac ſi quid in literis valet, ad ſcribendum potiùs ſuadebo convertere. Sed hæc rara infelicitas erit.

Cæterùm quantum naturâ ſtudióque valeat memoria, vel Themiſtocles teſtis, quem unum intra annum optimè locutum eſſe Perſicè conſtat; vel Mithridates, cui duas & viginti linguas, quot nationibus imperabat, traditur notas fuiſſe: vel Craſſus ille dives, qui cùm Aſiæ præeſſet, quinque Græci ſermonis differentias ſic tenuit, ut qua quiſque apud eum lingua poſtulaſſet, eadem ſibi jus redditum ferret: vel Cyrus, quem omnium militum tenuiſſe creditum eſt nomina. Quin ſemel auditos quamlibet multos verſus protinus dicitur reddidiſſe Theodectes. Dicebantur etiam eſſe nunc qui facerent, ſed mihi nunquam ut ipſe intereſſem contigit: habenda tamen fides eſt vel in hoc, ut, qui crediderit, & ſperet.

CAPUT III.

De Pronuntiatione.

I. Quantam vim habeat Pronuntiatio. — Natura & cura præsidio indiget. — Dividitur in vocem & gestum. II. In voce spectatur natura, & usus. — Quæ cura vocis oratori conveniat. — Exercendæ vocis quæ sit optima ratio. III. Vox, ut oratio, debet esse, 1. Emendata. 2. Dilucida. 3. Ornata. — Et hic agit de pluribus vitiis pronuntiationis, inter quæ monotonia, & cantatio. 4. Apta: hoc est, iis rebus de quibus dicitur, accommodata. IV. De gestu. — Quantam vim habeat. — De singulis corporis partibus quæ ad gestum pertinent. — De cultu & vestitu oratoris. V. Pronuntiatio tam gestu, quàm voce, debet rebus & personis accommodari. — Quatuor itaque consideranda. — 1. Causa genus. 2. Partes orationis. — Et hic docet quid orator observare debeat assurgendo, antequam dicat. — Quid in Exordio. — Quid in Narratione. — Quid in Confirmatione. — Quid in Epilogo. 3. Sententiæ. 4. Verba ipsa. VI. In agendo aliud alios decet. — Modus in omnibus adhibendus.

I. PRONUNTIATIO * à plerisque actio dicitur. Sed prius nomen à voce, sequens à gestu videtur accipere. Namque actionem Cicero aliàs quasi sermonem, aliàs eloquentiam quandam corporis dicit. Idem tamen duas ejus partes facit, quæ sunt eædem pronuntiationis,

* De Pronuntiatione vide Cicer. 3. de Oratore 213.-228.

3. de Orat. 222. Orat. 55.

nuntiationis, vocem, atque motum. Quapropter utraque appellatione indifferenter uti licet.

Habet autem res ipsa miram quandam in orationibus vim ac potestatem. Neque enim tam refert qualia sint quæ intra nosmetipsos composuimus, quàm quo modo efferantur : nam ita quisque ut audit, movetur. Quare neque probatio ulla, quæ modò venit ab oratore, tam firma est, ut non perdat vires suas, nisi adjuvetur asseveratione dicentis. Affectus omnes languescant necesse est, nisi voce, vultu, totius propè habitu corporis inardescant. Nam cùm hæc omnia fecerimus, felices, si tamen nostrum illum ignem judex conceperit! nedum eum supini securíque moveamus, ac non & ipse nostra oscitatione solvatur.

Documento sunt vel scenici actores, qui & optimis poetarum tantum adjiciunt gratiæ, ut nos infinitè magis eadem illa audita quàm lecta delectent; & vilissimis etiam quibusdam impetrent aures, ut quibus nullus est in bibliothecis locus, sit etiam frequens in theatris. Quòd si in rebus quas fictas esse scimus & inanes, tantum pronuntiatio potest, ut iram, lacrymas, solicitudinem affe-

rat, quanto plus valeat necesse est ubi & credimus?

Equidem vel mediocrem orationem commendatam viribus actionis affirmaverim plus habituram esse momenti, quàm optimam eadem illa destitutam. Siquidem & Demosthenes, quid esset in toto dicendi opere primum, interrogatus, pronuntiationi palmam dedit, eidémque secundum ac tertium locum, donec ab eo quæri desineret: ut eam videri possit non præcipuam, sed solam judicasse. Ideóque ipse tam diligenter apud Andronicum Hypocriten studuit, ut admirantibus ejus orationem Rhodiis, non immeritò Æschines dixisse videatur: *Quid si ipsum audissetis?* Et M. Cicero in dicendo actionem dominari putat. Hac Cn. Lentulum plus opinionis consecutum, quàm eloquentia tradit. Eadem C. Gracchum in deflenda fratris nece, totius populi Romani lacrymas concitasse: Antonium & Crassum multum valuisse, plurimum verò Q. Hortensium; cujus rei fides est, quòd ejus scripta tantum * intra famam sunt, qui diu princeps oratorum, aliquando æmulus Ciceronis existimatus est, novissimè quoad vixit, secundus; ut appareat placuisse aliquid eo dicente,

3. de Orat. 213.

Ibid.

Ibid.

Brut. 234.

3. de Orat, 214.

Brut. 141.

Ibid. 303.

* Minora famâ.

quod legentes non invenimus. Et hercle cùm valeant multum verba per se, & vox propriam vim adjiciat rebus, & gestus motúsque significet aliquid, profectò perfectum quiddam fieri, cùm omnia coierint, necesse est.

Sunt tamen qui rudem illam, & qualem impetus cujusque animi tulit, actionem judicent fortiorem, & solam viris dignam: sed non alii ferè, quàm qui etiam in dicendo curam, & artem, & nitorem, & quicquid studio paratur, ut affectata, & parum naturalia solent improbare, vel qui verborum atque ipsius etiam soni rusticitate, ut L. Cottam dicit Cicero fecisse, imitationem antiquitatis affectant. Verùm illi persuasione sua fruantur, qui hominibus, ut sint oratores, satis putant nasci: nostro labori dent veniam, qui nihil credimus esse perfectum, nisi ubi natura curâ juvetur.

3. de Orat. 42. & 46. Brut. 259.

In hoc igitur non contumaciter consentio, primas partes esse naturæ. Nam certè bene pronuntiare non poterit, cui aut in scriptis memoria, aut in iis quæ subitò dicenda erunt, facilitas prompta defuerit, nec si inemendabilia oris incommoda obstabunt. Corporis etiam potest esse aliqua tanta deformitas, ut

nulla arte vincatur. Sed ne vox quidem nisi liberalis, actionem habere optimam potest. Bonâ enim firmâque, ut volumus, uti licet: mala vel imbecilla & inhibet multa, ut insurgere, exclamare; & aliqua cogit, ut summittere, deflectere, & raucas fauces ac latus fatigatum deformi cantico reficere. Sed nos de eo nunc loquimur, cui non frustra præcipitur.

CUM sit autem omnis actio, ut dixi, in duas divisa partes, vocem, gestúmque: quorum alter oculos, altera aures movet, per quos duos sensus omnis ad animum penetrat affectus, prius est de voce dicere, cui etiam gestus accommodatur.

II. IN EA príma observatio est, qualem habeas; secunda, quomodo utaris.

NATURA vocis spectatur quantitate & qualitate. Quantitas est simplicior. In summa enim grandis, aut exigua est; sed inter has extremitates mediæ sunt species, & ab ima ad summam, ac retrò, multi sunt gradus. Qualitas magis varia est. Nam est & candida & fusca, & plena & exilis, & lenis & aspera, & contracta & fusa, & dura & flexibilis, & clara & obtusa. Spiritus etiam longior, breviórque. Nec causas cur quic-

que eorum accidat, perſequi, propoſito operi neceſſarium eſt: eorúmne ſit differentia in quibus aura illa concipitur, an eorum per quæ velut organa meat; an ipſi propria natura, an prout movetur; lateris, pectoríſve firmitas, an capitis etiam plus adjuvet. Nam opus eſt * omnibus; ſicut non oris modò ſuavitate, ſed narium quoque, per quas quod ſupereſt vocis egreditur. Dulcis tamen eſſe debet, non exprobrans ſonus.

* Opus eſt his partibus univerſis, non ſingulis tantùm.

UTENDI voce, multiplex ratio. Nam præter illam differentiam, quæ eſt tripartita, acutæ, gravis, flexæ; tum intentis, tum remiſſis, tum elatis, tum inferioribus modis eſt opus, ſpatiis quoque lentioribus aut citatioribus, ſed iis ipſis media interjacent multa: &, ut facies, quanquam ex pauciſſimis conſtat, infinitam habet differentiam, ita vox, etſi paucas, quæ nominari poſſint, continet ſpecies, propria cuique eſt: & non hæc minùs auribus, quàm oculis illa dignoſcitur.

AUGENTUR autem, ſicut omnium, ita vocis quoque bona, curâ; & negligentiâ minuuntur. Sed cura non eadem oratoribus, quæ * phonaſcis, convenit: tamen multa ſunt utriſque communia, firmitas corporis, ne ad ſpadonum, &

* Phonaſci *dicuntur præceptores exercendæ vocis.*

mulierum, & ægrorum exilitatem vox nostra tenuetur: quod ambulatio, unctio, veneris abstinentia, facilis ciborum digestio, id est frugalitas, præstat. Præterea ut sint fauces integræ, id est molles ac leves, quarum vitio & frangitur, & obscuratur, & exasperatur, & scinditur vox. Nam ut tibiæ eodem spiritu accepto, alium clausis, alium apertis foraminibus, alium non satis purgatæ, alium quassæ sonum reddunt: ita fauces tumentes strangulant vocem, obtusæ obscurant, rasæ exasperant, convulsæ fractis sunt organis similes. Finditur etiam spiritus objectu aliquo, sicut lapillo tenues aquæ, quarum fluxus etiamsi ultrà paulum coit, aliquid tamen cavi relinquit post id ipsum quod offenderat. Humor quoque vocem ut nimius impedit, ita consumptus destituit. Nam & fatigatio corpora non ad præsens modò tempus, sed etiam in futurum afficit.

Sed ut communiter & phonascis & oratoribus necessaria est exercitatio, qua omnia convalescunt; ita curæ non idem genus. Nam neque certa tempora ad spatiandum dari possunt tot civilibus officiis occupato; nec præparare ab imis sonis vocem ad summos; nec semper à

contentione * concedere licet, cùm plutibus judiciis sæpe dicendum sit. Ne ciborum quidem est eadem observatio. Non enim tam molli teneráque voce, quàm forti ac durabili opus est: cùm omnes illi etiam altissimos sonos leniant cantu oris, nobis pleraque asperè sint concitatéque dicenda, & vigilandæ noctes, & fuligo lucubrationum bibenda, & in sudata veste durandum. Quare vocem deliciis non molliamus, nec imbuatur ea consuetudine, quæ duratura non sit: sed exercitatio ejus talis sit, qualis usus; nec silentio subsidat, sed firmetur consuetudine, qua difficultas omnis levatur.

* *Alii legunt:* conquiescere.

Ediscere autem quo exercearis, erit optimum, (nam ex tempore dicenti, avocatur curâ vocis, ille qui ex rebus ipsis concipitur affectus) & ediscere quàm maximè varia, quæ & clamorem, & disputationem, & sermonem, & flexus habeant, ut simul in omnia paremur. Hoc satis est: alioqui nitida illa & curata vox insolitum laborem recusabit, ut assueta gymnasiis & oleo corpora, quamlibet sint in suis certaminibus speciosa atque robusta, si militare iter, fascésque, & vigilias imperes, deficiant, & quærant unctores suos, nu-

dúmque sudorem. Illa tamen in hoc opere præcipi quis ferat, Vitandos soles atque ventos, & nubila etiam ac siccitates? Ita, si dicendum in * sole, aut ventoso, humido, calidòve die fuerit, reos deseremus. Nam crudum quidem, aut saturum, aut ebrium, aut ejecto modò vomitu, quæ cavenda quidam monent, declamare neminem, qui sit mentis compos, puto.

* Forum, ubi causæ agebantur, erat sub dio, soli ventisque expositum.

Illud non sine causa est ab omnibus præceptum, ut parcatur maximè voci in illo à pueritia in adolescentiam transitu, quia naturaliter impeditur, non, ut arbitror, propter calorem, quod quidam putaverunt, (nam est major in aliis) sed propter humorem potiùs: nam hoc ætas illa turgescit. Itaque nares etiam, ac pectus, eo tempore tument, atque omnia velut germinant, tenera & injuriæ obnoxia.

Sed ut ad propositum redeam, jam confirmatæ constitutæque vocis genus exercitationis optimum duco, quod est operi simillimum, dicere quotidie sicut agimus. Namque hoc modo non vox tantùm confirmatur & latus, sed etiam corporis decens & accommodatus orationi motus componitur.

III. NON alia est autem ratio pro-

nuntiationis, quàm ipsius orationis. Nam ut illa emendata, dilucida, ornata, apta esse debet: ita hæc * quoque.

* Sic interpungi debet hic locus.

1. Emendata erit, id est vitio carebit, si fuerit os facile, explanatum, jucundum, urbanum: id est in quo nulla neque rusticitas, neque peregrinitas resonet. Non enim sine causa dicitur, [a] *barbarum, Græcúmve.* Nam sonis homines, ut æra tinnitu, dignoscimus. Ita fiet illud quod Ennius probat, cùm dicit *suaviloquenti ore* Cethegum fuisse: non quod Cicero in iis reprehendit, quos ait latrare, non agere. Sunt enim multa vitia, de quibus dixi, cùm in quadam primi libri parte puerorum ora formarem, opportunius ratus in ea ætate facere illorum mentionem, in qua emendari possunt.

Brut. 58.

pag. 45. & 70.

Itaque sit ipsa vox primùm (ut sic dicam) sana, id est nullum eorum de quibus nunc dixi, patiatur incommodum: deinde non subsurda, rudis, immanis, dura, rigida, vana, præpinguis, aut tenuis, inanis, acerba, pusilla, mollis, effeminata: spiritus nec brevis, nec parum durabilis, nec in receptu difficilis.

[a] Facile esse barbarum à Græco distinguere sono ipso pronuntiationis.

2. DILUCIDA verò erit pronuntiatio, primùm, si verba tota exegerit, quorum pars devorari, pars destitui solet, plerisque extremas syllabas non proferentibus, dum priorum sono indulgent. Ut est autem necessaria verborum explanatio, ita omnes computare & velut annumerare literas, molestum, & odiosum. Nam & vocales frequentissimè coeunt, & consonantium quædam insequente vocali dissimulantur. Utriusque exemplum posuimus: *Multum ille & terris*. Vitatur etiam duriorum inter se congressus, unde *pellexit*, & *collegit*, & quæ alio loco dicta sunt. Ideóque laudatur in Catulo suavis appellatio literarum.

pag. 153.

Brut. 259. *Lib.* 3. *de Orat.* 42.

Secundum est, ut sit oratio distincta, id est ut qui dicit, & incipiat ubi oportet, & desinat. Observandum etiam, quo loco sustinendus, & quasi suspendendus sermo sit, (quam Græci * ὑποδιαστολὴν, vel ὑποστιγμὴν vocant) quo deponendus. Suspenditur, *Arma virúmque cano*; quia illud *virum*, ad sequentia pertinet: ut sit, *virum Trojæ qui primus ab oris*. Et hîc * iterum. Nam etiamsi aliud est unde venit, quàm quo venit, non [a] distinguendum tamen, quia

* Utraque vox à Grammaticis sumitur pro *interpunctione*.

* *Sup.* suspenditur.

[a] Differentiam facit Fabius inter *distinguere*, & *suf-*

utrumque eodem verbo continetur, *venit*. Tertiò *Italiam*, quia interjectio est *Fato profugus*, & continuum sermonem, qui faciebat *Italiam Lavináque*, dividit: ob eandémque causam, quartò * *Profugus*, deinde *Lavináque venit Littora*: ubi jam erit distinctio, quia inde alius incipit sensus. Sed in ipsis etiam distinctionibus tempus aliàs brevius, aliàs longius dabimus. Interest enim, sermonem finiat, an sensum. Itaque illam distinctionem *Littora*, protinus altero spiritus initio insequar. Cùm illuc venero, *Atque altæ mœnia Romæ*: deponam, & morabor, & novum rursus exordium faciam.

* *Adjiciendum videtur*, fato: *ut sit quarta suspensio*, fato profugus.

Sunt [a] aliquando & sine respiratione quædam moræ etiam in periodis, ut in illa: *In cœtu verò populi Romani, negotium publicum gerens, magister equitum, &c.* Multa [b] habent membra. Sensus enim sunt alii atque alii: & sicut una circumductio est, ita paulum morandum in his intervallis; non interrumpendus est

pendere. Nam *suspenditur*, quod leve habet discrimen: *distinguitur*, quod majus, ut quadamtenus sermo videatur perfectus esse. *Turn.*

a Finita periodo spiritus est recipiendus. Aliis in locis, ut in membris & incisis, debet esse mora sine respiratione; aut si sit respiratio, non percipiatur. *Turn.*

b Hæc periodus multa habet membra.

contextus. Et è contrario spiritum interim recipere sine intellectu moræ necesse est; quo loco quasi surripiendus est: alioqui si inscitè recipiatur, non minus afferat obscuritatis, quàm vitiosa distinctio. Virtus autem distinguendi fortasse sit parva, sine qua tamen esse nulla alia in agendo potest.

3. ORNATA est pronuntiatio, cui suffragatur vox facilis, magna, beata, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, secans aera, auribus sedens. Est enim quædam ad auditum accommodata, non magnitudine, sed proprietate, ad hoc velut tractabilis, utique habens omnes in se qui desiderantur sonos, intentionésque, & toto (ut aiunt) organo instructa: cui aderit lateris firmitas, spiritus cùm spatio pertinax, tum labori non facilè cessurus. Neque gravissimus, ut in musica, sonus, nec acutissimus orationibus convenit. Nam & hic parum clarus, nimiúmque plenus, nullum afferre animis motum potest: & ille prætenuis, & immodicæ claritatis, cùm est ultra verum, tum neque pronuntiatione flecti, neque diutius intentionem ferre potest. Nam vox, ut nervi, quo remissior, hoc & gravior & plenior: quo tensior, hoc

tenuis & acuta magis eſt. Sic ima vim non habet, ſumma rumpi periclitatur. Mediis igitur utendum ſonis: híque, cùm augenda intentio eſt, excitandi; cùm ſummittenda, ſunt temperandi.

Nam prima eſt obſervatio rectè pronuntiandi, æqualitas, ne ſermo ſubſultet imparibus ſpatiis ac ſonis, miſcens longa brevibus, gravia acutis, elata ſummiſſis: & inæqualitate horum omnium, ſicut pedum, claudicet ſermo. Secunda, varietas eſt, quod ſolum eſt pronuntiatio. Ac ne quis pugnare inter ſe putet æqualitatem & varietatem: cùm illi virtuti contrarium ſit vitium inæqualitas; huic, qui dicitur μονοειδὴς, quaſi quidam unus aſpectus.

Ars porro variandi cùm gratiam præbet, ac renovat aures, tum dicentem ipſa laboris mutatiòne reficit, ut ſtandi, ambulandi, ſedendi, jacendi vices ſunt, nihílque horum pati unum diu poſſumus. Illud verò maximum (ſed id paulo pòſt tractabimus) quòd ſecundùm rationem rerum de quibus dicimus, animorúmque habitùs, conformanda vox eſt, ne ab oratione diſcordet.

Vitemus igitur illam quæ Græce μονοτονία vocatur, una quædam ſpiritus ac ſoni intentio, non ſolùm ne dica-

mus omnia clamosè, quod insanum est; aut intra loquendi modum, quod motu caret; aut summisso murmure, quo etiam debilitatur omnis intentio: sed ut in iisdem partibus, iisdémque affectibus, sint tamen quædam non ita magnæ vocis declinationes, prout aut verborum dignitas, aut sententiarum natura, aut depositio, aut inceptio, aut transitus postulabit: ut qui singulis pinxerunt coloribus, alia tamen eminentiora, alia reductiora fecerunt, sine quo ne membris quidem suas lineas dedissent.

Proponamus enim nobis illud Ciceronis in oratione nobilissima pro Milone principium, nónne ad singulas penè distinctiones, quamvis in eadem facie, tamen quasi vultus mutandus est? *Etsi vereor, Judices, ne turpe sit pro fortissimo viro dicere incipientem timere.* Etiamsi est toto proposito contractum atque summissum, quia & exordium est, & soliciti exordium, tamen fuerit necesse est aliquid plenius & erectius dum dicit, *pro fortissimo viro*, quàm cùm, *Etsi vereor:* &, *turpe sit:* &, *timere.* Jam secunda respiratio increscat oportet, * & naturali quodam conatu, quo minùs pavidè dicimus quæ sequuntur, & quo magnitudo animi Milonis ostenditur: *minimé-*

* *Et*, videtur supervacuum: nisi fortè significat, etiam.

que deceat, cùm T. Annius ipse magis de Reipublicæ salute, quàm de sua perturbetur. Deinde quasi objurgatio sui est: *me ad ejus causam, parem animi magnitudinem afferre non posse.* Tum invidiosiora: *tamen hæc novi judicii nova forma terret oculos.* Illa verò jam penè apertis (ut aiunt) tibiis: *qui quocunque inciderunt, veterem consuetudinem fori, & pristinum morem judiciorum * requirunt.* Nam sequens latum etiam atque fusum est: *Non enim corona consessus vester cinctus est, ut solebat.* Quod notavi, ut appareret non solùm in membris causæ, sed etiam in articulis esse aliquam pronuntiandi varietatem: sine qua nihil nec minus nec majus est.

* *Apud Tullium in plerisque codicibus legitur*: minunè vident.

Vox autem ultra vires urgenda non est. Nam & suffocata sæpe, & majore nisu minùs clara est, & interim elisa in illum sonum erumpit, cui Græci κλωσμὸν nomen ab immaturo gallorum cantu dederunt. Nec volubilitate nimia confundenda quæ dicimus: qua & distinctio perit, & affectus, & nonnunquam etiam verba aliquâ sui parte fraudantur. Cui contrarium est vitium nimiæ tarditatis. Nam & difficultatem inveniendi fatetur, & segnitia solvit animos, &, in quo est aliquid, tempori-

bus præfinitis [a] aquam perdit.

Promptum sit os, non præceps: moderatum, non lentum. Spiritus quoque nec crebrò receptus concîdat sententiam; nec eò usque trahatur, donec deficiat. Nam & deformis est consumpti illius sonus, & respiratio sub aqua diu pressi similis, & receptus longior, & non opportunus: ut qui fiat non ubi volumus, sed ubi necesse est. Quare longiorem dicturis periodum, colligendus est spiritus; ita tamen, ut id neque diu, neque cum sono faciamus, neque omnino ut manifestum sit: reliquis partibus optimè inter juncturas sermonis revocabitur.

Exercendus autem est, ut sit quàm longissimus: quod Demosthenes ut efficeret, scandens in adversum continuabat quàm posset plurimos versus. Idem quo faciliùs verba ore libero exprimeret, calculos lingua volvens dicere domi solebat.

Est interim & longus, & plenus, & clarus satis spiritus, non tamen firmæ intentionis, ideóque tremulus: ut corpora quæ aspectu integra, nervis pa-

[a] Alludit ad clepsydras, quæ dabantur oratoribus. Nam aquæ effusione intervalla temporis notabantur. Hinc illud est: *dicere ad clepsydram*. *Turn.*

rum ſuſtinentur. Id * βράγχον Græci vocant. Sunt qui ſpiritum cum ſtridore per raritatem dentium non recipiunt, ſed reſorbent. Sunt qui crebro anhelitu, & introrſum etiam clarè ſonante, imitentur jumenta onere & jugo laborantia. Quod affectant quoque, tanquam inventionis copia urgeantur, majórque vis eloquentiæ ingruat, quàm quæ emitti faucibus poſſit.

* Raucedinem quandam.

Eſt & aliis concurſus oris, & cum verbis ſuis colluctatio. Jam tuſſire, & expuere crebrò, & ab imo pulmone pituitam trocheis adducere, & oris humore proximos ſpargere, & majorem partem ſpiritus in eloquendo per nares effundere, etiamſi non utique vocis ſunt vitia, quia tamen propter vocem accidunt, potiſſimum huic loco ſubjiciantur.

Sed quodcunque ex his vitium magis tulerim, quàm quo nunc maximè laboratur in cauſis omnibus, ſcholíſque, cantandi: quod inutilius ſit an fœdius neſcio. Quid enim minùs oratori convenit, quàm modulatio ſcenica, & nonnunquam ebriorum aut comeſſantium licentiæ ſimilis? Quid verò movendis affectibus contrarium magis, quàm cùm dolendum, iraſcendum, in-

dignandum, commiserandum sit, non solùm ab iis affectibus, in quos inducendus est judex, recedere, sed ipsam fori sanctitatem * ludorum talarium licentia solvere? Nam * Cicero illos ex Lycia & Caria rhetores penè cantare in epilogis dixit.

Orat. 58.
* *Apud Cicer. legitur:* è Phrygia & Caria.

Nos etiam cantandi severiorem paulo modum excessimus. Quisquámne, non dico de homicidio, sacrilegio, parricidio, sed de calculis certè atque rationibus, quisquam denique (ut semel finiam) in lite cantat? Quod si omnino recipiendum est, nihil causæ est cur non illam vocis modulationem fidibus ac tibiis, imò mehercule, quod est huic deformitati propius, cymbalis adjuvemus. Facimus tamen[a] hoc libenter. Nam nec cuiquam sunt injucunda, quæ cantat ipse: & laboris in hoc, quàm in agendo, minus est. Et sunt quidam qui secundùm alia vitæ vitia, etiam hac ubique audiendi quod aures mulceat, voluptate ducantur. Quid ergo? non & Cicero dicit esse aliquem in oratione cantum obscuriorem? Et hoc quodam naturali vitio venit. Ostendam non

Orat. 58.

[a] Idcirco id ait, quia post epulas frequenter lusitatur astragalis, quo in lusu cantillatur. *Turn.* Daniel legit *Lyciorum & Carum. Pit.*

multo pòſt, ubi, & quatenus recipiendus ſit hic flexus, & cantus quidem; ſed (quod plerique intelligere nolunt) obſcurior.

4. Jam enim tempus eſt dicendi, quæ ſit apta pronuntiatio. Quæ certè ea eſt, quæ iis de quibus dicimus, accommodatur: quod quidem maxima ex parte præſtant ipſi motus animorum, ſonátque vox ut feritur. Sed cùm ſint alii veri affectus, alii ficti & imitati: veri naturaliter erumpunt, ut dolentium, iraſcentium, indignantium; ſed carent arte, ideóque non ſunt diſciplinæ traditione formandi. Contrà, qui effinguntur imitatione, artem habent; ſed hi carent natura, ideóque in his primum eſt bene affici, & concipere imagines rerum, & tanquam veris moveri: ſic velut media vox, quem habitum à nobis acceperit, hunc judicum animis dabit. Eſt enim mentis index, & velut exemplar, ac totidem, quot illa, mutationes habet.

Itaque lætis in rebus plena, ſimplex, & ipſa quodammodo hilaris fluit: at in certamine erecta totis viribus, & velut omnibus nervis intenditur. Atrox in ira, & aſpera ac denſa, & reſpiratione crebra: neque enim poteſt eſſe longus

ſpiritus, cùm immoderatè effunditur. Paululum in invidia facienda lentior, quia non ferè ad hanc niſi inferiores confugiunt: at in blandiendo, fatendo, ſatisfaciendo, rogando, lenis & ſummiſſa. Suadentium, & monentium, & pollicentium, & conſolantium gravis, in metu & verecundia contracta, adhortationibus fortis, diſputationibus teres, miſeratione flexa & flebilis, & conſultò quaſi obſcutior: at in egreſſionibus fuſa, & ſecuræ claritatis, in expoſitione ac ſermonibus recta, & inter acutum ſonum & gravem media. Attollitur autem concitatis affectibus, compoſitis deſcendit; pro utriuſque rei modo altiùs vel inferiùs.

IV. QUID autem quiſque in dicendo poſtulet locus, paulum differam, ut de geſtu priùs dicam: qui & ipſe voci conſentit, & animo cum ea ſimul paret.

Is quantum habeat in oratore momenti, ſatis vel ex eo patet, quòd pleraque etiam citra verba ſignificat. Quippe non manus ſolùm, ſed nutus etiam declarant noſtram voluntatem, & in mutis pro ſermone ſunt: & ſalutatio frequenter ſine voce intelligitur atque afficit, & ex vultu ingreſſúque perſpicitur habitus animorum: & animalium

quoque sermone carentium, ira, lætitia, adulatio, & oculis, & quibusdam aliis corporis signis deprehenditur. Nec mirum si ista, quæ tamen in aliquo posita sunt motu, tantum in animis valent, cùm pictura tacens opus, & habitûs semper ejusdem, sic in intimos penetret affectus, ut ipsam vim dicendi nonnunquam superare videatur.

Contrà si gestus ac vultus ab oratione dissentiant, tristia dicamus hilares, affirmemus aliqua renuentes; non auctoritas modò verbis, sed etiam fides desit.

Decor quoque à gestu atque à motu venit. Ideóque Demosthenes grande quoddam speculum intuens, componere actionem solebat. Adeo, quamvis fulgor ille sinistras imagines reddat, suis demum oculis credidit quod efficeret.

Præcipuum verò in actione, sicut in corpore ipso, Caput est, cùm ad illum de quo dixi decorem, tum etiam ad significationem decôris. Illa sunt, ut sit primò rectum, & secundùm naturam. Nam & dejecto humilitas, & supino arrogantia, & in latus inclinato languor, & præduro ac rigente barbaria quædam mentis ostenditur.

Tum accipiat aptos ex ipsa actione motus, ut cum gestu concordet, & ma-

nibus ac lateribus obsequatur. Aspectus enim semper eodem vertitur quò gestus, exceptis quæ aut damnare, aut non concedere, aut à nobis removere oportebit; ut idem illud vultu videamur aversari, manu repellere:

3. Æn. 620. *Dii talem terris avertite pestem.*

&,

1. Æn. 339. *Haud equidem tali me dignor honore.*

Significat verò plurimis modis. Nam præter annuendi, renuendi, confirmandíque motus, sunt & verecundiæ, & dubitationis, & admirationis, & indignationis noti & communes omnibus.

Solo tamen eo facere gestum scenici quoque doctores vitiosum putaverunt. Etiam frequens ejus nutus non caret vitio: adeo jactare id, & comas excutientem rotare, phanaticum est.

Dominatur autem maximè vultus. Hoc supplices, hoc minaces, hoc blandi, hoc tristes, hoc hilares, hoc erecti, hoc summissi sumus: hoc pendent homines, hunc intuentur, hunc spectant etiam antequam dicamus: hoc quosdam amamus, hoc odimus, hoc plurima intelligimus: hic est sæpe pro omnibus verbis. Itaque in iis quæ ad scenam componuntur fabulis, artifices pronun-

tiandi à [a] personis quoque affectus mutuantur : ut sit Niobe in Tragœdia tristis, atrox Medea, attonitus Ajax, truculentus Hercules. In comœdiis verò præter aliam observationem, qua servi, lenones, parasiti, rustici, milites, vetulæ, meretriculæ, ancillæ, senes austeri ac mites, juvenes severi ac luxuriosi, matronæ, puellæ, inter se discernuntur : [b] pater ille cujus præcipuæ partes sunt, quia interim concitatus, interim lenis est, altero erecto, altero composito est supercilio. Atque [c] id ostendere maximè Latinis actoribus moris est, quod cum iis quas agunt partibus congruat.

SED in ipso vultu plurimum valent oculi, per quos maximè animus emanat, ut citra motum quoque, & hilaritate enitescant, & tristitia quoddam nubilum ducant. Quinetiam lacrymas his natura mentis indices dedit : quæ aut erumpunt dolore, aut lætitia manant. Motu verò intenti, remissi, superbi, torvi, mites, asperi fiunt : quæ ut actus poposcerit, fingentur. Rigidi verò &

a Per *personam* hîc intelligit larvam, seu confictam faciem, qua in theatris actores utebantur.

b Designat patrem aliquem tunc procul dubio maximè notum in aliqua comœdia.

c Varios illos motus vultu ostendere, & larva exprimere.

extenti, aut languidi & torpentes, aut ſtupentes, aut laſcivi & mobiles, aut natantes, & quadam voluptate ſuffuſi, aut limi, & (ut ſic dicam) venerei, aut poſcentes aliquid, pollicentéſve nonnunquam eſſe debebunt. Nam opertos compreſſóſve eos in dicendo, quis niſi planè rudis & ſtultus habeat? Et ad hæc omnia exprimenda, in palpebris etiam & in genis eſt quoddam deſerviens his miniſterium.

MULTUM & ſuperciliis agitur. Nam & oculos formant aliquatenus, & fronti imperant. His contrahitur, attollitur, demittitur: ut* una res in ea plus valeat, ſanguis ille, qui mentis habitu movetur; & cùm infirmam verecundia cutem accipit, effunditur in ruborem; cùm metu refugit, abit omnis, & pallore frigeſcit; temperatus, medium quoddam ſerenum efficit. Vitium in ſuperciliis, ſi aut immota omnino, aut nimium mobilia, aut inæqualitate (ut modò de perſona comica dixeram) diſſident, aut contra id quod dicimus finguntur. Etenim contractis triſtitia, diductis hilaritas, remiſſis pudor oſtenditur. Annuendi quoque renuendíve ratione demittuntur, aut allevantur.

* *Alii legunt:* ut nulla res in ea plus valeat. Sanguis ille, &c.

NARIBUS labríſque non ferè quicquam

quam decenter ostendimus, tametsi derisus, contemptus, fastidium significari solet. Nam & corrugare nares, (ut Horatius ait) & inflare, & movere, & digito inquietare, & impulsu subito spiritum excutere, & diducere sæpius, & plana manu resupinare, indecorum est: cùm emunctio etiam frequentior non sine causa reprehendatur.

Lib. 1. Ep. 5. v. 23.

Labra & porriguntur malè, & scinduntur, & adstringuntur, & diducuntur, & dentes nudant, & in latus ac penè ad aurem trahuntur, & velut quodam fastidio replicantur, & pendent, & vocem tantùm altera parte dimittunt. Lambere quoque ea & mordere, deforme est: cùm etiam in efferendis verbis modicus eorum esse debeat motus. Ore enim magis quàm labris loquendum est.

Cervicem rectam oportet esse, non rigidam aut supinam. Collum diversa quidem, sed pari deformitate & contrahitur, & tenditur: sed tenso subest & labor, tenuatúrque vox àc fatigatur. Affixum pectori mentum, minùs claram, & quasi latiorem presso gutture facit.

Humerorum raro decens allevatio atque contractio est. Breviatur enim cervix, & gestum quemdam humilem

atque servilem, & quasi fraudulentum facit, cùm se in habitum adulationis, admirationis, metus, fingunt.

Brachii moderata projectio remissis humeris, atque explicantibus se in proferenda manu digitis, continuos & decurrentes locos maximè decet. At cùm speciosius quid uberiúsque dicendum est, ut illud, *Saxa atque solitudines voci respondent*: expatiatur in latus, & ipsa quodammodo se cum gestu fundit oratio.

Manus verò, sine quibus trunca esset actio ac debilis, vix dici potest quot motus habeant, cùm penè ipsam verborum copiam persequantur. Nam cæteræ partes loquentem adjuvant, hæ (propè est ut dicam) ipsæ loquuntur. An non his poscimus? pollicemur? vocamus? dimittimus? minamur? supplicamus? abominamur? timemus? interrogamus? negamus? gaudium, tristitiam, dubitationem, confessionem, pœnitentiam, modum, copiam, numerum, tempus ostendimus? Non eædem concitant? supplicant? inhibent? probant? admirantur? verecundantur? Non in demonstrandis locis atque personis adverbiorum atque pronominum obtinent vicem? ut in tanta per omnes

gentes nationésque linguæ diversitate hic mihi omnium hominum communis sermo videatur.

Et ii quidem, de quibus sum locutus, cum ipsis vocibus naturaliter exeunt gestus. Alii sunt qui res imitatione significant; ut si ægrum tentantis venas medici similitudine, aut citharœdum formatis ad modum percutientis nervos manibus ostendas: quod genus quàm longissimè in actione est fugiendum. Abesse enim plurimum à saltatore debet orator, ut sit gestus ad sensus magis quàm ad verba accommodatus: quod etiam histrionibus paulo gravioribus facere moris fuit. Ergo ut ad se manum referre, cùm de se ipso loquatur, & in eum quem demonstret, intendere, & aliqua his similia permiserim: ita non effingere status quosdam, & quicquid dicet, ostendere.

Neque id in manibus solùm, sed in omni gestu ac voce servandum est. Non enim aut in illa periodo, *Stetit soleatus Prætor populi Romani*, inclinatio incumbentis in mulierculam Verris effingenda est: aut in illa, *Cædebatur in medio foro Messanæ*, motus laterum, qualis esse ad verbera solet, torquendus; aut vox qualis dolore exprimitur, eruenda: cùm

7. *Verr.* 85.

7. *Verr.* 161.

mihi Comœdi quoque pessimè facere videantur, qui etiamsi juvenem agant, cùm tamen in expositione aut senis sermo, ut in * Hydriæ prologo, aut mulieris, ut in Georgo, incidit, tremula vel effeminata voce pronuntiant. Adeo in illis quoque est aliqua vitiosa imitatio, quorum ars omnis constat imitatione...

* Hydria & Georgus *tituli sunt comœdiarum.*

Optimè autem manus à sinistra parte incipit, in dextra deponitur; sed ut deponi, non ut ferire videatur: quanquam & in fine interim cadit, ut citò tamen redeat; & nonnunquam resilit, vel negantibus nobis, vel admirantibus.

Hîc veteres artifices illud rectè adjecerunt, ut manus cum sensu & inciperet, & deponeretur. Alioqui enim aut ante vocem erit gestus, aut post vocem: quod est utrumque deforme. In illo lapsi nimia subtilitate sunt, quòd intervallum motus tria verba esse voluerunt; quod nec observatur, nec fieri potest: sed illi quasi mensuram tarditatis celeritatisque aliquam esse voluerunt, nec immeritò, ne aut diu otiosa esset manus, aut (quod multi faciunt) actionem continuo motu conciderent.

Tolli manum artifices supra oculos, demitti infra pectus vetant: adeo à ca-

pite eam petere, aut àd imum ventrem deducere vitiosum habetur..

Manus sinistra nunquam sola rectè gestum facit: dextræ se frequenter accommodat, sive in digitos argumenta digerimus, sive aversis in sinistrum palmis abominamur, sive objicimus adversas, sive in latus utrumque distendimus, sive satisfacientes, aut * supplicantes...

* Dan. legit, aut supplicantes jungimus.

Pectus ac venter ne projiciantur observandum. * Pandant enim posteriora, & est odiosa omnis supinitas. Latera cum gestu consentiant. Facit enim aliquid & totius corporis motus: adeo ut Cicero plus illo agi, quàm manibus ipsis putet. Ita enim dicit in Oratore: *Nulla argutiæ digitorum, non ad numerum articulus cadens, trunco magis toto se ipse moderans, & virili laterum flexione.*

* Pectus ac venter si projecta, *pandant*, id est, incurvant posteriora.

n. 59.

Femur ferire, quod Athenis primus fecisse creditur Cleon, & usitatum est, & indignantes decet, & excitat auditorem. Idque in Callidio Cicero desiderat: *Non frons*, inquit, *percussa, non femur, pedum (quod minimum est) nulla supplosio*: quanquam (si licet) de fronte dissentio. Nam & complodere manus, scenicum est, & pectus cædere..

Brut. 278.

Pedis supplosio ut loco est opportu-

3. *de Orat.* 220.

na, ut ait Cicero, in contentionibus aut incipiendis, aut finiendis; ita crebra & inepti est hominis, & desinit judicem in se convertere. Est & illa indecora, in dextrum ac lævum latus vacillatio, alternis pedibus insistentium. .

JACTANTUR & humeri, quod vitium Demosthenes ita dicitur emendasse, ut cùm in angusto quodam pulpito stans diceret, hasta humero dependens immineret: ut si calore dicendi vitare id excidisset, offensatione illa commoneretur. . .

CULTUS non est proprius oratoris aliquis, sed magis in oratore conspicitur. Quare fit, ut in omnibus honestis debet esse, splendidus & virilis. Nam & toga, & calceus, & capillus, tam nimiâ curâ, quàm negligentiâ sunt reprehendenda. . .

V. HÆC sunt vel illustramenta pronuntiationis, vel vitia: quibus propositis, multa cogitare debet orator. Primùm, quid, apud quos, quibus præsentibus sit acturus. Nam ut dicere alia aliis, & apud alios magis convenit; sic etiam facere. Neque eadem in voce, gestu, incessu, apud Principem, Senatum, populum, magistratum, privato,

publico judicio, a postulatione, actione similiter decent. Quam differentiam subjicere sibi quisque, qui animum intenderit, potest. Tum qua de re dicat, & efficere quid velit.

Rei quadruplex observatio est. Una in tota causa. Sunt enim tristes, hilares, solicitæ, securæ, grandes, pusillæ, ut vix unquam ita solicitari partibus earum debeamus, ut non summæ meminerimus. Altera, quæ est in differentia partium, ut in prooemio, narratione, argumentatione, epilogo. Tertia in sententiis ipsis, in quibus secundùm res & affectus variantur omnia. Quarta in verbis, quorum ut est vitiosa, si efficere omnia velimus, imitatio; ita quibusdam, nisi sua natura redditur, vis omnis aufertur.

1. Igitur in laudationibus, (nisi si funebres erunt) gratiarum actione, exhortatione, similibúsque læta, & magnifica, & sublimis est actio. Funebres conciones, consolationes, plerumque causæ reorum, tristes ac summissæ. In Senatu, conservanda auctoritas: apud populum, dignitas: in privatis, modus.

a *Postulatio* est, ut inquit Ulpianus, cùm apud eum qui jurisdictioni præest, vel nostrum, vel alicujus desiderium exponimus, vel etiam alterius desiderio refragamur. *Turn.*

2. DE PARTIBUS causæ, & sententiis, & verbis, quæ sunt multiplicia, pluribus dicendum. Tria autem præstare debet pronuntiatio. Conciliet, persuadeat, moveat: quibus natura cohæret, ut etiam delectet. Conciliatio ferè aut commendatione morum, qui nescio quo modo ex voce etiam atque actione pellucent: aut orationis suavitate constat. Persuadendi vis asseveratione, quæ interim plus ipsis probationibus valet. *An ista* (inquit Callidio * Cicero) *si vera essent, sic à te dicerentur?* &, *Tantum abest ut inflammaret nostros animos, somnum isto loco vix tenebamus.* Fiducia igitur appareat, & constantia, utique si auctoritas subest. Movendi autem ratio, aut in repræsentandis est, aut imitandis affectibus.

* *Apud Tullium legimus:* Tu istuc, M. Callidi, nisi fingeres, sic ageres? *Brut.* 278.

ERGO cùm judex in privatis, aut præco in publicis dicere causam jusserit, leniter consurgendum: tum in componenda toga, vel (si necesse erit) etiam ex integro injicienda, duntaxat in judiciis (apud principem enim & magistratus ac tribunalia non licebit) paulum est commorandum, ut & amictus sit decentior, & protinus aliquid spatii ad cogitandum. Etiam cùm ad judicem nos converterimus, & consultus prætor per-

miserit dicere, non protinus est erumpendum, sed danda brevis cogitationi mora. Mirè enim auditurum dicturi cura delectat, & judex se ipse componit. Hoc præcipit Homerus Ulyssis exemplo, quem stetisse oculis in terram defixis, immotóque sceptro, priusquam illam eloquentiæ procellam effunderet, dicit. In hac cunctatione sunt quædam non indecentes, ut appellant scenici, moræ, caput mulcere, manum intueri, infringere articulos, simulare conatum, suspiratione solicitudinem fateri, aut quod quemque magis decet: eóque diutius, si judex nondum intendit animum.

Il γ. sive l. 3. v. 216, &c.

Status sit rectus: æqui & diducti paululum pedes, vel procedens minimo momento sinister: genua recta, sic tamen ut non extendantur. Humeri remissi, vultus severus, non mœstus, nec stupens, nec languidus: brachia à latere modicè remota: manus sinistra, qualem suprà demonstravi: dextra, cùm jam incipiendum erit, paulum prolata ultra sinum, gestu quàm modestissimo, velut expectans quando incipiendum sit.

Vitiosa enim sunt illa, intueri lacunaria, perfricare faciem, & quasi im-

probam facere : tendere confidentiæ vultum, aut, quo sit magis torvus, superciliis adstringere : capillos à fronte contra naturam retroagere, ut sit horror ille terribilis : tum, id quod Græci frequentissimè faciunt, crebro digitorum labiorúmque motu commentari : clarè excreare : pedem alterum longè proferre : partem togæ sinistra tenere : stare diductum, vel rigidum, vel supinum, vel incurvum, vel humeris, ut luctaturi solent, ad occipitium ductis.

PROOEMIO frequentissimè lenis convenit pronuntiatio. Nihil est enim ad conciliandum gratius verecundia. Non tamen semper. Nec enim uno modo dicuntur exordia, ut docui. Plerumque tamen & vox temperata, ac gestus modestus, & sedens humero toga, & laterum lenis in utramque partem motus, eodem spectantibus oculis, decebit.

NARRATIO magis prolatam manum, amictum recidentem, gestum distinctum, vocem sermoni proximam, ac tantùm apertiorem, sonum simplicem frequentissimè postulabit, in his duntaxat : *Quintus igitur Ligarius cùm esset adhuc nulla belli suspicio.* Et, *A. Cluentius Habitus pater hujusce.* Aliud in ca-

Pro Lig. n. 2.

Pro Cluent. 11.

dem poſcunt affectus vel concitati: *Nubit genero ſocrus.* Vel flebiles: *Conſtituitur in foro Laodiceæ ſpectaculum acerbum & miſerum toti Aſiæ provinciæ.*

n. 14.

3. Verr. 76.

MAXIME varia & multiplex actio eſt probationum. Nam & proponere, partiri, interrogare, ſermoni ſunt proxima, & [a] contradictionem ſumere: nam ea quoque diverſa propoſitio eſt. Sed hæc tamen aliquando irridentes, aliquando imitantes pronuntiamus. Argumentatio plerumque agilior, & acrior, & inſtantior, conſentientem orationi poſtulat etiam geſtum, id eſt fortem celeritatem. Inſtandum quibuſdam in partibus, & denſanda oratio.

Egreſſiones ferè lenes, & dulces, & remiſſæ, ut Raptus Proſerpinæ, Siciliæ deſcriptio, Cn. Pompeii laus. Neque eſt mirum, minus habere contentionis ea quæ ſunt extra quæſtionem.

6. Verr. 105.
4. Verr. n. 2.
Pro Cornel. Balb. n. 8.

Mollior nonnunquam cum reprehenſione diverſæ partis imitatio: *Videbar videre alios intrantes, alios autem exeuntes, quoſdam ex vino vacillantes.* Ubi non diſſidens à voce permittitur geſtus: quo fit in utramque partem tenera quædam,

a *Contradictiones*, ſunt propoſitiones quibus adverſarius ſuam cauſam fulcit, & noſtram ſubvertit. Itaque, quia nobis obſunt, ſumendæ ſunt ut refellantur. *Turn.*

sed intra manus tamen, & sine motu laterum translatio.

Accendendi Judicis plures sunt gradus. Summus ille, & quo nullus est in oratore acutior: *Suscepto bello, Cæsar, gesta jam etiam ex parte magna.* Prædixit enim: *Quantum potero voce contendam, ut populus hæc Romanus exaudiat.* Paulum inferior, & habens aliquid etiam jucunditatis: *Quid enim tuus ille Tubero in acie Pharsalica gladius agebat?* Plenius adhuc & lentius, ideóque dulcius: *In cœtu verò populi Romani, negotium publicum gerens.* Producenda omnia, trahendæque tum vocales, aperiendæque sunt fauces. Pleniore tamen hæc canali fluunt: *Vos Albani tumuli atque luci.* Nam cantici quiddam habent, sensimque resupina sunt: *Saxa atque solitudines voci respondent.*

Pro Lig. n. 7. *Pro Lig. n. 9.* *2. Philip. 63.* *Pro Mil. 85.* *Pro Arch. 19.*

Tales sunt illæ inclinationes vocis, quas invicem Demosthenes atque Æschines exprobrant, non ideo improbandæ: cùm enim uterque alteri objiciat, palam est utrumque fecisse. Nam neque ille per Marathonis, & Plateæarum, & Salaminis propugnatores recto sono juravit, nec hic Thebas [a] sermone deflevit.

[a] Leni & simplici vocis sono, quali in sermone quotidiano utimur.

Est [a] his diversa vox, & penè extra organum, cui Græci nomen amaritudinis dederunt, supra modum ac penè naturam vocis humanæ acerba: *Quin compescitis vocem istam indicem stultitiæ, testem paucitatis?* Sed id quod excedere modum dixi, in illa parte prima est: *Quin compescitis.* Pro Rab. 18.

Epilogus, si enumerationem rerum habet, desiderat quandam concisorum continuationem: si ad concitandos judices est accommodatus, aliquid ex iis quæ supra dixi: si placandos, inclinatam quandam lenitatem: si misericordia commovendos, flexum vocis, & flebilem suavitatem, qua præcipuè franguntur animi, quæque est maximè naturalis. Nam etiam orbos viduásque videas in ipsis funeribus canoro quodam modo proclamantes. Hîc etiam fusca illa vox, qualem Cicero fuisse in Antonio dicit, mirè facit. Habet enim in se quod imitemur. Brut. 141.

Duplex est tamen miseratio: altera cum invidia, qualis modò dicta de damnatione Philodami; altera cum depre-

[a] Significat eam vocem quam appellant πικροφωνίαν, Græci; id est acerbam vocem. Eam dixit esse *extra organum* Fabius, quia est extra legitimum tonum ex nimia contentione reprehensionis. *Turn.*

catione demissior. Quare etiamsi est in illis quoque cantus obscurior: *In cœtu verò populi Romani*; non enim hæc rixantis modo dixit: &, *Vos Albani tumuli*; neque enim quasi inclamaret aut testaretur locutus est: tamen infinito magis illa flexa & circunducta sunt: *Me miserum, me infelicem!* Et, *Quid respondebo liberis meis?* &, *Revocare tu me in patriam potuisti, Milo, per hos: ego te in eadem patria per eosdem retinere non potero?* Et cùm bona C. Rabirii uno sestertio addicit: *O meum miserum acerbúmque præconium!*

Pro Mil. 102.

Pro Rab. Post. 46.

Illa quoque mirè facit in peroratione velut deficientis dolore & fatigatione confessio; ut pro eodem Milone: *Sed finis sit, neque enim præ lacrymis jam loqui possum.* Quæ similem verbis habere debent etiam pronuntiationem.

p. 105.

Possunt videri alia quoque hujus partis atque officii, reos excitare, pueros attollere, propinquos producere, vestes laniare: sed suo loco dicta sunt.

Tom 1. pag. 187.

3. Et quia in partibus causæ etiam aliis est varietas, satis apparet accommodandam sententiis ipsis pronuntiationem, sicut ostendimus.

4. Sed verbis quoque, quod novissimè dixeram, non semper, sed aliquan-

do. An non hæc, *misellus* & *pauperculus*, summissa atque contracta; *fortis*, & *vehemens*, & *latro*, erecta & concitata voce dicenda sunt? Accedit enim vis & proprietas rebus tali adstipulatione: quæ nisi adsit, aliud vox, aliud animus ostendat. Quid? quòd eadem verba mutata pronuntiatione indicant, affirmant, exprobrant, negant, mirantur, indignantur, interrogant, irrident, elevant? Aliter enim dicitur,

Tu mihi quodcunque hoc regni. &, — 1. Æn. 82.
Cantando tu illum? &, — 3. Eclog. 25.
Túne ille Æneas? &, — 1. Æn. 621.
Méque timoris Argue tu Drance. — 11. Æn. 383.

Et ne morer, intra se quisque vel hoc, vel aliud quod volet, per omnes affectus verset, verum esse quod dicimus, sciet.

VI. UNUM jam his adjiciendum est, cùm præcipuè in actione spectetur decorum, sæpe aliud alios decere. Est enim latens quædam in hoc ratio, & inenarrabilis: & ut verè dictum est, caput esse artis, decere quod facias; ita id neque sine arte esse, neque totum arte tradi potest. In quibusdam virtutes non habent gratiam, in quibusdam vitia ipsa delectant.

Maximos actores comœdiarum Demetrium & Stratoclem placere diversis virtutibus vidimus. Sed illud minùs mirum, quòd alter deos, & juvenes, & bonos patres, servósque, & matronas, & graves anus optimè: alters acres senes, callidos servos, parasitos, lenones, & omnia agitatiora meliùs. Fuit enim natura diversa. Nam vox quoque Demetrii jucundior, illius acrior erat. Annotandæ magis proprietates, quæ transferri non poterant, manus jactare, & dulces exclamationes theatri causa producere, & ingrediendo ventum concipere veste, & nonnunquam dextro latere facere gestus; quod neminem alium præter Demetrium decuit (namque in hæc omnia, statura & mira specie adjuvabatur) illum cursus, & agilitas, & vel parum conveniens personæ risus, quem non ignarus rationis populo dabat, & contracta etiam cervicula. Quicquid horum alter fecisset, fœdissimum videretur.

Quare notit se quisque, nec tantùm ex communibus præceptis, sed etiam ex natura sua capiat consilium formandæ actionis. Neque illud tamen est nefas, ut aliquem vel omnia vel plura deceant.

HUJUS quoque loci clausula sit eadem necesse est, quæ cæterorum est, regnare maximè modum. Non enim comœdum esse, sed oratorem volo. Quare nec in gestu persequemur omnes argutias, nec in loquendo distinctionibus, temporibus, affectionibus molestè utemur; ut si sit in scena dicendum:

Quid igitur faciam? non eam, ne nunc quidem
Cùm accersor ultro? an potiùs ita me comparem,
Non perpeti meretricum contumelias?

Terent. Eunuch. Act. 1. Sc. 1.

Hîc enim dubitationis moras, vocis flexus, varias manus, diversos nutus actor adhibebit.

Aliud oratio sapit, nec vult nimiùm esse condita. Actione enim constat, non imitatione. Quare non immeritò reprehenditur pronuntiatio vultuosa, & gesticulationibus molesta, & vocis mutationibus resultans. Nec inutiliter ex Græcis veteres transtulerunt, quod ab his sumptum Lenas Popilius posuit, esse hanc [a] inotiosam actionem. Optimè igitur idem, qui omnia, Cicero præceperat quæ supra ex Oratore posui. Qui-

Orat. 59.

[a] Videtur Popilius vertisse ἄσχολον ὑπόκρισιν, id est *inotiosam actionem*, quæ multis negotiis gesticulandi vultumque fingendi occupatur. *Turn.*

Brut. 141. bus similia in Bruto de M. Antonio dicit. Sed jam recepta est actio paulo agitatior etiam, & exigitur, & quibusdam partibus convenit: ita tamen temperanda, ne dum actoris captamus elegantiam, perdamus viri boni & gravis auctoritatem.

MARCI FABII QUINTILIANI DE INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER XII.

PROOEMIUM.

Longè omnium difficillimam esse hanc extremam partem operis, in qua non solùm de genere dicendi, sed etiam de moribus oratoris aggreditur dicere.

VENTUM est ad partem operis destinati longè gravissimam. Cujus equidem onus si tantum opinione prima concipere potuissem, quanto me premi ferens sentio, maturiùs consuluissem vires meas. Sed initio pudor omittendi

quæ promiseram tenuit: mox quanquam per singulas propè partes labor cresceret, ne perderem quæ jam effecta erant, per omnes difficultates animo me sustentavi. Quare nunc quoque, licet majori, quàm unquam, mole premar, tamen prospicienti finem mihi constitutum est vel deficere potiùs, quàm desperare.

Fefellit autem, quòd initium à parvis ceperamus: mox velut aura solicitante provecti longiùs, dùm tantùm nota illa, & plerisque artium scriptoribus tractata præcipimus, nec adhuc à littore procul videbamur, & multos circà velut iisdem se ventis credere ausos habebamus. Jam cùm eloquendi rationem novissimè repertam, paucissimísque tentatam ingressi sumus, rarus qui jam procul à portu recessisset, reperiebatur. Postquam verò nobis ille quem instituebamus, orator, à dicendi magistris dimissus, aut suo jam impetu fertur, aut majora sibi auxilia ex ipsis sapientiæ penetralibus petit, quàm in altum simus ablati, sentire cœpimus. Nunc *cælum undique, & undique pontus.* (Æn. l. 5. v. 9.)

Unum modò in illa immensa vastitate cernere videmur M. Tullium, qui tamen ipse quamvis tanta atque ita instructa nave hoc mare ingressus, con- (In Orat.)

trahit vela, inhibétque remos, & de ipſo demum genere dicendi quo ſit uſurus perfectus orator, ſatis habet dicere. At noſtra temeritas etiam mores ei conabitur dare, & aſſignabit officia: Ita nec antecedentem conſequi poſſumus, & longiùs eundum eſt, [a] ut res feret. Probabilis tamen cupiditas honeſtorum, & vel tutioris audaciæ eſt tentare quibus paratior venia eſt.

CAPUT I.

NON POSSE ORATOREM ESSE NISI BONUM VIRUM.

I. Pluribus argumentis probat oratorem niſi virum bonum eſſe non poſſe. II. Solvit contraria exempla in Demoſthene & Cicerone. III. Pergit probare, ſummè diſertum ſine virtute, non eſſe oratorem. — Hortatur juvenes ad eloquentiam. IV. Reſpondet iis qui objiciunt tradi ab ipſo præcepta dicendi contra veritatem. 1. Docet cur hæc præcepta dederit. 2. Probat interdum poſſe falſitatem & malam cauſam à viro bono defendi.

I. SIT ergo nobis orator quem inſtituimus, is qui à M. Catone finitur, vir bonus dicendi peritus. Verùm id quod ille poſuit prius, etiam

[a] Hæc verba videntur pertinere potiùs ad ſequentem periodum. Utcunque res feret, quemcunque exitum habitura ſit, probabilis tamen &c.

ipsâ naturâ potius ac majus est, utique vir bonus, non eo tantùm, quòd si vis illa dicendi malitiam instruxerit, nihil sit publicis privatísque rebus perniciosius eloquentia: sed nos quoque ipsi, qui pro virili parte conferre aliquid ad facultatem dicendi conati sumus, pessimè mereamur de rebus humanis, si latroni comparemus hæc arma, non militi. Quid de nobis loquor? Rerum ipsa natura in eo quod præcipuè indulsisse homini videtur, quóque nos à cæteris animalibus separasse, non parens sed noverca fuerit, si facultatem dicendi sociam scelerum, adversam innocentiæ, hostem veritatis invenit. Mutos enim nasci, & egere omni ratione satius fuisset, quàm Providentiæ munera in mutuam perniciem convertere.

Longiùs tendit hoc judicium meum. Neque enim tantùm id dico, eum qui sit orator, virum bonum esse oportere: sed ne futurum quidem oratorem, nisi virum bonum. Nam certè neque intelligentiam concesseris iis qui proposita honestorum ac turpium via, pejorem sequi malint: neque prudentiam, qui in gravissimas frequenter legum, semper verò malæ conscientiæ pœnas à semetipsis improviso rerum exitu indu-

cantur. Quòd si neminem malum esse, nisi stultum eundem, non modò à sapientibus dicitur, sed vulgo quoque semper est creditum, certè non fiet unquam stultus orator.

Adde quòd ne studio quidem operis pulcherrimi vacare mens, nisi omnibus vitiis libera, potest. Primùm, quòd in eodem pectore nullum est honestorum turpiúmque consortium: & cogitare optima simul ac deterrima, non magis est unius animi, quàm ejusdem hominis bonum esse ac malum. Tum illa quoque ex causa, quòd mentem tantæ rei intentam vacare omnibus aliis etiam culpa carentibus curis oportet. Ita demum enim libera, ac tota, nulla distringente atque aliò ducente causa, spectabit id solum ad quod accingitur. Quòd si corporum nimia cura, & solicitior rei familiaris diligentia, & venandi voluptas, & dati spectaculis dies multum studiis auferunt, (huic enim rei perit tempus quodcunque alteri datur) quid putamus facturas cupiditatem, avaritiam, invidiam? quarum impotentissimæ cogitationes somnos etiam ipsos, & [a] illa per quietem visa per-

[a] Somnia, quæ talia sunt, quales fuerunt diurnæ cogitationes. *Turn.*

turbant. Nihil eſt enim tam occupatum, tam multiforme, tot ac tam variis affectibus conciſum atque laceratum, quàm mala mens. Nam & cùm * inſidiatur, ſpe, curis, labore diſtringitur: & jam cùm ſceleris compos fuerit, ſolicitudine, pœnitentia, pœnarum omnium expectatione torquetur. Quis inter hæc literis, aut ulli bonæ arti locus? Non hercle magis quàm frugibus in terra ſentibus ac rubis occupata.

Age, non ad perferendos ſtudiorum labores neceſſaria frugalitas? Quid igitur ex libidine ac luxuria ſpei? Non præcipuè acuit ad cupiditatem literarum, amor laudis? Num igitur malis eſſe laudem curæ putamus? Jam hoc quis non videt, maximam partem orationis in tractatu æqui boníque conſiſtere? Dicétne de his ſecundùm debitam rerum dignitatem malus atque iniquus?

Denique ut maximam partem quæſtionis eximam, demus, id quod nullo modo fieri poteſt, idem ingenii, ſtudii, doctrinæ peſſimo atque optimo viro: uter melior dicetur orator? Nimirum qui homo quoque melior. Non igitur unquam malus idem homo, & perfe-

* Cùm ſe ad maleficium accingit ac componit.

ctus

ctus orator. Non enim perfectum est quicquam, quo melius est aliud.

Sed ne more Socraticorum nobismetipsis responsum finxisse videamur, sit aliquis adeo contra veritatem obstinatus, ut audeat dicere, eodem ingenio, studio, doctrina præditum, nihilo deteriorem futurum oratorem malum virum quàm bonum. Convincamus hujus quoque amentiam. Nam hoc certè nemo dubitabit, omnem oratorem id agere, ut judici, quæ proposita fuerint, vera & honesta videantur. Utrum igitur hoc faciliùs bonus vir persuadebit, an malus? Bonus quidem: & dicet sæpius vera atque honesta. Sed etiamsi quando aliquo ductus officio (quod accidere, ut mox docebimus, potest) falsò hæc affirmare conabitur, majore cum fide necesse est audiatur. At malis hominibus ex contemptu opinionis, & ignorantia recti, nonnunquam excidit ipsa simulatio. Inde immodestè proponunt, sine pudore affirmant. Sequitur in iis quæ certum est effici non posse, deformis pertinacia, & irritus labor. Nam sicut in vita, ita in caussis quoque spes improbas habent. Frequenter autem accidit, ut his etiam vera dicentibus fides desit, videatúrque talis advo-

catus, malæ causæ argumentum.

II. NUNC de iis dicendum est, quæ mihi quasi conspiratione quadam vulgi reclamari videntur. Orator ergo Demosthenes non fuit? atqui malum accepimus. Non Cicero? atqui hujus quoque mores multi reprehenderunt.

Quid agam? magna responsi invidia subeunda, mitigandæ sunt priùs aures. Mihi enim nec Demosthenes tam gravi morum dignus videtur invidia, ut omnia quæ in eum ab inimicis congesta sunt credam, cùm & pulcherrima ejus in republica consilia, & finem vitæ clarum legam. Nec M. Tullio defuisse video in ulla parte civis optimi voluntatem. Testimonio est actus nobilissimè consulatus, integerrimè provincia administrata, & repudiatus [a] Vigintiviratus, & civilibus bellis, quæ in ætatem ejus gravissima inciderunt, neque spe neque metu declinatus animus, quo minùs optimis se partibus, id est Reipublicæ, jungeret. Parum fortis videtur quibusdam: quibus optimè respon-

[a] Mortuo Cæsare quidam dicebant immutandum Reipublicæ statum, faciendamque Aristocratiam, ac eligendos *Vigintiviros*, qui Rempublicam gubernarent. Quod Cicero dissuasit, cùm alioqui in viginti numeraretur. *Turn.* Oblatum quoque à Cæsare vigintiviratum repudiasse videtur. Tullius. Ad Att. l. 9. ep. 2.

dit ipse, non se timidum in suscipiendis, sed in providendis periculis ; quod probavit morte quoque ipsa, quam præstantissimo suscepit animo.

Quòd si defuit his viris summa virtus, sic quærentibus an oratores fuerint, respondebo, quomodo Stoici si interrogentur an sapiens Zeno, an Cleanthes, an Chrysippus ; respondeant, magnos quidem illos ac venerabiles, non tamen id quod natura hominis summum habet, consecutos. Nam & Pythagoras, non sapientem se, ut qui ante eum fuerunt, sed studiosum sapientiæ vocari voluit.

Ego tamen secundùm communem loquendi consuetudinem sæpe dixi, dicámque, perfectum oratorem esse Ciceronem, ut amicos & bonos & prudentissimos viros dicimus vulgò, quorum nihil nisi perfectè sapienti datur.

Sed cùm propriè, & ad legem ipsam veritatis loquendum erit, eum quæram oratorem, quem & ille quærebat. Quanquam enim stetisse eum in fastigio eloquentiæ fateor, ac vix quid adjici potuerit invenio, fortasse inventurus quod adhuc abscissurum putem fuisse : (nam ferè sic docti judicaverunt, plurimum in eo virtutum, nonnihil fuisse vitio-

rum: & se ipse multa ex illa juvenili abundantia coercuisse testatur) tamen quando nec sapientis sibi nomen, minimè sui contemptor, asseruit, & meliùs dicere certè data longiore vita, & ætate ad componendum securiore potuisset, non malignè crediderim defuisse ei summam illam, ad quam nemo propiùs accessit. Et licebat, si aliud sentirem, fortiùs id & liberiùs defendere.

Orat. 18. An verò M. Antonius neminem à se visum eloquentem, quod tanto minus erat, professus est: ipse etiam M. Tullius quærit adhuc eum, & tantùm imaginatur ac fingit: ego non audeam dicere, aliquid in hac quæ superest æternitate inveniri posse, eo quod fuerit, perfectius? Transeo illos qui Ciceroni ac Demostheni ne in eloquentia quidem satis tribuunt: quanquam neque ipsi Ciceroni Demosthenes videatur satis esse perfectus, quem dormitare interim dicit; nec Cicero Bruto Calvóque, qui certè compositionem illius etiam apud ipsum reprehendunt; nec Asinio utrique, qui vitia orationis ejus etiam inimicè pluribus locis insequuntur.

3. de Orat. 3. &c. Orat. 7. &c.

III. CONCEDAMUS sanè (quod minimè natura patiatur) repertum esse aliquem malum virum summè diser-

tum: nihilo tamen minùs oratorem eum negabo. Nam nec omnibus qui fuerint manu prompti, viri fortis nomen concesserim, quia sine virtute intelligi non potest fortitudo. An ei qui ad defendendas causas advocatur, non est opus fide, quam nec cupiditas corrumpat, nec gratia avertat, nec metus frangat; sed proditorem, transfugam, prævaricatorem donabimus oratoris illo sacro nomine?

Quòd si mediocribus etiam patronis convenit hæc quæ vulgò dicitur bonitas, cur non orator ille qui nondum fuit, sed potest esse, tam sit moribus quàm dicendi virtute perfectus? non enim forensem quandam instituimus operam, nec mercenariam vocem, nec (ut asperioribus verbis parcamus) non inutilem sanè litium advocatum, quem denique causidicum vulgò vocant: sed virum cùm ingenii natura præstantem, tum verò tot pulcherrimas artes penitus mente complexum, datum tandem rebus humanis, qualem nulla antea vetustas cognoverit, singularem, perfectúmque undique, optima sentientem, optiméque dicentem.

In hoc quota pars erit, quòd aut innocentes tuebitur, aut improborum

ſcelera compeſcet, aut in pecuniariis quæſtionibus veritati contra calumniam aderit? Summus ille quidem in his quoque operibus fuerit, ſed in majoribus clariùs elucebit, cùm regenda ſenatus conſilia, & popularis error ad meliora ducendus. An non talem quemdam videtur finxiſſe Virgilius, quem in ſeditione vulgi jam faces & ſaxa jaculantis, moderatorem dedit?

1. Æn. 155.

Tum pietate gravem ac meritis ſi forte virum quem
Conſpexere, ſilent, arrectiſque auribus adſtant.

Habemus igitur ante omnia virum bonum: poſt hæc adjecit dicendi peritum:

Ille regit dictis animos, & pectora mulcet.

Quid? non in bellis quoque idem ille vir quem inſtituimus, ſi ſit ad prælium miles cohortandus, ex mediis ſapientiæ præceptis orationem trahet? Nam quomodo pugnam ineuntibus tot ſimul metus laboris, doloris, poſtremò mortis ipſius exciderint, niſi in eorum locum pietas, & fortitudo, & honeſti præſens imago ſucceſſerit? Quæ certè meliùs perſuadebit aliis, qui priùs perſuaſerit ſibi. Prodit enim ſe, quamlibet cuſtodiatur, ſimulatio: nec unquam tanta

fuerit eloquendi facultas, ut non titubet ac hæreat quoties ab animo verba dissentiunt. Vir autem malus aliud dicat necesse est quàm sentiat. Bonos nunquam honestus sermo deficiet, nunquam rerum optimarum (nam iidem etiam prudentes erunt) inventio : quæ etiamsi lenociniis destituta sit, satis tamen natura sua ornatur ; nec quicquam non disertè, quod honestè dicitur.

QUARE juventus, imò omnis ætas (neque enim rectæ voluntati serum est tempus ullum) totis mentibus huc tendamus, in hoc elaboremus : forsan & consummare contingat. Nam si natura non prohibet & esse virum bonum, & esse dicendi peritum, cur non aliquis etiam unus utrumque consequi possit ? cur autem non se quisque speret fore illum aliquem ? Ad quod si vires ingenii non suffecerint, tamen ad quem usque modum processerimus, meliores erimus ex utroque. Hoc certè prorsus eximatur animo, rerum pulcherrimam eloquentiam cum vitiis mentis posse misceri. Facultas dicendi si in malos incidit, & ipsa judicanda est malum : pejores enim illos facit, quibus contingit.

IV. VIDEOR mihi audire quosdam (nec enim deerunt unquam qui di-

ſerti eſſe quàm boni malint) illa dicentes: Quid ergo tantum eſt artis in eloquentia? cur tu de coloribus, & difficilium cauſarum defenſione, nonnihil etiam de [a] confeſſo locutus es, niſi aliquando vis & facultas dicendi expugnat ipſam veritatem? Bonus enim vir non agit niſi bonas cauſas: eas porro etiam ſine doctrina ſatis per ſe tuetur veritas ipſa.

1. Quibus ego, cùm de meo primùm opere reſpondero, etiam pro boni viri officio, ſi quando eum ad defenſionem nocentium ratio duxerit, ſatisfaciam. Pertractare enim quo modo aut pro falſis, aut etiam pro injuſtis aliquando dicatur, non eſt inutile, vel propter hoc ſolum, ut ea faciliùs & deprehendamus, & refellamus: quemadmodum remedia meliùs adhibebit, cui nota quæ nocent fuerint. Neque enim Academici, cùm in utramque diſſerunt partem, non ſecundùm alteram vivunt. Neque Carneades ille, qui Romæ audiente Cenſorio Catone non minoribus viribus contra juſtitiam dicitur diſſeruiſſe, quàm pridie pro juſtitia dixerat, injuſtus ipſe vir fuit. Verùm & virtus quid ſit, adverſa

a *De confeſſo*, ſupple, *crimine*, *peccato*, &c. quomodo videlicet id excuſari poſſit. *Cappero n.*

ei malitia detegit : & æquitas fit ex iniqui contemplatione manifestior : & plurima contrariis probantur. Debent ergo oratori sic esse adversariorum nota consilia, ut hostium imperatori.

2. VERÙM & illud, quod prima propositione durum videtur, potest afferre ratio, ut vir bonus in defensione causæ velit auferre aliquando judici veritatem. Quod si quis à me proponi mirabitur, (quanquam non est hæc mea propriè sententia, sed eorum quos gravissimos sapientiæ magistros ætas vetus credidit) sic judicet, pleraque esse quæ non tam factis, quàm causis eorum, vel honesta fiant, vel turpia. Nam si hominem occidere, sæpe virtus; liberos necare, nonnunquam pulcherrimum est; asperiora quædam adhuc dictu, si communis utilitas exegerit, facere conceditur : ne hoc quidem nudum est intuendum, qualem causam vir bonus, sed etiam quare & quà mente defendat.

Ac primùm concedant mihi [a] omnes oportet, quod Stoicorum quoque as-

[a] S. Augustinus lib. de Mendacio, & alibi passim, fusè & invictè probat nulla de causa, quæcumque sit, ulli unquam licere mentiri, pluribus quidem aliis, sed his præsertim divinæ scripturæ testimoniis nixus : *Perdes omnes qui loquuntur mendacium.* Psal. 5. v. 7. *Os quod mentitur, occidit animam.* Sapient. 1. v. 11.

perrimi confitentur, facturum aliquando bonum virum, ut mendacium dicat, & quidem nonnunquam levioribus causis: ut in pueris ægrotantibus, utilitatis eorum gratia multa fingimus, multa non facturi promittimus; nedum si ab homine occidendo grassator avertendus sit, aut hostis pro salute patriæ fallendus: ut hoc quod aliàs in servis quoque reprehendendum est, sit aliàs in ipso sapiente laudandum. Id si constiterit, multa jam video posse evenire, propter quæ orator bene suscipiat tale causæ genus, quale remota ratione honesta non suscepisset.

Nec hoc dico, quia [a] severiores sequi placet leges pro patre, fratre, amico periclitantibus: tametsi non mediocris hæsitatio est, hinc justitiæ proposita imagine, inde pietatis. Nihil dubii relinquamus. Sit aliquis insidiatus tyranno, atque ob id reus: utrúmne salvum eum nollet is qui à nobis finitur orator? an si tuendum susceperit, non tam falsis defendet, quàm qui apud judices malam causam tuetur?

[a] Latiùs spargit suum præceptum Fabius: nec existimat solùm suscipiendas malas causas propter eas personas quas defendere cogimur, vel ob propinquitatem, vel ob necessitudinem; sed rem accipit in omnibus personis, dummodo subsit honesta ratio. Hoc igitur per prolepsin occupatur à Fabio. *Turn.*

Quid si quædam bene facta damnaturus est judex, nisi ea non esse facta convicerimus; non vel hoc modo servabit orator non innocentem modò, sed etiam laudabilem civem? Quid si quædam justa naturâ, sed conditione temporum inutilia civitati sciemus: nonne utemur arte dicendi, bona quidem, sed malis artibus simillima?

Ad hoc, nemo dubitabit, quin si nocentes mutari in bonam mentem aliquo modo possint, sicut posse interdum conceditur, salvos esse eos magis è republica sit, quàm puniri. Si liqueat igitur oratori, futurum bonum virum, cui vera objicientur, non id aget ut salvus sit?

Da nunc ut crimine manifesto prematur dux bonus, & sine quo vincere honestè civitas non possit: nónne ei communis utilitas oratorem advocabit? Certè Fabricius Cornelium [a] Rufinum, alioqui & malum civem, & sibi inimicum, tamen quia utilem sciebat ducem, imminente bello palam consulem suffragio suo fecit; atque id mirantibus quibusdam respondit: *A cive se spoliari*

[a] Hic Rufinus vir erat furacissimus, accusatusque fuerat peculatûs à Fabritio. Vide hanc historiam apud Cicer. 2. de Orat. 268. & apud Gell. l. 4. c. 8. *Turn.*

malle, quàm ab hoste venire. Ita hic si fuisset orator, non defendisset eundem Rufinum vel manifesti peculatus reum?

Multa dici possunt similia, sed vel unum ex his quodlibet sufficit. Non enim hoc agimus, ut istud illi quem formamus, viro sit sæpe faciendum: sed ut si talis coegerit ratio, sit tamen vera finitio, oratorem esse virum bonum dicendi peritum.

Præcipere verò ac discere quomodo etiam probatione difficilia tractentur, necesse est. Nam frequenter etiam optimæ causæ similes sunt malis, & innocens reus multis verisimilibus premitur: quo fit, ut eadem actionis ratione defendendus sit, qua, si nocens esset. Jam innumerabilia sunt bonis causis malísque communia, testes, literæ, suspiciones, opiniones. Non aliter autem verisimilia quàm vera & confirmantur & refelluntur. Quapropter ut res feret, flectetur oratio, manente honesta voluntate.

CAPUT II.

PHILOSOPHIÆ COGNITIONEM NECESSARIAM ESSE ORATORI.

I. Cognoſcendum eſſe oratori quibus mores formentur, non ſolùm ut ſit ipſe vir bonus, ſed etiam ut ſit dicendi peritus. II. Singulas Philoſophiæ partes eſſe oratori neceſſarias. — Dialecticen. — Moralem. — Naturalem. — Id exemplis confirmatur. III. Philoſophiam non ab uno aliquo, ſed ab optimo quoque eſſe petendam. — Exempla etiam illuſtrium dictorum factorúmque eſſe cognoſcenda, quibus hiſtoria Romana abundat.

I. QUANDO igitur orator eſt vir bonus, is autem citra virtutem intelligi non poteſt, virtus etiamſi quoſdam impetus à natura ſumit, tamen perficienda doctrinâ eſt: mores ante omnia oratori ſtudiis erunt excolendi, atque omnis honeſti juſtíque diſciplina pertractanda, ſine qua nemo nec vir bonus eſſe, nec dicendi peritus poteſt. Niſi fortè accedamus iis, qui natura conſtare mores, & nihil adjuvari diſciplina putant: ſcilicet ut ea quidem, quæ manu fiunt, atque eorum etiam contemptiſſima, confiteantur egere doctoribus; virtutem verò, qua nihil homini, quo ad deos immortales propiùs ac-

cederet, datum est, obviam & illaboratam, tantùm quia nati sumus, habeamus. Abstinens erit, qui idipsum quid sit abstinentia ignorarit? Et fortis, qui metus doloris, mortis, superstitionis, nulla ratione purgaverit? Et justus, qui æqui boníque tractatum, qui leges, quæ natura sunt omnibus datæ, quæque propriæ populis & gentibus constitutæ, non eruditiore aliquo sermone tractaverit? O quàm istud * parum putant, quibus tam facile videtur!

* Parum attendunt.

Sed hoc transeo, de quo neminem, qui literas vel primis, ut aiunt, labris degustarit, dubitaturum puto: ad illud sequens revertar, ne dicendi quidem satis peritum fore, qui non & naturæ vim omnem penitus perspexerit, & mores præceptis ac ratione formarit. Neque enim frustra in tertio de Oratore libro L. Crassus cuncta quæ de æquo, justo, vero, bono, déque iis quæ sunt contrà posita, dicuntur, propria esse oratoris affirmat: ac philosophos cùm ea dicendi viribus tuentur, uti Rhetorum armis, non suis. Idem tamen confitetur ea jam esse à Philosophia petenda, videlicet quia magis hæc illi videtur in possessione earum rerum fuisse. Hinc etiam illud est, quod Cicero plu-

Γ n. 72. 76. 107. 122.

tibus libris & epistolis testatur, dicendi facultatem ex intimis sapientiæ fontibus fluere : ideóque aliquandiu præceptores eosdem fuisse morum atque dicendi.

Quapropter hæc exhortatio mea non eò pertinet, ut esse oratorem philosophum velim, quando non alia vitæ secta longiùs à civilibus officiis, atque ab omni munere oratoris recessit. Nam quis philosophorum aut in judiciis frequens, aut clarus in concionibus fuit? Quis denique in ipsa, quàm maximè plerique eorum vitandam præcipiunt, Reipublicæ administratione versatus est? Atqui ego illum quem instituo, Romanum quemdam velim esse sapientem, qui non secretis disputationibus, sed rerum experimentis atque operibus verè civilem virum exhibeat. Sed quia deserta ab iis, qui se ad eloquentiam contulerunt, studia sapientiæ, non jam in actu suo, atque in hac fori luce versantur, sed in porticus & gymnasia primùm, mox in conventus scholarum recesserunt, id quod est oratori necessarium, nec à dicendi præceptoribus traditur, ab iis petere nimirum necesse est, apud quos remansit.

Evolvendi penitus auctores qui de

virtute præcipiunt, ut oratoris vita cum scientia divinarum rerum sit humanarúmque conjuncta. Quæ ipsæ quanto majores ac pulcriores viderentur, si illas ii docerent, qui etiam eloqui præstantissimè possunt? Utinámque sit tempus unquam, quo perfectus aliquis (qualem optamus) orator hanc partem superbo nomine, & vitiis quorundam bona ejus corrumpentium invisam, vindicet sibi, ac velut rebus repetitis in corpus eloquentiæ abducat.

* De Philosophia *vide Cicer. in Orat.* 113. - 120.

II. QUÆ * quidem cùm sit in tres divisa partes, naturalem, moralem, rationalem, quæ tandem non est cum oratoris opere conjuncta?

NAM ut ordinem retroagamus, de ultima illa, quæ tota versatur in verbis, nemo dubitaverit, si & proprietates vocis cujusque nosse, & ambigua aperire, & perplexa discernere, & de falsis judicare, & colligere ac resolvere quæ velis, oratoris est: quanquam ea non tam est minutè atque concisè in actionibus utendum, quàm in disputationibus: quia non docere modò, sed movere etiam ac delectare audientes debet orator; ad quod impetu quoque & viribus ac decore est opus: ut vis amnium major est altis ripis, multóque

gurgitis tractu fluentium, quàm tenuis aquæ, & objectu lapillorum resultantis.

Et ut palæstrici doctores illos quos [a] numeros vocant, non idcirco discentibus tradunt, ut his omnibus ii qui didicerunt, in ipso luctandi certamine utantur (plus enim pondere, & firmitate, & spiritu agitur) sed ut subsit copia illa, ex qua unum aut alterum, cujus se occasio dederit, efficiant: ita hæc pars Dialectica, sive illam dicere malimus disputatricem, ut est utilis sæpe, & finitionibus, & comprehensionibus, & separandis quæ sunt differentia, & resolvenda ambiguitate, & distinguendo, dividendo, illiciendo, implicando: ita si totum sibi vindicaverit in foro certamen, obstabit melioribus, & sectas ad tenuitatem suam vires ipsa subtilitate consumet. Itaque reperias quosdam in disputando mirè callidos: cùm ab illa verò cavillatione discesserint, non magis sufficere in aliquo graviore actu, quàm parva quædam animalia, quæ in angustiis mobilia, campo deprehenduntur.

[a] Numeros hoc loco appellat optimam motus & gestus conformationem, quæ ad decorum facit, ut testatur lib. 9. cùm ait: *metrum in verbis modò, rhythmus etiam in corporis motu est. Turn.*

JAM QUIDEM pars illa moralis quæ dicitur Ethice, certè tota oratori est accommodata. Nam in tanta causarum (ut superioribus libris diximus) varietate, cùm alia conjecturâ quærantur, alia finitionibus concludantur, alia jure summoveantur, vel transferantur, alia colligantur, vel ipsa inter se concurrant, vel in diversum ambiguitate ducantur, nulla ferè dici potest, cujus non parte in aliqua tractatus æqui & boni reperiantur. Plerasque verò esse quis nescit, quæ totæ in sola qualitate consistant? In consiliis verò quæ ratio suadendi est ab honesti quæstione seposita? Quid illa etiam pars tertia, quæ laudandi ac vituperandi officiis continetur? Nempe in tractatu recti pravíque versatur.

An de justitia, fortitudine, abstinentia, temperantia, pietate, non plurima dicet orator? Sed ille vir bonus, qui hæc non vocibus tantùm sibi nota atque nominibus, aurium tenus in usum linguæ perceperit, sed qui virtutes ipsas mente complexus, ita sentiet; nec in cogitando ita laborabit, sed quod sciet, verè dicet.

Cùm sit autem omnis generalis quæstio speciali potentior, quia universa

partes continentur, non utique accedit parti quod universum est: profectò nemo dubitabit generales quæstiones in illo maximè studiorum more versatas. Jam verò cùm sint multa propriis brevibúsque comprehensionibus finienda, unde etiam status causarum dicitur finitivus, nónne ad id quoque instrui ab iis, qui plus in hoc studii dederunt oportet? Quid? non quæstio juris omnis, aut verborum proprietate, aut æqui disputatione, aut voluntatis conjectura continetur? quorum pars ad rationalem, pars ad moralem tractatum redundat. Ergo naturâ permista est omnibus istis oratio, quæ quidem oratio est verè. Nam ignara quidem hujusce doctrinæ loquacitas erret necesse est, ut quæ vel nullos vel falsos duces habeat.

Pars verò naturalis, cùm est ad exercitationem dicendi tanto cæteris uberior, quanto majore spiritu de divinis rebus quàm humanis loquendum est, tum illam etiam moralem, sine qua nulla esse (ut docuimus) oratio potest, totam complectitur. Nam si regitur providentia mundus, administranda certè bonis viris erit Respublica. Si divina nostris animis origo, tendendum ad virtutem, nec voluptatibus terreni cor-

poris serviendum. An hoc non frequenter tractabit orator? Jam de Augurum responsis, religionéque omni, de quibus maxima sæpe in senatu consilia versata sunt, non erit ei differendum, si quidem (ut nobis placet) futurus est vir idem civilis? Quæ denique intelligi saltem potest eloquentia hominis optima nescientis?

HÆC si ratione manifesta non essent, exemplis tamen crederemus. Siquidem & Periclem, cujus eloquentiæ etiamsi nulla ad nos monimenta venerunt, vim tamen quandam incredibilem cùm historici, tum etiam liberrimum genus hominum comici veteres tradunt, Anaxagoræ Physici constat auditorem fuisse: & Demosthenem principem omnium Græciæ oratorum dedisse operam Platoni. Nam M. Tullius non tantum se debere scholis Rhetorum, quantum Academiæ spatiis frequenter ipse testatus est. Neque se tanta in eo unquam fudisset ubertas, si ingenium suum consepto fori, non ipsius rerum naturæ finibus terminasset.

Orat. 12.

III. VERUM ex hoc alia mihi quæstio exoritur, quæ secta conferre plurimum eloquentiæ possit: quanquam ea non inter multas potest esse contentio.

Nam Epicurus inprimis nos à se ipse dimittit, qui fugere omnem disciplinam navigatione quàm velocissima jubet. Neque verò Aristippus summum in voluptate corporis bonum ponens, ad hunc nos laborem adhortetur. Pyrrho quidem, quas in hoc opere partes habere potest, cui judices esse apud quos verba faciat, & reum pro quo loquatur, & senatum in quo sit dicenda sententia, non liquebit? Academiam quidam utilissimam credunt, quòd mos in utramque partem disserendi, ad exercitationem forensium causarum proximè accedat. Adjiciunt loco probationis, quòd ea præstantissimos in eloquentia viros ediderit. Peripatetici studio quoque se quodam oratorio jactant. Nam theses dicere exercitationis gratia ferè est ab his institutum. Stoici sicut copiam nitorémque eloquentiæ ferè præceptoribus suis defuisse concedant necesse est; ita nullos aut probare acriùs, aut concludere subtiliùs contendunt.

Sed hæc inter ipsos, qui velut sacramento rogati, vel etiam superstitione constricti, nefas ducunt à suscepta semel persuasione discedere. Oratori verò nihil est necesse in cujusquam jurare leges. Majus enim est opus atque præ-

ſtantius, ad quod ipſe tendit, & cujus eſt velut candidatus, ſi quidem eſt futurus cùm vitæ, tum etiam eloquentiæ laude perfectus. Quare in exemplum bene dicendi facundiſſimum quemque proponet ſibi ad imitandum: moribus verò formandis quàm honeſtiſſima præcepta, rectiſſimámque ad virtutem viam deliget. Exercitatione quidem utetur omni, ſed tamen erit plurimus in maximis quibuſque, ac natura pulcherrimis. Nam quæ poteſt materia reperiri ad graviter copioséque dicendum magis abundans, quàm de virtute, de Republica, de providentia, de origine animorum, de amicitia? Hæc ſunt quibus mens pariter atque oratio inſurgant, verè bona, quæ mitigent metus, coerceant cupiditates, eximant nos opinionibus vulgi, animúmque cœleſtem pariant.

NEQUE ea ſolùm quæ talibus diſciplinis continentur, ſed magis etiam quæ ſunt tradita antiquitus, dicta ac facta præclarè, & noſſe, & animo ſemper agitare conveniet. Quæ profectò nuſquam plura majoráque, quàm in noſtræ civitatis monimentis reperientur. An fortitudinem, fidem, juſtitiam, continentiam, frugalitatem, contem-

ptum doloris ac mortis, meliùs alii docebunt, quàm Fabritii, Curii, Reguli, Decii, Mutii, aliíque innumerabiles? Quantum enim Græci præceptis valent, tantum Romani (quod est majus) exemplis. * Tantúmque non cognatis id è rebus admoneri sciet, qui non modò proximum tempus, lucémque præsentem intueri satis credat, sed omnem posteritatis memoriam, spatium vitæ honestæ, & curriculum laudis existimet. Hinc mihi illæ justitiæ haustûs bibat, hinc sumptam libertatem in caussis atque consiliis præstet. Neque erit perfectus orator, nisi qui honestè dicere & sciet, & audebit.

* Subesse hîc aliquid mendi suspicor.

CAPUT. III.

NECESSARIAM JURIS CIVILIS ORATORI ESSE SCIENTIAM.

JURIS quoque * civilis necessaria huic viro scientia est, & morum ac religionum ejus Reipublicæ quam capesset. Nam qualis esse suasor in consiliis publicis privatísve poterit, tot rerum quibus præcipuè civitas continetur, ignarus? Quo autem modo patronum se causarum non falsò dixerit, qui quod est in causis potentissimum, sit ab

* De jure civili *Vide Cicer.* 1. *de Orat.* 166. 203.

altero petiturus? penè non dissimilis iis, qui [a] poetarum scripta pronuntiant. Nam quodammodo mandata perferet, & ea quæ sibi à judice credi postulaturus est, aliena fide dicet, & ipse litigantium auxiliator, egebit auxilio. Quod ut fieri nonnunquam minore incommodo possit, cùm domi præcepta & composita, sicut & cætera quæ in causa sunt, in discendo cognita ad judicem perferet: quid fiet in iis quæstionibus quæ subitò inter ipsas actiones nasci solent? non deformiter respectet? & inter subsellia minores [b] advocatos interroget? Potest autem satis diligenter accipere quæ tum audiet, cùm ei dicenda sunt? aut fortiter affirmare, aut ingenuè pro suis dicere? Possit in actionibus: quid fiet in altercatione, ubi occurrendum continuò, nec libera ad discendum mora est? Quid si fortè peritus juris ille non aderit? Quid si quis non satis in ea re doctus, falsum aliquid subjecerit? Hoc enim est maximum ignorantiæ malum, quòd credit eum scire, qui moneat.

Neque [c] ego sum nostri moris igna-

a Poetæ interdum voci suæ diffidentes, scripta sua ab aliis recitari & pronuntiari curabant.

b Advocatum hîc appellat eum, qui jus suggerit, ut ait Asconius. *Turn.*

c Apud Romanos, ut

rus,

rus, oblitúsve eorum qui velut ad arculas ſedent, & tela agentibus ſubminiſtrant: neque idem Græcos quoque neſcio factitare, unde nomen his Pragmaticorum datum eſt. Sed loquor de oratore, qui non clamorem modò ſuum cauſis, ſed omnia quæ profutura ſunt, debet. Itaque eum nec inutilem [a] ſi ad horam fortè conſtiterit, neque in teſtationibus faciendis eſſe imperitum velim. Quis enim potiùs præparabit ea, quæ cùm aget, eſſe in cauſa velit? Niſi fortè imperatorem quis idoneum credit, in præliis quidem ſtrenuum & fortem, & omnium quæ pugna poſcit, artificem; ſed nec delectus agere, nec copias contrahere atque inſtruere, nec proſpicere commeatus, nec locum capere caſtris ſcientem. Prius eſt enim certè parare bella, quàm gerere. Atqui ſimillimus huic ſit advocatus, ſi plura quæ ad vincendum valent, aliis reliquerit: cùm præſertim hoc, quod eſt maximè neceſſarium, non tam ſit arduum, quàm

docet Aſconius, quidam erant advocati, quidam cognitores & ſubſcriptores, qui oratorem adjuvabant, juſque ſuggerebant. Sic apud Græcos erant *pragmatici*, veluti quidam formularii ac leguleii, qui oratorem inſtruebant, juſque miniſtrabant. *Turn.*

[a] Si qua fortè inopina occaſio poſtulet ut verba faciat ex tempore. Fortè hîc mendum aliquod ſubeſt.

procul intuentibus fortasse videatur.

Namque omne jus quod est certum, aut scripto, aut moribus constat. Dubium, æquitatis regula examinandum est. Quæ scripta sunt, aut posita in more civitatis, nullam habent difficultatem: cognitionis sunt enim, non inventionis. At quæ consultorum responsis explicantur, aut in verborum interpretatione sunt posita, aut in recti pravíque discrimine. Vim cujusque vocis intelligere, aut commune prudentium est, aut proprium oratoris; æquitas optimo cuique notissima est.

Nos porro & bonum virum, & prudentem inprimis oratorem putamus: qui cùm se ad id, quod est optimum natura, direxerit, non magnopere commovebitur si quis ab eo consultus dissentiat, cùm ipsis illis diversas inter se opiniones tueri concessum sit. Sed etiamsi nosse quid quisque senserit volet, lectionis opus est, qua nihil est in studiis minùs laboriosum. Quòd si plerique desperata facultate agendi, ad discendum jus declinaverunt, quàm id scire facile est oratori, quod discunt qui sua quoque confessione oratores esse non possunt?

Verùm & M. Cato cùm in dicendo

præstantissimus, tum juris fuit idem peritissimus. Et Scævolæ Servióque Sulpitio concessa est etiam facundiæ virtus. Et M. Tullius non modò inter agendum nunquam est destitutus scientia juris, sed etiam componere aliqua de eo cœperat : ut appareat posse oratorem non discendo tantùm juri vacare, sed etiam docendo.

Verùm ea quæ de moribus excolendis, studióque juris præcipimus, ne quis eo credat reprehendenda, quòd multos cognovimus, qui tædio laboris, quem ferre tendentibus ad eloquentiam necesse est, confugerint ad hæc diverticula desidiæ : quorum alii se ad [a] album ac rubricas transtulerunt, & formularii, vel, ut Cicero ait, leguleii quidam esse maluerunt; tanquam utiliora eligentes ea, quorum solam facilitatem sequebantur : alii pigritiæ arrogantioris, qui subitò fronte conficta, immissáque barba, veluti despexissent oratoria præcepta, paulum aliquid sederunt in scholis philosophorum, ut deinde in publico tristes, domi dissoluti, captarent auctoritatem contemptu cætero-

1. *de Orat.* 236.

a *Album* appellat, aut in quo proponebantur Prætoris edicta, aut in quo scribebantur Judicum nomina. Appellat *rubricas*, juris titulos, quia rubricâ & minio tingebantur. *Turn.*

rum. Philoſophia enim ſimulari poteſt, eloquentia non poteſt.

CAPUT IV.

Necessariam oratori cognitionem historiarum.

In primis verò abundare debet orator exemplorum copia, cùm veterum, tum etiam novorum : adeo ut non ea modò quæ conſcripta ſunt hiſtoriis, aut ſermonibus velut per manus tradita, quæque quotidie aguntur, debeat noſſe; verùm ne ea quidem quæ ſunt à clarioribus poetis ficta, negligere. Nam illa quidem priora, aut teſtimoniorum, aut etiam judicatorum obtinent locum. Sed hæc quoque aut vetuſtatis fide tuta ſunt, aut ab hominibus magnis præceptorum loco ficta creduntur. Sciat ergo quàm plurima : unde etiam ſenibus auctoritas major eſt, quòd plura noſſe & vidiſſe creduntur; quod Homerus frequentiſſimè teſtatur. Sed non eſt expectanda ultima ætas, cùm ſtudia præſtent, ut quantum ad cognitionem pertinet rerum, etiam præteritis ſeculis vixiſſe videamur.

CAPUT V.

QUÆ SINT ORATORIS INSTRUMENTA.

Necessariam oratori præstantiam animi & fiduciam. —— De naturalibus instrumentis oratoris.

HÆC sunt quæ me redditurum promiseram, instrumenta non artis, ut quidam putaverunt, sed ipsius oratoris. Hæc arma habere ad manum, horum scientia debet esse succinctus, accedente verborum figurarúmque facili copia, & inventionis ratione, & disponendi usu, & memoriæ firmitate, & actionis gratia.

Tom. 1. pag. 166.

SED plurimum ex his valet animi præstantia, quam nec metus frangat, nec acclamatio terreat, nec audientium auctoritas ultra debitam reverentiam tardet. Nam ut abominanda sunt contraria his vitia, confidentiæ, temeritatis, improbitatis, arrogantiæ; ita citra constantiam, fiduciam, fortitudinem, nihil ars, nihil studium, nihil profectus ipse profuerit, ut si des arma timidis & imbellibus. Invitus mehercle dico, quoniam & aliter accipi potest, ipsam verecundiam, vitium quidem, sed amabile, & quæ virtutes facillimè

Vide elegantem Plutarchi commentariolum de vitioso pudore.

generet, esse interim adversam, multisque in causa fuisse, ut bona ingenii studiique in lucem non prolata, situ quodam secreti consumerentur.

Sciat autem, si quis hæc fortè, minùs adhuc peritus distinguendi vim cujusque verbi, leget, non probitatem à me reprehendi, sed verecundiam, quæ est timor quidam reducens animum ab iis quæ facienda sunt: unde confusio, & cœpti pœnitentia, & subitum silentium. Quis porro dubitet vitiis adscribere affectum, propter quem facere honestè pudet? Neque ego rursus nolo eum qui sit dicturus, & solicitum surgere, & colore mutari, & periculum intelligere; quæ si non accident, etiam simulanda erunt: sed intellectus hic sit operis, non metus; moveamúrque, non concidamus. Optima est autem emendatio verecundiæ, fiducia: & quamlibet imbecilla frons, magnâ conscientiâ sustinetur.

Tom. 1. pag. 9. Sunt & naturalia, ut supra dixi, quæ tamen & cura juvantur, instrumenta, vox, latus, decor: quæ quidem tantum valent, ut frequenter famam ingenii faciant. Habuit oratores ætas nostra copiosiores: sed cùm diceret, eminere inter æquales Trachallus videbatur; ea

corporis sublimitas erat, is ardor oculorum, frontis auctoritas, gestus præstantia, vox quidem, non ut Cicero desiderat, penè tragœdorum, sed super omnes, quos ego quidem audierim, tragœdos. Certè cùm in Basilica Julia diceret primo tribunali, quatuor autem judicia, ut moris est, cogerentur, atque omnia clamoribus fremerent, & auditum eum, & intellectum, &, quod agentibus cæteris contumeliosum fuit, laudatum quoque ex quatuor tribunalibus memini. Sed hoc votum est, & rara felicitas: quæ si non adsit, sanè sufficiat ab iis quibus quis dicit, audiri. Talis esse debet orator, & hæc scire.

1. de Orat. 128.

CAPUT VI.

QUOD SIT TEMPUS INCIPIENDI CAUSAS AGERE.

AGENDI autem initium sine dubio secundùm vires cujusque sumendum est: neque ego annos definiam, cùm [a] Demosthenem puerum admodum actiones pupillares habuisse manifestum sit: Calvus, Cæsar, Pol-

[a] Demosthenes penè adhuc puer contra tutores suos bona sua tueri coactus est.

lio multum ante [a] quæstoriam omnes ætatem gravissima judicia susceperint: prætextatos egisse quosdam sit traditum: Cæsar Augustus duodecim natus annos aviam pro Rostris laudaverit.

Modus mihi videtur quidam tenendus, ut neque præproperè distringatur immatura frons, & quicquid est illud adhuc acerbum, proferatur. Nam inde & contemptus operis innascitur, & fundamenta jaciuntur impudentiæ, & (quod est ubique perniciosissimum) prævenit vires fiducia. Nec rursus differendum est tyrocinium in senectutem. Nam quotidie metus crescit, majúsque fit semper quod ausuri sumus: & dum deliberamus quando incipiendum sit, incipere jam serum est.

Quare fructum studiorum viridem, & adhuc dulcem promi decet, dum & venia & spes est, & paratus favor, & audere non dedecet: & si quid desit operi, supplet ætas: & si qua sunt dicta juveniliter, pro indole accipiuntur: ut totus ille Ciceronis pro Sexto Roscio locus: *Quid enim tam commune, quàm spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuan-*

v. 72.

[a] Ad quæsturam non admittebantur nisi qui nati essent annos 17. Prætextâ verò utebantur pueri usque ad annum 17. quo tempore togam virilem sumebant.

tibus, littus ejectis? Quæ cùm ſex & viginti natus annos ſummis audientium clamoribus dixerit, deferbuiſſe tempore, & annis liquata jam ſenior idem fatetur.

Orat. 107.

Et hercle quantumlibet ſecreta ſtudia contulerint, eſt tamen proprius quidam fori profectus: alia lux, alia veri diſcriminis facies: plúſque, ſi ſepares, uſus ſine doctrina, quàm citra uſum doctrina valeat. Ideóque nonnulli ſenes in ſchola facti ſtupent novitate cùm in judicia venerunt, & omnia ſuis exercitationibus ſimilia deſiderant. At illic & judex tacet, & adverſarius obſtrepit, & nihil temerè dictum perit: & ſi quid tibi ipſe ſumas, probandum eſt: & laboratam congeſtamque dierum ac noctium ſtudio actionem * aqua deficit: & omiſſo magna ſemper flandi tumore, in quibuſdam cauſis * loquendum eſt, quod illi diſerti minimè ſciunt. Itaque nonnullos reperias, qui ſibi eloquentiores videantur, quàm ut cauſas agant.

* Spatium temporis definitum clepſydra.

* Simplici & familiari ſermone utendum.

Cæterùm illum quem juvenem, teneríſque adhuc viribus nitentem in forum deduximus, & incipere à quàm maximè facili ac favorabili cauſa velim; ut catuli ferarum molliore præda ſaginantur: & non utique ab hoc initio

continuare operam, & ingenio adhuc alendo callum inducere, sed jam scientem quid sit pugna, & in quam rem studendum sit, refici atque renovari. Sic & tyrocinii metum, dum facilius est audere, transierit: nec audendi facilitatem usque ad contemptum operis adduxerit.

Usus est & hac ratione M. Tullius: & cùm jam clarum meruisset inter patronos qui tum erant, nomen, in Asiam navigavit, séque & aliis sine dubio eloquentiæ ac sapientiæ magistris, sed præcipue tamen Apollonio Moloni, quem Romæ quoque audierat, Rhodi rursus formandum, ac velut recoquendum dedit. Tum dignum operæ pretium venit, cùm inter se congruunt præcepta & experimenta.

CAPUT VII.

QUÆ IN SUSCIPIENDIS CAUSIS ORATORI OBSERVANDA SINT.

I. Defendere quàm accusare honestius. Non tamen detrectanda semper accusatio. —— Quæ causæ sint potiùs suscipiendæ. —— Dimittendam causam, cùm eam malam esse cognoverimus. II. An gratis agendæ sint causæ.

I. CUM satis in omne certamen virium fecerit, prima ei cura in suscipiendis causis erit: in quibus de-

fendere quidem reos profectò quàm facere vir bonus malet : non tamen ita nomen ipsum accusatoris horrebit, ut nullo neque publico neque privato duci possit officio, ut aliquem ad reddendam rationem vitæ vocet. Nam & leges ipsæ nihil valent, nisi actoris idonea voce munitæ : & si pœnas scelerum expetere fas non est, propè est ut scelera ipsa permissa sint : & licentiam malis dari, certè contra bonos est. Quare neque sociorum querelas, nec amici vel propinqui necem, nec erupturas in Rempublicam conspirationes inultas patietur orator ; non pœnæ nocentium cupidus, sed emendandi vitia, corrigendíque mores. Nam qui ratione traduci ad meliora non possunt, solo metu continentur. Itaque ut accusatoriam vitam vivere, & ad deferendos reos præmio duci, proximum latrocinio est ; ita pestem intestinam propulsare, cum propugnatoribus patriæ comparandum.

IDEOQUE principes in Republica viri non detrectaverunt hanc officii partem : creditique sunt etiam clari juvenes obsidem Reipublicæ dare malorum civium accusationem, quia nec odisse improbos, nec simultates provocare, nisi ex fiducia bonæ mentis videban-

tur. Idque cùm ab Hortensio, Lucullis, Sulpitio, Cicerone, Cæsare, plurimis aliis, tum ab utroque Catone factum est: quorum alter appellatus est Sapiens; alter nisi creditur fuisse, vix scio cui reliquerit hujus nominis locum. [a] Namque defendet omnis orator, idémque portum illum eloquentiæ suæ salutarem, non etiam piratis patefaciet, ducetúrque in advocationem maxime causâ.

QUONIAM tamen omnes qui non improbè litigabunt, quorum certè bona pars est, sustinere non potest unus, aliquid etiam commendantium personis dabit, & ipsorum qui judicio decernent, ut optimi cujusque voluntate moveatur. Namque hos & amicissimos habebit vir bonus. Summovendum verò est utrumque ambitus genus, vel potentibus contra humiles venditandi operam suam, vel illud etiam jactantius, minores utique contra dignitatem attollendi. Non enim fortuna causas vel justas, vel improbas facit.

NEQUE verò pudor obstet, quò minùs susceptam, cùm melior videretur,

[a] Subesse hîc videtur mendum aliquod. Quidam legunt, *neque*: legendum etiam puto, *omnes*; & sic fortè sensus constabit. *Neque defendet omnes orator*, sed causæ ipsius bonitate præcipuè adducetur ut se advocatum alicui præbeat.

litem, cognita inter disceptandum iniquitate, dimittat, cùm * priùs litigatori dixerit verum. Nam & in hoc maximum, si æqui judices sumus, beneficium est, ut non fallamus vana spe litigantem. Neque est dignus opera patroni, qui non utitur consilio. Et certè non convenit ei quem oratorem esse volumus, injusta tueri scientem. Nam si ex illis quas suprà diximus causis falsum tuebitur, erit tamen honestum quod ipse faciet.

* Postquam litigatori dixerit causam ejus esse malam.

II. GRATISNE ei semper agendum sit, tractari potest. Quod ex prima statim fronte dijudicare imprudentium est. Nam quis ignorat, quin id longè sit honestissimum, ac liberalibus disciplinis, & illo quem exigimus animo dignissimum, non vendere operam, nec elevare tanti beneficii auctoritatem? cùm pleraque hoc ipso possint videri vilia, quòd pretium habent. Cæcis hoc, ut aiunt, satis clarum est, nec quisquam qui sufficientia sibi (modica autem hæc sunt) possidebit, hunc quæstum sine crimine sordium fecerit.

At si res familiaris amplius aliquid ad usus necessarios exiget, secundùm omnes sapientium leges patietur sibi gratiam referri: cùm & Socrati colla-

tum ſit ad victum ; & Zeno , Cleanthes , Chryſippus mercedes à diſcipulis acceptaverint. Neque enim video quæ juſtior acquirendi ratio , quàm ex honeſtiſſimo labore , & ab iis de quibus optimè meruerint , quíque ſi nihil invicem præſtent , indigni fuerint defenſione. Quod quidem non juſtum modò , ſed neceſſarium etiam eſt , cùm hæc ipſa opera , tempúſque omne alienis negotiis datum , facultatem aliter acquirendi recîdant.

Sed tum quoque tenendus eſt modus : ac plurimum refert , & à quo accipiat , & quantum , & quouſque. Paciſcendi quidem ille piraticus mos , & imponentium periculis pretia procul abominanda negotiatio , etiam à mediocriter improbis aberit : cùm præſertim bonos homines bonáſque cauſas tuenti non ſit metuendus ingratus : qui ſi futurus , * malo tamen ille peccet. Nihil ergo acquirere volet orator ultra quàm ſatis erit , ac ne pauper quidem tanquam mercedem accipiet , ſed mutua benevolentia utetur , cùm ſciat ſe tanto plus præſtitiſſe : quia nec venire hoc beneficium oportet , nec perire.

* Si litigator futurus eſt ingratus , malim ille peccet quàm orator.

Denique ut gratus sit, ad eum magis pertinet, qui debet.

CAPUT VIII.

QUÆ IN DISCENDIS CAUSIS ORATORI OBSERVANDA SINT.

I. Causam, quam dicturus est, orator diligenter cognoscat; neque verò per alium, neque ex libellis, sed per se ipsum. II. Litigatorem patienter, nec semel audiat, sæpiusque interroget. III. Instrumenta litis omnia inspiciat & scrutetur. —— Postremò judicis personam assumat.

I. PROXIMA discendæ causæ ratio, quod est oratoris fundamentum. Neque enim quisquam tam ingenio tenui reperitur, qui cùm omnia quæ sunt in causa, diligenter cognoverit, ad docendum certè judicem non sufficiat. Sed ejus rei paucissimis cura est. Nam ut taceam de negligentibus, quorum nihil refert ubi litium cardo vertatur, dum sint quæ vel extra causam ex personis ac communi tractatu locorum occasionem clamandi largiantur: aliquos & ambitio pervertit, qui partim tanquam occupati, sempérque aliud habentes quod antè agendum sit, pridiè ad se venire litigatorem, aut eodem matutino jubent, nonnunquam

etiam inter ipsa subsellia didicisse se glориantur : partim jactantia ingenii, ut res citò accepisse videantur, tenere se & intelligere penè priusquam audiant mentiti, cùm multa & disertè, summísque clamoribus, quæ neque ad judicem, neque ad litigatorem pertineant, decantaverunt, bene sudantes benéque comitati per forum reducuntur.

Ne illas quidem tulerim delicias eorum, qui doceri amicos suos jubent : quanquam minùs mali est, si illi saltem rectè discant, rectéque doceant. Sed quis discet tam bene, quàm patronus ? Quomodo autem sequester ille, & media litium manus, & quidam interpres impendet æquo animo laborem in alienas actiones, cùm dicturus ipse non sit ?

Pessimæ verò consuetudinis, libellis esse contentum, quos componit, aut litigator, qui confugit ad patronum, quia liti ipse non sufficit ; aut aliquis ex eo genere advocatorum, qui se non posse agere confitentur, deinde faciunt id quod est in agendo difficillimum. Nam qui judicare quid dicendum, quid dissimulandum, quid declinandum, * imitandum, fingendum etiam sit, potest, cur non sit orator, quando quod difficilius est facit ? Hi porrò non

* *Leg. potius*, mutandum.

tantum nocerent, si omnia scriberent uti gesta sunt. Nunc consilium, & colores adjiciunt, & aliqua pejora [a] veris, quæ plerique cùm acceperunt, immutare nefas habent, & velut themata in scholis posita custodiunt. Deinde deprehenduntur, & causam quam discere ex suis litigatoribus noluerunt, ab adversariis discunt.

II. LIBERUM igitur demus ante omnia iis quorum negotium erit, tempus, ac locum: exhortemúrque ultro, ut omnia quamlibet verbosè, & unde volent repetito tempore exponant. Non enim tam obest audire supervacua, quàm ignorare necessaria. Frequenter autem & vulnus & remedium in iis orator inveniet, quæ litigatori in neutram partem habere momentum videbantur. Nec tanta sit acturo memoriæ fiducia, ut subscribere audita pigeat.

Nec semel audisse sit satis: cogendus eadem iterum ac sæpius dicere litigator: non solùm quia effugere aliqua primâ expositione potuerunt, præsertim hominem (quod sæpè evenit) im-

a *Veris* puto esse in dativo casu. *Adjiciunt veris*, id est rebus ut gestæ sunt, *consilium*, *&* *colores*, id est argumenta quibus rem fortasse falsam probabilem efficiant, & *aliqua* adhuc iis *pejora*.

peritum, sed etiam ut sciamus an eadem dicat. Plurimi enim mentiuntur, & tanquam non doceant causam, sed agant, non ut cum patrono, sed ut cum judice loquuntur. Quapropter nunquam satis credendum est, sed agitandus omnibus modis, & turbandus, & [a] evocandus. Nam ut medicis non apparentia modò vitia curanda sunt, sed etiam invenienda quæ latent, sæpe ea ipsis qui sanandi sunt, occulentibus; ita advocatus plura, quàm ostenduntur, aspiciat.

Nam cùm satis in audiendo patientiæ impenderit, in aliam rursus ei personam transeundum est, agendúsque adversarius, proponendum quicquid omnino excogitari contrà potest, quicquid recipit in ejusmodi disceptatione natura. Interrogandus quàm infestissimè, ac premendus. Nam dum omnia quærimus, aliquando ad verum, ubi minimè expectavimus, pervenimus. In summa, optimus est in discendo patronus incredulus. Promittit enim litigator omnia, testem populum, paratissimas consignationes, ipsum denique ad-

[a] Significat interrogationibus paulatim eliciendum litigatorem ut aliquid loquatur sibi ipsi contrarium. *Turn.*

verſarium quædam non negaturum.

III. IDEOQUE opus eſt intueri omne litis inſtrumentum: quod videre non eſt ſatis, perlegendum erit. Nam frequentiſſimè aut non ſunt omnino quæ promittebantur, aut minus continent: aut cum alio aliquo nocituro permiſta ſunt: aut nimia ſunt, & fidem hoc ipſo detractura, quòd non habent modum. Denique [a] linum ruptum, aut turbata cera, aut ſine agnitione ſigna frequenter invenies; quæ niſi domi excuſſeris, in foro inopinata decipient: plúſque nocebunt deſtituta, quàm non promiſſa nocuiſſent.

Multa etiam quæ litigator nihil ad cauſam pertinere crediderit, patronus eruet: modò per omnes quos tradidimus argumentorum locos eat: quos ut circumſpectare in agendo, & attentare ſingulos minimè convenit, propter quas diximus cauſas; ita etiam in diſcendo rimari neceſſarium eſt, quæ perſonæ, quæ tempora, quæ loca, inſtituta, inſtrumenta, cæteráque ex quibus non

Lib. 5. cap. 10.

Tom. 1. pag. 334.

[a] Conſuetudo erat, ut ait Paulus, ut inſtrumenta triplicato lino trajicerentur, cui ſignaculum ex cera imponebatur. Eò alludit Fabius. *Turn.* *Turbatam ceram* legit Salmaſius. *Sine agnitione*, aut, ut alii malunt, *ſine agnitore ſigna* vocat, cùm nemo ex teſtibus ſignum ſuum agnoſcit. *Salm.*

tantùm illud quod est artificiale probationis genus colligi possit, sed qui metuendi testes, quo modo sint refellendi. Nam plurimum refert, invidia reus, an odio, an contemptu laboret: quorum ferè pars prima superiores, proxima pares, tertia humiliores premit.

Sic causam perscrutatus, propositis ante oculos omnibus quæ prosint noceántve, tertiam deinde personam induat judicis, fingátque apud se agi causam, & quod ipsum movisset de eadem re pronuntiaturum, id potentissimum apud quemcunque agetur, existimet: & sic eum raro fallet eventus, aut culpa judicis erit.

CAPUT IX.

Quæ servanda in agendis causis oratori sint.

I. Ne oratorem ab utilitate causa, præsentis cupido laudis abducat. —— Minores causas ne fastidiosè rejiciat. II. Abstineat à maledicendi petulantia. III. Afferat ad dicendum curæ quantum plurimum poterit.

I. QUÆ sint in agendo servanda, toto ferè opere executi sumus: pauca tamen propria hujus loci, quæ non tam dicendi arte, quàm officiis

agendi continentur, attingam. Ante omnia, ne, quod plerisque accidit, ab utilitate eum causæ præsentis cupido laudis abducat. Nam ut gerentibus bella, non semper exercitus per plana & amœna ducendus est, sed adeundi plerumque asperi colles, expugnandæ civitates quamlibet præcisis positæ montibus, aut operum mole difficiles: ita oratio gaudebit quidem occasione latiùs decurrendi, & æquo congressa campo, totas vires populariter explicabit. At si juris anfractus, aut eruendæ veritatis latebras adire cogetur, non obequitabit, nec illis vibrantibus concitatísque sententiis, velut missilibus utetur: sed operibus, & cuniculis, & insidiis, & occultis artibus rem geret. Quæ omnia non, dum fiunt laudantur, sed cùm facta sunt: unde etiam minùs cupidis opinionis, plus fructûs venit. Nam cùm illa dicendi vitiosa jactatio inter plausores suos detonuit, resurgit veræ virtutis fortior fama: nec judices à quo sint moti dissimulant, & doctis creditur, nec est orationis vera laus, nisi cùm finita est.

Veteribus quidem etiam dissimulare eloquentiam fuit moris: ídque M. Antonius præcipit, quo plus dicentibus fi-

2. de Orat. 153.

dei, minúsque suspectæ advocatorum insidiæ forent. Sed illa dissimulari quæ tum erat, potuit; nondum enim tantum dicendi lumen accesserat, ut etiam per obstantia erumperet. Quare artes quidem & consilia lateant, & quicquid si deprehenditur perit. Hactenus eloquentia secretum habet. Verborum quidem delectus, gravitas sententiarum, figurarum elegantia, aut non sunt, aut apparent. Sed vel propter hoc ipsum ostentanda non sunt, quòd apparent. Aut si unum è duobus eligendum, causa laudetur potiùs quàm patronus. Finem tamen hunc præstabit orator, ut videatur optimam causam optimè egisse. Illud certum erit, neminem pejùs agere, quàm qui displicente causa placet. Necesse est enim extra causam sit quod placet.

Nec illo fastidio laborabit orator, non agendi causas minores, tanquam infra eum sint, aut detractura sit opinioni minùs liberalis materia. Nam & suscipiendi ratio justissima est officium, & optandum etiam ut amici quàm minimas lites habeant: & abundè dixit bene, quisquis rei satisfecit.

II. AT quidam etiam, si fortè susceperint negotia paulum ad dicendum

tenuiora, extrinsecus adductis ea rebus circumliniunt: ac si defecerint alia, conviciis implent vacua causarum, si contingit, veris; si minùs, fictis: modò sit materia ingenii, mereatúrque clamorem dum dicitur. Quod ego adeo longè puto ab oratore perfecto, ut eum ne vera quidem objecturum, nisi * id causa exigit, credam. Ea est enim prorsus [a] *canina*, ut ait Appius, *eloquentia*, [b] censuram maledicendi subire: quod facientibus etiam malè audiendi præsumenda patientia est. Nam & in ipsos fit impetus frequenter qui egerunt, & certè patroni petulantiam litigator luit. Sed hæc minora sunt ipso illo vitio animi, quo maledicus à malefico non distat, nisi occasione. Turpis voluptas, & inhumana, & nulli audientium bono grata: à litigatoribus quidem frequenter exigitur, qui ultionem malunt quàm defensionem. Sed neque alia multa ad arbitrium eorum facien-

* *Francius malebat*, nisi cùm id &c.

[a] Nonius Marcellus in dictione Rabula citat ex Sallustio hunc locum: *Canina, ut ait Appius, facundia exercebatur.* Tractum est vel à canum latratu, vel à philosophis *Cynicis*, qui mordaces erant. *Turn.*

[b] Protervè maledicere, & sic censoriam notam ob maledicendi protervitatem incurrere. Suspectus est mihi hic locus. Edit. Argent. habet: *Ea est canina eloquentia, cognituram maledicendi subire.*

da sunt. Hoc quidem quis hominum liberi modò sanguinis sustineat, petulans esse ad alterius arbitrium?

Atqui etiam in advocatos partis adversæ libenter nonnulli invehuntur: quod nisi si fortè meruerunt, & inhumanum est respectu communium officiorum, & cùm ipsi qui dicit, inutile (nam idem juris responsuris datur) tum causæ contrarium, quia planè & adversarii fiunt, & inimici; & quantulumcunque his virium est, contumelia augetur. Super omnia perit illa quæ plurimum oratori & auctoritatis & fidei affert, modestia, si à viro bono in rabulam latratorémque convertitur, compositus non ad animum judicis, sed ad stomachum litigatoris.

Frequenter etiam species libertatis deducere ad temeritatem solet, non causis modò, sed ipsis quoque qui dixerunt, periculosam. Nec immeritò Pericles solebat optare, ne quod sibi verbum in mentem veniret, quo populus offenderetur. Sed quod ille de populo, id ego de omnibus sentio, qui tantundem possunt nocere. Nam quæ fortia dum dicuntur videbantur, stulta cùm læserunt vocantur.

III. NUNC quia varium ferè propositum

positum agentium fuit, & quorundam cura tarditatis, quorundam facilitas temeritatis crimine laboravit, quem credam fore in hoc oratoris modum, tradere non alienum videtur.

Afferet ad dicendum curæ semper quantum plurimum poterit. Neque enim solùm negligentis, sed & mali, & in suscepta causa perfidi ac proditoris est, pejùs agere, quàm possit. Ideoque ne suscipiendæ quidem sunt causæ plures, quàm quibus suffecturum se sciat.

Dicet scripta quàm res patietur plurima, & ut Demosthenes ait, si continget, & sculpta. Sed hoc aut [a] primæ actiones, aut quæ in publicis judiciis post interjectos dies dantur, permiserint: at cùm protinus respondendum est, omnia parari non possunt, adeo, ut paulo minùs promptis etiam noceat scripsisse, si alia ex diverso quàm opinati fuerunt, occurrerint. Inviti enim recedunt à præparatis, & tota actione respiciunt, requiruntque num aliquid ex [b] illis intervelli, atque ex tempore

[a] Prima actio est primum judicium, quo causa agitur. Quod subnectit continuò Fabius, pertinet ad ampliationem & comperendinationem, cùm scilicet causa differtur, ut post aliquot dies denuo agatur. *Turn.*

b *Intervellere* est, ex

dicendis inseri possit. Quod si fiat, non cohæret, nec commissuris modò, ut in opere malè juncto, hiantibus, sed ipsa coloris inæqualitate detegitur. [a] Ita nec liber est impetus, nec cura contexta, & utrumque alteri obstat. Illa enim quæ scripta sunt, retinent animum, non sequuntur. Itaque in his actionibus omni, ut [b] agricolæ dicunt, pede standum est. Nam cùm in propositione ac refutatione causa consistat, quæ nostræ partis sunt, scripta esse possunt; quæ etiam responsurum adversarium certum est (est enim aliquando certum) pari cura non refelluntur.

Ad alia unum paratum afferre possumus, ut causam bene noverimus: alterum ibi sumere, ut dicentem adversarium diligenter audiamus. Licet tamen præcogitare plura, & animum ad omnes casus componere: ídque est tutius stylo, quo faciliùs & omittitur cogitatio, & transfertur.

præparatis illis partem excerpere & avellere, quam ex tempore dicendis inserant. *Burman.*

a *Ita nec liber est impetus*, in iis quæ dicunt ex tempore, *nec cura contexta*, in iis quæ scripta memoriter recitant.

b Proverbium est ab agricolis ductum, qui cùm maximè laborant, utrisque maximè se pedibus sustinent, alioqui vehemens esse labor non posset. *Turn.*

Sed ſive in reſpondendo fuerit ſubitò dicendum, * ſive quæ alia ita exegerit ratio, nunquam oppreſſum ſe ac deprehenſum credet orator, cui diſciplina & ſtudium & exercitatio dederit vires etiam facilitatis: quémque armatum ſemper, ac velut in procinctu ſtantem, non magis unquam in cauſis oratio, quàm in rebus quotidianis ac domeſticis ſermo deficiet, nec ſe unquam propter hoc oneri ſubtrahet, modò ſit cauſæ diſcendæ tempus: nam cætera ſemper ſciet.

* Sive aliqua alia ratio ita exegerit,

CAPUT X.

DE GENERE DICENDI.

I. Varia eſſe genera dicendi; & alium alio delectari. — Idem accidere in picturis & ſtatuis, quarum varios & excellentes in ſuo quemque genere artifices commemorat. — Recenſet oratores Latinos inter ſe diſtantes. — Ciceronem unum omnibus anteponit, eumque defendit contra obtrectatores. II. Tria eſſe genera dicendi: Atticum, Aſianum, Rhodium. — Atticum genus optimum. Quid ſit Atticè dicere. — Latinam eloquentiam eſſe imparem Attica, ob linguæ inopiam. — Compenſandum id ſententiis & figuris. III. Refellit eos qui nimiùm aridi omnem ornatum reſpuunt. — Temporibus & auribus eſſe ſerviendum. — Scribendi & dicendi eandem rationem eſſe oportere. IV. Rurſum tria dicendi genera attingit: ſubtile, grande, medium ſeu floridum. —

Esse & alia media genera tribus prædictis interjecta. — Hæc singula & caussis, & partibus caussarum accommodanda. — Quosdam floridum modò dicendi genus sectari: malè. — Hæc omnia orator non optimè tantùm, sed etiam facillimè faciat.

I. SUPEREST ut dicam de genere orationis. Hic erat propositus à nobis in divisione prima locus tertius: nam ita promiseram, me de arte, de artifice, de opere dicturum. Cùm sit autem rhetorices atque oratoris opus oratio, pluresque ejus formæ, sicut ostendam, in omnibus his & ars est, & artifex: plurimum tamen invicem differunt; nec solùm specie, ut signum signo, & tabula tabulâ, & actione actio; sed genere ipso, ut à Græcis Tuscanicæ statuæ, & Asianus eloquens Attico. Suos autem, hæc operum genera quæ dico, ut auctores, sic etiam amatores habent: atque ideo nondum est perfectus orator, ac nescio an ars ulla, non solùm quia aliud in alio magis eminet, sed quòd non una omnibus forma placuit, partim conditione vel temporum vel locorum, partim judicio cujusque atque proposito.

Tom. 1. pag. 137.

PRIMI, * quorum quidem opera non vetustatis modò gratia visenda sunt,

* De claris Pictoribus vide Plinium

clari pictores fuisse dicuntur Polygnotus atque Aglaophon : quorum simplex color tam sui studiosos adhuc habet, ut illa propè rudia, ac velut futuræ mox artis primordia, maximis qui post eos extiterunt auctoribus præferantur, proprio quodam intelligendi (ut mea fert opinio) ambitu. Pòst Zeuxis atque Parrhasius non multum ætate distantes (circa Peloponnesia ambo tempora : nam cum Parrhasio sermo Socratis apud Xenophontem invenitur) plurimum arti addiderunt. Quorum prior luminum umbrarúmque invenisse rationem, secundus examinasse subtiliùs lineas traditur. Nam Zeuxis plus membris corporum dedit, id amplius atque augustius ratus, atque (ut existimant) Homerum secutus, cui validissima quæque forma etiam in feminis placet. Ille verò ita circumscripsit omnia, ut eum legum latorem vocent, quia Deorum atque Heroum effigies, quales ab eo sunt traditæ, cæteri tanquam ita necesse sit sequuntur.

lib. 35. cap. 8. 9. 10. & Cicer. in Bruto, n. 70.

Floruit autem circa Philippum, & usque ad successores Alexandri, pictura præcipuè, sed diversis virtutibus. Nam curâ Protogenes, ratione Pamphilus ac Melanthius, facilitate Anti-

philus, concipiendis visionibus (quas φαντασίας vocant) Theon Samius, ingenio & gratia, quam ipse in se maximè jactat, Apelles est præstantissimus. Euphranorem admirandum facit, quòd cæteris optimus studiis inter præcipuos, & pingendi fingendíque idem mirus artifex fuit.

SIMILIS in statuis differentia. Nam duriora, & Tuscanicis proxima Calon atque Egesias, jam minùs rigida Calamis, molliora adhuc suprà dictis Myron fecit.

Diligentia ac decor in Polycleto supra cæteros: cui quanquam à plerisque tribuitur palma, tamen ne nihil detrahatur, deesse pondus putant. Nam ut humanæ formæ decorem addiderit supra verum, ita non explevisse deorum auctoritatem videtur. Quin ætatem quoque graviorem dicitur refugisse, nihil ausus ultra leves genas.

At quæ Polycleto defuerunt, Phidiæ atque Alcameni dantur. Phidias tamen diis quàm hominibus efficiendis melior artifex traditur: in ebore verò longè citra æmulum, vel si nihil nisi Minervam Athenis, aut Olympium in Elide Jovem fecisset, cujus pulcritudo adjecisse aliquid etiam receptæ religioni vide-

tur; adeo majeſtas operis deum æquavit.

Ad veritatem Lyſippum & Praxitelem acceſſiſſe optimè affirmant. Nam Demetrius tanquam nimius in ea reprehenditur, & fuit ſimilitudinis quàm pulcritudinis amantior.

IN ORATIONE verò ſi ſpecies intueri velis, totidem penè reperias ingeniorum, quot corporum formas. Sed fuêre quædam genera dicendi conditione temporum horridiora, alioqui magnam jam vim ingenii præ ſe ferentia. Hinc ſunt Lælii, Africani, Catones, Gracchíque, quos tu licet Polygnotos vel Calonas appelles. Mediam illam formam teneant L. Craſſus, Q. Hortenſius. Tum deinde efflorescat non multum inter ſe diſtantium tempore oratorum ingens proventus. Hinc vim Cæſaris, indolem Cælii, ſubtilitatem Callidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpitii, acerbitatem Caſſii, diligentiam Pollionis, dignitatem Meſſalæ, ſanctitatem Calvi reperimus. In his etiam quos ipſi vidimus, copiam Senecæ, vires Africani, maturitatem Afri, jucunditatem Criſpi, ſonum Trachalli, elegantiam Secundi.

AT M. TULLIUM non illum habe-

mus Euphranorem circa plurium artium ſpecies præſtantem, ſed in omnibus quæ in quoque laudantur, eminentiſſimum. Quem tamen & ſuorum homines temporum inceſſere audebant ut tumidiorem, & Aſianum, & redundantem, & in repetitionibus nimium, & in ſalibus aliquando frigidum, & in compoſitione fractum, exultantem, ac penè (quod procul abſit) viro molliorem. Poſtea verò quàm Triumvirali proſcriptione conſumptus eſt, paſſim qui oderant, qui invidebant, qui æmulabantur, adulatores etiam præſentis potentiæ, non reſponſurum invaſerunt.

Ille tamen qui jejunus à quibuſdam atque aridus habebatur, non aliter ab ipſis inimicis malè audire, quàm nimiis floribus & ingenii affluentia potuit. Falſum utrumque, ſed tamen illa mentiendi propior occaſio. Præcipuè verò preſſerunt eum, qui videri Atticorum imitatores * concupiebant. Hæc manus quaſi quibuſdam ſacris initiata, ut alienigenam, & virum ſuperſtitioſum, devinctúmque illis legibus inſequebatur. Unde nunc quoque aridi, & exſucci, & exangues (hi ſunt enim qui ſuæ imbecillitati, ſanitatis appellationem, quæ eſt maximè contraria, obtendant) quia

* *Alii legunt*: concupierant.

clariorem vim eloquentiæ velut solem ferre non possunt, umbra magni nominis delitescunt. Quibus quia multa, & pluribus locis Cicero ipse respondit, tutior mihi de hoc disserendi brevitas erit.

II. ET antiqua quidem illa divisio inter Asianos atque Atticos fuit, cùm hi pressi & integri, contrà inflati illi & inanes haberentur: & in his nihil superflueret, illis judicium maximè ac modus deesset. Quod quidam, quorum & Santra est, hoc putant accidisse, quòd paulatim sermone Græco in proximas Asiæ civitates influente, nondum satis periti loquendi, facundiam concupierint, ideóque ea quæ propriè signari [a] poterant, circuitu cœperint enuntiare, ac deinde in eo perseverarint. Mihi autem orationis differentiam fecisse, & dicentium, & audientium naturæ videntur, quòd Attici limati quidem & emuncti nihil inane aut redundans ferebant: Asiana gens tumidior alioqui & jactantior, vaniore etiam dicendi gloria inflata est.

Tertium mox, qui hæc dividebant;

[a] Si peritiores linguæ Græcæ fuissent. Legi posset: *signari non poterant*. Quæ ob linguæ Græcæ imperitiam non poterant propriis verbis significare, ea circuitu quodam enuntiabant.

adjecerunt genus, Rhodium: quod velut medium esse, atque ex utroque mistum volunt. Neque enim Atticè pressi, neque Asianè sunt abundantes, ut aliquid habere videantur gentis, aliquid auctoris. Æschines enim, qui hunc exilio delegerat locum, intulit eò studia Athenarum, quæ velut sata quædam cælo terráque degenerant, saporem illum Atticum peregrino miscuerunt. Lenti ergo quidem ac remissi, non sine pondere tamen: neque fontibus puris, neque torrentibus turbidis, sed lenibus stagnis similes habentur.

NEMO igitur dubitaverit longè esse optimum genus Atticorum. In quo ut est aliquid inter ipsos commune, id est judicium acre, tersúmque: ita ingeniorum plurimæ formæ. Quapropter * mihi falli multum videntur, qui solos esse Atticos credunt tenues, & lucidos, & significantes: sed quadam eloquentiæ frugalitate contentos, ac semper a manum intra pallium continentes. Nam quis erit hic Atticus? Sit Lysias: hunc enim amplectuntur amatores istius nominis modum. Non igitur jam usque ad

* Quid sit Atticè dicere, *vide apud Cicer. in Bruto* 284 - 291. *Et in Orat.* 22 - 32.

a Sic proverbialiter est locutus de illis qui lenti sunt & remissi, ac sedata utuntur oratione. Nam oratores qui utuntur contentione, brachium solent excerere atque vibrare. *Turn.*

[a] Coccum & Antocidem remittemur.

Interrogare tamen velim an Isocrates Atticè dixerit. Nihil enim tam est Lysiæ diversum. Negabunt? At ejus schola principes oratorum dedit. Quæratur similius aliquid. Hyperides Atticus? Certè. At plus indulsit voluptati. Transeo plurimos, Lycurgum, Aristogitona, & his priores Isæum, Antiphontem: quos ut homines inter se genere similes, differentes dixeris specie.

Quid ille, cujus modò fecimus mentionem, Æschines? nonne his latior, & audentior, & excelsior? Quid denique Demosthenes? non cunctos illos tenues & circumspectos, sublimitate, vi, impetu, cultu, compositione superavit? non insurgit locis? non figuris gaudet? non translationibus nitet? non oratione ficta dat tacentibus vocem? non illud jusjurandum per cæsos in Marathone ac Salamine propugnatores Reipublicæ, satis manifestò docet præceptorem ejus Platonem fuisse? Quem ipsum num Asianum appellabimus, ple-

[a] *Antocides* numeratur à Plutarcho inter decem oratores Athenienses. De *Cocco* nihil ille scribit. Tantùm Suidas ait hunc fuisse Isocratis discipulum & oratorem Atheniensem, qui quasdam orationes reliquerit. Videtur autem significare Antocidem & Coccum tenuiores fuisse Lysia. *Turn.*

rumque instinctis divino spiritu vatibus comparandum? Quid Periclea? similémne credimus Lysiacæ gracilitati, quem fulminibus, & cælesti fragori comparant comici, dum illi convitiantur?

Quid est igitur, quod in iis demum qui tenui venula per calculos fluunt, Atticum saporem putent? ibi demum [a] thymum redolere dicant? Quos ego existimo, si quod in his finibus uberius invenerint solum, fertiliorémve segetem, negaturos Atticam esse, quòd plus quàm acceperit seminis reddat, quia [b] hanc ejus terræ fidem Menander eludit. Itaque si quis nunc ad eas Demosthenis virtutes, quas ille summus orator habuit, tamen quæ defuisse ei, sive ipsius natura, sive lege civitatis videntur, adjecerit, ut affectus concitatiùs moveat, audiam dicentem, non fecit hoc Demosthenes? & si quid exierit numeris aptius, fortasse non possit, sed tamen si quid exierit, non erit Atticum? Meliùs de hoc nomine sentiant, credántque Atticè dicere, esse optimè dicere.

[a] Hoc dictum est, quia in Hymetto monte Atticæ copia est præstantissimi mellis. *Turn.*

[b] Alludere videtur ad aliquem Menandri locum.

ATQUE in hac tamen opinione perseverantes Græcos magis tulerim. Latina mihi facundia, ut inventione, dispositione, consilio, cæterisque hujus generis artibus similis Græcæ, ac prorsus discipula ejus videtur; ita circa rationem eloquendi vix habere imitationis locum.

Namque ipsis est statim sonus dulcior, quando & jucundissimas ex Græcis literas non habemus, vocalem alteram, alteram consonantem, quibus nullæ apud eos dulciùs spirant: quas mutuari solemus quoties illorum nominibus utimur. Quod cùm contingit, nescio quomodo velut hilarior protinus renidet oratio: ut in *Zephyris Zopyrísque*: quæ si nostris literis scribantur, surdum quiddam, & barbarum efficient, & velut in locum earum succedent tristes & horridæ, quibus Græcia caret.

Nam & illa quæ sexta est nostrarum, penè non humana voce, vel omnino non voce potiùs, inter discrimina dentium efflanda est, quæ etiam cùm vocalem proximam accipit, quassa quodammodo, utique * quoties aliquam consonantium frangit, multo fit horridior.

* *Ut in hoc ipso*, frangit.

Æolicæ [a] quoque literæ, qua *servum cervúm*que dicimus, etiamsi forma à nobis repudiata est, vis tamen nos ipsa persequitur.

* Scilicet litera u, an lit. q.

Duras & * illa syllabas facit, quæ ad conjungendas demum subjectas sibi vocales est utilis, aliàs supervacua, ut *equos* ac *equum* scribimus, cùm ipsæ etiam vocales duæ efficiant sonum, qualis apud Græcos nullus est, ideóque scribi illorum literis non potest.

Quid? quòd pleraque nos illa quasi mugiente litera cludimus M. qua nullum Græcè verbum cadit? At illi ν jucundam, & in fine præcipue quasi tinnientem, illius loco ponunt, quæ est apud nos rarissima in clausulis.

Quid? quòd syllabæ nostræ in B literam & D innituntur, adeo asperè, ut plerique non antiquissimorum quidem, sed tamen veterum, mollire tentaverint, non solum *aversa* pro *abversis* dicendo, sed & in * præpositione B literæ absonam & ipsam S subjiciendo?

* Pro ab, ponendo abs.

Sed [b] accentus quoque cum rigore

a Claudius Cæsar Imperator literis adjecerat *digamma Æolicum* (sic dictum, quia ejus figura duplicatum gamma reddit Ϝ) Quod tamen ut meminit Priscianus, est repudiatum. *Turn.*

b *Accentus* est certa lex & regula ad elevandam aut deprimendam in pronuntiatione syllabam. Triplex est. *Acutus* ideo inventus est, quòd acuat si-

quodam, tum similitudine ipsa minus suaves habemus: quia ultima syllaba nec acuta unquam excitatur, nec flexa circumducitur, sed in gravem, vel duas graves cadit semper. Itaque tanto est sermo Græcus Latino jucundior, ut nostri poetæ quoties dulce carmen esse voluerunt, illorum id nominibus exornent.

His illa potentiora, quòd res plurimæ carent appellationibus, ut eas necesse sit [a] transferre, aut circumire: etiam in iis quæ denominata sunt, summa paupertas in eadem nos frequentissimè revolvit: at illis non verborum modò, sed linguarum etiam inter se differentium copia est.

QUARE qui à Latinis exigit illam gratiam sermonis Attici, det mihi in loquendo eandem jucunditatem, & parem copiam. Quod si negatum est, sententias aptabimus iis vocibus quas habemus, nec rerum nimiam tenuitatem, ut non dicam pinguioribus, for-

ve elevet syllabam. *Gravis* ideo, quòd deprimat aut deponat. *Circumflexus*, eo quòd deprimat atque acuat. In unaquaque parte orationis *arsis* & *thesis* sunt. Ut in hac voce, *natura*, quando dico *natu*, elevatur vox, & est *arsis* in *tu*: quando verò, *ra*, deprimitur vox, & est *thesis*. Priscian.

[a] Translatione seu metaphorâ, aut circuitu seu periphrasi significare.

tioribus certè verbis miſcebimus, ne virtus utraque pereat ipſa confuſione. Nam quo minùs adjuvat ſermo, rerum inventione pugnandum eſt. Senſus ſublimes variique eruantur. Permovendi omnes affectus erunt, oratio tranſlationum nitore illuminanda.

Non poſſumus eſſe tam graciles? ſimus fortiores. Subtilitate vincimur? valeamus pondere. Proprietatis penes illos eſt certior copia? vincamus ingenio. [a] Græcorum etiam minora ſuos portus habent? nos plerumque majoribus velis moveamur: validior ſpiritus ſinus noſtros tendat. Non tamen alto ſemper feremur. Nam & littora interim ſequenda ſunt. Illis facilis per quælibet vada acceſſus: ego aliquid non multo tamen altius, in quo mea cymba non conſidat, inveniam.

Neque enim ſi tenuiora hæc ac preſſiora Græci meliùs, in eóque vincimur ſolo, & ideo in comœdiis non contendimus, prorſus tamen omittenda pars hæc orationis, ſed exigenda ut optimè poſſumus: poſſumus autem rerum &

[a] Significat à Græcis res vel tenuiſſimas ſubtili ſermone eleganter exprimi; nos non poſſe deſcendere in tantam ſubtilitatem: ſed id tamen eſſe compenſandum aliqua amplitudine, ita tamen ut videamur eſſe tenues, quanquam non ita ut Græci. *Turn.*

modo & judicio eſſe ſimiles: [a] verborum gratia, quam in ipſis non habemus, extrinſecus condienda eſt. An non in privatis & acutus, & non aſper, & non indiſtinctus, & non ſupra modum elatus M. Tullius? non in M. Callidio inſignis hæc virtus? non Scipio, Lælius, Cato, in eloquendo velut Attici Romanorum fuerunt? Cui porro non ſatis eſt, quo melius eſſe nihil poteſt?

III. AD HOC quidam nullam eſſe naturalem putant eloquentiam, niſi quæ ſit quotidiano ſermoni ſimillima, quo cum amicis, conjugibus, liberis, ſervis loquimur, contenti promere animi voluntatem, nihilque accerſiti & elaborati requirentes: quicquid huc ſit adjectum, id eſſe affectationis, & ambitioſæ in loquendo jactantiæ, remotum à veritate, fictúmque ipſorum gratia verborum, quibus ſolum à natura ſit officium attributum, ſervire ſenſibus: ſicut athletarum corpora, etiamſi validiora fiant exercitatione, & lege quadam ciborum, non tamen eſſe naturalia, atque ab illa ſpecie quæ ſit conceſſa hominibus, abhorrere. Quid enim,

a *Verborum gratia, quam in ipſis* ſcilicèt verbis *non habemus*, (niſi fortè legendum ſit, *quam ut ipſi non habemus*) aliis ornamentis *extrinſecus* petitis *condienda eſt* & compenſanda.

inquiunt, attinet circuitu res ostendere, & translationibus, id est, aut pluribus aut alienis verbis, cùm sua cuique sint assignata nomina? Denique antiquissimum quemque maximè secundùm naturam dixisse contendunt, mox poetis similiores extitisse, etiamsi parciùs, simili tamen ratione falsa & impropria virtutes [a] ducentes.

Qua in disputatione nonnihil veri est, ideoque non tam procul, quàm fit à quibusdam, recedendum à propriis atque communibus. Si quis tamen (ut in illo loco dixi compositionis) ad necessaria, quibus nihil minus est, aliquid melius adjecerit, non erit hac calumnia reprehendendus. Nam mihi aliam quandam videtur habere naturam sermo vulgaris, aliam viri eloquentis oratio; cui si res indicare modò satis esset, nihil ultra verborum proprietatem elaboraret: sed cùm debeat delectare, movere, in plurimas animum audientis species impellere, utetur iis quoque adjutoriis, quæ ab eadem sunt nobis concessa natura. Nam & lacertos exercitatione constringere, & augere vires, & colorem trahere,

pag. 88.

[a] Virtutum loco habentes. Quædam scilicet figuræ essent vitia, si non peterentur, sed acciderent, ut ipse ait Fabius pag. 126.

naturale eſt. Ideoque in omnibus gentibus alius alio facundior habetur, & eloquendo dulcis magis. Quod ſi non eveniret, omnes pares eſſent, & idem omnes deceret. At loquuntur, & ſervant perſonarum diſcrimen; ita quo quiſque plus efficit dicendo, hoc magis ſecundùm naturæ eloquentiam dicit.

Quapropter ne illis quidem nimiùm repugno, qui dandum putant nonnihil eſſe temporibus atque auribus, nitidius aliquid atque affectatius poſtulantibus. Itaque non * ſolùm ad priores Catonem Gracchóſque, ſed ne ad hos quidem oratorem alligandum puto. Atque id feciſſe M. Tullium video, ut cùm omnia utilitati, tum partem quandam delectationi daret, cùm & ipſam ſe rem agere diceret (agebat autem maximè) litigatoris. Nam hoc ipſo proderat, quòd placebat. Ad cujus voluptates nihil equidem quod addi poſſit invenio, * niſi ut ſenſus nos quidem dicamus plures. Neque enim fieri poteſt ſalva tractatione cauſæ, & dicendi auctoritate, ſi crebra hæc lumina & continua fuerint, ut non invicem offecerint.

Sed me hactenus cedentem nemo inſequatur ultrà: do tempori, ne craſſa

* Non ſolùm, *pro* non ſolùm non.

* *Alii legunt:* ne ſi ſenſus, &c.

toga sit, non serica; ne intonsum caput, non in gradus atque annulos totum comptum: cùm in eo qui se non ad luxuriam ac libidinem referat, eadem speciosiora quoque sint, quæ honestiora. Cæterùm hoc quod vulgò Sententias vocamus (veteribus præcipuèque Græcis in usu non fuit, apud Ciceronem invenio) dum rem contineant, & copia non redundent, & ad victoriam spectent, quis utile neget? Feriunt animum, & uno ictu frequenter impellunt, & ipsa brevitate magis hærent, & dictione persuadent.

Ac sunt qui hæc excitatiora lumina etiamsi dicere permittant, à componendis tamen orationibus excludenda arbitrentur. Quocirca mihi ne hic quidem locus intactus est omittendus, quòd plures eruditorum aliam esse dicendi rationem, aliam scribendi putaverunt; ideóque in agendo clarissimos quosdam nihil posteritati mansurísque mox literis reliquisse, ut Periclem, & Demadem; rursus alios ad componendum optimos, actionibus idoneos non fuisse, ut Isocratem: præterea in agendo plus impetus posse plerumque, & petitas vel paulo licentiùs voluptates; commovendos enim esse,

docendósque animos imperitorum. At quod libris dedicatur, & in exemplum editur, tersum ac limatum, & ad legem ac regulam compositum esse oportere, quia veniat in manus doctorum, & judices artis habeat artifices.

Mihi unum atque idem videtur bene dicere, ac bene scribere: neque aliud esse oratio scripta, quàm monimentum actionis habitæ. Itaque nullas non (ut opinor) debet habere virtutes, non dico nulla vitia. Nam imperitis placere aliquando quæ vitiosa sunt scio.

Quo different igitur? Quòd, si mihi des consilium judicum sapientum, perquam multa recidam ex orationibus non Ciceronis modò, sed etiam ejus qui est strictior multo, Demosthenis. Neque enim affectus omnino movendi erunt, nec aures delectatione mulcendæ, cùm etiam procemia supervacua esse apud tales, Aristoteles existimet. Non enim trahentur his illi sapientes: propriè & significanter rem indicare, probatione colligere satis est.

Cùm verò judex detur aut populus, aut ex populo, laturique sententiam indocti sæpius, atque interim rustici; omnia quæ ad obtinendum, quod intendimus, prodesse credemus, adhi-

benda ſunt : eáque etiam cùm dicimus, promenda, & cùm ſcribimus, ut doceamus quomodo dici oporteat. An * Demoſthenem mallem ſic egiſſe ut ſcripſit, aut Ciceronem? aut eos præſtantiſſimos oratores alio quàm ſcriptis cognoſcimus? Meliùs egerunt igitur, an pejus? Nam ſi pejùs, ſic potiùs oportuit dici ut ſcripſerunt. Si meliùs, ſic oportuit ſcribi ut dixerunt.

* *Fortè legendum*, nollem. *Argent. editio habet :* An Demoſthenes malè ſic egiſſet, ut ſcripſit, aut Cicero?

Quid ergo? Semper ſic aget orator ut ſcribit? Si licebit, ſemper : quòd ſi impediant brevitate tempora à judice data, multum ex eo quod potuit dici recidetur : editio habebit omnia. [a] Quæ autem ſecundùm naturam judicantium dicta ſunt, non ita poſteris tradentur, ne videantur propoſiti fuiſſe, non temporis. Nam id quoque plurimum refert, quo modo judex audire velit : [b] atque ei vultus ſæpe ipſe rectus eſt dicentis, ut Cicero præcepit. Ideóque inſtandum iis quæ placere intellexeris, reſiliendum ab iis quæ non recipientur.

a Interdum Judices ita ſunt imperiti, ut ſæpenumero ſit ineptè loquendum, quo res ab illis intelligatur. Illa tamen vitia non erunt in oratione ponenda, cùm ſcribetur. *Turn.*

b Argent. edit. habet : *atque ejus vultus ſæpe ipſe rector eſt dicentis, ut Cicero præcepit.* Id eſt : orator ſæpe, prout ex vultu Judicis eum animatum eſſe videt, ſermonem ſuum fingit ac format.

Sermo ipſe, qui facilè judicem doceat, optandus.

Nec id mirum ſit, cùm etiam teſtium perſonis aliqua mutentur. Prudenter enim, qui cùm interrogaſſet ruſticum teſtem, an [a] Amphiona noſſet, negante eo, detraxit aſpirationem, breviavitque ſecundam ejus nominis ſyllabam, & ille eum ſic optimè norat. Hujuſmodi caſus efficiunt, ut aliquando dicatur aliter quàm ſcribitur, cùm dicere quomodo ſcribendum eſt non licet.

IV. ALTERA eſt diviſio, quæ in tres & ipſa diſcedit, qua diſcerni poſſe etiam rectè dicendi genera inter ſe videntur. Namque unum ſubtile, quod ἰσχνὸν vocant. Alterum grande atque robuſtum, quod conſtituunt ἁδρὸν. Tertium alii medium ex duobus, alii floridum, namque id ἀνθηρὸν appellant, addiderunt. Quorum tamen ea ferè ratio eſt, ut primum docendi, ſecundum movendi, tertium illud utrocunque nomine, delectandi; ſive * aliud interconciliandi præſtare videtur officium. In docendo autem acumen, in interconciliando lenitas, in movendo gravitas videatur.

* *Aliud*; ſuperfluum videtur: & fortaſſe huc irrepſit è ſuperiore verſu, ubi eſt, *illud*.

[a] Pendet hujus loci ſenſus ab ea ratione qua ruſticus pronuntiabat hanc vocem.

Itaque illo subtili præcipuè ratio narrandi probandíque consistet: sed quod etiam detractis cæteris virtutibus suo genere plenum sit. Medius hic modus, & translationibus crebrior, & figuris erit jucundior, egressionibus amœnus, compositione aptus, sententiis dulcis, lenior tamen, ut amnis lucidus quidam & virentibus utrinque sylvis inumbratus. At ille qui saxa devolvat, & pontem indignetur, & ripas sibi faciat, multus & torrens judicem vel nitentem contrà feret, cogétque ire qua rapit.

Hic orator & defunctos excitabit, ut Appium Cæcum: apud hunc & patria ipsa exclamabit, aliquémque (ut apud Ciceronem in oratione contra Catilinam in Senatu) alloquetur. Hic & amplificationibus extollet orationem, & vi superlationum quoque eriget. *Quæ charybdis tam vorax*: & : *Oceanus mediusfidius ipse*. Nota sunt enim jam studiosis hæc lumina. Hic deos ipsos in congressum propè suum sermonémque deducet: *Vos enim Albani tumuli atque luci: vos, inquam, Albanorum obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ & æquales*. Hic iram, hic misericordiam inspirabit, hic dicet: *Te vidit*,

Pro Cæl. 33.

1. *Catil.* 18.

2. *Philip.* 67.

Pro Mil. 85.

dit, *& flevit*, *& appellavit*.[a] Et per omnes affectus tractatur. Hinc itaque illuc sequetur, nec doceri desiderabit.

Quare si ex tribus his generibus necessariò sit eligendum unum, quis dubitet hoc præferre omnibus, & validissimum alioqui, & maximis quibusque causis accommodatissimum? Nam & Homerus brevem quidem cum animi jucunditate, & propriam, (id enim est non errare verbis) & carentem supervacuis eloquentiam Menelao dedit, quæ sunt virtutes generis illius primi. Et ex ore Nestoris dixit dulciorem melle profluere sermonem, qua certè delectatione nihil fingi majus potest. Sed summam aggressus, ut in Ulysse, facundiam, magnitudinem illi junxit, cui orationem nivibus hibernis, & copia verborum, atque impetu parem tribuit. Cum hoc igitur nemo mortalium contendet: hunc ut deum homines intuebuntur. Hanc vim & celeritatem in Pericle miratur Eupolis; hanc fulminibus Aristophanes comparat: hæc est vera dicendi facultas

Il. γ. 213. &c.

Il. α. 249.

Il. γ. 216 &c.

SED NEQUE his tribus quasi formis

[a] Procul dubio subest hic aliquod mendum. Argent. edit. habet: *& per omnes affectus audit or huc atque illuc sequetur, nec doceri desiderabit.*

inclusa eloquentia est. Nam ut inter gracile, validúmque, tertium aliquid constitutum est; ita horum intervalla sunt. Atque inter hæc ipsa mistum quiddam ex duobus medium est eòrum. Nam & subtili plenius aliquid atque subtilius, & vehementi remissius atque vehementius invenitur; ut illud lene aut ascendit ad fortiora, aut ad tenuiora summittitur: ac sic propè innumerabiles species reperiuntur, quæ utique aliquo momento inter se differant; sicut quatuor generaliter ventos à totidem mundi cardinibus accepimus flare, cùm interim plurimi medii eorum, varietate regionum ac fluminum propriè deprehendantur. Eadémque musicis ratio est, qui cùm in cithara quinque constituerunt sonos, plurima deinde varietate complent spatia illa nervorum, atque iis quos interposuerunt, inserunt alios, ut pauci illi transitus multos gradus habeant.

PLURES igitur etiam eloquentiæ facies: sed stultissimum quærere ad quam recturus se sit orator, cùm omnis species, quæ modò recta est, habeat usum, atque id ipsum omne sit oratoris, quod vulgò genus dicendi vocant. Utetur enim ut res exiget, omnibus: nec pro

causa modò, sed & pro partibus causæ.

Nam ut non eodem modo pro reo capitis, & in certamine hæreditatis, & de interdictis ac sponsionibus, & de certa re credita dicet; sententiarum in Senatu, & concionum, & privatorum consiliorum servabit discrimina; * vitam ex differentia personarum, locorum, temporúmque mutabit: ita in eadem oratione [a] aliter conciliabit, non ex iisdem * partibus iram & misericordiam petet: alias ad docendum, alias ad movendum adhibebit artes.

* Vivendi rationem. *Argent. edit. habet:* multa.

* Ex iisdem locis.

Non unus color procemii, narrationis, argumentorum, egressionis, perorationis, servabitur. Dicet idem graviter, severè, acriter, vehementer, concitatè, copiosè, amarè, comiter, remissè, subtiliter, blandè, leniter, dulciter, breviter, urbanè; non ubique simul, sed ubicunque par sit. Sic fiet tum id propter quod maximè repertus est usus orationis, ut dicat & utiliter, & ad efficiendum quod intendit, potenter: tum laudem quoque nec doctorum modò, sed etiam vulgi consequetur.

FALLUNTUR enim plurimum, qui

[a] Omissum videtur hîc aliquid. *Aliter inflammabit, aliter conciliabit.* Repetitio ejusdem vocis *aliter*, potuit hoc mendum inducere.

vitiosum & corruptum dicendi genus, quod aut verborum licentia resultat, aut puerilibus sententiolis lascivit, aut immodico tumore turgescit, aut inanibus locis bacchatur, aut casuris, si leviter excutiantur, flosculis nitet, aut præcipitia pro sublimibus habet, aut specie libertatis insanit, magis existimant populare atque plausibile.

Quod quidem placere multis, nec inficior, nec miror: est enim jucundioris, ac favorabilioris qualiscunque eloquentiæ; & ducit animos naturali voluptate vox omnis, neque aliunde illi per fora atque aggerem circuli. Quod minùs mirum est, quòd nulli non agentium parata vulgi corona est. Ubi verò quid exquisitiùs dictum accidit auribus imperitorum, qualecunque id, quod modò se ipsi posse desperent, habet admirationem; neque immeritò; nam ne illud quidem facile est.

Sed evanescunt hæc atque emoriuntur comparatione meliorum; ut lana tincta fuco citra purpuram placet: at si contuleris etiam [a] lacernæ, conspectu melioris obruatur, ut Ovidius ait. Si verò judicium his corruptis acrius adhi-

[a] Quæ minus splendoris habet, quàm cæteræ vestes.

beas, ut [a] buccinis purpuram, jam illud quod fefellerat, exuat mentitum colorem, & quadam vix enarrabili fœditate pallescat. Luceat igitur hæc citra solem, ut & quædam exigua animalia igniculi videntur in tenebris. Denique mala multi probant, nemo improbat bona.

Neque verò omnia ista, de quibus locuti sumus, orator optimè tantùm, sed etiam facillimè faciet. Neque enim vis summa dicendi est admiratione digna, si infelix usque ad ultimum solicitudo persequitur, ac oratorem macerat & coquit, ægrè verba vertentem, & perpendendis coagmentandisque eis intabescentem. Nitidus ille, & sublimis, & locuples, circumfluentibus undique eloquentiæ copiis imperat. Desinit enim in adversa niti, qui pervenit in summum. Scandenti, circa ima labor est: cæterùm quantum processeris, mollietur dives & lætius solum. Et [b] si hæc quoque jam levius suprema perseverantibus studiis evaserit, inde fructus illaborati offerunt sese, & omnia sponte

a *Buccinum* vocat quoddam genus conchæ, ex quo tingitur color similis purpuræ, sed dilutior & pallidior. *Turn.*

b Mendosus hic locus. *Leviùs*, abundat; & huc fortè irrepsit è superiore versu, ubi est, *lætius*. Argent. edit. habet, *evaseris*.

proveniunt: quæ tamen quotidie nisi decerpantur arescunt.

* *Malim, habeat.*

Sed & copia * habet modum, sine quo nihil nec laudabile, nec salutare est; & nitor ille cultum virilem, & inventio judicium. Sic erunt magna, non nimia: sublimia, non abrupta: fortia, non temeraria: severa, non tristia: gravia, non tarda: læta, non luxuriosa: jucunda, non dissoluta: plena, non tumida. Similis in cæteris ratio est. Tutissima ferè per medium via: quia utriusque ultimum vitium est.

CAPUT XI.

Quæ post finem studia. Adhortatio ad Eloquentiam.

I. Desinendum oratori, antequam deficiat. — Tunc formandis juvenibus incumbet. II. Excusat se Fabius quòd ab oratore exigat & virtutem, & plurimarum artium scientiam. — Virtutem voluntate maximè constare. — Discendis artibus abunde tempus sufficere. — Affert exempla multorum, qui omnes artes didicerint. III. Adhortatio ad Eloquentiam.

I. HIS dicendi virtutibus usus orator in judiciis, consiliis, concionibus, Senatu, in omni denique officio boni civis, finem quoque dignum & optimo viro, & opere sanctissimo fa-

ciet : non quia prodesse unquam satis sit, & illa mente atque illa facultate prædito non conveniat operis pulcherrimi quàm longissimum tempus, sed quia decet hoc quoque prospicere, ne quid pejùs quàm fecerit, faciat. Neque enim scientiâ modò constat orator, quæ augetur annis, sed voce, latere, firmitate : quibus fractis, aut imminutis ætate seu valetudine, cavendum est nequid in oratore summo desideretur, ne intersistat fatigatus, ne quæ dicet, parum audiri sentiat, * ne se queratur perire.

Vidi ego longè omnium quos mihi cognoscere contigit, summum oratorem, Domitium Afrum, valde senem, quotidie aliquid ex ea quam meruerat auctoritate perdentem, cùm agente illo, quem principem fuisse quondam fori non erat dubium, alii (quod indignum videbatur) riderent, alii erubescerent : quæ occasio illis fuit dicendi, malle eum deficere quàm desinere. Neque erant illa qualiacunque mala, sed minora. Quare antequam in has ætatis veniat insidias, receptui canet, & in portum integra nave perveniet.

* *Alii legunt :* ne se quærat priorem. Ne se queratur pejorem.

NEQUE enim minores eum, cùm id fecerit, studiorum fructus sequentur.

Aut ille monimenta rerum posteris ; aut, ut L. Crassus in libris Ciceronis destinabat, [a] quærentibus tradet, aut eloquentiæ componet artem, aut pulcherrimis vitæ præceptis dignum os dabit. Frequentabunt ejus domum optimi juvenes more veterum, & veram dicendi viam velut ex oraculo petent. Hos ille formabit quasi eloquentiæ parens, & ut vetus gubernator, littora & portus, & quæ tempestatum signa, quid secundis flatibus, quid adversis ratis poscat, docebit: non humanitatis solùm communi ductus officio, sed amore quodam operis. Nemo enim minui velit id, in quo maximus fuit. Quid porro est honestius, quàm docere quod optimè scias ?

1. de Orat. 199.

Sic ad se Cælium deductum à patre Cicero profitetur. Sic Pansam, Hircium, Dolabellam in morem præceptoris exercuit, quotidie dicens, audiénsque. Ac nescio an eum tunc beatissimum credi oporteat fore, cùm jam secretus & consecratus, liber invidia, procul à contentionibus, famam in

Pro Cæl. n. 9. Lib. 9. Ep. fam. 16.

[a] Omissum hîc aliquid suspicor, ut, *jus*, aut *responsa*. Crassus enim hanc senectuti suæ jucundissimam occupationem destinabat, ut civibus de jure quærentibus responderet.

tuto collocarit, & sentiet vivus eam, quæ post fata præstari magis solet, venerationem, & quid apud posteros futurus sit, videbit. Conscius sum mihi, quantum mediocritate valui, quæque antea scierim, quæque operis hujusce gratia potuerim inquirere, candidè me atque simpliciter in notitiam eorum, si qui fortè cognoscere voluissent, protulisse. Atque id viro bono satis est docuisse, quod scierit.

II. VEREOR tamen, ne aut magna nimiùm videar exigere, qui eundem virum bonum esse, & dicendi peritum velim: aut * multa qui tot artibus in pueritia discendis, morum quoque præcepta, & scientiam juris civilis, præter ea quæ de eloquentia tradebantur, adjecerim; quique hæc operi nostro necessaria esse * crediderim, velut pondus rei perhorrescant, ac desperent ante experimentum.

* *Supple*, nimiùm multa.

* *Legendum* crediderint.

Sed hi primùm renuntient sibi, quanta sit humani ingenii vis, quàm potens efficiendi quæ velit: cùm maria transire, siderum cursus numerósque cognoscere, mundum ipsum penè dimetiri, minores, sed difficiliores artes potuerint. Tum cogitent, quantam rem petant, quámque nullus sit hoc propo-

ſito præmio labor recuſandus. [a] Quod ſi mente conceperint, huic quoque parti faciliùs accedent, ut ipſum iter, neque impervium, neque ſaltem durum putent.

NAM ID quod prius, quódque majus eſt, ut boni viri ſimus, voluntate maximè conſtat: quam qui vera fide induerit, facilè eaſdem, quæ virtutem docent, artes accipiet. Neque enim aut tam perplexa, aut tam numeroſa ſunt, quæ premunt, ut non paucorum admodum annorum intentione diſcantur. Longam enim facit operam, quòd repugnamus. Brevis eſt inſtitutio vitæ honeſtæ beatæque, [b] ſi credas. Natura enim nos ad mentem optimam genuit: adeóque diſcere meliora volentibus promptum eſt, ut verè intuenti mirum ſit illud magis, malos eſſe tam multos. Nam ut aqua piſcibus, ut ſicca terrenis, circumfuſus nobis ſpiritus volucribus convenit: ita certè facilius eſſe oportebat, ſecundùm naturam, quàm contra eam vivere.

CÆTERA verò etiamſi ætatem noſtram non ſpatio ſenectutis, ſed tem-

a Si mente rei magnitudinem conceperint.

b *Si credas* id eſſe breve & facile: vel, ſi credas iis quæ de virtute præcipiuntur. Meliorem certè ſenſum hæc verba efficerent: *ſi cupias, ſi velis.*

pore adoleſcentiæ metiamur, abunde multos ad diſcendum annos habent. Omnia enim breviora reddet ordo, & ratio, & modus. Sed culpa eſt in præceptoribus prima, libenter detinentibus puerum, partim cupiditate diutius exigendi mercedulas, partim ambitione, quo difficilius ſit quod pollicentur, partim etiam inſcitia tradendi, vel negligentia. Proxima in [a] nobis, qui morari in eo quod novimus, quàm diſcere quæ nondum ſcimus, melius putamus.

Nam ut de noſtris potiſſimum ſtudiis dicam, quid attinet tam multis annis, quàm in more eſt plurimorum, (ut de his à quibus magna in hoc pars ætatis abſumitur, taceam) declamitare in ſchola, & tantum laboris in rebus falſis conſumere, cùm ſatis ſit modico tempore imaginem veri diſcriminis, & dicendi leges comperiſſe? Quod non dico, quia ſit unquam omittenda dicendi exercitatio, ſed quia non ſit in una ejus ſpecie conſeneſcendum. [b] Cognoſcere enim, & præcepta vivendi perdiſcere, & in foro nos experiri potuimus, dum ſcholaſtici ſumus.

[a] Intelligit adoleſcentes Rhetoricæ operam dantes.

[b] Videtur aliquid deeſſe, quod referatur ad *cognoſcere*, ut, *multa*.

* *Alii legunt*, discendi ratio, *vel*, docendi.

* Dicendi ratio talis, ut non multos annos poscat. Quælibet enim ex iis artibus, quarum priùs habui mentionem, in paucos libros contrahi solet: adeo infinito spatio ac traditione opus non est. Reliqua est, quæ vires citò facit, consuetudo. Rerum cognitio quotidie crescit, & tamen [a] multorum ad eas librorum necessaria lectio est, quibus aut rerum exempla ab historicis, aut dicendi ab oratoribus petuntur. Philosophorum quoque consultorúmque opiniones, sicuti alia, velimus legere necessarium est.

Quæ quidem possumus omnia: sed breve nobis tempus nos fecimus. Quantulum enim studiis impartimur? Alias horas vanus salutandi labor, alias datum fabulis otium, alias spectacula, alias convivia trahunt. Adjice tot genera ludendi, & insanam corporis curam. Trahat inde peregrinatio, rura, calculorum anxiæ solicitudines, multæ causæ libidinum, & vinum, & flagitiosus omni genere voluptatum animus. Ne ea quidem tempora idonea, quæ supersunt. Quæ si omnia studiis impenderentur,

[a] Argent. edit. habet per interrogationem, *& tamen, quàm multorum, &c.* ut sit sensus, non ita multos esse libros, quorum necessaria sit lectio.

jam nobis longa ætas ; & abunde [a] ſatis ad diſcendum ſpatia viderentur, & diurna tantùm computantibus tempora : & noctes (quarum bona pars omni ſomno longior eſt) adjuvarent. Nunc computamus annos, non quibus ſtuduimus, ſed quibus viximus. Nec verò ſi Geometræ, & Grammatici, cæterarúmque artium profeſſores omnem ſuam vitam, quamlibet longa fuerit, in ſingulis artibus conſumpſerunt, ſequitur ut plures quaſdam vitas ad plura diſcenda deſideremus. Neque illi didicerunt hæc uſque in ſenectutem, ſed ea ſola didiciſſe contenti fuerunt, ac tot annos in utendo, non in percipiendo exhauſerunt.

CÆTERÙM ut de Homero taceam, in quo nullius non artis, aut perfecta, aut certè non dubia veſtigia reperiuntur : ut Eleum Hippiam tranſeam, qui non liberalium modò diſciplinarum præ ſe ſcientiam tulit, ſed veſtem, & annulum, crepidáſque, quæ omnia manu ſua fecerat, in uſu habuit ; atque ita ſe præparavit, ne cujus alterius ope egeret, néve ullius rei : Gorgias quoque ſummæ ſenectutis, id quærere au-

[a] Pluſquam ſatis. Malim legere, *ſpatii videretur*. *Et diurna*. Etiam diurna. Deleri fortè poſſit, &c.

dituros, de quo quisque vellet, jubebat. Quæ tandem ars digna literis Platoni defuit? Quot seculis Aristoteles didicit, ut non solùm quæ ad philosophos atque oratores pertinent, scientiâ complecteretur, sed animalium satorúmque naturas omnes perquireret? Illis enim hæc invenienda fuerunt, nobis cognoscenda sunt. Tot nos præceptoribus, tot exemplis instruxit antiquitas, ut possit videri nulla sorte nascendi ætas felicior, quàm nostra, cui docendæ priores elaboraverunt.

M. Censorius Cato, idem orator, idem historiæ conditor, idem juris, idem rerum rusticarum peritissimus fuit: inter tot operas militiæ, tantas domi contentiones, rudi seculo literas Græcas ætate jam declinata didicit, ut esset hominibus documento, ea quoque percipi posse, quæ senes concupissent. Quàm multa, imò penè omnia tradidit Varro! Quod instrumentum dicendi M. Tullio defuit? Quid plura? cùm etiam Cornelius Celsus, mediocri vir ingenio, non solùm de his omnibus conscripserit artibus, sed ampliùs rei militaris, & rusticæ etiam, & medicinæ præcepta reliquerit? dignus vel ipso proposito, ut eum scisse omnia illa credamus.

III. AT perficere tantum opus, arduum eſt, & nemo perfecit. Ante omnia ſufficit ad exhortationem ſtudiorum, non cadere in rerum naturam, ut quicquid non eſt factum, ne fieri quidem poſſit: cùm omnia quæ magna ſunt atque admirabilia, tempus aliquod, quò primùm efficerentur, habuerint. Quantum enim Poeſis ab Homero & Virgilio, tantum faſtigium accepit eloquentia à Demoſthene atque Cicerone. Denique quicquid eſt optimum, antè non fuerat.

Verùm etiamſi quis ſumma deſperet, (quod cur faciat, cui ingenium, valetudo, facultas, præceptor, non deerunt?) tamen eſt (ut Cicero ait) pulcrum in ſecundis tertiiſque conſiſtere. Neque enim ſi quis Achillis gloriam in bellicis conſequi non poteſt, Ajacis aut Diomedis laudem aſpernabitur: neque qui Homeri, non Tyrtei. Quinimò ſi hanc cogitationem homines habuiſſent, ut nemo ſe meliorem fore eo qui optimus fuiſſet, arbitraretur, ii ipſi qui ſunt optimi, non fuiſſent: neque poſt Lucretium ac Macrum Virgilius, neque poſt Craſſum & Hortenſium Cicero, ſed nec alii poſtea * vicerint.

Orat. n. 4.

* Eos qui prioribus temporibus fuerunt, vicerint, ſuperaverint.

Verùm ut transeundi spes non sit magna, tamen est dignitas subsequendi. An Pollio & Messala, qui jam Cicerone arcem tenente eloquentiæ agere cœperunt, parum in vita dignitatis habuerunt, parum ad posteros gloriæ tradiderunt? Alioquin pessimè de rebus humanis perductæ in summum artes mererentur, si, quod optimum fuisset, * defuisset.

* *Legi possit*, defecisset.

Adde quòd magnos modica quoque eloquentia parit fructus: ac si quis hæc studia utilitate sola metiatur, penè illi perfectæ par est. Neque erat difficile, vel veteribus vel novis exemplis palam facere non aliunde majores honores, opes, amicitias, laudem præsentem, futuram hominibus contigisse: si tamen dignum literis esset, ab opere pulcherrimo, cujus tractatus atque ipsa possessio plenissimam studiis gratiam refert, hanc minorem exigere mercedem, more eorum, qui à se non virtutes, sed voluptatem quæ fit ex virtutibus, peti dicunt.

Ipsam igitur orandi majestatem, qua nihil dii immortales melius homini dederunt, & qua remota muta sunt omnia, & luce præsenti, & memoria posteritatis carent, toto animo peta-

mus, nitamúrque ſemper ad optima : quod facientes, aut evademus in ſummum, aut certè multos infra nos videbimus.

Habes, Marcelle Victori, quibus præcepta dicendi pro virili parte adjuvari poſſe per nos videbantur : quorum cognitio ſtudioſis juvenibus ſi non magnam utilitatem afferet, at certè, quod magis petimus, bonam voluntatem.

FINIS.

INDEX

Locorum quæ mutatione alicujus vocis aut interpunctionis utcunque sanitati restituta sunt.

TOM. I.

Pag.	vers.	Pag.	vers.
79.	penult.	368.	7.
189.	7.	374.	7.
230.	5.	381.	5.
231.	6.	386.	8.
252.	ult.	400.	7.
253.	2.	410.	18.
254.	17.	414.	21.
274.	24.	427.	15 & 22.
357.	19.	430.	penult.

TOM. II.

Pag.	vers.	Pag.	vers.
6.	3.	168.	11.
8.	20.	174.	15. & 16.
11.	7.	175.	17. & 18.
15.	21.	229.	28.
30.	10.	244.	ult.
32.	5. & 7.	252.	13.
107.	penult.	268.	6.
116.	22.	272.	4.
128.	1.	273.	19.
136.	ult.	282.	26.
139.	19.	292.	14.
151.	13.	299.	2.
152.	9. & 21.	321.	3.
155.	23.	323.	6.
157.	21.	326.	27.
158.	23.	341.	9.
159.	13.	357.	7.
161.	6.	396.	6.

INDEX.

Pag.	vers.	Pag.	vers.
403.	10.	440.	3.
417.	18.	441.	20.
425	1.	443.	24.
430.	3. & 20.	444.	8.
431.	24.	445.	1.
435.	10.	448.	10.
437.	23.		

INDEX

Locorum quæ propter obscuritatem & mendum fortè aliquod videntur restitutione egere.

TOM. I.

Pag.	vers.	Pag.	vers.
91.	1.	224.	17.
93.	5.	355.	4.
189.	7. & 18.	420.	4.
194.	3.		

TOM. II.

Pag.	vers.	Pag.	vers.
12.	10.	302.	4. &c.
32.	2.	305.	2.
58.	19.	330.	4.
137.	25.	336.	15.
145.	8.	383.	6.
154.	24.	385.	8.
177.	25.	396.	6.
178.	5.	407.	11.
271.	ult.	409.	16.
280.	17.	427.	23.
289.	26.	433.	1.
292.	25.	439.	13.

INDEX
RERUM ET VERBORUM
MEMORABILIUM.

Litera a. *Tomum primum indicat; litera* b. *secundum.*

A

ABUSIO, sive κατάχρησις. b. 36. 93
Academicæ disputationes, oratori utilissimæ. b. 381
Accentus latinorum quales. b. 412
Accercita oratio improbatur. b. 30
Accius poeta tragicus. a. 364 b. 210
Accusare quàm defendere facilius. a. 352
In accusando quibus affectibus utendum. a. 380
Accusatoris officium quatenus laudabile. b. 395
Actio. *Vide* Pronuntiatio.
Acumen plurimum valet in altercatione. a. 417
Admirationem habeat eloquentia. b. 43
Admirabile causæ genus quod dicatur. a. 226
Adolescentes non sedeant in schola pueris permisti. a. 89
Adversarii persona quomodo impugnanda. a. 220
Adulari hunc dixerunt veteres. b. 125
Adulatio oratori indecora. b. 276
Æmulatio pueris utilis. a. 30. 35. 36.
Ænigma. b 97
Æolicum digamma. b. 422
Æquitas in fine causarum plerumque tractatur. b. 18
Ærumna, antiquum vocabulum. b. 50
Æschines orator. a. 150
De Æschine judicium. b. 204
Ejus dictum de pronuntiatione Demosthenis. b. 314
Exul Rhodum intulit studia Athenarum. b. 418
An Atticè dixerit. b. 419
Æschylus poeta tragicus. b. 100
Æsopi fabulæ nutricularum fabulis succedant. a. 51
Ejus an hæ sint. a. 339
Ab Ætate ut ducantur argumenta. a. 316
Affectatio maximè cavenda. b. 19

Affectus movere Athenis non licuit. a. 143. 380
Nonnunquam necessariò movendi sunt. a. 153
Non ubique habent locum. a. 178
In narratione locum habent. a. 266
Valent ad perturbandum judicem, & ab intentione auferendum. a. 279
A nonnullis prorsus excluduntur. a. 286. 379
Tam accusatori quàm patrono conveniunt. a. 380
Oratione tota spargendi. a. 393
Maximè tamen in epilogo dominantur. a 393
Affectuum consideratio. a. 395. &c.
Affectus, præcipuum opus oratoris. a. 396
Affectus concitati & mites. a. 398
Afficiamur ipsi, ut alios affectibus moveamus. a. 402. &c. b. 283
Affectus figuris præcipuè ducuntur. b. 107.
In affectibus plus calor quàm diligentia valet. b. 236
Affectus lætiorem ornatum respuunt. b. 281. &c.
Qualem pronuntiationem postulent. b. 331. 349
Affectus risu solvuntur. a 406
——Afranius poeta. b. 212
——Afer. *Vide* Domitius Afer.
Africanus prior Tribuno plebis cessit. b. 270
Africani, horridiores oratores. b. 415
Africanus, orator coævus Fabio. b. 415
Aglaophon & Polygnotus, primi pictores. b. 413
Alcæus poeta. b. 199
Alcamenes statuarius. b. 414
Alcidamas Eleates. a. 170
Alexander à pædagogo Leonide quibusdam vitiis imbutus. a. 13
Aristotelis discipulus. a. 17
Quod præmium ei dederit, qui grana ciceris in acum inserebat. a. 158
Allegoria. b. 95
Altercationis præcepta. a. 423. &c.
Ambiguitas vitanda. b. 39
Ambitio frequenter causa virtutum. a. 30
Amicitiæ in scholis contractæ sunt perpetuæ. a. 29
Amphibolia. a. 419. b. 39
Amphibrachys. b. 164
Amphictyonum judicium. a. 331
Amphimacer. b. 164
Amplificatio, maxima pars epilogi. a. 394
Amplificationis præcepta. b. 67
Anadiplosis. b. 131
Analogia. a. 40
De ea libros edidit C. Cæsar. a. 44
Anapæstus. b. 164
Anaphora. b. 129
Anastrophe. b. 100
Andronicus hypocrites. b. 314
Animalia reliqua quibus rebus hominibus præstent. a. 145
Animi humani origo cælestis creditur. a. 11
Animo constat maxima

pars eloquentiæ. a. 32
Ab animi natura ut ducantur argumenta. a. 317
Annibal Fabium fefellit. a. 151
Antanaclasis. b. 135
Antapodosis. b. 64
Antigerio, vocabulum obsoletum. a. 41. b. 50
Antigoni imago latere tantùm altero ostensa. a. 135
Antimachus poeta. b. 196
Antipater Sidonius. b. 260
Antiphilus pictor. b. 413
Antiphon, scriptor antiquus. a. 170. b. 419
Antiqui cur legendi sint. a. 111
Antiquitas dat propriis verbis dignitatem. b. 49
Antitheton. b. 139
Antocides orator. b. 419
Antonius quomodo defendit M. Aquilium. a. 139
Artis dissimulator fuit. a. 148. b. 405
Romanus scriptor. a. 173
Multum valuit in pronuntiatione. b. 314
Dixit eloquentem à se visum neminem. b. 27
Ejus vox fusca. b. 349
Apelles pictor. a. 135. b. 414
Apollodorus Pergamenus, unde Apollodorei. a. 172
Apollonius Molon scripsit de arte Rhetorica. a. 172
Ciceronis præceptor. b 394
Apollonius poeta. b. 197
Aposiopesis. b. 117
Apostrophe. b. 115
An procemio conveniat. a. 233
Appius Pyrrhi pacem diremit. a. 144
Appositum. Vide Epitheton.
Aptè dicendi ratio & utilitas. b. 265. &c.
Aratus poeta. b. 197
Archilochus. b. 199
Archimedes obsidionem Syracusarum in longius traxit. a. 69
Architas Grammaticus. a. 59
Architectonice. a. 162
Areus Rhetor. a. 172
Argumentum quid sit. a. 95
Argumentum ponere, & argumentari, distant. a. 265
Argumenta quibus ornentur. a. 307
Unde petantur. a. 308
Argumentorum consideratio. a. 311. &c.
Argumentorum loci. a. 314 &c.
Argumentis quomodo uti debeamus. a. 345
Argumenta quædam turbâ valent. a. 346
Firmissima quo loco ponenda. a. 348
Quo sermone proponenda. a. 370
Argumentorum & affectuum comparatio. a. 395
Argumentis quæ compositio conveniat. b. 175
Quæ pronuntiatio. b. 346
Aristarchus & Aristophanes poetarum judices. b. 197
Aristippus philosophus. b. 381
Aristogiton orator. b. 419
Aristophanes comicus. b. 200
Aristoteles Alexandri præceptor. a. 17
An auctor sit libri de Rhetorice, qui Theodecti tribuitur, dubium. a. 140
Æmulator gloriæ Isocra-

tis, docere artem oratoriam cœpit. a. 171
Hominum varias conditiones in arte Rhetorica diligenter exequitur. a. 313
De Aristotele judicium. b. 205
De quot rebus scripserit. b. 446
Aristoxenus Grammaticus. a. 59
Artes sine natura nihil valent. a. 9
Artes quàm plurimæ oratori necessariæ. a. 53
An eodem tempore disci debeant. a. 74
Ars quid sit. a. 154
Artium generalis divisio. a. 155
Artis initium, observatio. a. 149 175 333. b. 27
Ars omnis dicentis videtur contra judicem adhiberi. a. 231
Ars definit esse ars, si appa-ret. a. 270
Artis est demonstrare viam; prudentiæ, uti præceptis. b. 21
Artes occultiores plerumque occultantur, ut artes sint. b. 43
Artem semper comitatur decor. b. 143
Arte quædam tradi non possunt. b. 169
Artis pars magna continetur imitatione. b. 221
Artificialis probatio ex quibus constet. a. 309. &c.
Asiani oratores. b. 28
Asianum dicendi genus unde ortum sit. b. 417
Asinius Pollio orator. b. 215
Asinius uterque Ciceronis orationes reprehendit. b. 364
Aspasia, Xenophontis uxor. a. 342
Assentior. Assentio. b. 127
Assiduum, ab asse dando. a. 323
Assumptio, est secunda pars Epicheirematis. a. 366
Astronomia legendis poetis necessaria. a. 39
Atabulus, vocabulum obscurum. b. 38
Athenæus. a. 172
Athenis movere affectus non licuit. a. 143. 380
Atheniensibus misericordia pro numine habita. a. 343
Atrocitas rei unde crescat. a. 383
Attacinus Varro. b. 207
Attentio quomodo concilietur. a. 225
Atticum dicendi genus. b. 417
Atticismus, proprius Athenarum sapor. a. 423
Atticè dicere quid sit. b. 418. 420
Atticus, Rhetor. a. 172
Auctores qui sint legendi. b. 191. &c.
Auctoritas verborum unde petenda. a. 40. 41. b. 187
Auctoritas valet plurimum in consiliis. a. 194. 201
Auctoritas unde veniat oratori. a. 269. 270
Unde senibus. b. 388
Auditorum frequentia excitat dicentem. a. 32
Augendæ vel minuendæ orationis modi. b. 67. &c.
Augendi vel minuendi omnibus est cupiditas insita. b. 102

Augusti

Augusti Cæsaris præceptor quis. a. 172
Ejus jocus de palmâ in ara enata. a. 422
Qua ætate aviam laudaverit. b. 392
Augustale, tabernaculum ducis. b. 37
Aurium judicium. b. 169. 170
Auribus in dicendo serviendum. b. 427
Autumo, tolerabile vocabulum. b. 50

B

B Litera quem usum habeat apud Latinos. b. 422
Bacchius. b. 164
Bagoas. a. 349
Bassus Aufidius. b. 213
Belli jus. a. 332
Benevolentia unde ducatur. a. 217, &c.
Bibaculus poeta. b. 210
Bona facilè mutantur in pejus. a. 12
Bono viro licet aliquando malam causam defendere. b. 369
Boni ut simus, voluntate maximè constat. b. 442
Brachiorum motus in pronuntiando. b. 338
Βραχυλογία. b. 65
Brevitas in quo posita sit. a. 247. 249
Brevitatem obscuritas sequitur. a. 248. b. 49
Brevitas nimia damnatur. b. 40
Qualis probanda. b. 65
Sallustiana vitanda. a. 248. b. 190
Non sit inornata. a. 249
Breves syllabæ celeritatem habent. b. 164
Brutus quomodo à Crasso de paternis prædiis reprehensus sit. a. 418
Bruti oratio pro Milone. b. 188
De eo judicium. b. 218. 415
Ciceronis compositionem reprehendit. b. 364
Bruta meminerunt. b. 296
Non tam intellectu quodam, quàm voce carent. a. 146
Brutorum affectus signis quibusdam colliguntur. b. 332
Busiris. a. 148

C

C In G mollitur. a. 70
Cacophaton orationis vitium. b. 55
Κακοζηλία. a. 158
Κακόζηλον, omnium in eloquentia vitiorum pessimum. b. 57
Cæcilius Rhetor. a. 172
Cæcilius poeta Comicus. b. 211
Cædendi non sunt pueri. a. 36
Cælatura. a. 162
C. Cæsar edidit de analogia libros. a. 44
Ejus dictum de malè legente. a. 45
Catonem vituperavit. a. 191
Ejus prætexta prolata egit in furorem populum. a. 388
In ejus triumpho eborea oppida. a. 422
Sobrius ad evertendam Remp. accessit. b. 37
De Cæsare judicium. b. 216
Ejus vis in dicendo. b. 229. 415
Malorum civium accusator. b. 396

Ante quæstoriam ætatem judicia suscepit. b. 391
Cæsari regnum quomodo suadeamus. a. 203
Cæsius Bassus poeta. b. 210
Calamis & Calon statuarii. b. 414
Calidius. b. 188. 341. 415. 425
Callimachus poeta. b. 198
Calvus. b. 216. 229. 364. 391. 415
Canina eloquentia vitanda. b. 407
Cantandi in pronuntiando vitium. b. 329
Cantus obscurior. b. 331
Capitis gestus. b. 333
Capitales causæ accuratum dicendi genus exigunt. b. 47
Carbo quali exercitatione uti soleret. b. 262
Carmen quomodo legendum. a. 45
Carmina etiam oratori scribenda. b. 248
Carmina ex tempore quidam fundebant. b. 260
Carminibus scribendis infelix Cicero. b. 274
Carneadis oratio contra justitiam, & pro eadem. b. 368
Cassius Severus, orator. b. 217. 415
Castor ac Pollux grati dii. b. 297
Catius philosophus. b. 219
Cato Censorius. a. 173. b. 446
Cato eloquens Senator. b. 278. 386. 396. 415
Catullus poeta. b. 210. 278
Catulus & Lucullus, Ciceronis libri. a. 181
Catulus. a. 422. b. 322
Caudinum jugum. a. 192
Causæ genus triplex. a. 177
Item genera causarum quinque. a. 226
Causa oratori primum familiariter cognoscenda. a. 297
A causis argumenta. a. 318
Causæ cardo semper in oculis habendus. a. 365. 427. b. 4
Causa mala an possit aliquando defendi. b. 369
Causa iniqua dimittenda. b. 113
Cedere expedit, ubi vinci necesse est. a. 428
Celeritatem scribendi consuetudo facit. b. 233
Celsus rhetor. a. 173
Cepasiorum fabula apud Ciceronem. a. 241. 391. 417
Ceratinæ ambiguitates. a. 55
In quibus Ceris scribendum. b. 240
Certa quæ habeantur. a. 312
Cervicem Hortensius primus dixit. b. 52
Cervicis in actione gestus. a. 71. b. 337
Chiron. a. 63
Chironomia, lex gestus. a. 73
Choreus, seu Trochæus. b. 163
Chriarum genera plura. a. 52. 102
Chrysippus. a. 11. 15. 36. 64. 73. b. 398
Cicero asperrimus Grammaticæ exactor in filio. a. 44
Locos in vitia directos composuit. a. 84
Pueris maximè legendus. a. 111
Eloquentiâ usus ad Reip.

utilitatem. a. 144
Unicum specimen orandi, docendique oratorias artes. a. 173
Sua scripta aliqua ipse improbavit. a. 173. 181
In eo summa fuit auctoritas. a. 365
Habitus est risûs nimius affectator. a. 407
Mira fuit in eo urbanitas. a. 407
Ejus jocus de Sphinge Hortensii. a. 412
Urbanum dictum de Cæsare & Pompeio. b. 81
Consilium in orationibus pro Cluentio, Milone, aliisque. a. 431
Laus cum applausu in causa Cornelii. b. 43
Ταυτολογίαν neglexit. b. 56
In energia eminet. Locus è 7. Verr. b. 59
Parium & contrariorum gratiâ delectabatur. b. 137
A quibusdam reprehensus de compositione. b. 142
Gracchi nonnulla correxit. b. 145
In adhibendis numeris minimè superstitiosus. b. 152
Cicero & Demosthenes legendi, tum ut quisque erit illorum simillimus. b. 192
Cum Demosthene comparatur. b. 213. &c.
Libros Platonis atque Xenophontis in Latinum convertit. b. 244
Scribendis carminibus se ad eloquentiam exercuit. b. 248
Contra obtrectatores, quasi fuerit nimius sui jactator, defenditur. b. 271. &c.
Ejus carmina maligni carpunt. b. 274
Mirè decorum observavit in oratione sua pro Cluentio. b. 285
Non egit de moribus oratoris. b. 356
Ejus mores defenduntur. b. 362
Plurimum debuit Academicis. b. 380
Cœperat aliqua componere de Jure civili. b. 387
Locus pro S. Roscio vehementer laudatus. b. 392
Apollonium Molonem Rhodi rursus audiit. b. 394
Contra obtrectatores, quasi nimium floridus & redundans fuerit, defenditur. b. 416
In omnibus fuit eminentissimus. b. 416
Nihil delectationi dedit, quod non causæ prodesset. b. 417
Sententiis & dicendi luminibus non caret. b. 428
Deductos ad se Romanos juvenes ad eloquentiam formabat. b. 440
Cinnæ *Smyrna* novem annis scripta. b. 242
Civilis verè vir quis sit. b. 375
Clausula quid sit. b. 81
In clausulis maxime apparet numerus. b. 158
Cleanthes. b. 398
Cleon. b. 341
Clepsydra. b. 328. 393
Κλίμαξ. b. 133
Clytarchus historicus. b. 203
Coacervatio. b. 133
Coccus orator. b. 419

Cœlius orator. b. 216. 229. 415
Cogitatio ad dicendum. b. 251. &c.
Collocationis officium. b. 156
Color deformibus dandus. a. 203
Κῶλα. b. 148. 170.
Colotes Teius pictor. a. 135
Commata. b. 148. 170
Communicatio. b. 111
Comœdiæ an pueris legendæ. a. 47
Comœdi quatenus ad pronuntiationem oratori prosint. a. 69
Comœdiæ Latinæ non admittunt Græcarum elegantiam. b. 211. 424
Comparatio hominum inter se, optima exercitatio. a. 100
Comparatio ad amplificandum. b. 70
Comparatio quid distet à translatione. b. 88
A comparativis argumenta. a. 328
Compositionis consideratio. b. 141. &c.
Compositio Ciceroni maximè elaborata. b. 142
Non solvit vires orationis. b. 143
Valet ad delectationem & ad motus animorum. b. 144
Memoriam adjuvat. b. 306
Veteribus non defuit. b. 146
Ejus ordo. b. 148
Junctura. b. 150
Varia debet esse pro variis partibus orationis. b. 174
Non sit lasciva & effœminata. b. 177
Varietatem habeat. b. 178
Conciliatio quibus constet. b. 344
Concionale genus. *Vide* Deliberativum.
Conclusio, seu Connexio, tertia pars Epichirematis. a. 366
Conclusio. *Vide* Peroratio.
A Conditione ducta argumenta. a. 316
Confessio culpæ nonnunquam utilis. a. 255
Lacrymas aliquando movet. a. 257
Confirmatio sequitur narrationem. a. 270
Unde petatur. a. 308
Congeries verborum ac sententiarum ad amplificandum. b. 75
Conjecturalis status. a. 180
A Conjugatis argumenta. a. 327
Ex Consequentibus ducta argumenta. a. 327
Consilium res in oratore præcipua. a. 133
Quanti sit momenti, & quo distet à judicio. a. 430
Consilium quomodo dandum sive bonis, sive malis. a. 202
Consuetudo, certissima loquendi regula. a. 41. b. 225
Consuetudo quid sit. a. 42
Non à multitudine petenda est. a. 42
Consuetudo dat celeritatem. b. 233
Consuetudo scribendi facilitatem in dicendo maximè parit. b. 256
Vires citò facit. b. 444
Contentio puerorum utilis. a. 29. 30
Contrapositum. b. 139
A Contrariis ducta argumenta. a. 327

Contrariis res fiunt lucidiores. b. 369
Contrarium est, quo adversarius bene uti potest. a. 360
Controversia ubi incipiat, considerandum. b. 4
Contumeliæ oratori vitandæ. a. 219. b. 408
Convitia in causis agendis quatenus probanda. a. 362
Convitio potentior invidia. a. 399
Convivii luxuriosi descriptio. b. 60
Copia verborum quomodo paranda. b. 183. &c.
Corax. a. 170
Cornelia Gracchorum mater eloquens. a. 12
Cornelius Celsus. b. 219. 446
Cornelius Severus poeta. b. 207
Cornificius. a. 173
Corporis motus gestusque componendi. a. 73
Corporis totius motus in pronuntiatione. b. 341
Corpora quæ formosissima. b. 28
L. Crassus. b. 278. 415
Crassi Divitis memoria. b. 311
Crates indocti pueri pædagogum percussit. a. 53
Cratinus poeta Comicus. b. 200
Credibilia sint omnia quæ in oratione dicuntur. a. 245
Credibilis quî fiat narratio. a. 251
Credibilium tria genera. a. 313
Creticus pes. b. 164
Criminis invidia pro reo est, antequam probetur. a. 272
Crimen vel totum, vel per partes dissolvitur. a. 355
Crimina anteactæ vitæ primùm in defensione purganda sunt. b. 6
Criminum congregatio & separatio. b. 9
Crispus orator. 415
Critici Grammatici. a. 38
Crocodilinæ ambiguitates. a. 55
Culpa deprehensa non pertinaciter tuenda. a. 428
Cultus. *Vide* Ornatus.
Cultus luxuriosus mentem detegit. b. 29
Cura sæpius deest quàm natura. a. 11
Curâ adjuvatur natura. a. 117
Curam præ se ferentia, fidem & gratiam amittunt. b. 30
Curâ omnia augentur. b. 317
Cura dicturi mirè auditurum delectat. b. 345
Cura summa omnibus causis impendenda. b. 409
Curiosus à diligenti distat. b. 57
Cyri memoria. b. 311

D

D Literæ cum T cognatio. a. 79
Quem usum habeat apud Latinos. b. 421
Dactylus pes. b. 163
Quæ Decent, sola placent. a. 72.
Quod decet, ferè prodest. b. 269
Quid deceat, semper considerandum. a. 134. b. 268. &c

Aliud alios decet. b. 351
Decere quod facias, caput est artis. *Ibid.*
Declamationum utilitas & optima ratio. a. 122. b. 247
Eorum vitia fuere inter præcipuas causas corruptæ eloquentiæ. a. 122
Earum materiæ debent esse quàm simillimæ veritati. a. 123. 159. 349. b. 247
Declamatoribus maximè considerandum quid cuique conveniat. a. 205
Declamationum vitia. a. 209. 349. b. 248
Declamationes quam ob causam minus virium habeant quàm orationes. b. 224
Declamatorum ex tempore dicentium perversa ambitio reprehenditur. b. 260
Declamationibus non diu nimis utendum. b. 443
Decor artem semper comitatur. b. 143
Nunquam debet affectari. b. 28
Fructiferis adhibendus. b. 45
A gestu atque à motu venit. b. 333
Decorum in Cicer. Orat. pro Cluent. b. 285
Defendere difficilius & honestius quàm accusare. a. 352. b. 395
Definitio. *Vide* Finitio.
Δείνωσις, rebus vim addens oratio. a. 401
Delatoria vita, latrocinio proxima. b. 395
Delectari etiam, non solùm doceri volunt Judices. a. 231
Delectatione capiuntur Judices. b. 44
Delectationi quod datur, causæ prodest. b. 427
Deliberativi generis præcepta. a. 191. &c.
Ejus ornatus. b. 45
Demades orator. a. 150. b. 428
Demetrius, maximus actor Comœdiarum. b. 352
Demetrius Phalereus. a. 104. b. 191. 205
Demetrius statuarius. b. 415
Demonstrativi generis præcepta. a. 182. &c.
Majorem cultum admittit. a. 125. b. 46. 281
Quales ei numeri conveniant. b. 174
Demosthenes non poterat pronuntiare literam ρ. a. 70
In amplificandis rebus excellebat. a. 402
Ei risûs facultas defuit. a. 407
Urbanus fuit, non dicax. a. 412
Ejus consilium ac prudentia in quibusdam orationibus. a. 432
Modicus fuit in cura numerorum. b. 152
Videtur Ciceroni interdum dormitare. b. 188. 364
Demosthenes & Cicero legendi pueris, tum ut quisque erit illorum simillimus. b. 192
De Demosthene judicium. b. 204. 419
Ejus cum Cicerone comparatio. b. 213
Secretum locum quærebat ad scribendum. b. 238
Ad littus maris cur meditaretur. b. 240

Quid senserit de pronuntiatione. b. 314
Apud Andronicum Hypocriten pronuntiationi studuit. b 314
Scandens in adversum plurimos versus continuabat. b. 328
Ad speculum actionem composuit. b. 333
Quomodo humerorum jactationem emendarit. b. 342
Ejus mores defenduntur. b. 362
Operam dedit Platoni. b. 380
Puer admodum actiones habuit. b. 391
An Atticè dixerit. b. 419
Quid adjici ejus virtutibus potuerit. b. 420
Deorum laudes quomodo instituendæ. a. 183
Deorum invocatio in causis agendis prodest. a. 389
Deprecatio ubi locum habeat. a. 353
Desidiæ causis non est indulgendum. b. 239
Desinere dum desideramur, honestissimum. a. 132
Desinere præstat quàm deficere. b. 439
Desperandum non est quidquid fieri potest. a. 56. b. 441
Desuescendis non immorandum. a. 12. 210
Deteriora pertinaciùs hærent. a. 12
Deteriora facilius est imitari. b. 188. 219. 224
Detrahendi ratio cum gratia. b. 288
Dialectice ac Rhetorice quomodo distinguantur. a. 159
Dialectices usus in foro. b. 376
Dialogorum libertate exercendus orator. b. 248
Dicacitas quid sit. a. 412
Dicacitas scurrilis & scenica oratori non convenit. a. 415
Dicacitas in quo consistat. a. 418
Dicendi ars quibus constet. a. 136
Dicendi viæ innumerabiles. b. 246
Dicere quid propriè sit. b. 257
Dicendi facultas fluit ex intimis sapientiæ fontibus. b. 375
De dicendi genere. b. 411. &c.
Dicendi tria genera. b. 417
Dicendum quomodo scribimus. b. 428. 431
Dicendi genus maximè plausibile. b. 436
Dichoreus pes. b. 165
Dictandi deliciæ. b. 236
Didymus historicus. a. 50
Differens quid dicatur. a. 325
Difficultas pulcherrimo cuique operi proposita. b. 231
Digamma Æolicum. b. 422
Digressio. *Vide* Egressio.
Dilemmatum forma. a. 326
Diligentia quatenus in dicendo utilis. a. 230
Diligentiâ nimiâ deterior fit oratio. b. 30
Diligentia nimia vitium. b. 233
Diogenes Babylonius. a. 13
Dion. a. 68
Dionysius Halicarnasseus. a. 172

Dionysius Tyrannus. b. 97
Disciplinæ severitas. a. 86
Discipuli præceptorem amare debent ac vereri. a. 87
Discipulorum officium. a. 121
Discobolos Myronis. a. 135
Diserti & eloquentis differentia. b. 27. 365
Dispositio oratori necessaria. a. 176
Dispositionis laus & præcepta. b. 1. &c.
Dispositio œconomica totius causæ. b. 20
A Dissimilibus argumenta ducta. a. 327
Dissimulatio artificii. a. 269
Dissolutio. b. 132
Divina testimonia. a. 306
Divinarum rerum cognitio oratori necessaria. b. 379
Divisio quid sit. a. 278. b. 3
Plurimum confert ad memoriam. b. 306
Dochimus pes. b. 163. 165
Docilitas quomodo paretur. a. 225
Doctrina, an natura, plus valeat ad eloquentiam. a. 156
Docere non est solum oratoris officium. a. 286
Domi, an in scholis, melius puer erudiatur. a. 23. &c.
Domitianus curam sororis suæ nepotum Quintiliano commisit. a. 214
Domitiano blanditur Fabius, ut Deo. a. 185. 214. ut Censori sanctissimo. a. 214. ut perfectissimo oratori. a. 214. ut præstantissimo poetæ. b. 206
Domitius Afer orator. b. 217. 425
Ejus dictum elegans de Virgilio. b. 206
Jam senex causas agens, derisus est. b. 439
Dubia non probantur dubiis. a. 345
Dubia certa facta, firmissima sunt. a. 346
Dubitatio. b. 110
Dura usu molliuntur. b. 51
Dura propositio eget præparatione. a. 255. 278. b. 123

E

EDiscenda quæ sint pueris. a. 115
Ediscendum iisdem quibus scribimus ceris. b. 305
Ediscendi ratio triplex. b. 305
Ab Educatione ducta argumenta. a. 316
Egesias statuarius. b. 414
Egressio non est pars causæ. a. 210
Quando in narratione habeat locum. a. 264
Egressionis præcepta. a. 270. &c.
Ejus pronuntiatio. b. 347
Ἠθοποιΐα. b. 118
Ἦθος, quid. a. 397
Elegiæ à pueris non legendæ. a. 46
Eleus Hippias omnium ferè rerum sciens. b. 445
Elleipsis. b. 134
Elocutio, una ex quinque partibus orationis. a. 176
Elocutionis præcepta. b. 33. &c.
Eloquentia maximè constat animo. a. 32. b. 258

Frequentia gaudet. a. 32
Ejus laudes. a. 79. 144. b. 448
Quæstu non æstimanda. a. 79. b. 448
Cur à nonnullis improbetur. a. 143
Lacedæmone expulsa. a. 143
Exiguum apud sapientes locum haberet. a. 153
Arti plus debeat, an naturæ. a. 156
Est una de summis virtutibus. a. 157
Occultari solebat à veteribus a. 218. b. 405
Tempore Fabii ad ostentationem & lasciviam composita. a. 269. b. 193
A Declamatoribus corrupta & effœminata. a. 349
Vult esse speciosa & locuples. a. 368
In amplificandis rebus maximè sita est. a. 401
Habeat præcipuè admirationem. b. 44
Est circa opera vitæ. b. 61
Eloquentia naturalis quæ sit. b. 142. 425
Stylo ac lectione perficitur. b. 181
Omnis eloquentia habet aliquid commune. b. 228
Maximè ducitur fructu præsentis laudis. b. 259
Eloquentiæ suæ jactatio est vitiosa. b. 271
Eloquentiæ fiducia nonnumquam conceditur. b. 275
Non potest misceri cum vitiis mentis. b. 358. &c.
Eloquentiæ plures sunt facies. b. 434
Ad eloquentiam nobis est aspirandum. b. 367. 447
Eloquentia fastigium accepit à Demosthene & Cicerone. b. 447
Eloqui quid sit. b. 27
Emendatè scribendi ac loquendi partes Grammaticorum sunt. a. 40. 43
Emendatio nimia scriptionum pueris obest. a. 97
Emendationis consideratio. b. 241
Emendandi finis quidam debet esse. b. 242
Empedocles. a. 39. 169
Emphasis ad ornatum refertur. b. 38. 75
Ejus duæ species. b. 65
Emphasis etiam inter figuras. b. 120
Ε'νάργεια quæ & evidentia. a. 404. b. 58
Ennius. b. 207
Enthymema, rhetoricus syllogismus. a. 66
Quid sit. a. 367
Enthymema, sententia ex contrariis. b. 79
Enumeratio, quæ & ἀνακεφαλαίωσις. a. 379
Epanalepsis. b. 130
Epanodos quæ & regressio. b. 131
Ephorus. a. 119. b. 203
Epicuri figuræ. b. 226
Epicurus disciplinas omnes fugit. b. 381
Epichirema quo distet à syllogismo. a. 366
Epilogus quo distet à proœmio quoad affectus. a. 223
Quo à narratione. a. 266

Epilogi, seu perorationis præcepta. a. 378. &c.
Epilogi leniores. a. 393
Epilogis pluribus ubi utendum. a. 394
In epilogis multum pollet periodus. b. 173
Epilogi præclarum exemplum apud Homerum. b. 196
Epilogi pronuntiandi ratio. b. 349
Epiphonema. b. 80
Epistolarum qualis stylus. b. 147
Epistrophe. b. 129
Epitheton, quod & Appositum. b. 94
Eriphylus Rhodius. b. 252
Errores fateri viris magnis gloriosum. a. 181
Esse videatur in clausula ponere, non est imitari Ciceronem. b. 227
Essentia. b. 51
Ethice, seu moralis, oratori necessaria. b. 378
Ethologia. a. 52
Etymologia. a. 40. 323
Evathlus. a. 170
Euphorion poeta. b. 198
Euphranor pictor. b. 414
Eupolis comicus. b. 200
Euripides. b. 201
Exantlare, vox obsoleta. a. 41
Exclamatio. b. 112
Exempla prava teneris annis perniciosa. a. 25
Exempla in omni causarum genere maximas vires habent. a. 100
Plurimum possunt in consiliis. a. 201. 208
Exemplorum consideratio. a. 335. &c.
Exemplorum copia oratori utilis. b. 191. 388
Exempla præceptis potiora. a. 109. b. 185
Exercitatio potissimum discendi genus. a. 151
Ei jungenda ratio. b. 235
Facilitatem maximè parit. b. 256
Exercitatio oratoris qualis esse debeat. b. 382
Exordium. *Vide* Prooemium.
Explicandi auctores quæ sit optima ratio. a. 48. 105. &c.
Expolitio. b. 132
Expositio. *Vide* Narratio.
Extemporalis dicendi facultas quomodo paretur & servetur. b. 253. &c.
Memoriâ præcipuè constat. b. 295
Et accuratâ causæ cognitione. b. 410

F

F Litera latina asperior. b. 421
Fabius Maximus. a. 422
Fabricius. b. 371
Fabula quid sit. a. 95
Ex fabulis poeticis ducta argumenta. a. 339
Fabulæ Æsopicæ. a. 339
Facetum quid sit. a. 412
Facetiæ in narrando consistunt. a. 418
Facies dicentis qualis debeat esse. a. 71
Facilitas in dicendo unde maximè comparetur. b. 181
Post longum tempus debet accedere oratori. b. 437
A Facultate ducta argumenta. a. 321

Falsa narrare, subtile est & oratorium. a. 417
 Falsa nunquam sciens tuebitur orator. b. 397
Fama & rumores. a. 292
Famæ ultima sit oratori cura. b. 46
Favor; Ciceroni novum vocabulum. b. 52
Femur ferire, quem usum habeat in pronuntiando. b. 341
Festinatio in lectione nocet. a. 20
Fictæ materiæ quando apud Græcos & Latinos in usu esse cœperint. a. 104
Ficta, sive novata verba. b. 50
 Remediis quibusdam præmunienda. b. 53
Fides quæ vinci non possit, oratori necessaria. b. 365
Fiducia opinione arrogantiæ laborat. a. 224
 In causa etiam indubitabili non sit nimia. a. 230
 Oratori necessaria est. a. 365
 Fiducia eloquentiæ conceditur. b. 275
Figuræ quomodo gratiam & delectationem concilient. a. 134
 Figurarum consideratio. b. 104. &c.
 Quo à Tropis distent. b. 105
 Earum definitio. *Ibid.*
 Figuræ sententiarum. b. 108. &c.
 Earum utilitas. b. 107
 Figuræ verborum. b. 125 &c.
 Aliæ Grammaticæ; earum laus. b. 126
 Aliæ Rhetoricæ. b. 128
 Figuris utendi ratio. b. 139
 Figuræ res asperas mollientes. b. 123
 Figuratæ controversiæ. b. 120
Finem dicendi quando facere debeat orator & quibus tunc vacare studiis. b. 439
A Finitione ducta argumenta. a. 323
 Finitivus causarum status unde dicatur. a. 180. b. 379
Floridum dicendi genus. b. 431
Fœcunditas in adolescente laudanda. a. 95
Formularii. b. 387
Fortuitum nihil esse, docet constitutus siderum cursus. a. 68
Fortuna hominis quomodo laudandà. a. 186
 A Fortunâ ducta argumenta. a. 316
 Fortunæ insectatio est inhumana. a. 414
 Quomodo interdum sit excusanda. b. 291
Forum judiciale sub dio. b. 248. 320
Frons dicentis multis generibus peccat. a. 71
Fructifera-ne an amœna pulcriora. b. 45
 Fructiferis adhibendus decor. b. 45
Frugalitas odiosa sybaritis. a. 189
 Maximè præstat valetudinem. b. 238
 Necessaria est ad perferendos studiorum labores. b. 360
Funebres laudationes. a. 183

G

Galliambi versus. b. 143
Gallio Rhetor. a. 173
Gallus poeta. b. 209

Geminatio. b. 129
Genarum vis in pronuntiando. b. 336
Genera causarum tria. a. 177
Genera causarum quinque. a. 226
Genera dicendi varia esse. b. 412. 435
Tria rursum dicendi genera. b. 431
Genus dicendi corruptum cur brevi placeat. b. 436
A Genere ut ducantur argumenta. a. 324
Generis claritas & turpitudo. a. 185
Geometriæ laudes. a. 64
Gestus institutio. a. 73
Gestus ridiculus aut distortus oratori non convenit. a. 414
Gestus quantam vim habeat. b. 533. 338
Glossemata. a. 45
Γνωμαι quæ & sententiæ. b. 77
Gorgias Leontinus. a. 170. b. 445
C. Gracchus. a. 62. b. 314
Gracchi horridiores oratores. a. 111. b. 415
Græcus sermo primùm discendus. a. 14
Græci fingendis nominibus felices. b. 50
Græci præceptis valent, Romani exemplis. b. 383
Græcus sermo est latino jucundior. b. 421
Græca in Latinum convertere, exercitatio utilis. b. 245
Græci excellunt in exprimendis eleganter rebus vel tenuissimis. b. 424
Grammatica legendi scribendique facultati succedit. a. 58
Quàm multa complectatur. Ibid.
Ejus officium & laus. a. 38. 40
A Latinis vocatur literatura. a. 82
Pauper ab initio, multa deinceps amplexa est. Ibid.
Grammaticæ exactor aspertimus in filio Cicero. a. 44
Grammatice ac Musice quondam junctæ fuerunt. a. 59
Grammaticorum veterum auctoritas in notandis auctoribus. a. 38
Grammatici officium ac partes. a. 48
Grammatici occupaverunt partes Rhetorum. a. 82
Γραμματικαὶ ἀποδείξεις. a. 66
Gratiarum actionibus qualis actio conveniat. b. 343
Gratisne agendum sit oratori. b. 397

H

Habitus animi semel constitutus difficulter mutatur. a. 267
Habitus animorum perspicitur ex ingressu & vultu. b. 332
Ab habitu corporis ducta argumenta. a. 316
Hebetes non sunt secundùm naturam. a. 11
Helenæ species quomodo amplificatur. b. 73
Hendecasyllaba à pueris amoveantur. a. 46
Hermagoras rhetor. a. 173
Herodotus historicus. b. 203

Compositionis

Compositionis studiosus. b. 147
Heroicum carmen animum excitat. a. 46
Hesiodus. a. 15. 340. b. 196
Hiatus orationis. b. 151. 152
Hippias Elæus. a. 170
Hippocrates errorem suum quendam confessus. a. 181
Historiarum enarratio quatenus sit utilis. a. 50
Historia quid sit. a. 95
Historiarum Græcarum licentia. a. 100
Historiam debet Rhetor suis prælegere. a. 105
Ex historia ducere urbanitatem eruditum. a. 422
Historiæ qualis stylus conveniat. b. 145. 173
Historia oratori utilis. b. 190. 248. 382
Historici Latini Græcis non inferiores. b. 212
Ab Homero lectio incipiat. a. 46
Ejus unico versu decisa lis Athenienses inter & Megareos. a. 344
Videtur Horatio interdum dormitare. b. 188
Homeri laus. b. 194. &c.
Homero validissima quæque fama placuit. b. 413
Qualem eloquentiam Menelao, Nestori, Ulyssi dederit. b. 433
Omnium artium cognitione instructus. b. 445
Homo cæteris animantibus ratione & oratione præstat. a. 145. 160
Hominum laudes unde ducantur. a. 185. &c.
Honestè vivendi ratio potior, quàm vel optimè dicendi. a. 24
Honesta maximè discenda. a. 46
Honesta magis juvant. a. 80.
Honestum an distet ab utili. a. 191. 199. b. 269. 270.
Honestorum ac turpium nullum potest esse consortium. b. 359
Horatius. b. 209
Hortensii filia apud Triumviros orationem habuit. a. 12
Hortensius. a. 284. b. 252. 302. 314. 396. 415.
Humerorum motus. b. 337. 342. 345
Humilia & sordida vitanda. b. 35. 55
Humilia verba circa res minores apta. b. 48
Hyperbaton. b. 39. 100. 149. 178
Hyperbole. b. 53. 101
Hyperides orator. b. 204. 244. 419
Hypotyposis. b. 115

I

I Litera est angustior. b. 151
Jactatio sui omnis, vitiosa. b. 271
Iambus. b. 163
Asperis rebus convenit. b. 175
Igniculi videntur in tenebris quædam animalia. b. 437
Imagines in judicio prolatæ. a. 388
Imaginum vis in mente humana. a. 403
Imago rerum credibilis. a. 269

Imitatio est signum docilis naturæ. a. 33
Imitatio condiscipulorum utilis. a. 31. 93
Imitatio non debet judicium antecedere. a. 112
Imitatio magnorum virorum qualis esse debeat. b. 188
Imitationis consideratio. b. 121. &c.
Imperatori orator comparatur in dispositione. b. 21
Imperatorum oratio. b. 278
Imperatoris officium. b. 385
Improprii vitium. b. 36
Incisa, sive commata. b. 148. 170
Incrementum in amplificatione. b. 68
Incumbere illi, vel *in illum*. b. 125
Indociles non sunt secundùm naturam. a. 11
Indocti cur vulgò ingeniosiores habeantur. a. 128
Indoles variæ puerorum. a. 34
Infantes quomodo educandi. a. 10. &c.
Infantes à mutis nutricibus educati. b. 184
Infinitæ quæstiones. a. 178
Ingenium cui deest, artes ne sequatur. a. 9
Paucis deest. a. 10
Ingenia puerorum quomodo dignoscenda. a. 33
Quomodo tractanda. a. 34
Ingenia præcocia rarò maturescunt. *Ibid.*
Ingenii humani vis. a. 75. b. 441
Ingenium fœcundum, laudabile. a. 95
Ingenium judicio ne præsumatur. a. 96
Ingenio carere videntur, quæ simplicia sunt. a. 108
Ingenia puerorum præceptori diligenter notanda. a. 116
Ingenia imbecilla & liberalia variè tractanda. a. 119
Ingenii vires dolore debilitantur. a. 377
Ingeniorum totidem formæ, quot corporum. b. 415
Inhonesta ut suadeantur. a. 202
Iniquum petendum, ut æquum feras. a. 282
Insinuatio quando & quomodo adhibenda. a. 227
Instrumentum quid sit. a. 165
Ab instrumento argumenta ducta. a. 322
Insularum magnitudines navigationis ambitu non satis significantur. a. 66
Interjectio, sive parenthesis. b. 39
Interim, passim usurpatur à Fabio pro, *interdum*.
Interrogatio. b. 79. 108
Interrogationes Socraticæ. a. 304. 342
Inventio. a. 176
Invidere huic rei, *hanc rem*. b. 125
Invidia plus potest quàm convitium. a. 399
Invidia duplex. a. 400
Invidiæ minuendæ ratio. b. 292
Invitis nihil facilè persuadetur. a. 275
Joci à nomine sæpe ducti. a. 318
Jocorum consideratio. *Vide* Risus.
Jocus quid sit. a. 412
Jocus adversùs miseros in-

humanus. a. 415. 416
Iphigeniæ sacrificium. a. 135
Ironia, tropus & figura. b. 99. 116
Isæus orator. b. 419
Isocratis judicium de Ephoro & Theopompo. a. 119
Bene & docuit, & scripsit. *Ibid.*
Quis fuerit ejus præceptor, dubium. a. 171
Discipuli ejus quales. Quot ipse annos vixerit. *Ibid.*
Concinnitatis & numeri amator. b. 137
Ejus discipuli numeros nimiùm sectati sunt. b. 151
De Isocrate judicium. b. 204
Ejus panegyricus decennio scriptus. b. 242
An Atticè dixerit. b. 419
Actionibus fuit parum idoneus. b. 428
Jucunda faciliùs credit Judex. a. 268
Jucunditas discentes allicit. a. 168
Jucunditas sola in deliberationem non venit. a. 198
Judaicæ superstitionis auctor. a. 188
Judex procemio conciliandus. a. 217. 220. &c.
In judicem nihil dicendum. a. 219
Quomodo laudandus. a. 220
Quomodo fiat docilis & attentus. a. 224
Litigatoris securitatem odit. a. 231
In narratione præsertim est attentus. a. 268
Artem dicentis reformidat. a. 231. 270
Sæpe fallendus ut rectè judicet. a. 153. 278. b. 371. 386
Judices affectibus rapti rem suam agi credunt. a. 396
Quidam Judices risum non patiuntur. a. 415
Judicis animus quomodo cognoscendus. a. 272. 429
Judicibus debetur reverentia. b. 276
Quomodo tractanda Judicis persona. b. 289
Apud judices sapientes cujusmodi oratio habenda esset. b. 429
Judicium non debet præire ingenio. a. 96
Judicium à consilio quì differt. a. 430
Judicialis generis præcepta. a. 210. &c.
Jugeri mensura. a. 67
Julius Africanus orator. b. 217
Julius Secundus orator. b. 218. 234
Junctura compositionis. b. 159
Junius Bassus orator. a. 414
Jupiter in foro judiciali. a. 388
Jovis Olympii statua à Phydia cælata. a. 91. b. 414
Jurisjurandi consideratio. a. 294. &c.
Juris civilis cognitio oratori necessaria. b. 383. &c.
Juris divisio in scriptum & æquitatem. b. 386
Juveni diversa à sene convenit oratio. b. 277

L

L Litera succedit p literæ. a. 70
Labor unus plus fatigat quàm

varius. a. 76
Laboris patiens natura puerorum. a. 77
Laboris judicium pueris abest. a. 78
Laboris exhausti mensuram nosse, & quid superiit, voluptati est. a. 284
Labra quam partem habeant in pronuntiatione. a. 71. b. 336. 337
Lacedæmoniorum exercitus musicis modis accensi. a. 58
Saltationem bellis utilem judicarunt. a. 73
Lacedæmone expulsa est eloquentia. a. 143
Lacedæmonii quàm Athenienses minùs literati, magis fortes. a. 189
Lacrymarum movendarum ratio. a. 385
Lacrymæ facilè arescunt. a. 387
Lacrymás movere ne tentes, nisi summis ingenii virtbus præditus. a. 392
Lælii filia eloquentiæ studiosa. a. 12
Lælius qualis orator. b. 415
Latini sermonis cognitio Græcum subsequatur. a. 14
Latini veteres plus ingenio quàm arte valuerunt. a. 47
Latini dicendi præceptores quando primùm cœperint. a. 104
Latinè loquendum, non curiosè. b. 34
Ex latinis conversio utilis. b. 144
Latina facundia Græcæ impar. b. 212. 214. 421
Latini sermonis inopiæ quomodo medendum. b. 413
Laudare est inter officia prima Rhetoris. a. 83
Laudare claros viros utile. a. 100
Laudanda in scholis non sunt omnia. a. 87. 88
Laudativum genus, aliter demonstrativum dictum. a. 177
Laude excitatur æmulatio. a. 30. 35. 87. 116
Laudes Deorum, hominum, urbium unde petendæ. a. 184. &c.
Laudes in orando non nimis solicitè quærendæ. a. 270
Laus expectata addit dicendi stimulos. b. 259
Laudemur ab aliis, non à nobis ipsis. b. 274
Laus malis curæ non est. b. 360
Laudis cupiditas non abducat dicentem ab utilitate causæ. b. 404
Laudationibus qualis actio conveniat. b. 343
Lectio multa oratori necessaria. a. 10
Lectio pueri qualis esse debeat. a. 18. &c.
Lectionis accuratæ ratio. a. 45
Lectio pueri ab Homero & Virgilio debet incipere. a. 46
Lectionis tædium vicibus levatur. a. 76
Lectio veterum & novorum quam utilitatem habere possit. a. 111
Lectione multa & auditione paratur copia verborum. b. 184

Lectionis & auditionis quod sit discrimen. b. 185
Lectionis optimæ ratio. b. 186
Lectione nihil in studiis facilius. b. 386
Legendi qui primi. a. 46. &c.
Legenda non sunt omnia sine delectu. a. 46
Legum laus & vituperatio. a. 104
De legis voluntate quærendum, cùm verba contrà sunt. b. 14
Leguleii. b. 387
Lenas rhetor. a. 173
Lenas Popilius. b. 353
Leniendorum criminum ratio. a. 257
Lentulus unde de conjuratione cœperit cogitare. a. 317
Cn. Lentulus. b. 314
Leonides Alexandri pædagogus. a. 13
Liberi parentibus laudem afferunt. a. 187
In libris veteribus non temerè quicquam mutandum. b. 153
Licentia, schema. b. 113
Licinius Archias poeta. b. 260
Linus. a. 57
Literarum formas puer primùm discat. a. 18
Literarum formæ eburneæ pueris offerendæ. a. 19
Literarum usus est, ut custodiant voces. a. 43
Litera apud Latinos sexta qualis. b. 421
Literæ unicum adversorum solatium. a. 377
Literarum usus obstat memoriæ. b. 297
Litigatoris persona variè tractanda. a. 219. 282
Litigatores olim pro se ipsi agere cogebantur. a. 141
Litigatoribus non semper mos gerendus. b. 407
Livius Andronicus. b. 223
Livius pueris legendus magis quàm Sallustius. a. 11[illegible]
Livii epistola ad filium scripta. a. 111. b. 40. 192
Livii Patavinitas. b. 34
Livius hexametri exordio cœpit. b. 162
Livii lactea ubertas. b. 191
De Livio judicium. b. 212
Livius & Sallustius pares magis quàm similes. b. 212
Loci communes. a. 84. 101
Malè à quibusdam in promptu habentur, ut quibuslibet causis applicentur. a. 102
Loci communes vitiorum & virtutum. b. 247
A loco ducta argumenta. a. 319
Locis argumentorum quomodo utendum. a. 324
Locuples, à locorum copia. a. 323
Longum nihil videtur, cujus finem novimus. a. 284
Longæ syllabæ auctoritatem habent. b. 176
Loquentibus sua observatio, sua scribentibus. a. 43
Loqui maximum hominum commodum. a. 146
Lothophagorum gramen. a. 307
Lucanus poeta. b. 208
Lucilius Satyricus. b. 209
Lucretius. a. 168. b. 207
Lucro duci non debet orator. a. 79

Lucubrantibus silentium est commodissimum. b. 238
Lucubrationum fuligo bibenda. b. 319
Ludorum institutio quomodo commendanda. a. 198
Lurcabundus. a. 42
Lusu docendi pueri. a. 16
Lusus in pueris signum alacritatis. a. 35
Lusus quidam acuendis puerorum ingeniis non inutiles. a. 35
Lusu mores aperiuntur. a. 36
Luxuria summum crimen veteribus Romanis. a. 189
Lycurgus. a. 58. b. 419
Lyra mundi compositionem imitata. a. 58
In conviviis circumferri solita. a. 60
A Pythagoreis ad somnum adhibita. b. 144
Lyricorum licentia. a. 46
Lysias. a. 141. 148. 205. b. 145. 204. 269
Lysippus statuarius. b. 415

M

M litera in : nonnunquam mollitur. b. 153
M litera mugiens. b. 422
Macer poeta. b. 207
Μακρολογία. b. 56
Magnum nihil efficitur citò. b. 231
Magnificentia an narrationi necessaria. a. 253
A majore argumentum. a. 328
Maledicus non sit orator, nec malignus. a. 219. 399. b. 407
Maledicus à malefico non distat nisi occasione. b. 407
Malum nihil quod esse utili cert. a. 145
Malorum timor plus valet quàm spes bonorum. a. 202
Malus nemo videri velit malus. a. 203
Mala non sunt releganda ad fortunæ crimen. a. 377
Malus qui videtur dum dicit, malè dicit. a. 400
Malus, idem & stultus. b. 359
Malæ mentis incommoda. b. 360
Malos tam multos esse mirum. b. 442
Manlius Sura. a. 421
M. Manlius. a. 188
Manus oratoris rusticæ ne sint. a. 75
Manus declarant nostram voluntatem. b. 338
Manuum gestus in pronuntiando. b. 340
Ματαιοτεχνία. a. 158
Matres quales esse debeant. a. 12
Materiæ pueris dictandæ. a. 112
Materia an ars dignior. a. 157
Materia plurimarum artium est multiplex. a. 161
Materiæ modo verba æstimantur. b. 48
Maturitas festinata. a. 97. 376
Medicinæ artis initium. a. 149
De Medicis. a. 92. 153. 429. b. 402
Medium dicendi genus. b. 431
Megabyzus. a. 349
Megarei victi Homeri versu. a. 344
Melanthius pictor. b. 413

Melii domus solo æquata. a. 188
Membrum quid in oratione. b. 148. 170
Membratim cæsimque quando dicendum. b. 173
Membranarum usus in scribendo. b. 240
Memoriâ solâ constant literarum initia. a. 16
Memoriæ primæ non fidendum. a. 20
Necessaria maximè est oratori. a. 21
Firmatur exercitatione. a. 22
Pene sola in pueris valet. *Ibid.*
Signum est ingenii in pueris. a. 33
Ejus virtus duplex, percipere & continere. *Ibid.*
Una est è quinque partibus Rhetoricæ. a. 176
Memoriæ maximum auxilium partitio. a. 278
Memoriæ fideliùs inhærent quæ scripta non sunt. b. 251
Memoriæ consideratio. b. 294. &c.
Thesaurus est eloquentiæ. b. 295
Memoria artificialis. b. 297
Memoriæ ars maxima, exercitatio. b. 307
Memoria recens, minùs interdum fidelis. b. 308
Memoriter edifcendi quæ sit optima ratio. b. 309
Menander. a. 47. 187. b. 201
Mendacium dicere an aliquando sapienti liceat. a. 153. b. 369
Mendax memor sit. a. 262
Menelao qualem facundiam tribuat Homerus. b. 435
Menenii Agrippæ fabula. a. 340
Mentiendi & fingendi cautelæ. a. 262
Mentis agitatio homini propria. a. 11
Mens humana habet aliquid sublime & impatiens superioris. b. 271
Mentum quam partem habeat in pronuntiando. b. 337
Messala. a. 44. b. 216. 244. 448
Metaphora audacior quibusdam remediis mollienda. b. 52
Metaphoræ consideratio. b. 86. &c.
Quo distet à similitudine. b. 87
Quis debeat esse ejus usus. b. 89
Metonymia. b. 91
Metrodorus. b. 252. 301
Μέτρον. a. 61. b. 155
Metus judici nunc adhibendus, nunc amovendus. a. 222
Metus duplex. a. 400
Militaria præcepta quatenus utilia sint. a. 109
Militum dictio qualis esse debeat. b. 277
Mimica non habent locum in oratione. a. 392
Μίμησις. b. 118
Minervæ statua à Phidia cælata. b. 414
A minore ducta argumenta. a. 328
Minuendi ratio. b. 75
Minui nemo velit id, in quo maximus fuit. b. 440
Minutæ sententiæ pondus rerum frangunt. b. 220

Miseratio degustanda prooemio, non consumenda. a. 220. 223
Miserationem accusator & reus pariter concitant. a. 381. 384
Miseratio ne longa sit. a. 387
Quibusdam factis excitatur. a. 387
Magnam vim ingenii desiderat. a. 392
Discutiendæ miserationis ratio. a. 392
Misericordia Atheniensibus pro numine habita. a. 343
Mithridatis memoria. b. 311
Modestia exordium decet. a. 230
Fidem affert oratori & auctoritatem. b. 408
Modus in omnibus adhibendus. a. 246. b. 293. 353
Sine modo nihil laudabile. b. 438
A modo ducta argumenta. a. 322
Molossus pes. b. 164
Monosyllaba malè continuantur. b. 154
Monotonia vitanda. b. 325
Morum ubique debet esse prior ratio. a. 11. 23. 25. 34. 86
Mores inter ludendum se detegunt. a. 36
Statim in prima ætate sunt formandi. *Ibid*.
Mores suadenti præcipuè spectandi sunt. a. 201
Mores ex oratione perspiciuntur. b. 476
Morum disciplina oratori perdiscenda. b. 373. 378
Mundus quomodo compositus ex opinione Pythagoreorum. a. 58
Munerarium. b. 52
Musice Grammaticis necessaria. a. 39
Musicæ laudes. a. 56. &c.
Mutii. b. 383
Myron Statuarius. a. 135. b. 414

N

N Græcum jucundum, & in fine quasi tinniens. b. 422
Nænia, carmen funebre. b. 37
Narratiunculæ pueris utiles. a. 53
Narrationes, officia prima Rhetoris. a. 83
Narrationum tres species. a. 94
Narrationes quales esse debeant. a. 95
Narrationis consideratio. a. 237. &c.
Quando sit supervacua. a. 238. 242
Narratio duplex: vel rei ipsius, vel ad rem pertinens. a. 239
Non semper prooemio subjicienda. a. 243
Tres ejus virtutes. a. 245
Ut sit dilucida. a. 246
Ut brevis. a. 247
Ut credibilis. a. 251
Qualis esse debeat, cùm tota res contra nos est. a. 254. &c.
Falsa est interdum, sive ficta. a. 261
Argumenta, non argumentationem admittit. a. 265
Affectus quoque desiderat. a. 266

Qualem ornatum admittat. a. 267
Qualem compositionem. b. 173
Qualem pronuntiationem. b. 346
A narratione ducta argumenta. a. 315
Natura non prohibet perfectum esse oratorem. a. 8. 56
Naturæ bona arte adjuvari possunt. a. 10. 119. 427. b. 227
Natura non deest plerumque, sed cura. a. 10
Secundùm naturam enuntiata quibusdam nihil habere ingenii videntur. a. 108
Natura discentium spectari in docendo debet. a. 116
Non satis valet sola ad formandum oratorem. a. 126
Natura an doctrina plus valeat ad eloquentiam. a. 156. b. 315
Naturam intueamur, hanc sequamur. b. 61
Natura plerumque similis est arti. b. 66
Natura an doctrina plus valeat ad virtutem. b. 373
Naturæ vis omnis oratori perspicienda. b. 374
Natura nos ad mentem optimam genuit. b. 442
Naturalis pulcritudo. a. 108
Naturale quid sit. b. 142
Necessarium, inter partes suasorias non est numerandum. a. 196
Negari quæ non possunt, quomodo tractanda sint. a. 228
Negandi duplex ratio. a. 354
Negligentia in nullo sermone sit. b. 262
Neronis dictum de servo pessimo. a. 420
Nescire aliqua, est inter virtutes Grammatici. a. 51
Nestoris dictio qualis. b. 433
Nicander poeta. b. 198
Nicias Astronomiæ ignarus. a. 68
Nicostratus Athleta insignis. a. 120
Nimium, ubique vitium. b. 54. 293
Nitor quidam est in cultu victuque citra reprehensionem. b. 85
Nives capitis, dura translatio. b. 90
Nominis notatio. a. 317
Notæ ad scribendum. Notarii. b. 302
Numa rex. a. 60. 187
Numantinum fœdus. a. 192
Numeri duplices in Musice. a. 60
Solicitudo nimia in numeris vitiosa. b. 151
Numerorum consideratio. b. 155. &c.
Numerus in fine dominatur & in principio. b. 158. 159
Numeris quatenus sit serviendum. b. 168
Numeri palæstricorum doctorum. b. 377
Nutrices. a. 11. 15. 64
Nutus declarant nostram voluntatem. b. 332

O

Objurgare præceptor quomodo debeat. a. 87
Obscœnitas absit & à verbis, &

à significatione. a. 415. b. 35. 53
Obscuritas ubique, sed præsertim in narratione vitanda est. a. 245. 248
Unde oriatur. b. 38. 65
Obsequium, à Terentio primùm dictum. b. 51
Observatio, initium artis. a. 149. 175. 333. b. 27
Occupanda quæ videntur obstare. a. 229
Octonarius versus. b. 162
Oculi multum valent in pronuntiando. b. 335
Ὁμοιόπτωτον. b. 138
Ὁμοιοτέλευτον. b. 138
Ὁμοιολογία. b. 56
Ὀνοματοποιΐα. Nominis fictio. b. 51. 93
Operienda quædam in oratione. a. 135
Opes, materia ostendendæ virtutis. a. 186
Certissimum faciunt morum experimentum. a. 186
Oppidò, vetustum verbum. b. 50
Orationis virtutes & vitia. a. 40
Nihil ea præstantius dedit hominibus providentia. a. 56
Orationum prælectio qualis esse debeat. a. 105. &c.
Orationes corruptæ nonnunquam prælegendæ. a. 108
Oratio quando perfecta dicenda. a. 121
Constat rebus & verbis. a. 178
Quo differat à syllogistica disputatione. a. 367
Accommodanda locis, temporibus, personis. a. 433
Alia vincta, alia soluta. b. 147
Oratio corrupta. b. 57
Oratio incomposita an sit magis naturalis & virilis. b. 142. &c.
Orationis virtutes frequenter ex industria dissimulantur. b. 187
Oratio mores prodit. b. 176
Orationis tum vera laus, cùm ficta est. b. 405
Oratio quid distet à sermone vulgari. b. 425. 426
Orator, nisi vir bonus, nemo. a. 4. 24. b. 357. &c.
Oratores & Philosophi olim iidem fuerunt. a. 5. b. 191. 375
Oratoris perfecti imago & idea quæritur. a. 7. 54. b. 363. 365
Quæ sint ei necessaria. a. 14. &c.
Assuescat homines non reformidare. a. 29
Artes plurimæ ei necessariæ. a. 53
Oratores genere dicendi multum inter se distant. a. 117
Oratoris officium quod sit & quotuplex. a. 138. &c. 178. 279
De quibus rebus debeat dicere. a. 162
Debet vir bonus credi. a. 218. 348. 399
Optimè dicit, cùm videtur vera dicere. a. 247
Fiducia ei necessaria est. a. 365
Labor pertinax eidem neces-

ſarius. b. 21
Orator non naſcitur. b. 315
An unquam ipſi licitum ſit falſa dicere. b. 369
Neceſſaria ei philoſophiæ cognitio. b. 373
Juris civilis ſcientia. b. 383
Hiſtoria. b. 388
Præſtantia animi & fiducia. b. 389
Inſtrumenta quædam naturalia. b. 390. a. 9
Qua ætate ei incipiendum ſit agere. b. 391
Quid debeat obſervare in ſuſcipiendis cauſis. b. 394
Quid in diſcendis. b. 399
Quid in agendis. b. 404
Modeſtia ipſi plurimum affert auctoritatis & fidei. b. 408
Quando ei deſinendum ſit agere. b. 438
Quid ei faciendum poſtquam agere cauſas deſierit. b. 439
Oratoris & diſerti differentia. b. 27. 365
Orbis eſt in planis forma maximè perfecta. a. 67
Ordo maximè neceſſarius eloquentiæ. a. 65
Multum valet in præcipiendo. a. 91
Breviora reddit omnia. b. 443
Ordo compoſitionis. b. 148
Multum valet in oratione. b. 306. 307
Memoriam adjuvat. b. 307
Ornatûs conſideratio. b. 42. &c.
Quam vim habeat. b. 42
Sit virilis, non effeminatus. b. 44
Pro materiæ genere variatus. b. 46
Ornatum quid ſit. b. 58
Orpheus. a. 57
Orthographiæ ratio. a. 43
Oris puerilis formatio. a. 22
Oris incommoda inemendabilia. b. 315
Os quale eſſe debeat ad bene pronuntiandum. b. 321. 328
Ovidius in Metamorpheſi laſcivire ſolet in tranſitionibus. a. 236
De Ovidio judicium. b. 207. 209. 211
Ovidii Medea. b. 78. 211

P

Pacuvius poeta. b. 210
Pædagogus quid ſit. a. 13. 26
Pædagogi quales eſſe debeant. a. 13
Pæon pes. b. 163. 165
Παιδομαθεῖς qui dicantur. a. 77
Palæſtricis quatenus vacandum. a. 72
Palimbacchius. b. 164
Palpebrarum vis in pronuntiando. b. 336
Pamphilus pictor. b. 413
Pancratiaſtes quomodo inſtituendus. a. 119
Panyaſis poeta. b. 197
Panſa à Cicerone exercebatur. b. 440
Παράδοξον inopinatum. b. 112
Paraphraſis, qua auctores vertuntur. b. 245
Parentheſes, ſeu interjectio. b. 39
Parentes ut ſint eruditi optandum. a. 18

Parentum indulgentia pueris perniciosa. a. 25
A pari argumentum. a. 328
Parium gratia. b. 136
Pariambus, qui & Pyrrhichius. b. 163
Παρισον. b. 137
Paronomasia. b. 135
Parrhasius pictor. b. 413
Παρρησία. b. 137
Partitio tædium levat. a. 250
Partitionis consideratio. a. 277. &c.
Passienus orator. a. 393
Patavinitas in Livio. b. 34
Παθος quid. a. 400
A Patria ut ducantur argumenta. a. 316
Patronus. *Vide* Orator.
Pectus disertos facit. b. 258
Pecuniosus, à pecorum copia. a. 323
Pedo poeta. b. 208
Pedum ratio. b. 155. 163. 164
In oratione difficilior quàm in versu. b. 157
Pedum motus in pronuntiando. a. 63. b. 341. 345
Pentametri medio latens tempus. b. 166
Peregrina verba vitanda. b. 34
Pericles Athenienses territos solis obscuratione metu liberavit. a. 68
Fulgurare ac tonare dictus. a. 147. b. 380. 420
Ante ipsum nihil scriptum ornatè. a. 170
Nihil scriptum reliquit. a. 171. b. 428
Anaxagoræ physici auditor. b. 380
Optabat ne quod sibi temerarium verbum excideret. b. 408
An Atticè dixerit. b. 420
Periclitantem quæ commendent. a. 384
Periclitantis qualis debeat esse dictio. b. 282
Περιεργία. b. 57
Periodus. b. 170. &c.
Quando sit adhibenda. b. 173
Peripatetici quatenus oratori utiles. b. 381
Periphrasis. b. 99
Περισσολογία. b. 100
Permissio. b. 112
Perorationis consideratio. a. 378. &c.
Persius Satyricus. b. 209
A persona ducuntur argumenta. a. 315
Personarum fictio, seu Prosopopœia. b. 115
Personarum in oratione maximè habenda ratio. a. 200. b. 276
Perspicuitas virtus præcipua orationis. a. 41. 92. b. 41
Perspicuitatis consideratio. b. 35. &c.
Quomodo ab ornatu & ab evidentia differat. b. 59
Persuadere non est finis Rhetorices. a. 138. 152
Persuadendi vis asseveratione constat. b. 344
Φαντασίαι. a. 403. b. 258
Phidias statuarius. a. 91. b. 414
Philætas poeta. b. 198
Philemon poeta comicus. b. 202
Philippus Macedonum rex. a. 17
Philippicæ Demosthenis. a. 208
Philistus historicus. b. 203

Philosophia

Philosophia quando corrumpi cœpta. a. 5
Legendis poetis necessaria. a. 39
Oratori necessaria. b. 373 &c.
Simulari potest. b. 388
Philosophorum non est præcepta vivendi tradere. a. 4. 5
Philosophi & Oratores olim idem fuerunt. a. 5
Invaserunt officia oratorum. a. 6. b. 375
Philosophorum arrogantia & vitia. a. 6. b. 376. 387
Eorum lectio quatenus prosit oratori. b. 191
Recesserunt ab administratione reip. b. 278. 375
Quæ secta philosophorum conferre plurimum eloquentiæ possit. b. 380
Philosophi facti, qui oratores esse non potuerunt. b. 387
Philosophorum opiniones oratori legendæ. b. 444
Philosophi turpe ducunt affectibus moveri. a. 286. 380. b. 277
Philosophi insignes. b. 205. 418
Philosophorum qualis sit dictio. b. 277
Phœnix præceptor agendi & loquendi. a. 94. 149
Phonascus. a. 125. b. 317
Phryne. a. 140
Picturas commendat varietas. a. 134. 135
Pictoria ars. a. 152
Picturæ vis ad movendum. b. 333
Picturæ initium & progressus. b. 412
Pictores clarissimi. b. 415
Pictor omnia pingit, quamvis omnia non didicerit. b. 19
Pindari locus. b. 102
De Pindaro judicium. b. 199
Pyratica an dicitur. b. 52
Pisander poeta. b. 197
Placere nihil potest, quod non decet. a. 72
Placent omnia nostra dum nascuntur. b. 233
Plagosos præceptores taxat. a. 36
Plancus philosophus. b. 219
Plato in *Timæo* intelligi non potest sine Musica. a. 58
Moriens suppositos capiti libros Sophronis habuit. a. 59
Sacerdotum Ægypti arcana perdidicit. a. 79
Quid de Rhetorica verè senserit. a. 141
De Platone judicium. b. 205
Nullum genus cognitionis ei deuit. b. 445
Platonicæ interrogationes. a. 304
Plautus. b. 211
Pleonasmus. b. 56
Plinius. a. 175
Plotius insignis dicendi præceptor. a. 104
Poema quomodo inventum. b. 168
Poesis fastigium accepit ab Homero & Virgilio. b. 447
Poetæ non possunt intelligi sine Astronomia & Philosophia, nec sine Musica. a. 39. 62
Poetas metri necessitas excusat. a 40. 49. b. 90. 189
Poetæ canunt: quomodo legendi. a. 45

Poetarum sententiis utuntur tum oratores, tum philosophi. a. 48. 344
Poetæ omnia ad voluptatem referunt. b. 90
Poetæ oratoribus legendi. b. 189
Pollio. b. 229. 391. 415
Polycletus statuarius. b. 414
Polycrates. a. 148. 170
Polygnotus pictor. b. 413
Polyptoton. b. 131
Polysyndeton. b. 133
Pompeius abunde disertus rerum suarum narrator. b. 278
Pomponius Secundus tragicus. b. 211
Pontificum commentarii. b. 38
Annales. b. 223
Porcius Latro. b. 249
Præcepta quantum noceant, si arida sint. a. 9
Sine natura nihil valent. *Ibid.*
Minùs valent quàm experimenta. a. 109
Eloquentiæ sunt necessaria. a. 126
Non sunt tanquam leges immutabiles. a. 132. 134
Non sunt sequenda contra rationem causæ. a. 260
Præceptores frequentia gaudent. a. 26. 32
Non sunt nimia turba onerandi. a. 28
Ad intellectum audientium descendant. a. 31. 91
Puerorum ingenia dignoscant. a. 33. 116
Lusum pueris subinde concedant. a. 35
Pueros non cædant. a. 36
Præceptorum officia & mores. a. 28. 85. 91
Eorundem vitia. a. 13
Sanctissimus quisque præceptor eligendus. a 25. 86. &c.
Præceptore optimo protinus utendum. a. 90
Præceptor aridus vitandus. a. 96
Sit familiariter amicus. a. 28
Sit jucundus nec in emendandis scriptionibus nimiùm severus. a. 97
Quæ in prælegendis auctoribus debeat observare. a. 106
Quales materias dictare discipulis ad scribendum. a. 112
Patentes sunt mentium. a. 121
Præceptorum culpa diutius apud se pueros retinentium. b. 443
Præcipitandæ non sunt editiones. Epist. ad Bibliop.
Præcocia ingenia parum probanda. a. 34
Præjudicia. a. 289. &c.
Prælectiones in scholis quomodo instituendæ. a. 105. &c.
Præmiis provocandi pueri. a. 17. 116
Præmium omnia spectant. b. 255
Non præparata, magis grata sunt judici. b. 118
Præsumptio, sive Prolepsis. a. 229. b. 110
Praxiteles statuarius. a. 157. b. 415
Preces non semper reo conveniunt. a. 385. 387
Probabilis oratio quid sit. b. 54
Probatio naturaliter sequitur narrationem. a. 170

Quo differat à narratione. a. 257
Quàm sit necessaria. a. 286. 307
Probationum divisio. a. 288. 308
Optimæ sunt eæ quæ litis propriæ sunt. a. 330
Probationes patheticæ. a. 347
Probationum & affectuum comparatio. a. 396
Probationibus quæ actio conveniat. b. 347
Probationum semina in narratione spargenda sunt. a. 251
Ad probandum valet subtile dicendi genus. b. 432
Probitas vocatur sæpe, quæ est imbecillitas. a. 427
Prodicus Chius rhetor. a. 170. 235
Prodigiosa corpora contra naturam. a. 11
Profectus diligentia constat. b. 235
Proleg ducenda, tragicum. b. 50
Prolepsis, sive Præsumptio. a. 229. b. 110
Pronuntiationis institutio. a. 69
Pronuntiatio violenta dedecet. a. 131
Modestior plerumque convenit. a. 131. 132
Pronuntiatio oratori necessaria est. a. 176
Pronuntiatio singularum partium orationis qualis esse debeat. b. 176. 344. &c.
Pronuntiationis consideratio. b. 312. &c.
In dicendo quantam vim habeat. b. 313
Naturæ & curæ præsidio indiget. b. 315
Debet esse emendata. b. 321
Dilucida. b. 322
Ornata. b. 324
Apta. b. 331
Rebus, verbis, personis accommodanda est. b. 342. 350
Procemium quale debeat esse in genere deliberativo. a. 192. 206
Procemia in panegyricis liberiora. a. 192
Procemium non est novissimè scribendum. a. 212
Procemii consideratio. a. 216. &c.
Unde sic dictum. a. 216
Ejus officia & finis. a. 217
Procemii & epilogi discrimen in movendis affectibus. a. 223
Procemii duæ species: principium & insinuatio. a. 227
Procemium decet modestia & simplicitas. a. 230. 231
Qui stilus ei conveniat. a. 231
Qui modus. a. 232
Quæ compositio. b. 174
Quæ pronuntiatio. b. 346
Procemiorum vitia. a. 235
Procemio non semper locus. a. 235
Propertius poeta. b. 209
Própositionis consideratio. a. 275. &c.
Non est pars causæ. a. 210
Non est semper necessatia. a. 275
Propositio pars Epichirematis. a. 356
Proprium quot modis dicatur.

b. 35

A propriis ducta argumenta. a. 325

Prosa vincta & dissoluta. b. 307

Prosapia, vocabulum obsoletum. b. 50

Proscripturit. b. 93

Prosopopœiæ, sive orationes in poetis quomodo legi debeant. a. 46

Prosopopœiæ, seu Declamationes. a. 204

Non pertinent ad Grammaticos. a. 82

Prosopopœiæ maximè in affectibus valent. a. 386

Prosopopœia, figura. b. 113

Protagoras Abderites. a. 170

Protogenes pictor. b. 413

Providentia mundum regi. a. 313

Prudentia quid sit. a. 159

Multum valet etiam sine doctrina. a. 433

Ψευδογραφία. a. 66

Publicola. a. 187

Pudor metu refringit animum. a. 37. b. 389

Pudor validiùs bonos inhibet, quàm metus. b. 123

Pudor addit stimulos ad dicendum. b. 259

Pudoris causæ. a. 282

Pueri qua cura educandi. a. 10. &c.

Ante septem annos literis institui possunt. a. 15

Pueris non instandum protinus. a. 16

Lectionem & scripturam quomodo edocendi. a. 18

Dignoscenda eorum ingenia. a. 33

Malim tardi sint ingenii, quàm mali. a. 33

Quæ sit optima indoles. a. 34

Pro varia indole varie tractandi. a. 34

Danda eis aliqua remissio. a. 35

Protinus ad virtutem formandi. a. 36

Non debent cædi. a. 36

Pueris quæ legenda. a. 45

Quibus studiis exerceri apud Grammaticum debeant. a. 51

Quibus artibus institui, antequam tradantur Rhetori. a. 53

Plura simul edoceri possunt. a. 74

Sunt laborum tolerantissimi. a. 77

Quando sint Rhetori tradendi. a. 81

Puerorum in Scholis officia. a. 87

Vitanda pueris arrogans de se opinio. a. 88. 99

Pueri non sedeant adolescentibus permixti. a. 89

In iis laudanda fœcunditas. a. 95

Quomodo emendandæ eorum scriptiones. a. 97

Assuescant accuratè scribere. a. 98

Historiæ & orationum lectione imbuendi. a. 105

Legant statim & semper optimos auctores. a. 110

Ediscant selectos ex orationibus vel historiis locos. a. 115

Secundùm sui quisque ingenii naturam doceantur. a. 116

Quales debeant esse erga ma-

gistros. a. 121
Pulchritudo corporis. a. 185
Pyrrhichius pes. b. 163
Pyrrho philosophus. b. 381
Pythagoræ opinio de mundi compositione. a. 58
Quomodo juvenes concitatos represserit. a. 63
Ipse dixit. b. 275
Sapientiæ studiosum vocari se voluit. b. 363
Pythagorei lyra ad somnum utebantur. b. 144

Q

Quæstio infinita, vel finita. a. 178
Quæstio quid sit. a. 322
Qualitatis status. a. 180
Quintilianus quot annis Institutiones confecerit. Ep. ad Bibl.
An. 20. juventutem erudiit. a. 1.
Quibus causis permotus Institutiones scripserit. a. 1
Cur eas Marc. Victori dicarit. a. 3
Sub ejus nomine duo libri editi. a. 4
Multum elegantiæ suis præceptis admiscuit. a. 9. 168
Scripsit librum de causis corruptæ eloquentiæ. a. 104. 350. 372. b. 58. 103
Fatetur discipulos à se in schola non fuisse instructos lectione historicorum & oratorum. a. 105
Præcipiendi munus, & in foro dicendi, deprecatus est. a. 132
Sua quædam retractat. a. 180
Nepotes sororis Domitiani educandos suscipit. a. 214
Blanditur Domitiano. a. 185. 214. b. 208
Pro Regina Berenice, apud eam, causam dixit. a. 221
In narrando excellebat. a. 261
Ereptos sibi immatura morte filios & conjugem acerbissimè deplorat. a. 372
Videtur Consulatus honorem adeptus. a. 377
In movendis affectibus eminebat. a. 405
Exponit morem quem sequebatur in tractandis controversiis. b. 4
Citat causam difficiliorem à se actam. b. 122
Citat exemplum ex oratione patris sui. b. 136
Memoriâ plurimum valebat. b. 307
Candidè & simpliciter communicabat cum aliis quæ privatim didicerat. b. 441
Quincunce nihil speciosius. b. 45

R

In λ mutatur. a. 70
Rabirius poeta. b. 208
Ratio, seu methodus, doctissimo cuique planissima. a. 91
Ratione à reliquis animantibus distinguimur. a. 145
Ratiocinatio in amplificatione. b. 71
Reatus. b. 52
Redditio quid sit. b. 63
Refutatio. a. 351. &c.
Regressio. b. 132
Regulus. b. 383

A Remotione ducta argumenta. a. 325
Reor. b. 50
Repetitio. b. 130
A Repugnantibus ducta argumenta. a. 327
Res sunt nervi causarum. b. 28
Rerum sit solicitudo, verborum cura. b. 29
Responsionis figuræ. b. 109
Rhetorice unde dicta sit. a. 83
Non dat leges immutabiles. a. 132
Ejus divisio. a. 137
Ejusdem definitio & finis. a. 138
An sit utilis. a. 142
An sit ars. a. 147
Quando ejus doctores primùm extiterint. a. 149
Ex quo sit genere artium. a. 155
An sit virtus. a. 158
Quomodo à dialectice distinguatur. a. 159
Quæ sit ejus materia. a. 161
Quinam de ea scripserint. a. 169
Quæ sit ejus origo, quod incrementum. a. 174
Quot partes. a. 176
Rhetores partem sui officii Grammaticis reliquerunt. a. 81
Rhetori quando sit tradendus puer. a. 81
Quæ sint primæ apud Rhetorem exercitationes. a. 94
Qualis apud Rhetorem debeat esse oratorum & historicorum lectio. a. 105
Quales materiæ ad scribendum dictari. a. 112
Rhodium dicendi genus. b. 418
Rhythmi. a. 61. b. 155
Quo distent à metris. b. 155
Ridiculi varia nomina. a. 410
Risus consideratio. a. 406. &c.
Ejus movendi difficultas. a. 406. 408
Vis maxima. a. 409
Pendet à natura & occasione. a. 409
Quomodo excitetur. a. 412
Quæ in eo vitanda. a. 414
Unde petatur. a. 416
Exempla ejus rei. a. 421
Romanorum epulis fides ac tibiæ adhiberi solitæ. a. 60
Romani semper foverunt oratores. a. 144
Romanis veteribus summum crimen luxuria. a. 189
Romanus pudor. b. 53
Romanus sermo venerem Atticam non recipit. b. 211
Romanus sapiens. b. 375
Romani exemplis plurimum valent. b. 382
Romuli cælestis ortus. a. 183
Rubricæ b. 387
Rufinus cur Consul factus. b. 371
Rumor & fama. a. 292
Rustici causa, qui patri proditionis reo non affuit. b. 11
Rutilius rhetor. a. 173
P. Rutilius exilium elegit. b. 270

S

Circa literam S deliciæ. a. 70
Commissura literæ S cum X vel S. b. 152
Litera S interdum subtracta. b. 153
Sacrilegium quid sit. a. 276

Saleius Bassus poeta. b. 208
Saliorum carmina. a. 41. 60
Sallustius minùs pueris accommodatus quàm Livius. a. 110
Ejus liberiora procemia. a. 193
Oratio in Ciceronem. a. 234
Brevitas vitanda oratori. a. 248. b. 190
In scribendo labor. b. 233
Salsum quid sit. a. 411
Saltatio Lacedæmoniis & Romanis usitata. a. 73
Quatenus pueris utilis. a. 73. 74
Santra. b. 417
Sapiens perfectus nondum repertus. a. 7
Sapientiæ studiosi, titulus arrogans. a. 6
Satagere. a. 421
Satyræ duplex genus. b. 209. 210
Scævolæ memoria. b. 307
Facundia. b. 387
Scenici actores poetarum optimis multum gratiæ adjiciunt. b. 313
Schema. *Vide* Figura.
Schema quodvis vitium esset, si non peteretur, sed accideret. b. 126
Scholarum utilitates & incommoda. a. 23
Scholarum regimen. a. 87 &c.
Schola careat vitiis. a. 89
Scholarum alia ratio, fori alia. a. 364. b. 393
Scientiæ falsa persuasio est perniciosa. a. 13
Scipioni Africano attributæ Terentii comœdiæ. b. 211
Scribere bene ac velociter oratori perutile. b. 19
Scribendi exempla pueris proposita honestum aliquid contineant. a. 21. 22
Scribendum quicque, quomodo sonat. a. 43
Scribendi quanta sit utilitas. b. 230
Scribendum est quàm diligentissimè. b. 231
Quomodo scribendum sit. b. 232
Scribendo bene, fit ut citò; non contra. b. 233
Scribendi vitia, morositas & negligentia. b. 233
Scribebatur in ceris aut membranis. b. 240
Quæ præcipuè scribenda sint. b. 243
Scribendum quomodo dicimus. b. 428
Scripta in aliquod tempus reponenda. Epist. ad Bibl. b. 242
Scruporum duodecim lusus. b. 307
Sculptura. a. 163
Scurrilitas oratori indecora. b. 276
Secretus locus scribentibus convenit. b. 237. 238
Non sylvæ & nemora. *Ibid.*
Secundus, orator. b. 415
Senarius versus. b. 162
Seneca. b. 219. 415
Senum dictio qualis esse debeat. b. 276
Senibus unde auctoritas. b. 388
Senectus oratoris quàm possit esse gloriosa. b. 440. 441
Senes quoque possunt discere. b. 445
Sensus communis in Scholis di-

citur. a. 29
Sensus propriè sunt corporis. b. 77
Sensus & sententiæ differunt. *Ibid.*
Sensus jacet, ubi verba laudantur. b. 32
Sensiculi minuti & corrupti. b. 81
Sententiarum genera quot sint. b. 77
Sententiæ universales quos deceant. b. 78
Sententia ex contrariis. b. 79
Sententia subobscura. b. 80
Sententiæ, seu lumina in clausulis præsertim posita. b. 77. 81
Sententiarum corruptarum exempla. b. 82
Sententiarum densitas obstat invicem. b. 82. 428
Sententiæ non sunt omnino fugiendæ. b. 84
Sententiæ veteribus non fuerunt in usu. b. 428
Apud Ciceronem reperiuntur. *Ibid.*
Quatenus sint utiles. *Ibid.*
Serg. Galba. a. 139
Serg. Flavius. b. 51
Sermo vitiosus infantibus perniciosus. a. 11
Sermo ex quibus constet. a. 40
Sermone utendum ut nummo. a. 41
Sermo omnis habet rem & verba. a. 176
Sermonis quotidiani stylus. b. 147
Sermo nullus sit negligens. b. 262
Sermo vulgaris quid distet ab oratione. b. 425. 426
Serv. Sulpitius orator. b. 216. 263
Serv. Novianus. b. 212
Sestius scripsit contra Ciceronis actionem. b. 249
A Sexu ducta argumenta. a. 316
Siderum cursus constitutus docet nihil esse fortuitum. a. 68.
Signa. a. 309
A similibus ducta argumenta. a. 327
Similitudo proximas exempli vires habet. a. 340
Similitudinum consideratio. b. 62
Valent ad exprimendam rerum imaginem. *Ibid.*
Simillima inter se difficilè reperiuntur. b. 224
Simonides poeta. b. 200
Artem memoriæ primus ostendit. b. 297
Simplicitas maximè valet in narrando. a. 252
Mirè tenues causas decet. b. 293
Socrates jam senex lyra institutus. a. 58
Repudiavit Lysiæ orationem. a. 141. b. 269
Docere creditus quomodo causa mala melior fieret. a. 143
εἴρων, seu dissimulator; cur dictus. b. 116
Ejus constantia cùm accusatus est. b. 269
Ei collatum est ad victum à discipulis. b. 397
Socraticæ interrogationes. a. 304. 342

Socratici quomodo oratorem præparent. b. 192
Solertia homini propria a. 11
Solicitudo in initiis necessaria. b. 233
Nimia, vitium est. b. 151. 233
Quatenus oratori conveniat. b 390
Somno quod supererit, studiis impartiendum. b. 238. 448
Sonis homines, ut æra tinnitu, dignoscuntur. b. 321
Sophocles. b. 201
Sophron mimorum scriptor. a. 69
Sordes & squalores reorum ad quid prosint. a. 387
Sordida verba absint ab oratione. b. 35. 48. 55
Sotadei versus. a. 47. b. 143
Spadices. a. 63
A specie ducta argumenta. a. 324
Species inde venit, unde vires, b. 29
Species vera ab utilitate nunquam dividitur. b. 46
Speciosiora, quæ honestiora. b. 428
Spes alit studia. a. 8. 56. 98. b. 367
Spiritus qualis debeat esse ad pronuntiandum. b. 321. 324. 328. 332
Spiritu majore de divinis rebus dicendum. b. 379
Spondeus. b. 163
In statuis variandi habitus. a. 134
Statuarii insignes. b. 414
Status quæstionis triplex. a. 180
Sterilia difficulter vincuntur. a. 96
Stertinius rhetor. a. 173
Stesichorus poeta. b. 199
Stoici sapientem perfectum quærunt. b. 363
Mendacium quandoque permittunt. b. 369
Quatenus oratori prosint. b. 381
Stratocles comœdiarum actor. b. 352
Studio semper proficitur. a. 11
Studia ne oderint pueri cavendum. a. 16
Studiis sua quoque est infantia. a. 17
Studiorum initia à perfectissimo quoque tractanda. a. 18
Studia multum secreti temporis desiderant. a. 27
Studiorum altrix æmulatio. a. 30
Studium voluntate quæ cogi non potest, constat. a. 35
Studium non coactum. a. 375
Studii tædium varietate levatur. a. 76
Studiorum laborem cur pueri faciliùs tolerent. a. 77
Ad studia nunquam plus temporis quàm in pueritia. a. 78
Studia quid referant computare, illiberale est. a. 79
Jucundissimum per se ipsa fructum afferunt. a. 80. 156. b. 448
Studio danda tempora, quæ nugis perduntur. a. 80. b. 444
Studiorum perniciosissima hostis nimia laus. a. 88
Studia nullo magis quàm spe gaudent. a. 98. b. 234
Studiorum fructus omnes

perdit arrogans de se persuasio. a. 99
Studiis quibusdam alter altero magis idoneus. a. 118
Studio multum confert amor & pietas erga magistros. a. 121
Studio ad profectum opus, non indignatione. b. 235
Studiis parum apta sylvarum amœnitas. b. 237
Secretum & silentium desiderant.. *Ibid.*
Studiis necessaria frugalitas & bona valetudo. b. 238. 360
Studio non irrogandum, nisi quod somno supererit. b. 238. 445
Studeri potest semper & ubique. b. 262
Studio non potest vacare mens nisi omnibus vitiis & curis libera. b. 359
A studiis ducta argumenta. a. 317
Stulti eruditis videntur, qui stultis videri eruditi volunt. b. 260
Stylus optimus dicendi magister. b. 231
Secreto gaudet. b. 236. 259
Non minùs agit cùm delet. b. 241
Suasoriæ apud Rhetores sunt inter rudimenta dicendi. a. 83
Suasorium genus, seu deliberativum. a. 191. &c.
Per subjectionem schema. b. 110
Sublime dicendi genus. b. 431. 432
Subtile dicendi genus. *Ibid.*
Sulpitius Gallus de Lunæ defectione disseruit. a. 68
Supercilia adjuvant pronuntiationem. a. 71. b. 336
Suspectus ne sit cavere debet orator. a. 230. 269
Sustentatio. b. 111
Sybaritis frugalitas odiosa. a. 189
Syllogismus. a. 367
Syllogismis non debet esse conferta oratio. a. 368
Synalœphe. b. 152. 167
Synecdoche, tropus. b. 90
Synecdoche figura, seu Elleipsis. b. 134
Συνεζευγμένη. b. 134
Synonymia. b. 47. 132
Symploce. b. 129

T

T In D mollitur. a. 70
Tabulæ. a. 293
Tarentinorum juvenum jocus. a. 409
Ταυτολογία. b. 56
A tempore ducta argumenta. a. 320
Tempus nullum otiosum sit. a. 15
Tempora, quæ frustra perdimus, seriis artibus potiùs danda. a. 80. b. 444
Tempus mitigat dolores. a. 387
Tentanda non sunt, quæ effici non possunt. a. 120. 282
Terentius Comicus. b. 211
Terentius Varro. b. 210
Testium consideratio. a. 295. &c.
Theatri utilitas & religio. a. 198
Thebanorum & Thessalorum controversia de pecunia credita. a. 331
Themistocles Lyræ imperitus.

a. 60
Civitatem apud Deos deponendam censuit. b. 123
Intra annum Persicè loqui didicit. b. 311
Theocritus. b. 197
Theodectes. a. 140. 172. b. 311
Theodorus Byzantius. a. 170
Theodorus Gadareus. a. 172
Theodorei. *Ibid.*
Theon Samius pictor. b. 414
Theophrastus. a. 172. b. 34. 206
Theopompus historicus. a. 119. b. 203
Theopompi Lacedæmonii astus. a. 151
Thesibus usi sunt antiqui ad augendam eloquentiam. a. 84
Theses sunt ad exercitationem valde uberes. a. 101. b. 247
Thesis quid sit. a. 179
Thrasimachus. a. 170
Thucydides. b. 146. 191. 212
Tiberius Cæsar. a. 172
Tibullus. b. 209
Timagenes historicus. a. 57. b. 203
Timanthis tabula. a. 135
Timotheus tibicen. a. 90
Tisias. a. 149. 170
Togatæ comœdiæ. b. 212
Tormentorum ratio. a. 292
Trachalli vox. b. 217. 390. 415
Tragœdiæ utiles oratori. a. 46. 47
Tragœdia socco non ingrediatur. b. 228
Apud Tragicos magna est personarum observatio. b. 279
Transgressiones nimis longæ. b. 149
Translatio. *Vide* Metaphora.
Tribrachys. b. 164
Trimeter versus. b. 211
Trochæus. b. 163
Troporum consideratio. b. 85. &c.
Quo à figuris distent. b. 105
Turpibus quomodo aliquid suadendum. a. 201
Turpia & honesta simul esse non possunt. b. 359
Tyndaridarum fabula de Simonide, falsa. b. 298
Tyro Ciceronis libertus. a. 407. b. 263
Tyrtæus poeta. b. 198

V

Valerius Flaccus poeta. b. 208
Valetudo bona studiis necessaria. b. 238
Hanc maximè præstat frugalitas. *Ibid.*
C. Valgius. a. 172
Varietas animos reficit. a. 75
Varietas & æqualitas pronuntiationis non pugnant. b. 325
Varius poeta. b. 211
Varro. *Vide* Attacinus *&* Terentius.
Ubertatis facile remedium. a. 96
Venti directi & medii. b. 434
Ventris motus in pronuntiando. b. 341
Venustum quid dicatur. a. 411
Verba jus ab auctoribus sumunt. a. 39
Vulgaria & quotidiana magni nonnunquam usus. a. 252
Verborum cura sit, rerum

solicitudo. b. 29

Verborum supellex lectione multa & idonea comparatur. b. 31. 182. 184

Verborum causa duntaxat nihil faciendum. b. 33

Ea sunt optima, quæ sensum animi nostri optimè promunt. *Ibid*

Peregrina & extera vitanda sunt. b. 34

Item obscœna, sordida, & humilia. b. 35. 53

Ab usu remota, & artium propria. b. 38

Verborum turba inanis. b. 40

Verba rebus conveniant. b. 47. 48

Verba quædam magis vocalia. *Ibid.*

Verborum humilitas nonnunquam vim rebus affert. b. 49

Verbis dignitatem dat antiquitas. b. 49

Verba fingere Græcis magis concessum. b. 50

Verborum alia nativa, alia reperta. b. 52

In fingendis verbis quid observandum. b. 52

In verbis mala affectatio. b. 57

Verborum copia quomodo paranda. b. 181. &c.

Debent nota esse omnia, ut se scribenti offerant. b. 182

Collecta habere vocabula, puerile. b. 183

Verborum libertas poetis ignoscenda. b. 189

Verborum certissima regula est consuetudo. b. 225

Verba per se soni tantùm sunt. *Ibid.*

In verbis tantum non sit imitatio. b. 229

Verba alia alios decent. b. 278

Verborum officium servire sensibus. b. 425

Verecundia maximè conciliat. b. 346

Verecundia, vitium amabile. b. 389

Vero nemo contentus est. b. 102

Versificator distat à Poeta. b. 168. 207

Versus ab oratione absit. b. 162

Vertenda Græca in Latinum, & contra. b. 243

Vertendi auctores quæ sit optima ratio. b. 245

Veteres latini quantum oratori prosint. a. 47

Veteres qui legendi. a. 110

Veteribus inveniendæ artes fuerunt, nobis duntaxat cognoscendæ. b. 446

Vetusta verba quam gratiam habeant. a. 41. b. 49

Cautè iis utendum. *Ibid.*

Vibius Crispus. b. 217

A Victu ducta argumenta. a. 317

Virgilius primùm à pueris legendus. a. 46

Vetustatis amans. b. 49

Vir acerrimi judicii. *Ibid.*

De Virgilio judicium. b. 206

Paucos uno die versus scribebat. b. 231

Virginius rhetor. a. 171

Virtutum semina nobis innata. a. 159

Virtus natura & doctrina constat. b. 371

Virtus

Virtus maximum Deorum donum. b. 373
Virtutum vitiorumque vicinia. a. 129. 189
Virtus prima est vitio carere. b. 54
Virtutes dicendi diversissimæ habent suos amatores. b. 293
Virtutes in quibusdam non habent gratiam. b. 351
Vis distat à violentia. a. 131
Visiones, seu φαντασίας. a. 403. b. 258
Vitia, quæ insederint, difficulter eluuntur. a. 90
Vitia aliena malumus reprehendi, quàm nostra. a. 110
Vitia non sinunt mentem studiis vacare. b. 359
Vitium quid sit, virtus detegit. b. 368
Vitia ipsa in quibusdam delectant. b. 351
Vituperatio iisdem, quibus laus, modis constat. a. 187
Ulissis dicturi habitus apud Homerum. b. 345
Qualem ei facundiam tribuat Homerus. b. 453
Vocalium concursus. b. 151. 152
Coitio. b. 322
Volubilitas nimia confundit quæ dicimus. b. 327
Voluntate quæ cogi non potest, constat dicendi studium. a. 35
Voluntate constat ut boni viri simus. b. 442
Voluptas audientis multum ad fidem adjuvat. a. 370
Vox magnopere adjuvat oratorem. a. 9. 61
Maximè curanda. a. 62
Vocis ratio quibus constet. a. 60
Vox propriam vim adjicit rebus. b. 319
Vocis consideratio. b. 316. &c.
Urbanitas opportuna reficit animos. a. 229
Quid sit propriè. a. 410. 412
Urbanitatis affectatio absit ab oratore. a. 415
Urbanus, Ciceroni novum erat vocabulum. b. 52
Urbis captæ descriptio ac calamitas. b. 60
Urbium laudes unde ducantur. a. 190
Urbs pro Roma accipitur. b. 37
Utile an differt ab honesto. a. 191. 199. b. 269. 270
Vultus distortus oratori minimè convenit. a. 414
Ex vultu perspicitur habitus animorum. b. 333
Vultus quam vim habeat in pronuntiando. b. 334

X

Commissura literæ X cum S. b. 152
Xenophon. b. 191. 205

Y

υ & ζ literas non habemus. b. 421

Z

Z Literæ dulcedo. b. 421
Zeno. a. 160. b. 305
Zeuxis pictor. b. 413

APPROBATIO.

EGO Univerſitatis Pariſienſis Rector antiquus, Eloquentiæ Profeſſor Regius, Regiæ Inſcriptionum & Numiſmatum Academiæ ſocius, ex mandato illuſtriſſimi Franciæ Cancellarii legi *Has M. Fabii Inſtitutiones ad uſum Scholarum accommodatas, & brevibus notis illuſtratas:* Eaſque omnibus jam purgatas ſalebris & aſperitatibus; non ſolum adoleſcentibus eloquentiæ ſtudioſis perutiles, ſed etiam viris literaturæ politioris amantibus perjucundas fore judicavi. Datum Lutetiæ Pariſiorum anno Domini 1714. Die verò Maii 15. COUTURE.

PRIVILEGE DU ROY.

LOUIS, par la grace de Dieu, Roy de France & de Navarre : A nos amez & feaux Conseillers, les Gens tenans nos Cours de Parlement, Maîtres des Requêtes ordinaires de notre Hôtel, Grand Conseil, Prevôt de Paris, Baillifs, Sénéchaux, leurs Lieutenans Civils, & autres nos Justiciers qu'il appartiendra, SALUT. Notre cher & bien amé le Sieur CHARLES ROLLIN, Nous ayant fait remontrer qu'il souhaiteroit faire imprimer & donner au Public *L'histoire ancienne des Egyptiens, des Carthaginois, des Assyriens, des Medes & des Perses, des Macédoniens & des Grecs*, par ledit Charles Rollin; *La maniere d'Enseigner & d'Etudier les Belles Lettres*, par le même; *M. F. Quintiliani Oratoriæ Institutionis Libri* 12. S'il Nous plaisoit lui accorder nos Lettres de Privilege sur ce nécessaires : offrant pour cet effet de les faire imprimer en bon papier & beaux caracteres, suivant la feüille imprimée & attachée pour modele sous le contrescel des Presentes. A CES CAUSES, voulant traiter favorablement ledit sieur Exposant, & reconnoître son zéle, Nous lui avons permis & permettons par ces Presentes de faire imprimer lesdits Livres ci-dessus specifiés en un ou plusieurs volumes, conjointement ou séparément, & autant de fois que bon lui semblera, sur papier & caracteres conformes à ladite feüille imprimée & attachée sous notredit contrescel; & de les faire vendre & débiter par tout notre Royaume, pendant le tems de *seize années* consécutives, à compter du jour de la datte desdites Présentes. Faisons défenses à toutes sortes de per-

ſonnes , de quelque qualité & condition qu'elles ſoient ; d'en introduire d'impreſſion étrangere dans aucun lieu de notre obéiſſance : Comme auſſi à tous Libraires , Imprimeurs & autres , d'imprimer , faire imprimer , vendre , faire vendre , débiter ni contrefaire leſdits Livres ci-deſſus expoſés , en tout ni en partie , ni d'en faire aucuns Extraits , ſous quelque pretexte que ce ſoit , d'augmentation , correction , changement de titre ou autrement , ſans la permiſſion expreſſe & par écrit dudit Sieur Expoſant , ou de ceux qui auront droit de lui , à peine de confiſcation des Exemplaires contrefaits , de trois mille livres d'amende contre chacun des Contrevenans ; dont un tiers à Nous , un tiers à l'Hôtel-Dieu de Paris , l'autre tiers audit Sieur Expoſant , & de tous dépens , dommages & interêts. A la charge que ces Préſentes ſeront enregiſtrées tout au long ſur le Regiſtre de la Communauté des Libraires & Imprimeurs de Paris , & ce dans trois mois de la date d'icelles ; que l'Impreſſion de ces Livres ſera faite dans notre Royaume , & non ailleurs , & que l'Impetrant ſe conformera en tout aux Reglemens de la Librairie & notamment à celui du 10. Avril 1725. & qu'avant que de les expoſer en vente , les manuſcrits ou imprimés qui auront ſervi de Copie à l'impreſſion deſdits Livres , ſeront remis dans le même état où les approbations y auront été données , ès mains de notre très-cher & feal Chevalier Garde des Sceaux de France le Sieur Chauvelin , & qu'il en ſera enſuite remis deux Exemplaires de chacun dans notre Bibliotheque publique, un dans celle de notre Château du Louvre, & un dans celle de notredit très-cher & feal Chevalier Garde des Sceaux de France, le ſieur Chauvelin ; le tout à peine de nullité des Preſentes. Du con-

tenu desquelles, Nous vous mandons & enjoignons de faire joüir l'Exposant, ou ses Ayans-cause, pleinement & paisiblement, sans souffrir qu'il leur soit fait aucun trouble ou empêchement. Voulons que la copie desd. Presentes, qui sera imprimée tout au long au commencement ou à la fin desdits Livres, soit tenuë pour dûëment signifiée, & qu'aux Copies collationnées par l'un de nos amez & feaux Conseillers & Secretaires, foy soit ajoûtée comme à l'Original. Commandons au premier notre Huissier ou Sergent, de faire pour l'exécution d'icelles tous actes requis & nécessaires, sans demander autre permission, & nonobstant clameur de Haro, Charte Normande, & Lettres à ce contraires; car tel est notre plaisir. Donné à Versailles le vingt-sixiéme jour de Septembre, l'an de grace mil sept cent trente-cinq, & de notre Regne le vingt-uniéme. Par le Roy, en son Conseil.

Signé, SAINSON.

J'ai cedé mon droit au présent Privilege à Madame ESTIENNE, pour en joüir pleinement & sans restriction. A Paris, ce 29 Octobre 1735.

C. ROLLIN.

Registré, ensemble la cession, sur le Registre IX. de la Chambre Royale de la Librairie & Imprimerie de Paris, N°. 203. Fol. 189. conformément au Reglement de 1723. Qui fait défenses Article IV. à toutes personnes de quelque qualité qu'elles soient, & autres que les Libraires & Imprimeurs, de vendre, débiter, & faire afficher aucuns Livres pour les vendre en leurs noms, soit qu'ils s'en disent les Auteurs ou autrement, & à la charge de fournir les Exemplaires prescrits par l'Article CVIII. du même Reglement. A Paris, le 12. Novembre 1735.

Signé G. MARTIN, Syndic.